LEXICOLOGIE BIBLICĂ ROMÂNEASCĂ

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Eugen Munteanu (n. 1953), profesor la Facultatea de Litere a Universității „Al. I. Cuza“ din Iași și profesor-invitat (2006–2008) la Institutul de Romanistică al Universității din Viena, are preocupări sistematice de filozofia limbajului și teoria limbii, istoria ideilor lingvistice, semantică, onomastică, lexicografie, filologie românească și studii biblice. Este colaborator la proiecte de cercetare naționale (*Dicționarul Academiei Române – DLR, Monumenta linguae Dacoromanorum, Septuaginta în limba română, Etno-horonimia românească – EHR*) și internaționale (*Kulturelle Orientierungen und gesellschaftliche Ordnungsstrukturen in Südosteuropa, Jena/Erfurt; Dictionnaire Étymologique Roman* – DÉRom, Nancy/Saarbrücken). Principalele lucrări publicate: *Studii de lexicologie biblică*, Iași, 1995 (premiul „Timotei Cipariu“ al Academiei Române); *Aeterna Latinitas. Mică enciclopedie a gândirii europene în expresie latină*, Iași, 1997; *Introducere în lingvistică*, Iași, 2005. A mai publicat ediții bilingve comentate ale unor texte de filozofie sau filozofie a limbajului de Sf. Augustin (*Confesiuni, Despre Învățător, Despre dialectică*), Toma de Aquino (*Despre ființă și esență*), Jean-Jacques Rousseau, Jacob Grimm, Ernest Renan, Rivarol, Emmanuel Swedenborg, Wilhelm von Humboldt, precum și *Carmina Burana* într-o ediție bilingvă comentată.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

EUGEN MUNTEANU

Lexicologie biblică românească

HUMANITAS
BUCUREȘTI

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

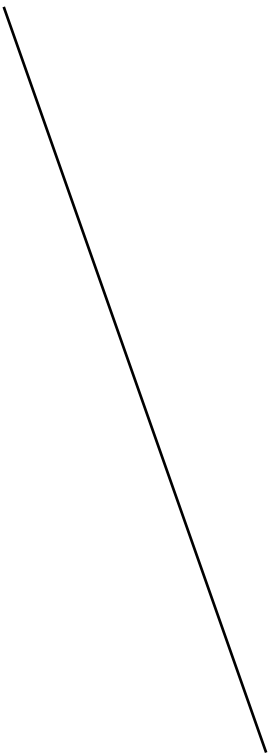

© HUMANITAS, 2008, pentru prezenta versiune românească

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/317 18 19, fax 021/317 18 24
www.humanitas.ro

Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, C.P.C.E. – CP 14, București
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Capitolul 1
Precizări introductive

Lucrarea de față are un pronunțat caracter aplicativ. Îmi propun să studiez rezultatele interferențelor lingvistice între limba română și limbile clasice în sfera lexicului traducerilor religioase românești din secolul al XVII-lea, cu referire specială la textele biblice. Prin termenul generic „limbă clasică" înțeleg aici o limbă scrisă, cultivată ca atare într-un mediu cultural aloglot, din rațiuni diverse (liturgice, religioase, educaționale etc.), în mod exclusiv sau în paralel cu o limbă națională (populară). În această accepție, funcția unor limbi clasice au îndeplinit-o, în cultura românească a secolului al XVII-lea, limbile greacă și slavonă și, parțial, limba latină. Acest secol reprezintă perioada decisivă pentru constituirea vechii tradiții literare românești; începută în orizontul cultural slavon, cu rădăcini în secolul anterior, această perioadă va înregistra către sfârșitul său o orientare din ce în ce mai pronunțată spre modelul cultural și lingvistic grecesc.

Definitivarea și încheierea procesului de oficializare a limbii române în Biserică în primele decenii ale secolului al XVIII-lea apare, dincolo de opțiunile culturale, confesionale sau, eventual, politice, și drept o consecință a desprinderii limbii române scrise de sub autoritatea limbilor clasice, care i-au guvernat inițial evoluția. În mod natural, româna a putut fi considerată aptă de a susține mesajul biblic și pe cel liturgic în acel moment în care vastul repertoriu conceptual creștin a reușit să-și identifice formele lingvistice românești cele mai

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

potrivite, cu alte cuvinte, în momentul creării unui vocabular literar adecvat.[1]

Secolul al XVII-lea este în cultura română secolul marilor traduceri religioase. Se știe însă că în astfel de epoci creativitatea lexicală atinge cote maxime, căci în spațiul intertextual al traducerii textelor sacre necesitatea lexicalizării unor noi concepte devine imediat perceptibilă și-i obligă pe traducători la decizii impuse de exigențele restructurării mesajului, perceput și analizat în limba sursă, în scopul identificării unor forme de lexicalizare absolut inedite în limba pe cale de a se constitui în idiom literar; orice traducere este, în fond, o problemă de opțiune semantică.[2] În consecință, pentru o corectă evaluare a materialului și a problematicii supuse cercetării, am considerat potrivit să încerc să mă situez, din punct de vedere metodologic, în cadrele unei lingvistici a textului, întrucât, după cum s-a demonstrat, actul de traducere este „o formă particulară a vorbirii"[3].

1.1. Câteva repere metodologice

Este bine-cunoscut faptul că, potrivit concepției lui Eugenio Coseriu, trebuie distinse trei tipuri fundamentale de conținuturi lingvistice: desemnare, semnificație și sens. Desemnarea (germ. *Bezeichnung*, span. *Designación,* engl. *Designation*) este dimensiunea universală a semnului lingvistic și definește referința semnului la „lucruri", „fapte" sau „stări de lucruri" extralingvistice. Semnificația (germ.

[1] *Cf*. MEILLET 1930, p. 124: *Créer une langue littéraire consiste presque toujours a créer un vocabulaire*. („A crea o limbă literară constă aproape întotdeauna în a crea un vocabular.")

[2] *Cf*. COSERIU, TRAD., p. 217: „Diversitatea structurării semnificaților este problema fundamentală a teoriei traducerii și principala dificultate a traducerii".

[3] *Una forma particular del hablar* (COSERIU, TRAD., p. 215).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Bedeutung, span. *significando*, engl. *Meaning*), ca dimensiune determinată exclusiv într-o limbă dată, reprezintă, după E. Coseriu, concretizarea istorică a potențelor designative ale respectivei limbi printr-un conținut particular, adică printr-o segmentare unică a continuum-ului semantic al realității. În sfârșit, sensul (germ. *Sinn*, span. *sentido*, engl. *Sense*) este definit de cercetătorul citat drept conținutul particular al unui text sau al unei unități textuale, așadar drept concretizarea în acte de vorbire deopotrivă a desemnării ca dimensiune universală a limbajului, dar și a semnificației ca formă particulară și istorică de semantizare a realității[4].

Această teorie, simplă și în același timp completă, prezintă pentru tipul de cercetare pe care mi-l propun marele avantaj al aplicabilității: dacă, așa cum declarăm, vrem să observăm impactul de transfer lingvistic între greacă și română în actul traducerii, atunci vom accepta și definiția dată traducerii, în această perspectivă, de Eugenio Coseriu („… obiectivul traducerii, din punct de vedere lingvistic, este acela de a reproduce nu aceeași semnificație, ci aceeași desemnare și același sens, cu mijloacele – adică, mai exact, cu semnificațiile – unei alte limbi")[5] și vom fi conștienți că în textele supuse analizei va trebui să identificăm modalitățile prin care traducătorii români din secolul al XVII-lea realizează desemnarea unor realii percepute inițial în limba greacă, prin intermediul semnificațiilor pe care structura semantică a limbii române („vocabularul general") le oferea la momentul istoric dat.

Și când reconstituie sensul textual al unui lexem grecesc sau slavon cu material morfematic sau semantic românesc

[4] *Cf*. Coseriu, Trad., pp. 220–221, Coseriu, Comp., p. XXXIV.

[5] *El cometido de la traducción, desde el punto de vista lingüístico, es de reproducir, no el mismo significado, sino la misma designatión y el mismo sentido con los medios (es decir, en rigor, con los significados) de otra lengua* (Coseriu, Trad., p. 222).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(calcul lexical), dar și atunci când, mai rar, practică transferul integral al semnului grecesc tradus (împrumut lexical), cărturarul român se situează în sfera creativității lexicale. Înțeleg prin creativitate lexicală manifestarea libertății individului de a-și utiliza competența lingvistică (într-una sau mai multe limbi) în crearea, prin mijlocirea unor semnificații anterior lexicalizate într-o limbă istoricește constituită (fie aceasta limba în care se creează, fie o limbă de contact lingvistic), a unor noi unități de sens, reclamate de necesitatea desemnării în actele de vorbire (texte) a unor realii (obiecte, concepte, relații etc.) pentru care nu există, până la momentul producerii textului, desemnări adecvate. Creativitatea lexicală este „cauza" principală a schimbărilor lingvistice la nivelul semantic-lexical și este, în același timp, cel mai ușor sesizabilă[6], întrucât acționează în mod aproape exclusiv la nivelul textelor.

O condiție favorizatoare a creativității lexicale este interferența lingvistică, altfel spus, manifestarea simultană, în practica lingvistică a unei persoane, a unei duble sau multiple competențe lingvistice. Studiind fenomenul de interferență lingvistică la autori moderni precum G. Călinescu (româno-italiană) și Sextil Pușcariu (româno-germană), COSERIU, INTERF. p. 97, remarcă faptul că, deși mai activă la persoanele cu instrucție superioară, interferența lingvistică este prezentă și la persoanele needucate, ca o „manifestare a creativității", în condițiile bilingvismului. Ceea ce îi diferențiază pe vorbitorii „înalt educați" de vorbitorii „nativi" este faptul că cei dintâi adoptă structuri străine „sub control, și nu în mod spontan" (*ibidem*, p. 94).

---

[6] *Cf*. GUILBERT, p. 15: *L'aspect le plus directement perceptible et le moins discutable de changement linguistique est, en effet, la naissance de relations lexicales nouvelles entre des signifiants et des signifiés à des choses, à des créations, à des pensees nouvelles* („Aspectul cel mai direct perceptibil și cel mai puțin discutabil al schimbării lingvistice este, într-adevăr, nașterea unor relații lexicale noi între semnificanți și semnificați, în raport cu lucruri, creații și idei noi").

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Detaliind condițiile în care se dezvoltă interferența lingvistică, Eugenio Coseriu vorbește despre fenomenul de „permeabilitate lingvistică" (*Durchlässigkeit des Sprachen*), văzut ca o disponibilitate a fiecărei limbi pentru transferul de structuri dintr-o altă limbă. Această permeabilitate afectează în special „punctele slabe" (*schwache Punkten*), adică acele structuri care manifestă „goluri" (*Lücken*) în posibilitățile expresive globale; mai concret, transferul lingvistic este favorizat de „incompletitudinea paradigmelor existente ca atare" (*Unvollständigkeit von als solchen existierenden Paradigmata*, *ibidem*, p. 92).

În sfârșit, mai reținem dintre fertilele disocieri operate de E. Coseriu pe aceea referitoare la existența unei „penetrabilități condiționate istoric" (*eine historisch bedingte Durchlässigkeit*, *ibidem*, p. 92), care afectează o limbă într-un anumit moment al istoriei sale; în fapt, specifică E. Coseriu, nu limba ca atare este afectată de interferența lingvistică, ci norma unei epoci date și, în interiorul acesteia, în special vocabularul.

Poate nici o altă epocă din istoria limbii române literare nu confirmă precizările teoretice de mai sus ca aceea pe care mi-am propus să o studiez. Exersat în doar cu puțin mai mult de un secol de scris românesc, vocabularul stilului bisericesc prezenta, la începutul secolului al XVII-lea, o mare cantitate de „goluri semantice", majoritatea paradigmelor semantice (câmpurile lexicale, sinonimia, antonimia etc.) fiind incomplete prin raportarea la necesitățile de desemnare reclamate de traducerile de texte biblice, liturgice sau sapiențial-teologice. Asistăm, în această perioadă a marilor traduceri religioase, la o masivă și intensă amplificare a vocabularului intelectual, comparabilă, ca pondere, *mutatis mutandis*, cu cea din perioada de modernizare a limbii române literare de la jumătatea secolului al XIX-lea. Din punct de vedere procedural-metodologic, epoca pe care o studiez prezintă avantajul posibilității de a delimita ferm un corpus de texte care să permită o investigare aprofundată a unuia și aceluiași

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

fenomen lexical. Este vorba în primul rând de textul integral al Bibliei de la 1688, împreună cu întregul său „sistem" de traduceri parțiale anterioare și de revizuiri ulterioare. Trebuie să menționez că acest avantaj a fost deja fructificat, în studii comparative, cu referire la multe din limbile europene moderne.[7]

Comparația textuală a traducerilor biblice oferă, în sinteză, următoarele avantaje:

a) posibilitatea de control al inovațiilor semantice, sesizarea lor *in statu nascendi*, prin analiza semantismului termenului grecesc, slavon sau latinesc tradus.[8]

b) posibilitatea de a urmări treptele de evoluție ale unei inovații semantice în variantele succesive ale textului biblic;

c) posibilitatea de a sesiza limitele dintre caracterul popular și cel cărturăresc al unei inovații și, în corelație cu aceasta, pătrunderea unor inovații lexicale culte de origine biblică în vorbirea populară;

d) observarea unor schimbări și nuanțări subtile care pot scăpa de obicei lexicografilor și gramaticienilor.[9]

---

[7] Citez în acest sens autori precum LERCH și ERNST, care au studiat penetrarea în vocabularul francez a semantismului creștin (evoluții semantice, achiziții neologistice) prin intermediul traducerilor biblice. Un alt cercetător, ZÜRCHER, pp. 31–312, a realizat un bogat glosar al termenilor italienești îmbogățiți din punct de vedere semantic prin contactul cu textul biblic. Pentru ca un termen să fi fost inclus în acest glosar, ZÜRCHER, pp. 13–27, a stabilit următoarele trei criterii operaționale: a) concordanța de poziție, în contextul biblic (carte, verset), a termenului italian cu corespondentul său latinesc; b) caracterul savant al termenului latinesc; c) utilizarea în sens creștin a cuvântului latinesc. Mai amintesc în acest cadru și amplul studiu al lui KUNZE, dedicat traducerilor biblice ale lui Lefévre d'Etaple și P.R. Oliveton, cu o privire specială asupra vocabularului.

[8] ABEL, pp. 9–11, reliefează funcția de adevărat regulator îndeplinită de Vulgata latinească în succesivele traduceri și revizuiri biblice din spațiul limbilor romanice și, implicit, valoarea sa ca instrument de control pentru cercetările comparative.

[9] Pentru definirea unor sensuri speciale ale termenilor comuni sau ale unor creații lexicale atestate exclusiv în vechile traduceri

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Este, desigur, important și necesar ca rezultatele obținute în urma comparației textuale a diferitelor versiuni biblice să fie coroborate și cu cele obținute în studiile asupra lexicului altor autori din epocă, precum și cu materialul oferit de marile dicționare. Este ceea ce am și făcut, de câte ori a fost posibil.

1.2. Perspectiva interlingvistică în studiul limbii române literare vechi

Existența istorică a tuturor limbilor este determinată în mod decisiv de multiplele legături, interferențe și schimburi reciproce care se produc între ele prin intermediul contactelor lingvistice directe sau mediate. Cercetarea științifică a influențelor suferite de unele limbi din partea limbilor vecine are o tradiție de mai bine de un secol și jumătate, în schimb fundamentarea teoretică a studiului formelor de contact interlingvistic a fost inițiată abia în anii '50 ai acestui secol, prin apariția lucrărilor unor cercetători precum Werner Betz, Einar Haugen sau Uriel Weinreich; în cadrul lingvisticii poststructuraliste actuale, abordarea interlingvistică s-a constituit într-o puternică și fertilă direcție de cercetare.[10]

religioase românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în TDRG și DA se apela frecvent la originalele grecesc și, mai rar, latinesc sau slavon ale textului biblic. Renunțând la acest procedeu, autorii normelor de redactare a noii versiuni a *Dicționarului Academiei* (DLR) i-au privat pe redactori de un instrument foarte util în definirea spectrului semantic al unor lexeme și, adesea, în stabilirea unei etimologii corecte.

[10] Într-o formulare sintetică, interlingvistica are ca obiectiv *l'étude critique de nos langues dans leurs innombrables confrontations, interférences, convergences et divergences* („studiul critic al limbilor noastre în nenumăratele lor confruntări, interferențe, convergențe și divergențe") (WANDRUSZKA, p. 3).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Pentru unul dintre cei mai de seamă promotori ai cercetărilor interlingvistice din ultimele decenii, principiul fundamental al oricărei abordări de acest tip constă în considerarea traducerii drept „une activité fondamentale de notre esprit", un proces de mare complexitate, care trebuie situat la baza „oricărei confruntări, a oricărei comparații între două sau mai multe sisteme lingvistice" (WANDRUSZKA, p. 4). Aplicarea acestui principiu este extrem de profitabilă în cercetarea istorică a limbilor literare, întrucât epoca de început a majorității limbilor literare moderne europene este o epocă a traducerilor și adaptărilor de texte redactate în limbi de cultură anterioare.

Acesta este și cazul prin excelență al limbii române literare vechi, ale cărei începuturi în secolele al XVI-lea – al XVII-lea sunt marcate de contactul strâns cu modelele limbilor scrise ale spațiului cultural est-european, greaca, slavona și, parțial, latina. Pentru limba română, aceste limbi de cultură scrise au îndeplinit succesiv sau, în unele perioade, simultan, funcția culturală a unor „limbi suprapuse", orientând evoluția variantei vechi a limbii române literare, oferindu-i modele lexicale, sintactice și stilistice. Utilizat de cercetători precum URELAND și GOEBL pentru a circumscrie raporturile, într-un spațiu cultural dat, dintre o limbă de cultură deja constituită și una în curs de constituire, conceptul de „limbă suprapusă" (engl. *roofing language,* germ. *Dachsprache*) definește în mod sintetic situația unor limbi precum latina în Occident, greaca și slavona în estul și sud-estul Europei, cultivate în Evul Mediu ca idiomuri de cultură supranaționale. Existența unui fond noțional comun, transmis prin traduceri din greacă în latină și slavonă și, de aici, în limbile literare moderne, a condus la realizarea unei adevărate „comunități conceptuale europene"[11] în

[11] Formula îi aparține lui Werner Betz. Despre comunitatea culturală a spațiului european, „pe deasupra granițelor lingvistice", vorbește și CURTIUS, p. 44.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

privința vocabularului intelectual elementar, ceea ce asigură o relativă facilitate a traducerii dintr-o limbă europeană într-alta, în pofida diferențelor tipologice, de origine și de structură gramaticală.

Începuturile limbii literare românești pot fi privite, din acest punct de vedere, ca un moment inițial al racordării societății culte românești la această comunitate conceptuală și semantică europeană. Aportul limbilor clasice scrise (greaca, slavona, latina) la constituirea variantei literare a limbii române a fost mult mai vast și mai profund decât poate lăsa să se bănuiască actualul stadiu al cercetărilor sistematice de specialitate. Determinarea exactă a dimensiunilor acestui aport nu se poate efectua decât prin cercetarea comparativă a unui număr cât mai mare de texte românești din secolele al XVI-lea – al XVII-lea, pe baza confruntării lor sistematice cu originalele slavone, grecești sau latinești. Ne aflăm încă la începuturile acestei vaste investigații comparative, deși, grație cercetărilor mai vechi ale unor Timotei Cipariu, B.P. Hasdeu, A. Philippide, N. Iorga, D. Russo, Vasile Grecu, N. Cartojan, I.A. Candrea, N. Ciobanu, ca și altora mai recente, întreprinse de P. Olteanu, N.A. Ursu, V. Cândea, G. Mihăilă, I. Gheție, N. Mareș, I.C. Chițimia și alții, deținem informații relativ certe și destul de bogate în legătură cu textele originalelor care au stat la baza traducerilor românești în epoca veche, ca și în legătură cu împrejurările culturale ale producerii și receptării acestor traduceri.

Ceea ce s-ar impune în stadiul actual al cunoștințelor din acest domeniu ar fi confruntarea consecventă a acestor traduceri cu originalele lor slavon, grecesc sau latin, în funcție de autori, epoci și categorii de texte. Abia după interpretarea critică a materialului rezultat în urma acestei operații analitice am putea fi în măsură să formulăm aprecieri sintetice și întemeiate asupra procesului de evoluție a limbii române literare vechi, în domeniul semantismului lexical și gramatical, ca și în cel al sintaxei, unde ponderea „cauzelor

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

interne“ ale schimbărilor lingvistice este neglijabilă în comparație cu efectele contactelor lingvistice la nivel cult.

Conținutul aproape exclusiv religios al majorității textelor traduse în limba română în secolele al XVI-lea și al XVII-lea a impus utilizarea metodei literale de traducere, considerată pretutindeni, în Evul Mediu, drept singura îngăduită de necesitatea salvării integrale a sacralității textului tradus. Această prețuire a literalismului în traducere, asociată părerii adânc înrădăcinate în conștiința traducătorilor medievali că limbile vernaculare nu pot fi înnobilate decât prin imitarea limbilor scrise autorizate de practica liturgică[12], a condus la apariția unei „forme artificiale a limbajului“[13],

[12] BRUNOT, II, p. 2, observă că ponderea influenței limbii latine era așa de mare în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, încât *l'évolution du français ait complétement perdu au XVe siècle son caractère populaire et spontané* („evoluția limbii franceze a pierdut complet în secolul al XV-lea caracterul ei popular și spontan“). Sunt citate în aceste secole nume de cărturari francezi care conștientizau nevoia de a „înnobila“ (*magnifier*) franceza prin imitarea strictă a latinei. S-a constatat, de asemenea, că Wykliff, autorul primei versiuni biblice integrale în engleză (1380–1384), urmărea sistematic *to preserve the form of the Latin wherever possible* („să păstreze forma latinei ori de câte ori era cu putință“) (PARTRIDGE, p. 24). Modelul limbii latine deținea prestigiul absolut și în spațiul medieval german. Niclas von Wyle, care a publicat între 1461 și 1478 optsprezece tratate monastice traduse din latină, afirma că „orice germană împrumutată dintr-o latinească bună (...) trebuie și ea privită ca o germană bună, grațioasă și vrednică de laudă, care nu lasă loc pentru vreo îndreptare“ (*apud* MARTINI, p. 81).

[13] *Cf*. NIDA-TABER, p. 124: *If the Bible has been produced in this relatively artificial form of language, its religious authority tends to be extended to the area of the language, with the result that many people regards this form of language not only as proper and correct but also as indispensable for any religious communication* („Dacă Biblia a fost elaborată în această formă relativ artificială a limbii, autoritatea religioasă a acesteia tinde să se extindă la sfera întregii limbi, cu rezultatul că mulți oameni privesc această formă a limbii ca fiind nu doar curată și corectă, dar și indispensabilă pentru orice

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

pe care exegeții o descoperă la începutul oricărei limbi de cultură moderne.

Este vorba despre un adevărat idiom de traducere care, în comparație cu limba vorbită de la baza sa, se caracterizează printr-un aspect artificial, rezultat din imitarea strictă a structurilor lingvistice ale originalului slavon sau grecesc. Forma incipientă a limbii literare românești, mai aproape în realizările sale, din punct de vedere semantic și sintactic, de structura lingvistică grecească și slavonă decât de cea a limbii române vorbite a epocii, va fi supusă ulterior unui îndelungat proces de idiomatizare, pe parcursul căruia vor fi eliminate formele neacceptate de consensul normativ și impuse cele care corespund exigențelor sistemului lingvistic românesc și necesităților expresive ale momentelor culturale respective. Procesul de diversificare și de perfecționare a limbii române literare în epoca veche poate fi descris, astfel, ca un efort de desprindere de sub autoritatea modelelor lingvistice suprapuse, jalonat însă de plurilingvismul funciar al culturii medievale.[14]

Luarea în considerare, pentru perioada la care ne referim, a strictei dependențe lingvistice față de originale a traducerilor românești ar permite fundamentarea perspectivei diacronice pe criterii ferme și consecvente, cum deja am mai

comunicare religioasă"). Referindu-se la „limbile religioase" ale Europei, MEILLET 1930, p. 119, constata că, prin caracterul lor tradițional și sacru, obscur și voit încifrat, acestea diferă foarte mult de vorbirea obișnuită, *par le système en même temps que par le vocabulaire* („atât prin sistemul însuși, cât și prin vocabular"). Din această perspectivă, adaugă același autor, p. 122, limbi precum greaca Septuagintei, gotica lui Wulfila, slavona lui Chiril și Metodiu, ca și idiomurile biblice moderne reprezintă variante literare diferite din punct de vedere tipologic de vechile dialecte literare grecești, care aveau un caracter intelectual, aristocratic și nereligios.

[14] VOSSLER, ENT., p. 66, remarcă un paralelism între plurilingvismul literaturii europene medievale și cel al începuturilor literaturii grecești, când dialectul ionic era utilizat în elegie și în epică, iar cel doric în liriță. Despre un *plurilinguisme de la littérature européene du Moyen Âge* („plurilingvism al literaturii europene din Evul Mediu") vorbește și ELWERT, p. 410.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

afirmat, mai ales în domeniul semantic și în cel sintactic, absența confruntării cu textul original după care s-a făcut traducerea făcând aproape imposibilă punerea în evidență a cauzelor și a condițiilor care au determinat inovațiile lingvistice, ca și explicarea lor adecvată. Un important avantaj al aplicării consecvente a metodei interlingvistice este dat de posibilitatea de a urmări stadiile de dezvoltare a unui fenomen semantic sau sintactic prin compararea traducerilor succesive ale unuia și aceluiași text.

În scopul clarificării și nuanțării unor aspecte concrete ale devenirii limbii române literare în epoca veche, de o capitală însemnătate sunt traducerile textelor biblice. Pentru fragmente de diferite întinderi (Psalmii, Pentateuhul, o parte a cărților sapiențiale, Noul Testament) deținem un număr apreciabil de versiuni din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, realizate în epoci și în contexte cultural-confesionale diferite; la acestea se adaugă, începând cu BIBL. 1688, edițiile românești succesive ale textului biblic integral.

Fiecare traducere este rezultatul reprezentării pe care traducătorii și-o fac despre textul tradus, dar și un text martor asupra gradului de cunoaștere a propriei tradiții literare. Luând în considerare, pe lângă filiațiile posibile între diferitele versiuni, și alți factori extralingvistici, precum orizontul cultural, gradul de cunoaștere de către traducător a limbii din care traduce și a tradiției literare a limbii române, gradul de fidelitate față de litera textului original, concepția despre funcția culturală și despre specificul traducerii, utilizarea unui instrumentar filologic adecvat (ediții diverse, lexicoane etc.), investigarea comparativă interlingvistică este în măsură să surprindă evoluții semantice care altfel ar fi rămas nesesizate. Studiind în cadrul unui context textual identic și la același nivel stilistic modul de manifestare, în epoci diferite, a unui fenomen concret de semantică lexicală sau gramaticală, se pot obține date suficiente, în măsură să permită urmărirea pătrunderii fenomenului respectiv mai întâi la nivelul textului și apoi, eventual, la nivelul normei.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Trebuie să specific faptul că, în cercetarea de față, fără să fac abstracție de împrumuturile lexicale propriu-zise, ușor de depistat chiar și în afara comparației cu originalele traducerilor, am în vedere în special dinamica sistemului semantic ca atare, domeniu care include schimbările de sens ale lexemelor, schimbările în configurația microsistemelor semantice (câmpuri lexicale, sinonimie, antonimie), ca și schimbările în semantica gramaticală și în sintaxă, în măsura în care toate acestea se datorează contactului lingvistic cult.

În esență, toate inovațiile lingvistice explicabile prin imitarea, în actul traducerii, a unor elemente din codul lingvistic al limbii model apar ca rezultate ale unui proces de transfer lingvistic. Înțeleg prin transfer lingvistic un proces, condiționat de contactul lingvistic la nivelul textului, de preluare de către un idiom scris a unor structuri semantice și sintactice proprii unui alt idiom, luat ca etalon literar. Rezultatul procesului de transfer lingvistic se concretizează în constituirea unui cod lingvistic apt pentru comunicarea scrisă a unor conținuturi noționale complexe.

Limba română și-a creat fondul semantic primar necesar unei activități intelectuale minimale încă din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, prin transfer lingvistic din limbile de cultură ale timpului. Formele principale prin care s-a concretizat transferul lingvistic sunt, pentru secolele al XVI-lea și al XVII-lea, împrumuturile de sens și calcurile lexicale, prin intermediul cărora româna, ca limbă de cultură în stadiu potențial, și-a asigurat cadrul primar necesar pentru achiziții ulterioare, care vor fi reclamate de apariția unor preocupări culturale superioare și diversificate în sânul societății culte românești.

Sintetizând observațiile de mai sus, am putea disocia în cadrul procesului de transfer lingvistic datorat bilingvismului cult și traducerii următoarele trei etape principale:

a) Contactul lingvistic primar și direct, realizat în actul traducerii, la nivelul textului. Are loc acum, ca urmare a interferenței între două coduri lingvistice, un transfer masiv

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de substanță semantică, lexicalizată în limba română după modelul limbii de contact cultural. Textul rezultat prin traducere este o copie, o reconstituire cu material lexical românesc a structurii textului original. Absența unor norme literare românești ferme la nivel semantic și sintactic, asociată obișnuinței de a exersa activitatea intelectuală în limba de cultură luată ca model, face adesea insesizabil, atât pentru traducător, cât și pentru destinatari, caracterul artificial al limbii traducerii. Această primă etapă este una a preluării masive și nediferențiate de forme și de sensuri la nivelul textului, al producerii de mesaje concrete.

b) Etapa următoare este o etapă a idiomatizării elementelor lingvistice achiziționate pin transfer lingvistic. Prin utilizarea de către alți cărturari, eventual în lucrări cu caracter nereligios, a formelor și sensurilor obținute prin transfer primar, se petrece un proces de selecție și de eliminare, în urma căruia o parte din formele adoptate capătă, prin uzaj extins, caracterul unor norme. Odată pătrunse în uzajul scris (eventual și în cel vorbit) al categoriilor sociale instruite, formele și sensurile acceptate capătă o circulație extinsă, integrându-se în procesul de standardizare și de normare.

c) O a treia etapă poate fi definită ca o etapă a asimilării complete. Structurile semantice și sintactice de împrumut își pierd „amprenta străină", adaptându-se la sistemele semantic, derivativ, morfologic și sintactic românești.

Între structurile lingvistice care datorează acestui proces apariția lor în limba română enumerăm, în ordinea ponderii cantitative și a importanței lor, următoarele clase: împrumuturi de sens și calcuri lexicale, construcții frazeologice, locuțiuni, expresii și sintagme, structuri stilistice precum construcțiile participiale și gerunziale, unele perifraze temporale, unele perifraze pasive, construcții relative, modificări în regimul cazual sau în spectrul semantic al unor prepoziții, lărgirea funcționalității unor conjuncții și modificări în semantismul categorial al unor verbe. În această lucrare mă voi ocupa exclusiv de structurile lexicale.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Capitolul 2

Observații filologice și lingvistice asupra câtorva dintre textele cercetate

Obiectivul central al studiului de față îl constituie cercetarea dinamicii interferențelor semantice româno-grecești în procesul de transpunere a textului biblic în limba română. De aceea, textul de la care am plecat întotdeauna este Biblia de la București (textul tipărit la 1688, împreună cu versiunile preliminare și contemporane, păstrate în Ms. BAR 4389 și Ms. 45 de la Biblioteca filialei din Cluj a Academiei Române). Coerența necesară unui studiu lingvistic cât mai complet – în special în privința componentei diacronice – m-a obligat să am în vedere și alte texte ale vechii literaturi religioase românești, din secolul anterior și din cele posterioare secolului al XVII-lea. Pe de altă parte, deși m-am ocupat cu precădere de textul biblic propriu-zis, necesitatea clarificării evoluției semantice a unor termeni comuni variantei biblice și variantelor liturgică și teologică ale stilului bisericesc m-a determinat să cercetez și texte religioase de acest tip.

În consecință, din punctul de vedere al conținutului, textele supuse cercetării pot fi clasificate, în linii mari, în trei grupe:

a) *texte biblice propriu-zise*: Bibl. 1688, Ms. 45, Ms. 4389, Dosoftei, Par. (pentru fragmentele biblice), Psalt. Sch., Coresi, Psalt., Coresi, Psalt. sl.-rom., Psalt. 1651, Dosoftei, Psalt. sl.-rom., Dosoftei, Psalt. vers., Psalt. 1835, Palia, Lev. Hasd., Micu, Filotei, Șaguna, Heliade, Bibl. 1865, Bibl. 1874, Bibl. 1921, Bibl. 1914, Nitz., Corn., Radu-Gal., Bibl. 1968, Bibl. 1990, Anania, Cod. Vor., NTB 1648, Coresi, Tetraevang., Evang. sl.-rom.,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

EVANG. 1682, EVANG. GR.-ROM., EVANG. 1697, EVANG. 1746;

b) *texte liturgice*: CORESI, LITURG., DOSOFTEI, LITURG., DOSOFTEI, PAR. (pentru pasajele liturgice), LITURG. 1895, LITURG. 1902, LITURG. 1936, PENTICOST. 1988, EVHOLOGHIU 1834;

c) *alte texte cu conținut moral-religios* (teologic, sapiențial, juridic, omiletic etc.): IEUD, CORESI, CAZ. 1581, ÎNV. 1642, PRAV. RIT. LUC., VARLAAM, RĂSP., ZOBA, SICR., IOSIP, DOSOFTEI, PROLOG., ANTIM, ÎNV. BIS., MĂRG. 1691, CANTEMIR, DIV., MĂRT. ORT. 1691, MĂRT. ORT. 1844, MĂRT. ORT. 1899, MĂRT. ORT. 1981, BUCOAVNA 1699, CATEH. ORT.[1], CATEH. ORT.[2], STĂNILOAE, CHIP. Din punct de vedere cantitativ, materialul cercetat însumează aproximativ 4 000 de pagini de text chirilic, tipărit sau manuscris, din care mai mult de o treime nu beneficiază de ediții moderne.

Criteriul fundamental pe care mi l-am impus în selectarea textelor supuse cercetării exhaustive a fost posibilitatea de a identifica și utiliza originalul traducerii, astfel încât comparația textuală să fie corectă, exactă și adecvată. Ca surse auxiliare de material am mai utilizat ediții moderne din alți autori din secolul al XVII-lea (COSTIN, O., N. COSTIN, CM, HERODOT etc.), antologii de texte vechi (CHREST. ROM., HASDEU, CUV. D. BĂTR., ȘA, BRV, TEXTE). Surse de material auxiliar pot fi considerate și dicționarele pe care le-am folosit, de la cele mai vechi (MARDARIE, LEX, ANON. CAR., LB) până la cele mai importante lucrări lexicografice moderne (TDRG, DA, DLR, CADE, SCRIBAN, DEX, THES. GRAEC, BAILLY, SOPHOCLES, LIDDELL-SCOTT, THES. LAT., MIKLOSICH, GESENIUS etc.).

În capitolul de față mi-am propus să formulez aprecieri generale cu privire la câțiva dintre autorii traducerilor, la obiectivele și caracteristicile edițiilor, filiera textuală, gradul de literalitate și de fidelitate față de textul tradus, indicând și edițiile grecești, slavone sau latinești utilizate de mine în comparația intertextuală.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Când nu sunt făcute alte precizări în note, trimiterile biblice din VT și NT (inclusiv în cazuri precum CORESI, TETRAEVANG. sau DOSOFTEI, PAR., unde în originale nu se indică locurile biblice, iar materialul biblic este orânduit după criterii tipiconale) se fac la capitol și verset, folosind prescurtările curente și ordinea textuală standard în textologia biblică actuală.

2.1. Texte biblice propriu-zise

Consider Biblia un text fundamental, pe baza căruia s-a constituit, prin traducere, cea mai importantă parte a vocabularului intelectual primar al limbii române literare. Pornind de la prima traducere integrală a Bibliei în limba română (BIBL. 1688), am urmărit unitățile și structurile lexicale cercetate în cele mai importante ediții românești, începând de la traducerile parțiale din secolul al XVI-lea și până la noile traduceri moderne. Definirea valorilor contextuale ale cuvintelor românești am efectuat-o prin apelul permanent la versiunile greacă, slavonă și latină, extinzând comparația, atunci când era necesar, la originalul ebraic, precum și la versiuni biblice de autoritate în principalele limbi moderne.

2.1.1. Prima traducere integrală a Bibliei în limba română

2.1.1.1. Coordonate filologice

Indiferent că s-a petrecut la sfârșitul Evului Mediu (ca în Franța sau în Anglia), în plină Reformă (ca în majoritatea țărilor din apusul Europei), în epoca barocă sau mai târziu (pentru țările din estul și sud-estul Europei)[15], traducerea

[15] O „hartă“ a traducerilor biblice în limbile vernaculare moderne se suprapune, practic, peste zonele de maximă influență a mișcărilor

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Bibliei în limbile vernaculare a constituit, într-un fel sau altul, punctul de plecare, uneori și piatra de încercare, pentru nașterea noilor limbi de cultură care, cu timpul, vor ajunge să înlocuiască vechile limbi „ecumenice“ (latina, greaca, slavona), nu doar în funcțiile lor liturgice primare, ci și în restul funcțiilor lor culturale.

„protestante“, de reformare a creștinismului tradițional, care au cuprins Europa începând cu secolul al XV-lea. Prima traducere integrală autorizată a textelor sacre în engleză, celebra King James Version, a fost tipărită în 1611, dar a fost precedată de traducerea lui Wycliff (cca 1370), revizuită și ea de câteva ori. Pentru limba franceză, cele mai vechi versiuni biblice integrale datează din 1477 (calvină) și 1487 (catolică). În spațiul german, celebra traducere din 1534 a lui Martin Luther a fost precedată de versiunea din 1450 a călugărului Rudigerus. În împrejurări istorice diverse și cu consecințe culturale, ecleziastice și adesea politice diferite, textul biblic a fost tradus integral în alte limbi europene occidentale la date diferite: italiană – 1471, catalană – 1478, cehă – 1488, suedeză și islandeză – 1540, daneză – 1550, poloneză – 1561, maghiară – 1591 (versiune protestantă) și 1826 (versiune catolică), portugheză – 1778, spaniolă – 1790. În spațiul ortodox, opoziția bisericii tradiționale față de naționalizarea mesajului scriptural a avut mult mai mare succes decât în Occident, în bună măsură și pentru faptul că greaca Septuagintei și a Noului Testament putea fi considerată identică cu limba națională a grecilor, aceeași funcție îndeplinind-o, pentru popoarele de origine slavă, limba slavonă. Prima versiune integrală a Bibliei în limba slavonă, care a apărut în 1581, la Ostrog, în Ucraina, a fost ulterior retipărită de câteva ori, satisfăcând mulțumitor nevoile culturale ale națiunilor slave, de vreme ce versiuni în limbile vernaculare apar relativ târziu: ucraineană în 1798, sârbă și bulgară în 1868, rusă în 1876. Oficialitățile ecleziastice grecești au acceptat abia în secolul XX tipărirea unei versiuni biblice în neogreacă. Traducerea în neogreacă a NT, propusă în 1638 de Maxim Kalliopolites, a fost aspru condamnată în trei sinoade, iar o altă versiune a fost arsă în public în anul 1703. Așa se face că Biblia de la București (1688) reprezintă prima ediție integrală a textelor sacre într-o limbă populară în spațiul oriental-ortodox. Redactarea și tipărirea sa s-au petrecut fără nici un fel de convulsiuni, într-un fel de „sinergie“ diplomatică între factorul politic, cărturarii laici și oameni ai Bisericii, inclusiv din înaltul cler.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Prestigiul enorm al modelului (latin, grecesc sau slavon), asociat absenței unei concepții foarte clare asupra traducerii ca proces de transfer lingvistic, a determinat constituirea unui adevărat jargon de traducere, mai apropiat din punct de vedere stilistic, sintactic și chiar lexical de modelul său clasic decât de structurile tradiționale ale limbii pe care o reprezintă ca atare. Temeiul religios al autorității textului tradus explică în parte caracterul înghețat, obscur, uneori voit încifrat al „limbilor religioase" apărute în Europa prin traducerea Bibliei.[16]

Limba română nu constituie nici ea o excepție în cadrul evoluției comune către o limbă literară a limbilor naționale ale Europei, la sfârșitul Evului Mediu. Începând cu traducerile de texte bisericești fundamentale (cum sunt Psaltirea și Apostolul) din secolul al XVI-lea, păstrate în manuscrisele rotacizante, și culminând cu traducerea integrală a Bibliei, tipărită la București în 1688, păturile instruite ale societății românești și-au construit un instrument de cultură care, în aceste prime două secole din istoria sa, s-au confundat, în linii mari, cu „limba religioasă" (CARAGAȚĂ, p. 97) a traducerilor de texte cultice sau scripturale.

Pentru ceea ce urmăresc în lucrarea de față, este mai puțin important faptul că tocmai aceste greoaie forme inițiale de limbă scrisă au oferit „materia primă" care, supusă unui îndelungat proces de „laicizare", a ajuns mai târziu, prin eliminări și asimilări succesive, să fie „normată" și să capete calitățile unui instrument de cultură autentic, rafinat și relativ unitar. Mă preocupă aici în primul rând înțelegerea mecanismului de transfer conceptual și lingvistic dinspre modelele clasice către limba română, precum și circumscrierea cât mai exactă a ponderii pe care presiunea acestor modele a avut-o în constituirea specificului lingvistic al traducerii.

[16] *Cf*. MEILLET 1930, p. 119.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Împrejurările culturale ale producerii textului primei traduceri integrale a Bibliei oferă cadrul ideal pentru un astfel de studiu, atât datorită amplorii și importanței culturale a textului, cât și faptului că, în afară de versiunea tipărită la București în 1688, deținem încă două versiuni integrale ale Bibliei, contemporane și corelate cu textul tipărit. Este meritul lui Virgil Cândea[17] de a fi arătat că, până a ajunge sub tipar la București, textul traducerii a urmat un drum sinuos, clarificat de descoperirea și interpretarea justă a versiunilor contemporane preliminare ale traducerii integrale a Vechiului Testament, cuprinse în manuscrisele 45 și 4389. În prefețele acestor două manuscrise se afirmă că traducătorul de fapt al Vechiului Testament a fost Nicolae Milescu, care a utilizat ca text de bază versiunea grecească a Septuagintei (varianta aldină), într-o ediție protestantă apărută la Frankfurt pe Main în 1587, iar ca versiuni auxiliare, de control, traducerea slavonă a Bibliei, tipărită la Ostrog în 1581, Vulgata latină în cel puțin două din edițiile apărute în epocă, precum și alte traduceri latinești umaniste după originalul ebraic.

Versiunea inițială a lui Milescu a fost supusă unei prime revizii, în urma căreia a rezultat textul cuprins în Ms. 45, care este o copie munteană făcută pentru mitropolitul Teodosie Veștemeanul, alt cărturar implicat în apariția Bibliei de la 1688. Cu referire la acest manuscris, s-a adus ulterior precizarea[18] că autorul primei revizii a traducerii lui Milescu ar fi fost Dosoftei. Împreună cu colaboratorii săi și folosind aceleași izvoare utilizate și de Milescu – la care s-a adăugat, pentru revizuirea primelor cărți din Biblie, și anume până la Paralipomena I, versiunea sixtină a Septuagintei, cuprinsă în ediția lui R. Daniel, Londra, 1653 –, Dosoftei

[17] Toate contribuțiile autorului în această problemă au fost adunate și sintetizate în amplul studiu *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română* (CÂNDEA, pp. 79–224).

[18] Vezi URSU 1976, pp. 5–6.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

a pus la punct textul redactat în grabă al Spătarului Milescu, realizând o versiune românească mult îmbunătățită. Meritul acestui revizor moldovean este considerabil, căci, după cum atestă cea mai sumară comparație între textul din Ms. 45 și cel din BIBL. 1688, grupul de cărturari de la București nu a făcut altceva decât să efectueze o ultimă revizie, relativ sumară, introducând modificări superficiale în textul atestat de Ms. 45.

O altă copie a versiunii inițiale a lui Milescu, nemodificată, a fost utilizată ca material auxiliar (versiune de control pentru textul grecesc), alături de Vulgata latină, și de autorul unei traduceri independente efectuate în Muntenia. Autorul acestei versiuni a luat ca text de bază versiunea slavonă a ediției de la Ostrog din 1581. N.A. Ursu a emis ipoteza, plauzibilă după părerea mea, că autorul acestei noi traduceri, păstrată în Ms. 4389, a fost cărturarul muntean Daniil Andrean Panoneanul, traducătorul cunoscut al *Îndreptării legii*, Târgoviște, 1652.[19] Autorii ediției de la București au preluat versiunea cuprinsă în Ms. 45, căreia i-au adus, cum spuneam, mici modificări, în special de fonetică și de topică, confruntând-o din nou cu originalul grecesc preluat din ediția de la Frankfurt și utilizând, pe alocuri, și versiunea românească din Ms. 4389.[20]

Avantajul de a deține trei versiuni românești diferite (Ms. 45, Ms. 4389 și textul tipărit în 1688), strâns legate între ele, ale unui text de întinderea și de însemnătatea culturală a Bibliei, la care se adaugă cunoașterea exactă a izvoarelor

[19] Vezi URSU 1981, p. 5, p. 8.

[20] Acest „scenariu" propus de Virgil Cândea a fost adoptat, împreună cu modificările, nuanțările și precizările aduse de N.A. Ursu, de autorii recentei ediții BIBL. 1688–DOC., care au decis să publice, în coloane paralele, alături de facsimilul și transcrierea interpretativă ale textului chirilic tipărit la 1688, și versiunile din Ms. 45 și Ms. 4389. Pentru detalii în acest sens, vezi ANDRIESCU, ARVINTE, ST. LINGV. FAC. și ARVINTE, ST. LINGV. IEȘ.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

folosite de traducători, a fost prea puțin exploatat de cercetarea filologică românească, în special în domeniile lexical, frazeologic și sintactic.[21]

2.1.1.2. Câteva note lexicologice

În cele ce urmează[22], voi aduce câteva precizări de ordin lexicologic asupra unor unități lexicale românești care apar într-una din cele trei versiuni biblice luate în discuție, cele mai multe dintre ele neatestate în lucrările lexicografice românești; voi utiliza în acest scop, mai ales pentru precizarea sensurilor, izvoarele folosite de traducători în edițiile indicate de ei în prefețe.

armoníe, s.f., „acord melodios de sunete", este atestat în DA pentru prima dată la Cantemir. Cuvântul îl găsim însă deja în Ms. 45 și BB, în titlul Ps. 47: *A armoniei sfinte*, *ca miiĕrea de dulce cântările lui David*. Cu sensul „articulație desăvârșită, organică, a părților unui întreg", subst. *armonie* fusese folosit încă de Dosoftei în *Viețile sfinților* (*cf*. DA, s.v.).

ceárcăn, s.n., „orbită", vezi *infra*, s.v. *țârcălam.*

cebăluí, vb., IV, tranz., „a ameți, a zăpăci", *cf*. *infra*, s.v. *cebăluire.*

cebăluíre, s.f., substantiv postverbal al verbului *cebălui* „a ameți, a zăpăci" (neînregistrat în DA între derivatele acestui verb), se găsește atestat în Ms. 4389: *Întărit-au cebăluirea în casa Dumnezeului lor* (Osea 9:8), unde corespunde slavon. **изꙋмлениѥ** „ieșire din minți, nebunie"[23], lat. *dementia*

[21] Drept notabile excepții se pot cita ARVINTE, CONTRIB. și ROȘIAN.

[22] Materialul prezentat în acest paragraf a fost publicat în cadrul articolului „Biblia de la București (1688) și manuscrisele contemporane paralele", în *Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität*, hrsg. von Paul Miron, nr. 7 (1988), Freiburg/München, pp. 173–194.

[23] *Cf*. MARDARIE, LEX., nr. 1298, unde slavon. **изꙋмлениѥ** este glosat prin sintagma *ieșire din minte*, și nr. 1301 unde verbul slavon **изꙋмлѣю** este tradus *spaiu, scoț din minte*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„idem“, gr. *μανία* „idem“; în Ms. 45 și BB, noțiunea respectivă este semnificată prin subst. fem. *nebunie.* Pe lângă acest derivat substantival, în Ms. 4389, f. 234^{v}, corespunzând verbului slavon ***изстѫпити*** „suffocare“, se găsește și verbul propriu-zis: *În spaimă să se cebăluiască inima ta întru acest veac* (3 Ezdra 4:2). Această atestare dovedește că acest cuvânt, un împrumut după magh. *csábulni* „a fi sedus, a se înșela; a se buimăci, a se ameți“ (*cf*. DA, s.v.), atestat anterior în tipăriturile lui Coresi, era încă folosit în scrierile din secolul al XVII-lea; dacă îl considerăm un element regional ardelenesc, prezența sa în Ms. 4389 poate fi interpretată ca un argument în plus că această traducere aparține lui Daniil Panoneanul, de origine ardelean.[24]

cenghieríe, s.f., cu sensul „harpă“, este atestat în Ms. 4389: *Cântecele cenghieriilor tale nu le voiu asculta* (Amos 5:23). În BB și Ms. 45, la locul respectiv există sintagma *cântarea organelor*, corespunzătoare gr. *ψαλμόν ὀργάνων* (FRANKF.), lat. *cantica lyrae* (VULG.) și slavon. ***пѣсни органовъ*** (OSTROG). Neînregistrat cu această formă în dicționare, cuvântul este evident un derivat de la subst. *cinghie* „harpă“, la rândul lui un împrumut din limba turcă, atestat ca atare în DA la Varlaam și în PSALT. 1651.

cenghiereásă, s.f., „cântăreață din harpă; dansatoare“, neînregistrat în dicționare, apare în Ms. 4389, la forma de plural *cenghierese*, într-o glosă marginală la I Regi 18:6, care trimite la sintagma *fete dănțuind* din text (Ms. 45: *cěle ce joacă*, BB: *cělea ce juca*); este evident o altă variantă derivată a cuvântului *cinghiasă* „idem“, înregistrat în DA. Diferența formală se explică prin derivarea de la *cinghierie* (*cf*. *supra*), și nu de la *cinghie.* Sub formele *cinghie* și *cinghiasă* acest radical lexical îl regăsim în *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1642, lucrare a cărei prefață este semnată de Daniil Panoneanul: *Vor întra cinghiile sau măscăricii carii fac glume*

[24] Vezi URSU 1981.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(p. 500/8) și *Cinghiasă se chiamă muierile care cântă pe la veselii cu tambura* (p. 58, notă marginală). Aceste concordanțe constituie și ele argumente în sprijinul identificării autorului versiunii românești din Ms. 4389 în persoana cărturarului Daniil Panoneanul.

clevétă, s.f., „calomnie“, *cf. infra*, s.v. *clevetitură.*

clevetitúră, s.f., este neatestat în dicționare, cu excepția CADE, unde este definit prin „faptul de a cleveti; defăimare, vorbire de rău, calomnie, bârfeală“ și exemplificat printr-un citat din Cantemir. Adăugăm o atestare anterioară, din BB, unde subst. *clevetitură* echivalează gr. *καταλαλία* „calomnie, bârfire“, lat. *detractio* „idem“, slavon. **ОБОЛГАНИЕ** „idem“: *De clevetituri vă păziți limba* (Înțel. 1:1). Prezența în BIBL. 1688 și la Cantemir a acestui cuvânt ilustrează un fenomen foarte curent în limba română literară veche: relativa ușurință cu care norma lingvistică scrisă accepta derivate cu afixe diferite, sau coexistența termenului de bază și a celui derivat în desemnarea aceleiași noțiuni. În Ms. 45, locul citat sună astfel: *De clevétă cruțați-vă limba*. Marcarea accentului în acest manuscris clarifică accentuarea corectă a acestui cuvânt, pe penultima silabă, cum se indică în CADE și în DEX, și nu pe antepenultima, cum se arată în TDRG, DA, SCRIBAN și CIORĂNESCU. Deși subst. *clevétă* este frecvent folosit în textele vechi (*cf.* DA, s.v.), acest loc din Ms. 45 este unicul, cu excepția unei atestări din PSALT. SCH. 414/4 (ed. Bianu, 1889), în care accentul este marcat.

cópil, s.m. și adj., „nelegitim, bastard“. DA, s.v. *copil*, înregistrează *sub senso* II sensul „fiu nelegitim sau natural, în afara căsătoriei“, un sens foarte bine atestat și conturat în textele din secolul al XVII-lea, alături de sensul figurat „lăstar sălbatic, ieșit din rădăcina sau curpenul plantelor“ (cu atestări exclusiv populare). Cu sensul „lăstar sălbatic“ și cu accentul pe prima silabă *cópil,* acest substantiv se găsește și în BB, într-un loc unde în Ms. 45 este utilizat cu valoare

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

adjectivală, utilizare neînregistrată până acum în textele scrise: *Dentru cópile răsădituri nu va da rădăcină* (Ms. 45), *Den răsăditurile cópililor nu va da rădăcină* (BB), după gr. *ἐκ νόθων μοσχευμάτων οὐ δώσει ῥιζαν* (SEPT., Înțel. 4:3). Utilizarea adjectivală a substantivului *cópil* este determinată contextual de intenția traducătorului de a reda literal sintagma grecească *νόθον μόσχευμα* „răsad bastard", reprodusă în VULG. prin lat. *adulterina plantatio* „idem", iar în OSTROG prin slavon. **прелюбодѣиныи насаждение** „idem". Derivatul *răsăditură*, care apare în citatul de mai sus, neînregistrat nici el în dicționare, se mai găsește în Ms. 45 și BB (Ps. 143:13), în sintagma *tânără răsăditură*, calchiată după gr. *νεόφυτον* „plantă tânără replantată; răsad", model care a servit și creării lat. *novella plantatio* și slavon. **новосаждение** din VULG. și, respectiv, OSTROG. Același gr. *νεόφυτον* este tradus în alte părți prin sintagmele *tânăr răsad* (Iov 14:9) și *tânără odraslă* (Isaia 5:7). Pentru utilizarea în BB a subst. *copil* cu sensul „sclav, servitor", calchiat după gr. *παῖς*, vezi ARVINTE, ST. LINGV. FAC., p. 94.

cuviitór, -oáre, adj., „care se cuvine, oportun; necesar". CÂNDEA, p. 111 și p. 154, nota 97, este de părere că sintagma cu care începe *Cuvântul înainte către cititori* din Ms. 45, *cuviitor lucru și înfrâmsețat*, ar trebui citită *cu viitor lucru...*, ceea ce ar însemna o „aluzie" la sintagma lui Thucidide din *Războiul peloponeziac*, I, 20: *κτῆμα εἰς ἀεί* „întemeiere pentru eternitate". Virgil Cândea exprimă totuși, cu prudență, și o rezervă: „dacă nu e doar o lecțiune greșită a copistului pentru *cuviincios*". În realitate, nu avem de-a face nici cu o aluzie la Thucidide, nici cu o lecțiune greșită a copistului, ci cu simpla prezență a adjectivului *cuviitor, -oare,* „care se cuvine, oportun", un derivat, perfect normal în epocă, de la verbul *cuveni* + suf. *-itor*; această interpretare este întărită și de prezența adj. *cuviitor* din Ms. BAR nr. 2517, care conține o copie după *Mântuirea păcătoșilor*, traducere

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

românească din secolul al XVII-lea[25] a lucrării lui Agapios Landos, *Ἁμαρτωλῶν σοτηρία*, apărută la Veneția în anul 1641 și reeditată de câteva ori în secolul al XVII-lea și în secolele următoare. La f. 17^{v} a Ms. 2517, paranteza (*ἐάν εἶναι ἁρμόδιον νὰ εἰποῦμω*) din originalul grecesc[26] este reprodusă prin propoziția *de va fi cuviitor a zice* (în text, corupt, *de va fi cuviitoare zice*!). Adj. *cuviitor* corespunde perfect din punct de vedere semantic gr. *ἁρμόδιον* „potrivit, convenabil, oportun". Pentru justețea acestei interpretări vezi și ARVINTE, ST. LINGV. FAC., p. 97.

dvoritór, -oáre, adj., „care slujește (cuiva)", derivat românesc din împrumutul slavon. *dvorí* „a sluji, a face treabă" (*cf*. TDRG și SCRIBAN, s.v.), nu este înregistrat ca atare în dicționare, deși verbul *dvorí* este bine ilustrat în limba veche la Varlaam, Ureche, Neculce, Cantemir și alți cărturari. Apariția adj. *dvoritor* în Ms. 45 se explică prin grija traducătorului de a reda cu exactitate sensul, păstrând în același timp și litera textului, căci *dvoritor* traduce adj. gr. *πάρεδρος* „care asistă la..., care participă la...", utilizat cu un determinant nominal în genitiv (vezi BAILLY); față de Ms. 4389 și BB, unde se preferă o exprimare mai firească în românește, chiar dacă în detrimentul reproducerii fidele a textului, în Ms. 45 întreaga construcție grecească este calchiată, inclusiv regimul în genitiv al adjectivului, neobișnuit și nespecific limbii române: *Dvoritoare o va afla a porților lui* (Ms. 45), *Îl va afla înaintea porții lui* (Ms. 4389), *Șezându lângă porțile lui o va afla* (BB), după gr. *πάρεδρον γαὸ εὑρήσει τῶν πυλῶν αὐτοῦ* (SEPT., Înțel. 6:14).

[25] Această traducere nesemnată este atribuită lui Nicolae Milescu de către N.A. Ursu, în art. „O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu", în *Cronica*, 44 (1986), p. 5.

[26] Citez după ediția *Ἁμαρτωλῶν σοτηρία* (...) *παρὰ Ἀγαπίου Μονάχου τοῦ Κρητος* (...), Veneția, 1681.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

gedeá, s.f., „armă pentru aruncat, suliță, dardă“, cuvânt neînregistrat în nici un dicționar, l-am reperat de două ori în Ms. 4389:

I. *Se slăvesc în sigeţile lor și în sulițe* [glosat marginal: *gedele*] (Iudit 9:9). Acest pasaj nu există în Ms. 45 și în BB, întrucât apocriful *Cartea Iuditei* este cuprins doar în OSTROG, izvorul principal pentru traducătorul Ms. 4389, unde obiectul desemnat prin rom. *gedea* este numit prin slavon. **копиѥ** „lance“.

II. *Tăiați plugurile voastre de le faceți sabie și sěcerile voastre geděle* (Ioil 3:10). La locul corespunzător, Ms. 45 și BB au aici sinonimul *dardă* „suliță scurtă cu două tăișuri“. Așadar, prin s.f. *gedea,* autorul traducerii din Ms. 4389 desemnează un fel de lance scurtă, utilizată ca suliță, obiect denumit în SEPT. prin gr. *σειρομάστης*, cuvânt care mai apare și în 3 Regi 18:28. Deși urmează, de regulă, cu multă scrupulozitate Septuaginta, în acest ultim loc, Milescu, urmat de revizorul său moldovean, ca și Daniil Panoneanul, presupusul autor al Ms. 4389, s-au orientat după versiunea slavonă, unde, în loc de „obiect tăios, lance“, apare termenul **бичь** „flagellum“, redat în Ms. 45 prin *împletitură*, iar în Ms. 4389 prin *bice*. În BB însă se revine la desemnarea din SEPT., traducându-se gr. *σειρομάστης* prin rom. *fuște* „suliță“, ceea ce arată încă o dată că ultimii revizori ai textului biblic au confruntat din nou textul lui Milescu, revizuit deja, cu originalul grecesc. Subst. *gedea* apare de câteva ori și în HERODOT[27], echivalând, de regulă, gr. *αἰχμή* „lance“ (I, 43; III, 78) sau gr. *ἀκόντιον* „idem“ (IV, 70).

Nu am reușit să clarific etimologia acestui cuvânt.

lingări, vb., tranz. și refl., cu circulație în limba veche, și, astăzi, în graiurile nordice, este definit în DA prin „a (se) linguși, a încerca să intri pe sub pielea cuiva cu lingușiri, să-i câștigi bunăvoința“. Citatele date în DA sunt din

[27] Vezi *Indicele* ediției Onu/Șapcaliu a acestui text.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Dosoftei, *Viețile sfinților*, și din Șincai, *Hronica,* alături de câteva atestări populare. Mai adaug următoarea atestare din Ms. 45: *Pe cel ce nu-i de față ca când are a fi de față să-l lingărească pren sârguială* (Înțel. 14:17). Versetul este o traducere exactă a originalului grecesc din SEPT.: *ἵνα τὸν ἀόντα ὡς παρόντα κολακεύωσιν διὰ τῆς σπουδὴς*. Conținutul semantic al gr. *κολακεύω* „a flata, a adula", identic cu cel al latin. *adulari* și al slavon. **ласкати**, corespunde cu cel al rom. *lingări*. Faptul că ultimii revizori ai textului au păstrat fraza intactă, înlocuind doar vb. *lingări* prin vb. *amăgi* – ceea ce reprezintă o echivalare cu totul aproximativă –, dovedește că acest cuvânt era perceput de ei ca fiind prea regional. Apariția sa în textul Ms. 45 se poate datora lui Milescu, traducătorul inițial, sau lui Dosoftei, probabilul său revizor.

lânged, -ă, adj., cuvânt polisemantic, frecvent utilizat în limba veche, are în Ms. 45 un sens contextual diferit de toate cele patru sensuri înregistrate în DA: *A lumina îngăduia pe cea lângedă acĕea noapte* (Înțel. 17:15). În BIBL. 1688, adj. *lânced* este înlocuit prin adj. *zăbavnic*, o mare abatere față de sensul din originalul grecesc, unde apare adj. *στυγνός* „odios, teribil, groaznic"; *cf.* și Ms. 4389: *acea noapte înfricoșată*, VULG.*: illam noctem horrendam*, OSTROG*:* **вь тȣ нощь страшнȣю**. Cu sensurile „bolnav" și „slăbit de boală, sleit de puteri", (*cf.* DA, s.v.), adj. *lânced* este atestat în limba veche în COD. VOR., PSALT. SCH., la Coresi și la Dosoftei. Acest cuvânt putea fi folosit aici cu sensul neobișnuit „teribil, groaznic" doar de un foarte bun cunoscător al textelor religioase anterioare, cum era probabil Milescu sau, în mod sigur, Dosoftei.

ocăzuí, vb., IV, intranz., o formă neologistică rară, împrumutată și adaptată după slavonescul **оказати** „a manifesta, a exprima, a arăta", folosită de două ori, o dată numai în Ms. 45, iar a doua oară în Ms. 45 și în BIBL. 1688. Evoluția semantică pe teren românesc a acestui împrumut ar fi greu

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de precizat dacă nu am fi avut posibilitatea de comparare cu izvoarele. Iată aceste atestări:

I. Ms. 45: *Toată zidirea întru al său fel, iarăș, de sus, să ocăzuia, slujind la ale sale porânci*; Ms. 4389: *Toată făptura iarăș se închipuia în neamul său, de sus, de slujia porâncilor tale celor den fire*; BB: *toată zidirea întru al său fĕliu, iarăș, de sus, se închipuia, slujind la ale tale porunci*; SEPT.: *ὅλη γαὰ ἡ κτίστις ἐν ἰδίῳ γένει πάλιν ἄνωθεν διετυποῦτο*; VULG.: *Omnis enim creatura in suo genere desuper refigurabatur*; OSTROG: **вьсе бо твореніе въ своемъ емꙋ, родѣ паки свыше преобразовашесѧ** (Înțel. 19:9). Corespondentul grecesc din SEPT. al verbului în discuție este vb. *διατυπόω* „façonner, modéller", atestat de BAILLY, s.v., exclusiv în acest pasaj din SEPT. Calitatea *de hapax legomenon* a cuvântului grecesc, probabil un derivat ad hoc din gr. *τυπόω* „a da formă", a determinat pe autorul versiunii latinești și pe cel al versiunii slavone să-l calchieze prin lat. *refiguro* (*cf*. QUICHERAT, s.v., cu această unică atestare din VULG.), și, respectiv, prin slavon. **преобразовати**. Această soluție de echivalare, l-a inspirat pe autorul versiunii românești din Ms. 4389 și, probabil după acesta, pe revizorii munteni, autori ai textului care va fi dat la tipar; acești din urmă cărturari au înlocuit verbul *ocăzui,* utilizat în Ms. 45 la diateza reflexivă și cu sensul „a-și atribui o nouă formă", cu verbul *a se închipui*, care, în context, este un calc structural și semantic după gr. *διατυπόω*, lat. *refiguro* și slavon. **преобразовати**.

La rândul său, verbul *ocăzui* este aici tot un calc lexical, de data aceasta de semnificat, pe baza notei semantice „aspect, formă, înfățișare", cuprinsă în sensul etimologic al verbului românesc, după slavon. **оказати** „a arăta, a înfățișa" (*cf*. MIKLOSICH, s.v. **ѻказати** și SLOVAR, s.v. **оказати**)[28]. Cuvântul face

[28] Pentru percepția semantică a slavon. **оказати** și a derivatelor sale în mediile cultivate românești din secolul al XVII-lea, *cf*. și MARDARIE, LEX., nr. 3929: **ѻказаніе**: *arătare, chip*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

parte, cu cea mai mare probabilitate, din stratul de limbă aparținând lui Nicolae Milescu, deoarece îl regăsim cu același sens, sub forma derivatului *ocăzuire* „formă", „figură", în traducerea *Mântuirii păcătoșilor*, în contextul: *care dar este ca un chip și ocăzuire preste fire* (Ms. BAR 2517, f. 17^{v}). Acest pasaj este o traducere foarte exactă după originalul neogrecesc, ed. cit., p. 4: *ἡ ὁποία χάις εἶναι ὡσὰν ἕνας τύπος καὶ σχῆμα ὑπερφυσικόν.* Subst. rom. *ocăzuire* corespunde aici gr. *σχῆμα* „formă", „figură", utilizarea sa fiind determinată contextual prin necesitatea de a reda, în corelație cu sinonimul *chip,* opoziția semantică între *τύπος* și *σχῆμα,* cuvinte care au, în originalul neogrecesc, semnificații foarte apropiate.

II. În al doilea loc din traducerea textului biblic, verbul *ocăzui,* existent în Ms. 45, a fost păstrat și de ultimii revizori ai textului, cei care au pregătit textul pentru tipar: *Eram neascultând către Domnul Dumnezăul nostru și ocăzuiam ca să nu auzim glasul lui* (Ms. 45, BB); *ἀπειδοῦντες πρὸς κύριον θεὸν ἡμῶν, καὶ ἐσχεδιάζομεν πρὸς τὸ μὴ ἀκούειν τῆς φωνῆς αὐτοῦ* (SEPT.); *Fuimus increduli erga Dominum Deum nostrum, et vagabamur ne audiremus vocem ipsus* (VULG., Baruh. 1:13). Ms. 4389 nu ne poate ajuta aici la precizarea sensului, întrucât propoziția în cauză sună aici altfel: *... ne-am lepădat ca să nu auzim glasul lui*, verbul *a se lepăda* fiind o echivalare corectă a slavonului **ѡмѣтатисѧ** „a se depărta de ceva, a renunța la ceva" din originalul slavon al acestei versiuni. În pasajul citat din Baruh 1:19, verbul *ocăzui* încearcă să redea conținutul gr. *σχεδιάζω*, definit de BAILLY, s.v., cu trimitere chiar la acest pasaj din SEPT., prin „agir à la hâte, à la légère, d'une manière superficielle (en vue de quelque chose)". Verbul gr. *σχεδιάζω* este redat în VULG. în mod aproximativ, prin *vagari* „a umbla în toate părțile, a rătăci", iar în OSTROG prin **ѡмѣтатисѧ** „a se depărta de ceva, a renunța la ceva". După cum se vede, raritatea termenului grecesc a determinat traduceri aproximative și în versiunile

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

latină și slavonă a acestui verset biblic. Necunoscând, probabil, semnificația exactă a verbului grecesc *σχεδιάζω* „a acționa în mod superficial“, Nicolae Milescu l-a apropiat de gr. *σχεματίζω* „a da o formă“ și l-a tradus în consecință, corect din punctul lui de vedere, prin verbul *ocăzui*, dar greșit în raport cu originalul grecesc.

ocăzuíre, s.f., „formă, figură“, vezi *supra*, s.v. *ocăzui*.

ortografíe, s.f., „sistem de reguli referitoare la scrierea corectă“. Cea mai veche atestare oferită de DLR, s.v., este din Ms. BAR 1556, datat în anul 1776, manuscris care conține lucrarea intitulată *Această carte ce să chiamă Cosmografie, adecă izvodirea lumii.* Substantivul *ortografie,* neologism după ngr. *ὀρθογραφία*, era însă utilizat încă din secolul al XVII-lea, căci îl regăsim în Ms. 4389, *Cuvânt înainte către cetitor*, p. 1^{v}/36: *Greșală vei afla... au ortografia stricată, au altă greșală*. Vezi ARVINTE, ST. LINGV. FAC., p. 89.

părtuí, vb., IV, utilizat intranzitiv cu sensul „a da cuiva o parte, a împărți, a repartiza“, este probabil o invenție lexicală a lui Nicolae Milescu, sau a revizorului său moldovean (Dosoftei), invenție utilizată pentru a reda mai exact sensul, nelexicalizat până atunci în românește, al gr. *μεταδίδομι* „a da (cuiva) o parte (dintr-un întreg); a comunica“. Acest verb apare în Ms. 45: *Făr'de zavistie părtuiesc*, după gr. *ἀφθόνως τε μεταδίδομι* (SEPT., Înțel. 7:14). Revizorii finali ai textului au eliminat acest cuvânt, care li se va fi părut neobișnuit, înlocuindu-l cu perifraza *dau și altora den ce am luat*, exactă și ea din punct de vedere semantic; autorul Ms. 4389 a preferat aici o soluție mai simplă, dar mai puțin eficientă, utilizând verbul *a da*. În DLR nu este înregistrat acest cuvânt, ci doar omonimul său *a părtui* „a ține partea, a părtini“, atestat mai întâi de Miron Costin.

pil, s.m., cu sensurile „elefant“ și „fildeș“, nu este înregistrat în DLR, deși TDRG menționase cuvântul acesta cu atestări, pentru sensul „elefant“, în BIBL. 1688 și în DOSOFTEI, V.S., iar pentru sensul „fildeș“ doar în BIBL. 1688.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Cuvântul apare frecvent în Ms. 4389, chiar în locuri în care Ms. 45 și BB preferă *elefant*: *Dormiți pe paturi de oase de pil* (Ms. 4389), *paturi de elifand* (Ms. 45), *paturi de elefandu* (BIBL. 1688, Amos 6:4). Substantivul *pil* mai apare în secolul al XVII-lea și în traducerea *Istoriilor* lui HERODOT[29] și la Nicolae Costin, *Ceasornicul domnilor.*[30] În privința etimologiei, *pil* este un împrumut din turcă, după varianta fonetică *pil* a turc. *fil*, formă intrată și ea în limba română veche.[31] Frecventa utilizare a acestui termen în secolul al XVII-lea impune corectarea afirmației lui Vl. Drimba, *loc. cit*, potrivit căruia acest termen cult ar fi atestat „numai în câteva texte din epoca fanariotă".

pricít, -ă, participiu cu valoare adjectivală, al cărui sens „care contrazice, care obiectează" calchiază sensul gr. *ἀντιλεγόμενος*, apare simultan în Ms. 45 și BB: *Nărodul mieu, ca un preotu pricit* (Osea 4:4). Neatestat în DLR cu această valoare adjectivală, termenul *pricit* se subordonează, desigur, sensului 2 al vb. *prici,* definit în DLR prin „a obiecta; a protesta, a riposta" și ilustrat exclusiv prin două citate din DOSOFTEI, V.S., fapt care ne face să presupunem că prezența sa în Ms. 45 se explică tocmai prin intervenția lui Dosoftei, în calitate de revizor al textului lui Milescu. ARVINTE, ST. LINGV. FAC., p. 100, înregistrează prezența verbului *a se prici* în toate cele trei versiuni românești ale textului biblic; la Fac. 26:36, în Ms. 4389 găsim o explicație marginală a acestui termen prin glosa *se certa*.

răsăditúră, s.f., „răsad", *cf. supra*, s.v. *cópil*.

rulá, vb., I, intranz., prevăzut cu mențiunea „învechit" în DLR și definit prin „a vorbi fără rost, a spune nimicuri, a flecări", este exemplificat printr-un unic citat din DOSOFTEI, V.S.; verbul acesta apare de trei ori în Ms. 45, alături de adj. *rulitor* și subst. *rulă* și *rulare*. Prezentăm aceste atestări:

[29] Vezi indicele ediției HERODOT.

[30] Vezi indicele ediției N. COSTIN.

[31] *Cf.* Vl. Drimba, în SCL, XIV (1963), nr. 4, p. 520.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

I. Ms. 45: *Asupra mea rula* [glosat marginal: *să glumiia*]; BB: *asupra mea limbuțiia*; Ms. 4389: *Și de mine glumiia*; SEPT.: *κατ'ἐμου ἡδολέσχουν*; VULG.: *adversus me loquebantur*; OSTROG: **о мьнѣ глоумлѣхоусѣ** (Ps. 68:15).

II. Ms. 45: *Cu inima mea rulam*; BB: *Cu inima mea chitiiam*; Ms. 4389: *Mă spământaiu cu inima mea*; SEPT.: *μετὰ καρδίας μου ἡδολέσχουν;* VULG.: *cum corde meo garriebam*; OSTROG.: **сердцемъ моимъ глоумлѣсхьсѣ** (Ps. 76:6).

III. Ms. 45: *Rulaiu și să leșină sufletul* [suprascris: *duhul mieu*]; BB: *Mă uimiiu întru mine și leșână duhul mieu*; Ms. 4389: *Întristaiu-mă și slăbiia sufletul mieu*; SEPT.: *ἡδολέσχησα καὶ ὠλιγοψύχεσε τὸ πνεῦμα μου*; VULG.: *Garrivi et deficit spiritus meus*; OSTROG: **овержесѣ оутѣшитсѧ доуша моѧ** (Ps. 76:9).

În toate trei locurile citate, verbul *rula* corespunde perfect din punct de vedere semantic gr. *ἀδολεσχέω* „a flecări, a vorbi fără rost", reprodus în VULG. prin lat. *garrire* „idem", iar în OSTROG prin slavon. **глоумити** „idem". Comparând probabil izvoarele, traducătorul inițial sau revizorul său a optat pentru verbul *rula* care, pe lângă avantajul cert al exactității, prezintă totuși dezavantajul de a fi puțin cunoscut și utilizat de alți cărturari ai epocii. Revizorul moldovean a fost conștient de acest inconvenient și, de aceea, în Ms. 45 apare o glosă marginală în care se explică din punct de vedere semantic vb. *rula*, prin indicarea unui sinonim, vb. *a* (*se*) *glumi*, termen care, la locurile respective (Ps. 68:15 și 76:6), întâlnește în OSTROG etimonul său slavon **глоумити**; un alt avantaj al acestei opțiuni constă și în consensul cu tradiția, căci la locurile citate atât PSALT. SCH., cât și CORESI, PSALT. și CORESI, PSALT. SL.-ROM. prezintă verbul *a glumi.* Soluția de echivalare a gr. *ἀδολεσχέω* prin rom. *a (se) glumi* este comună tuturor celor trei versiuni ale textului biblic în Ps. 76:12. Această coincidență lexicală poate fi explicată prin utilizarea fie de către Milescu, fie, mai probabil, de către revizorul său moldovean, ca și de către Daniil

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Panoneanul, a traducerilor românești anterioare ale *Psaltirii*, fie prin influența directă a versiunii slavone, unde apare vb. *глоумити*. Nu se poate exclude nici ipoteza influenței combinate a izvoarelor românești posibile și a celui slavon. Necunoscându-l, sau părându-li-se prea rar, autorii superficialei revizii finale a textului care va intra la tipar au renunțat la verbul *rula*, înlocuindu-l în mod diferit pentru fiecare caz în parte: prin sinonimul *limbuția* (Ps. 68:15), prin perifraza, inexactă semantic, *mă uimiiu întru mine* (Ps. 76:3) și prin verbul *chitiiu* (Ps. 76:6); acest ultim loc din BIBL. 1688 este citat în DLR pentru exemplificarea sensului „a-și face socoteală; a se gândi" și reprezintă soluția lexicală preferată și de Dosoftei în *Psaltirea în versuri*, la locul citat. Această fluctuație lexicală reprezintă, cred, un indiciu prețios asupra metodei de traducere practicată de cărturarii români ai epocii. Pe lângă versiunile grecească, slavonă și latină ale textului biblic, ei utilizau în mod critic atât versiuni ale înaintașilor, atâtea câte existau, cât și, ca în cazul lui Dosoftei, propriile versiuni anterioare. Faptul că, în afara utilizării verbului *a rula* ca atare, în Ms. 45 apar și derivatele *rulă*, *rulare, rulitor*, iar în traducerea *Mântuirea păcătoșilor* apare subst. *rulătură*, ne trimite spre concluzia că acest slavonism, cu întreaga sa familie derivativă, era relativ curent în limba lui Milescu și a trecut, din manuscrisele sale, și în limba lui Dosoftei, care îi folosea din plin traducerile manuscrise pentru redactarea propriile sale lucrări. Compararea textelor este instructivă și de această dată:

IV. Ms. 45: *La cine-s, vai, rĕle și rule?,* BB: *La cine e vai? la cine e gâlceavă?,* Ms. 4389: *Cui vaet? Cui gâlceavă?*, SEPT.: *τίνι δε ἀηδίαι καὶ λέσχαι*; VULG.: *Cui autem molestiae et tricae?*; OSTROG: *комоу горе; кам молва;* (Pilde 23:29).

V. Ms. 45: *Mâhniiu-mă întru rularea* [marginal: *dăznetecirea*] *mea*, BB: *Mâhniiu-mă întru voroava mea*, Ms. 4389: *Întristatu-m-am în grija mea,* SEPT.: *ἐλυπέθην ἐν τῇ ἀδολεσχία μου,* VULG.: *Contristatus sum in exercitatione mea*, OSTROG.: *бозскорбѣхъ печалиию моею* (Ps. 54:2).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

VI. Ms. 45, f. 449^{v}, col. 1: *Nu te vei dăștepta de la cea rulitoare filosofiia voastră*, BB: *Nu te vei deștepta de la ceea bârfitoare filosofiia voastră*, SEPT.: *οὐκ ἐξυπνώσεις ἀπὸ τῆς φλυάρου φιλοσοφίας ὑμῶν* (4 Mac., cap. 5).

VII. *Mântuirea păcătoșilor* (Ms. BAR 7517, f. 72^{v}): *Căci toți sunt orbi și rătăciți, și mai vârtos călugări și duhovnici, de la care ies aceste rulături*, după ed. gr. cit., p. 45: *εἶναι τιφλοὶ καὶ πεπλανημένοι, καὶ μάλιστα τινὲς μοναχοὶ πνευματικοὶ* (*ἀπὸ τοὺς ὁμοίους εὐγένουν ταῦτα τὰ φλυαρίσματα*).

Substantivul *rulă* „sporovăială, pălăvrăgeală“ din Pilde 23:29 corespunde doar parțial din punct de vedere semantic gr. *λέσχη* „conversație, cozerie“ pe care îl echivalează. Utilizând acest termen românesc rar, traducătorul a intenționat probabil să redea și legătura etimologică între gr. *λέσχη*, s.f., și verbul *ἀδολεσχέω* „a pălăvrăgi“, verb pe care îl tradusese anterior prin „rula“. Orientându-se după versiunea slavonă, unde apare subst. **молва** „conversație colectivă, dezbatere“ (vezi MIKLOSICH, s.v.)[32], Daniil Panoneanul, autorul prezumat al Ms. 4389, preferă pentru noțiunea în cauză termenul mai convenabil *gâlceavă*, preluat apoi și de ultimii revizori, la București, înaintea tipăririi.

O mărturie foarte prețioasă asupra atenției cu care traducătorul și revizorii săi abordau originalul biblic, analizând semantic termenii greci mai dificili și consultând și celelalte izvoare, este tratamentul subst. gr. *ἀδολεσχία*, derivat de la vb. *ἀδολεσχέω* „bavarder“. De la sensul de bază „bavardage“ al subst. gr. *ἀδολεσχία*, în SEPT. au derivat, prin extensiune, sensurile secundare „conversation (en general)“ și „plainte renouvelée, lamentation“ (*cf*. BAILLY, s.v.). Aflând probabil din lexicoanele care le stăteau la îndemână existența celor trei sensuri ale subst. *ἀδολεσχία*, fiecare

[32] *Cf*. MARDARIE, LEX., nr. 1852, unde slavon. **мълва** este glosat prin rom. *gâlceavă*. Grigorie Crețu, editorul acestei vechi lucrări lexicografice, trimite și la formele **молва** și **мълва** ale acestui lexem slavon, înregistrate în lexiconul slavon al lui Pavel Berânda.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

traducător a ales soluția care i s-a părut mai potrivită, diferită la fiecare în parte. În Ps. 54:2, traducătorul inițial, Milescu, a echivalat gr. *ἀδολεσχία* prin rom. *rulare* „pălăvrăgeală", opțiune care, în urma unei re-analize, a părut revizorilor nepotrivită, de vreme ce în Ms. 45 revizorul moldovean păstrează în text opțiunea inițială *rulare*, dar o glosează marginal prin termenul *dăznetecire*, cuvânt foarte specific lexiconului lui Dosoftei și care corespunde foarte bine din punct de vedere semantic sensului secundar „plângere" al gr. *ἀδολεσχία*. În acest caz, Dosoftei s-a sprijinit, ca și Daniil Panoneanul, la care apare subst. *grijă*, pe versiunea slavonă, unde apare subst. **печалние** „plângere, lamentare". Având la îndemână toate aceste variante, revizorii bucureșteni ai textului au optat totuși pentru o a treia soluție, utilizând aici cuvântul *voroavă*, cu sensul „conversație", sens existent și el, de altfel, în paradigma semantică a gr. *ἀδολεσχία*. Echivalarea subst. gr. *ἀδολεσχία* „conversație" prin *voroavă* este comună tuturor celor trei versiuni românești într-un alt pasaj, 4 Regi 9:11. Consensul a fost facilitat în acest ultim caz, cu siguranță, de corespondența semantică perfectă între gr. *ἀδολεσχία* „pălăvrăgeală", p. ext. „conversație", lat. *garrulitas* „idem" și slavon. **сꙋгесловие** „idem". Când lexemele din versiunile greacă, slavonă și latină nu mai corespund între ele din punct de vedere semantic, soluția diferă și în cele trei versiuni românești, în funcție de opțiunea autorilor. De pildă, în 1 Regi, 1:16, sintagma grecească *ἐκ πλήθους ἀδολεσχίας μου*, unde gr. *ἀδολεσχία* înseamnă „plângere" (*cf*. BAILLY, s.v., cu această trimitere la SEPT.), în mod surprinzător, doar Daniil Panoneanul (Ms. 4389) traduce corect prin *de mulțimea tânguirei mĕle*, deși în OSTROG termenul corespondent era **гл҃вление** „pălăvrăgeală"; varianta slavonă a influențat aici, probabil, opțiunea din Ms. 45: *den mulțimea voii rĕle a mĕle*, și pe cea din BB: *de în mulțimea multelor ziselor mĕle*. În alt pasaj, 3 Regi 18:27, cu referire la care BAILLY, s.v., semnalează faptul că gr. *ἀδολεσχία* are

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

sensul de „conversație în general“, autorii tuturor celor trei versiuni românești s-au orientat după OSTROG, unde apare subst. **непразность** „lipsă de timp, lipsă de răgaz“; ei traduc în consecință: *iaste zăbavă la el* (Ms. 45)[33], *iaste grijă de el* (BB) și *nu-i va fi îndelete* (Ms. 4389). Sensul exact al verbului *rula*, definit corect în DLR, s.v., se clarifică prin utilizarea în Ms. 45, la 4 Mac., cap. 5, a adj. *rulitor*, care traduce gr. *φύλαρος* „bavard“ (BB: *bârfitor*), iar *Mântuirea păcătoșilor* a subst. *rulătură*, care echivalează gr. *φυλάρισμα* „pălăvrăgeală“.

ruláre, s.f., „faptul de a rula, bârfire“, *cf. supra*, s.v. *rula*.

rulătúră, s.f., „bârfire, calomnie“, *cf. supra*, s.v. *rula.*

rulitór, -oare, adj., „care rulează, care bârfește“, *cf. supra*, s.v. *rula*.

scărăndăví, vb, IV, reflex., învechit, „a-i fi greață, scârbă (de ceva sau de cineva); a se îngrețoșa“; *cf.* DLR, s.v., unde, sub definiția de mai sus, se dă, ca unică atestare, un citat din Varlaam. Slavonism învechit, acest cuvânt se găsește și în Ms. 4389: *Ascultați aceasta... ceia ce vă scărăndăviți de judecată* (Miheia 3:9). Verbul *scărăndăvi* corespunde perfect din punct de vedere semantic slavon. **гноушатисѧ** „a arăta dezgust“[34], lat. *abominari* „idem“ și gr. *βδελύσσω* „idem“. În Ms. 45 și în BB, noțiunea de „a arăta dezgust“ este semnificată în mod aproximativ prin vb. *a urî*.

trébiște, s.f., „altar, sanctuar“, cuvânt neînregistrat în dicționare, apare de două ori în Ms. 4389 și este un slavonism rar, explicabil aici dacă acceptăm ipoteza lui N.A. Ursu că autorul traducerii din acest manuscris este Daniil Panoneanul, fost profesor de slavonă la Școala din Târgoviște.[35]

I. Ms. 4389: *Și se vor conceni trebiștile cěle de râs* [marginal: **оу лат.**: *idolilor*]; Ms. 45: *Și se vor stinge cuptoarele*

---

[33] *Cf.* MARDARIE, LEX., nr. 2109, unde rom. *zăbavă* glosează slavon. **непраздньь**.

[34] *Cf.* MARDARIE, LEX., nr. 715, **гнѹшаюсѧ**: *scârbescu-mă*.

[35] Vezi PAPACOSTEA, *passim* și URSU 1881, *passim*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

râsului; BB: *Și se vor stinge capiștile cěle de râs*; SEPT.: *καὶ ἀφανισθήσονται βωμοὶ τοῦ γέλατος*; VULG.: *Et demolietur excelsa idoli*; OSTROG: **и потребѧтсѧ смѣха** (Amos 7:9).

II. Ms. 4389: *Între trebiște* [marginal: *altariul cel în patru cornuri care era făcut ca o vatră și pre acela punea arderile cěle de tot*] *și între altariu vor plânge preoții*; BB: *În mijlocul vetrii jirtăvnicului vor plânge preoții*; SEPT.: *ἀναμέσον τῆς κρηπίδος τοῦ θυσιαστηρίου κλαύσονται οἱ ἱερεῖς*; VULG.: *inter crepidinem altaris plorabunt sacerdotes*; OSTROG: **междоу степенми жертвенника возплачѹтсѧ жерсы** (Ioil 2:17).

Cuvântul pare un slavonism ad hoc, preluat din textul slavon, unde, în primul dintre locurile citate, apare slavon. **требиште** „altar, sanctuar". Aceste două utilizări constituie totuși excepții, căci, de obicei, pentru obiectul desemnat prin gr. *θυσιαστήριον* „altar pentru sacrificiu", termen foarte frecvent în SEPT. și tradus curent în Ms. 45 și BIBL. 1688 prin subst. *jârtăvnic*, Daniil Panoneanul, autorul versiunii românești din Ms. 4389, utilizează de obicei subst. *altar* (*cf.* de ex. Fac. 8:20, Ieș. 27:3, Paralip. 24:15 etc.), orientându-se astfel după versiunea latinească din VULG., unde apare subst. *altare*. Această procedare curentă nu a mai fost posibilă în contextele citate mai sus. În Amos 7:9, traducătorul redă prin sintagma *trebiștile cěle de râs* expresia slavonă **требища смѣха** din OSTROG, renunțând să se mai orienteze după VULG., unde obiectul ritualic în cauză nu mai era denumit prin subst. *altare*, ci prin subst. *excelsum* „piedestal, altar pentru sacrificii", corespunzător ca sens gr. *βωμός* „idem" din SEPT.

În Ioil 2:17, unde apare pentru a doua oară, folosirea slavonismului *trebiște* s-a impus traducătorului – deși în slavonă nu mai apare **требище**, ci **жертвенникъ** – din nevoia de a reda cu exactitate sensul originar printr-o parafrază în care reluarea rom. *altar*, corespunzător lat. *altare* din VULG., ar fi părut tautologică. Folosind așadar substantivele *altar* și *trebiște* în cadrul aceluiași context, traducătorul s-a simțit

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

obligat să-l explice marginal pe *trebiște* într-o amplă glosă, care reprezintă o definiție exactă a conținutului denotativ al gr. *βωμός*, lat. *excelsum* și slavon. ***трєбищє***. Intenția de a realiza prin *trebiște* o opoziție lexicală contextuală față de *altar*, sinonimul utilizat de obicei în epocă, alături de *jirtăvnic*, pentru desemnarea strictă a altarului[36], vădește și aici grija traducătorului pentru o redare cât mai exactă a sensurilor și a opozițiilor lexicale existente în versiunile biblice avute la îndemână.

stémă, s.f., cu sensul învechit „coroană, diademă (regală)", este atestat în TDRG, s.v., pentru prima oară în ediția a doua a *Mărgăritarelor*, apărută în 1746; cu acest sens, cuvântul apare deja în secolul al XVII-lea, în toate cele trei versiuni ale textului biblic, unde traduce gr. *διάδημα*, lat. *diadema*, slavon. ***дидима***: *mărirea ta preste stema capului lui* (Ms. 45); *mărirea ta în stema capului lui* (Ms. 4389); *mărimea ta preste stema capului lui* (BB, Înțel. 18:24. *Cf*. și 1 Mac. 6:6, 8:14, 11:54).

țârcălám, s.n., „cerc; orbită a unui astru", un împrumut învechit după magh. *cirkalom* „idem", este atestat în TDRG la DOSOFTEI, V.S. și în *Istoria ieroglifică* de D. Cantemir. Adăugăm următoarele două atestări inedite și mai vechi din Ms. 45:

I. Ms. 45: *El țircălamuri va strica*; Ms. 4389: *El însuși va întoarce cěle de-mprejur*; BB: *El cruguri va strica*; SEPT.: *καὶ αὐτὸς κυκλώματα διαστρέψει*; VULG.: *et ipse circuitus perverteret* (Iov 37:12).

II. Ms. 45: *Țârcălamul stelelor... a lumii dumnedzăi au socotit*; Ms. 4389: *Legiuiră să fie dumnezei... cearcănul stelelor*; BB: *Crugul stelelor... a lumii dumnezei au socotit*; SEPT.: *κύκλον ἄστρων... θεοὺς ἐνόμισαν*; VULG.: *gyrum stellarum... deos putaverunt* (Înțel. 13:2).

[36] Vezi MARDARIE, LEX., nr. 3770, unde slavon. ***трєбищє*** este definit prin *oltariu*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Corespunzând în Iov 37:12 gr. *κύκλομα* și lat. *circuitus*, iar în Înțel. 13:2 gr. *κύκλος* și lat. *gyrus,* rom. *țârcălam,* s.n., desemnează orbita stelelor, noțiune pe care revizorii ultimi ai textului au preferat să o semnifice prin s.n. *crug* „idem", probabil datorită faptului că *țârcălam* li se va fi părut un termen prea rar sau prea regional. Interesante sunt și soluțiile preferate de autorul versiunii din Ms. 4389. În primul loc, Iov 37:12, noțiunea de orbită a fost redată perifrastic prin sintagma *cĕle de-mprejur*, iar în Înțel. 13:2, prin rom. *cearcăn*, substantiv polisemantic, moștenit din latină, al cărui sens generic „cerc" putea să susțină și sensul, restrâns în context, de „orbită"; acest ultim sens nu este înregistrat în DA s.v. *cearcăn*.

vârtuciós, -oásă, adj., „plin de vârtute, tare, puternic" este atestat în TDRG doar la Varlaam și Dosoftei, autori la care DLR mai adaugă un citat din BB, 1 Paralip. 5:14. La aceste atestări mai adaug aici încă două. Mai întâi, în Amos 2:9, în propoziția, identică în Ms. 45 și BB, *Vârtucios era ca stejarul*, adjectivul *vârtucios* corespunde ca sens gr. *ἰσχυρός* și lat. *fortis*. Dacă aici revizorii ultimi au păstrat acest adjectiv și în textul tipărit, în alt loc, Ps. 44:7, unde vocativul gr. *δυνατέ*, lat. *potentissime* a fost redat în Ms. 45 prim rom. *vârtucioase*, glosat marginal prin forma paralelă *vârtuciosule*, revizorii munteni l-au înlocuit cu adj. substantivizat în vocativ *puternice*, mai exact ca sens și lipsit de conotația rară, neobișnuită. Este posibil ca acest ultim cuvânt să aparțină stratului de limbă al lui Milescu, care îl putea cunoaște din mediul moldovenesc cult al epocii, dar este mai probabil ca el să fi fost inclus în text de către Dosoftei, primul revizor al textului Spătarului.

zemintí, vb. tranz., „a frământa, a amesteca", este înregistrat în TDRG, unde se dau, drept unice atestări, două citate din Cantemir. Adaug aici o atestare mai veche decât acestea, din Ms. 45: *Olariul moale pământ zemintind* (Înțel. 15:7).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

La locul citat, vb. *zeminti* este înlocuit în Ms. 4389 prin vb. *frământa*, iar în BB prin vb. *a călca*.

2.1.1.3. Observații asupra tehnicii traducerii și a consecințelor sale în plan lexical și frazeologic

Se acceptă în genere ideea că limba literară și limba populară, ca ipostaze distincte ale unei limbi comune naționale, au fiecare o devenire proprie, specifică și relativ autonomă, în ciuda numeroaselor zone de interferență. În vreme ce la nivelul limbii populare cauza schimbărilor lingvistice trebuie căutată mai ales în creația „naturală", liberă și relativ întâmplătoare, în domeniul limbii literare definitoriu este factorul conștient, intenționat, care se manifestă și prin imitarea unui model acceptat ca atare, ale cărui trăsături sunt acceptate în calitate de norme. Această importantă distincție teoretică a fost dezvoltată și amplu argumentată de Gh. Ivănescu, care arăta că limbile literare „se formează și dezvoltă numai prin acțiunea voluntară și conștientă de creare [...], de îmbogățire și de perfecționare a limbii literare incipiente, de transformare a acestei limbi într-un instrument de cultură superioară"[37].

Aparținând așadar sferei acțiunii umane conștientizate și orientate spre o finalitate definită, imitarea unui model ca factor al evoluției lingvistice joacă un rol esențial în constituirea și dinamica limbilor literare. Mai intensă și mai activă în perioadele de început ale limbilor de cultură, imitarea are, în perspectivă lingvistică, o dublă dimensiune. Există, mai întâi, imitarea, în cadrul comunității lingvistice și culturale date, a unui model de limbă scrisă deja existent în tradiția culturii respective – am putea numi acest tip de imitație o *imitație internă*, care ar consta în raportarea conștientă

[37] IVĂNESCU, STORIA, p. 16.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

la un anumit mod de a se exprima în scris, autorizat de tradiție, și al cărei principal efect constă tocmai în asigurarea continuității și stabilității idiomului literar respectiv –; în al doilea rând, putem vorbi de o *imitație externă*, determinată de acceptarea ca model lingvistic a unei alte limbi de cultură, de un prestigiu cultural unanim acceptat în contextul istoric dat.

Istoria majorității limbilor europene moderne arată că, în epocile lor de formare, această modelare prin factori externi s-a raportat la limbile devenite clasice în Evul Mediu, latina și greaca, al căror prestigiu cultural, asociat funcției lor principale, cea de fundament al culturii ecleziastice oficiale și, mai târziu, al celei umaniste, le-a impus în calitate de model.

Dacă imitarea internă asigură consolidarea și extinderea sferelor de aplicație ale unui instrument cultural deja existent, imitația externă, asociată unui cadru cultural și social favorabil, se află la originea și în centrul procesului de constituire a acestui instrument. Latina, de exemplu, limba care a modelat ea însăși mai târziu, în mod hotărâtor, începuturile limbilor de cultură occidentale moderne (franceza, italiana, engleza, germana etc.), și-a câștigat atributele unui rafinat instrument al unei superioare culturi scrise printr-o decisivă raportare, în epoca preclasică și în cea clasică, la limba greacă. Cercetările filologice comparative au pus adesea în evidență pasaje din lucrările clasicilor latini care sunt, *stricto sensu*, traduceri din greacă.

În epoca de început a limbii române literare, întrucât cultura românească era parte integrantă a culturii ortodox-bizantine a Europei de Sud-Est, nu latina, ca în Occident, ci greaca a fost modelul lingvistic principal. Slavona însăși, ca limbă de cultură de un tip special[38], care a stat la baza

[38] Lipsit de contactul masiv și permanent cu limbi populare vorbite, acest idiom a funcționat la noi exclusiv ca idiom liturgic și cultural, evoluând foarte puțin în raport cu faza sa inițială.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

majorității traducerilor românești din secolul al XVI-lea, trebuie și ea subordonată modelului lingvistic grecesc, cel puțin în domeniul lexicului specializat pentru operațiile intelectuale superioare. Se poate admite, cred, că slavona ecleziastică a transmis limbii române literare incipiente o substanță semantică lexicalizată după modelul primar grecesc. În acest sens, a fost dovedit mai recent, pe baza unui larg corpus de texte[39], că cei care au creat slavona în secolul al X-lea, cărturarii Chiril și Metodiu și elevii lor, au transpus în material lexical vechi slav, macedo-bulgăresc, aproape întreg ansamblul terminologiei ecleziastico-teologice grecești. Această idee a fost formulată tranșant și sprijinită de asemenea pe o temeinică documentație de cercetătorul A. Issatschenko: *Sie* [limba traducerilor slave din greacă] *war in der Tat ein in slawische Morpheme travestiertes Griechisch. Das Altkirchenslawische wurde ja nirgends als Sprache einer slawischen Bevölkerung gesprochen* – „[Limba traducerilor slave din greacă] a fost de fapt o greacă travestită în morfeme slave. Limba slavonă nu a fost nicăieri vorbită ca atare de către vreo populație slavă“[40]. Cu atât mai mult în spațiul lingvistic al limbii române, o limbă romanică, slavona a îndeplinit, alături de greacă, funcțiile unei limbi clasice, considerată și cultivată ca atare. Alături de modelul lingvistic slavon și de cel grecesc, în secolul al XVII-lea începe să se impună din ce în ce mai mult și cel latinesc. Odată cu progresul educației în Țările Române, în formarea unui cărturar român al acestei epoci intra în mod obligatoriu cunoașterea limbilor „nobile“, greaca veche și latina, fapt cunoscut și adesea afirmat în lucrările de istorie a culturii și limbii literare românești vechi.[41]

[39] Vezi HINRICHS, pp. 142–160.

[40] ISSATSCHENKO, p. 7.

[41] Vezi bogata documentare de ordin istoric, ca și interesantele interpretări privitoare la conținutul învățământului românesc de rang superior în această epocă, în lucrările lui Victor Papacostea, *Originile*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Pentru a delimita exact aportul limbilor „clasice“ la constituirea limbii literare românești în epoca veche și pentru a determina natura și ponderea acestei influențe, exegetul ar trebui să aibă clară soluția unor probleme preliminare precum: care aspect istoric al limbilor clasice a fost imitat, care era gradul de cunoaștere de către cărturarii traducători a acestor limbi, care au fost coordonatele psiho-lingvistice și culturale ale procesului de prelucrare și adaptare la sistemul lingvistic românesc și la norma scrisă a unor structuri lingvistice străine, aparținând modelului și, în sfârșit, la ce nivel structural al limbajului se situează investigația. S-ar impune, în consecință, examinarea prealabilă a fiecărui moment cultural în parte, a activității fiecărei personalități proeminente.

Inexistența în spațiul cultural românesc a unui mediu cultural în care limbile clasice, latina și greaca[42], să îndeplinească funcția unor limbi de cultură vorbite, cum a fost cazul limbii latine în Occident, a făcut ca în secolele al XVI-lea și al XVII-lea contactul dintre limba română literară *in statu nascendi* și limbile de cultură clasică să se efectueze prin intermediul aproape exclusiv al traducerilor. Începându-și existența prin traducerea textelor fundamentale ale religiei creștine, proces inițiat în secolul al XVI-lea, și culminând cu traducerea integrală a Bibliei, publicată în 1688, limba română și-a creat premisele decisive ale racordării sale treptate la ceea ce s-a numit „comunitatea conceptuală europeană“ (BETZ, 1949, p. 9). Pentru a putea începe să aspire la a deveni o cultură de tip „major“, cultura românească a secolelor al XVI-lea și al XVII-lea a trebuit să adopte treptat

învățământului superior în Țara Românească și *La fondation de l'Académie Grecque de Bucarest. Les origines de l'erreur de datation et de sa pénétration dans l'historiographie*, în PAPACOSTEA, pp. 259–283 și, respectiv, pp. 284–330.

[42] Ne raportăm de regulă la varianta ecleziastică și la cea biblică a limbii grecești koiné, „punând în paranteză“ greaca vernaculară, cunoscută și vorbită de mulți cărturari români din secolul al XVII-lea.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

concepte generice ale civilizației și culturii europene, cărora a trebuit să le identifice și o expresie lingvistică adecvată.

Participantă virtuală la comunitatea culturală europeană, ca una dintre moștenitoarele, prin limbă, ale culturii greco-latine, devenită ulterior creștină, societatea românească era obligată să-și creeze un instrument de expresie corespunzător exigențelor scrisului elaborat. Coincidența parțială cu fondul conceptual greco-latin, preexistentă deja în structurile semantice moștenite ale limbii române populare, a făcut ca traducerea din limbile clasice în română, o limbă neo-latină, să fie, ca și în cazul celorlalte limbi europene, o operație relativ ușoară și eficientă.

Caz special al fenomenului de contact interlingvistic, într-o perioadă în care societatea românească deținea numai virtual un instrument național de cultură, traducerea ne apare acum, mai mult decât ca un act pur cultural, ca un proces de transfer, în primul rând semantic, de la limbile model, către limba română, ca limbă receptoare. Este nevoie să amintim aici că există o mare diferență între modul de a aborda actul traducerii în epoca medievală și în cea modernă. Compararea câtorva traduceri românești din secolul al XVII-lea cu originalele lor grecești ne îndreptățește să subscriem aprecierii acelor cercetători care susțin că traducătorilor medievali le lipsea o concepție clară, coerentă, precisă și metodică asupra principiilor traducerii.[43] Între transpunerea literală (*versio,*

[43] *Cf*. Peter Rickard, *Chrestomatie de la langue française au XVe siècle, Introduction*, p. 9, apud BURIDANT, p. 95: *les traducteurs au XVe siècle étaient précisément défavorisés par l'abscence de la théorie de la traduction* („traducătorii din secolul al XV-lea erau evident defavorizați datorită absenței unei teorii a traducerii"). *Cf*. și NIEDEREHE, p. 158: *Obwohl Übersetzungen* [...] *breitesten Raum einnehmen, fehlen Äusserungen über die Regeln und Prinzipien der Kunst des Dolmetschers fast ganz* („Deși traducerile [...] ocupă un spațiu foarte larg, afirmații explicite referitoare la regulile și principiile artei traducătorului lipsesc aproape în întregime".)

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

transpositio, translatio) și o abordare mai liberă (*interpretatio*) a textului original au coexistat în epoca veche a culturii europene o mare varietate de procedee.

Pentru studiul semanticii lingvistice din scrierile epocii de început a românei literare, traducerile au o importanță capitală, determinată de posibilitatea oferită de confruntarea cu originalul, de a stabili cu exactitate funcțiile semantice sau sintactice ale unităților lingvistice ale textului rezultat prin traducere; aceasta cu atât mai mult, cu cât este vorba de traduceri literale, în cazul cărora ignorarea de către traducător a diferențelor de expresie între cele două limbi aflate în contact lingvistic a condus uneori la producerea unui text care, nu numai pentru cititorul contemporan, dar chiar și pentru exegetul avizat de astăzi poate fi ininteligibil sau greșit interpretat. Acesta este cazul prin excelență al Bibliei de la 1688: atât Milescu, autorul formei inițiale a traducerii, cât și revizorii săi succesivi au respectat extrem de strict litera textului versiunii grecești, înscriindu-se astfel în tradiția milenară a traducerii textelor biblice. Nu este totuși lipsită de o îndreptățire parțială nici opinia conform căreia Milescu a îmbogățit cultura românească cu o „traducere filologică, științifică a Bibliei“ (CÂNDEA, p. 152). Această apreciere este valabilă însă doar în privința efortului lui Milescu și al celorlalți cărturari care au revizuit versiunea sa de a colaționa ediții diferite (grecești, latinești, slavone) ale textului biblic, cu intenția de a restitui în românește un text cât mai complet. O exigență a clarității și inteligibilității în sens filologic modern lipsea atât lui Milescu, cât și revizorilor săi, traducerea în sine rămânând literală, cum erau, de altfel, și multe din traducerile umaniștilor occidentali.

Diferența de atitudine și de tratament față de textele sacre, în comparație cu cele profane, este de altfel tradițională în spațiul cultural european. Hieronymus însuși făcea o distincție tranșantă între imperativele traducerii textelor sacre, pe de o parte, și traducerile de texte profane, pe de altă parte.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Traducând *Cronicile* lui Eusebios și *Omiliile* lui Origen, autorul Vulgatei invocă exemplul lui Cicero când afirmă că, spre deosebire de textele sacre, „în care și ordinea cuvintelor reprezintă un mister", textele profane permit o redare mai liberă, interpretativă.[44] Regula fundamentală a unui bun traducător, considera Hieronymus, este aceea de a găsi cea mai bună echivalență pentru acele particularități ale limbii grecești care nu-și au un corespondent latinesc: *...hanc esse regulam boni interpretis, ut linguae alterius suae linguae exprimat proprietate* („Epistula *CVI*", 3, în *ed. cit.*). Cunoașterea perfectă a celor două limbi (cea *din* care și cea *în* care traducea) putea îngădui totuși unui traducător medieval, chiar și în cadrele restrictive ale traducerii literale, să realizeze un text fluent, așa cum Hieronymus a reușit, de pildă, să transforme uniformitatea textului ebraic, atunci când l-a transferat într-o latină variată și elegantă[45].

Se poate afirma și despre Biblia de la 1688 că, în ciuda a numeroase pasaje greșit traduse și a altora în care excesiva literalitate obnubilează cu totul semnificația enunțului biblic, cărturarii români au rezolvat de cele mai multe ori cu succes transpunerea expresiilor grecești idiomatice, îmbinând calchierea semantică și pe cea structurală cu rare împrumuturi, sprijinindu-se în dificila operație de transfer lingvistic și pe unele versiuni latinești și slavone: „Măcară că la unele cuvinte să fie fost cu anevoie tălmăcitorilor pentru strimtarea limbii

[44] *Ego enim non solum fateor, sed libera voce profiteor me in interpretatione Graecorum, absque scripturis sacris ubi et ordo verborum mysterium est, non verbum e verbo, sed sensum de sensu transtulisse. Habeo huius rei magistrum Tullium.* („Nu numai că recunosc, dar chiar afirm cu voce tare că la traducerea grecilor, cu excepția Sfintelor Scripturi, unde și ordinea cuvintelor reprezintă un mister, am tradus nu cuvânt cu cuvânt, ci sens după sens.") „Epistula LVII", în Saint Jérôme, *Lettres*, Jérôme Labourt (edit.), Les Belles Lettres, Paris, 1955.

[45] Aprecierea aparține lui P. Félix Renschenbach, *Hieronymus als Übersetzer der Genesis* (Diss.), 1948, apud BURIDANT, p. 104.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

românești, iară încă având pildă pe tălmăcitorii latinilor și slovenilor, precum aceia așa și ai noștri le-au lăsat precum să citesc la cea elinească".[46]

În afară de împrumuturile propriu-zise (preluarea unor semne din limba greacă pentru a desemna realii pentru care româna nu poseda încă termeni instituționalizați) și de calcurile structurale sau semantice (refacerea cu material românesc a unor structuri lexicale existente în limba izvorului, dar absente la acea dată din limba română), constatăm și manifestarea altui tip de fenomene de interferență lingvistică, de data aceasta de natură pur semantică, afectând, cu alte cuvinte, exclusiv nivelul semnificaților lexicali. Ne referim la restructurarea, amplificarea și diversificarea relațiilor de sens între lexeme. Presiunea modelului lingvistic grecesc asupra vocabularului românesc nu s-a exercitat numai la nivelul „lexicului terminologic" (E. Coseriu), adică al terminologiilor speciale (nume de obiecte exotice, funcții sacerdotale, terminologie ecleziastică în general), ci și la nivelul „lexicului structurabil", adică al lexicului de bază al limbii române.

Relativ facilă atunci când este vorba despre „nomenclaturi" speciale, identificarea influenței modelului clasic asupra lexicului structurabil comun este mai greu de detectat, dacă avem în vedere norma scrisă a unei epoci în ansamblul ei. La nivelul vorbirii, al producerii de texte scrise, studierea în profunzime a acestei influențe este însă posibilă căci, comparând textul românesc cu originalul după care s-a făcut traducerea, se pot degaja cu eficacitate paralelismele, identitățile sau neconcordanțele dintre sistemele celor două limbi aflate în contact lingvistic. Însumarea acestor constatări este singura în măsură să conducă la concluzii corecte și detaliate asupra a ceea ce a fost preluat de română de la limba modelului pe parcursul procesului traducerii, la nivelul semnificaților lexicali. Aceste achiziții semantice

[46] BIBL. 1688, *Prefața* I, în BRV, I, p. 286.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

primare ale românei literare, fie că pot lăsa, uneori, impresia de „abatere“ de la sistemul derivațional românesc (ca în cazul calcurilor lexicale de structură), fie că pot trece neobservate (precum în cazul calcurilor de semnificat), sunt datorate biblingvismului cult al traducătorului, persoană care posedă o triplă, în unele cazuri cvadruplă, competență lingvistică: pe de o parte a limbii române, ca limbă maternă și ca idiom al unei recente tradiții scrise, iar pe de altă parte a limbilor greacă, slavonă și latină, ca limbi de cultură, dobândite în mod artificial, prin instrucție.

Pe baza acestei triple (sau cvadruple) competențe, traducătorul român din secolul al XVII-lea procedează la restructurarea unui mesaj dintr-un cod deja constituit într-un cod la a cărui constituire concură propria sa inițiativă. Rezultă de aici, în română, un text nou, autonom față de modelele sale din punct de vedere lingvistic, dar dependent de acesta în privința codificării, a lexicalizării substanței semantice. Lovindu-se pe de o parte de insuficiențele românei ca instrument de comunicare înaltă și, pe de altă parte, de incompatibilitățile sistemice față de limbile din care traduce, cărturarul român era foarte des obligat să opteze pentru calc sau, mai rar, pentru împrumut contextual. Dar, alături de aceste procedări conștiente, limba modelului acționează și în mod neintenționat și obiectiv asupra inventarului de semne al limbii materne a traducătorului, impunând reformularea permanentă a subsistemelor ansamblului lexical: câmpurile semantice, solidaritățile lexicale, sinonimia, antonimia etc.

Un efect important al acțiunii modelelor clasice asupra limbii române scrise din secolul al XVII-lea a constat așadar în supunerea semantismului acestei limbi la modificări interne. În limitele permise de sistemul românesc (derivarea, compunerea, schimbarea valorii gramaticale), apar mereu noi diferențieri lexematice, impuse de necesitatea echivalării posibilităților distinctive ale limbii textului model. Străduindu-se să găsească un corespondent românesc pentru fiecare

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

dintre membrii unei paradigme lexicale a limbii modelului grecesc sau slavon, cărturarul român din secolul al XVII-lea nu vădește o obediență excesivă față de originalul traducerii, cum se presupune adesea, ci se supune unui imperativ al transferului integral al sensului originar al textului sacru.

În procesul de transfer lingvistic și conceptual, acest cărturar operează (de obicei cu ajutorul dicționarelor, cum indică unele aluzii sau trimiteri directe și neechivoce din prefețe, precum și, eventual, al unor traduceri românești anterioare) o dublă analiză intuitiv-componențială: a semnificațiilor lexemelor grecești, pe de o parte, și a celor românești, pe de altă parte. În contextul acestui impact de traducere, textul paralel al Vulgatei reprezintă de multe ori un adevărat „regulator", un auxiliar prețios în precizarea sensurilor. Utilizarea simultană, mărturisită sau nu, a textului latinesc al Bibliei, alături de cel canonic al Septuagintei sau Noului Testament grecesc, nu este o inovație sau un „act de curaj" al traducătorilor români, ci constituia o practică destul de frecventă în mediul ortodox. Prin analiza comparativă a fost dovedit faptul că înșiși creatorii slavonei ca limbă liturgică, frații Chiril și Metodiu și urmașii lor, traducând din greacă, au utilizat și Vulgata într-o formă sau alta.[47]

Când constată că nu posedă în limba română un termen al cărui conținut să fie perfect echivalent cu al celui grecesc, traducătorul român al Bibliei adoptă adesea corespondentul formal al termenului latinesc din locul biblic respectiv. Rezultatul este de multe ori acela că, deoarece pe traseul evoluției de la latină la română termenul latinesc nu numai că și-a schimbat forma, dar și-a modificat și conținutul, semnul românesc selectat de traducător dobândește (sau își actualizează) posibilități semantice noi, care până atunci fuseseră numai latente sau incluse în spectrul semantic al altui lexem din câmpul respectiv. Un fenomen similar, dar la o scară redusă,

[47] Vezi SŁONSKI, pp. 246–264 și VAJS, pp. 1–9.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

poate fi constatat și cu privire la termeni românești de origine grecească sau slavonă, incluși în text sub „presiunea“ etimoanelor lor, prezente în SEPT. sau, respectiv, OSTROG.

Realizarea traducerii integrale a Bibliei a pus pe traducători în fața unor dificultăți aproape insurmontabile, depășite adesea prin erudiție și printr-o considerabilă intuiție lingvistică. Textul tipărit la 1688 a instituit astfel versiunea biblică tradițională, ce guvernează într-o măsură decisivă, care rămâne încă de determinat cu exactitate, toate edițiile biblice românești ulterioare, până la cele mai recente.

În cele ce urmează voi comenta câteva din cele mai importante componente de tehnică a traducerii, împreună cu efectele lor în plan lexical și frazeologic.[48]

2.1.1.4. Aproximarea unor concepte biblice foarte specifice

2.1.1.4.1. În Lev. 8:8, într-un context unde se descrie în amănunțime veșmântul preoțesc ritual, întâmpinăm următoarele formulări obscure: *au pus preste însă cuvântul și au pus preste cuvântu arătarea și adevărul* (Ms. 45), *și puse pre*

[48] Toate exemplele sunt luate din cartea a III-a a Pentateuhului, *Leviticul*; de aceea, când nu includ o altă specificare, trimiterile la capitol și verset se fac la această carte. Întrucât voi face frecvente corelații cu diferite alte versiuni biblice, ordinea numerotării versetelor este aici cea modernă, care în unele locuri poate diferi de cea din BIBL. 1688. De altfel, această diferență de numerotare se observă adesea și între BIBL. 1688 și cele două manuscrise contemporane. Transliterarea în alfabet latin a cuvintelor și a secvențelor frastice din BIBL. HEBR. am operat-o conform normelor actuale curente, propuse în HARRISON, B.H., cap. I, „The Alphabet“, pp. 11–19 și cap. II, „Vocalisation“, pp. 20–25. Materialul sistematizat aici a fost prezentat pe larg în secțiunea „Comentarii filologico-lingvistice“ pe care am redactat-o la ediția Biblia 1688, pars III „Leviticus“, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Iași, 1993.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

dânsul cuvântul și pre cuvânt puse mărturisirea adeverinței (Ms. 4389)[49], *au pus preste dânsul engolpiul și au pus preste engolpiu arătarea și adevărul* (BB). Prin *cuvânt* se desemnează aici pieptarul (ebr. *hošen*), o piesă esențială a costumului sacerdotal, constând dintr-o țesătură de in bogat decorată, de formă pătrată sau dreptunghiulară, în care erau încastrate douăsprezece pietre prețioase simbolizând cele douăsprezece triburi ale lui Israel; se fixa solid deasupra efodului și era destinat să adăpostească alte piese rituale importante.[50] Sensul ebr. *hošen* este nesigur, ceea ce a determinat mari diferențe de echivalare la diferiți traducători sau exegeți. GESENIUS, s.v., propune sensul „ornament", apropiind cuvântul de un radical arab care înseamnă „a fi frumos". De aici opțiunile moderne *the breastplate* (KJV), *le pectoral* (BIBL. JER.) și *die Brusttasche* (LUTHER[1], GN.), care încearcă să sugereze deopotrivă forma și destinația obiectului.

Soluția din FRANKF.: *τὸ λόγιον*, diminutivul de la gr. *λόγος* „cuvânt", calchiată de VULG.: *rationale* (*cf*. HELIADE: *raționalul*) și de OSTROG: **слово**, după care, în mod firesc, *cuvântul* în Ms. 45 și Ms. 4389, pare să semnifice, în intenția interpreților, rațiunea sau cuvântul divin care luminează spiritul marelui preot, făcându-l să cunoască viitorul și să pronunțe previziuni.[51] În alte manuscrise ale SEPT. pieptarul marelui preot evreu era desemnat prin subst. *τὸ λογεῖον*, cuvânt ale cărui principale sensuri în greaca veche sunt: 1. „parte a scenei unde se așezau actorii pentru a vorbi" și 2. „tribunal" (*cf*. BAILLY, s.v.). Revizorii de la București au renunțat aici la literalitatea strictă și au identificat o soluție fericită, căci termenul *engolpiu* asigură o desemnare corectă;

[49] Într-o notă marginală, în Ms. 4389, acest verset este explicat astfel: *Îmbracă Moisei pre Aaron cu odăjdii de arhierie.*

[50] Vezi imaginea reconstituită la HARRISON, p. 91.

[51] Alt sens al gr. *τὸ λόγιον* este în VT și NT cel de „predicție divină", *cf*. Ps. 10:7, Fapte 7:38. Philon din Alexandria (sec. I d.Hr.) utiliza acest termen și în sintagma *τὰ δέκα λόγια* „cele zece porunci".

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

cu forma *engolpion,* mai apropiată de etimonul gr. *ἐγκόλπιον*, termenul acesta mai apare și în BB, în Ieș. 28:5, și are caracterul de împrumut frecvent folosit în epocă (vezi TDRG, s.v., cu trimiteri la *Îndreptarea legii,* 1652, și DOSOFTEI, V.S.). Rezolvarea din BB este preluată de MICU și FILOTEI (ambii indicând într-o notă de subsol corespondentul gr. *λογεῖον*)[52], ca și de ȘAGUNA. În RADU-GAL. și BIBL. 1986 soluția lexicală *hoșenul* reprezintă o adoptare directă a corespondentului ebraic.

În același verset, substantivele *arătarea* și *adevărul* sunt echivalări neclare ale ebr. *uriym* „lumini" și *tumiym* „perfecțiuni" din BIBL. HEBR. Deși sensurile strict lingvistice ale termenilor ebraici sunt clare, caracterul obiectelor desemnate rămâne incert. Interpreții mai vechi văd aici un nume colectiv pentru cele douăsprezece pietre prețioase de pe pieptarul preoțesc, o denominație metonimică a luminii și perfecțiunii lui Iahwe. Interpretările moderne înclină să opteze pentru niște obiecte ritualice diferite față de cele douăsprezece pietre prețioase; având forma unor zaruri sau bastonașe, ele vor fi fost instrumente utilizate în consultarea voinței divine, ca în Num. 27:21, Deut. 33:8 etc.

Echivalările *arătarea* și *adevărul* (Ms. 45 BB, după care și MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) corespund întocmai gr. *δήλωσις* și *ἀλήθεια* din SEPT. Subst. rom. *arătare* calchiază aici sensul primar al gr. *δήλωσις* (<vb. *δηλόω* „a face vizibil; a arăta, a manifesta"), pe când în alt loc, și anume Dan. 2:27, unde are sensul „faptul de a lămuri; interpretare", gr. *δήλωσις* este echivalat în BIBL. 1688 prin subst. *asemănare*. Sintagma genitivală *mărturisirea adeverinței* din Ms. 4389 se datorează slavon. ***проповѣданиѥ истинны*** din OSTROG; *cf*. și HELIADE:

[52] „Unde am pus noi engolpion, grecească easte loghion. Unde am pus noi arătarea și adevărul, jidovească easte Urin și Tumim" (MICU, notă de subsol la versetul citat, p. 91/1).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Manifestația și Adevărul, RADU-GAL și BIBL. 1990: *Urim și Tumim*.

2.1.1.4.2. În Lev. 16:2, în BIBL. HEBR. apare termenul ebr. *kappōreth*, termen tehnic în ebraica biblică (de la rad. *kphr* „a șterge; a ispăși"), greu de echivalat în limbile moderne. El desemnează un fel de capac de aur deasupra chivotului sacru (*cf*. GN: *die goldene Deckplatte*, RADU-GAL.: *capacul care este peste chivot*). Soluția *τὸ ἱλαστήριον* < vb. *ἱλάσκομαι* „a ispăși") din SEPT., după care lat. *propitiatorium* (< vb. *propitio* „a îndupleca divinitatea prin sacrificii") din VULG. și slavon. ѡчѣщєниє (< vb. ѡчѣщати „a purifica; a ispăși") din OSTROG apelează la o refacere etimologică internă a corespondentului ebraic. De aici *curățire* (Ms. 4389), *curățitorul* (BIBL. 1688, BIBL. 1990). Alte opțiuni reprezintă preluări neologistice după VULG.: *propițiatoriu* (HELIADE), *propitiatoire* (BIBL. JER.), iar altele rezultă dintr-o echivalare conceptuală globală: *milostivitoriu* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA)[53], *capacul ispășirii* (CORN.). Echivalarea *acoperământ* din Ms. 45 și BB este nefericită, cu atât mai mult cu cât în același verset cuvântul *acoperământ* desemnează o altă componentă a chivotului, și anume o cortină specială desemnată în Ms. 4389 prin subst. *zăveasă.*

2.1.1.4.3. Numele ebraic *'azā'zēl*, care apare în Lev. 16:8 *et passim*, este interpretat de exegeții moderni drept o desemnare a unui demon despre care vechii evrei și canaaneeni credeau că locuiește în zonele aride ale deșertului. Sensul ritual al acestui termen – luând asupra sa păcatele poporului, acest animal le aneantiza, purtându-le în deșert – a fost transpus lexical în SEPT. prin adj. gr. *ἀποπομπαῖος* (< vb.

[53] Ampla notă explicativă inserată de MICU atestă dificultatea pe care o resimțeau vechii traducători în a găsi echivalări lexicale convenabile pentru concepte strict legate de cultura iudaică antică: „Grecește: ilastirion. Era acesta loc făcut în cortul în care era sicriiul legii, de unde vorbea Moisi; s-au zis milostivitoriu sau îmblânzitoriu, după cum însămnează cuvântul grecesc."

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ἀποπέμπω „a trimite“ și „a izgoni“), de unde formularea *cel de slobozit* (Ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA); transpunerea substantivală *cel al slobozirei* (Ms. 4389) reflectă statutul morfo-sintactic al slavon. **отпѣщеніѭ** din OSTROG. Tradiția talmudică promovează aici o explicație circumstanțială, ebr. ‘*azā’zēl* fiind interpretat în context ca „munte prăpăstios“. Cât privește expresia *țap ispășitor* în limba română, deși sursa sa primară este acest context biblic, ea pare o achiziție modernă, o creație după germ. *Sündenbock* (*cf*. DA, s.v. *ispăși*). Edițiile moderne românești (RADU-GAL., BIBL. 1990, CORN.[54]) preferă numele propriu *Azazel*.

2.1.1.4.4. Numele ebraic *moloh (molek* sau *melek*) semnifică în BIBL. HEBR. (*cf*. Lev. 18:21) noțiunea de „rege, șef suprem“ (de la rad. *malak* „a domni“), dar este și numele zeității supreme a canaaneenilor. Traducătorii moderni optează pentru utilizarea cuvântului ca nume propriu (*cf*. CORN., RADU-GAL., BIBL. 1990), pe când în SEPT. s-a folosit numele comun *ἄρχων* „șef, căpetenie“, de unde *boiarin* (Ms. 45), *boiari* (BB), *căpetenii* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *principe* (HELIADE). În Ms. 4389 sintagma *domnul idolului* reflectă slavon. **кънѧзъ идолъ** „căpetenie, idol“ din OSTROG, *cf*. VULG.: *idolus Moloch*. Indicația *Moloh* în nota marginală din acest manuscris este preluată cu siguranță într-o notă marginală din OSTROG, unde se trimite la un pasaj din 4 Regi 23:10, în care se condamnă sacrificiile umane legate de numele acestui idol.

2.1.1.4.5. În BIBL. HEBR. subst. *yid*^{e}*‘ōniy* (< *yāda’* „a ști“) îl desemnează pe vrăjitor în calitatea sa de deținător al unor secrete magice. Uneori, acest termen ebraic este transpus literal în SEPT. prin gr. *γνώστης* „știutor, cunoscător“, iar alteori, precum în Lev. 19:31, prin gr. *ἐποιδίος* „care cântă asupra a ceva“, special „care murmură cuvinte magice pentru a obține ceva“ (< gr. *επί* „asupra“, *ἀοιδή* „cântec“). Construind

[54] În CORN. 1989 termenul *Azazel* din text este glosat într-o notă de subsol prin *țapul izgonit, țapul ispășitor*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

sintagma *vrăjitori cântăreți*, autorul Ms. 45 încearcă să păstreze ideea de „cântec“ din corespondentul grecesc. Orientându-se după VULG.: *ariolus* „ghicitor, prezicător“ și OSTROG: **волхвъ** „idem“, autorul Ms. 4389 și revizorii finali ai BIBL. 1688 optează pentru o soluție mai simplă: *vrăjitori*. Revin la ideea de „cântare magică“ MICU (urmat de FILOTEI și de ȘAGUNA): *descântători*, precum și HELIADE: *încântători*. *Cf*. și *vraci* (RADU-GAL.), *vrăjitori* (CORN., BIBL. 1990).

2.1.1.4.6. Noțiunea de „indigen“ este semnificată în BIBL. HEBR. prin sintagma ‘*am hā’āres,* literal „om al pământului“, care îl desemnează pe cetățeanul israelit în opoziție cu străinul acceptat să trăiască în cadrul comunității evreiești. Expresiile *cel den pământ* (Ms. 45) și *cel de loc* (BB), cu sensul de „indigen“, care apar frecvent în VT (*cf*. Lev. 16:29; 18:3 etc.) reproduc analitic compusele grecești *ὁ αὐτόχθων* (< *αὐτός* „acesta, el însuși“, *χθών* „sol, pământ“) și *ὁ ἐγχώριος* (< *ἐν* „în“, *χῶρος* „loc“). În edițiile ulterioare, acest calc nesatisfăcător din punct de vedere semantic va fi înlocuit cu *moșneanul* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *pământeanul indigen* (HELIADE, *cf*. VULG.: *indigena*), *bățtinașul* (RADU-GAL., BIBL. 1990) sau *cel născut în casă* (CORN.). În alt loc, ebr. ‘*am hā’āres* este reprodus în SEPT. printr-o expresie mai extinsă, dar tautologică, *οἱ αὐτόχθονες τῆς γῆς*, literal, „autohtonii pământului“, *cf*. VULG. *populus terrae*, de unde Ms. 45*: moștênii pământului*, BB și Ms. 4389: *lăcuitorii pământului*. Noțiunea opusă, „străin stabilit în neamul lui Israel“, lexicalizată în BIBL. HEBR. prin ebr. *haber*, în SEPT. prin gr. *προσήλυτος*, iar în VULG. prin lat. *advena*, este reprodusă de cele mai multe ori prin subst. *nemernic* (Ms. 45[55], BB, preluată și de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *vinetic* (Ms. 4389) și *proselytul* (HELIADE).[56]

[55] La Lev. 22:10, gr. *αὐτόχθων* este tradus în Ms. 45 prin subst. *prișleț* „străin, venetic“ (slavon. **пришълецъ**), folosit destul de frecvent în textele religioase din secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

[56] Pentru sensul „străin“ al rom. *nemernic* și *vinetic*, vezi ARVINTE, ST. LINGV., p. 87.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

În Lev. 22:10, noțiunea „străin“ (ebr. *zer)* se referă în mod expres la cei din afara familiei sacerdotale (*cf*. RADU-GAL.: *străin de neamul preoțesc*) și este lexicalizată în SEPT. prin alt compus grecesc, *ἀλλογενής* (< *ἄλλος* „altul“, *γένος*, „neam, familie; rudă“). În consecință, traducătorul inițial echivalează în Ms. 45 prin perifraza *care iaste de alt neam*, deși VULG.: *alienigena* și OSTROG: **иноплеменникъ** îi puteau sugera o soluție sintetică. Această a doua cale este urmată de autorul Ms. 4389, care construiește sintagma calchiată *striin de rude*, după slavon. **иноплеменникъ** (< **инакъ** „altul“, **племя** „neam, rudă“) din OSTROG. Faptul că regăsim această expresie rară și în BB la locul citat, într-un context păstrat aproape intact din Ms. 45, constituie încă o posibilă dovadă că editorii de la 1688 ai textului au utilizat ca material de lucru și textul din Ms. 4389. Urmașii modernizează această sintagmă: *de neam străin* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), iar HELIADE nu găsește altă soluție mai bună decât împrumutul ad hoc *alienigen*, după VULG.

2.1.1.4.7. În cap. 25 al Cărții Leviticului se vorbește despre aplicarea legii sabatului asupra cultivării pământului. Versetul 5 al acestui capitol conține sintagma obscură *strugurul sfinteniei* (Ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *strugurele sanctificațiunii* (HELIADE), care reflectă literal SEPT.: *ἡ σταφυλὴ ἁγιάσματος*. Conceptul de „sfințire“ (ebr. *nāzir*, gr. *ἁγίασμα*), greu de lămurit în context, a fost explicat în două moduri. Ar putea fi vorba, mai întâi, de o trimitere la caracterul sacral al viei pe parcursul unui an sabatic (explicație adoptată de MICU, într-o notă de subsol: „adecă a anului sau den anul care este sfințit și de odihnă“). A doua explicație presupune o analogie între vița-de-vie în anul sabatic și preotul levit consacrat divinității: după cum acesta din urmă renunță să-și mai taie părul, tot astfel și indicația de a nu mai tăia via reprezenta un gest de consacrație. Această ultimă explicație se întemeiază pe sensul primar al ebr. *nāzir*, acela de „a separa; a tăia“. Pornind de la această ultimă

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ipoteză, traducerile moderne preferă exprimările perifrastice explicative: *strugurii din via netăiată* (CORN.), *strugurii din via ta pe care n-ai tăiat-o* (RADU-GAL.), *strugurii de pe vițele tale netăiate* (BIBL. 1990).

2.1.1.4.8. În tradiția ebraică, după șapte ani sabatici urma un an jubileu, adică fiecare al cincizecilea în înșiruirea cronologică. Cu acest prilej, după cum se poate vedea în cap. 25 al Leviticului, avea loc o restituire generală a bunurilor; cei care își pierduseră într-un fel sau altul averea reintrau în stăpânirea ei integrală, iar sclavii își recăpătau libertatea, putându-se întoarce la clanul lor. Formulării din BIBL. HEBR. care desemnează acest important concept juridic și religios, recurentă în Lev. 25:10 și urm., i s-au dat două interpretări etimologice. GESENIUS, s.v., consideră că ebr. *yôbhēl* este un cuvânt de origine onomatopeică, desemnând orice sunet penetrant; de aici ar deriva și sintagma ebr. *šᵉnath hayôbhēl* „anul jubileu" (folosită și în mod eliptic, *yôbhēl* „jubileu"), care s-a constituit prin trimitere metonimică la sunetul de trompetă prin care se vestea începutul sărbătoresc al anului jubiliar.

A doua explicație, invocată în SB, p. 141, se întemeiază pe *Targum* și pe tradiția rabinică, unde se atribuie ebr. *yôbhēl* sensul de „berbec", în sintagmele *reqen hayôbhēl* „corn de berbec" și *šôphar hayôbhēl* „trâmbiță (din corn) de berbec". Termenul ebraic *yôbhēl* pătrunde ca termen tehnic creștin în latina ecleziastică prin VULG.: *iubilaeus* și, de aici, în limbile moderne: *a jubilee* (KJV), *jubilé* (FR. COUR., SB, BIBL. JER.), *anul jubileu* (CORN., RADU-GAL.), *Jubeljahr* (PERLBIBEL). În SEPT., prin formularea *ἐνιαυτὸς ἀφέσεως* „anul eliberării", se recurge la o traducere interpretativă, imitată de OSTROG: **лѣто оставлениа** „anul eliberării" ca și în Ms. 45, BB: *an de slobozenie* (sintagmă păstrată, paradoxal, din neatenție?!, în BIBL. 1968, unde, în v.12 și urm. se adoptă totuși subst. *jubileu*), Ms. 4389: *an de slobozire*, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA: *anul slobozirei*, HELIADE: *an de*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

eliberare[57]. Cu sensul profan de „sărbătoare în onoarea unei persoane, a unei instituții sau a unui eveniment", subst. *jubileu* este atestat în limba română, probabil ca împrumut neologistic din franceză, în prima jumătate a secolului trecut, într-un document din *Uricariul* lui Codrescu și la Alecsandri (*cf*. DA s.v.). Cuvântul apare și în *Vocabulariu de limba română și germană* al lui Teodor Stamati, Iași, 1852, cu forma fonetică *iubiléu*, care indică etimonul german *Jubiläum*.

2.1.1.4.9. Verbul ebraic *panah*, cu sensul literal „a întoarce (fața)", are în BIBL. HEBR. semnificația contextuală (referitor la grația divină) „a arăta bunăvoință". Acest sens a fost corect reprodus în SEPT. prin compusul gr. *ἐπιβλέπω* „a arunca ochii spre ceva; a arăta atenție" (< *ἐπί* „pe, asupra", *βλέπω* „a privi"). Cele două componente ale gr. *ἐπιβλέπω* sunt transpuse analitic prin sintagmele *voi socoti preste voi* (Ms. 45), *voi căuta preste voi* (DOS. PAR., BB), *voi căuta spre voi* (Ms. 4389, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *voiu căuta pre voi* (LEV. HASD.), *voi căuta asupra voastră* (HELIADE). După cum se poate constata, indiferent de prepoziția românească cu care diferiți traducători au echivalat gr. *ἐπί*, verbul *a căuta* se regăsește constant în traducerile românești, cu un reflex târziu până în BIBL. 1968. Acest fapt se explică prin vigoarea sensului etimologic al rom. *căuta*, acela de „a se îngriji (de cineva)", după etimonul latin **cavitare*, derivat de la participiul *cautum* al verbului latin *caveo* „a păzi, a îngriji" (*cf*. DA, s.v.). Pentru o mai bună înțelegere a acestei semnificații, *cf*. *j'interviendrai en votre faveur* (FR. COUR.), *je me tournerai vers vous* (BIBL. JER., SEG. REV.), *ich werde mich euch zuwenden und dafür sorgen* (GN).

2.1.1.4.10. Dificultăți majore întâmpină traducătorii moderni în identificarea unor echivalențe potrivite pentru desemnarea unor termeni tehnici ebraici referitori la diferite tipuri de jertfe care aveau în mediul ebraic arhaic semnificații foarte

[57] *Cf*. și LUTHER[1]: *Erlaßjahr.*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

precise. Dintre foarte numeroasele situații de acest fel am ales un pasaj din Lev. 3:1. Aici, un al treilea tip de sacrificiu complet se numește în BIBL. HEBR. *debhah šelāmīm*, sintagmă echivalată în SEPT. prin gr. *θυσία σωτηρίου* (de unde Ms. 45, BB, urmați de MICU, FILOTEI și ȘAGUNA: *jârtvă de mântuire*, *cf*. și HELIADE: *sacrificiu de salutariu*), iar în VULG. prin sintagma *hostia pacificorum* (*cf*. KJV: *peace offering*, RADU-GAL.: *jertfă de pace*, BIBL. 1968, BIBL. 1990: *jertfă de împăcare*).

În BIBL. HEBR. se mai întâlnesc, cu aceeași desemnare, și formulele prescurtate *debhahīm* și *šelāmīm*. Ebr. *šelāmīm*, utilizat aproape exclusiv cu această formă de plural, derivă din verbul *sālem* „a fi întreg și nevătămat", folosit și ca formulă de salut, nu doar de către evrei, dar și de alte popoare semitice. Pluralul acestui nume indică ansamblul atributelor umane și al capacităților plenare ale omului, în raporturile sale cu divinitatea; de aceea, HARRISON, p. 56, propune echivalarea *sacrifice of wellbeing* „jertfă de bunăstare". Sacrificiul de acest tip consta din trei părți bine definite: prima parte era incinerată pe altar pentru Iahwe (Lev. 3:3–5), a doua se dăruia preotului levit (Lev. 7:31–36), iar cea de-a treia parte era consumată, împreună cu familia și oaspeții săi, de cel care aducea jertfa (Lev. 7:15–21). De aici ideea de „comuniune", preferată în traducere de BIBL. JER.: *sacrifice de communion*, sau cea de „ospăț" din GN: *Mahlopher*.

2.1.1.4.11. În Lev. 4:13, sintagma *toată adunarea* din Ms. 45 (marg. *săbor*) și BB (urmată de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) reflectă SEPT. *πᾶσα συναγωγή* (*cf*. HELIADE: *synagoga*, pe când Ms. 4389: *tot nărodul* se orientează după VULG.: *turba* „mulțime" sau, în vers. 15, *populus* „popor", deoarece în OSTROG apare, la fel ca în SEPT., slavon. ВЕСЬ СОНЬМЪ „întreaga adunare". În BIBL. HEBR. noțiunea în cauză este exprimată prin doi termeni distincți, utilizați în paralel: ebr. *'edhâ* „adunarea întregului popor" și *qāhāl* „adunarea liderilor tribali" (*cf*. HARRISON, p. 64). Tradiția europeană nu a

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

reținut această distincție terminologică, tratând cei doi termeni ebraici ca fiind perfect sinonimi: LUTHER[1]: *die ganze Gemeinde*, BIBL. JER.: *la communauté*, RADU-GAL., BIBL. 1698, BIBL. 1990: *întreaga obște*. Excepție face KJV, unde cei doi termeni apar diferențiați: *congregation/assembly*.

2.1.1.5. Expresii românești a căror semnificație redundantă sau obscură este datorată traducerii literale

2.1.1.5.1. Expresia tautologică (Lev. 2:9 și *passim*) *miros de bună mirosire* (Ms. 45 și BB), cu prelungiri târzii la MICU, FILOTEI, ȘAGUNA: *miros de bună mireazmă* și RADU-GAL.: *miros de bună mireazmă,* reprezintă un reflect fidel al gr. *ὀσμὴ εὐωδίας* „miros al unei miresme plăcute" (SEPT.) și al slavon. **вонѣ благо ѹханиꙗ** „idem". Ms. 4389: *miros bun* urmează aici VULG.: *suavis odor*, *cf*. și HELIADE: *odóre de suavitate*, CORN.: *miros plăcut*, BIBL. 1990: *mireasmă plăcută*. În BIBL. HEBR. expresia echivalentă are un caracter apotropaic, utilizându-se în relație cu orice tip de sacrificiu, pentru a cere bunăvoința lui Iahwe.

2.1.1.5.2. În descrierea incintei sacre din cortul întâlnirii, în Lev. 4:7, se indică prezența unui mic altar pe care ardea permanent un amestec de aromate rare, spre a simboliza prezența perpetuă a lui Iahwe în mijlocul poporului ales. Ideea de „amestec, compoziție" din textul BIBL. HEBR. a determinat construcția gr. *τὸ θυμίαμα τῆς συνθέσεως*, literal „tămâia compunerii" (SEPT.), de unde expresia obscură *tămâia tocmirii* (Ms. 45, BB, urmată întocmai de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA). În Ms. 4389, această sintagmă conține o determinare adjectivală, *tămâia cea tocmită*, inspirată exclusiv după slavon. **съложьнъ ѳимиамъ** (OSTROG), căci în VULG. întâlnim simplul grecism *thymiama*, fără nici o determinare. HELIADE neologizează termenii sintagmei: *profumul compoșițiunii*. *Cf*. și *sweet incence* (KJV), *des parfums*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(BIBL. JER.), *tămâierea bine mirositoare* (RADU-GAL.), *tămâia aromată* (CORN.). Compușii amestecului de mirodenii ars pe altarul special sunt indicați în Ieș. 30:34: „zmirnă aleasă și oniha și halvan de miros și tămâie curată“ (BB). Smirna, desemnată în traducerile religioase din secolul al XVI-lea mai ales prin subst. *stactie* (după gr. *στακτή*, slavon. ***стакти***)[58], o rășină parfumată, se presupune că era produsă de unul din arborii *Styrax officinalis* sau *Camiphora opobalsamum*. Oniha (gr. *ὄνυχα*) era obținută din măcinarea ghearelor sau unghiilor anumitor moluște (HARRISON, p. 62) sau, cum presupune WALKER, p. 158, de la o specie de trandafir sălbatic (*Cistus ladaniferus*). Cât privește galbanul (gr. *χαλβάνη*), se pare că era rășina aromatică a unei specii de mărar, probabil *Ferula galbaniflua*. Termenul românesc *tămâie*, atestat ca atare în secolul al XVI-lea în CORESI, TETRAEVANG. și în PALIA, primește în DLR, s.v., o etimologie nesigură („*cf*. gr. *θυμίαμα*“)[59], deși TDRG, s.v., trimitea destul de convingător la lat. *thymiama*, citând, pentru formă, v. fr. *timoine* și sard. *timangia*.

2.1.1.5.3. În Lev. 8:3, cu referire la o ceremonie de mare importanță, la care trebuia să participe întreaga comunitate, întâlnim o secvență foarte obscură și tautologică: *și toată adunarea soborului* (Ms. 45, BB), *și toată strânsura săborului* (Ms. 4389); sintagma este inclusă în context ca un complement direct, încadrat într-o enumerare din versetul anterior. Obscuritatea nu se datorează traducătorilor români, ci textului grecesc din FRANKF., pe care ei l-au transpus literal: *καὶ πᾶσαν τὴν συναγωγὴν ἐκκλησίας*. În ediții mai recente ale SEPT., tautologia *συναγωγή/ἐκκλησία* este

[58] *Cf*. DENSUȘIANU, ILR, II, p. 349, care înregistrează formele *stactie* (în *Psaltirea Hurmuzachi*) și *istacti* (în PSALT. SCH. și CORESI, PSALT.).

[59] MIHĂESCU, INFL. GR., nu reține cuvântul *tămâie* între împrumuturile românești din limba greacă, efectuate anterior secolului al XV-lea; doar la p.12 este citat magh. *tömjén*, intrat în limba maghiară „prin mijlocire slavă“.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

înlăturată printr-o interpretare corectă a textului original ebraic: genitivul *ἐκκλησίας* „al adunării“ este înlocuit cu imperativul *ἐκκλησίασον* „adună, strânge“, versetul căpătând astfel turnura sa firească. Editorii români ulteriori ai textului biblic au corectat această inadvertență, *cf*. MICU, FILOTEI, ȘAGUNA: *și vei strânge toată adunarea.*

2.1.1.5.4. În Lev.10:18, formulările *la svântu den fața înlontru vei mânca* (Ms. 45), *la sfântu den față, înlontru veț mânca* (BB) și *la sfânt de față înlăuntru vei mânca* (Ms. 4389) reflectă exprimarea obscură *εἰς τὸ ἅγιον κατὰ πρόσωπον* din FRANKF., care rezultă probabil dintr-o coruptelă a expresiei obișnuite pentru „fața Domnului“, utilizată aici metonimic pentru desemnarea întregului sanctuar. MICU, urmat întocmai de FILOTEI și de ȘAGUNA, păstrează această secvență redundantă, încercând să o limpezească: *întru cel sfânt, înaintea feții, înlăuntru.* Deși intuiește structura metonimică a contextului, HELIADE rămâne și el în cadrele unei literalități stricte: *în sanctuariu (în fața) în întru*. *Cf*. și *înlăuntrul sfântului locaș* (RADU-GAL.), *înlăuntrul sfânt* (BIBL. 1990).

2.1.1.5.5. În pasajul unde li se indică israeliților care sunt animalele curate și care cele impure, la Lev. 11:3, în descrierea animalelor cu copite, apare exprimarea greoaie *cu unghea îngemănată și unghind unghi a doao copite* (Ms. 45, BB), care se datorează și ea transpunerii literale a relațiilor morfo-sintactice ale secvenței gr. *διχηλοῦν ὁπλὴν καὶ ὀνυχιστηρᾶς ὀνυχίζον δύο κηλῶν*. Orientându-se după OSTROG, autorul Ms. 4389 ajunge la o formulare mai firească, renunțând la reproducerea literală: *cu unghea dăspicată și cu copita dăspicată în doao unghi*. MICU, la rândul lui (urmat de FILOTEI și ȘAGUNA), încearcă să limpezească în mod perifrastic acest context, fără însă prea mult succes: *cu unghia despicată și care are despicate unghiile în două copite*. La HELIADE găsim o traducere corectă: *cu copita despicată, având două unghii*, *cf*. *care are copita despicată, așadar două unghii la picior*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(RADU-GAL.), *cu copita despicată, care are copita despărțită în două* (BIBL. 1990).

2.1.1.5.6. Echivalarea compusului grecesc *ζωογονούντες* (forma nominală a vb. *ζωογονέω* „a produce ființe vii“, dar și „a face să trăiască“, *cf.* BAILLY, s.v.) a pus probleme traducătorilor români. Prin sintagma *celor ce fac a trăi*, autorul Ms. 45 optează pentru sensul secundar al gr. *ζωογονέω*, pe când construcția *celora ce nascu cěle vii* (BB) ilustrează sensul primar al corespondentului din SEPT. Faptul că în locuri mai dificile revizorii bucureșteni efectuau o reanalizare a originalului grecesc dovedește o colaționare destul de atentă a manuscrisului lui Milescu de către editori. În alte părți din BB, gr. *ζωογονέω* este tradus prin *a cruța* (Ieș. 1:18 și 22), *a cruța viu* (Jud. 8:19), *a da viață* (Ieș 1:27*), a prinde viu* (1 Regi 27:9 și 11) și *a învia* (1 Regi 2:6); ultima echivalare o vom găsi și în Luc. 17:33, într-un loc în care soluția de traducere din BB este identică cu cea din NTB 1648: *învia-l-va*. Cel mai adesea, gr. *ζωογονέω* corespunde în SEPT. ebr. *hāyāh*, verb polisemantic în BIBL. HEBR., cu sensurile primare „a fi, a exista“ și „a deveni“ (*cf.* GESENIUS, s.v.). Cât privește soluția *cěle ce trăiesc* din Ms. 4389 (după OSTROG: **оживлеющиѥ**, VULG. *vivificantia*), aceasta este foarte apropiată de cea din versiunile ulterioare, *cf. cele viețuitoare* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE).

2.1.1.5.7. Denominația ebraică pentru „menstruație“, subst. *nidāh* „impuritate“, este un eufemism în BIBL. HEBR., transpus în SEPT. printr-o întreagă perifrază: *κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἀφέδρου αὐτῆς*; aceasta se reflectă în mod literal în Ms. 45: *după dzilele usăbirei necurăției ei* și în BB : *după zilele osebirii necurățiii ei*. Aici, subst. *usăbire* (*osebire)* are sensul învechit „singurătate, retragere, izolare“, reprezentând deci o echivalare potrivită, prin raportare la norma literară a epocii, a gr. *χωρισμός* „separare; izolare“. Opțiunea din BB a fost păstrată ca atare și de MICU, FILOTEI și ȘAGUNA, care preferă însă eufemismului *necurăție* termenul mai direct *cruntare* „sângerare“; HELIADE revine la sensul

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

originar al termenului grecesc, traducând prin *separațiune*. Exprimarea greoaie și redundantă *după zilele osebirei firei necurăției ei* din Ms. 4389, după OSTROG: **дьнекхъ естественаго зазлѹчени скверны еѩ**, se datorează, probabil – dacă nu cumva unei greșeli de transcriere –, interpretării ca substantiv a adjectivului slavon **естественъ** „firesc, natural". *Cf.* și *zilele slăbiciunii sale firești (*RADU-GAL.), *zilele regulei ei* (BIBL. 1990, Lev. 12:2).

2.1.1.5.8. Noțiunea de „prepuț", desemnată de termenul ebraic *'ār^e^lāh*, frecvent folosit în BIBL. HEBR. dată fiind importanța ritualului circumciziei la vechii evrei, a fost semnificată cu dificultate în culturi care nu cunoșteau acest rit. De aceea, gr. *ἡ σάρξ τῆς ἀκροβυστίας* din SEPT. (Lev. 12:3) a fost transpus literar prin formulele *trupul acoperământului* (Ms. 45) și *trupul acoperământului marginii lui* (BB). Ezitări de echivalare găsim și în locuri din BB: *trupul acoperirii marginei* (Fac. 17:11*), marginea trupului acoperită* (Fac. 34:14). Aceeași transpunere eufemistică la MICU, FILOTEI, ȘAGUNA: *marginea trupului*, pe când Heliade preferă împrumutul direct: *carnea acrobystiei*. Pentru semnificația specială a subst. *trup* în acest context vezi *infra,* § 2.1.1.8.9.

2.1.1.5.9. Între formele de boli ale pielii descrise în Lev. 13, în v. 2, în BIBL. HEBR. apare ebr. *s^e^ēth,* literal, „ridicătură", fig. „tumefiere", *cf.* KJV: *rising,* BIBL. JER.: *tumeur,* GN: *Schwellung*, CORN., RADU-GAL., BIBL. 1990: *umflătură*. În Ms. 45 și BB secvența redundantă *struncinătură de însemnare* (BB: *semnare*) *au semn de stricăciune* a rezultat probabil din includerea în frază a unei glose marginale, căci cei doi membri în relație disjunctivă echivalează, fiecare în parte, SEPT.: *οὐλὴ σημασίας τηλαυγής*, care s-ar traduce literal „cicatrice strălucitoare a unui semn", *cf. vânătare lucie de semn* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA). În SEPT. întregul pasaj diferă, de altfel, atât față de BIBL. HEBR. și VULG., cât și față de traducerile moderne. În chiar același verset, sintagma gr. *ἀφὴ λέπρας* (SEPT.), lat. *plaga leprae* (VULG.), a fost echivalată extrem de obscur prin secvențele *pipăire de strălucire*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(Ms. 45), *pipăire de bube* (BB), *pipăire de lepră* (MICU, FILOTEI, ŞAGUNA), al căror prim membru a rezultat din neperceperea sensului secundar, acela de „rană, plagă“, al gr. *ἁφή* „faptul de a atinge“. E interesant de observat că în acest context gr. *λέπρα* (etimonul rom. *lepră,* atestat de TDRG şi DA, s.v. pentru prima dată tocmai în BB) nu este transpus ca atare, ci aproximat prin termenii *stricăciune (*Ms. 45), *bube* (BB) sau *mişălie* (Ms. 4389).

2.1.1.5.10. Dificultăţi majore întâmpină traducătorii de la 1688 şi în găsirea unor echivalente lexicale pentru a desemna diferitele boli genitale care sunt descrise în Lev. 15:2 şi urm. În Lev. 15:4, de exemplu, pentru numele bolnavului care în BIBL. HEBR. şi VULG. rămâne explicat în mod implicit, autorii textului grecesc din SEPT. creează adjectivul substantivizat *ὁ γονορρυής* „care are scurgeri seminale“ (< *γόνος* „sământă, spermă“, *ῥέω* „a curge“), reprodus analitic în BB prin expresia *celui ce cură sămânţă* (păstrată şi de revizorii de mai târziu, MICU, FILOTEI, ŞAGUNA: *acela cui curge sămânţa*). Prin aceasta se înlocuieşte opţiunea traducătorului iniţial, căci în Ms. 45 apare adj. *înfrântu* (preluat şi în Ms. 4389: *frânt*; autorul acestei ultime versiuni adaugă totuşi nota marginală explicativă *ce ş-au vărsat sămânţa*, după OSTROG: **изливаѣи сѣмѧ**). În DA., s.v. *înfrânge*, este înregistrat sensul „a căpăta sau a avea o scurgere“, cu indicaţia de circulaţie „medicina populară“. Singura sursă sigură pentru acest sens rarisim rămâne BB, căci, într-adevăr, şi în alte locuri (*cf*., de exemplu, Num. 5:2, 2 Regi 3:29), gr. *ὁ γονορρυής* rămâne echivalat în textul tipărit la 1688 prin participiul *înfrânt*, ca în Ms. 45. Să citäm, ca pe o curiozitate lexicală, şi opţiunea grecizantă a lui Heliade*: gonoruele*.

În v. 6 al aceleiaşi cărţi biblice, în BIBL. HEBR., prin sintagma ebr. *šᵉkabhath zera‘* se desemnează o spermatoree normală, matrimonială, prin opoziţie cu gonoreele infecţioase descrise anterior. Cei doi termeni ai sintagmei ebraice *šᵉkabhath* „faptul de a sta întins“, figurat „copulaţie“ (< *šākabh*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„a sta întins“) și *zera‘* „sămânță“[60], au fost transpuși în mod literal în SEPT.: *κοίτη σπέρματος*, literal: „patul seminței“, de unde, printr-o ciudată inversare a cazului gramatical între elementele componente ale sintagmei, *sămânță în pat* (Ms. 45, Ms. 4389, BB), *sămânța patului* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA). *Cf. ale patului conjugal* (HELIADE), *pierderea sămânței* (RADU-GAL.), perpetuări ale atitudinilor eufemistice în desemnarea noțiunii „coitus“. Ușor modificată, această expresie reapare în Lev. 18:20 și 23, 20:15, 22:4 etc.

2.1.1.5.11. În Lev. 17:7, termenul din BIBL. HEBR. pe care Hieronymus îl traduce prin lat. *daemones* (*cf*. KJV: *the devils*, GN: *Dämonen*) este ebr. *sā ‘ir* (aici în forma de plural *s^{e}iyriym*), care înseamnă de obicei „țap“ (*cf*. GESENIUS, s.v.). Unii interpreți socotesc că prin „țap“ s-ar denumi aici micile zeități ale locurilor pustii (*cf*. LUTHER[1]: *Feldgeistern* „spirite ale câmpului“, BIBL. JER.: *satyres*), iar alții văd o trimitere la una dintre cele opt divinități principale ale Egiptului, zeul cu chip de țap, pe care evreii puteau să-l împrumute de la egipteni în vremea captivității în Egipt. Oricum ar fi, avem de-a face evident cu o desemnare disprețuitoare a zeilor falși. În SEPT. a fost preferată echivalarea printr-un eufemism, gr. *ματαίος* „van, inutil“; de aici sintagmele *cei de nimic* (Ms. 45, Ms. 4389), *cei îndeșărți* (BB), *cei deșerți* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *cei vani* (HELIADE).

2.1.1.5.12. Subst. ebr. *ôbh* (recurent în special la forma de plural *ôbhiym*) are sensul literal „burduf“, dar în BIBL. HEBR. (Lev 19:31) desemnează prin extensiune noțiunea de „ventriloc, necromant“. Se presupunea că spiritul malefic al unui mort locuia în pântecele vrăjitorului, de unde vorbea înăbușit, ca și cum glasul i-ar fi venit de sub pământ. Această noțiune a fost transpusă în SEPT. prin subst. gr. *ἐγγαστριμῦθος* „ventriloc“, termen reperat de BAILLY, s.v., doar în scrierile hipocratice și în SEPT. Sintagmele *celor ce grăiescu den pântece* (Ms. 45) și *celor ce băsnuiescu den pântece*

[60] Vezi GESENIUS, *sub vocibus.*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(BB) au rezultat prin transpunerea literală a membrilor compusului grecesc *ἐγγαστριμῦθος* (< *ἐν* „în“, *γαστήρ* „pântece“, *μῦθος* „discurs imaginar, poveste“), transpunere la care Ms. 4389: *celor ce grăiesc den pântece basme* mai adaugă și sugestii din OSTROG: **ѻтробнымъ баснемъ**. MICU, urmat de FILOTEI și de ȘAGUNA, simplifică întregul context, construind expresia mai generală *cei ce vrăjesc*, dar adăugând în subsol următoarea notă: „Biblia cea veche are *băzmuitorii den pântece*, prin carii să înțăleg vrăjitorii aceia carii din mațele dobitoacelor spunea cele viitoare“. Folosit destul de frecvent în SEPT., gr. *ἐγγαστριμῦθος* este redat în BB în moduri sensibil diferite din punct de vedere structural: *cei ce grăiescu den pântece* (1 Regi 28:7, Is. 8:19), *cei ce den pântece grăiesc* (Is. 19:3), *cei ce grăiesc în deșărt* (Is. 8:19), *den pântece grăitori* (1 Regi 28:3), *grăitori în pântece* (4 Regi 21:6), *grăind den pântece* (Deut. 18:11). *Cf.* și HELIADE: *ventrilohi*, RADU-GAL.: *cei ce cheamă duhurile morților*, BIBL. 1990: *cei ce cheamă morții*.

2.1.1.5.13. Compusul grecesc *οἱ ὁμονοοῦνται* (< *ὁμός* „asemănător“, *νοῦς* „gând, sentiment“) din secvența SEPT.: *οἱ ὁμονοοῦνται αὐτῷ* (Lev. 20:5), a cărei semnificație globală este cea de „cei care au aceleași gânduri; cei care încuviințează ceva“, nu a putut fi redat în traducerile românești decât în mod analitic: *câți să tocmescu întru gându cu el* (Ms. 45), *câți să tocmăscu într-un gând cu el* (BB), *cei ce vor fi cu dânsul la un gând* (Ms. 4389), *câți să unesc într-un gând cu el* (MICU, FILOTEI), *câți vor fi într-un gând cu el* (ȘAGUNA), *cei într-un cuget cu dânsul* (HELIADE). *Cf.* și VULG.: *qui consensuerunt ei* și OSTROG: **смыслѣющиї единако нимъ**.

2.1.1.6. Calcuri frazeologice de origine ebraică

Principiul literalității a guvernat și transpunerea textului biblic din ebraică în greacă. În consecință, Septuaginta conține o mare cantitate de calcuri lingvistice de diferite

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

tipuri, lexicale, gramaticale, dar mai ales frazeologice. Îmbinări sintagmatice tipice limbii ebraice, unele dintre ele reprezentând procedee morfo-sintactice obișnuite în ebraica biblică, sunt transpuse literal în greacă și de aici în limbile moderne, contribuind astfel la constituirea corpusului de mărci stilistice particulare ale limbajului biblic. Voi prezenta în continuare câteva asemenea structuri sintagmatice culese din traducerile biblice românești.

2.1.1.6.1. În ebraica biblică este frecvent procedeul de exprimare a superlativului unei calități prin structura nume + același nume în genitiv, de tipul *šiyr haširiym*, literal „cântarea cântărilor", în sens larg „cântarea supremă, cea mai înaltă cântare"[61]. Una dintre cele mai curente expresii de acest tip este reperabilă în desemnarea noțiunii de „parte preasfântă (dintr-o jertfă, sau din alcătuirea templului)", prin sintagma „sfânt între sfinți", gr. *ἅγιον τῶν ἁγίων*, lat. *sanctum sanctorum*, slavon. ***с[вѣ]тая с[вѣ]тыхъ***: *sfântu a sfinților den jârtvele Domnului* (Ms. 45), *sfânta sfinților den jârtvele Domnului* (Ms. 4389), *sfântă sfintelor den jârtvele Domnului* (BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *sânt al sântelor (este) din sacrificiurile Domnului* (HELIADE), *cf*. *lucru preasfânt* (RADU-GAL.), *sfințenie mare* (BIBL. 1990, Lev. 2:3).

2.1.1.6.2. Formulările greoaie *de nu-i poate mâna lui de agiunsu la oaie* (Ms. 45), *de nu va putea să ajungă mâna lui cu miei* (Ms. 4389), *de nu va putea mâna lui de ajuns la oaie* (BB) se datorează transpunerii literale după SEPT. *ἐὰν δὲ μὴ ἰσχύνη ἡ χεὶρ αὐτοῦ τὸ ἱκανὸν εἰς τὸ πρόβατον* și OSTROG: ***не может рѫка его спостигнѫти съ овцѫ*** (Lev. 5:7), la rândul lor calchieri sintactice după o expresie ebraică cu sensul literal „de nu va avea în mână", adică „dacă nu va avea la dispoziție" (*cf*. SEG. REV.: *s'il n'a pas en main de quoi se procurer une pièce de menu bétail*); pentru formularea cursivă a semnificației acestei propoziții *cf*. *if he be not*

[61] Vezi HARRISON, B.H., p. 104.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

able to bring (KJV), *s'il n'a pas les moyens de se procurer* (BIBL. JER.), *dacă nu-i va da mâna să-i aducă* (RADU-GAL.), *wenn der Schuldige zu arm ist* (GN). Reformulând *de nu va putea avea el voie*, MICU (urmat de FILOTEI și ȘAGUNA) reproduce într-o notă de subsol secvența din BB („în Biblia cea vechie"); nota este preluată și de FILOTEI. Practicând calchierea după SEPT., ca și autorii BB, HELIADE formulează astfel: *de nu va putea mâna lui îndeajuns spre oaie.* În chiar BIBL. HEBR., semnificația exactă a acestei secvențe este neclară. Ea reapare în Lev. 25:26 și 35; din toate aceste contexte se poate deduce că s-ar face referință la starea de precaritate economică a unui membru al comunității, care nu-i permite să-și îndeplinească datoriile ritualice.

2.1.1.6.3. În Lev. 6:2, formulările *de dimineață den dimineață* (Ms. 45), *de dimineață dimineață* (BB) reprezintă reproducerea literală a sintagmei gr. *τὸ πρωΐ πρωΐ* (SEPT.); la rândul ei, această sintagmă grecească redă întocmai reduplicarea distributivă *babōqer babōqer* a ebr. *bōqer* „dimineață" într-o sintagmă cu sensul generic „în fiecare dimineață" (*cf*. GESENIUS, s.v.). Secvența este interpretată corect de MICU (urmat de FILOTEI și ȘAGUNA): *în toată dimineața*, probabil sub influența VULG.: *in singulos dies*; HELIADE: *dimineața dimineață* revine la modelul SEPT. Aceeași expresie, cu aceeași rezolvare în BB, o reîntâlnim în Ieș. 16:21, 30:7, 36:3.

2.1.1.6.4. În Lev. 8:12, pentru a desemna numele unei jertfe rituale specifice, în Ms. 45, Ms. 4389 și BB apare expresia *berbecele de săvârșire*, expresie care reproduce literal gr. *τὸν κριὸν τελειώσεως* (SEPT.) și slavon. **ОВЕНЪ СЪВЕРШЕНИЯ**. Avem de-a face și aici cu o transpunere literală a BIBL. HEBR., unde apare expresia „berbecele umplerilor" (ebr. *'aiyl milu'yim*). După cum reiese din descrierea ritului în ansamblul său, expresia aceasta se explică prin faptul că Moise „umplea" în cadrul ceremoniei de învestitură mâinile preoților cu părțile jertfei care trebuie duse la altar. De aici denumirea

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

întregii ceremonii de învestitură. *Cf*. VULG.: *consecratio sacerdotum*, KJV: *the ram of consecration*, LUTHER[1]: *Einsetzungsopfer*, BIBL. JER.: *bélier du sacrifice d'investiture*, GN: *bei der Einsetzung der Priester*, RADU-GAL.: *berbecul de sfințire*. Ceea ce în versiunile moderne a fost redat printr-o sintagmă interpretativă, autorii SEPT. au transpus prin subst. gr. *τελείωσις* „terminare; împlinire" (< vb. *τελειόω* „a termina; a împlini"), pe baza notei semantice „a umple", comune cu corespondentul ebr. *milu'yim* (<vb. *male* „a umple"). Opțiunea *săvârșire* a traducătorilor români poate fi interpretată deopotrivă ca o calchiere de semnificat a gr. *τελείωσις*, dar și un împrumut contextual al slavon. **съвершение** din OSTROG; DLR, s.v. *săvârșire*, nu are atestări anterioare BB pentru acest termen. Subst. gr. *τελείωσις*, cu sensul „împlinire, realizare", mai apare în Luc. 1:45, într-un context în care BB conține același termen ca mai sus (*va fi săvârșire celor zise*), în vreme ce anterior, în același verset neotestamentar, autorii NTB 1688 preferaseră, în absența unui echivalent substantival constituit, o redare perifrastică: *se vor plini care-s zise*.

2.1.1.6.5. Expresia ebraică *š^{e}'er b^{e}saro* din BIBL. HEBR. se traduce literal „carnea propriului său corp" (*cf*. GESENIUS, s.v. *bāsār*) și semnifică în contextul biblic noțiunea de „rudă apropiată" (*cf*. BIBL. JER.: *sa proche parente*, LUTHER[1], GN: *Blutvewandte*). Ebr. *bāsār*, termen polisemantic frecvent folosit în BIBL. HEBR., are, pe lângă sensurile „carne" și „organ sexual"[62], și pe acela de „creatură". Într-un context din Lev. 18:6, întreaga sintagmă creează imaginea unei comunități de sânge și carne a bărbatului și femeii, manifestată în special prin unirea conjugală. Astfel concepută înrudirea, interdicția incestului apare „logică": carnea și sângele unuia și aceluiași individ nu se pot autofecunda! Exprimarea greoaie *ale sale trupului său* din Ms. 45 și BB se datorează

[62] Pentru acest sens *cf. infra*, § 2.1.1.8.9.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

transpunerii literale după SEPT.: *οἰκεία σάρκος αὐτοῦ,* iar opțiunea *vecin* din Ms. 4389 reflectă OSTROG: **ближънъ** și VULG.: *proximus.*[63] *Cf*. și *rudenie de ale trupului său* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *familiar (aproape) al sângelui său* (HELIADE).

2.1.1.6.6. În Lev. 20:3, formulările *numele celor sfințiți mie* (Ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *numele celor sfințite mie* (Ms. 4389), *numele celor sanctificate mie* (HELIADE), reproduc toate SEPT.: *τὸ ὄνομα τῶν ἁγιασμένον μοι,* formulă care, la rândul său, reflectă o construcție ebraică tipică (literal „numele sfințeniei mele"), utilizată cu sensul „numele meu cel sfânt [al lui Dumnezeu]", în care atributul substantival are valoare determinativă adjectivală.

2.1.1.6.7. Marile sărbători religioase se concretizau în Israel prin adunarea întregii comunități în jurul sfântului sanctuar. De aici utilizarea în BIBL. HEBR., Lev. 23:2 *et passim* a ebr. *miq^{e}ra* „convocare" (< *qārā* „a chema (pe cineva)"), transpus literal în SEPT. prin subst. *κλητή* (<vb. *καλέω* „a chema, a invita"). Sintagma gr. *κλητὰς ἁγίας* a fost calchiată în toate cele trei versiuni românești din secolul al XVII-lea prin formula *chemate sfinte*, unde participiul *chemate*, cu valoare substantivală, are sensul, reclamat de principiul literalității, de „convocări sacre". Editorii ulteriori ai textului biblic preferă o limpezire perifrastică: *care le veți chema sfinte* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), depărtându-se astfel foarte mult de semnificația originară. Combinând cele două soluții, HELIADE obține o formulare nu doar redundantă, dar și tautologică: *strângere laolaltă sfântă*, BIBL. JER.: *saintes assemblées*, SEG. REV.: *saintes convocations*, BIBL. 1990: *adunările sfinte.*

2.1.1.6.8. Ziua de sabat avea pentru israeliți o semnificație complexă, nu doar de ordin ritual, dar și social. În Lev. 23:32 se dă indicația expresă ca în ziua de sabat lucrul să înceteze

[63] Vezi, pentru sensul „aproapele" al cuvântului *vecin, infra*, § 4.2.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

total, *cf*. BIBL. JER.: *vous cesserez le travail*, GN: *alle Arbeit ruhen lassen*. În Ms. 45 și BB, creează verbul *a sâmbătá*, pentru a putea reconstrui cu material morfematic românesc expresia gr. *σαββατιεῖτε τὰ σάββατα ὑμῶν* (SEPT.): *veți sâmbăta sâmbetele* [BB: *simbetile*] *voastre* (Ms. 45, BB, preluată neschimbat de MICU și ȘAGUNA). FILOTEI încearcă să înlăture impresia de neadaptare: *veți ținea sâmbăta sâmbetelor*, iar HELIADE creează un nou verb, de la același radical și prin același procedeu ca și BB, dar cu mijloace derivate diferite: *veți sâmbători sâmbetele voastre.*

Construcția ca atare este străină și spiritului limbii grecești, căci este imitată după ebr. *šabāth šabāth* (BIBL. HEBR.). Verbul gr. *σαββατίζω* mai apare în Ieș. 16:30 și 2 Paralip. 36:21, locuri în care în BB se echivalează prin *a sâmbetí sâmbetile* și, respectiv, *a ținea sâmbăta*; includerea în structura frazeologică a verbului *a ține* cu sensul „a respecta" o vom regăsi la RADU-GAL.: *să țineți cu strășnicie această mare Sâmbătă*. Diferența de formulare *să prăznuiți preznicul vostru* din Ms. 4389 reflectă OSTROG: **празднꙋите праздникъ вашъ**, *cf*. VULG.: *celebrabitis sabbata vestra.* Reduplicarea expresivă o regăsim și în privința valorilor nominale concretizate de la această rădăcină. În Lev. 16:31, de pildă, expresia ebr. *šabāth šabathôn*, cu semnificația „cea mai mare zi de odihnă", rezultă din juxtapunerea a două cuvinte cu același radical, structură care are în BIBL. HEBR. funcția stilistico-gramaticală de a exprima superlativul sau intensificarea unei acțiuni (*cf*. GESENIUS, s.v. *šabathôn*). Inexistența în limbile indo-europene a unui procedeu similar a impus traducătorilor, ca posibilitate de transcripție literală, relația determinativă genitivală: *σάββατα σαββάτων* (SEPT.), **сѫбота сѫботъ** (OSTROG), de unde *sâmbăta sâmbetilor* (Ms. 4389, FILOTEI, MICU, ȘAGUNA). Pentru claritate, interpretările moderne preferă perifraze explicative: *ein hochheiliger Sabbat* (LUTHER[1]), *a sabbath of rest* (KJV), *un repos sabbatique* (BIBL. JER.), *sabat de odihnă* (CORN.), *zi de odihnă*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

desăvârșită (RADU-GAL.), *cea mai mare zi de odihnă* (BIBL. 1968, BIBL. 1990).

2.1.1.6.9. Formulările din Lev. 8:35 *veți păzi pazele* (Ms. 45, BB), *veți păzi cele de păzit* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *veți custodi custoditele* (HELIADE) reprezintă reconstituiri cu „complement intern" după SEPT.: *φυλάξεστε τὰ φυλάγματα*, la rândul ei o imitare a unei construcții ebraice tipice. Exprimarea mai firească *să păziți porâncile* din Ms. 4389 este inspirată de OSTROG: **съхранитє повелѣниꙗ**. *Cf. păziți ceea ce a poruncit Domnul să păziți* (RADU-GAL.).

2.1.1.6.10. Altă formulare tipică stilului biblic apare în Lev. 10:16: *cercând l-au cercat* (BB, FILOTEI, MICU, ȘAGUNA), *cercând... cercă* (Ms. 45), *cercând îl caută* (HELIADE) sunt transpuneri literale ale construcției cu valoare intensificatoare participiu + indicativ al aceleiași rădăcini din BIBL. HEBR., preluată prin intermediul SEPT.: *ζητῶν ἐξεζήτησε*, OSTROG: **възыскаѧ възыска**. Transpus corect prin gr. *ἐκζητέω* „a căuta să afli; a întreba în legătură cu ceva", și prin aceasta, reflectat adecvat în rom. *a cerca*, ebr. *dāraš* „a căuta" se utilizează în BIBL. HEBR. numai în împrejurările când se caută răspuns la o întrebare sau o soluție la o problemă. În concurență cu *a cerceta*, vb. *a cerca* apare frecvent în BB, cu sensuri multiple, *cf.* ARVINTE, ST. LINGV. FAC., p. 93 și p. 97.

2.1.1.6.11. În Lev. 13:22, formularea pleonastică (despre o boală de piele) *se va vărsa cu vărsare* (Ms. 45, Ms. 4389, BB), *se va lăți cu lățime* (FILOTEI, MICU, ȘAGUNA), *întinzându-se va revărsa* (HELIADE) rezultă dintr-o traducere literală după SEPT.: *διαχύσει διαχέηται*, care reflectă la rândul ei o turnură ebraică tipică în BIBL. HEBR. Dintre interpretările moderne *cf. se va întinde pe piele* (RADU-GAL.).

2.1.1.6.12. Foarte frecvent în Cartea Leviticului (vezi, de exemplu, 17:2), în Ms. 45 și BB secvența *om, om* reproduce gr. *ἄνθρωπος, ἄνθρωπος* (SEPT.), care, la rândul ei, reprezintă o calchiere sintagmatică a unui procedeu ebraic: ebr. *'iyš wā'iyš* (literal „omul om") semnifică, prin reduplicare,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

pronumele nedefinit „fiecare, oricare, cineva“ (*cf*. GESENIUS, s.v.). Deși o exigență a clarificării contextuale ar fi reclamat echivalarea după sens, principiul literalității a fost destul de puternic pentru a impune păstrarea intactă a sintagmei originare din BB până la MICU (la care, în notă, aflăm explicația: „*om, om*, adecă fieștecarele“), FILOTEI, ȘAGUNA și HELIADE. *Cf*. CORN.: *cineva*, RADU-GAL.: *orice bărbat*, BIBL. 1990: *orice om*.

2.1.1.6.13. Sintagmele obscure și redundante din finalul versetului Lev. 25:22, *vechi a vechilor* (Ms. 45), *vechile vechilor* (BB), *cele vechi ale celor vechi* (FILOTEI, MICU, ȘAGUNA), *vechie din cele vechie* (HELIADE) reprezintă transpuneri literale ale SEPT.: *παλαιὰ παλαιῶν*, sintagmă calchiată la rândul ei după o turnură ebraică idiomatică. Autorul Ms. 4389 încearcă să clarifice textul introducând în paranteze subst. *ani,* ca posibil element determinat.

2.1.1.7. Impactul etimologic contextual

Prin impact etimologic contextual înțeleg fenomenul de echivalare „automată“, prin selectarea unui anumit lexem din vocabularul românesc, sub presiunea etimonului său grecesc, latinesc sau slavon, ignorându-se eventualele mutații de sens sau de desemnare suferite de termenul respectiv, fie el moștenit (în cazul cuvintelor de origine latină) sau împrumutat (în celelalte cazuri). Acest procedeu de traducere, implicând o conștientizare implicită a etimologiei cuvintelor românești selectate, este foarte frecvent practicat în BIBL. 1688, dat fiind caracterul literal al metodei de traducere. Exemplele pe care le comentez în continuare au menirea de a sugera doar o schiță de tipologie a acestui tip de transfer, fără să poată să-i determine și amploarea.

2.1.1.7.1. În Lev. 8:26, sintagma *den coșnița săvârșirii* (Ms. 45, 4389, BB, cu ecouri persistente până la FILOTEI,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

MICU, ȘAGUNA: *coșnița săvârșirei*) redă gr. *ἀπὸ τοῦ κανοῦ τῆς τελειώσεος* (SEPT.) și slavon. *отъ кошница опѣсночьна* (OSTROG), de unde *coșnița cu azimile* (Ms. 45, BB), *coșul cu azimil*e (Ms. 4389). Mi se pare evident că prezența în versiunea slavonă avută la îndemână de traducători a etimonului rom. *coșniță* a determinat această opțiune lexicală. De altfel, o echivalare automată asemănătoare operează în epocă și MARDARIE, LEX., nr. 1564, când glosează slavon. *кошница* prin rom. *coșnița*, ortografiate identic. Cuvântul *coșniță* este de origine probabil vechi-slavă, dacă nu cumva slavonă (DA, s.v., indică prezența acestui lexem în bulgară, sârbă, ucraineană și rusă, iar cele mai vechi atestări sunt din PALIA, VARLAAM și DOSOFTEI). Versiunile moderne renunță la această echivalare considerată probabil ca având o conotație prea populară: HELIADE: *canistru consumațiunii*, după VULG.: *canistrum azymorum*, CORN.: *coșul cu azimi*, RADU-GAL.: *panerul cu azime*, BIBL. 1990: *panerul cu pâinile.*

2.1.1.7.2. Subst. rom. *mărturie* avea în textele vechi, pe lângă sensul actual „temoinage, Bezeugung“ și pe cel de „temoin, Zeuge“, concurând, cu acest al doilea sens, subst. *martur*[64]. Cu sensul „temoinage“, TDRG, s.v., atestă subst. *mărturie* într-un document din 1642, citat după *Chrestomația română* a lui Gaster, precum și în *Pravila* de la Iași, 1646. MIHĂIESCU, INFL. GR., nu înregistrează subst. *mărturie* între împrumuturile grecești intrate în limba română până în secolul al XV-lea, iar în TDRG, s.v., se indică drept etimon gr. *μαρτυρία.* Gr. *μαρτυρία* și lat. *testamentum* din SEPT. și, respectiv, din VULG. redau ebr. *'edhuth* „dovadă, mărturie“, substantiv care foarte adesea desemnează în BIBL. HEBR. tăblițele de piatră pe care erau gravate cele zece porunci (*cf*. Ieș. 31:18). Aceste tăblițe erau păstrate în chivotul de aur numit, adesea, „chivotul mărturiei“. De aceea, când

[64] MIHĂIESCU, INFL. GR., p. 13, introduce fără echivoc rom. *martur* între „cuvintele vechi, intrate prin latină“ din limba greacă în română.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

în SEPT. apare subst. *μαρτυρία* cu această desemnare (*cf*., de exemplu, Lev. 16:13), în versiunile românești apare automat rom. *mărturie: acoperământul de preste mărturie* (Ms. 45), *jirtăvnicul cel preste mărturie* (BB), *acoperământul care iaste preste mărturia lor* (Ms. 4389), *milostivitorul cel deasupra mărturiilor* (FILOTEI, MICU, ȘAGUNA), *propițiatoriul cel deasupra mărturielor* (HELIADE), *chivotul mărturiei* (CORN.), după SEPT.: *τὸ ἱλαστήριον τὸ ἐπὶ τῶν μαρτυρίων*, *cf*. *chivotul legii* (RADU-GAL., BIBL. 1990).

2.1.1.7.3. În BIBL. HEBR., ebr. *miq^{e}tereth* (< *qator* „a aprinde") desemna un obiect liturgic din metal, puțin adânc, prevăzut cu o toartă, care servea la prezentarea înaintea altarului a tămâiei arzânde. În toate traducerile românești de până astăzi (cu excepția RADU-GAL., care preferă sistematic *cățuie*), acest obiect de cult, numit în SEPT. *πυρεῖον,* iar în VULG. *thuribulum*, este denumit de regulă prin subst. *cădelniță* (*cf*. Lev. 10:2, 2 Paralip. 24:19, Ezec. 8:11), datorită prezenței actualizatoare a slavon. ***кадилница*** în OSTROG. Acest împrumut slavon este mai vechi în română decât BB, după cum atestă DA, s.v., citând, după HASD. CUV. D. BĂTR., I, 194, un fragment din *Catastihul* pe anul 1588 al mănăstirii Galata. În același *Catastih* este atestat și subst. *căție* (în forma de plural *cății)*, un împrumut după ngr. *κατζί*, utilizat și el, mai rar, în BB (*cf*. Lev. 16:12), în alternanță cu *cădelniță*.

2.1.1.7.4. În Lev. 10:9, Moise le interzice israeliților consumarea oricărei băuturi fermentate. În text, numele vinului, interzis și el, este asociat cu numele altei băuturi, despre care vechii traducători au crezut că se referă la o băutură puternic alcoolizată, mai tare decât vinul (*cf*. KJV: *strong drink*, LUTHER[1]: *starke Getränke*). Aceeași interpretare o atestă și Ms. 4389, BB și, din nou, Ms. 45 (într-o notă marginală): *rachiu* (< tc. *raki).* În realitate, corespondentul gr. *σίκερα* din SEPT., preluat ca atare de unii interpreți (VULG.: *sicera,* OSTROG: ***сикера***, HELIADE, BIBL. 1968: *sicheră*), reprezintă transcripția ebr. *šēkhār,* numele oricărei băuturi fermentate,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

descrisă de Ieronimus, *Epistula ad Napolitanum*, astfel: „Prin cuvântul ebraic *sicera* se denumește orice băutură care poate îmbăta, fie aceea care se face din cereale sau din sucul fructelor, fie acea băutură dulce și barbară obținută din miere, fie licoarea stoarsă din fructele de curmal.“ În consecință, traducerile mai noi optează pentru soluții precum *boisson fermentée* (BIBL. JER.) sau chiar *Bier* (CN). În alte locuri din BB. gr. *σίκερα* a fost transpus, de asemenea, prin *rachiu* (Jud. 13:7, Isa. 24:9). Am reperat totuși și transpunerea contextuală, după gr. *σίκερα* și slavon. ***сикера***, în Luc. 1:15, un loc în care NTB 1688 optează pentru același termen, pe care îl glosează marginal prin sintagma *beutură de beție*. De altfel, acestea sunt și singurele două locuri din întreaga literatură veche unde DLR, s.v., înregistrează acest cuvânt, care are evident caracterul unui împrumut contextual.

2.1.1.7.5. În Lev. 3:4, BIBL. HEBR. face referire la o zonă a corpului animal pe care o numim astăzi *șale, cf*. LUTHER[1]: *Lenden* „șale“, KJV: *flanks* „idem“, BIBL. JER.: *lombes* „idem“. În locul citat, ca și imediat mai jos, același capitol, vers. 10 și 15, gr. *τὰ μηρία* „coapse“ din SEPT. a fost echivalat de MILESCU (sau de revizorul său moldovean, eventual Dosoftei) prin subst. *stinghe*, atestat de TDRG, s.v., la Dosoftei. Revizorii bucureșteni înlocuiesc regionalismul *stinghe* cu subst. *coapsă* (< lat. *coxa*), termen care, după cum arată ARVINTE, TERM., p. 441, avea în limba veche și sensul de „șale“, pe lângă cel curent astăzi. Tradiția biblică românească (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE, CORN., RADU-GAL.) păstrează în genere această denominație, devenită între timp inutilizabilă în acest context, căci actualul *coapsă* se referă, în limba română literară cel puțin, la o altă parte a corpului animal. Puțin mai adecvată apare aceea soluția *șolduri* din BIBL. 1968 și BIBL. 1990.

Foarte interesant de urmărit este procesul de echivalare din Ms. 4389. Autorul acestei versiuni nu a urmat aici, ca și mai jos, în vers. 10, nici SEPT. (prin Ms. 45), nici OSTROG

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(unde apare, conform SEPT., secvența **на стегнахъ** „pe coapse“), ci s-a orientat după VULG., care, în amândouă locurile citate, are subst. *ilia* „mațe, măruntaie“. Prin fenomenul acesta de „atracție etimologică“ deseori observabil, traducătorul recunoaște etimonul latin și actualizează din lexiconul său termenul românesc moștenit corespunzător, în cazul de față subst. *ie* (la plural *ii*), cu sensul identic în română cu al etimonului latinesc (*cf*. DA, s.v. *iie*, cu atestări vechi în PSALT. 1651 și la Cantemir, precum și cu multe atestări populare; *cf*. și DLRLV, s.v.). Traducătorul, un rafinat cunoscător al posibilităților expresive ale limbii române, cum atestă cu prisosință calitatea traducerii sale, a resimțit probabil acest termen ca fiind prea regional, căci, în contexte identice și la distanță mică, îl glosează marginal, în vers. 10, prin subst. *dășerturi*, pentru ca în vers. 15 acest din urmă termen să-l înlocuiască pe *ii* din vers. 4 și 10.

2.1.1.7.6. Un caz foarte interesant de „sugestie etimologică“ întâlnim în Lev. 5:2. Subst. *mortăciune* (MS. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *mortăcine* (Ms. 4389, HELIADE) corespunde în acest verset gr. *τὸ θνησιμαῖον* „cadavru“ (cuvântul mai apare în SEPT. la 3 Regi 13:25, cu aceeași soluție de echivalare în BB), iar selecția sa nu poate fi independentă formal de prezența în OSTROG a slavon. **мертвечьнъ**, deoarece în VULG. apar sintagme conținând adj. lat. *occisus* și *mortuus*. După DLR, s.v., cea mai veche atestare a subst. rom. *mortăciune* s-ar afla chiar în BB, dar în TDRG[2], s.v., se înregistrează o atestare mult mai veche, din anii 1551–1553. Forma dialectală sudică *mortăcină* este cea etimologică (< lat. *morticinus*, *-a, -um*) și a fost inițial utilizată și în română ca adjectiv, după cum atestă sintagma *carne mortăcină* în *Îndreptarea legii (*1652)[65], citată de CANDREA-DENSUȘIANU,

[65] Al cărei autor este Daniil Andrean Panoneanul, presupus de N.A. Ursu a fi și autorul traducerii biblice din Ms. 4389; această coincidență lexicală poate fi socotită un argument în acest sens.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

s.v.; „schimbarea terminației“, arată acești doi autori, s-a petrecut sub influența altor substantive terminate în *-iune*.

Acest cuvânt este panromanic, fiind păstrat, pe lângă dacoromână, aromână și meglenoromână, și în spaniolă, catalană, portugheză, calabreză, abruzzeză și siciliană (vezi PUȘCARIU, EW, CANDREA-DENSUȘIANU, MAYER-LÜBKE, REW). Cât privește slavon. **мертвечьнъ** din OSTROG, care a inspirat selecția lexicală a traducătorului român, acesta este o variantă fonetică a slavon. **мрътвичьна**, atestat de MIKLOSICH, s.v., în texte religioase și juridice din secolul al XIII-lea și, respectiv, al XIV-lea. Cu sensul „cadavru“, acest termen slavon este un derivat firesc, cu sufixe productive în slavonă, de la radicalul *mer-*, cu o bogată familie lexicală în slava comună, în slavonă și în limbile moderne.[66]

2.1.1.8. Calcuri lexicale contextuale

Complexa problemă a calcurilor lexicale o voi trata, din perspective taxonomice multiple, într-un capitol special (vezi *infra*, § 3.2.). În contextul de aici prezint în mod monografic câteva din miile de calcuri lexicale din Levitic, încercând să le surprind în ipostaza lor procesuală, în contextul biblic specific.

2.1.1.8.1. Jertfa animală adusă de suplicant la altar este denumită în SEPT. prin gr. *κάρπωμα* „ofrandă, sacrificiu“, concept lexicalizat de cele mai multe ori, în toate cele trei versiuni românești din secolul al XVII-lea ale Bibliei, prin subst. *jârtvă* (sau *jirtvă*). În Lev. 1:4, în sintagma *să-și puie mâna asupra pe capul aducerii* (Ms. 4389), surprindem în subst. *aducere* un calc de semnificat după sensul etimologic al slavon. **приношение** „dar, ofrandă“ (< **приностити** „a aduce“) din OSTROG. În alt context (Lev. 6:11), sintagma *aducerea*

[66] Vezi MIKLOSICH, EW, *sub radice mer-*, și MEILLET 1961, p. 341.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de preste tot (Ms. 45, BB) corespunde SEPT.: *κατακάρπωσις*, termen cu un înțeles obscur în grecește, un *hapax legomenon*, atestat de BAILLY, s.v., exclusiv în acest loc din Levitic și explicat de acest lexicograf, desigur prin deducție contextuală, prin „rămășițe ale victimei arse". Traducătorii români au încercat reproducerea ambelor elemente ale compusului grecesc *κατά* și *κάρπωσις* „fruct"; p. ext. „adunare, culegere". La rândul său, compusul grecesc este un calc lexical după BIBL. HEBR., rezultat prin confuzia între sensul principal „grăsime; fertilitate" și cel secundar „cenușă grasă care rămâne în urma arderilor animale" al ebr. *dešen* (*cf*. GESENIUS, s.v.). Sensul originar ebraic este clar pentru interpreții moderni: *the ashes* (KJV), *die Asche* (LUTHER[1], GN), *cendre grasse* (BIBL. JER.), *cenușă* (RADU-GAL., BIBL. 1968). Opțiunea *prinos* din Ms. 4389 se datorează OSTROG: **приносъ**, iar sintagma curentă *arderea de tot* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE) reprezintă aici o echivalare contextuală analogică.

2.1.1.8.2. Secvențele *ca să se roage pentru el* (Ms. 45, BB), *să i se roage pentru dânsul* (Ms. 4389) traduc în Lev. 1:4 gr. *ἐξιλάσασθαι περὶ αὐτοῦ* (SEPT.), slavon. **молитисѧ о немъ** (OSTROG), lat. *in expiatione eius proficien*s (VULG.). Nepercepând sensul real „apaiser par des sacrifices ou par une expiation" al gr. *ἐξιλάσκομαι* (*cf*. BAILLY, s.v.), traducătorii reproduc prin vb. *a se ruga* conținutul lexical al slavon. **молитисѧ**, așa cum era percepută în genere structura semantică a acestui verb de către cărturarii români din secolul al XVII-lea.[67] Sesizând această inadvertență semantică, MICU și, după el, FILOTEI și ȘAGUNA propun în acest loc expresia *ca să se milostivească spre el*. Deși greoi și neologizant, mult mai exact este aici HELIADE: *spre a deveni propiția în favoarea lui*, *cf*. BIBL. JER.: *pour que l'on fasse pour lui le rite d'expiation*, pentru că, într-adevăr, contextul se referă la

[67] *Cf*. MARDARIE, LEX., nr. 1857, unde slavon. **молитисѧ** este echivalat de asemenea prin *a se ruga*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ceremonialul de expiere, care ocupă un loc central în ritualistica Vechiului Testament.[68]

Aceeași aproximare a conținutului gr. *ἐξιλάσκομαι* „a îmblânzi prin sacrificii sau prin rituri de expiație", o regăsim, în toate vechile versiuni românești, la Lev. 4:20, după OSTROG: **молитисѧ**, dar și, în acest caz, după VULG., unde apare vb. lat. *rogare*. În Ps. 48:8, unde în SEPT. apare derivatul nominal *ἐξίλασμα* „sacrificiu expiatoriu", în BB se echivalează prin subst. *răscumpărare*, mult mai aproape de semnificația autentică din contextul biblic. Corespondentul din BIBL. HEBR. pentru noțiunea de „ispășire" vine de la radicalul ebr. *kphr,* interpretabil în două sensuri. Etimologic, în legătură cu accad. *kapāru* „a șterge, a înlătura", termenul trimite la ideea de „ștergere, curățire"; jertfa de acest fel avea deci ca efect absolvirea vinovatului de păcatul făptuit, care era considerat „șters" (*cf*. HARRISON, p. 67). După alt autor, SNAITH, p. 30, alt sens al radicalului *kphr* poate fi cel de „a acoperi" (*cf*. arab. *kappara* „a acoperi"): jertfa „acoperă" astfel păcatul, ferind privirile Domnului de maculare.

2.1.1.8.3. În Lev. 1:8, expresia *cĕle den pântece* (Ms. 45 și BB) reconstituie cu material românesc conținutul compusului grecesc *ἐγκοίλια* (*ἐν* „în", *κοιλίος* „cavitate ventrală"), *cf*. VULG.: *intestina*. O soluție similară recunoaștem în OSTROG: **ѹртобѹ** (prep. **ѹ** + subst. **дробѣ**). Prin atracție etimologică față de OSTROG, în Ms. 4389 apare subst. rom. *droburile*! După revizia lui MICU, toate traducerile românești adoptă termenul consacrat *măruntaie*.

2.1.1.8.4. Una din denumirile jertfei ritualice este în SEPT. gr. *κάρπωμα* „fruct; rod", termen cu sensul biblic special „ofrandă, sacrificiu" (*cf*. BAILLY, s.v.). O calchiere contextuală a acestui termen grecesc găsim în Lev. 1:9, unde în Ms. 45 și BB apare expresia *luare de rod*. Impunerea noțiunii „a lua" din opțiunea traducătorilor români se sprijină pe

[68] Cf. THOMPSON, p. 21.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

notele semantice similare din OSTROG: **приношениа жрътва** și VULG.: *oblatio* (< lat. *obferro* „a lua"), *cf*. Ms. 4389: *aducerea jertfei*. Un calc semantic similar vom găsi în Lev. 7:14, în forma expresiei *luare Domnului* (Ms. 45, Ms. 4389, BB), după SEPT.: *ἀφαίρεμα κυρίῳ*. Gr. *τὸ ἀφαίρεμα* (< *ἀφαιρέω* „a ridica") are aici, ca și *passim* (*cf*. Ieș. 35:22), sensul „parte a sacrificiului dedicată lui Dumnezeu", reproducând conținutul ebr. *t^{e}rûmah*, al cărui sens literal este acela de „a pune deoparte" (*cf*. HARRISON, p. 83). Este vorba de acea parte a jertfei care revine preotului și nu putea fi consumată de laici. *Cf*. HELIADE: *demțiă Domnului*, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA: *parte Domnului*, BIBL. JER.: *prélévement pour Yahwe.* Cu sensul comun „tribut", gr. *ἀφαίρεμα* este folosit în 1 Mac. 15:5, unde este echivalat de asemenea prin *luare* în BB.

2.1.1.8.5. În sintagmele *iară sufletul să va duce dar, jirtvă Domnului* (Ms. 45), *iară sufletul de va aduce dar, jârtvă Domnului* (BB), *iară* [FILOTEI: *iar*] *sufletul de va aduce dar, jertvă Domnului* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *iar sufflet (simplu) de va offeri dar spre sacrificiu Domnului* (HELIADE), după gr. *ἐαν δὲ ψυχὴ προςφέρη δώρον τῷ Κυριῷ* (SEPT.), lat. *anima*, *cum obtulerit oblationem sacrificii Domino* (VULG., Lev. 2:1), constatăm un reflect direct al transferării literale a sensului primar „suflet" al ebr. *nepheš* din BIBL. HEBR. în gr. *ψυχή*, lat. *anima*, după care în rom. *suflet*. În mod curent însă, ebr. *nepheš* desemnează o persoană nedeterminată, „cineva, oricine", dar are în BIBL. HEBR. și sensurile contextuale „suflet", „viață", „suflare", „persoană", „el însuși", „ființă" (*cf*. GESENIUS, s.v.). *Cf*. *dacă cineva va aduce Domnului în dar prinos* (RADU-GAL.). Sintagma, inadecvată în context, *fără suflet* din Ms. 4389 se datorează OSTROG: **безъ дша**.

2.1.1.8.6. În Ms. 45: *să va lăsa lor greșiala* și BB: *se va lăsa lor greșala* (Lev. 4:20) avem un calc semantic după SEPT.: *ἀφεθήσεται αὐτοῖς ἡ ἁμαρτία*; traducătorii au transpus

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

automat sensul primar „a lăsa“ al gr. *ἀφίημι*, nepercepând un sens secundar, actualizat în context, acela de „a nu lua în seamă, a neglija“ al acestui verb. În vers. 31 al aceleiași cărți acest verb prezintă o utilizare absolută în Ms. 45 și BB: *i să va lăsa lui*. Ms. 45 și edițiile biblice ulterioare (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE, RADU-GAL., CORN., BIBL. 1990) prezintă formularea neechivocă *li se va ierta lor (păcatele).*

2.1.1.8.7. În lista de alimente interzise pentru consum, în Lev. 5:3, expresiile *prinsu de jiganii* (Ms. 45), *prinsu de hiară* (BB), *ce iaste prins de fiară* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) reprezintă calchieri ale compusului grecesc *θηριάλωτος* „capturat de o fiară“ (< *θήρ* „fiară“, *ἀλωτός* „capturat“), calchiat de asemenea și în OSTROG prin adj. **ѕвѣроꙗдьнъ** (< **ѕвѣрь** „fiară“, **ꙗдьнъ** „mâncat“); după OSTROG, Ms. 4389: *mâncat de fieri*. În SEPT. același termen grecesc apare și la Fac. 31:39, cu următoarele rezolvări, impuse de data aceasta de OSTROG: *mâncat de jiganii* (Ms. 45), *mâncat de hiară* (BB), *mâncat de fieri* (Ms. 4389). Pentru *jiganie* în BB și cele două manuscrise paralele *cf.* ARVINTE, ST. LINGV., p. 54, p. 70, p. 72.

2.1.1.8.8. Sintagma *va plăti capul* din Ms. 45 și BB (Lev. 6:5) reproduce SEPT.: *ἀποτίσει αὐτὸ τὸ κεφάλαιον*. Subst. rom. *cap* primește prin calc de semnificat sensul „capital“, deoarece gr. *τὸ κεφάλαιον* – un subst. neutru derivat de la subst. *κεφαλή* „cap“ – are, pe lângă sensul principal „cap“, și pe cel de „element central al unei sume de bani; capital“ (BAILLY, s.v.); *cf.* BIBL. JER.: *ce capital*. Traducătorii ulteriori evită acest calc: *va plăti lucrul acela întreg* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *va plăti objetul întregu* (HELIADE), *va plăti prețul întreg* (RADU-GAL.).

2.1.1.8.9. Subst. ebr. *bāsār,* termen al cărui sens literal și curent este cel de „carne“, este utilizat adesea în BIBL. HEBR. pentru a desemna noțiunea de *membrum virile* (*cf.* GESENIUS, s.v.). Acest sens este preluat prin calchiere semantică de SEPT.: *σῶμα* „corp“ și OSTROG: **тѣло** „idem“, de unde selectarea rom. *trup* cu această desemnare în Ms. 45, Ms.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

4389, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA; *cf*. HELIADE: *corp*, cu reflexe târzii până la CORN. și în BIBL. 1990 (Lev. 6:10). În cap. 15 din Levitic, acest termen apare de șapte ori. În vers. 2, 3, 7 și 19 este utilizat eufemistic pentru a desemna organul sexual masculin (și chiar feminin, în vers. 20), pe când în vers. 13 și 16 sensul actualizat este în mod evident cel de „corp". Utilizarea specială pentru *pudenda viri* a subst. *trup* o regăsim în Fac. 17:11, Ieș. 28:42 etc. Sensul „organ genital" al rom. *trup* este atestat și anterior în textele religioase, de exemplu în PALIA și la Varlaam (*cf*. DA, s.v.). Este interesant de reținut că, deși acest sens este în mod evident un calc de semnificat cu etimologie multiplă (el trebuie corelat și cu slavon. ***трѹпъ*** „corp", dar și „membrum virile", *cf*. MIKLOSICH, s.v.), cunoaște totuși o oarecare răspândire și la nivel popular (*cf*. ALR I 1099/45, 704 etc.).

2.1.1.8.10. În BIBL. HEBR. subst. ebr. *'ephōd* (împrumut direct în edițiile moderne, *efodul*, *cf*. CORN., RADU-GAL., BIBL. 1990, Lev. 8:7) desemna un fel de bluză sacerdotală dintr-un material scump, prinsă de umeri cu o agrafă. Opțiunile *cea preste umăr* (Ms. 45, BB) și *cea preste umere* (Ms. 4389) rezultă din traducerea literală a membrilor corpusului grecesc *ἐπωμίς* (< *ἐπί* „deasupra, peste", *ὦμος* „umăr"), termenul curent utilizat în SEPT. pentru desemnarea acestei piese a veșmântului preoțesc. Forma *umărariul* de la MICU, FILOTEI, ȘAGUNA apare ca o creație lexicală contextuală sugerată de VULG.: *humerale*; *cf*. și excentrica soluție de la HELIADE: *superumeralul* (*ephodul*), unde se poate recunoaște o combinație a sugestiilor venite dinspre modelul grecesc (*super* = *ἐπί*) cu cele venite dinspre cel latinesc (*umeralul*). O altă piesă vestimentară preoțească indicată în același verset, probabil o bandă confecționată din același material ca și efodul, este desemnată prin sintagma *facerea ceii preste umăr* (Ms. 45, BB) ca rezultat al reproducerii literale după SEPT.: *ἡ ποίησις τῆς ἐπωμίδος*, procedeu aplicat și mai târziu de HELIADE: *făptura superumeralului*. Echivalarea

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

corectă *brâul efudului* din Ms. 4389 se datorează analizei corecte a sintagmei **поѣсъ ефоудьнъ** din OSTROG. Și în acest caz, autorul Ms. 4389 se dovedește un bun cunoscător al tradiției scrise românești, căci împrumutul *efod* (sau *efud*) era mai vechi în limbă; de exemplu, indicele Vioricăi Pamfil ne indică 25 de ocurențe ale acestui lexem în PALIA.

2.1.1.8.11. În Lev. 8:10, opțiunea *vasele* (Ms. 45, BB, Ms. 4389 și, independent, HELIADE) pentru a desemna, cu un termen generic, accesoriile jertfelnicului principal (CORN.: *uneltele,* RADU-GAL.: *lucrurile*, BIBL. 1990: *obiectele)* reproduce SEPT.: *τὰ σκεύη* „accesorii; echipament", dar din punct de vedere cronologic este, după toate aparențele, un calc după slavon. **съсѫдъ** „vas", dar și „instrument; accesoriu" (*cf.* MIKLOSICH, s.v.); acest termen slavon a dobândit la rândul său noul sens prin calchiere semantică după gr. *σκεῦος* și lat. *vas*, termeni care, mai ales la forma de plural, au sensul colectiv de „accesorii; bagaje". Termenul apare frecvent în VT, de ex. în Ieș. 35:15 și 17 unde, ca și aici, corespondenții lexicali din izvoarele traducerii sunt tocmai gr. *σκεῦος*, lat. *vas* și slavon. **съсѫдъ**. Autorii DLR, s.v., consideră acest sens al rom. *vas* ca fiind moștenit din latină. Atestările invocate, exclusiv biblice sau religioase (PSALT. SCH., CORESI, PALIA, Dosoftei, BIBL. 1688, Antim Ivireanul), îndreptățesc însă mai degrabă concluzia că am avea de-a face cu un calc de semnificat specific textelor biblice, sensul „ustensile, echipament" fiind împrumutat în secolul al XVI-lea după slavon. **съсѫдъ** „vas" și „instrument" (acesta este termenul corespondent rom. *vas* și în textul slavon intralinear din CORESI, PSALT. SL.-ROM.) și, ulterior, întărit de „întâlnirea" cu gr. *σκεύος* și lat. *vas*. Se pare că acest sens al rom. *vas* era destul de bine lexicalizat în scrisul românesc din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, căci, la MARDARIE, LEX., nr. 785, slavonescul **газофилачиꙗ** (un împrumut după gr. *γαζοφυλάκιον* „tezaur") este definit prin sintagma românească *vistierie de vase*, în care, evident, subst. *vase* își

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

actualizează sensul „ustensile, scule; bagaje“ în mod normal, în afara unui context specific calchierii. *Cf*. și ARVINTE, ST. LINGV. FAC., p. 96.

2.1.1.8.12. Numele păsărilor și al animalelor din lunga listă inclusă în cap. 11 al Leviticului a pus de multe ori probleme traducătorilor Bibliei în limbile europene. Unele din aceste greutăți se datorează dificultății de a identifica animalul la care se face referire în BIBL. HEBR., altele neînțelegerii conținutului referențial al termenilor ebraici utilizați ca denumiri de păsări sau animale. În consecință, încă din vechile traduceri, se constată o mare aproximație în sfera semantică a acestor denumiri, multe dintre ele fiind transpuneri literale ale radicalilor ebraici, calcurile rezultate perpetuându-se de la o traducere la alta. Un asemenea exemplu îl constituie pasărea numită în Lev. 11:17 prin SEPT.: *ὁ νυκτικόραξ* (< *νύξ* „noapte“, *κόραξ* „corb“), nume care desemna în limba greacă o specie de bufniță. Sintagmele *corbul de noapte* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) și *corbul cel de noapte* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) sunt evidente calcuri de structură după gr. *νυκτικόραξ*; cuvântul este împrumutat ca atare din SEPT. în unele versiuni ale VULG.: *nycticorax*, ca și de HELIADE: *nycticoracele*. Traducătorii optează în genere pentru identificarea „bufniță“: *bubo* (VULG.), *white (little) owl* (KJV), *das Räuzchen* (LUTHER[1]), *le hibou* (BIBL. JER.), *ciuhurez* (RADU-GAL.), *cucuvea* (BIBL. 1968). Corespondentul *kôs* din BIBL. HEBR. a fost legat de unii interpreți de specia de bufnițe *Athene persica*, abundentă în Palestina (*cf*. SB), pe când GESENIUS, s.v., pune sub semnul întrebării această interpretare tradițională, căreia i s-ar opune sensul primar al ebr. *kôs*, cel de „receptacol; cupă“; ar putea fi vorba, conform unei analogii referențiale, mai degrabă de pelican sau de cormoran.

2.1.1.8.13. Masa ritualică din fața altarului fiind de dimensiuni reduse (*cf*. Ieș. 20:23), este de presupus că, în templul ebraic primitiv, pâinile ritualice erau așezate una peste alta,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

în două șiruri, și nu alături, una lângă alta. De aceea, în Lev. 24:5, unde se descrie prezentarea acestui tip de jertfă, opțiunea *punere* (Ms. 45, Ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE), pentru desemnarea formei de expunere în altar a pâinilor, reprezintă o transpunere literală după SEPT.: *θέμα* (< *τίθημι* „a pune"), OSTROG: **положение** (< **положити** „a pune, a așeza"), lexeme care acoperă inexact, ca și transpunerile lor românești, sensul ebr. *m^{a}'areketh* „aranjament; coloană, șir" (< *'ārak* „a pune în ordine, a așeza") *cf*. RADU-GAL.: *rând*, CORN., BIBL. 1990: *șir.*

2.1.1.8.14. Utilizarea în Lev. 13:12, 20 și 25, de către majoritatea interpreților români (Ms. 45, Ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE, RADU-GAL.), a verbului *a înflori* cu sensul (despre infecții de piele cu caracter exantematic) „a erupe, a se extinde" este rezultatul unei calchieri de semnificat, după SEPT.: *ἐξανθέω* „a înflori" (< *ἐξ* „din", *ἄνθος* „floare"), creație lexicală grecească transpunând la rândul ei ebr. *parah* „a izbucni", dar și „a înflori" (*cf*. STRONG, nr. 6524). Acest sens al verbului *a înflori* nu este înregistrat în TDRG și DA. *Cf*. *a izbucni* (CORN.), *s-a ivit* (BIBL.1990).

2.1.1.8.15. În BIBL. HEBR., expresia „a lua (o femeie)" are sensul tehnic de „a se căsători" și, uneori, prin utilizare eufemistică, pe acela de „a întreține relații sexuale" (*cf*. GESENIUS, s.v.). După ebr. *lāqah* „a lua" (însoțit uneori de subst. *'išah* „femeie"), sensul „a se căsători" a fost transferat în contextul biblic și asupra SEPT.: *λαμβάνω* „a lua", VULG.: *accipio* „a primi" și rom. *a lua*, care este opțiunea lexicală generală în varianta biblică a stilului bisericesc al limbii române pentru noțiunea „a se căsători".

2.1.1.8.16. Noțiunea „adversară, rivală", lexicalizată în BIBL. HEBR. prin subst. *tsārar* (*cf*. GESENIUS, s.v.), este desemnată în Ms. 45 și BB, la Lev. 18:18, prin sintagma *râvnitoare împotrivă* (care reapare în Sir. 26:7 sub forma *împotrivă râvnitoare*), un calc lexical de expresie, după SEPT.: *ἡ ἀντίζηλος* „rivală" (< *ἀντί* „împotrivă", *ζῆλος* „ardoare;

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

zel, râvnă"). Alte opțiuni: *țiitoare* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *rivală* (HELIADE, CORN.), *dușmancă* (RADU-GAL.), *concubină* (BIBL. 1968, BIBL. 1990).

2.1.1.8.17. Ofranda lichidă pe care Moise o recomandă evreilor în Lev. 23:13 (ebr. *nesek* „libație") consta de obicei dintr-o cupă de vin care se vărsa la temelia altarului sub formă de libație. Toate versiunile biblice românești, începând cu Ms. 45 și până la BIBL. 1990 (cu excepția lui HELIADE: *libație,* după VULG.: *libatio*, și a lui CORN: *jertfă de băutură*), această jertfă rituală este denumită prin subst. *turnare*, o transpunere literară după SEPT. *σπονδή* „libație" (< *σπένδω* „a turna un lichid (ca ofrandă)") și OSTROG: **възлиание** „libație" (< **възлити** „a turna").

2.1.1.8.18. În BIBL. HEBR. apare frecvent folosit în Levitic (*cf*. 7:14 și 30, 10:15, 14:12 etc.) termenul ritualic „dar legănat" (ebr. *t^{e}rûmah*), *cf*. *snopul legănat* (RADU-GAL., BIBL. 1990). La Lev. 23:15, echivalările *punere de înnainte* (Ms. 45.), *punere denainte* (BB, urmată de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) și *punere* (Ms. 4389), cu această desemnare, reproduc mecanic SEPT.: *ἐπίθεμα* (*ἐπί* „pe, asupra", *τίθημι* „a pune"), *cf*. HELIADE: *superpositiune. Cf*. BIBL. JER.: *présentation.*

2.1.1.9. Termeni, expresii și sintagme de sorginte biblică adoptate de tradiția lingvistică românească

Se poate aprecia că există în repertoriul lexical și frazeologic al limbii române literare moderne un număr apreciabil de termeni (sau sensuri speciale), expresii sau sintagme ale căror constituire, adaptare și generalizare în textele scrise pot fi circumscrise cu precizie spațiului traducerilor biblice. Îmi propun să examinez în amănunțime și într-o perspectivă diacronică extinsă, dintre creațiile lexicale de acest tip,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

termenii *aproapele, conștiință, pronie* și sintagma (*pâinea*) *cea de toate zilele*[69]. Deocamdată, în cele ce urmează, voi prezenta sumar câteva unități lexematice prin care să exemplific dinamica inventării și preluării lor de la o ediție biblică la alta.

2.1.1.9.1. Sintagma *cortul mărturiei,* cu o recurență de zeci de atestări în cărțile Pentateuhului, reprezintă denominația românească tradițională și stabilă a sanctuarului portabil în interiorul căruia Iahwe comunică cu Moise (*cf*. Ieș. 25:22). O regăsim în Ms. 45, Ms. 4389, BB, precum și la MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, ca reflect de traducere normal al gr. *ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου* (SEPT.), slavon. ***храмъ свѣдѣнїе*** (OSTROG.), lat. *tabernaculum testimonii* (VULG.). Sintagma ebraică primară *'ohel mô'ed* din BIBL. HEBR. a fost reinterpretată de exegeza modernă ca semnificând *Tente de Rendez-vous* (BIBL. JER.), *tente de la rencontre* (FR. COUR., SEG. REV.), *the tabernacle of the congregation* (KJV) sau, mai simplu, *das heilige Zelt* (GN), de unde și încercările de reformulare din versiunile biblice românești mai recente: *cortul întâlnirii* (CORN.), *cortul descoperirii* (RADU-GAL.) *cortul adunării* (BIBL. 1968, BIBL. 1990). HELIADE, îmbinând tradiția cu neologizarea, traduce aici prin *tabernacolul mărturiei*.

2.1.1.9.2. Sintagma *ardere de tot* este înrădăcinată în tradiția biblică românească (cu excepția lui HELIADE, care adoptă neologismul ad hoc *holocautomă*) pentru a reda întocmai componența lexicală și, deopotrivă, funcția designativă a termenilor grecești *ὁλοκαύτωμα* sau *ὁλοκαύτωσις* (< *ὅλος* „întreg", *καίνω* „a arde") și, mai rar, *ὁλοκάρπωμα* sau *ὁλοκάρπωσις* (< *ὅλος* „întreg", *καρπός* „fruct; ofrandă"), termeni concurenți în SEPT. la desemnarea jertfei ritualice din VT. Și celelalte opțiuni europene derivă din punct de vedere semantic, direct sau indirect, tot din SEPT. (VULG.: *holocaustum*, OSTROG: ***съжеженїе*** „combustio", *cf*.

[69] Vezi *infra*, § 4.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

MIKLOSICH, s.v., LUTHER[1]: *Brandopfer*, KJV: *burnt sacrifice*, SB, FR. COUR., SEG. REV., BIBL. JER.: *holocauste*), căci ebr. *ʿolāh* (<*ʿālāh* „a urca, a se înălța") din BIBL. HEBR. include doar implicit în componența sa semantică ideea de ardere, sugerând că fumul și mireasma rezultate din arderea animalului jertfit urcă spre cer.

2.1.1.9.3. În Lev. 1:5, ca și, *passim*, SEPT.: *θυσιαστήριον*, VULG.: *altare*, OSTROG.: **олтарь** desemnează spațiul din fața cortului mărturiei, amenajat special pentru jugularea și imolarea victimei (de aici elementul central al compusului, gr. *θυσία* „jertfă", slavon. **жрътвъ** „idem"). Deși în OSTROG apare de obicei subst. **олтарь**, împrumutat de slavonă din limba latină, doar autorul Ms. 4389 optează aici pentru soluția de traducere *altar*, în Ms. 45 și BB, ca și în marea majoritate a edițiilor ulterioare (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA: *jertvenic*, RADU-GAL., BIBL. 1968, BIBL. 1990: *jertfelnic*) este preferat termenul *jirtăvnic* (sau *jârtăvnic*), un împrumut slavon în limba română, înrădăcinat în stilul biblic deja din secolul al XVI-lea și care face parte încă din terminologia bisericească actuală; ca excepții, pot fi citați HELIADE și CORN.: *altar*.

2.1.1.9.4. Rom. *a curvi* (sau, în alternanță, *a preacurvi*), care traduce SEPT.: *ἐκπορνεύω* „a se prostitua", VULG.: *fornicari* „idem", OSTROG: **кꙋрвити(сѧ)** „idem", după BIBL. HEBR.: *zānāh* „a comite un adulter", este termenul consacrat în tradiția biblică românească (Ms. 45, Ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA etc.) pentru a desemna în VT infidelitatea religioasă a poporului ales față de Dumnezeul său. Îl regăsim frecvent în toate textele religioase românești vechi, încă din secolul al XVI-lea, ca derivat de la subst. *curvă* (cuvânt de origine slavă, cu caracter panbalcanic, existent și în bulgară, sârbă, rusă, neogreacă, albaneză și maghiară) sau ca împrumut cult după slavon. **кꙋрвити(сѧ)**. Datorită conotațiilor foarte dure căpătate de acest termen în limbajul comun, stilul biblic modern tinde să-l elimine, prin neologizare sau prin

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

echivalare sinonimică: *se exfornică* (HELIADE), *se pângărește* (RADU-GAL.), *se desfrânează* (BIBL. 1968, BIBL. 1990), *se prostituează* (CORN. 1989).

2.1.1.9.5. Expresia *a descoperi rușinea* (Ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) sau, în edițiile mai recente, *goliciunea* (CORN., RADU-GAL., BIBL. 1968. BIBL. 1990), după SEPT.: *ἀποκαλύψαι ἀσχημοσύνην*, VULG.: *revelare turpitudinem* (*cf*. HELIADE: *a dezveli turpitudine*) reprezintă în stilul biblic românesc expresia eufemistică pentru desemnarea actului sexual (*cf*. LUTHER[1] *geschechtliche Umgang haben.* GN: *geschlechtlich umkehren)*; numai în cap. 8–23 ale Leviticului, de pildă, apare de 23 de ori. Subst. ebr. *ʿer^{e}vāh* din BIBL. HEBR. are sensul propriu de „goliciune" (*cf*. KJV: *nakedness,* BIBL. JER.: *la nudité)* și pe cel figurat de „rușine", fiind utilizat foarte frecvent în VT ca desemnare pentru „pudenda hominis".

2.1.1.9.6. Utilizarea verbului *a se culca* (în BIBL. 1990 *a dormi)* pentru desemnarea eufemistică a relației sexuale este generală în toate versiunile biblice românești, ca de altfel în toate versiunile europene, *cf*. Lev. 15:24: *κοιμήθη* (SEPT.), *coierit* (VULG.), *se va culca* (Ms. 45, Ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, RADU-GAL.), *se culcă* (HELIADE, CORN.), *va dormi* (BIBL. 1990), *liegt* (LUTHER[1], PERLBIBEL), *lies* (KJV), *se couche* (FR. COUR., SEG. REV.). Verbul grecesc *κοιμήσομαι* „a se culca" preia utilizarea eufemistică, pe care o transmite și celorlalte limbi, prin echivalarea ebr. *šîkabh* „a sta întins", p. ext. „a dormi", utilizat de zeci de ori în BIBL. HEBR. cu sensul eufemistic „a avea relații sexuale" (*cf*. WIGRAM, p. 1257).

2.1.1.9.7. Cu excepția Ms. 45 și BB, unde este preferat sinonimul *trup,* toate traducerile românești ulterioare, începând cu Ms. 4389 și MICU, și până la BIBL. 1990, preferă în Lev. 13:14 sintagma *carne vie* pentru a desemna o rană deschisă. Constituirea acestei expresii pare a avea și în română o determinare biblică directă: BIBL. HEBR.: *hay bāsār* „carne

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

vie“, SEPT.: *χρὼς ζώον* „idem“, VULG.: *caro vivens* „idem“. Cu toată larga sa răspândire atât în limba vorbită, cât și în textele scrise, singura atestare în DA, s.v. *carne*, a acestei sintagme provine dintr-un text popular înregistrat de Pamfile.

2.1.1.9.8. În toate vechile traduceri biblice românești (Ms. 45, Ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE), în Lev. 14:5, unde Moise prescrie utilizarea apei de izvor în cadrul unui ritual expiatoriu, este utilizată sintagma *apă vie,* după SEPT.: *ὕδωρ ζῶντον*, VULG.: *aqua vivens*; în BIBL. HEBR. expresia *hay mayim* „apă vie“ denumește apa luată dintr-o sursă curgătoare (izvor, râu), în opoziție cu apa de cisternă. Se poate presupune că expresia *apă vie,* utilizată în basme, precum și în textele care însoțesc practicile magico-religioase din mediul popular românesc, a fost creată spontan, pe terenul limbii române, dar nu este exclusă și o contaminare cu textul biblic.

2.1.1.9.9. În Lev. 20:4 formularea „vor închide ochii“ din BIBL. HEBR. are semnificația globală, cu valoare factitivă, „vor ascunde“. Construcția grecească *ὑπερόψει ὑπερίδωσιν* (*ὑπεροράω* „a privi de sus; a disprețui“; *ὑπέροψις* „faptul de a disprețui“) din SEPT. n-a putut fi transpusă literal de traducătorii români, care, deși îndepărtându-se de semnificația exactă a ansamblului, au preferat, în Ms. 45, Ms. 4389 și BB, o echivalare globală a semnificației, prin expresia românească *a trece cu vederea,* preluată și de versiunile ulterioare (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE).

2.1.1.9.10. Noțiunea generică de „idol“ apare frecvent și în mod divers lexicalizată în Pentateuh, dată fiind importanța capitală a interzicerii de către Moise a diferitelor forme de idolatrie. Prin intermediul Septuagintei în special, traducătorii români au receptat de cele mai multe ori determinările concrete ale termenilor care desemnau idolii, transpunându-le literal în material morfematic românesc. În Lev. 19:4, într-un loc în care autorul Ms. 4389 și revizorii BIBL. 1688

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

optează în mod normal pentru subst. *idoli*, după SEPT.: *εἴδωλα*, VULG.: *idola*, OSTROG: **идоли** (*cf*. CORN., RADU-GAL.: *idoli*), în Ms. 45 apare sintagma *bodzi ciopliți* care, nefiind justificată direct de nici unul dintre izvoare, trebuie să fie atribuită lexiconului curent al lui Milescu sau al revizorului său moldovean; faptul că acesta ar putea fi Dosoftei, conform ipotezei lui N.A. Ursu, îl indică frecvența acestei sintagme în scrierile marelui mitropolit.[70] Corespondentul ebraic *ʾeliylim* „nimicuri, vanități" (formă de plural de la subst. *ʾeliyl* „nimic" < particula negativă *ʾal*, *cf*. STRONG, nr. 457) a fost considerat, într-una din ipotezele interpretative, ca un diminutiv peiorativ de la ebr. *ēl* „dumnezeu" (SB, p. 101). Subst. ebr. *ʻeliylim* reapare în BIBL. HEBR. la Lev. 26:1, unde sintagmele *făcute de mână* (Ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) și *fapte de mână* (HELIADE) sunt evidente calcuri lexicale după SEPT.: *χειροποίητα* (< *χείρ* „mână", *ποιέω* „a face, a plăsmui"); pentru Ms. 4389: *chip facere de mâini cf*. și OSTROG: **образъ рѫкотворенъ**. Aceeași calchiere, după același model, o regăsim în BB sub formele *cel făcut de mână* (Înțel. 14:12) și *cele făcute de mâna lui* (Isa. 19:12 și 21:9).

În Lev. 19:4, *dumnezei vărsați* (Ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *bodzi vărsați* (Ms. 45), *zei turnați* (CORN, RADU-GAL., BIBL. 1990) sunt și ele sintagme care vizează orice reprezentare materială a unor divinități, obținută prin turnare, cioplire sau gravare. SEPT.: *χωνευτός* „turnat" (< *χωνεύω* „a turna (un metal)" și VULG.: *conflatile* „care este din metal topit" redau sensul literal al ebr. *maṣekāh* (< *nāṣak* „a vărsa, a turna", dar și, prin analogie, „a da formă").

Actuala sintagmă *chipuri cioplite*, utilizată frecvent în stilul biblic (*cf*. CORN., RADU-GAL., BIBL. 1990, Lev. 26:1) pentru desemnarea idolilor, reflectă ebr. *pesel*, un derivat de la vb. *pasal* „a grava, a sculpta"; de aici SEPT.: *τὰ γλυπτὰ*,

[70] Pentru forma și etimologia subst. *bodz*, *cf*. ARVINTE, ST. LINGV. FAC., p. 56.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

participiul substantivizat al vb. *γλύφω* „a grava, a sculpta", transpus ca atare, printr-o echivalare nu doar semantică, ci și morfologică, de rom. *cioplite* (Ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA). Creația lexicală *sculptilie* de la HELIADE este o prelucrare directă după VULG.: *sculptile.*

2.1.1.10. Traduceri greșite datorate confuziei

Studiul atent al celor trei traduceri românești integrale ale Bibliei din secolul al XVII-lea (Ms. 45, Ms. 4389 și BB), urmând îndeaproape izvoarele folosite de traducători, ne oferă imaginea unui travaliu extraordinar de anevoios care, în ciuda unei foarte bune cunoașteri de către cărturarii-traducători a limbilor greacă, latină și slavonă, precum și a tradiției limbii românești scrise, nu a fost întotdeauna suficient pentru a asigura o bună receptare a semnificațiilor scripturale autentice. În consecință, textul românesc a rămas pe alocuri obscur sau chiar de neînțeles, fapt care l-a determinat pe Samuil Micu să declare că „Biblia cea vechie", de la care a plecat, de altfel, el însuși în alcătuirea propriei sale ediții de la 1795, ar fi fost excesiv de „întunecată". Această apreciere ne apare astăzi justificată doar parțial, căci cea mai mare parte din „greșelile de traducere" reflectă în fapt stadiul real al exegezei biblice de la acea dată. Cu alte cuvinte, nu se poate reclama limpezime și corectitudine acolo unde textele însele ale Septuagintei, Vulgatei și Bibliei slavone de la Ostrog erau obscure și neclare. De altfel, unele din aceste traduceri greșite din BIBL. 1688 s-au perpetuat până în edițiile din secolul nostru, pasajele în cauză neputând fi clarificate nici măcar de exegeții moderni.

În acest capitol îmi propun să prezint câteva *loca obscura*, adică pasaje evident eronat traduse, încercând să explic unele cauze și modul lor de producere.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

2.1.1.10.1. Într-un context în care se descriu ofrandele vegetale pe care suplicantul israelit trebuie să le aducă în fața altarului (Lev. 2:12), exprimarea noțiunii „primele fructe ale unei culturi vegetale" este defectuoasă în Ms. 45: *dar de-nceputuri* și BB: *dar de-nceput,* traducătorii confundând forma verbală gr. *ἀπαρχῆς* din SEPT. (de la vb. *ἀπάρχω* „offrir des prémices", BAILLY, s.v.) cu o sintagmă de tipul prepoziție + subst. în genitiv. Confuzia era inevitabilă, căci în FRANKF., ediția grecească preferată de traducători, secvența apare ortografiată *ἀπ'ἀρχῆς* „din (de la) început". Orientându-se după VULG.: *primitiae* „primele roade", autorul Ms. 4389 folosește termenul adecvat *pârgă,* de veche tradiție în stilul bisericesc (*cf*. DLR, s.v., cu atestări în textele rotacizante, PALIA, Dosoftei ș.a.). Aceeași opțiune o reîntâlnim la MICU, de unde întreaga tradiție românească, până la RADU-GAL. și BIBL. 1990: *prinos de pârgă.* HELIADE, în sistemul său etimologizant, adoptă un latinism ad hoc, *premiție.*

2.1.1.10.2. Un exemplu de traducere eronată datorată unei insuficiente examinări critice a izvoarelor îl oferă transpunerea noțiunii „involuntar", frecvent utilizată în Cartea Leviticului ca determinant adverbial al acțiunii „a greși, a păcătui". În Lev. 3:2, în sintagma *va greși fără de voie,* în Ms. 45 și BB (după care MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE) avem o reflectare corectă, după SEPT.: *ἀκουσίως* „involuntar" și VULG.: *per ignorantiam* (*cf*. RADU-GAL., BIBL. 1968: *din neștiință),* a ebr. *biš^{e}ghaghah* „din neatenție", expresie care se opune în BIBL. HEBR. sintagmei *b^{e}yad ramah* „în mod deliberat" (*cf*. Num. 15:27–31). În alt loc, Lev. 3:13, verbul *va greși* apare, atât în Ms. 45, cât și în BB, fără determinantul „fără voie", în mod inadvertent, dar justificat prin absența din FRANKF. a adv. *ἀκουσίως*, prezent însă în alte ediții ale SEPT., ca și în VULG. În mod surprinzător, și autorul Ms. 4389 se orientează aici după Ms. 45, și nu după VULG.: *per imperitum* „din nepricepere", sau după OSTROG: **нєхотѧщи**

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„involuntar“, cum o face de obicei. Dar inadvertența cea mai serioasă o identificăm în Lev. 4:27, unde adv. *ἀκουσίως* din SEPT. (inclusiv din ediția FRANKF.) este tradus aberant în Ms. 45 prin *de bună voie*! Nu poate fi vorba aici de o eventuală greșeală de copist, căci sintagma este reluată întocmai, de aceeași mână, într-o notă marginală la versetul respectiv. Mai puțin aberantă, soluția *de nevoie* din BB este totuși vagă din punct de vedere semantic, afară de cazul când am interpreta *nevoie* drept un calc de expresie ad hoc *(ne-* + *voie* „dorință expresă, intenție“ ← gr. *ἀ(ν)-* + *ἑκούσιος*), și nu subst. *nevoie* (< slavon. **НЕВОНЯ**), cu înțelesul curent. MICU, urmat de FILOTEI și ȘAGUNA, amendează și aici textul după VULG., propunând sintagma *prin neștiință.*

2.1.1.10.3. În descrierea simptomelor unei forme de lepră, în Lev. 13:30 apare, ca determinant calificativ al firului de păr, adj. ebr. *tsāhōb,* cu sensul „galben, auriu“, *cf. jaunâtre* (BIBL. JER.), *gălbui* (HELIADE, CORN., RADU-GAL., BIBL. 1990). Prezența gerunziului cu valoare adjectivală *înflorind* în Ms. 45 și BB (perpetuată la MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) se explică prin FRANKF.: *ἐξανθίζουσα* (*ἐξανθίζω* „a înflori“ < *ἄνθος* „floare“), probabil o lectură greșită în FRANKF. a formei *ξανθίζουσα* „îngălbenit“, participiul prezent al vb. gr. *ξανθίζω* „a fi galben, auriu“ (< *ξανθός* „galben“), care apare în celelalte ediții ale SEPT.

2.1.1.10.4. Vers. 35–36 ale cap.19 din Levitic conțin în BIBL. HEBR. o serie întreagă de determinări cantitative (*cf.* BIBL. JER.: *mesures de longueur, de poids ou de capacité),* exprimate prin termeni tehnici care, fiind foarte rari în ebraica biblică, dețin în vechile traduceri o echivalare dificultuoasă. De pildă, ebr. *midāh* (femininul subst. *mēd* „întindere; înălțime“) are în BIBL. HEBR. sensul generic de „măsură (pentru lungime)“ și apare exclusiv în acest loc din VT. Opțiunile *număr* (Ms. 45, Ms. 4389), *măsură* (BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE) reflectă SEPT.: *τὸ μέτρον* „măsură (în special de lungime)“, VULG.: *regula* „instrument

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de determinare a lungimii", OSTROG: **мѣрило** „măsură (pentru lungime)".

În același verset, două unități lexicale coordonate copulativ ar trebui să indice determinarea numerică a cantității și a capacității, fapt care în vechile traduceri românești se realizează cu mare dificultate. Cantitatea este exprimată în BIBL. HEBR. prin subst. *mišqal* „greutate". Versiunea greacă din SEPT. optează aici pentru subst. *τὸ ζυγόν* „brațul unei balanțe"; p. ext. „balanță", de unde și OSTROG: **прѣвѣсьнꙗ** „balanță", ca și rom. *cumpănă* (Ms. 45, Ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE). Cât privește capacitatea, deși un *hapax legomenon* în BIBL. HEBR., subst. *m^{e}surah* indică limpede prin etimologia sa (< *māsar* „a împărți") că este vorba despre un instrument de măsurare a greutății. În versetul imediat următor, BIBL. HEBR. utilizează termeni diferiți față de versetul anterior, distincție lexicală ignorată parțial în SEPT., fapt ce a condus în versiunile românești la confuzii și repetiții. De exemplu, ebr. *mo'zên* „balanță" (termen utilizat în BIBL. HEBR. doar la numărul dual) a fost echivalat în SEPT. prin gr. *τὸ ζυγόν*, folosit și în versetul anterior; de aici *cântare* (Ms. 45), *cumpenile* (BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE). Dimpotrivă, spre deosebire de versetul anterior, gr. *ὁ σταθμός* din SEPT. este utilizat aici în mod corect, acoperind exact sensul ebr. '*eben* „piatră (folosită ca greutate)". În consecință, echivalările *măsuri* (Ms. 45), *cântarele* (BB, FILOTEI) sunt cu totul aproximative, chiar prin raportare la SEPT. Mai corectă apare la MICU și ȘAGUNA forma *punți* (pluralul de la rom. *punt* < germ. *Pfund*), a cărei selecție a putut fi sugerată și de VULG.: *pondus* „greutate"; acest termen românesc împrumutat din germană apare atestat în DLR încă din secolul al XVII-lea.

În sfârșit, ebr. *hîyn* desemna o unitate de măsură pentru lichide (aprox. 6 litri), reprezentând a șaptea parte dintr-un *bath*, adică 12 sextarii romane (*cf*. GESENIUS, s.v.). Echivalentul *χόες* (pluralul subst. *ὁ χοῦς*) din SEPT., care desemnează

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

în limba greacă o măsură pentru lichide egală cu 12 *κοτύλα* (aprox. 3 litri și un sfert) a fost confundat de traducătorii români cu omonimul *ὁ χοῦς* „lut, țărână“ (*cf*. BAILLY, s.v., care tratează cele două cuvinte în articole lexicografice diferite), și de aici opțiunea absolut inadecvată *țarină* din Ms. 45 și BB. În VT ebr. *hîyn* este transliterat de obicei în SEPT. printr-una din formele grafice *εἶν*, *ἶν* sau *ὶν*, transpuse ca atare în forma adaptată *in* în BB (Ieș. 29:40; 30:24, Lev. 23:13, Num. 15:4, Iez. 45:24 etc.). Toate versiunile românești moderne pornesc în echivalarea acestor dificile concepte de la exegeza filologică modernă a textului ebraic, renunțând în întregime la tradiție.

2.1.1.10.5. La Lev. 20:18, faptul fiziologic al menstruației este desemnat prin subst. ebr. *dāveh* „slăbiciune“, termen utilizat în BIBL. HEBR. mai ales ca nume eufemistic pentru această desemnare; nota semantică „slăbiciune“ este cuprinsă și în adj. gr. *ἀποκαθμένος* (participiul prezent al vb. *ἀποκάθημαι* „a fi slăbit“) din SEPT. Construcțiile aproximative *ce are pre sine* (Ms. 45), *ce va avea pre sine* (BB), dacă nu sunt cumva expresii populare pentru „menstruație“, ar fi putut rezulta din confuzia între gr. *κάθημαι* „a rămâne“ și gr. *κατέχω* „a avea“, presupus de traducători a intra în compusul gr. *ἀποκαθμένος*. Efectuând o analiză mai atentă, MICU (urmat de FILOTEI și ȘAGUNA) corectează formularea din BB prin construcția *carea are cruntarea cea de lună; cf*. și HELIADE: *înlunată.* Opțiunea *pângărită* din Ms. 4389 reflectă direct conținutul OSTROG: *скверна.* Și versiunile moderne apelează tot la expresii eufemistice: *timpul necurățeniei ei* (CORN.), *vremea slăbiciunii ei lunare* (RADU-GAL.), *timpul curgerii ei* (BIBL. 1990).

2.1.1.10.6. Unul din tipurile de jertfe curente este denumit în BIBL. HEBR. prin subst. *nêder* „promisiune (lui Dumnezeu)“, redat corect în SEPT. prin gr. *ὁμολογία* „convenție, acord“, *cf*. VULG.: *votum,* KJV: *vows,* BIBL. JER., SEG. REV., FR. COUR.: *voeu,* RADU-GAL.: *jertfa de jurunță.*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Sub influența slavon. **сповѣданиѥ** „confesiune“ din OSTROG, atât Milescu, cât și revizorii săi (până la MICU, FILOTEI și ȘAGUNA) optează pentru echivalența *mărturisire,* o inadvertență în context, căci atribuie gr. *ὁμολογία* sensul de „mărturisire, confesiune“, curent în greaca ecleziastică a vremii, dar inadecvat contextului biblic.

2.1.1.10.7. La Lev. 23:40, într-o înșiruire de nume de plante și arbuști folosiți de evrei în procesiunile din timpul Sărbătorii Colibelor, formularea greoaie *stâlpări de lemnu des* din Ms. 45 nu respectă relațiile morfo-sintactice din SEPT.: *κλάδους ξύλου δασεῖς*; inadvertența a fost corectată în BB: *stâlpări de lemnu dese.* Exprimarea nu doar mai limpede, dar și mai proprie *ramură de lemn curat cu frunză* din Ms. 4389 derivă din OSTROG: **вѣтви древа частаго листиѥ.** Expresia ebraică originară *ābhōth ʿets* „arbore des (înfrunzit)“ a fost interpretată ca atare de traducătorii moderni: *arbres touffus* (BIBL. JER.), *copaci înfrunziți* (CORN.). Înregistrăm ca pe o ciudățenie faptul că MICU (urmat de FILOTEI ȘI ȘAGUNA), încercând să limpezească exprimarea din BB, nu a perceput sensul adj. gr. *δασύς* „des“ (termen înrudit cu lat. *densus)* și a păstrat în textul românesc al traducerii sale, ca pe un xenism, forma flexionară de acuzativ plural din SEPT.: *stâlpări de lemn dasis*!

2.1.1.11. Împrumuturi contextuale cu aspect neologistic

Textul originar al Pentateuhului, cu precădere Leviticul și Deuteronomul, conține un număr foarte mare de termeni ebraici care, fie că se referă la realități tipice spațiului vechii Palestine (nume de plante, animale, pietre prețioase, roci, toponime etc.) sau culturii ebraice (nume de sărbători, piese de îmbrăcăminte, elemente de arhitectură etc.), fie că au un pronunțat caracter tehnic (termeni teologici, ecleziastici sau

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

militari, agrari etc.), au fost echivalați cu multă dificultate în limbile europene. Unul din procedeele de transfer lexical utilizate în acest scop a fost împrumutul lexical direct, practicat atât de traducătorii greci, cât și de Hieronymus. Împrumutul lexical nu constituia însă un procedeu curent în limba română literară veche; vechii noștri cărturari preferau, se știe, calchierea lexicală, în special când aveau de tradus un text religios. Totuși, în traducerile biblice găsim un număr apreciabil de împrumuturi directe, dar numai cu referire la termeni cu desemnări concrete, pentru care ori nu exista posibilitatea identificării unor structuri formale românești acceptabile, ori, cel mai adesea, realitățile desemnate însele erau cu totul străine spațiului românesc. Voi exemplifica această categorie de unități lexicale prin câteva nume de unități de măsură, de animale, păsări și plante.

2.1.1.11.1. Formele *ifí* (Ms. 45), *efí* (Ms. 4389) și *ífi* (BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) sunt adaptări fonetice diverse după SEPT.: *οἰφί*, FRANKF.: *ὑφί*, VULG.: *ephi,* OSTROG: ***ефи***, corespunzând ebr. *'ēyphah,* unitate de măsură pentru cereale, conținând zece *omeri* sau trei *seah* (aprox. 12 litri), adică aproximativ un mediumn atic sau șase modii romane (*cf*. GESENIUS, s.v.). În edițiile biblice moderne (CORN., RADU-GAL., BIBL. 1990), acest împrumut contextual a fost adoptat în forma *efă* (HELIADE: *ephă).*

2.1.1.11.2. Siclul (gr. *σίκλος*, lat. *siclus,* slavon. ***сикль***, ebr. *šeqel)* era unitatea cu care evreii măsurau greutatea aurului și a argintului, având valori variabile de la o epocă la alta (*cf*. GESENIUS, s.v.). Împrumutul *siclu* este frecvent folosit în VT (*cf*. Lev. 5:15) în toate vechile traduceri românești, cu o formă fonetică rămasă definitivă până astăzi.

2.1.1.11.3. Un caz foarte interesant de creație lexicală în care forma latinească din VULG. pare să fi jucat rolul unui regulator semantic și formal am identificat în Lev. 6:2, într-un paragraf unde se face referire la relațiile juridice de proprietate: *va minți către aproapele-ș, au întru zălojire,*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

au pentru soțietate (Ms. 45), *va minți cătră vecin pentru zălogire sau pentru soțietatea* (Ms. 4389), *va minți cătră aproapele-ș, întru zălojire, au pentru soțiire* (BB), după SEPT.: *ψεύσηται τὰ πρὸς τὸν πλησίον ἐν παραθήκη, ἢ περὶ κοινωνίας*. Secvențele *pentru soțietate* (Ms. 45), *pentru soțietatea* (Ms. 4389), *pentru soțiire* (BB) corespund gr. *περὶ κοινωνίας*, slavon. *о общинѣ*, *cf*. KJV: *in fellowship,* HELIADE: *despre soțietate.*

Prin sintagma aceasta, obscură în context (în BIBL. HEBR., literal, „obiect pus în mâna cuiva", *cf*. BIBL. 1990: *ceea ce acesta i-a încredințat),* este desemnată, probabil, fie aceeași noțiune ca prin expresia imediat precedentă („dat ca zălog"), fie, cum apare în interpretările din VULG., Targum-ul arameean, sau din Peschitta siriacă[71], un „obiect posedat în comun". Nota semantică „comun" a termenului ebraic *yâd* „fellowship" din expresia corespondentă *t^{e}suwmeth yâd* din BIBL. HEBR., care literal se poate aproxima prin „(a avea) un depozit (bănesc) în comun"[72] a determinat selecția în SEPT. a subst. gr. *κοινωνία* „comunitate, tovărășie", iar în OSTROG a subst. slavon. *община* „idem" (atestat de MIKLOSICH, s.v., cu acest sens, în *Codex Suprasliensis,* sec. al XI-lea).

Mai trebuie remarcat că gr. *κοινωνία* apare în NT, la Rom. 15:26, cu sensul său secundar „colectă (în scop caritabil); pomană, milostenie" (*cf*. THAYER, s.v.; *cf*. și RADU-GAL., BIBLIA 1968: *strigare de ajutoare)* și este calchiat în BB prin subst. *împreunare,* iar în NTB 1648 prin subst. *culesătură* (în ultimul text probabil după VULG.: *collatio).* Cât privește rom. *soțietate* din Ms. 45 și Ms. 4389, caracterul său neologistic nu poate fi pus la îndoială, chiar dacă nu se poate stabili cu mare precizie dacă este vorba despre un împrumut

[71] Vezi PÉTER-CONTESSE, p. 56.

[72] Pentru sensurile radicalilor ebraici implicați în context, vezi STRONG, nr. 8667, 7760 și 3027.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

propriu-zis după lat. *societas, -tis,* sau un derivat românesc *(soție* „tovarăș, asociat“ + suf. *-ătate).* Oricum, locul acesta din Ms. 45 (alături de încă alte două locuri din același manuscris, Ier. 14:4, unde se echivalează gr. *ὁ θίασος* „confrerie celebrând un sacrificiu în onoarea unui zeu“; p. ext. „asociere zgomotoasă“ – în BB: *danțul* –, și 4 Mac. 13, unde *soțietate* corespunde gr. *συντροφία* „hrănire sau educare în comun; viață în comun“ – în BB: *soția ta te hrăni* (!), printr-o coruptelă rezultată din neatenția corectorilor sau nepriceperea tipografilor, care nu au recunoscut în Ms. 45 termenul, neobișnuit pentru ei, *soțietatea)* pare să constituie una dintre cele mai vechi atestări ale acestui cuvânt în limba română, cu aproape un secol și jumătate înainte de introducerea în uz a neologismului *societate* (din lat. *societas)* de către iluminiștii ardeleni (*cf*. LB, s.v.).

Crearea în secolul al XVII-lea a acestui cuvânt aparține cu siguranță lui Nicolae Milescu, care a putut fi inspirat și de prezența lat. *societas* într-una din versiunile latinești pe care le consulta, alta însă decât tipăritura plantiniană amintită în prefața Ms. 45 (pe care o utilizez și eu pentru comparație), în care acest termen latinesc nu apare. Din manuscrisul lui Milescu, termenul a fost preluat și de autorul Ms. 4389. Faptul că neologismul *soțietate* aparținea lexiconului propriu al lui Nicolae Milescu a fost utilizat de URSU 1986, p. 5[73], ca un puternic argument în atribuirea paternității acestui strălucit cărturar asupra unei masive traduceri românești anonime a *Mântuirii păcătoșilor* – păstrată în Ms. BAR 2517 – după *Ἁμαρτολῶν σοτηρία* a lui Agapie Landos, a cărei primă ediție a apărut în 1641 la Veneția, o operă de edificare morală intens citită în mediul monastic greco-ortodox; or, în acest vechi manuscris românesc *soțietate* apare de șase ori.

[73] De unde am preluat și o parte din trimiterile biblice invocate mai sus.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Înlocuirea de către revizorii bucureșteni a subst. *soțietate* pe care-l găsiseră în Ms. 45 prin derivatul sinonim *soțiire* ne apare firească, dat fiind că acest din urmă cuvânt era una dintre expresiile curente în epocă pentru noțiunea în cauză (vezi, de exemplu, în *Istoria Țării Rumânești,* atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino, în CM, II, p. 50, în sintagma *soțiirea omenească*), alături de subst. *soție* „tovărășie; societate". Mai relevăm ca un fapt interesant că noțiunea „societate; tovărășie" mai era semnificată în limba română literară veche, în special în textele redactate în dialectele literare nordice, și prin regionalismul *sâmbră* (*cf.* magh. *cimbora,* TDRG, s.v.), atestat cu acest sens în DOSOFTEI, V.S. și în a doua ediție a *Mărgăritarelor*. În mod surprinzător, *sâmbră* este exact termenul cu care MICU înlocuiește în Lev. 6:2 pe *soțiire* din BB. Peste mai bine de o jumătate de secol, FILOTEI ȘAGUNA optează, la locul citat, pentru subst. *simbrie,* termen derivat din *sâmbră,* a cărui evoluție semantică îl face absolut inadecvat pentru exprimarea noțiunii reclamate de contextul biblic!

2.1.1.11.4. În lista animalelor oprite de la a fi mâncate de oameni, la Lev. 11:5, ebr. *šāphān* desemnează în BIBL. HEBR. un ierbivor de talia iepurelui, cu blana deasă, de culoare brună, cu capul rotund și cu urechile scurte, cu incisivii foarte puternici *(Hyrax syriacus),* care trăiește în număr destul de mare în zonele aride din Orientul Apropiat și din nordul Africii. Necunoașterea în Europa a acestui animal a condus la mari dificultăți de identificare și denumire. În SEPT. gr. *ὁ χοιρογρύλλιος* este un curios compus ad hoc din gr. *ὁ χοῖρος* și *ὁ γρύλλος*, sinonime parțiale, ambele cu sensul aproximativ de „purcel". Din SEPT. au fost preluate formele *choerogryllus* (VULG.), *хирогриль* (OSTROG), *hirogrúliun* (Ms. 45), *hirogriliónul* (MICU, FILOTEI), *hirogryllionul* (ȘAGUNA), *cherogryllu* (HELIADE). Autorul sau revizorul Ms. 45 adaugă marginal, ca sinonime explicative, termenii *arici* și *gligan* „mistreț", prima soluție alternativă

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

fiind preluată în Ms. 45 și BB, aici, ca și în Deut. 14:7, unde cuvântul apare din nou în SEPT. În Ps. 103:19, gr. *χοιρογρύλλιος* a fost echivalat în toate cele trei versiuni românești, ca și în CORESI, PSALT. ROM.-SLAV., prin *iepure.* Aceeași soluție inadecvată o vom regăsi, surprinzător, în BIBL. 1968 și BIBL. 1990, în sintagma *iepurele de casă.* Alte propuneri moderne: KJV: *rock badger* „viezure de stâncă", LUTHER[1], GN: *Klippdachs* „viezure agățător", BIBL. JER.: *daman,* CORN.: *bursuc,* RADU-GAL.: *șafan,* după ebraică.

2.1.1.11.5. În Lev. 11:13, formele *gripsorul* (Ms. 45, Ms. 4389, BB), *gripa* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *grypul* (HELIADE), *zgripțorul* (RADU-GAL., BIBL. 1990), *zgribțorul* (BIBL. 1968) derivă toate din SEPT.: *ὁ γρύψ*, VULG.: *gryps,* cuvânt care desemna, în mitologia greacă, un animal fabulos cu trup de leu, dar cu aripi și cap de vultur, asimilat în lucrările moderne de mitografie și de istoria artei cu grifonul.[74] Cunoscută sub forme diferite *(gripsor, zgripțor, gripțuroi, zgripțuroi* etc.), denumirea acestui animal himeric se regăsește în cărțile populare (în special *Alexandria*), ca și în basmele populare românești. Ca simbol heraldic sau ca motiv ornamental, gripsorul sau grifonul a fost uneori reprezentat în arta medievală românească.[75]

Pornind de la corespondentul ebr. *perem,* cu sensul literal „spărgător" (< *pāram* „a sparge"), exegeții moderni au încercat să identifice o pasăre răpitoare concretă, conturându-se astfel două principale ipoteze: 1. fie că ar fi vorba de specia numită de romani *ossifragus* sau *ossifraga* („spărgător de oase") și descrisă de Plinius, *Historia naturalis,* X, 3; XXX, 7, *cf*. KJV: *the ossifrage*; 2. fie că s-ar face referire la o specie de vultur cu ciocul încovoiat, cu penajul gri-brun, coada

[74] Vezi PRUT., FANT., pp. 33–34.

[75] Barbu Slătineanu, *Studii de artă populară*. Minerva, București, 1972, p. 302, citează figura unui zgripțor înaripat în ceramica monumentală moldovenească din secolul al XV-lea, exemplificând, în planșa nr. XI, cu o placă ceramică de la biserica Sf. Nicolae din Iași.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

albă, capul acoperit cu pene și o bandă neagră în jurul gâtului; este foarte rapace, se hrănește mai ales cu pești și are o talie foarte mare (1,5 metri lungime și 3 metri anvergura aripilor). Caracteristica sa, un smoc crescut sub ciocul de culoare galbenă, îi explică numele științific, *Gypaetus barbatus.*

2.1.1.11.6. În Lev. 11:18, subst. *porfirion* (în BB, cu accentul marcat, *porfirión,* în Ms. 4389 cu nota marginală explicativă *pasărea soarelui*) reprezintă în toate traducerile românești de până astăzi (excepții: RADU-GAL., BIBL. 1968, BIBL. 1990: *bâtlan)* transcrierea SEPT.: *πορφύριον*, VULG.: *porphyrio,* OSTROG: **порфирионъ**, care se referă la o găinușă de apă cu ciocul și labele roșii (*Fulica porphyris*), asemănătoare cu lișița de la noi, cu care, la rigoare, ar putea fi echivalată. După GESENIUS, s.v., corespondentul ebraic *rāhām* (< rad. *rāhām* „a fi tandru") desemnează o specie de vultur de talie mică (*Vultur percnopterus*), pe care-l caracterizează o mare afecțiune față de pui.

2.1.1.11.7. Opțiunile *erodiul* (Ms. 45, Ms. 4389, HELIADE), *erodionul* (BB, FILOTEI, ȘAGUNA) reprezintă în Lev. 11:19 transcrieri ale SEPT. *ὁ ἐρωδιός* „bâtlan", VULG.: *herodio* „idem", OSTROG: **ородионъ** „idem". Identificarea acestui nume cu specia „bâtlan" *(Ardea cinerea)* este totuși nesigură. Întemeindu-se pe sensul literal al ebr. *ʰᵃkhiydah* „milostiv", unii interpreți cred că ar putea fi vorba de barză (*Ciconia alba*), cunoscută prin grija și afecțiunea sa față de pui; *cf*., în acest sens, BIBL. JER.: *la cigogne.* În aceeași secvență, apare numele unei alte păsări dificil de identificat, numită prin formele *haradrion* (Ms. 45, Ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *charadriul* (HELIADE). Corespondentul din SEPT.: *ὁ χαράδριος,* care a fost transliterat aici, desemnează în limba greacă specia *Charadrius* (în românește *ploier, cf*. BĂCESCU, PĂS., p. 135), un răpitor de mici dimensiuni, foarte vorace, trăitor pe malurile apelor; *cf*. VULG.: *charadrio,* OSTROG: **харадрионъ**. Referentul exact al corespondentului ebraic *ᵃnāphāth* din BIBL. HEBR. nu

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

poate fi circumscris mai precis. Interpretarea etimologică ebraică tradițională vede aici o „pasăre supărată", iar în versiunile arabe apare „papagalul".

2.1.1.11.8. Greu de determinat cu exactitate sunt pentru un traducător al Pentateuhului și speciile de insecte care se ascund în spatele unor nume ebraice. În Lev. 11:20, formele *vruhul* (Ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *varuhul* (Ms. 4389), *bruchul* (HELIADE) sunt transcrieri după SEPT.: *ὁ βροῦχος*, VULG.: *bruchus.* Corespondentul ebraic *'ar^{e}beh,* un nume colectiv care apare de 24 de ori în BIBL. HEBR., pare să desemneze lăcustele din specia *Gryllus migratorius, cf*. BIBL. JER.: *sauterelles migratrices,* o hrană foarte apreciată încă și astăzi de popoarele din Orientul Apropiat și din Africa. O altă specie de lăcuste, foarte vorace, denumită în BIBL. HEBR. prin subst. *sāl^{e}'ām* (< rad. *sl'* „a înghiți"), preluat ca atare la RADU-GAL. și BIBL. 1990: *solam,* este desemnată în același verset prin formele *atachisul* (Ms. 45, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *atichisul* (Ms. 4389), *attacul* (HELIADE), după SEPT.: *ὁ ἀττάκης* „șopârlă" (atestat, după BAILLY, s.v., doar în acest loc din SEPT.) și VULG: *attacus.*

Când numele grecesc este „transparent" din punctul de vedere al formei interne, vechii noștri traducători revin la „norma tehnică" uzuală, și anume la calc. În același loc, alături de împrumuturile contextuale de mai sus, apare denominația *cel ce se bate cu șerpii* (Ms. 45, Ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), o transpunere literală după SEPT.: *ὁ ὀφιομάχος* (*ὄφις* „șarpe", *μάχομαι* „a se lupta"). La HELIADE, forma *ophiomachul* este o transcripție după SEPT. sau după VULG.: *ophiomachus*. În realitate este vorba tot despre o specie de șopârlă, numită în BIBL. HEBR. *har^{e}gol, cf*. RADU-GAL., BIBL. 1990: *hargolul.*

2.1.1.11.9. În Lev. 11:30, SEPT.: *χαμαιλέων*, VULG.: *chamaeleon,* OSTROG.: ⷯⷭⷆⷦⷧⷭⷭⷫⷮ echivalează toate ebr. *qowah,* numele unei șopârle de mai mari dimensiuni; în alte locuri, aceiași termeni corespund în greacă, slavonă și latină

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

cameleonului propriu-zis, denumit în ebraică *tin^{e}šemeth.* Opțiunile *hameleon* (Ms. 45, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE) și *hamelion* (Ms. 4389, BB) dovedesc, prin aspectul fonetic, împrumutul direct din greacă, pe când forma modernă *cameleon* rezultă dintr-o adaptare după fr. *caméléon.*

2.1.1.11.10. Subst. *isop*, după gr. *ὕσσωπος*, slavon. ***исопъ***, lat. *hyssopus* (*cf*. Lev. 14:4, în toate versiunile românești), este numele tradițional românesc pentru planta *Hyssopus officinalis,* un arbust cu flori de culoare albastru-închis, originar din Orient; se cultivă la noi ca plantă ornamentală. Termenul apare înregistrat odată cu primele traduceri de texte religioase din secolul al XVI-lea, fiind un împrumut din slavonă, intrat probabil în uz încă din secolele anterioare[76]; etimonul primar este ebr. *'ezōbh.*

O situație absolut similară, atât din punct de vedere etimologic, cât și stilistic, se remarcă în privința numelui palmierului (*Phoenix dactylifera*), numit în ebraică *tamar.* Subst. rom. *finic* (< slavon. ***финикъ***, din gr. *φοίνιξ*), intrat în limba română mai întâi în terminologia bisericească, se păstrează în toate versiunile biblice românești, inclusiv în cele mai recente, unde este păstrat pentru coloratura sa arhaizantă, cu toate că sinonimul *palmier* este destul de neutru stilistic și destul de generalizat în uz ca să poată fi acceptat de stilul biblic actual.

2.1.1.11.11. În BIBL. HEBR., la Lev. 23:40, prin expresia ebr. *nahalāh 'arābh* „salcie de torent" este desemnată o singură specie arboricolă, probabil plopul de Eufrat (*Populus euphratica*), abundent în zonele umede din Orientul Apropiat (HARRISON, p. 219); *cf*. VULG.: *salices de torrente* și

[76] MIHĂESCU, INFL. GR., p. 186, include numele *isop* într-o listă de „termeni ecleziastici de origine bizantină" care au pătruns în limba română începând din secolul al X-lea, „prin mijlocirea slavilor de miazăzi", alături de alte nume de plante neautohtone precum *aloe, chedru, chiparis, mirt,* care apar și ele în BIBL. 1688.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

OSTROG: **верби от водотечи**, de unde Ms. 4389: *răchiți den pârău,* ca și versiunile moderne: *sălcii de râu* (CORN.), *sălciile care cresc lângă pârae* (RADU-GAL.). Secvența mai extinsă *răchiți și stâlpări den agnu den pârău* (Ms. 45, BB), preluată întocmai (dar cu înlocuirea subst. *răchiți* prin *sălcii*) de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, reflectă SEPT.: *ἰτέας καὶ ἄγνου κλάδους ἐκ χειμάῤῥου.* Pe lângă subst. *ἰτέα* „salcie", mai apare aici și gr. *ἄγνος*, denominație botanică a cărei referință nu a putut fi identificată de traducători. În consecință, aceștia transliterează termenul *ἄγνος* din SEPT. în chiar forma sa de genitiv, *agnu*! Același procedeu va fi utilizat de HELIADE mai târziu! Gr. *ἄγνος* se referă la specia *Vitex agnus castus,* un arbust cu flori de culoare violetă, frumos mirositoare, denumit astăzi la noi *mielărea.*

2.1.1.12. Alternanțe între împrumut și calc lexical

Nu rare sunt cazurile când una și aceeași noțiune este lexicalizată în vechile traduceri biblice prin unități lexicale diferite, după cum s-a putut vedea și din discuțiile din paragrafele precedente. În cele ce urmează doresc să exemplific fenomenul de alternanță între împrumut și calc lexical în exprimarea aceleiași noțiuni.

2.1.1.12.1. În Lev. 4:6, SEPT.: *καταπέτασμα τὸ ἅγιον*, VULG.: *velum sanctuarii* sunt sintagme prin care se desemnează o bucată de țesătură care acoperea intrarea în cortul unde era păstrat tabernacolul sacru (în ebraică: *poreketh* „perdea" < *perek* „a separa"), *cf. perdeaua sfântului lăcaș* la RADU-GAL.), *le rideau du sanctuaire* (BIBL. JER.). În acest loc vechile versiuni românești (Ms. 45, Ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) preferă calcul lexical de semnificat *acoperământul,* după gr. *καταπέτασμα* (< *καταπετάννυμι* „a acoperi"). În alte locuri, în BB apare însă împrumutul cu caracter neologistic *catapetazmă* (*cf.* Ieș. 35:11, Mat. 27:51).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

În alt loc, la Lev. 16:2, *acoperământ* din Ms. 45 și BB va fi înlocuit prin *catapeteasmă* de MICU, FILOTEI, ȘAGUNA. Echivalentul *zăveasă*, care apare în Ms. 4389 (după OSTROG: *завѣса*), era deja folosit în epocă drept un sinonim perfect pentru „catapeteasmă", după cum se poate vedea din lexiconul slavono-român al lui Mardarie Cozianul, din secolul al XVII-lea.[77] Termenul *zăveasă* îl regăsim și în Pravila de la Govora (*cf*. TDRG, s.v.).

2.1.1.12.2. Pentru lexicalizarea ideii de „a binecuvânta", limba română a utilizat ca modele gr. *εὐλογεῖν*, lat. *benedicere* și slavon. *благословити*. Rom. *a blagoslovi,* un împrumut slavon existent în texte încă de la Coresi, este termenul folosit curent în BB și în manuscrisele contemporane paralele (Ms. 45 și Ms. 4389) pentru noțiunea în cauză. Pe alocuri (*cf*., de exemplu, Fac. 24:31 și 48) este reperabil însă și corespondentul său *a binecuvânta,* constituit prin calchierea compusului grecesc (*εὖ* „bine", *λέγειν* „a cuvânta"). Oscilația între *a blagoslovi* și *a binecuvânta* persistă la MICU; abia FILOTEI, ȘAGUNA și HELIADE vor opta definitiv pentru *a binecuvânta,* care este și norma lexicală actuală a stilului biblic. Astăzi *a blagoslovi*, cu o puternică conotație arhaizantă, este utilizat mai ales în limbajul popular și în mediile monahale.

2.1.1.13. Echivalențe învechite, devenite caduce

Foarte mulți termeni sunt folosiți în vechile traduceri românești cu sensuri diferite de cele de astăzi. Întrucât fenomenul este foarte frecvent, îl voi ilustra cu un singur exemplu,

[77] Această sinonimie transpare în MARDARIE, LEX. din faptul că la nr. 1604 cuvântul slavon *катапетѣсма* (cu *ѣ* în loc de *а* sub influența rostirii românești, după aprecierea lui Grigore Crețu, autorul ediției) este definit prin rom. *zăveascâ*, iar la nr. 1101 slavonescul *завѣса* este glosat prin două echivalente românești, *zăveasă* și *catapeteazmă*!

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

în acest context. La Lev. 6:28, expresia *vas de oală* din Ms. 45 și BB poate părea astăzi tautologică. Ea redă SEPT.: *σκεῦος ὀστράκινον*, OSTROG: **съсѹдъ глинѣнъ**, VULG.: *vas fictile.* Atât gr. *ὀστράκινος*, cât și lat. *fictile* și slavon. **глинѣнъ** au sensul adjectival clar „de lut ars; ceramic". Prin extindere de sens, subst. *oală* poate oricând semnifica „ceramică; lut ars", caz pe care îl avem ilustrat aici (*cf*. DLR, s.v.). Soluția *vas de lut* din Ms. 4389 este mai firească, fiind preferată și de traducerile ulterioare, începând cu MICU. Insolit este și aici procedeul lui HELIADE de a explica printr-o glosă un împrumut ad hoc: *vasul ostrachiu (de lut).*

2.1.1.14. Realizări intertextuale ale sinonimiei

Comparația textelor celor trei versiuni românești ale Bibliei din secolul al XVII-lea între ele, dar și cu edițiile ulterioare succesive oferă prețioase date referitoare la selectarea și impunerea în norma scrisă unică a unor elemente lexicale cu același sens din dialecte literare diferite. Dacă privim sinonimia ca pe o relație semantică supradialectală, vom constata cum unii termeni, în special cei cu desemnări foarte precise, se impun în uzul scris, în detrimentul corespondenților lor sinonimici, chiar în vocabularul unor cărturari din altă zonă dialectală decât aceea în care termenul acceptat ca normă era nativ.

2.1.1.14.1. În Lev. 3:4, 10 și 11, organul anatomic „rinichi" (gr. *νεφρός*, lat. *renis)* este numit de autorul Ms. 45 prin cuvântul *rărunchi* (frecvent în graiurile nordice, *cf*. ALRM I/I, h. 71). Acest cuvânt a fost înlocuit în Ms. 4389 și BB prin *rănichi*, o formă proprie graiurilor sudice, utilizată curent în cap. 3, 4, 7, 8 și 9 ale Leviticului. Ambele cuvinte, atât *rănichi (*< lat. *reniculus),* cât și *rărunchi* (< lat. *ranunculus),* sunt forme vechi și populare, atestate mai întâi în

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

PALIA și, respectiv, aici, în BB (*cf*. DLR, *sub vocibus*). HELIADE păstrează *rănichi,* în tradiția BB, pe când MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, RADU-GAL., BIBL. 1968, BIBL. 1990 preferă *rărunchi,* potrivit tradiției nordice.[78]

2.1.1.14.2. În Lev. 3:4, în SEPT. apare o traducere obscură în raport cu BIBL. HEBR., sintagma *ὁ λοβὸς τοῦ ἥπατος* „lobul ficatului", pentru a desemna membrana care acoperă ficatul, cum interpretează VULG.: *reticulum iecoris* (*cf*. QUICHERAT, s.v. *reticulum,* cu unica atestare la Hieronymus a sensului „membrană care acoperă ficatul"). Această interpretare este mai aproape de BIBL. HEBR., unde este vorba de pelicula de grăsime care învăluie ficatul animalelor (*cf*. BIBL. JER.: *la masse graisseuse qu'il détachera du foie et du rognon).* Expresia reapare în versetele 10 și 15, prilejuind observarea unui interesant joc al echivalărilor sinonimice în traducerile românești: Ms. 45 și BB: *maiuri* (v. 4), dar Ms. 45: *maiuri* și BB*: ficați (*v. 10 și v. 15). Cât privește pe autorul Ms. 4389, acesta oferă trei soluții diferite: *grăsimea de la plumăni* (v. 4), *grăsimea de la mațe* (v. 10) și *băzăr* (v. 15).

Termenii *ficat* (< lat. *ficatum)* și *mai* (< magh. *maj)* sunt astăzi sinonimi la nivel popular, în graiurile din Moldova, Bucovina, Transilvania și Maramureș (*cf*. DLR, s.v. *mai*[3]*).* Prezența în Ms. 45 a ambelor cuvinte ne lasă să înțelegem că Milescu și revizorul său moldovean le cunoșteau și le utilizau pe amândouă, situație existentă și astăzi în graiurile din nordul Moldovei.[79] Preferința pentru *ficat* în BB este firească, aceasta fiind denominația cu cea mai mare răspândire în daco-română pentru organul respectiv. Apariția

[78] Pentru alte detalii privitoare la utilizarea acestor doi termeni în BB și în manuscrisele 45 și 4389, vezi URSU 1988, p. 460 și URSU 1989, p. 44.

[79] Vezi NALR. *Moldova și Bucovina*, I, h. 77, comentată de I. Nuță, „Sinonime ale cuvintelor *plămân* și *ficat* în graiurile din nord-estul Moldovei", în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, XXXII (1988–1991), A-Lingvistică, pp. 145–154.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

în Ms. 4389 a subst. *băzăr* este încă un argument prețios în sprijinul ipotezei emise de URSU 1981, referitoare la identificarea autorului acestei traduceri în persoana lui Daniil Panoneanul, cărturar de origine transilvăneană. Forma *băzăr* a subst. masc. *bezer* „membrană groasă care acoperă intestinele"; p. ext. „grăsimea de pe mațe" este atestată de DA, s.v. *bezer,* numai în zona Brașovului. Etimologia cuvântului este obscură, DA presupunând un împrumut mijlocit prin vreo limbă vecină din lat. *mesenterium* sau gr. *μεσεντέριον*. *Cf*. și ARVINTE, ST. LINGV. Ex., p. 35.

2.1.1.14.3. La Lev. 7:26, gr. *κατοικία*, literal „colonizare"[80], din expresia *ἐν πάσῃ κατοικίᾳ ὑμῶν* (SEPT.), traductibilă aproximativ prin „oriunde veți locui", este echivalat în Ms. 45 și BB prin subst. *sălaș,* iar în Ms. 4389 prin subst. *lăcaș,* spre deosebire de Lev. 3:13, unde același termen grecesc este tradus prin *sălășluire* (Ms. 45 și BB) și *sălășluință* (Ms. 4389). Avem aici un exemplu de sinonimie derivativă, caracteristică limbii române literare vechi: același radical producea, prin sufixe diferite, sinonime concurente.

2.1.1.14.4. În BIBL. HEBR. subst. *sîkiym* „servitor plătit" (< *sākar* „a închiria") desemna o stare socială diferită de a sclavului, adică starea unei persoane libere angajate pentru un timp determinat. Aceeași circumscriere semantică o au în Lev. 19:13 și 22:10 și SEPT.: *μισθωτός* (< *μισθόω* „a angaja contra plată" < *μισθός* „plată") și VULG.: *mercenarius* „angajat plătit" (< *merces* „plată pentru un serviciu"), după care HELIADE: *mercenariu,* ca și OSTROG: **наемникъ** „idem". Prin ultimul corespondent lexical se explică apariția în Ms. 45, BB, apoi la MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, a subst. rom. *năimit,* participiul substantivizat al vb. rom. *năimi,* verb derivat, la rândul său, din slavonismul *năiem* „plată, chirie" (< slavon. **наемъ**), frecvent folosit în textele religioase din secolele al

[80] Gr. *κατοικία* a fost calchiat la Înțel. 12:7 prin subst. *înstreinare* în Ms. 45 și BB; *cf. infra*, § 3.2.2.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

XVI-lea și al XVII-lea. Relevăm o interesantă coincidență sinonimică: subst. *argat* (< ngr. *ἀργάτης*), preferat de autorul Ms. 4389, va fi definit în Lexiconul budan, aproape un secol și jumătate mai târziu, tocmai prin *năimit.*

2.1.1.14.5. În BIBL. HEBR. subst. *gādōl* „mare, puternic" desemnează frecvent (*cf*. Lev. 19:15) un personaj sus-pus, influent. În traduceri, semnificația sa este transpusă ca atare: *ὁ δυνατός* „puternic" (SEPT.), *potens* „idem" (VULG.), **могѫщъ** „idem" (OSTROG). Echivalențele românești diferă: *sâlnec* (Ms. 45), *năsilnic* (BB), *puternic* (Ms. 4389, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *potent* (HELIADE). Subst./adj. rom. *sâlnic* (*cf*. slavon. **сильнъ**), atestat încă în CORESI, TETRAEVANG., și *năsilnic* (*cf*. slavon. **насильнъ**), prezent în HERODOT, sunt termeni utilizați aproape exclusiv în textele religioase vechi.

2.1.1.14.6. În vechile traduceri românești, substantivele *ponoslu* (Ms. 45), *ocară* (Ms. 4389, BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *oprobiu* (HELIADE) reproduc sensul gr. *τὸ ὄνειδος* „reproche, blâme; honte, déshonneur" (BAILLY, s.v.) din SEPT., Lev. 20:17. Ebr. *hasedh,* substantiv care în BIBL. HEBR. are de obicei sensul „iubire; dorință" este utilizat aici cu un sens negativ, acela de „lucru rușinos; ticăloșie", *cf*. BIBL. JER.: *ignominie,* GN: *Schandtat*, RADU-GAL.: *ticăloșie*, BIBL. 1968: *rușine.*

2.1.1.14.7. Ebr. *y^{e}bhûl* „produs, fruct" din Lev. 26:4 este tradus în SEPT. prin gr. *τὰ γεννήματα*, de unde echivalențele *roadele* (Ms. 45, Ms. 4389, BB), *rodurile* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *productele* (HELIADE). Alte opțiuni în cele două traduceri fragmentare ale Leviticului din sec. al XVII-lea mai sunt LEV. HASD.: *hasna* „folos" (< magh. *haszon, cf*. sârb *hasna)* și DOSOFTEI, PAR.: *vipturile,* cuvânt moștenit din latină (< lat. *victus),* utilizat în PALIA și în alte texte redactate în zona de nord a spațiului daco-român. În același verset apare un termen cu desemnare apropiată, ebr. *p^{e}riy* „fruct" (< *pārāh* „a produce fructe"), echivalat în SEPT. prin

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

gr. *τὰ ἐκφόρια* „fructe“, de unde OSTROG: **ѻвощь** „idem“, Ms. 45, Ms. 4389, BB: *roadele,* DOSOFTEI, PAR.: *poamele,* MICU, FILOTEI, ȘAGUNA: *rodul.* În altă parte, Lev. 25:19, ebr. *p^{e}riy* a fost echivalat în SEPT. prin gr. *τὰ ἐκφόρια* „produse ale solului“; opțiunea *creșterile* (Ms. 45, BB) este aici rezultatul unei calchieri semantice după sensul primar al etimonului grecesc, vb. *ἐκφέρω* „a face să crească“.

2.1.1.14.8. Identificarea nesigură a numelor unor păsări a condus adesea în cap. 11 al Leviticului la încercări de echivalare diverse în vechile versiuni românești. De multe ori aceste opțiuni diverse reflectă și norma regională de desemnare a unei anumite specii sau varietăți de păsări. De exemplu, în Lev. 11:14, numele *brehnacea* (Ms. 45), *pajăre* (Ms. 4389), *șorlița* (MICU, FILOTEI, cu nota de subsol „șorlița este un fel de vultur care are capul și gâtul golaș“, și ȘAGUNA), *gypul* (HELIADE), *șoimul* (RADU-GAL., BIBLIA 1968) echivalează SEPT.: *γύψ* „vultur“, VULG.: *milvus* „uliu“, OSTROG: **нєѣсыть** „vultur“. După GESENIUS, s.v., corespondentul ebr. *diy'āh (< dā'āh* „a zbura“) desemnează o pasăre răpitoare care are drept caracteristici zborul planat și putința de a rămâne aparent nemișcată în aer, în urmărirea prăzii; hrănindu-se cu hoiturile animalelor, este o pasăre comună în Orientul Apropiat. Aceste caracteristici corespund speciei *Milvus milvus* (BIBL. JER.: *milan noir)* din familia falconidelor, un răpitor diurn, de talie relativ mare, cu coada lungă înfurcată, numit la noi, după BĂCESCU, PĂS., p. 218, *gaie* sau *șorliță.* După același autor, *ibidem*, termenul (cu etimologie necunoscută) *șórlița* sau *șúrliță,* care apare în alte locuri și în BB, are o largă răspândire în Banat, Transilvania și Moldova, aplicându-se, de multe ori, ca termen generic pentru răpitoarele mari. Semidomesticite, unele varietăți ale acestei specii au fost utilizate și la noi, chiar și în mediile populare, la vânarea altor păsări mai mici (potârnichi, prepelițe, cocori) sau a iepurilor. Opțiunea *brehnace* din Ms. 45 ar fi potrivită

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

dacă am accepta explicația „un fel de uli" dată acestui cuvânt de SCRIBAN. s.v.

După BĂCESCU, PĂS., p. 38 și p. 226, numele *brehnace* se atribuie la noi mai ales varietății *Aquila clanga,* datorită țipătului strident caracteristic (cuvântul este un derivat de la verbul *a brehni* „a scoate un țipăt strident", un împrumut după ucr. *brechati* „a lătra" *cf*. DA, s.v.). Cât privește denumirea *pajură* (înregistrată cu forma *pajăre* din Ms. 4389 și în DLR, s.v.), ea ar desemna, după BĂCESCU, PĂS., pp. 223–224, specia *Aquila chrysaetus,* foarte rară pe la noi. Ca ființă fantastică, pajura este foarte bine reprezentată în folclorul românesc, îndeplinind, în basme, în special funcția de animal psihopomp (vezi PRUT., FANT., p. 34). Frecventa utilizare a pajurei ca simbol heraldic l-a determinat pe Mateiu Caragiale să dea titlul *Pajere* unui ciclu de poeme. Etimologic, rom. *pajură* vine din ucr. *pažera* „ființă lacomă, nesățioasă; rechin". Atât *brehnace,* cât și *pajură* sunt ornitonime utilizate de Cantemir în *Istoria ieroglifică.*

În același verset, coordonat copulativ cu cel de dinaintea sa, găsim un alt nume de pasăre, *caia* (Ms. 45, BB, Ms. 4389), *gaia* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), care ar trebui să corespundă SEPT. *ὁ ἰκτῖνος*, VULG.: *vultur, cf*. BIBL. JER.: *milan rouge,* LUTHER[1]: *die Weihe* „erete", KJV: *the falcon* „șoim". Nepotrivirile între diferitele versiuni provin, probabil, din faptul că ebr. *'ayāh,* echivalat în SEPT. și VULG. prin „vultur" sau prin „gaie", desemna în mod generic întreaga familie a falconidelor. Această explicație se sprijină și pe prezența în contextul imediat, în BIBL. HEBR., a formulei *l[e]miynah* „și cele ce-i sunt asemănătoare". Rom. *gaie* denumește astăzi, după BĂCESCU, PĂS., p. 89, mai multe varietăți ale speciei *Milvus milvus,* fiind deci sinonim cu termenii de dinainte.

Unul din rarele cazuri de echivalare lipsită de echivoc privește SEPT.: *κόραξ*, VULG.: *corvus*, tradus în toate versiunile românești prin *corb.* Cât privește corespondentul ebraic *'ōrēbh,* GESENIUS, s.v., remarcă faptul că nu se raportează

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

la nici un radical semitic, dar ar putea fi pus în relație cu sanscr. *kîrawa,* gr. *κόραξ*, lat. *cornix,* ceea ce ar putea sprijini ipoteza unui vechi împrumut indo-european în semitică.

O altă identificare nesigură implică, în Lev. 11:16, numele *boaghea* (Ms. 45), *bogza* (Ms. 4389, BB), *buha* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE), *ciuhurez* (RADU-GAL.), *bufnița* (CORN.), *cucuveaua* (BIBL. 1990), care traduc SEPT.: *ἡ γλαῦξ* „cucuvea, bufniță", VULG.: *noctua* „idem", *cf*. KJV: *night hawk,* BIBL. JER.: *le chat-huant.* După GESENIUS, s.v., corespondentul ebraic *tah^{e}mām* nu poate fi definit cu precizie. Denumirile utilizate în traducerile românești succesive sunt relativ sinonime, desemnând cu aproximație răpitori nocturni de talie mică din genul *Bubo* sau *Strix.*

Ornitonimul românesc *boaghe* (< magh. *bagoly* „bufniță") este identificat de BĂCESCU, PĂS., pp. 250–252, cu cucuveaua *(Athene noctua).* Acest autor consideră subst. *boaghe* un „străinism" nereperat pe teren, ci doar la Cantemir și în *Lexiconul latin-român* al lui Theodor Corbea (începutul sec. al XVIII-lea). În DA, s.v., se oferă însă și atestări din poezia populară. Subst. *bogză (Bubo bubo,* BĂCESCU, PĂS., p. 37), fără etimologie în DA, este atestat de acest dicționar, în afară de BB, doar într-un răspuns din comuna Ciobanu–Constanța la chestionarul lui Hasdeu.

Adesea, în substantive compuse cu determinanți substantivali sau adjectivali, românii numesc astăzi prin subst. *pescar* sau *pescăruș* un număr foarte mare de specii din ordinul *Lari,* păsări care trăiesc pe țărmul mării sau în lunca râurilor, hrănindu-se cu pește (*cf*. BĂCESCU, PĂS., pp. 124–127, 271–272). La Lev. 11:16 aceste păsări sunt denumite prin BIBL. HEBR.: *šahap,* SEPT.: *ὁ λάρος*, VULG.: *larus, cf*. HELIADE: *larul (pasere de mare).* Opțiunile *batca* (Ms. 45) și *babița* (BB, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), ambele denumiri având desemnarea „pelican", se explică, probabil, prin confuzie: atât pescărușii, cât și pelicanii mănâncă mult pește și trăiesc pe malul apelor. În Ms. 3489, subst. *ciuhul* traduce

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

corect OSTROG: сова „bufniță“, care reflectă o altă filieră interpretativă, *cf*. LUTHER[1]: *Nachteule* „bufniță“.

În același verset, *uliu* (Ms. 4389, BB, BIBL. 1968), *coruiul* (Ms. 45, BB), *coroiul* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA), *curuiul* (HELIADE), *erete* (RADU-GAL.) sunt toate denumiri care corespund mai ales speciei *Accipiter gentilis* (*cf*. BĂCESCU, PĂS., pp. 70, 170, 202, 207). *Cf*. SEPT.: ὁ ἱέραξ, VULG.: *accipiter* „idem“, LUTHER[1]: *der Sperber* „idem“, KJV: *the hawk* „idem“, BIBL. JER.: *épervier* „idem“. Corespondentul ebr. *nēts* (< vb. *nā'ats* „a zbura“) sugerează zborul rapid și sigur al acestei răpitoare. Ca etimologie, subst. *uliu,* atestat mai întâi în *Pravila de la Govora* (1640), este un împrumut după magh. *ölü* (TDRG, s.v.), ca și *coroi* (< magh. *karoly*), *cf*. DA, *sub vocibus*.

2.1.2. Slavonă sau latină? O reexaminare a problemei limbii sursă a celor mai vechi traduceri în română ale Psaltirii

2.1.2.1. În domeniul filologiei românești cercetătorii cei mai avizați acceptă că perioada din care provin primele noastre texte literare nu urcă în timp înainte de prima jumătate a secolului al XVI-lea. Din această perioadă datează copiile manuscrise ale celor mai vechi traduceri în română ale unor texte religioase, așa-zisele „texte rotacizante“ (*Psaltirea Scheiană, Psaltirea Hurmuzachi, Psaltirea Voroneţeană* și *Codicele Voroneţean*). Cercetările din ultimele decenii ale Școlii de filologie de la Institutul de Lingvistică din București, concretizate în editarea unei serii de ediții critice și mai ales în lucrările lui I. Gheție și ale lui Al. Mareș[81], au reușit să clarifice cea mai mare parte a problemelor care au preocupat

[81] Vezi GHEȚIE, ÎNCEP., GHEȚIE-MAREȘ, ORIG. și GHEȚIE-MAREȘ, DIAC.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

filologia românească în ultimul secol, probleme privind localizarea și datarea primelor texte românești, precum și determinările lor culturale și istorice. Într-o manieră globală, concluzia acestor lucrări laborioase, care conțin și o analiză critică semnificativă a contribuțiilor precedente, ar putea fi formulată în modul următor: traducerea inițială în limba română a textelor creștine fundamentale (*Faptele Apostolilor* și *Psaltirea*, apoi și *Evangheliile*, *Liturghierul* etc.) a fost făcută într-o regiune situată în nordul spațiului daco-român (Maramureș, Moldova și/sau Banat–Hunedoara); în ceea ce privește răspândirea lor, efectuată mai întâi sub formă de copii manuscrise și mai târziu ca tipărituri, aceasta nu poate fi separată de consecințele directe sau indirecte ale Reformei. Luteranismul și calvinismul au acționat profund în special asupra vieții spirituale a românilor din Transilvania, unde, spre mijlocul secolului al XVI-lea, acestea au devenit confesiuni oficiale pentru sașii, respectiv ungurii transilvăneni. Pe de altă parte, decizia de a traduce în limba comună textele creștine fundamentale implica, în cazul românei, probleme specifice, dacă ne gândim la definiția istorică a poporului român ca singurul popor ortodox-oriental de limbă romanică. Dincolo de semnificația culturală, traducerea textelor sacre în română are, chiar și în secolul al XVI-lea, o semnificație culturală mai extinsă, rezultând din inițierea procesului de îndepărtare a culturii românești scrise de ascendentul modelului lingvistic slavon. Ulterior, în secolul al XVII-lea, această inițiativă a fost asumată de către autoritățile ecleziastice din Moldova și Țara Românească și s-a concretizat în primele decenii ale secolului al XVIII-lea prin înlocuirea definitivă a slavonei, limba oficială a Bisericii Române, cu limba română.

Contextul cultural, dar și aspectul lingvistic al traducerilor religioase din secolul al XVI-lea, caracterizat prin numărul mare de împrumuturi și de calcuri lexicale după slavonă, arată foarte clar că „limba suprapusă“ pentru

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

traducători a fost slavona, limba liturgică oficială a românilor atât în secolul al XVI-lea, cât și în secolul al XVII-lea. Îmi propun acum să prezint noi argumente în favoarea ipotezei conform căreia, alături de slavonă, în anumite circumstanțe istorice și într-o manieră particulară, care rămâne de clarificat, funcția de limbă sursă pentru cele mai vechi versiuni românești ale *Psaltirii*[82] a fost în egală măsură îndeplinită și de latină.

2.1.2.2. Filologii care au studiat textele rotacizante au fost frapați de aspectul arhaic al limbii acestor texte în raport cu limba celorlalte texte din secolul al XVI-lea, inclusiv cu cea a tipăriturilor coresiene. Dacă majoritatea elementelor arhaice de natură fonetică sau morfologică, și mai ales rotacismul lui *n* intervocalic, manifestat în cuvinte de origine latină, precum *lură* < lat. *luna*, *bire* < lat. *bene*, au putut fi considerate diferențe dialectale, și nu diacronice, personal, consider că lexicul acestor texte, în mod particular un grup de elemente lexicale de origine latină care au dispărut ulterior din limba română scrisă, mai necesită încă explicații și nuanțări în ceea ce privește statutul lor de arhaisme. Ovid Densușianu consideră că aceste unități lexicale cu aspect arhaic întâlnite doar în textele provenind din nordul spațiului daco-românesc s-ar afla în ultima lor etapă de circulație în textele din secolul al XVI-lea. În inventarul realizat de DENSUȘIANU, ILR, II, pp. 313 și urm., conținând cuvinte de acest tip, se întâlnesc și exemple ca: *agru* < lat. *ager*, *arină* < lat. *arena*, *ascunsoare* < lat. **absconsoria*, *asin* < lat. *asinus*, *auă* < lat. *uva*, *a aveni* < lat. *advenire*, *bețiv* < lat. **bibiticius*,

[82] În ceea ce privește *Faptele Apostolilor*, în studiul introductiv al ediției critice a *Codicelui Voronețean*, București, 1981, pp. 64–66, Mariana Costinescu discută câteva aspecte lingvistice care au determinat-o să admită „eventualitatea utilizării unei surse latinești într-un moment care nu poate fi încă precizat al realizării traducerii care a reprezentat sursa versiunilor românești din secolul al XVI-lea ale *Faptelor Apostolilor*".

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

blânzi (a se) < lat. **blandire*, *botejune* < lat. **baptizio*, *călariu* < lat. *cabalarius, căsătoriu* < lat. **casatorius*, *cățân* < lat. *catinus, cătuș* < lat. *cattus* + suf. *–uș*, *cet* < lat. *quietus*, *a cumpli* < lat. *complere*, *cungiura* < lat. *congyrare*, *a cura* < *curere* , *cursură* < lat. *cursura*, *a custa* < lat. *constare*, *a deșidera* < lat. *desiderare*, *a despune* < lat. *disponere*, *a destinde* (sau *a deșcinge*) < lat. *descendere*, *a dupleca* < lat. *duplicare*, *duroare* < lat. *dolor*, *famen* < lat. **femmus*, *făptoriu* < lat. **factorius*, *a ferica* < lat. **felicare*, *funicel* < lat. *furuncellus*, *fur* < lat. *fur*, *fuște* < lat. *fustis*, *gint* < lat. *gens*, *i* < lat. *ire*, *im* < lat. *limus*, *împutăciune* < lat. *imputatio*, *încări (a se)* < lat. *incalescere*, *a îmfrâmșa* < lat. **informosiare*, *a învești* < lat. *investire*, *a învita* < lat. *invitare*, *a învolbi* < lat. *involvere*, *lăsăciune* < lat. *laxatio*, *lucoare* < lat. *lucor*, *mărit* < lat. *maritus*, *meser* < lat. *miser*, *meserere* < lat. *miserere*, *a neguța* < lat. **negotiare*, *a nuta (nota)* < lat. **notare* < **nautare* < *nauta*, *op* < lat. *opus* în expresiile *op iaste, e op*, *a pănăta* < lat. *poenitare*, *părați* < lat. *palatium*, *a păsa*[1] < lat. *pensare*, *a păsa*[2] < lat. *passare*, *a premieza* < lat. **premediare*, *a prepune* < lat. *praeponere*, *a scumpăra* < lat. **excomparare*, *a scura* < lat. *excurare*, *a semna* < lat. *signare*, *șerb* < lat. *servus*, *a șerbi* < lat. *servire*, *spământa (a se)* < lat. *expavimentare*, *a spărți* < lat. **expartire*, *șterc* < lat. *stercus*, *stur* < lat. *stylus*, *sun* < lat. *sonus*, *temoare* < lat. *timor*, *trufă* < lat. *trufa* (< gr. *τρυφή*), *urăciune* < lat. *oratio*, *ușariu* < lat. *ustiarius (ostiarius)*, *vă!* < lat. *vadere*, *vărgură (vergură)* < lat. **virgula*, *a vie (via)* < lat. *vivere*, *a vince* < lat. *vincere*, *vintre* < lat. *venter*, *vipt* < lat. *victus*, *a zmicura* < lat. **exmiculare*.

Lista propusă de Densușianu este mai lungă, am reținut doar acele elemente lexicale cu un aspect „latinesc“ mai evident. Mai trebuie spus, de asemenea, că elementele din acest inventar nu au în vechile texte românești aceeași frecvență și aceeași relevanță. Unele dintre ele, cele care apar doar în textele rotacizante, au dispărut complet din limba română literară, iar altele vor mai circula la Coresi, precum

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

și, sporadic, la alți cărturari din secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea. Ceea ce trebuie totuși remarcat este faptul că prezența masivă a acestor elemente lexicale în texte de dimensiuni relativ reduse, ca *Faptele Apostolilor* sau *Psaltirile* românești din secolul al XVI-lea, este un indiciu al statutului special al acestor prime traduceri românești. Consider că, în stadiul actual al cercetărilor, răspunsurile date unor întrebări precum: Care ar fi explicația acestei prezențe masive în textele religioase manuscrise din secolul al XVI-lea și a prezenței lor reduse în operele tipărite ulterior de Coresi? De ce în tradiția textuală ulterioară, cea a secolului al XVII-lea, s-a renunțat la cea mai mare parte a acestor elemente lexicale, ele fiind înlocuite prin sinonime aproximative sau prin împrumuturi slavone? Ce semnificație culturală și istorică (eventual și confesională) poate fi atribuită acestui proces de substituție? – nu sunt satisfăcătoare.

O încercare de interpretare a acestor fapte a fost făcută de I.C. Chițimia[83], care atribuie acestor elemente lexicale statutul de „relicve lexicale"; aceste relicve lexicale ar atesta existența unor versiuni românești foarte vechi ale *Faptelor Apostolilor* și ale *Psaltirii*, versiuni care ar fi fost redactate într-o limbă „română primitivă", „un fel de limbă latino-romanică" (sic!) ale cărei urme „s-ar fi transmis în cultul scrierilor originale" (Chițimia, în *Luceafărul*, nr. 15, 1982, p. 1). Conform lui I.C. Chițimia, lexicul celor mai vechi versiuni românești ale *Psaltirii* conservă urmele unui lexic savant foarte vechi, ale unei terminologii ecleziastice de origine latină formate ca urmare a traducerii textelor religioase din latină pe parcursul „unei perioade în care propagarea creștinismului și cultul religios mai aveau ca fundament

[83] Inițial în articolul „Urme probabile ale unei vechi traduceri din limba latină în *Psaltirea Scheiană*", în *Revista de istorie și teorie literară*, 30, 1981, nr. 2, pp. 151–153, și mai târziu într-o serie de articole publicate sub titlul generic „Începuturile scrisului în limba română", în *Luceafărul*, XXV, 1982, nr. 1, 16, 17, 19, 21 și 32.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

utilizarea textelor latinești“[84]; ulterior, această terminologie ar fi fost înlocuită, în timpul slavonismului cultural, printr-o terminologie nouă, în mare parte de origine slavonă.[85] Dacă ipoteza lui I.C. Chițimia ar putea fi dovedită, imaginea pe care o avem despre începuturile scrisului în limba română literară s-ar schimba radical. Însă argumentele lui I.C. Chițimia nu sunt satisfăcătoare nici din punct de vedere documentar, nici din punct de vedere lingvistic, așa încât demonstrația sa se dovedește a fi destul de vulnerabilă și destul de facil de respins.[86] În ciuda tuturor acestor neajunsuri, cred că unele elemente ale ipotezei sale pot fi totuși parțial valabile, în măsura în care din dezvoltările profesorului bucureștean pot fi reținute unele intuiții. Mă gândesc la constatarea privind aspectul „foarte latinesc“ al textelor rotacizante, în special al *Psaltirii Scheiene* și al *Codicelui Voronețean*, în raport cu versiunile revăzute, redactate ulterior. Se poate foarte ușor constata cum „culoarea“ latină a *Psaltirii* se estompează cu timpul în favoarea celei slavone, începând cu cele trei versiuni tipărite de Coresi și continuând cu diferitele versiuni păstrate în manuscris sau tipărite în secolul al XVII-lea. O explicație posibilă pentru acest fenomen ar putea-o constitui utilizarea exclusivă a versiunilor slavone ca instrumente de control în procesul de revizuire, realizat de cărturarii români.

În capitolul de față nu încerc să formulez un răspuns la problema privind momentul, autorul sau circumstanțele care

---

[84] I.C. Chițimia, în *Luceafărul*, nr. 17, p. 1.

[85] Deși o asemenea afirmație ar trebui demonstrată prin elaborarea unor studii comparative, lexicologice și dialectologice, una din observațiile lui I.C. Chițimia poate fi reținută, cel puțin ca punct de plecare: „Nu este vorba de existența relicvelor lexicale în limba vorbită a traducătorilor căci, în acest caz, ele ar fi trebuit să se regăsească printre cuvintele încă viabile“ (*Luceafărul*, nr. 15, 1982, p. 3).

[86] Vezi Ion Gheție, „A existat un izvor latin al psaltirilor românești din secolul al XVI–lea?“, în *Limba română*, XXXI, 1982, nr. 2, pp. 181–185 și GHEȚIE-MAREȘ, ORIG., p. 301.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

au putut impregna textul *Psaltirii Scheiene* cu culoare latină; îmi propun doar să demonstrez caracterul veridic al acestei culori, chiar evidența sa. Teza pe care vreau s-o demonstrez ar putea fi formulată astfel: la un moment dat pe parcursul procesului de elaborare sau al circulației primelor versiuni românești ale *Psaltirii* (mai puțin traducerea originală sau o versiune revizuită), unul sau mai mulți dintre traducătorii/revizorii textului au utilizat, exclusiv sau în același timp cu o versiune slavonă, o versiune latină a acestui text atât de apreciat și atât de important din punct de vedere confesional. Pentru a realiza un demers rațional al acestei problematici, am pornit de la observația – pe care o consider justă și foarte fundamentată – conform căreia „singura metodă de lucru (și, eventual, de rezolvare a problemei) este compararea textului românesc în întregul său cu textele slavon și latin, pentru a observa în ce măsură versiunea românească reflectă anumite soluții proprii uneia sau alteia dintre versiunile care i-ar fi putut servi de model“[87].

2.1.2.3. Am procedat așadar la compararea integrală și detaliată a textului *Psaltirii Scheiene*[88] cu versiunile slavone și latinești cele mai probabile. Trebuie să precizez de la început că atribui o importanță metodologică specială comparării vechilor traduceri românești cu originalele lor. Pe lângă dezavantajul aparent al faptului că cele mai multe dintre soluțiile de traducere reflectă inexact expresiile identice întâlnite la surse diferite, principiul literalității, dominant în actul de transpunere a textelor sacre până în epoca modernă, ne furnizează, în egală măsură, un mare avantaj. Este vorba de posibilitatea de a indica cu exactitate, în cazul anumitor coincidențe singulare, relația certă care a existat între traducerea respectivă și un anumit model, în absența din documente a unor indicații explicite privitoare la textul folosit ca sursă.

[87] Ion Gheție, „A existat un izvor“, p. 185.
[88] După clasica ediție realizată de I.A. Candrea (PSALT. SCH.).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

După părerea mea, acesta este cazul *Psaltirii Scheiene* (sau al versiunii care a stat la baza realizării acestui text, precum și a celorlalte *Psaltiri* românești din secolul al XVI-lea)[89].

Transpunerea literală din limbile sursă (greaca, latina și slavona) a primelor versiuni ale *Psaltirii* în limbile populare a imprimat acestor traduceri un aspect artificial specific, cauzat de transferul, mai mult sau mai puțin automat, al anumitor structuri semantico-lexicale, chiar morfo-sintactice, din limba sursă în limba țintă a traducerii. În cazul *Psaltirii Scheiene*, stratul aloglot cel mai evident este, desigur, cel slavon. Intenția mea este de a pune în evidență structurile lingvistice și opțiunile de traducere care nu pot fi explicate altfel decât prin prezența unei versiuni latine în fața traducătorului/revizorului. Spre deosebire de I.C. Chițimia, care a făcut și el o comparație asemănătoare, utilizând, după părerea mea total neadecvat, ediții moderne ale Vulgatei (or, este deja cunoscut faptul că Vulgata este rezultatul numeroaselor și laborioaselor operații de revizie și de corectare efectuate după perioada Renașterii, conform unor principii filologic-umaniste), am utilizat pentru comparație textul latin nerevizuit al *Psaltirii*, așa-numitul *Psalterium Romanum*[90] (PSALT. ROM.), care este mai apropiat de vechile

[89] Vezi GHEȚIE-MAREȘ, DIAC., p. 127, unde se afirmă că toate versiunile românești din secolul al XVI-lea provin dintr-o singură traducere originală.

[90] Din primele pagini (VIII, IX și X) ale studiului introductiv realizat de Robert Weber la ediția pe care o folosesc, reiese că *Psalterium Romanum* reprezintă prima versiune a Psalmilor realizată de Hieronymus, versiune care a circulat intens în timpul Evului Mediu la Roma și în spațiul situat sub influența directă a Romei. Această primă versiune a fost urmată de *Psalterium Galicanum*, care a circulat în Galia și care reprezintă rezultatul revizuirii pe care a făcut-o Hieronymus vechilor traduceri latinești ale Psalmilor. O a treia variantă a *Psaltirii*, cunoscută sub numele tradițional de *Juxta Hebraeos*, a fost redactată de către același Hieronymus după originalul ebraic. Această ultimă variantă constituie baza edițiilor moderne ale Vulgatei.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

versiuni românești ale *Psaltirii* (precum și de cele slavone, de altfel) decât textul modern al Vulgatei. În ceea ce privește versiunea slavonă a Psalmilor, am folosit ca mijloc de control textul slavon intraliniar publicat de Coresi în ediția bilingvă a *Psaltirii* sale din 1577 (PSALT. SLAV.).[91]

2.1.2.4. Din numeroasele fapte care arată, după părerea mea, utilizarea certă a versiunii latine a *Psaltirii* în timpul procesului de traducere, nu le-am ales decât pe cele mai frapante. Trebuie să precizez de la început că, dacă fiecare din faptele pe care le voi discuta în continuare poate fi explicat ca simplă coincidență între textele românești și textul latin, transmisă prin intermediul versiunii slavone și conformă cu înrudirea structurală și genealogică existentă între română și latină, totuși, considerate împreună, aceste fapte formează un veritabil sistem în interiorul căruia chiar și argumentele cu valoare probatorie redusă în sine devin mult mai convingătoare.

Mă voi opri mai ales asupra unora dintre coincidențele lexicale care apar între textul PSALT. SCH. și cel din PSALT. ROM., coincidențe care, excluzând versiunea slavonă, indică o opțiune certă din partea autorului pentru expresia din PSALT. ROM.. Factorul determinant a fost, în acest caz, asemănarea dintre forma și sensul elementului lexical românesc cu corespondentul său latinesc. Am studiat mai sus[92] în detaliu acest fenomen de traducere, pe care l-am definit ca „atracție etimologică" și pe care l-am exemplificat cu referințe din Biblia de la București. În ce constă acest fenomen?

[91] După textul slavon intraliniar din CORESI, PSALT. SLAV.-ROM.; textul slavon este reprodus conform ortografiei utilizate de Coresi. Versiunea coresiană din 1570 (CORESI 1570) și cea tipărită la 1589 de Șerban Coresi (CORESI 1589) au fost consultate în aparatul ediției critice date de I.A. Candrea vechilor psaltiri românești (PSALT. SCH.). Pentru celelalte *Psaltiri* citate, vezi bibliografia finală. Referințele trimit la numărul psalmului și la verset, conform PSALT. ROM.

[92] Vezi *supra*, § 3.2.5.2.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

În condițiile în care predomina principiul transpunerii literale, traducătorul preferă să aleagă, în momentul în care trebuie să găsească o echivalență, dacă acest lucru este posibil, cuvântul românesc cel mai apropiat de etimonul său, indiferent dacă este vorba de un element moștenit de origine latină sau de un împrumut de origine greacă sau slavă (ori slavonă). Desigur, este necesară o mare atenție în distingerea acestor coincidențe textuale de coincidențele inerente care există între română și latină și care se datorează relației de înrudire dintre cele două limbi. Fenomenul despre care vorbesc este valabil numai atunci când elementele lexicale în cauză prezintă un grad mai înalt de specificitate, așa cum este cazul așa-numitelor „relicve" lexicale despre care am vorbit mai sus. Pentru a mă raporta la două exemple în aparență minore din domeniul grafiei, ortografia *anni* din PSALT. SCH. 30:11 nu poate fi considerată independentă de „presiunea etimologică" a lat. *anni*, la fel cum ortografia (și pronunția) *altar* cu *a* (*cf*. lat. *altare*) pentru un cuvânt utilizat în epocă în general cu forma împrumutată din slavonă *oltar* nu este nici ea întâmplătoare.

2.1.2.4.1. În continuare, voi prezenta câteva secvențe frastice din română care coincid cu cele corespunzătoare din PSALT. ROM. și care diferă de cele din PSALT. SLAV.:

Ps. 21:30:

PSALT. SCH.: *într-ănsu cadu toți cei ce* ***deștingu*** *in pămăntu*

PSALT. ROM.: *procident universi qui* ***descendunt*** *in terram*

CORESI, PSALT.-ROM.: *întorcu-să către Domnul toate* ***sfârșitele*** *pământului*

PSALT. SLAV.: **обрѣтѧтсѧ къ господꙋ въси конци землѧ**

Remarcăm că secvența din PSALT. SCH. corespunde perfect celei din PSALT. ROM., deosebindu-se foarte mult de cea din PSALT. SLAV. tipărită de Coresi; acesta modifică considerabil în acest loc (în spiritul versiunii slavone intraliniare paralele) textul din tradiția manuscriselor anterioare, conservate cel mai bine în PSALT. SCH., și care este, în numeroase

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

alte locuri, identic cu propriile sale opțiuni. În contextul de față, relația dintre rom. *deștingu* și lat. *descendunt* subliniază utilizarea unei versiuni latine în procesul de traducere.

Să luăm un alt exemplu din Ps. 118:31 (32):

PSALT. SCH.: *porăncitele tale* ***jeluiiu***

PSALT. ROM.: *mandata tua* ***desiderabam***

CORESI, PSALT.-ROM. (ca și CORESI 1570 și CORESI 1589): *calea ziselor tale* ***alergai***

PSALT. SLAV.: **пѫтъ заповѣден твоих текѡхъ**

VULG. CLEMENT.: *viam mandatorum tuorum* ***cucurri***

SEPT.: *ὁδὸν ἐντολῶν σου* ***ἔδραμον***

Și în acest exemplu, formularea din PSALT. SCH. corespunde perfect celei din PSALT. ROM. și se diferențiază de cea a lui Coresi, care, pe parcursul procesului de elaborare a versiunii care va merge la tipar, pare să fi respectat opțiunea din PSALT. SLAV., identică în acest caz cu tradiția textuală reflectată în egală măsură de VULG. și SEPT. Diferențele sunt prea evidente pentru a fi întâmplătoare. Și în acest caz, versiunea PSALT. SCH. a conservat o secvență din traducerea inițială latină, și anume cea a unei surse latine apropiate de *Psalterium Romanum*.

Exemplul următor din Psalmul 102:3 arată o situație similară de identitate textuală: rom. *lângoare*, moștenit din latină, „întâlnește" în text corespondentul său latin, care mai poate fi regăsit doar în PSALT. ROM., dar nu și în alte versiuni ale *Psaltirii*, cu atât mai puțin în PSALT. SLAV. Interesant este că, și în acest caz, Coresi a păstrat, la rândul lui, opțiunea originală din versiunea bilingvă a *Psaltirii*, în timp ce, în ediția din 1589, tipărită de Șerban Coresi, acest cuvânt a fost înlocuit prin rom. *boală*, *cf*. PSALT. HURM.: *neputerile* și DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.: *neputințele*, mai apropiate de slavon. **недѫгъ** „boală, infirmitate":

PSALT. SCH.: *ce vendecă toate* ***lăngorile*** *tale*

PSALT. ROM.: *qui sanat omnes* ***languores*** *tuos*

CORESI, PSALT.-ROM.: *ce vindecă toate* ***lângorile*** *tale*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

PSALT. SLAV.: **цѣлѣѫштаго въсе недѫгы твоѧ**
VULG. CLEMENT.: *qui sanat omnes* ***infirmitates*** *tuas*
SEPT.: *τὸν ἰώμενον πάσας* ***τὰς νόσους*** *σου*

O altă situație de „presiune etimologică" exercitată de versiunea latină asupra textului românesc în timpul procesului de traducere este reprezentată de identitatea textuală dintre rom. *strat* „așternut" și etimonul său, lat. *stratum*, care apare în textul latin original astfel: Ps. 6:7 *lavabo per singulas noctes, lectum meum lacrimis* ***stratum*** *meum rigabo* (PSALT. ROM.), *lau în toate nopți* ***stratul*** *mieu, cu lacrămele meale așternutul mieu udă-se* (la Coresi: *ud*) (PSALT. SCH. și CORESI, PSALT.-ROM.); Ps. 62:7: *memor fui tui super* ***stratum*** *meum* (PSALT. ROM.), *pomeniiu-te în* ***stratul*** *mieu* (PSALT. SCH., CORESI, PSALT.-ROM., *cf.* PSALT. DOS.: *pre* ***stratul***, PSALT. HURM.: *într-așternutul*), *cf.* PSALT. SLAV.: **поминахтѧ на постели моеи**; Ps. 131:3: *si ascendero in* ***lectum stratus*** *mei* (PSALT. ROM.), *se... suire în* ***patul stratului*** *mieu* (PSALT. SCH.), *să... suiră în* ***patul stratului*** *mieu* (CORESI, PSALT.-ROM., CORESI 1570, CORESI 1589), *cf.* PSALT. SLAV.: **ли бъзлѧзѫ на ѡдръ постел моеѫ**. Este foarte elocvent faptul că, în ultimul exemplu, expresia tautologică *lectus stratus* a fost menținută ca atare în versiunile românești, inclusiv în *Psaltirile* lui Coresi, dar nu are un corespondent în textul slavon intermediar. Referitor la această identitate, în *Psaltire* este un loc (40:4) pentru care în PSALT. SCH. se propune o opțiune ciudată, foarte arhaică (dacă lectura lui I.A. Candrea este corectă), pe când cele trei *Psaltiri* ale lui Coresi conservă imaginea originală a traducerii din latină, menținută și la Dosoftei: *universum* ***stratum*** *eius versati* (PSALT. ROM.), *în* ***fsatul*** *lui întors-ai* (PSALT. SCH.), *tot* ***stratul*** (CORESI 1570, CORESI 1589, PSALT. DOS.).[93]

[93] Această observație întărește ipoteza formulată de GHEȚIE-MAREȘ, DIAC., p. 251, privind raporturile textuale dintre *Psaltirile* copiate în nordul spațiului dacoromânesc și tipăriturile lui Coresi: „Un

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Voi prezenta în continuare alte identităţi de tip formal care există între PSALT. ROM. şi versiunile româneşti ale *Psaltirii*, fără a reproduce contextul integral în care acestea apar: lat. *lucifer* ~ rom. *luceafăr* (Ps. 109:3)[94]; lat. *a cogitationibus* ~ rom. *den cugetele* (Ps. 5:9, *cf*. şi Ps. 32:11), lat. *cogitaverunt consilium* ~ rom. *cugetară sfeatul* (Ps. 20:1), lat. *adiutor meus* ~ rom. *agiutoriul mieu* (Ps. 18:15), lat. *grando* ~ rom. *grindine*, lat. *servus* ~ rom. *şerb* (*cf*. Ps. 18:12, concurat câteodată de rom. *rob*, impus la rândul lui ca urmare a presiunii etimologice a slavon. **рабъ** din versiunea slavonă), lat. *in rapinas* ~ rom. *în răpire* (Ps. 61:11), lat. *adprehende arma et scutum* ~ rom. *ia armă şi scut* (Ps. 34:2), *cf*. PSALT. SLAV.: **оружиѥ и щитъ**.

Foarte elocvent mi se pare, din punctul de vedere al tezei pe care vreau s-o argumentez în aceste pagini, un fragment din Ps. 31:6/7, în care secvenţei *in tempore opportuno* din PSALT. ROM. îi corespunde sintagma *în vreame ce e opu* în PSALT. SCH., relaţia etimologică dintre lat. *opportunus* şi rom. *a fi opu* fiind, în acest caz, foarte transparentă pentru cărturarul în al cărui grai natal exista expresia *opu iaste.* Expresia *e opu* a fost probabil considerată de Coresi ca fiind prea regională sau prea arhaică sau, în orice caz, dificil de înţeles de potenţialii cititori, din moment ce a înlocuit-o cu formula *în vreamea ce e de treabă*, *cf*. PSALT. SLAV.: **въ врѣмѧ потрѣбно**. Toate aceste identităţi lexicale menţionate

manuscris moldovenesc de tipul *Psaltirii Scheiene* şi *Voroneţene* a fost adus la Braşov şi s-a aflat la dispoziţia diaconului Coresi. El a fost transpus în grai muntenesc, dar cu păstrarea unui număr destul de mare de particularităţi de tip nordic (bănăţeneşti şi moldoveneşti) existente în model. Din această versiune muntenească derivă, independent, cele două *Psaltiri* tipărite de Coresi în 1570 şi 1577." Exemplarul folosit de Coresi pentru realizarea ediţiei sale bilingve derivă dintr-un prototip care pare să fi semănat cu PSALT. SCH.

[94] Pentru epoca veche, Tiktin atestă acest cuvânt doar la Miron Costin şi într-o *Psaltire* de la Râmnic din secolul al XVIII-lea.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

aici din multele care există nu au o valoare argumentativă decât considerate împreună și coroborate cu alte argumente solide. Un argument important în acest sens ar putea fi prezența verbelor *a deșcinge* și *a deșidera* în vechile *Psaltiri* românești, verbe pe care le voi analiza mai îndeaproape în paragrafele următoare.

2.1.2.4.2. Un sondaj efectuat în mai multe texte scrise în vechea română literară ne arată că, pentru exprimarea noțiunii „a dori", pentru care româna literară modernă folosește de obicei verbul *a dori*, derivat relativ recent din substantivul *dor* (< lat. *dolum*)[95], vechea română literară cunoștea și folosea frecvent alte unități lexicale. În *Psaltirile* rotacizante, elementul lexical care apare constant pentru desemnarea acestei noțiuni este verbul *deșidera* (< lat. *desiderare*) cu formele de participiu adjectival *deșiderat* și de substantiv postverbal *deșiderat(ul)*. Ulterior, chiar începând din secolul al XVII-lea, aceste cuvinte dispar complet din textele românești, ceea ce demonstrează că erau deja considerate arhaice sau insuficient de expresive pentru epoca veche. În timpul revizuirii la care supune *Psaltirea* originară, elaborată undeva în nordul spațiului dacoromânesc, înainte de a o publica, Coresi renunță definitiv la verbul *a deșidera* și la derivatele sale, înlocuindu-le, cum vom vedea în exemplele următoare, cu împrumuturile făcute ad hoc din slavonă *jelui* și *jelanie* sau *pohti* și *pohtă* (sau *pohtire*, *pohtit*), ale căror etimoane (slavon. ***желание***, ***желати*** și, respectiv, ***похоть***, ***похотѣти***, sunt glosate de MIKLOSICH prin lat. *desiderare*) se află la îndemâna sa în textul slavon publicat în paralel cu traducerea ediției din 1577. Se poate presupune că în spatele acestei operații de substituție se află o opțiune de natură stilistică. Considerată poate prea „latinească" și, deci, eventual, prea

[95] În absența unei prelucrări lexicografice adecvate, în urma unei serii de investigații personale, am constatat că cea mai veche atestare a verbului *a dori* apare la Dosoftei.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

marcată stilistic printr-o notă „neortodoxă“, soluția *deșidera* a fost înlocuită printr-o altă formulă care, întrucât se regăsea în sursa slavonă, autorizată de tradiția ortodoxă, convenea mai mult scopului traducerii. Pentru a susține afirmația conform căreia aceasta este cea mai probabilă explicație a fenomenului, trebuie menționat că verbul *jelui* și substantivul *jelanie* nu sunt atestate cu sensul „desiderare“, respectiv „desiderium“ decât în textele religioase. Concluzia firească ar fi că acestea sunt sensurile etimologice transmise pe cale savantă în timpul actului de traducere, care au fost conservate exclusiv în lexicul specific stilului bisericesc. Ca să continui demonstrația, mi se pare foarte important de semnalat că, pentru cvasitotalitatea cazurilor în care în PSALT. SCH. apare *deșidera* sau derivatele sale, în textul latin al PSALT. ROM. întâlnim lat. *desiderare* sau substantivul *desiderium*. Această identitate „etimologizantă“ foarte frecventă pare elocventă prin ea însăși pentru susținerea existenței unei relații directe de traducere între cele două versiuni.

Verbul *deșidera* ca atare a fost păstrat în puține cazuri, el începe să fie înlocuit încă din PSALT. SCH. cu împrumutul slavon *jelui*, al cărui corespondent apare în textul paralel din PSALT. SLAV. Cred că acest exemplu de „coincidență etimologică“ din Ps. 41:2 este suficient: *sicut cervus* ***desiderat*** *ad fontes aquarum* (PSALT. ROM.; în PSALT. GAL.: ***desiderat*** *cervus*), *în ce chip* ***deșideră*** *cerbul la izvoarele apeloru* (PSALT. SCH.)[96], *în ce chip* ***jeluiaște*** *cerbul la izvoarăle apelor* (CORESI, PSALT. SL.-ROM.), ***имже ѡбразѡм желаетъ елень на истѡчникы водны*** (PSALT. SLAV.). În același context, în PSALT. HURM. și DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM. întâlnim sinonimele *pohtiiu*, respectiv *am dorit*. Această variație de echivalare explică, după părerea mea, faptul că, dacă prima soluție — *a deșidera* — a părut la un moment dat insuficientă, din punct de vedere semantic sau stilistic, soluția *a jelui* nu a

[96] Acest exemplu apare și la I.C. Chițimia, *Urme probabile*, p. 155.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

fost mai bine acceptată de tradiția textuală, poate datorită caracterului ei excesiv de particular; verbul *a jelui* este atestat de altfel de Tiktin cu sensul „a dori“ numai la Coresi și în *Codicele Voronețean*.

Fragmentul următor arată cum deja în PSALT. SCH. lat. *desiderare* a fost redat prin *jelui*: Ps. 118:20: *concupivit anima mea* ***desiderare*** *iustificationes tuos* (PSALT. ROM.), *iubi sufletul mieu* ***se jeluiască*** *giudețele tale* (PSALT. SCH.), *iubi sufletul mieu* ***să jeluiască*** *judeațele tale* (CORESI, PSALT. SL.-ROM., CORESI 1570, CORESI 1589), *cf*. PSALT. SLAV: **ѣꙁлюби дꙋше моѧ вѣждєлѣти сѣдебъ твоихъ.**

Faptul că acest verb avea caracter de normă lingvistică în vocabularul curent al autorilor anonimi ai primei variante a versiunii românești a *Psaltirii* este întărit prin prezența formei de participiu cu utilizare adjectivală: Ps. 18:11: ***desiderabilia*** *super aurum* (PSALT. ROM.), *mai* ***deșiderate*** *de aurul* (PSALT. SCH.), *cf*. CORESI, PSALT. SL.-ROM.: *mai* ***cu vreare*** *decât aurul*, CORESI 1589: ***pohtite*** *mai vârtos*, după PSALT. SLAV.: **вѣждєлѣни паче злата** sau Ps. 105:24: *et pro nihilo habuerunt terram* ***desiderabilem*** (PSALT. ROM.), *și ocărîră țeara* ***deșiderată*** (PSALT. SCH.), *și ocărâră țara* ***jeluită*** (CORESI PSALT. SL.-ROM., CORESI 1589), **и ѡ҃ничижиша землѧ желанна** (PSALT. SLAV.), precum și a formei substantivale.

Apreciez că supinul *deșiderat*, folosit frecvent în PSALT. SCH. ca echivalent al lat. *desiderium*, trebuie să fie la rândul lui considerat o creație lexicală cultă cerută de contextul biblic în care apărea. Primul traducător, „latinizant“, a apreciat această soluție ca fiind foarte convenabilă; totuși, revizorii ulteriori, orientați mai mult către modelul slav, au renunțat la ea în favoarea altor soluții precum: *jelanie*, *jale*, *pohtă*, *pohtit*, *dor* etc. Prin urmare, consider că acest supin reprezintă unul dintre argumentele cele mai solide în argumentarea ipotezei centrale a acestui capitol, potrivit căreia traducerea (inițială?) a fost făcută folosind și o versiune în limba latină a *Psaltirii*. Iată exemplele:

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Ps. 9:38 (37): ***desiderium*** *pauperum exaudivit Dominus* (PSALT. ROM.), ***deșideratul*** *mișeilor auzit-ai, Doamne* (PSALT. SCH.), dar ***jelania*** *mișeilor auzit-ai, Doamne*, *cf.* PSALT. SLAV.: желаниѥ оубогих оуслышаль господи.

Ps. 20:3 (2): ***desiderium*** *animae eius tribuistis* (PSALT. ROM.), ***deșideratul*** *inemiei lui dat-ai lui* (PSALT. SCH.), în contrast cu ***jelania*** *inimiei lui dat-ai lui* (CORESI, PSALT. SL.-ROM., CORESI 1570, CORESI 1589), *cf.* PSALT. SLAV.: желанїе срьдца его далъ еси емꙋ.

Ps. 37:10 (9): *ante te est omne* ***desiderium*** *meum* (PSALT. ROM.), *între tire tot* ***deșideratul*** *mieu* (PSALT. SCH.), spre deosebire de *între tine toată* ***jelania*** *mea* (CORESI, PSALT. SL.-ROM., CORESI 1570, CORESI 1589, *cf.* DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.: ***dorul***) *cf.* PSALT. SLAV.: прѣд тѡбоѫ въсе желанїе мое.

Ps. 77:29: ***desiderium*** *eorum adtulit eis* (PSALT. ROM.), ***deșideratul*** *lor aduse loru* (PSALT. SCH.), față de ***pohta*** *lor aduse lor* (CORESI, PSALT. SL.-ROM., CORESI 1570, CORESI 1589, DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.) *cf.* PSALT. SLAV.: похотъ их принесе имъ.

Ps. 102:5: *qui satiat in bonis* ***desiderium*** *tuum* (PSALT. ROM.), *împlu în dulceață* ***deșideratul*** *tău* (PSALT. SCH.), diferit de *împlu în dulceață* ***jelania*** *ta* (CORESI, PSALT. SL.-ROM., CORESI 1589, DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.) *cf.* PSALT. SLAV.: исплънѣѫщаго въ благыхъ желанїе твое.

Ps. 111:10: ***desiderium*** *peccatorum peribit* (PSALT. ROM.), ***deșideratul*** *păcătosului piiare* (PS. SCH.), ***jelaniia*** *păcătosului piiare* (CORESI, PSALT. SL.-ROM., *cf.* PSALT. HURM.: ***jele***, DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.: ***pohta***) *cf.* PSALT. SLAV: желанїе грѣшника погыбнетъ.

Ps. 126:5: *qui implebit* ***desiderium*** *suum* (PSALT. ROM.), *cel ce împle* ***deșideratul*** *său* (PSALT. SCH.), diferit de *cel ce împle* ***pohtitul*** *său* (CORESI, PSALT. SL.-ROM., CORESI 1570, CORESI 1589, *cf.* PSALT. HURM.: ***pohta***, DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.: ***dorul***) *cf.* PSALT. SLAV.: исплънитъ желанїе свое.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Ps. 139:9 (8): *ne tradas me a* ***desiderio*** *meo peccatori* (PSALT. ROM.), *nu pridădi mere, Doamne, de* ***deșideratul*** *mieu păcătoșilor* (PSALT. SCH.), dar: *nu pridădi mine, Doamne, de* ***pohtitul*** *mieu păcătoșilor* (CORESI, PSALT SL.-ROM.), *cf.* PSALT. HURM.: ***pohta***, DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.: ***dorul***, PSALT. VOR.: ***jealea***; *cf.* PSALT. SLAV.: **не прѣдаждъ мене господи от похоти моеѫ грѣшникꙋ.**

Trebuie să precizez că am găsit de asemenea și situații în care substantivul *desiderium* din PSALT. ROM. nu este redat prin rom. *deșiderat*, fie pentru că acesta din urmă a fost înlocuit în timpul revizuirii printr-un sinonim – *non sunt fraudati a* ***desiderio*** *suo* (PSALT. ROM.), *nu se feriră de* ***jelania*** *loru* (PSALT. SCH.), *nu se feriră de* ***pohtele*** *lor* (CORESI PSALT. SL.-ROM., CORESI 1570, CORESI 1589), *cf.* PSALT. SLAV.: **не лишѫсѧ ѡт похотїи своих**, Ps. 77:29) – fie pentru că un corector anonim (asemenea lui Coresi) a urmat versiunea slavonă care, în acest loc, era diferită de versiunea latină echivalentă: *secundum* ***desideria*** *cordis eorum* (PSALT. ROM.), *după* ***începutul*** *înremiei* (la Coresi *inimiei) loru* (PSALT. SCH., CORESI, PSALT. SL.-ROM., CORESI 1570, CORESI 1589), *cf.* PSALT. SLAV.: **по начинанию срдцъ ихъ.**

2.1.2.4.3. Ultimul element lexical pe care mi-am propus să-l abordez din perspectiva pe care o susțin aici este verbul *a deșcinge*, aflat, de altfel, într-o relație etimologică directă cu etimonul său latin *descendere*, pe care-l întâlnim destul de des în *Psalterium Romanum*. Caracterul sistematic al echivalenței *descendere/deșcinge* este, după părerea mea, elocvent prin sine însuși. Compararea numeroaselor locuri în care această echivalență apare în diferitele *Psaltiri* românești vechi atestă, și în acest caz, intenția explicită a revizorilor succesivi de a renunța la aspectul prea „latinesc" al traducerii originale și de a-l înlocui cu un termen cu tentă slavonă. Verbele slavone **съходити** și **съити**, ambele folosite curent în textele religioase pentru echivalarea lat. *descendere* (vezi MIKLOSICH, s.v.), nu au fost împrumutate în terminologia

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

bisericească românească, ele fiind, formal, oricum greu de adaptat la sistemul morfologic românesc, chiar și în ipoteza unui împrumut ad hoc. În această situație, a fost preferat verbul *pogorî*[97], care va deveni mai târziu – sub forma *coborî* – norma lexicală curentă în româna modernă.[98] Totuși, verbul *deșcinge* are, în anumite texte, o frecvență mai mare decât cea a altor termeni din seria invocată în prima parte a acestui capitol, fiind folosit frecvent de Coresi și chiar de Dosoftei. Mai mult, în Ps. 106:23 (DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.), se întâlnește sintagma *carii deștindu*, prin care se redă lat. *qui descendunt* (PSALT. ROM.) deși, în cele mai vechi versiuni, substituția a avut deja loc: *gios mergea* (PSALT. SCH.), *afundă-să* (PSALT. HURM.), *mergea* (CORESI, PSALT. SL.-ROM.). Prezența acestei „reminiscențe" textuale la Dosoftei poate avea două explicații: Dosoftei fie a preluat acest termen dintr-o versiune românească manuscrisă mai veche, aflată în posesia sa, fie l-a împrumutat din Vulgata, pe care a folosit-o în realizarea propriei traduceri (după cum reiese explicit din prefața *Psaltirii de-nțăles*). În acest ultim caz, Dosoftei, bun cunoscător al versiunilor anterioare, a reactualizat o normă care, deși caducă, îi convenea mai mult, deoarece corespundea tendinței arhaizante a stilului său. Faptul că, în versiunea prototip a *Psaltirilor* românești din secolul al XVI-lea,

[97] După DA, s.v. *coborî*, rom. *pogorî* este un derivat intern de la subst. *pogor* „coborâre", care este, la rândul lui, un împrumut din slavon. ***погоръ***; forma curentă *a coborî* din româna contemporană a apărut ulterior printr-o metateză.

[98] Cu toate acestea, am înregistrat la Ps. 79:19 cazul când verbul slavonesc ***постѫпити*** (ortografiat în text ***пвстѫпити***), echivalat de MIKLOSICH prin lat. *discedere*, a fost preluat ca atare, ca un împrumut, în contextul *nu postămpimu de tire* (PSALT. SCH., CORESI, PSALT. SL.-ROM., CORESI 1560, CORESI 1589) și, respectiv, *cei ce postâmpescu de dereptățile tale* (PSALT. SCH.); vezi și Ps. 118:118. În DLR, s.v., împrumutul de origine slavonă *postâmpi* este atestat doar în textele rotacizante, la Coresi și la Varlaam, având așadar o circulație restrânsă la textele bisericești.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

deșcinge era o normă lexicală generală este subliniat și de prezența acestui verb în PSALT. HURM. (Ps. 103:269), într-un context în care celelalte versiuni propun, pentru a echivala lat. *descendere*, soluții diferite*: scadu* (PSALT. SCH.), *pogoară* (DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.).

Exemplele care urmează (prezentate cu întreg contextul comparativ) reflectă procesul de echivalare a lat. *descendere* cu rom. *deșcinge*:

Ps. 7:17: *in vertice eius iniquitas eius* ***descendit*** (PSALT. ROM.), *spre creștetul lui nedereptatea lui* ***deșcinge*** (PSALT. SCH.), *spre creștetul lui nedereptatea lui* ***deștinse*** (CORESI, PSALT. SL.-ROM.), *cf*. DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.: ***pugora***, *cf*. PSALT. SLAV.: **на врѣхѣ его неправдж его сънидетъ**.

Ps. 17:10 (11): *ei inclinavit caelos et* ***descendit*** (PSALT. ROM.), *și pleacă ceriu și* ***deștinse*** (PSALT. SCH., CORESI, PSALT. SL.-ROM., CORESI 1560), *cf*. ***pogorî*** (CORESI 1589), ***să pugorî*** (DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.), *cf*. PSALT. SLAV.: **и прѣклони небеса и сънидѣ**.

Ps. 21:30 (34): *procident universi qui* ***descendunt*** *in terram* (PSALT. ROM.), *cadu toți ce* ***deștingu*** *îm pământ* (PSALT. SCH.), *cad toți cei ce* ***deșting*** *îm pământ* (CORESI, PSALT. SL.-ROM.), *cf*. ***gios să pogoară*** (DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.), *cf*. PSALT. SLAV.: **припадѫтъ вьси нисходѧщен въ землѧ**.

Ps. 27:1: *ero similis* ***descendentibus*** *in lacum* (PSALT. ROM.), *podobi-me-voiu* ***celora ce deșcingu*** *în groapă* (PSALT. SCH.), *voiu fi ca* ***ceia ce deșting*** *în groapă* (CORESI, PSALT. SL.-ROM.), *cf*. ***să pugoară*** (DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.), *cf*. PSALT. SLAV.: **оуподоблѧс нисходѧщіим въ робь**.[99]

Ps. 29:4 (3): *salvasti me a* ***descendentibus*** *in lacum* (PSALT. ROM.), *spășește-me*[100] *de* ***ceale ce deștingu*** *în groapă* (PSALT.

[99] Conținutul acestui verset se repetă, într-o traducere aproape identică, la Ps. 142:7.

[100] Identificăm aici o greșeală de traducere sau o greșeală de copiere: imperativul verbal este folosit în locul indicativului perfect.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

SCH.), *spăsitu-m-ai de* ***cealea ce deșting*** *în groapă* (CORESI, PSALT. SL.-ROM.), *cf.* ***pugoară*** (DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.), *cf.* PSALT. SLAV.: **спасиль мѧ еси ѡт нисходѧщних въ ровь.**

Ps. 29:10 (9): *dum* ***descendo*** *in corruptionem* (PSALT. ROM.), *căndu* ***deștingu*** *în putredire* (PSALT. SCH.), *când* ***deșting*** *în putredire* (CORESI, PSALT. SL.-ROM., CORESI 1560, CORESI 1589), ***voiu deștinge*** (PSALT. HURM.), *cf.* ***m-oi pugorî*** (DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.), *cf.* PSALT. SLAV.: **егда сънидѫ въ истлѣнїе.**

Ps. 48:18: *neque simul* ***descendit*** *cum eo gloria domus eius* (PSALT. ROM.), *nece* ***deștinge*** *curusu slava lui* (PSALT. SCH.), *nece* ***deștinge*** *cu nusul slava lui* (CORESI, PSALT. SL.-ROM.), *nece* ***va deșcinge*** (CORESI 1589, PSALT. HURM.), *cf. niceș* ***s-a pugorî*** (DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.), *cf.* PSALT. SLAV.: **ниже сънидеть съ ним слава его.**

Ps. 45:16: ***descendunt*** *in inferno viventes* (PSALT. ROM.), ***deștingu*** *întru iadu vii* (PSALT. SCH.), ***deșting*** *întru iad vii* (CORESI, PSALT. SL.-ROM.), ***să deștingă*** (PSALT. HURM.), *cf. niceș* ***să să pugoare*** (DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.), *cf.* PSALT. SLAV.: **сънидѫ въ адь живы.**

Ps. 71:6: ***descendit*** *sicut pluvia in vellus* (PSALT. ROM.), ***deștinde-va*** *ca ploaia spre bască* (PSALT. SCH.), ***deștinge-va*** *ca ploaia spre lână* (CORESI, PSALT. SL.-ROM., CORESI 1560, CORESI 1589), *cf.* ***pugorî-se-va*** (DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.), *cf.* PSALT. SLAV.: **сънидетъ юко дъждь на рѹно.**

Ps. 87:5 (4): ***descendentibus*** *in lacum* (PSALT. ROM.), ***celora ce deștingu*** *în groapă* (PSALT. SCH.), ***celor ce deșting*** *în groapă* (CORESI, PSALT. SL.-ROM.), *cf.* ***pugoară*** (DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.), *cf.* PSALT. SLAV.: **съникходѧщінми въ рѡвъ.**

Ps. 103:8: ***descendunt*** *campi* (PSALT. ROM.), ***deștingu-se*** *câmpii* (PSALT. SCH.), ***deștindu-se*** *câmpii* (CORESI, PSALT. SL.-ROM.), *cf.* CORESI 1589: ***deșcinge-vor***, PSALT. HURM.:

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

deștingu, *cf*. DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.: ***să pugoară***, *cf*. PSALT. SLAV.: **нисχодѧтъ полѣ**.

Ps. 113:25: *omnes qui* ***descendunt*** *in infernum* (PSALT. ROM.), *toți ce* ***deștindu*** *în iadu* (PSALT. SCH.), *toți ce* ***deștingu*** *întru iad* (CORESI, PSALT. SL.-ROM., CORESI 1560, CORESI 1589), *cf*. ***se pogorru*** (PSALT. HURM.), ***să pugoară*** (DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.), *cf*. PSALT. SLAV.: **вѣси нисχодѧщіи въ адъ**.

Ps. 132:2: *Sicut unguentum in capite quod* ***descendit*** *in barbam* (PSALT. ROM.), *Ca mirul în capu ce* ***deștinge*** (PSALT. SCH., CORESI, PSALT. SL.-ROM.), ***deștingă*** (PSALT. HURM.); *cf*. ***pugoară*** *în barbă, în barba lui Aaronu, de* ***deștinge*** (DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.), *cf*. PSALT. SLAV.: **ако мѵрѡ на главѣ сѣχодѧщее на брадѫ**.

Ps. 138:8: *si* ***descendero*** *in infernum* (PSALT. ROM.), ***se deștinsere*** *în iadu* (PSALT. SCH.), ***să deștinsere***[101] *în iad* (CORESI, PSALT. SL.-ROM., CORESI 1560), ***se aș deștinge*** (PSALT. HURM.), ***să aș deștinge*** (CORESI 1589), *cf*. ***de-aș pogorî-mă*** (DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.), *cf*. PSALT. SLAV.: **ѧщте сънидѫ въ адѫ**.

Ps. 143:5: *inclina caelos et* ***descende*** (PSALT. ROM.), *pleacă ceriul și* ***deștinge*** (PSALT. SCH.), *pleacă ceriul și* ***deștinge*** (CORESI, PSALT. SL.-ROM.), *cf*. DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM.: ***te pugor***, *cf*. PSALT. SLAV.: **прѣклони небеса и съниди**.

Aceste exemple sunt destul de semnificative prin ele însele, de aceea comentariile suplimentare ar fi inutile.

2.1.2.5. În concluzie, consider că ipoteza unui contact lingvistic direct între română și latină manifestat în timpul elaborării celei mai vechi versiuni românești a *Psaltirii* este foarte probabilă. Dacă ne gândim numai la exemplul *Paliei*

[101] Mă întreb dacă nu cumva conjuncția cauzală *se/să* (< lat. *si*), ca și forma rar atestată de condițional *deștinsere*, nu au fost selectate și ele datorită unei sugestii „etimologice" venite din partea versiunii latinești.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de la Orăștie (1582), ai cărei autori au folosit Vulgata latină[102] în același timp cu sursa maghiară principală, dar și la numeroase alte indicii despre existența unei puternice influențe, în anumite comunități românești (mai ales în regiunea Banat–Hunedoara[103]), a catolicismului și a calvinismului, putem considera că utilizarea de către cărturarii români din secolul al XVI-lea a textului latinesc era foarte firească. Dintr-un alt punct de vedere, cred, de asemenea, că ipoteza persistenței într-o formă oarecare, până în secolul al XVI-lea, a unei tradiții terminologice biblice oarecare (a cărei determinare istorică și culturală rămâne încă de studiat) reclamă o reexaminare mai atentă, care să utilizeze instrumente și o metodologie mai nuanțate.

2.1.3. Transpunerea Psaltirii *în limba română: emergența spiritului filologic în abordarea izvoarelor traducerii*

Dintre toate textele veterotestamentare, Psalmii regelui David reprezintă, pentru toate confesiunile și cultele creștine, atât cele tradiționale, cât și cele protestante sau neoprotestante, un text esențial, deopotrivă ca izvor dogmatic, cât, mai ales, ca element de ritual. Utilizată în special ca text detașat din ansamblul biblic, Psaltirea a constituit și în istoria scrisului literar românesc cel dintâi text biblic tradus integral, ca parte a ritualului creștin. Dintre zecile de versiuni manuscrise sau tipărite ale *Psaltirii* care au circulat în spațiul cultural românesc în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în câmpul cercetării de față, dedicată cu precădere efectelor contactului

[102] Vezi Mario Roques, *Palia de la Orăștie*, I, „Préface et Livre de la Genèse, publiés avec le texte hongrois de Heltai et une Introduction", Paris, 1925, pp. XLIX și urm.

[103] Vezi GHEȚIE-MAREȘ, ORIG., p. 426.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

lingvistic româno-grecesc asupra constituirii terminologiei bisericești românești, am inclus următoarele texte:

a) cele trei versiuni ale Psalmilor cuprinse în traducerile integrale ale Vechiului Testament din Ms. 45, Ms. 4389 și BIBL. 1688;

b) *Psaltirea de la Bălgrad,* 1651;

c) *Psaltirea slavo-română* tipărită de Dosoftei la Iași în 1680.

În afara acestor cinci texte, cercetate exhaustiv în comparație cu originalul grecesc (și, când a fost cazul, cu cel latinesc și cu cel slavon), a trebuit să apelez frecvent, în special în scopul clarificării evoluției formale sau semantice a lexicalizării unor concepte, și la vechile versiuni din PS. SCH. și CORESI, PS. SL.-ROM., precum și la versiunile ulterioare cuprinse în principalele ediții biblice românești (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, RADU-GAL. etc).

PSALT. 1651 [*Sefer teillim – Psaltirea, ce să zice cântarea a fericitului proroc și împărat D(a)v(i)d, cu cântările lui Moysi și cu summa și rânduiala la toți psalomii. Izvodită cu mare socotință den izvod jidovesc pre limbă rumânească (...), tipăritu-s-au (...) în cetatea Bălgradului, vă leato (...) 1651*] este o realizare filologică și tipografică de excepție a școlii de cărturari traducători din jurul mitropolitului Simeon Ștefan. Monumentala tipăritură atestă, ca și NTB 1648, nu doar un salt calitativ în rafinarea stilului bisericesc românesc, ci și o nouă percepere a specificului și obiectivelor activității de traducere a textelor sacre. Aceste două importante tipărituri enunță și pun în practică, pentru prima oară în mod explicit în cultura românească, principii de traducere moderne, preluate de la filologii reformați, ale căror ediții biblice au constituit principalele izvoare ale traducerii. Pus acum pentru prima dată în practică, principiul autorității textului critic al Scripturii va constitui ulterior o parte din armătura teoretică și justificativă pentru programele de traducere ale lui Dosoftei, Teodosie Rudeanul și Antim Ivireanul.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

În *Predoslovia* dedicatorie către Gheorghe Racoți, principele calvin al Ardealului, sunt formulate sintetic, pe puncte, cinci argumente principale în sprijinul legitimității și al necesității traducerii textului sacru în limba vernaculară. Ajunse la știința cărturarilor români, probabil ca ecou al dezbaterilor ideologice din mediile calvine și luterane din Ardeal, aceste argumente puteau spera să găsească înțelegere și aprobare și dincolo de cercurile calvinizante sprijinite de autoritatea de stat, și anume în rândul unei părți a publicului instruit românesc, dispus să citească mesajul scriptural în limba națională, în ciuda circumspecției antiprotestante, întreținută de ierarhia bisericească din Moldova și Țara Românească.

Hotărârea de a da o haină românească textului sacru nu implică respingerea sau disprețul pentru limbile sacre (ebraica, greaca, latina, slavona), ci, dimpotrivă, un respect întemeiat pe cunoaștere și acribie filologică. Într-un spirit didactic nou, autorii ediției afirmă că traduc „psaltirea lui David den limbă jidovească pre limbă rumânească, ca să o poată ceti înțelegând-o mic și mare". Importanța înțelegerii mesajului biblic este sprijinită pe o celebră formulare a apostolului Pavel („... mai voiaște într-o adunare să grăiască 5 cuvinte cu înțeles ca să învețe și alții, decât zece mii de cuvinte în limbi streine", 1 Corint. 14), citată anterior și de Coresi în predosloviile unora dintre tipăriturile sale și acceptată ulterior, în ciuda coloraturii protestante a interpretării sale, și de o înaltă față bisericească precum Dosoftei.[104]

Invocând „uniciunea credinței", care trebuie păstrată și întreținută prin participarea conștientă și avizată a membrilor comunității creștine, autorul prefeței nuanțează astfel: a vorbi într-o limbă străină (chiar sacră) înseamnă a te adresa lui Dumnezeu, și nu oamenilor; cel instruit în limbile sfinte, dacă nu își împărtășește știința pe înțelesul celorlalți, „numai

[104] Vezi *Predoslovia* la DOS., PS. SL.-ROM.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

pre sine să întrămeează", fără a contribui cu nimic la edificarea spirituală a „adunării"; asemenea sunetelor instrumentelor muzicale, cuvintele străine au doar menirea de a avertiza asupra unui conținut sacru, fără să-l poate face cunoscut și fără să-l poată transmite: cel care utilizează în fața adunării cuvinte neînțelese nu poate realiza o comuniune spirituală cu ascultătorii săi; relația credinciosului cu Dumnezeu în actul rugăciunii, ca și participarea la ritual, nu poate fi autentică dacă subiectul respectiv nu înțelege conținutul mesajului.

Argumentația capătă pe alocuri accente polemice, în respingerea rezistenței la inovații a bisericii tradiționale, în special a celei catolice:

> ... Înaintea lui Dumnezău încă nu-s voite carele-s în limbă streină și nu le înțeleg și cu vină să vor păgubi ceia ce slujesc slujba dumnezeiască în limbă streină neînțelegându-o, cum fac papii de Râm și cei barați leniși și patări ce să cheamă părinți și deavestăvnici și călugărițe, carii nemică nu știu carte și încă cântă Tatăl nostru și Ave Maria și Psalomii în limbă streină fără de toată știința; ce aceia-s ca gaițele și ca pasările carele-s fără de toată știința și încă vor să grăiască ca și omul; așea și aceia ce grăiescu în limbi streine, neînțelegându-o.

Un al doilea text justificativ, intitulat *Predoslovie către cetitori* și inserat la p. 299[v], face încă și mai clar scopul didactic al ediției *Psaltirii de la Bălgrad*: indicând ebraica și greaca drept limbile originare ale Vechiului și, respectiv, Noului Testament, cărturarii români de la 1651 își mărturisesc implicit acordul lor față de o nouă atitudine relativă la textele sacre:

> Știind aceasta, că apa totu-i mai curată și mai limbede în izvor decât în pâraie, că de ce să depărta apa de izvor, totu-i mai înmestecată și mai tulbure. Așea-i și izvoditul Scripturei Sfinte, încă totu-i mai curată în limba ce-au grăit Duhul Sfânt, în lĕgea vĕche prin prooroci, carea-i limba jidovască, iară în Testamentul

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

> Nou grecească, că de ce să departă de limba întru carea au grăit duhul sfânt, totu-i mai înmestecată și mai strămutată, cum să vede den multe izvoade și limbi.

Exprimarea alegorică a decăderii progresive, prin traduceri, a purității mesajului biblic este de sorginte umanistă și a devenit un loc comun în exegetica protestantă. Aceeași metaforă a ebraicii ca izvor primar o găsim formulată într-o scrisoare a lui Luther: „... cine nu cunoaște limba ebraică nu va înțelege niciodată perfect Sfintele Scripturi; căci chiar Noul Testament, care este grec, este plin de locuțiuni ebraice. De asemenea, s-a spus pe bună dreptate că evreii se adapă de la izvor, grecii de la pârâul care se trage din el, iar latinii din mocirlă".[105]

Că ar putea fi privit ca o concesie făcută prozelitismului protestant sau că este o simplă acceptare a unei realități raționale, faptul de a renunța la ideea sacralității de iure a limbilor biblice primare trebuie înregistrat ca atare în mediile ecleziastice românești, începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Înlocuirea prestigiului lor cvasireligios, de limbi ale revelației, cu un prestigiu filologic-umanist, conferă limbilor ebraică și greacă (și, implicit, latinei și slavonei) un nou statut, care este semnul emergenței modernității în spațiul cultural românesc. Consecința firească a acceptării implicite a acestui „ideologem" de către unii din ierarhii luminați și responsabili ai Bisericii Ortodoxe Române a fost accederea limbii române la demnitatea și statutul unei limbi „recepte", apță pentru susținerea mesajului scriptural.

Putem spune că naționalizarea cultului creștin reprezintă și la noi, ca și în alte părți, o victorie a spiritului filologic asupra conservatorismului ecleziastic tradiționalist. Specificul

[105] *Apud* Emmanuel Pétavel, *La Bible en France ou Les traductions françaises des Saintes Écritures. Étude historique et littéraire*, Paris, 1864, p. 92, citat în MOLDOVANU, MISCELL., p. 424.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

acestui proces în spațiul românesc este conferit de participarea, efectivă sau tacită, a clerului înalt. Din acest punct de vedere, afirmă MOLDOVANU, MISCELL., p. 424, *Psaltirea de la Bălgrad* reprezintă, înaintea Bibliei de la București (1688), o primă încercare de ediție critică a unui text sacru. Tipăritura de la 1651 nu este o simplă carte de ritual, ci o ediție de studiu, cu un pronunțat caracter didactic; această caracteristică este subliniată nu doar de structura sa redacțională, ci și de indicațiile tehnice din *Predoslovia către cetitori.* Conștiința unei necesare scrupulozități filologice apare subliniată de abordarea ierarhică și comparativă a „izvoadelor". Textul originar este socotit versiunea ebraică („izvodul limbii jidovești"), la care se adaugă alte versiuni de autoritate („izvoadele a mulți dascăli mari"), probabil în latină, ca și Septuaginta („izvodul celor 72 de dascăli carii au izvodit den limbă jidovască în grecească").

Un alt important element de critică textuală îl constituie indicarea (marginal sau în paranteze) a diferențelor lexicale, frazeologice sau sintactice între diferitele versiuni și textul originar ebraic. În același spirit didactico-filologic sunt redactate și numeroasele note marginale cu caracter explicativ și cu conținut lexical sau enciclopedic. Cu o semnificație similară, procedeul îl vom regăsi în NTB 1648. De asemenea, pe lângă introducerea numerotării versetelor („am tocmit psalomii toți cu stihuri, ca să poată afla mai îndegrab ce va vrea să caute"), autorii ediției preced fiecare psalm cu un sumar analitic-explicativ („am pus summa și părțile psalomilor, arătând care psalom câte părți are și care parte până în ce stih au soroacă cuprinde, și despre ce grăiaște prorocul"), precum și cu un titlu adecvat („am pus și titulușul unde l-am găsit și jidovește").

Preluate, compilate și traduse după edițiile apusene utilizate, aceste „summae", de o întindere mai mare sau mai mică, dovedesc intenția didactică expresă a autorilor ediției. Iată, spre exemplificare, „summa" psalmului 79:

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

> Acest psalom cuprinde rugăciunile jidovilor carii era în robiia Vavilonului, carii să ruga lui Dumnezău să-i scoață din robie și să-i ducă în țara lor (stih. 2, 3, 4, *5,* 8, 15, 18, 19, 20). Rugăciunea lor întărescu-o cu cěste 9 lucruri. Că pre ei Dumnezău de odată i-au luat supt paza sa, carea o arată în pilda păstoriului, stih 2. Că Dumnezău au făgăduit că va asculta ruga oamenilor săi, carea pilduiĕști ședĕrea spre heruvimi, stih 2. Că sloboziia va fi de bucurie credincioșilor celor prinși întru 10 neamuri și vor avea prilej a să aduna cătră ai săi. Așa și credincioșii den ruda lui Veniamin, carii rămăsese Iudeia, dobândi-vor cinul slujbei dumnezeiești. Aceasta cer când să roagă lui Dumnezău să rădice putĕrea sa spre Efrem, Veniamin și Manasiia, stih 3. Că pre Dumnezău de multu-l roagă în deșărt, stih 5. Că ei rabdă nevoi grele, stih 6. Că pre ei batgiocorescu-i vecinii lor, idumeii, stih 7. Că i-au scos pre ei den Eghipet și i-au dus în Hanaan, stih 9, 10, 11, 12, 16, 18. Că acum sunt scoși den țara lor și pat pedĕpse de păgâni, stih 13, 14, 17. Că li-i voia să rămâie în slujba dumnezeiască neîncetat, stih 19.

Într-un spirit filologic similar este elaborată și DOS., PS. SL.-ROM. (*Psaltirea de-nțăles a svântului proroc David, tipărită întru blagoslovite dzilele mării sale prea luminatului întru Is. Hr. Ioan Duca* [...] *și cu poslușania smerenii noastre Dosoftei, mitropolitul Sucevei* [...], Iași, 1680). Rațiunea tipăririi textului slavon alături de versiunea românească este, cred, nu una exclusiv și predominant dogmatică, ci și, poate în primul rând, una filologică, de vreme ce, în *Predoslovie,* Dosoftei constată fără echivoc faptul că „puțină sârbie ce o învăța de-nțălegea încă s-au părăsât în țară".

Slavona nu mai este, pentru Dosoftei, unica limbă a tradiției, depozit al autorității și îndreptar al interpretării corecte, ci o limbă sursă oarecare, asemenea limbii grecești și latinei, respectată însă, ca și acestea, ca limbă clasică, dotată cu prestigiul unei îndelungate cultivări în scris. Că aceasta era atitudinea lui Dosoftei față de limbile tradiției biblice transpare într-o interesantă notă finală care precedă un tabel

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de diferențe („îndireptarea cuvintelor") între versiunea românească și cea slavonă, tipărite în paralel:

> Iubite cetitoriu, să socotești această tablă, că-ntr-însa am îndireptat bogate cuvinte ce să află schimbate într-această carte, carile rumâniia nu să potrivește cu sârbiia, pentru căci că s-au tălmăcit de pre izvodul lui S-tii Ieronim, carile-i eliniaște și lătiniaște și evreiaște. Deci noi de pre-acel izvod foarte am silit de ani pus cuvintele precum să află acolo. Iară pentru cele schimbate și pentru greșuri iată c-am îndireptat cu acest meșterșug, precum să vede aici. Deci socotește că numărul dintâiu iaste a psalomilor, al doilea a listurilor, al treilea a feților, al patru a rândurilor. Și așea vei afla îndireptarea cuvintelor chiar pre sârbie.

Dosoftei era conștient de autoritatea conferită edițiilor occidentale comparate (bi- sau trilingve) de aparatul lor critic-filologic, așa încât el împrumută din Vulgata sau Septuaginta nu doar elemente formale precum numerotarea psalmilor și segmentarea pe versete, ci chiar opțiuni interpretative, variante lexicale și frazeologice[106]. Un element surprinzător de tehnică filologică îl reprezintă însăși redactarea acestei „erate", în cadrul căreia se indică în mod scrupulos numărul psalmului, al filei, al paginii și al rândului unde se găsește unitatea lingvistică avută în vedere.

Când declară, pe de altă parte, că s-a străduit să pună cuvintele „precum să află acolo", adică respectând întocmai sintaxa versiunilor grecească și latină, chiar și atunci când aceasta nu corespunde cu sintaxa izvodului slavon tipărit

[106] Pentru asemenea exemple care atestă un strâns contact al lui Dosoftei cu Vulgata, vezi Aldo Cuneo, „Nuovi dati su Psaltirea în versuri de Dosoftei metropolita moldavo", în vol. „Hommage à Iorgu Iordan à l'occasion de son quatre-vingt-dixième anniversaire" (*Études Romanes, III, Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane*, XIII, 1978, Bucarest, pp. 171–183) și MOLDOVANU, MISCELL., pp. 420–425.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de el în coloana alăturată, cărturarul român își mărturisește indirect preferința pentru edițiile occidentale. Sesizăm aici o mutație sensibilă în justificarea principiului literalității, încă respectat: în cazurile de nonconcordanță structural-tipologică a topicii, Dosoftei acordă un credit prioritar izvodului trilingv al „S-tii Ieronim“[107], ca fiind nu doar mai apropiat de originalul ebraic, ci și editat într-o metodologie critică evoluată. Procedând astfel, Dosoftei satisface deopotrivă exigențele exactității filologice, dar preîntâmpină și eventualele obiecții ale celor care i-ar fi putut reproșa abaterea de la izvodul slavonesc tradițional.

Pentru a facilita urmărirea evoluției textului românesc, prezint în paralel versiunea Psalmului 97 în câteva din edițiile pe care le-am avut în vedere:

CORESI, PS. SL.-ROM., pp. 188^{v}–189^{v}[108]:
1. „Cântați Domnului cântece noao, că minune feace Domnul.
2. Spăsi el dereapta lui, suptsuoara sfânta lui.
3. Spuse Domnul spăsenia sa; între limbi descoperi dereptatea sa;
4. Pomeni milostea sa lu Iacov și deadevărul său caseei lu Israil.
5. Văzură toate cumplitele pământului spăsenia Zeului nostru.
6. Strigați Zeului tot pământul. Cântați și bucurați-vă și cântați;
7. Tot cântați Domnului în ceteri; în ceateri și cu glasurele cântărilor.
8. În bucine ferecate, cu glasure bucine de cornu, strigați între împărat Domnul.
9. Să se rădice marea și plinul ei; toată lumea și toți ce vin spre-ns.
10. Râurile plăsa-vor cu mâinile depreună, codrii bucura-se-vor de fața Domnului, că vine să judece pământului.
11. Să judece a toată lumea în dereptate și oamenilor în derepție.

[107] Acceptarea, în spirit occidental, drept „sfânt“ a lui Hieronymus, în contradicție cu ierarhia hagiografică ortodoxă curentă, care îi acordă autorului Vulgatei doar locul de „fericit“, poate fi considerată, ea însăși, un semn de obiectivism de natură filologică.

[108] Segmentarea și numerotarea versetelor aparține Stelei Toma, autoarea ediției, care a aplicat grila edițiilor moderne ale Bibliei.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

PSALT. 1651:[109]
1. Cântați Domnului cântec nou, că minuni făcu. (Domnul) izbăvi pre el direapta lui și brațul sfinției lui.
2. Arătă Domnul spăsenia sa și înaintea ochilor limbilor descoperi dereptatea sa.
3. Pomenitu-s-au de mila sa și de adevărul său casei lui Israil, văzură toate marginile pământului spăseniia Dumnezeului nostru.
4. Bucurați-vă Domnului tot pământul, strigați și vă bucurați și-i cântați.
5. Cântați Domnului în lăută, în lăută și în glas de cântec.
6. În trâmbițe și în glas de bucine cântați înaintea împăratului, Domnului.
7. Sune marea și plinul ei, lumea și lăcuitorii întru ea.
8. Apele plesnească cu mânule de-mpreună, munții bucură-se (de fața Domnului).
9. Că vine să giudece pământul, giudeca-va lumea direpț și oamenii în direptate.

DOSOFTEI, PS. SL.-ROM., p. 125[r]:[110]
1. Cântați Domnului cântec nou, că minunate feace Domnul.
2. Mântuit-au pre îns direapta lui și brațul cel svânt al lui.
3. Cunoscută feace Domnul mântuința sa, de-naintea limbilor au descoperit direptatea sa.
4. Adus-au aminte de mila sa lui Iacov și adevara sa casii lui Izrail.
5. Văzură toate hotarele pământului izbânda Dumnăzăului nostru.
6. Strigați alalágmon lui Dumnădzău tot pământul, cântați și vă bucurați și psălmuiți.
7. Psălmuiți Domnului în cĕteră, în cĕtere și glas de psalm, în bucine ferecate și cu glas de bucin de corn.
8. Alalagmuiți denaintea împăratului, Domnului, clătească-se marea și plinul ei, lumea și toți carii lăcuiți într-însă.

[109] Segmentarea și numerotarea versetelor aparțin autorilor traducerii; în paranteze, editorii de la 1651 au pus ceea ce este în plus în SEPT. față de Biblia ebraică.

[110] Segmentarea versetelor aparține lui Dosoftei; numerotarea lor ne aparține, ca și stabilirea punctuației.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

9. Păraole tropoti-vor cu mânule depreună, munții bucura-să-vor de fața Domnului că vine; că va vini să giudece pământul.
10. Giudeca-va lumea pământului cu direptate și popoarele cu direptariul.

BIBL. 1688, p. 413:
1. Cântați Domnului cântare noao, că minunate au făcut Domnul!
2. Mântuitu-l-au pre el direapta lui și brațul cel svânt al lui.
3. Arătă Domnul mântuirea lui, înaintea limbilor descoperi direptatea lui.
4. Pomeni mila lui lui Iacov și adevărul lui luzi Israil.
5. Văzut-au toate marginile pământului mântuirea Dumnezeului nostru.
6. Clicuiți lui Dumnezeu tot pământul; cântați și vă bucurați și cântați!
7. Pevețuiți Domnului cu alăută, cu alăută și cu glas de cântare, cu trâmbițe bătute și cu glas de trâmbiță de corn,
8. Clicuiți înaintea împăratului, Domnului. Clătească-se marea și plinirea ei, lumea și toți ceia ce lăcuiesc întru ea.
9. Râurile bate-vor cu mâna deodată, măgurile se vor veseli de cătră fața Domnului, căci vine, căci apropie a judeca pământul.
10. Judeca-va cu direptate și noroadele cu îndireptare.

PSALT. 1835, pp. 92^{v}–93^{r}:
1. Cântați Domnului cântare noao, că minunate au făcut Domnul.
2. Mântuitu-l-au pre el dreapta lui și brațul cel sfânt al lui.
3. Cunoscută au făcut Domnul mântuirea sa, înaintea neamurilor au descoperit dreptatea sa.
4. Pomenit-au mila sa lui Iacov și adevărul său casii lui Israil.
5. Văzut-au toate margenile pământului mântuirea Dumnezeului nostru.
6. Strigați lui Dumnezeu tot pământul, cântați și vă bucurați și cântați.
7. Cântați Domnului cu alăută și glas de psalm,
8. Cu trâmbițe ferecate și cu glas de trâmbiță de corn, strigați înaintea împăratului, Domnului.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

9. Clătească-se marea și plinirea ei, lumea și toți cei ce lăcuiesc într-însa!
10. Râurile vor bate cu mâna deodată. Munții să vor bucura de fața Domnului, că vine, că vine să judece pământul.
11. Judeca-va lumea întru dreptate și noroadele cu îndreptare.

ȘAGUNA, p. 516:
1. Cântați Domnului cântare noao, că minunate au făcut Domnul, mântuitu-l-au pre el direapta lui și brațul cel sfânt al lui.
2. Cunoscută au făcut Domnul mântuirea sa, înaintea neamurilor au descoperit dreptatea sa.
3. Pomenit-au mila sa lui Iacov și adevărul său casii lui Israil, văzut-au toate marginile pământului mântuirea Dumnezeului nostru.
4. Strigați lui Dumnezeu tot pământul, cântați și vă bucurați și cântați.
5. Cântați Domnului cu alăută, cu alăută și glas de psalm.
6. Cu trâmbițe ferecate și cu glas de trâmbiță de corn, strigați înaintea împăratului, Domnului.
7. Clătească-se marea și plinirea ei, lumea și toți cei ce lăcuiesc într-însa.
8. Râurile vor bate cu mâna de odată, munții se vor bucura de fața Domnului, că bine să judece pământul.
9. Judeca-va lumea întru dreptate și popoarele cu îndreptare.

2.1.4. Ediții ale Evangheliarului*: continuitate și inovație în transpunerea textului sacru*

Textul celor patru Evanghelii reprezintă una din secțiunile biblice cel mai intens folosite, atât în viața spirituală, cât mai ales în ritualul creștin ortodox, prin lecturile evanghelice care însoțesc serviciul liturgic zilnic. În secolul al XVII-lea, în afară de traducerea integrală din NTB 1648, textul celor patru Evanghelii a mai fost tipărit de câteva ori, în special sub forma *Evangheliarului*, carte de cult ortodoxă care conține citatele adecvate duminicilor și sărbătorilor de

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

peste an (pericopele), așezate după un anumit tipic și începând cu pericopa de la Duminica Învierii.

Datorită specificului cercetării mele, orientată cu precădere spre studiul interferențelor lingvistice greco-române, am inclus în corpusul lucrărilor cercetate în mod exhaustiv trei din edițiile apărute la București la sfârșitul secolului al XVII-lea:

— *Sfânta și dumnezăiasca Evanghelie, carea într-acesta chip tocmită dipre orânduielile greceștii Evanghelii, acum întâi s-au tipărit* [...]*, ispravnic fiind prea-svințitul kir Theodosie, Mitropolitul Țărâi și exarh laturilor* (EVANG. 1682);

— *Sfânta și dumnezăiasca Evanghelie, elinească și rumănească, acuma întâiu alcătuită într-amândoao limbile și după grecească ai* [sic!] *bisericii orânduială așezată, cu a blagoslovitului, prealuminatului și a marecuviințatului Domn și oblăduitoriu a toată Ugrovlahia Ioan Constantin Băsărabă Voevod poruncă și cheltuială, spre cea de obște a pravoslavnicilor folosire, îndireptând cârma pravoslaviii preaosfințitul kir Theodosie, în anul mântuirii 1693* (EVANG. GR.-ROM. 1693);

— *Sfânta și dumnezăiasca Evanghelie, cu voia prealuminatului și înălțatului Domn și oblăduitoriu a toată Țara Românească, Io Constantin B. Voevod, și cu porunca purtătoriului pravoslaviei, preasfințitul kir Theodosie, Mitropolitul a toatei Țării Rumănești și exarh plaiurilor, acuma a doa oară tipărită și diortosită mai cu multă nevoință, în sfânta mănăstire în Snagov, la anul de la spăsenia lumii 1697, de smeritul întru eromonahi Antim Ivireanul* (EVANG. 1697).

Aceste trei ediții ale Evangheliei se încadrează în același efort sistematic de naționalizare a cultului creștin ortodox promovat de curtea domnească de la București sub îndrumarea directă a mitropolitului Theodosie și cu aportul unora din iluștrii cărturari care au finalizat deopotrivă și tipărirea integrală a Bibliei la 1688. Deși foarte apropiate, textele celor trei ediții nu sunt identice. Dacă diferențele fonetice și

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

morfologice pot reflecta fluctuația și lipsa de stabilitate a normei scrise, fenomen general în epocă, deosebirile de opțiune lexicală și cele de formulare sintactică vădesc intenția conștientă spre o mai adecvată structurare a mesajului scriptural. Prezența în subtext a modelului grecesc semnifică nu numai grija, de natură dogmatic-teologală, de a nu mutila sau sărăci mesajul scriptural, ci și preocuparea de a structura noile sfere conceptuale prin valori și contexte lexicale viabile și stabile. În consecință, principiul literalității continuă să fie determinant, mai ales la nivelul lexicalizării unor noi concepte: configurarea prin transfer semantic și prin calchiere structurală atestă și aici importanța contactului permanent cu modelul grecesc.

Expresia extremă a „simbiozei" lingvistice greco-române o constituie ediția bilingvă din 1693, în care textul românesc este tipărit alături de textul grecesc, pe două coloane, începând de la foaia de titlu și continuând cu prefața, indicațiile tipiconale, textul biblic propriu-zis, cele două postfețe și sumarul. Textul grecesc este cel originar, neotestamentar, preluat din oricare din multele ediții grecești tipărite la Veneția în secolul al XVII-lea și foarte puțin diferit de edițiile moderne ale NT. Prefața, semnată de „Șărban 2. Logofăt" (care semnează și epistola dedicatorie), și postfața de la pp. 370–371, semnată de „prea micul între eromonahi" Athanasie Moldoveanul și de „prea micul între eromonahi" Antim, sunt redactate într-o neogreacă elegantă, cu o retorică barocă, pe gustul epocii.

Versiunea românească a acestor texte nescripturale este mai cursivă decât cea a textului evanghelic propriu-zis, fapt ce evidențiază coexistența, în practica redacțională a cărturarilor citați, a două tipuri de atitudine față de impactul lingvistic româno-grecesc. În vreme ce traducerea textului sacru se supune cu rigoare principiului literalității, (auto)traducerea textelor nonscripturale urmărește îndeaproape redactarea grecească, dar evită calcurile prea izbitoare în raport

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

cu sistemul derivativ al limbii române. De exemplu, dislocările sintactice de tipul hiperbatului, foarte frecvente în textul grecesc și reproduse ca atare când este vorba de transpunerea textelor evanghelice, sunt evitate în versiunea românească a prefețelor și a postfețelor. Astfel, topica secvenței grecești *βλέπων ταύτα τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὀφθαλμός* este restructurată de Șerban Greceanu, în concordanță cu relațiile morfo-sintactice „normale" ale limbii române și prin evitarea hiperbatului existent în secvența grecească, astfel: *văzând acesta ochiul omului*.

Totuși, ceea ce am putea denumi un „bilingvism imanent" al cărturarilor epocii se manifestă în persistența, pe de o parte, a unor mecanisme de calchiere, care se declanșează automat când traducătorul se află în fața unui concept teologic dificil și, pe de altă parte, în reactualizarea unor lexeme sau structuri calchiate în secolul anterior prin intermediar slavon și intrarea deja în repertoriul tradițional al stilului bisericesc. Această din urmă situație se poate ilustra prin transpunerea, în prefața EVANG. GR.-ROM. 1693, p. IV nenumerotată, a sensului „neamuri; națiuni (păgâne)" al gr. *τὰ ἔθνη*, prin rom. *limbi*, lexem constituit în secolul anterior după slavon. **ꙗзыкъ** „limbă", dar și „neam, popor".

Cât privește mecanismul calchierii, stufoasele structuri paratactice din retorica ecleziastică sunt transferate întocmai în material lexical românesc. Iată, cu titlu ilustrativ, citarea unei celebre definiții augustiniene: *Dumnezeiasca Scriptură să numește de sfântul Augustin învățătură deplin tuturor măestriilor* (*ἐνκυκλοπαιδεία ὁλωνῶν τῶν ἐπιστημῶν*) *și măestrie măestriilor și înțelepciunii, Pandora și Athina* (EVANG. GR.-ROM. 1693, p. IV nenumerotată). Când trebuie invocate complicate formule teologale, precum cea referitoare la atributele divinității, traducătorii reproduc cu cea mai mare atenție, într-un spirit foarte apropiat de metoda lui Dosoftei, fiecare element din structura grecească: *o Dumnezăire de o ființă și de împărăție* [sic] *în trei fețe*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

cunoscută – μίαν Θεότητα ὁμοούσιον, καὶ ὁμοβασίλειον ἐν τρισὶ προσώποις γνωριζομένην; *cea întreită și nedespărțită și necuprinsă Troiță – τὸ τρίτη καὶ ἀδιαίρετον τῆς τελεταρχικῆς* (EVANG. GR.-ROM. 1693, Postfața, p. 371). Acest tip de procedare trebuie interpretat ca un semn al convingerii interioare a cărturarilor că limba română nu poate fi făcută aptă de a susține expresia subtilităților teologice decât dacă este „ținută cât mai aproape" de limba teologală supremă, greaca. Pentru cine urmărește cu atenție, pas cu pas, drumul traducătorului, având în față originalul grecesc, devine absolut indubitabil faptul că acești cărturari „gândeau" grecește și atunci când scriau românește.

Postfața de la p. 370 a EVANG. GR.-ROM. 1693 este, pentru ceea ce ne interesează aici, extrem de importantă, căci indică implicarea în programul cultural al grupului de la București a unui enigmatic Athanasie Moldoveanul (care se mai autointitulează, în textul grecesc paralel, și „Thomaidul"), posesorul, după cum atestă acest pasaj semnat, al unui condei experimentat, deopotrivă în grecește și în românește. El își atribuie, cu modestie, dar și cu exactitate, meritul de a fi realizat o „cu nevoință și cu cea după putere amânduror limbilor îndreptare", adică o corectură atentă a textelor greco-române. Această postfață, text integral original, redactat după toate aparențele în grecește și apoi tradus în românește pe coloana alăturată, atestă în persoana acestuia un cărturar de calitate, cu o instrucție cu mult peste media epocii. Aspectul autotraducerii românești, o adevărată „oglindă" sintactică, stilistică și lexicală a textului grecesc, ușurința redactării în grecește, ca și evidenta notă de manierism retoric trimit cu gândul la școala lui Dosoftei.[111] Alături

[111] Într-o discuție particulară, reputatul cercetător N.A. Ursu mi-a împărtășit convingerea d-sale că acest Athanasie Moldoveanul ar putea fi unul dintre colaboratorii anonimi pe care Dosoftei i-a folosit în programul său de traduceri, inclusiv la revizuirea traducerii Vechiului Testament a lui Nicolae Milescu.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de Mitrofan, „meșterul tiparelor“, și el fost ucenic al lui Dosoftei, acest cărturar ar fi putut veni la București atras de condițiile care promiteau posibilitatea continuării activității începute în Moldova sub îndrumarea marelui mitropolit-cărturar. Oricum, deși mai puțin cunoscut, Athanasie Moldoveanul are toate atributele unui cărturar erudit, implicat în vastul program de naționalizare a cultului ortodox, de la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Cât privește EVANG. 1682, ediție anterioară celei greco-române comentate mai sus, ea reflectă aceeași tradiție textuală ca și EVANG. GR.-ROM. 1693 și EVANG. 1697, cu diferențe totuși notabile, inclusiv în privința opțiunilor lexicale. Prefața acestei ediții este redactată ca și cum ar fi fost scrisă de domnitorul Șerban Cantacuzino, care spune că i-a încredințat „fratelui nostru Iordachie Cantacozino, vel stolnic“ sarcina „de o au îndereptatu și o au așazatu precum umblă cea ellinească și întru toate asemene, după orânduiala Beserecii Răsăritului, alcătuindu-se și svintele cuvinte, spre mai aleasă înțelegerea a limbii rumânești“. Autorul de fapt al ediției pare să fie totuși „smeritul întru eromonași Chiriac tiparnicul“, după cum apare într-o notă de la p. 174. Atât prefața, cât și structura în sine a textului vădesc grija expresă față de litera și spiritul Evangheliilor grecești.

În sfârșit, EVANG. 1697, ediție îngrijită de Antim Ivireanul, este o reeditare revizuită a EVANG. GR.-ROM. 1693, de care diferă prin înlocuirea unor sinonime și prin schimbarea unor timpuri și moduri verbale. În comparație cu ediția bilingvă, această reeditare pare a avea un obiectiv practic mai concret: Literele sunt mai mari, așezarea în pagină mai „aerisită“, iar indicațiile tipiconale sunt date în românește. Antim atrage în mod expres atenția asupra faptului că orânduirea textelor se face după tipicul grecesc, și nu după cel „slovenesc“.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

O inovație interesantă din punct de vedere tipiconal este numerotarea capitolelor din *Evanghelie* ca în NT, și nu a zecealelor, ca în edițiile anterioare. Explicația acestei inovații apare într-o notă de la p. V. (nenumerotată): „nu s-au pus zecealele precum au fost întâi, ce capetele, pentru ca să poată afla fieștecine mai lesne ce i-a trebui la Tetraevanghel“[112].

Pentru toate aceste trei ediții ale *Evangheliarului*, textul primar, supus revizuirii și îmbunătățirii pare să fi fost NTB 1648, deși acest fapt nu este menționat nicăieri. Luate în ansamblu, cele trei texte prezintă diferențe notabile față de textul Noului Testament tipărit în BIBL. 1688, care este o traducere independentă, îndatorată totuși și ea Noului Testament de la Bălgrad.

Compararea textuală a tuturor versiunilor menționate relevă faptul că necesitatea revizuirilor era determinată, în conștiința autorilor versiunilor succesive, nu numai de nevoia de a „limpezi“ textul prin înlăturarea regionalismelor fonetice, morfologice și lexicale, ci și de intenția de a perfecționa calitatea transferului semantic din greacă în română. O dovadă în acest sens ne este oferită de faptul că înlocuirile lexicale se petrec tocmai în locurile unde apar concepte biblice sau teologice mai dificil de lexicalizat. Exemplific această tendință printr-un fragment din Mat. 18:10, unde secvența gr. *μὴ καταφρονήσητε* prezintă următoarele echivalențe:

— *să nu obidiți* (NTB 1648),
— *să nu urgisiți* (EVANG. GR.-ROM. 1693),
— *să nu obidiți* (EVANG. 1697),
— *să nu huliți* (BIBL. 1688).

[112] Spre deosebire de *Evangheliar*, unde nu sunt incluse decât pericopele duminicilor și ale sărbătorilor, *Tetraevanghelul* conține cele patru Evanghelii în întregime, segmentate pe pericope corespunzătoare zilei în care se citesc în biserică. Această procedare a lui Antim ne-a facilitat comparația textuală cu CORESI, TETRAEVANG.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Mult mai importante sunt însă cazurile de calchiere succesivă, care vor fi prezentate și discutate la locul potrivit, în cuprinsul lucrării de față. Pentru completarea perspectivei diacronice, în cazul multor concepte am apelat, pentru secolul al XVI-lea, pe lângă CORESI, TETRAEVANG., și la *Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu (ediția L. Demény, 1971).

Pe lângă materia biblică propriu-zisă, *Evangheliarele* studiate mi-au oferit importante atestări de termeni teologici, filozofici sau tehnici-bisericești inexistenți în NT, dar frecvent utilizați în literatura teologică grecească din care editorii au compilat prefețele, postfețele și „viețile“ sfinților evangheliști Matei, Luca, Marcu și Ioan, care preced Evangheliile respective. Corelate cu cele din alte scrieri avute în vedere, în special cu cele ale lui Dosoftei, aceste atestări au o contribuție importantă la realizarea unei imagini juste a dinamicii calc lexical/împrumut neologic în literatura bisericească a secolului al XVII-lea.

2.1.5. Cântările lui Moise. *Probleme ale traducerii*

În multe din manuscrisele grecești ale *Psaltirii*, dar și în unele din manuscrisele complete ale Septuagintei, chiar în cele mai importante, cum sunt Codex Alexandrinus și Codex Sinaiticus, sunt cuprinse, de multe ori alături de așa-numitul „Psalm al XLI-lea“, un număr de rugăciuni și imnuri pe care Rahlfs a hotărât să le includă ca atare în ediția sa, cu titlul generic *Odae*. Potrivit grupajului tematic tradițional, aceste texte sunt inserate în Septuaginta între „cărțile poetice“, imediat după Psalmi, și urmate de Proverbe, Ecleziast, Cântarea cântărilor și Iov. Este vorba despre paisprezece bucăți, rugăciuni sau imnuri de slavă, majoritatea dintre ele provenind din VT sau NT și întrebuințate frecvent în ritualul

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

liturgic al Bisericii Ortodoxe (parțial și al celei Catolice). Toate prezintă o intensă coloratură creștină, constituind, alături de Psalmi, partea poate cel mai intens „creștinată" din manuscrisele Septuagintei. Sunt indicii că Odele au interesat în mod special tradiția creștină timpurie, dedicându-li-se de către unii părinți ai Bisericii sau alți scriitori bisericești comentarii speciale, în conexiune, de regulă, cu corpusul de bază al Psalmilor. Exemplul cel mai evident al acestui proces de „creștinare" este fragmentul din Avacum, textul grec diferind mult de originalul ebraic. Acest text a fost interpretat de creștini, încă din primele secole, ca o profeție despre venirea Mântuitorului Hristos.

Dintre toate cele paisprezece piese cuprinse în edițiile critice mai recente ale Septuagintei, nouă fac parte din Vechiul Testament: *Cântarea lui Moise* (Exod 15, 1–19), *Cântarea lui Moise* (Deut. 32, 1–43), *Rugăciunea Annei* (1 Regi 2, 2–10), *Rugăciunea lui Isaia* (Isaia 26, 9–20), *Rugăciunea lui Iona* (Iona 2, 3–10), *Rugăciunea lui Avacum* (Avac. 3, 2–19), *Rugăciunea lui Iezechia* (Isaia 38, 10–20), *Rugăciunea regelui Manasses* (Manasse), *Rugăciunea lui Azaria* (Dan. 3, 26–45), *Rugăciunea celor trei tineri* (Dan., 46–55). Alte trei sunt excerptate din Noul Testament: *Rugăciunea Mariei, Născătoarea de Dumnezeu* (Luc. 1, 46–55), *Rugăciunea lui Simeon* (Luc. 2, 29–32), *Rugăciunea lui Zaharia* (Luc. 1, 68–79). În fine, ultima din ode este o creație poetică autonomă (*Cântarea dimineții* sau *Doxologia mare*).

Cunoscute în tradiția românească sub titlul generic *Cântările lui Moise*, primele nouă ode sunt frecvent întrebuințate în ritualul liturgic al Bisericii Ortodoxe Române. De regulă, aceste texte sunt tipărite în *Psaltire*, la sfârșitul psalmilor, și precedate de indicații tipiconale amănunțite cu privire la momentele în care sunt cântate în Biserică (vezi, de exemplu, *Psaltirea Prorocului și Împăratului David*, tipărită cu binecuvântarea preasfințitului Iustinian al Maramureșului și Sătmarului, s.a., pp. 271 și urm.).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Această tradiție continuă cu siguranță obiceiuri anterioare, din perioada slavonismului cultural, căci respectivele „cântări ale lui Moise“ apar deja în cele mai vechi versiuni românești ale *Psaltirii*. Exemplific mai întâi printr-una dintre cele mai vechi versiuni manuscrise românești, *Psaltirea scheiană*[113] (secolul al XVI-lea), unde, denumite generic *Cântecele lu Moysi*, odele sunt cuprinse la sfârșitul manuscrisului, cu următoarele titluri: *În Eșire lu Israilŭ întânĭe*; *Cântare lu Moysi de a doa lége*; *Cântarea a treia: rugăciurea Annei mumei lu Samuilŭ*; *Cântarea 4: a lu Avacumŭ prorocu*; *Cântarea 5: Rugăciurea Isaiei prorocu; Rugăciurea Ionei prorocu. Cântarea 6; Cântecele sfinților 3 feciori Anania, Azaria, Misailŭ. Deîn cartea lu Daniilŭ prorocu, 7; Cântecele sfinților 3 feciori. Cântarea 8; Cântarea dzeului născuta, ce e de a Lucăei evanghelie, gice-se dulce vestire. Cântarea 9; Prorocia Zahariei, tatăl lu înrainte-cursul Ioanu. A Lucăei evanghelie ce se gice dulce vestire*. În prelucrarea lui Coresi, *Psaltirea slavo-română* (1577)[114], cele nouă cântări apar din nou (*Cântecele lu Moysi*): *În Ieșire, întâie*; *Cântarea lu Moisi de-a doa leage*; *Cântarea a treia: rugăciunea Annei, muma lu Samuil*; *Cântarea a patra: a lu Avvacum proroc*; *Cântarea a cincea: Rugăciunea Isaiei prorocu; Cântarea a șasea: Rugăciunea Ioaneei prorocu; Cântecele sfinților 3 feciori Anánia, Azaria și Misail, den cartea lu Daniil proroc. Cântarea a șaptea; Cântecele sfinților trei feciori. Cântarea a opta; Cântarea zeului născuta, ce e de a Lucăei sfânta ievanghelie, a nooa; Prorociia Zahariei, tatăl lu înainte-cursu Ioanu, de a Lucăei evanghelie, zice-se dulce vestire*.

În fine, un alt monument al vechii culturi ecleziastice românești *Psaltirea de la Bălgrad* (1651)[115], cele nouă cântări

[113] În PS. SCH., II, pp. 310 și urm.

[114] În CORESI, PSALT. SL.-ROM., pp. 606 și urm.

[115] În ediția: *Psaltirea de la Alba-Iulia,* 1651, tipărită acum 350 de ani sub păstorirea lui Simeon Ștefan, Mitropolitul Ardealului, și

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

sunt de asemenea incluse, cu denumirea explicativă *Cântecul lui Moisi, carele au cântat cându-l trecu Dumnezău pre uscat, prin Marea Roșie, și înecă pre Faraon în marea Roșie cu toate șireagurile lui, cumu-i scris în Ishod, 15 capete* și cu titlurile: *Cântecul dintâiu; A 2 cântare a lui Moisei, din 2 Zacon, glava 32; Al 3 cântec al Annei, a maicei lui Samoil proroc; A 4 Cântec, rugăciunea sfântului Avvacum proroc, glava 3; A 5 cântare a sfântului Isaia proroc, glava 26; A 6 cântare. Rugăciunea lui Iona proroc, când s-au rugat din mațele chitului; A 7 cântec. Rugăciunea a 3 coconi sfinți; cântarea celor 3 coconi, ce cânta în cuptoriu; A 8 cântare a celor 3 sfinți otroci; A 9, cântecul Preacuratei, ce-i de la sfânt Luca evanghelist; Cântarea sfântului Zahariei proroc, a părintelui lui Ioan Botezătoriul*.

Verificările pe care le-am făcut prin sondaj în cele mai importante ediții ale *Psaltirii* în limba română au arătat că „cele nouă cântări ale lui Moise" sunt tipărite automat alături de psalmii regelui David.

Denumit în SEPT. *ὕμνος ἑωθινός*, *Imnul dimineții* reprezintă o piesă centrală a discursului liturgic ortodox. Cu titlul larg cunoscut *Doxologia mare*, imnul acesta este frecvent tipărit în *Ceaslov*, fiind intonat în debutul slujbei utreniei. *Imnul dimineții* (denumit în unele manuscrise în limba latină și *Hymnus angelicus*, dar mai frecvent, după primul verset, *Gloria in excelsis Deo*) este o creație creștină timpurie. Sf. Atanasie din Alexandria (295–343), ucenic al Sf. Antonie cel Mare, recomanda în mod expres (*De virginibus*, 20) tinerelor monahii să intoneze zilnic, dimineața foarte devreme (*ὄρθρος*), această „cântare a dimineții", extrem de populară în Bisericile din Răsărit. În liturghia romană, *Gloria in excelsis* este adoptată ca secvență obligatorie doar începând cu secolul al VI-lea. Reflectând o proiecție teologică și o retorică pur

văzând acum din nou lumina tiparului cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Andrei, Arhiepiscop al Albei Iulia, Alba Iulia, 2001, pp. 649 și urm.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

creștină, *Cântarea dimineții* se apropie mai mult de imnurile liturgice compuse de marii doxografi bizantini decât de structura ebraizantă a Psalmilor.

Dată fiind intensa întrebuințare a acestui text liturgic în ritualica ortodoxă, am socotit utilă o examinare mai atentă a câtorva probleme de natură lingvistic-lexicală.

2.1.5.1. Începutul acestui imn este un verset celebru din Luca 2, 14, unde se vorbește despre cântarea îngerilor la nașterea Mântuitorului (*Gloria in excelsis*). Lectura acestui pasaj este nesigură, tradiția manuscrisă propunându-ne două variante, ușor diferite. Una dintre acestea este reținută, cu prudență filologică, în ediția critică Nestle/Aland a NT, unde găsim următoarea formulare: *δόξα* ***ἐν ὑψίστοις*** *θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη* ***ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας***. În SEPT., ediția Rahlfs, ultima parte a secvenței este altfel formulată: *δόξα* ***ἐν ὑψίστοις*** *θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη,* ***ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία***.

Opțiunile succesive în tradiția textuală românească sunt următoarele: *Slava lui Dumnezău* ***întru ceriuri înalte*** *și pre pământ pace,* ***întru oameni bunăvoie*** (NTB 1648); *Slava lui Dumnezău* ***întru înălțimi*** *și pre pământ pace,* ***întru oameni bunăvoire*** (BIBL. 1688); *Mărire lui Dumnezeu* ***întru cei de sus*** *și pre pământ pace,* ***între oameni bunăvoire*** (MICU și BIBL. 1819); *Mărire luĭ Dumneḑeŭ* ***în înălțimĭ****, pace pe pământŭ, și* ***bună învoire între ómeni*** (BIBL. 1874); *Slavă lui Dumnezeu* ***întru cei de sus*** *și pre pământ pace,* ***între oameni bunăvoire*** (BIBL. 1914); *Mărire* ***întru cei de sus*** *lui Dumnezeu și pe pământ pace,* ***între oameni: binevoire*** (BIBL. 1936); *Mărire* ***întru cei de sus*** *lui Dumnezeu și pe pământ pace,* ***între oameni binevoire*** (RADU-GAL.); *Slavă* ***întru cei de sus*** *lui Dumnezeu și pe pământ pace,* ***între oameni bunăvoire*** (BIBL. 1990); *Slavă* ***întru cei de sus*** *lui Dumnezeu și pe pământ pace,* ***între oameni bunăvoire*** (ANANIA).

Constatăm însă că în VULG. este preferată cealaltă formulare: *Gloria in altissimis Deo,/ et in terram pax in hominibus bonae voluntatis.* În limba română versiunile neoprotestante

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

și cele catolice ale NT acceptă această a doua interpretare: *Slavă lui Dumnezeu* ***în locurile prea înalte*** *și pace pe pământ* ***între oamenii peste cari se întinde bunăvoința lui*** (NT CORN. 1920) și *Slavă lui Dumnezeu* ***în locurile prea înalte*** *și pace pe pământ* ***între oamenii plăcuți Lui*** (CORN. 1926), *Mărire* ***în înaltul cerurilor*** *lui Dumnezeu și pe pământ* ***pace oamenilor pe care el îi iubește*** (NT CAT. 2002). Interpretarea din VULG. este confirmată și de BIBL. JER.: *Gloire à Dieu* ***au plus haut des cieux/*** *Et sur la terre paix* ***aux hommes objets de sa complaisance.*** Foarte interesant este de constatat că la LUTHER[1] în textul neotestamentar întâlnim o formulare identică cu cea tradițional-ortodoxă (*Ehre sei Gott in der Höhe und Friede auf Erden und den Menschen ein Wohlgefallen*), iar traducerea alternativă este plasată într-o notă de subsol, cu explicația aferentă („Andere Übersetzung nach besser bezeugter Leseart: « *Ehre sei Gott* ***in der Höhe*** *und Friede auf Erden* ***bei den Menschen seines Wohlgefallens*** »"). Pentru interesul ei documentar, citățm și versiunea mai liberă dintr-o altă ediție catolică: *Mărire să-i fie lui Dumnezeu* ***în înaltul cerului****, iar pe pământ pace* ***oamenilor de bunăvoință*** (NTCAT. 1992).

Două sunt problemele lexicale puse de interpretarea acestui distih universal cunoscut (pe care le-am marcat grafic în citatele de mai sus). Mai întâi: Ce ar trebui să înțelegem prin gr. *ἐν ὑψίστοις*, respectiv lat. *in excelsis*? În literalitatea lor, aceste două expresii prepoziționale pot face trimitere la referenți diferiți. La ce se referă deci îngerii vestind bucuria universală a nașterii Mântuitorului? Am avea de-a face cu o referire „locală" la zonele celeste cele mai rarefiate, așa cum au înțeles primii traducători români ai pasajului (NTB 1648) și cum înțeleg din nou mulți interpreți moderni, inclusiv prestigioșii învățați care editează BIBL. JER.? Ar fi mai degrabă vorba tot despre o trimitere „locală", dar terestră, și anume la înălțimile topografice pe care, potrivit tradiției iudaice străvechi, se intonau cele mai solemne imnuri (cum dau de

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

înțeles interpretările neoprotestante)? Sau poate, după cum ne îndeamnă o bună parte a interpreților români (MICU, BIBL. 1914, RADU-GAL., BIBL. 1990, ANANIA, ceasloavele ortodoxe curente), legitim ar fi să vedem în această sintagmă o referire „personală", „cei din înalturi" fiind îngerii, în raport cu muritorii, menționați imediat, în secvența următoare? Nu există nici un indiciu textual mai precis care să favorizeze decisiv una din aceste soluții.

În al doilea rând: în funcție de cazul gramatical la care se află în context gr. *εὐδοκία*, la nominativ (ca în SEPT., ed. Rahlfs) sau la genitivul partitiv (ca în NT), interpretarea poate fi diferită. În tradiția textuală românească (de la NTB 1688 și până la ANANIA), se consideră că „bunăvoința" despre care vorbesc îngerii este sentimentul omenesc al înțelegerii și toleranței reciproce, care trebuie să domnească între oameni. Înregistrăm însă și interpretarea alternativă (adoptată de Cornilescu și de autorii recentei versiuni catolice și explicitată de asemenea în BIBL. JER.), potrivit căreia ar fi vorba în context de bunăvoința lui Dumnezeu față de oameni.

2.1.5.2. Gr. *εὐλογέω* (lat. *benedicere*), împreună cu derivatele sale nominale *εὐλογία* (lat. *benedictio*) și *εὐλογητός* (lat. *benedictus*) sunt din seria celor mai frecvent întrebuințate cuvinte din SEPT. și din NT. Formele românești actuale *binecuvânta*, *binecuvântare* și *binecuvântat*, forjate după modelele grec și latin, au înlocuit în texte, începând cu secolul al XIX-lea, mai vechile *blagoslovi, blagoslovenie* și *blagoslovit* (după slavon. **благословити**), rămase în uz ca excepții arhaizante, în special în vorbirea monahilor.

2.1.5.3. Vb. *a slăvi* și subst. *slavă* (după slavon. **славити**) sunt termenii tradiționali pentru echivalarea gr. *δοξάζω* și *δόξα* (lat. *glorificare* și *gloria*). O opțiune alternativă ar putea fi *a* (*prea*)*mări*, (*prea*)*mărire*, (*prea*)*mărit*, pe care o găsim, deocamdată sporadic, în unele texte liturgice.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

2.1.5.4. Versetele 10–15 conțin câteva din teonimele creștine fundamentale: *Împărat ceresc* (gr. *βασιλεύς)*, *Dumnezeu ceresc* (gr. *θεός ἐπουράνιος*), *Părinte Atotputernic* (gr. *πατὴρ παντοκράτωρ*), *Sfântul Duh* (gr. *ἅγιον πνεῦμα*), *Mielul lui Dumnezeu* (gr. *ἀμνὸς τοῦ θεοῦ*), *Fiu al Tatălui* (gr. *υἱὸς τοῦ πατρός*). Sintagma *Unul-Născut* (gr. *μονογενής*, lat. *unigenitus*), atributul suprem al lui Iisus Hristos, a fost precedată în vechile texte bisericești românești (Varlaam, Dosoftei ș.a.) prin formula *Singur-Născut*.

2.1.5.5. Fraza *καταξίωσον, κύριε, καὶ τὴν ἡμέραν ταύτην, ἀναμαρτήτους φυλαχθῆναι ἡμᾶς*) este ambiguă din punct de vedere gramatical. În *Doxologia mare* din cărțile de slujbă și din ceasloave citim următoarea versiune: *Învrednicește-ne, Doamne, în ziua aceasta fără de păcat să ne păzim noi*. Pornind de la constatarea că gr. *ἡμέρα* „zi" în acuzativ este complementul direct al vb. *καταξιόω* „a ține la cinste; a considera bun" (tradițional în română: *a învrednici*), iar pronumele personal *ἡμᾶς* în acuzativ poate fi înțeles ca „subiect în acuzativ" al vb. *φυλαχθῆναι* „a se păzi; a se menține (sub supravegherea cuiva)", o traducere alternativă ar putea fi *Învredniceşte, Doamne, și ziua aceasta, iar pe noi* [*învredniceşte-ne*] *să ne ținem în paza ta lipsiți de păcate.*

2.2. Efecte ale poliglosiei: modelul Dosoftei

Pentru climatul poliglot favorabil multiplelor interferențe lingvistice în care s-a definitivat formarea vechii române literare la sfârșitul secolului al XVII-lea, activitatea de traducător și de editor a lui Dosoftei are valoarea unui adevărat model. Nu doar mărturiile directe precum cea din cunoscutul portret făcut marelui mitropolit de către cronicarul Ion Neculce, ci însăși vasta și variata sa operă scrisă ne pun în fața unui adevărat polihistor, cu o uluitoare disponibilitate creatoare în plan lingvistic. Cunoscând și

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

utilizând în scris în egală măsură greaca, slavona[116], latina și polona, pe care le învățase sistematic, în adolescență, la școala „Frăției Ortodoxe“ din Lvov[117], Dosoftei include și limba română într-un adevărat „sistem“ de interferențe lingvistice extrem de propice transferului masiv de structuri conceptuale, frazeologice, sintactice și stilistice. Abundența notelor, comentariilor, gloselor cu conținut filologic-exegetic, istoric sau lingvistic și a „tâlcurilor“ teologice, alternarea pasajelor traduse sau compilate cu cele originale, trecerea de la un registru stilistic la altul conferă operelor românești ale lui Dosoftei un aspect particular, inconfundabil.

S-a presupus despre Dosoftei că ar fi fost grec, ucrainean sau aromân și că a învățat limba română mai târziu[118], că de aceea „limba scrierilor sale n-are cursivitatea și frumusețea limbii lui Varlaam sau a cronicarilor noștri“[119], că „împrumută fără multă alegere cuvinte din limbile originalelor sale și [...] are un număr cam mare de latinisme“[120]. Sintetizând păreri mai recente, întemeiate pe reinterpretarea documentelor, a mărturiilor directe, ca și pe argumente logice și psihologice, Alexandru Andriescu[121] susține că Dosoftei s-a născut într-o familie de boiernași moldoveni („neam de mazâl“ spunea despre el Ion Neculce), originari din Transilvania. Cum s-ar explica atunci aspectul „neromânesc“, „forțat“, sau „nefiresc“ al limbii române pe care o scria Dosoftei? Aș crede că răspunsul corect la această

[116] Între operele lui Dosoftei mai puțin cunoscute cercetătorilor români amintim opusculul redactat în slavonă *Despre transsubstanțierea sfintelor taine* și traducerea din greacă în slavonă a câtorva lucrări teologice: *Tratatul despre erezii* al lui Simeon Thessalonic, *Istoria bisericească* a patriarhului Gherman, *Epistolele* lui Ignație, arhiepiscopul Antiohiei (Vezi CIOBANU, IST., p. 218).

[117] *Cf.* CARTOJAN, p. 203, CIOBANU, IST., p. 213.

[118] Vezi PUȘCHILĂ, p. 2.

[119] CIOBANU, IST., p. 217.

[120] PUȘCARIU, IST., p. 103.

[121] În *Studiul introductiv* la ediția DOSOFTEI, O., pp. VI–XI.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

întrebare nu poate fi formulat decât luând în considerație ipoteza unei opțiuni intenționate sau, cel puțin, semiconștiente de a scrie altfel decât se vorbește, de a diferenția limba scrisă de graiul popular, conform principiului clasic (actualizat și în epoca barocă) al opoziției necesare între stilul înalt (reclamat de caracterul sacral al textelor prelucrate) și cel umil, al limbii de toate zilele. Că aceasta poate fi explicația justă, ne-o pot dovedi însemnările „neliterare" din manuscrisele sale, redactate în „limbajul curent", apropiat de vorbirea populară, nesupusă autocenzurii stilistice, precum și textele cu un conținut profan, cum este traducerea *Istoriilor* lui Herodot[122], în elaborarea căreia traducătorul s-a simțit eliberat de rigorile transferului terminologic literal. Și abundența gloselor explicative, mai frecvente în textele lui Dosoftei decât în ale oricăruia dintre contemporanii săi, poate fi interpretată tot ca un indiciu al conștientizării unui program de „înnobilare" intensivă a vocabularului românesc literar. Multe dintre aceste glose explică sensurile unor cuvinte folosite în text de autor și considerate de el mai greu de perceput.

Un exemplu de acest tip se referă la creația lexicală *aposcorachință*, s.f.[123], utilizată de Dosoftei în *Psaltirea în versuri*, p. 39^{r} (Ps. 26:9): „Ce-m trimite, Doamne, a ta socotință,/ Să nu duc delungul aposcorachință." În ediția tipărită la 1673 la Uniev, marginal, pp. 39^{r}–39^{v}, apare explicația: „Aposcorachință să chiamă că-ș părăsăște corbul puii, până-s cu fulgi albi, de nu-i hrănește, că nu să-ncrede." Într-o versiune manuscrisă anterioară a aceluiași text, adnotată marginal de Dosoftei[124], conținutul notei fusese mult mai amplu:

[122] Pentru această atribuire, vezi URSU 1976, p. 4.

[123] Singura lucrare lexicografică unde am găsit înregistrat acest termen este TDRG, s.v., cu explicația corectă: „Von Dos [oftei] aus gr. *ἀποσκορακίζω* « verstossen » gebildet."

[124] Vezi N.A. Ursu, *Notă asupra ediției*, în DOSOFTEI, PS. VERS., p. XXXVIII.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„Spun pentru corbul că, deaca scoate pui, îi hrănește până fac fulgi, și-i părăsește unde-s albi, că să-ndoiește pre corbiță. Atunce ei țâpă că n-au hrană, până fac pană neagră. Atuncea de-acii să-ncrede corbul de-i hrănește. Aceea este aposcorachință".[125] Această lungă explicație, formulată în două variante, mărturisește intenția lui Dosoftei de a face perceptibil cititorului român sensul unui termen absolut inedit, creat de el, printr-un procedeu cu totul neobișnuit, de la verbul grecesc *ἀποσκορακίζω* + suf. rom. *-ință*. După BAILLY, s.v., gr. *ἀποσκορακίζω* (< *κόραξ* „corb"), literal „envoyer aux corbeaux" („a trimite la corbi"), apare în SEPT. chiar în Ps. 26:9, cu sensul „chasser avec colère ou mépris" („a alunga cu mânie sau dispreț")[126]. BAILLY înregistrează în greaca biblică și derivatul nominal *ἀποσκορακισμός* „imprecation", atestat în Isa. 66:15, termen tradus destul de imprecis în BIBL. 1688 prin subst. *depărtare*, *cf. rebuke* (KJV), *mustrare* (CORN.), *certare* (RADU-GAL., BIBL. 1990). Verbul *ἀποσκορακίζω* există și în neogreacă (împreună cu derivatele nominale *ἀποσκοράκισις,* s.f., și *ἀποσκορακισμός*, s.m.), cu sensul „rejeter, repouser [avec mépris]; répudier: désavouer" („a respinge [cu dispreț]; a repudia, a renega") (VLACHOS, s.v.). Cred că în acest perimetru trebuie definit sensul pe care Dosoftei dorea să-l atribuie creației sale.

2.2.1. Parimiile preste an: *între literalitate și creativitate lexicală*

Parimiile preste an (...), Iași, 1683 este cea mai puțin cercetată dintre tipăriturile lui Dosoftei. Dacă o operă precum *Psaltirea în versuri* a fost reeditată de trei ori (de către

[125] *Apud* N.A. Ursu, *Note și variante* la DOSOFTEI, PS. VERS., p. 1078.

[126] Se pare că Dosoftei a avut la îndemână o ediție grecească în care Ps. 26 avea aceeași redactare ca Septuaginta la care trimite BAILLY,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Ioan Bianu în 1887 și de către N.A. Ursu în 1974 și 1978) și s-a bucurat din plin de atenția exegeților[127], dacă *Liturghierul* a fost de asemenea reeditat (în 1980, de același N.A. Ursu), dacă *Viața și petrecerea svinților*, Iași, 1682-1686 și *Molitvenicul,* Iași, 1681 au beneficiat de cercetări monografice mai extinse[128], această operă a lui Dosoftei este rareori citată sau folosită de cercetătorii care se ocupă cu limba literară românească veche.[129] Lectura integrală pe care am făcut-o *Parimiilor* lui Dosoftei mi-a creat convingerea că multe din laturile creativității lingvistice ale marelui cărturar vor rămâne necunoscute în filologia românească fără o cunoaștere aprofundată a acestei opere. În cele ce urmează voi prezenta succint câteva observații asupra acestor aspecte.

Textul este un adevărat *opus barrocum mixtum*; regăsim aici toate condițiile determinante ale unei creativități lexicale extreme: mediu plurilingv, varietate tematică, diversitate de tehnică a traducerii, de la literalismul cel mai strict până la prelucrarea liberă a textului tradus și la expresia originală. În această operă compozită, Dosoftei a mers poate cel mai departe în direcția valorificării libertății pe care și-a asumat-o în utilizarea limbii române, ca instrument al expresiei literare. Puținele norme lexicale-derivative,

căci în versiunile consultate de mine ale SEPT. cuvântul acesta este înlocuit în context printr-un sinonim cu sensul „a izgoni", *cf*. BIBL. 1688: *va izgoni,* CORN.: *va mustra*, RADU-GAL., BIBL. 1990: *amenință*, KJV: *rebuke* „reprașează, admonestează".

[127] Vezi Biblioteca Centrală Universitară București, *Dosoftei*, 1624–1693. *Biobibliografie,* București, 1974.

[128] Vezi C. Lacea, „Untersuchung der Sprache der « Viața și petrecerea svinților » des Metropoliten Dosoftei", în *Jahresbericht für rumänischen Sprache*", Leipzig, 5, 1898, pp. 51–144 și D. Pușchilă, „Molitvenicul lui Dosoftei. Studiu asupra limbii", în *Analele Academiei Române*, XXXVI. Memoriile secției literare, seria a II-a, București, 1915, pp. 1–114.

[129] Ca teză de doctorat, dna Mădălina Andronic pregătește o ediție critică a acestei importante tipărituri a lui Dosoftei.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

morfo-sintactice și sintactice fixate până la el în tradiția stilului bisericesc al vechii române literare sunt ignorate aproape în întregime de acest autor care, cel mai adesea, hotărăște să transpună cât mai aproape de litera lor, cu material lexical și morfologic românesc, textele slavone, grecești și latinești pe care le-a prelucrat.

Structurarea însăși a cărții este originală. Alături de amplele extrase biblice, orânduite conform necesităților de cult (care ar fi trebuit să constituie materia unică a *Parimiarului*), Dosoftei include, cu un fel de entuziasm nestăpânit al diversității, numeroase pasaje liturgice (rugăciuni și imnuri religioase), teologice (comentarii ale cântărilor sau pasaje teologice independente), poetice (traduceri sau versuri originale) și narative (vieți de sfinți). Montura intratextuală, formată în cea mai mare parte din indicații tipiconale, este redactată în slavonă sau în română ori, adesea, într-un jargon mixt.

Poliglosia, tehnica citatului și a parafrazei, adaptarea neologistică, utilizarea abundentă a xenismelor, dar mai ales rafinamentul calchierilor sintactice și semantice sunt factori ai unei retorici personale, fundamentată pe o necenzurată creativitate lingvistică. Existența unor largi pasaje libere, redactate într-o cursivă „limbă literară“ (în special „tâlcurile“ teologice și pasajele narative), ne îndreptățește să afirmăm că aspectul dificultos și adesea obscur al pasajelor traduse nu este atât un efect al „neajungerii limbii“, cât un act premeditat, întemeiat pe o atitudine de tip manierist-baroc. Guvernată de un principiu de estetică barocă, literalitatea este pentru Dosoftei nu un handicap, ci o sursă virtuală a expresivității.

Cea mai strictă literalitate este aplicată de Dosoftei la traducerea rugăciunilor și a imnurilor religioase, redactate alături de originalul slavon, uneori în tehnica juxtei intralineare, alteori în tehnica *face à face*, pe coloane. Invocarea unei necesități dogmatice de a respecta întocmai litera

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

originalului (care poate fi acceptată pentru textele religioase bilingve din secolul al XVI-lea, inclusiv pentru textele coresiene bilingve) are, în cazul lui Dosoftei, o relevanță minimă, întrucât, pe de o parte, rugăciunile și imnurile nu au un caracter sacral absolut precum Liturghia propriu-zisă și, pe de altă parte, aceeași strictețe a literalității o reperăm și în traducerea din greacă sau latină a unor texte profane, precum cel conținând prorocirea Sibilei Eritreea (pp. 130^{r}–131^{v}), tipărit împreună cu originalul latinesc intralinear, care a fost transliterat în alfabet chirilic.[130]

De altfel, reproducerea însăși a originalelor slavon, grecesc sau latinesc ale textelor traduse poate fi considerată o expresie a modului baroc. În plan lingvistic, această tehnică are drept consecință autonomizarea, în subtextul unei atitudini estetice, a discursului românesc, prin proiecția unei sintaxe aloglote și prin abundența creațiilor lexicale ad hoc. Iată, de pildă, la p. 131^{r}, un fragment din poemul despre prorocirea Sibilei Eritreea, v. 28: *Tunc ligneum fidis erit exoptabile cornu/ Atunce lemneul svinților fi-va foarte dorit cornu.* După cum se poate vedea, topica latinească este

[130] În ediția sa DOSOFTEI, O., pp. 373–374, N.A. Ursu include și acest text poetic, pe care-l și comentează în secțiunea de *Note și variante*, pp. 480–484. Sunt reproduse aici și versiunile latinească și poloneză, în transcrierea din chirilică a lui Ștefan Ciobanu, în *Mélanges d'histoire littéraire et de littérature comparée offerts à Charles Drouhet*, București, 1940, pp. 65–75. Întrucât transpunerea chirilică fonetică practicată de Dosoftei reflectă pronunțarea occidentală, în filieră germano-polonă, a latinei (*ce, ci* = [țe], [ți], *qu* =[gu], *au* = [av] etc.), reconstituirea textului latinesc pune destule probleme, de unde și unele scăpări de transliterare ale lui Șt. Ciobanu, menținute și în ediția N.A. Ursu. Semnalez câteva: *tellis* în loc de, corect, *terris* (v. 7), *reitiens* în loc de *reiciens* (v. 8), *inguirens* în loc de *inquirens* (v. 9), *usqueam* în loc de *usquam* (v. 18), *hinc* în loc de *hunc* (v. 19), *Tartareum que* în loc de *Tartareumque* și *de hiscens* în loc de *dehiscens* (v. 24), *sulfuris* în loc de *sulphuris* (v. 26), *ex optabile* în loc de *exoptabile* (v. 28), *nocumenta que* în loc de *nocumentaque* (v. 29).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

reprodusă întocmai, cu păstrarea intactă a raporturilor morfo-sintactice latinești, chiar și acolo unde anizomorfismul structural între română și latină este absolut, respingând transferul automat. Manierismul sintactic este „agravat" aici de prezența a două creații lexicale calchiate: sintagma latinească *ligneum... cornu* apare transpusă prin figura etimologică *lemneul... cornu*, ale cărei componente au caracterul unor autentice xenisme lexical-morfologice, justificate exclusiv de o intenție expresiv-estetică.

Alteori, versiunea românească însoțește și transpune literal, în mod simultan, corespondentele grecesc și slavon, ca la p. 89^{v}, unde, sub titlul *Stihuri de prolog*, găsim următorul distih trilingv[131]:

Ἐκ δέξιας καθίσας, πατρικὶ,
Πίστιν μαθιμαῖς βεβαίοτε ἄνδρειξας·

О деснѫѧ сѧдъ отца своего слове
Вѣрѫ ѹчеником тврьдѣншъ показавъ.

De-a direapta deaca ședzuș, a părintelui tău cuvântule,
Credința ucinicilor mai tare o feceș.

Un grad mai atenuat de literalitate manifestă Dosoftei în traducerea fragmentelor biblice. Aparținând atât Vechiului, cât și Noului Testament, citatele biblice au dimensiuni diferite, de la câteva versete și până la câteva capitole continue, sau chiar cărți biblice întregi, precum cartea *Iona*, tradusă de Dosoftei integral și tipărită între pp. 51^{r}–53^{r} sub titlul *Din prorociia lui Iona citenie*. Selecția fragmentelor

[131] Transliterarea textului grecesc, redactat de Dosoftei în chirilică, îmi aparține. În transliterarea cu alfabet latin a scrierii chirilice am aplicat, ca peste tot, principiile expuse în OLTEANU, SLAV., pp. 23–24.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

biblice și inserția lor în desfășurarea ritualului liturgic ortodox este preluată de Dosoftei din vreun *Parimiar* slavon pe care-l va fi avut la îndemână. Același text slavon a constituit, cu cea mai mare probabilitate – dovadă în acest sens marea frecvență a slavonismelor ad hoc –, originalul după care s-au tradus atât imnurile religioase, cât și fragmentele biblice.

Pe baza amplelor citate biblice din *Parimiar*, ca și a unor fragmente biblice din alte opere ale lui Dosoftei, N.A. Ursu[132] a emis o seducătoare ipoteză. Comparând aceste fragmente biblice cu corespondentele lor din Ms. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române, care conține o versiune foarte apropiată de textul tipărit la București la 1688, filologul ieșean remarcă numeroase asemănări și coincidențe frazeologice și lexicale între cele două texte și conchide că „traducerea lui Milescu, care era în toate privințele nesatisfăcătoare, a fost revizuită în mod substanțial și rescrisă de Dosoftei“[133]. După același autor[134], Dosoftei a revizuit și rescris versiunea inițială a lui Milescu înainte de a tipări *Psaltirea slavo-română* și *Parimiile preste an*, preluând, în vederea editării acestor lucrări, ample fragmente din Biblia tradusă inițial de Milescu și revizuită de el însuși ulterior.

Coincidențele lexicale relevate de N.A. Ursu, între care unele derivate lexicale caracteristice lexiconului lui Dosoftei, precum *vârtucios, cugetăcios, îmbuibăcios, nemuricios, umilicios, sâmțâcios*, nu au cum să nu indice o legătură oarecare între marele mitropolit-cărturar și textul din Ms. 45. Sunt de părere însă că, deși este aproape sigur că revizuise traducerea primară a lui Milescu, Dosoftei nu a preluat totuși în *Parimii* fragmentele corespondente din acel manuscris,

[132] Mai întâi în studiul „Dosoftei necunoscut“, în *Cronica*, XI, 1976, nr. 6, pp. 5–6, apoi, pe larg, într-o suită de articole publicate în ultimii ani în revista *Limba română*.

[133] N.A. Ursu, *Note și variante*, în DOSOFTEI, O., I, p. 504.

[134] *Ibidem*, p. 111.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ci le-a tradus din nou, urmărind îndeaproape *Parimiarul* slavon după care se orienta și care constituia izvorul său principal. Ca și în cazul retraducerii în proză a Psalmilor pentru *Psaltirea de-nțăles*, îi va fi venit mult mai ușor cărturarului exersat să traducă din nou, „la rând", în textura ansamblului, fiecare fragment, decât să stea să-l identifice în traducerea revizuită a lui Milescu.

Compararea aspectului traducerii în *Parimiar* și în Ms. 45 a unor locuri din Vechiul Testament nu lasă nici o îndoială: textele sunt diferite, dar au un „aer comun", vădesc stiluri înrudite. Spre exemplificare, voi cita în paralel primele șase versete din capitolul I al cărții *Iona*, așa cum apar ele în Ms. 45 și în DOS. PAR.:

Ms. 45, p. 353r/1
[1.] Și s-au făcut cuvântul Domnului cătră Iona al lui Amathi, dzicând:
[2.] „Scoală-te și pasă la Neneví, cetatea cea mare, și strigă întru ea, căci să sui strigarea răutății ei cătră mine."
[3.] Și să sculă Ioná a fugi la Tharsis, den fața Domnului; și pogorî la Iopí și află vas mergând la Tharsis și au dat navlonul lui [marg. plata lui] și să sui întru însul ca să margă cu ei la Tharsis den fața Domnului.
[4.] Și Domnul au rădicat vântu mare în maare și să făcu fârtună mare în maare și vasul să cumpăniia să să sfărâme.
[5.] Și să spământară corăbiierii și striga cineș la Dumnedzăul lui și scoatere au făcut vaselor dentru vas în maare, ca să să iușurěze de înse, iară Ioná s-au pogorât la pântecile vasului și dormiia și horăiia.
[6.] Și veni la el cel den fundul vasului și dzise lui: „Ce horăiești tu? Scoală-te și cheamă pre Dumnedzăul tău, cândai ne va mântui Dumnedzău pre noi și nu vom pieri!"

Dos. Par., pp. 51r–51v
[1.] Fu cuvântul Domnului cătră Ioná a lui Emathí, grăind:
[2.] „Scoală de purcede la Niniva, cetatea cea mare. Și să strigi într-însă, că s-au suit strigarea răutății ei cătră mine."

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

> [3.] Și să sculă Ioná să fugă în Tharsis de la fața Domnului; și să pugorî la Iopi și află corabie mărgătoare la Tharsis. Și-ș dĕde chiriia sa și întră în corabie să-noate cu dânșii la Tharsis de la fața Domnului.
> [4.] Și Domnul rădică vânt mare pre mare și să făce holbură mare pre mare și corabiia era în primejde să să zdrobască.
> [5.] Și să-nfricoșară corăbiiarii și striga tot însul la dumnădzăul său și lepădare făcea vaselor celor din corabie în mare, să iușurĕdze, iară Iona să pogorâsă în pântecele corăbiei și dormiia și horoia.
> [6.] Și veni cătră dânsul cârmaciul și dzisă lui: „Ce tu horoiedz(i)? Scoală-te și roagă pre Dumnedzăul tău, // doară nu cumva ne-a mântui și să nu pierim.“[135]

După cum se poate constata, cele două texte reprezintă versiuni diferite, singurele coincidențe lexicale semnificative între ele fiind expresia *strigarea răutății* (v. 2), verbele *să iușureze* (v. 3) și *horăia* (v. 5 și v. 6). În schimb, segmente importante din orizontul referențial al textului sunt numite prin opțiuni lexicale foarte diferite: *corabie/vas* (v. 3, v. 4) *chiria/navlonul* (v. 3), *holbură/fârtună*; *era în primejdie/să cumpăniia* (v. 4), *să-nfricoșară/să spământară*; *tot însul/cineș* (v. 5), *cârmaciul/cel den fundul vasului* (v. 6) etc. Persistă totuși suficiente indicii că mâna lui Dosoftei, sau cel puțin îndrumarea sa, au afectat într-o măsură oarecare structura textului din Ms. 45. Între dovezile cele mai izbitoare în acest sens putem invoca traducerea analitică prin sintagma *între mijlocul* (sau *pren mijloc*) a prepoziției grecești *ἀνάμεσον* „între“, formă care apare extrem de frecvent în textul veterotestamentar, atât în Ms. 45 (de unde a trecut în Biblia

[135] Aici, ca și în alte texte care nu beneficiază de ediții moderne, punctuația a fost stabilită de mine, pe baza edițiilor biblice moderne. Segmentarea și numerotarea versetelor biblice în DOSOFTEI, PAR. este introdusă de asemenea de mine.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de la 1688), ca și în fragmentele biblice din *Parimiile* lui Dosoftei.

Dacă totuși secvențele biblice vădesc cu mai multă pregnanță amprenta lui Dosoftei în *Parimii* în comparație cu Ms. 45, acest fapt se explică pe de o parte prin aceea că textul din Ms. 45 este totuși doar o revizie, iar, pe de altă parte, este de presupus că revizia însăși a lui Dosoftei a fost supusă unei revizii ulterioare, Ms. 45 nefiind o producție directă a „atelierului" lui Dosoftei, ci o copie elaborată pentru mitropolitul Theodosie Veștemeanul de diacul Dimitrie din Câmpulung, după cum se indică în *Cuvântu înnaintea cărții aceștiia cătră preasfințitul mitropolit* (Ms. 45, f. 1^{v}).[136]

Revenind la conținutul *Parimiilor*, să remarcăm că o importantă secțiune tematică o constituie secvențele intercalate între imnuri și rugăciuni, intitulate *tâlcuri*, care au un caracter explicativ, exegetico-teologic. Unele dintre aceste pasaje au o lungime apreciabilă, întinzându-se pe două-trei pagini de text. După toate aparențele, aceste tâlcuri nu sunt traduceri, ci redactări originale ale lui Dosoftei sau, cel mult, prelucrări libere după diferiți Părinți ai Bisericii și alți scriitori ecleziastici. Aspectul „curat" și cursiv al exprimării, raritatea relativă a xenismelor, a calcurilor și a derivatelor ad hoc, sintaxa elevată, dar mai puțin marcată de distorsiunile „manieriste" din pasajele traduse constituie împreună o dovadă în plus asupra caracterului intenționat artificial al acestora din urmă. Pe una și aceeași pagină întâlnim practic texte redactate în două registre stilistice: unul mai liber și mai fluent, și altul mai artificial.

Un pasaj ca acela pe care îl voi reproduce în continuare constituie, prin eleganța sa sintactică și prin rafinamentul terminologic, un argument decisiv împotriva celor care, eventual, mai pot susține că Dosoftei nu cunoștea bine limba română. Din această perspectivă, înfățișarea „greoaie"

[136] Vezi *Biblia 1688*, Pars I, *Genesis*, în seria „Monumenta linguae Dacoromanorum", Iași, 1988, p. 153.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

a textelor traduse nu este un semn de „necunoaștere“ sau „lipsă de stăpânire“ a limbii, ci, dimpotrivă, după cum am mai spus-o, efectul intenției conștiente de a crea forme noi. Inventate în procesul interferenței lingvistice româno-slavone sau româno-grecești, creațiile lexicale pătrund mai greu în redactările originale, unde presiunea regulatoare a normei literare a epocii, ca și cea a vorbirii populare, este mai activă. Textul pe care îl prezint în continuare (pp. 94^{r}–94^{v}) este unul dintre cele mai vechi comentarii de teologie superioară din cultura românească:

> Adecă Domnul Hristos, cum s-au suit în ceriuri cu doaă ființe, ființa să chiamă latinește substanție, grecește usia, rumânește ființă. Că ființa iaste un lucru ce iaste. Deci toată lumea cea de sus și ceastă de gios întâi nu era și din nefiind le-au făcut Dumnădzău în ființă, adecă le-au făcut de sînt. Noi încă când cugetăm să facem ceva, un meșterșug, de-l facem, el iaste,// de nu-l facem el nu iaste. Sau cuconi de-i facem, ei sînt ființă, iară de nu-i facem, ei nu sînt. Însă omul iaste pre lume ființă mai de-a hirea, căce că-i cugetătoriu și cuvântăreț și cunoscător și volnic a face bine și slobod. Toate le are de la Dumnădzău, carele i-ai făcutu-i ființa din neființă. Iară Dumnădzău fiind cu ființa mai presus de toată ființa, căce că svințiia sa au făcut toată ființa și firea tuturor și le-au dat a fi din ce nu era și le-au dăruit și a trăi. Acela milostivul Dumnădzău au împreunat ființa sa cea dumnădzăiască cu ființa noastră ceastă omenească, că s-au născut svințiia sa de s-au făcut om deplin în ființă îndeplină, în sfat și în fire, și s-au făcut statul în doaă ființe de firi întregi. Cu acele îmbe firi și ființe au zburat la părintele său ce l-au născut din ființa sa, părintele fără maică, mainte de toț vecii și de toată ființă.[137]

Acest text, precum și multe altele similare (*cf*. pp. 98^{r}, 98^{v}, 99^{v}, 100^{r}, 110^{r}, 125^{r}, 127^{r} etc.), constituie deopotrivă și

[137] Într-un context mai larg, acest pasaj a fost publicat cu titlul „Dosoftei, Parimiile preste an“ („Fragmente teologico-filosofice“), selecție, transcriere și prezentare de Eugen Munteanu, în *Limba română*, Chișinău, nr. 3–4,1991, pp. 46–49.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

una dintre primele atestări în cultura românească ale unui limbaj filozofico-teologic originar.

Între creațiile lexicale abundente în aceste pasaje cu conținut teologic, trebuie să citățm mai întâi pe acelea care definesc dimensiunile metafizice primare precum *ființă*, *neființă*, *fire*, substantivizări abstractizante precum *nefiind*, *a fi*, *purcedere*, *împreunăciune*, cupluri terminologice în care calcurile de semnificat alternează cu împrumuturile echivalente, precum *stat - față - ipostas*, *cântătoriu - poetic - tvoreț - peveț*, creații lexicale abstracte cu prefix privativ (*nemilă*, *nepricepere*, *nedumnedzăire*, *neștiință* etc.) și, mai presus de toate, rarisima substantivizare a pronumelui posesiv („tatăl și fiiul [...] au osăbiciune cu *al său*, adecă cum are părintele *al său* său a naște pre fiiul și a scoate duhul svânt, și cum are fiiul *al său* său a să naște din părintele, așea și duhul svânt are *al său* său a purcede din părintele și a să odihni pre fiiul", p. 127[r]) care, încercând să exprime conceptul de „proprietas", trimite cu gândul la subtilitățile terminologice scolastice, receptate probabil de Dosoftei fie direct prin latină, fie prin comentarii grecești.

Cât privește terminologia tehnică ecleziastică necesară formulării indicațiilor tipiconale (redactate, de regulă, în slavonă dar și, mai rar, în română), aceasta abundă în termeni împrumutați din slavonă (mulți dintre ei de origine greacă): *peasnă, irmos, canon, poslanie, catavasie, stih, pripeală, liță, petdeseatniță, prochimen, cislă, citenie, diaconstă, itros, stiholog, stihologhie* etc.

Sub imperativul principiului literalității, nu echivalarea prin reconstrucția și „naturalizarea" semnificației enunțului pare să-l intereseze pe traducător, ci reproducerea integrală a fiecărui lexem grecesc în parte. Atunci când nu are la îndemână un corespondent românesc convenabil, Dosoftei creează unul, de cele mai multe ori prin imitarea corespondentului din textul originalului slavon sau grecesc tradus. De o mare

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

diversitate structurală, morfologică și semantică, aceste creații lexicale pot fi reduse la trei clase principale:

a) creații lexicale derivative, în care sufixe românești sunt atașate la rădăcini aloglote: *bezaconic, probrăzală, musicesc, iamvicesc, ritoricí, titluí* etc.;

b) creații lexicale derivative realizate exclusiv cu material morfematic românesc: *bunătățâtor, cugetăreț, cugețit, înfețit, întregá, înviețător, góniță, făptariu, meserí, mortac, nemuritoríe, nelutátec, uniciune, viiatic, vârtoșitură* etc.;

c) creații lexicale mixte, obținute prin compunere și/sau schimbarea valorii gramaticale: *adebunătate, de-apoiurile, întâipusoare, supceriu* etc.[138]

Este de subliniat încă o dată că toate aceste creații lexicale, multe dintre ele violentând nu doar percepția normativă, dar chiar sistemul morfo-lexical românesc, apar în text sub presiunea unor lexeme slavone sau grecești.

O altă caracteristică a vocabularului lui Dosoftei – în *Parimii* mai evidentă decât oriunde – o reprezintă marea cantitate de împrumuturi contextuale din slavonă, greacă și, mai rar, din latină. Cele mai multe dintre ele, adaptate sumar și inconsecvent la sistemul morfologic românesc, nu au fost reținute de vocabularul bisericesc românesc. Cu titlu de exemplu, enumerăm câteva slavonisme de acest tip: *bogovidnic* (*cf*. slavon. **БОГОВИДЬНЪ** „care ține de viziunea divină"), *devestăvnic* (*cf*. slavon. **ДѢВЬСТВЬНИКЪ** „virgin"), *deistvui* (*cf*. slavon. **ДѢИСТВИТИ** „a acționa"), *idoloslujitel* (*cf*. slavon. **ИДОЛОСЛ҃ЖИТЕЛЬ** „idolatru"), *inoplemenic* (*cf*. slavon. **ИНОПЛЕМЕНЬНИКЪ** „[de neam] străin"), *plodnic* (*cf*. slavon. **ПЛОДЬНЪ** „roditor"), *podanină* (*cf*. slavon. **ПОДАНИЕ** „acordare"), *preobrajenie* (*cf*. slavon. **ПРѢОБРАЖЕНИЕ** „metamorfoză, transfigurare"), *săzdanie* (*cf*. slavon. **СЪЗДАНИЕ** „creatură"), *slavoslovi* (*cf*. slavon. **СЛАВОСЛОВИТИ** „a lăuda, slăvi"),

[138] Pentru o tratare amănunțită a tuturor tipurilor de calcuri lexicale practicate de cărturarii români în traducerile din secolul al XVII-lea, vezi MUNTEANU, CALC. și *infra* 3.2.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

slavoslovie (*cf*. slavon. **славословиѥ** „slavă, laudă“), *țveatonosie* (*cf*. slavon. **цѣѣтоносиѥ** „faptul de a purta [produce] flori“), *văhod* (*cf*. slavon. **вѣходъ** „intrare“), *văsclicnovenie* (*cf*. slavon. **вѣскликновениѥ** „vociferare“), *văznesenie* (*cf*. slavon. **вѣзнесениѥ** „exaltare“), *vlastie* (*cf*. slavon. **власть** „putere“) etc.

Sunt însă și cazuri în care, deși utilizează un slavonism rar, Dosoftei traduce prin acest termen un alt cuvânt slavonesc decât cel corespondent din punct de vedere etimologic. De pildă, în secvența *...că pre toț(i) să mântuiești pomazanii cei tăi ai venit* (*Parimii*, p. 100[v]), slavonismul *pomazanii* „cei unși, învestiți“ (*cf*. slavon. **помазанъ** „unctus“)[139] echivalează în textul românesc slavon. **христь**, termen care apare în textul slavonesc paralel, cu un sens apropiat, dar care este de origine grecească în slavonă. Acest tip de producere este și el un indiciu al marjei de libertate pe care și-o asuma Dosoftei în opțiunile sale și al dexterității sale de poliglot.

Mulți termeni grecești sau latinești cu conținut filozofic sau mai larg intelectual-cultural, care vor fi în secolele următoare definitiv adoptați de lexiconul literar românesc, apar deja la Dosoftei. Iată câteva unități lexicale de acest tip atestate în *Parimii: ipocrit, ipostas* (și *ipostasă*), *ritoric, rítor, ritorícă, scopos, comită, cauză, musícă* (și *musichie*), *testament* (și *testământ*), *persoană, substanție* etc.

Relativ mai frecvente decât în alte tipărituri ale epocii sunt în *Parimii* glosele lexicale explicative, de diferite dimensiuni. De cele mai multe ori, astfel de explicații se referă la termeni teologici slavoni, utilizați mai frecvent în contextul dat; unele au dimensiuni mai ample, așa cum este glosa de la p.125[r]:

> Bogonacealie iaste un cuvânt legat din 2, dumnedzăiasca cepătorie, adecă că svânta troiță iaste începătoare de dumn(ă)dzăire și de domnie, **господначалиѥ**.

[139] Vezi MIKLOSICH, s.v.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Glosele de acest tip sunt importante pentru înțelegerea personalității lui Dosoftei, căci atestă și ele conștientizarea procesului de creație lexicală. În cazul glosei de mai sus este evidentă dificultatea exegetului de a transpune în limba română un concept teologic dificil, cel de „îndrumare divină". De altfel, subst. **богоначалие** este el însuși, în slavonă, rezultatul unei calchieri complexe, care implică atât structura compusului, cât și sensul lexical al termenului secund, după gr. *θεαρχία*. Constatând că eventuala „traducere internă" *dumnădzăiasca-cepătorie* ar fi o soluție ineficientă, care nu lasă să transpară semnificația adecvată, Dosoftei optează pentru împrumutarea termenului slavon, utilizat frecvent în pasajele românești ale cărții.

Încă și mai frecvente sunt semiglosele, sintagme sau propoziții explicative integrate în structura discursului, de tipul *Și pecetluiește adecă obrășește căldura duhului svânt* (p. 111[r]) sau *Prostata* [< slavon. **простата** „simplicitas"] *să chiamă fiece va fi într-una* (p. 84[v]); altele sunt simple paranteze, precum cea de la p. 55[v] (seria a III-a de numerotare): *iarba spălătorilor* (*zielie farbskie, herba fullonum*). Obiceiul de a formula astfel de explicații dovedește și utilizarea sistematică, de către Dosoftei, a dicționarelor de diferite tipuri.

Se poate presupune că *Parimiile preste an* au circulat în mediile ecleziastice și în cele cultivate românești, lăsând urme apreciabile în textele ulterioare. În acest sens, putem cita un argument concret pentru utilizarea de către urmași a amplelor citate biblice introduse de Dosoftei în *Parimiarul* său. În nota 1, p. 717 a Bibliei sale de la 1795, Samuil Micu glosează un fragment din Iona 4:4 prin următoarea indicație: „În parimie: *și au zis: foarte m-am scârbit eu, până la moarte.*" Că „parimia" la care trimite Samuil Micu poate fi, cu mare probabilitate, *Parimiarul* lui Dosoftei ne-ar îndreptăți să credem următoarele fapte. La locul citat (Iona 4:4), în nici unul din izvoarele principale utilizate de traducătorii și revizorii care au realizat cele trei versiuni integrale ale Bibliei din secolul al XVII-lea (Biblia de la 1688,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Ms. 45 și Ms. 4389), și anume FRANKF., VULG. și OSTROG[140], secvența corespunzătoare nu apare deloc; în mod firesc, ea nu apare nici în Ms. 45 și nici în textul tipărit la 1688. Această secvență, care în discursul biblic reprezintă o anticipare a răspunsului lui Iona din v. 9, este inclusă într-una din versiunile manuscrise din secolul al XVII-lea ale Bibliei, ca și în Parimiarul lui Dosoftei, în următoarele redactări: *El răspunse: Foarte mi-au părut rău, până la moarte* (Ms. 4389, p. 425r/2) și *Și dzâsă: Foarte m-am oscârbit eu, până la oară de moarte* (DOS. PAR., p. 53r). Coincidența de opțiune textuală între Dosoftei și Daniil Panoneanul, presupusul autor al traducerii integrale a Bibliei cuprinse în Ms. 4389[141], s-ar putea explica prin raportarea lor comună la o versiune tradițională manuscrisă, slavonă sau românească, a *Parimiarului*, ipoteză ce nu poate fi exclusă în mod absolut nici cu referire la Samuil Micu însuși. Ceea ce ne determină totuși să credem că ilustrul cărturar ardelean a utilizat ca material auxiliar, în procesul de revizuire a traducerii de la 1688, chiar *Parimiile* lui Dosoftei sunt coincidențele de formulare între redactările sale și cele ale mitropolitului moldovean, și anume în locuri în care Biblia de la 1688, urmată de regulă foarte îndeaproape de Micu, prezintă alte exprimări. Între acestea, citățm câteva, culese doar din puțin extinsul text al Cărții lui Iona.

La Iona 2:7, textul biblic conține o metaforă care desemnează porțile infernului, Șeol, descris ca un ținut cu zăvoare veșnice. În textul originar (BIBL. HEBR.) expresia ebraică semnifică literal „până la rădăcinile munților“[142]. În FRANKF. această formulă este redată prin sintagma gr. *εἰς σχισμὰς ὀρέων*, reprodusă în Ms. 45 și BIBL. 1688 prin sintagma *întru*

[140] Vezi CÂNDEA, pp. 116–126 și ANDRIESCU, pp. 12–21.

[141] Vezi URSU 1981, p. 8.

[142] *Cf. zu der Berge Gründen* (LUTHER[1]), *to the bottoms of the mountains* (KJV), *à la racine des montagnes* (BIBL. JER.), *bis zu den Wurzeln der Berge* (N. ECHT. BIBL).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

spintecări de munți. Dacă în Ms. 4389 conținutul gr. *σχίσμα* „figură“ este exprimat prin subst. *propastie*, inspirat de slavon. **пропасть** din OSTROG, în DOS. PAR., p. 52r secvența citată apare în forma *în crăpături de munți*, reluată întocmai de MICU la p. 716 a ediției sale: *întru crepăturile munților.* În versetul următor, Iona 2:8, construcția nominală grecească *ἐν τῷ ἐκλείπειν ἀπ'ἐμοῦ τὴν ψυχήν μου* din FRANKF. este echivalată printr-o subordonată verbală în toate versiunile românești, probabil și după modelul *cum angustiaretur in me anima mea* (VULG.) și **егда скончевашеся от мене дꙋша моя** (OSTROG). În comparație cu toate celelalte versiuni anterioare, inclusiv textul tipărit la 1688, opțiunea din acest loc a lui Micu se apropie până la identificare de cea a lui Dosoftei: *să fârșiia din mine sufletul mieu* (DOS. PAR., p. 52)/*să sfârșiia din mine sufletul mieu* (MICU, p. 717). Identitatea de opțiuni ni se pare evidentă pentru a accepta întrebuințarea de către Samuil Micu a *Parimiarului* lui Dosoftei.

Ținând seama de amploarea citatelor biblice din *Parimii*, o cercetare comparativă amănunțită ar putea revela o cantitate apreciabilă de opțiuni de traducere preluate de Samuil Micu de la Dosoftei. Prin aceasta, aportul lui Dosoftei la constituirea „textului recept“ al Bibliei românești ar apărea mai consistent decât se consideră în genere.

2.2.2. Prologul tragediei Erofili

În articolul *Dosoftei, poet laic*[143], Al. Elian a semnalat un text poetic de 154 de versuri, descoperit de el în Ms. BAR 3456, care conține o copie din prima jumătate a secolului al XVIII-lea a unei traduceri parțiale a *Cronografului* lui Matei Kigalas. După cum argumentează Al. Elian, acest fragment poetic reprezintă traducerea prologului tragediei

[143] În *Contemporanul*, nr. 21 (1967), p. 3.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Erofil a dramaturgului cretan Ghiorghios Hortatzis, a cărei primă ediție a apărut la Veneția în anul 1637. Indicii filologico-istorice, dar mai ales amprenta inconfundabilă a stilului său, vădesc fără dubii paternitatea lui Dosoftei asupra traducerii acestui text în românește. O transcriere filologică a textului a efectuat N.A. Ursu[144], care a publicat în fotocopie și originalul neogrecesc al *Prologului*, după o ediție apărută la Veneția în 1772.

Metoda de traducere practicată aici de Dosoftei este înrudită cu cea din *Viețile sfinților* și, în măsură maximă, cu cea din *Psaltirea în versuri*. Spre deosebire de *Psaltirea de-nțăles* și de *Parimiile preste an*, unde principiul literalității în transpunere este respectat cu mare rigurozitate de Dosoftei, în acest text laic reperăm o traducere foarte liberă, guvernată nu de exigențe dogmatice sau filologice, ci de desfășurarea liberă a creativității poetice. Departe de o traducere cuvânt cu cuvânt, Dosoftei creează aici tropi inexistenți în original și chiar comprimări, rezumări sau amplificări ale unor pasaje. Versetele nr. 27–28 din originalul neogrecesc, referitoare la gloria pieritoare a Cartaginei, lipsesc, de pildă, în adaptarea lui Dosoftei (care le-a considerat probabil prea puțin revelatoare), pe când, dimpotrivă, versetele nr. 23–24 (un distih referitor la Moldova) din textul românesc nu se regăsesc în originalul neogrecesc.

Preponderența principiului poetic față de cel al literalității determină absența aproape totală a calcurilor lexicale, a xenismelor și împrumuturilor contextuale care caracterizează atât de pregnant alte scrieri ale lui Dosoftei, în special cele cu conținut teologic. Sintaxa versiunii românești este independentă de cea a originalului, dislocările sintactice, când apar, nu reflectă sintaxa grecească, ci manierismul poetic al lui Dosoftei: *Eu sînt aceea, caut acmu, ce mă toț văd cu ură* vs *ἀπ'ὅλοι με μισοῦσι* (v. 9).

[144] Vezi DOSOFTEi, O. I, pp. 377–380.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

2.2.3. Legenda lui Afrodițian Persul

Povestea lui Afrodițian Persul este un text apocrif care a circulat în mediul cultural românesc în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, copiat de obicei în zbornice miscelanee. Povestea, un amestec de „teologie populară" cu elemente miraculoase și păgâne, se referă la evenimentele neotestamentare ale nașterii lui Iisus Hristos, relatate în Evanghelia lui Matei 2:1–12.

Utilizez textul românesc păstrat în filele 63^{r}–69^{v} ale Ms. rom. nr. 34 de la BAR (*cf*. CAT. MAN. ROM., I, p. 95–97), transcris și editat de Dan Simonescu, *Legenda lui Afrodițian Persul. Studiu și text*, București, 1942. Intitulat *Povestea lui Afrodițian Persul scrisă de Filip Prizviterul, Singhelul marelui Ioan Zlataust, pentru naștire lui Hristos și pentru steaoa și pentru închinăciune vlăhovnicilor de Persida blagoslovi o[t]ce*, manuscrisul este semnat de un anume Toader Jora și datat 1756; copistul mai menționează și faptul că a copiat textul de pe un „izvod" mai vechi, al arhimandritului Neculai. Dan Simonescu, ed. cit., p. 12, consideră că „prima traducere a textului în românește s-a făcut în Țara Românească prin jumătatea a doua a secolului al XVII-lea", atribuind copistului aspectul pregnant moldovenesc al limbii textului. Mai recent, MOLDOVANU, MISCELL., § 2, *Paternitatea traducerii Legendei lui Afrodițian Persul*, pp. 417–420, a recunoscut totuși amprenta specifică a stilului și limbii lui Dosoftei, atribuind în consecință acest mic text cărturarului moldovean.

La argumentele invocate de acest cercetător în sprijinul ipotezei sale (particularități fonetice specifice limbii lui Dosoftei, cuvinte, sensuri, locuțiuni sau variante atestate exclusiv în scrierile sale, precum *steje* „grabă", *strălucoare, lucrăreț, sămnătură* „semn divin", loc. adv. *cu dulce* „plăcut", utilizarea frecventă a hiperbatului sintactic, inclusiv în locuri unde această structură nu își are un corespondent în textul grecesc etc.), se mai pot adăuga și altele: îmbinarea

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

specifică, de tip manierist, între traducerea literală și abateri mari, pe alocuri, de la litera textului, alternanța între reproducerea „cuvânt cu cuvânt“ a unor secvențe cu altele care au caracterul unor adevărate parafraze, abundența slavonismelor și a grecismelor neadaptate morfologic și semantic (*vlăhovnic* „mag“, *glavizna* „diademă“[145], *poslanec* „sol“, *tecton* „tâmplar“, *sathir* „satir“ etc.), frecvența calcurilor lexicale (*descoperământ* ← *ἀποκάλυψις* „revelație“, *totputernec* ← gr. *παντοκράτωρ*, *lucrăreț* ← gr. *ἔμπρακτος* „practic“, *sânguri de sine* ← gr. *αὐτομάτως* (adv.), *a spune vești bune* ← gr. *εὐαγγελίζω* etc.); acumularea, pe câteva pagini de text, a unei apreciabile cantități de asemenea unități lexicale vădește un tip de creativitate lingvistică proprie lui Dosoftei.

Deși considerat „carte populară“, textul are un conținut relativ complex din punct de vedere conceptual, ceea ce m-a și determinat să-l includ în sfera mea de cercetare; multe din atestările lexicale de aici lămuresc și completează adesea dinamica opțiunilor de echivalare din alte texte, mai importante, ale lui Dosoftei.

După cum arată Dan Simonescu, ed. cit., pp. 10–11, originalul grecesc a circulat intens atât în spațiul cultural bizantin – textul fiind atribuit lui Afrodițian-Philippos Sidetes –, dar și în Occident, copiile răspândite aici dându-l drept autor pe Sextus Julius Africanus. Pentru comparația intertextuală am utilizat textul grecesc publicat de Dan Simonescu, ed. cit., pp. 25–30, sub titlul *Ἀντιβολὴ γενομένε ἐν Περσίδι μεταξὺ Ἑλλήνων Ἰουδαίων τε καὶ χριστιανῶν περὶ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ ἡμῶν.* Editorul român preia textul grecesc după ediția publicată de A. Vasiliev, *Analecta graeco-byzantina*, Mosquae, 1893, pp. 73–125,

[145] Semnalez aici o scăpare a lui Dan Simonescu; la p. 13 a ed. cit., reputatul cercetător glosează în mod greșit termenul *glavizna* prin „veste de primă importanță“, deși slavon. **главизна** are sensul „acoperământ pentru cap; diademă“, după gr. *κίδαρις*, *διάδημα*, lat. *diadema*. *Cf*. MIKLOSICH, s.v.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

menționând în notele de subsol diferențele textuale față de ediția lui J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, s. graeca, t. X, 1987, col. 97–108.

2.3. Aportul decisiv al laicilor: frații Greceanu

În grupul de cărturari poligloți care au marcat prin personalitatea lor climatul cultural al epocii brâncovenești, frații Șerban și Radu Greceanu ocupă un loc distinct. Deși cercetările mai recente au stabilit că rolul lor în apariția Bibliei de la 1688 nu este acela al unor traducători, ci al unor revizori și editori[146], persistă încă în unele medii mai puțin informate prejudecata că „Biblia din 1688 este opera Grecenilor"[147]. Reducerea aportului acestor cărturari la editarea propriu-zisă a BIBL. 1688 nu diminuează însă marile lor merite în procesul de definitivare a trăsăturilor vechii române literare. Prin traducerea din grecește a *Mărturisirii ortodoxe* (1691), a *Mărgăritarelor* lui Ioan Hrisostomul (1691) și a *Mineelor* (1698), texte ample, care au beneficiat de reeditări ulterioare în secolul al XVIII-lea[148], Radu Greceanu trebuie considerat între întemeietorii variantei teologice a stilului bisericesc al limbii române literare.

2.3.1. Traducerea Mărturisirii ortodoxe *a mitropolitului Petru Movilă și crearea terminologiei teologice românești*

Lucrare de dogmatică și exegeză creștin-ortodoxă, redactată în formă catihetică, *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă (1596–1646), mitropolit al Kievului, interesează într-un grad înalt cercetarea istorică a lexicului românesc de

[146] Vezi *supra*, § 2.1.1.1.

[147] IORGA, IST. LIT., I, p. 333.

[148] CARTOJAN, p. 308, constată că *Mineele* traduse de Radu Greceanu „au rămas până în zilele noastre în uzul bisericii".

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

cultură, datorită complexității terminologiei sale filozofico-teologice, ca și intensei circulații în mediile ecleziastice românești din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea a diferitelor versiuni tipărite. Elaborarea, redactarea, traducerile succesive și circulația textului stau în strânsă legătură cu mișcarea de regrupare și de înnoire a Bisericii Răsăritului la jumătatea secolului al XVII-lea, în fața expansiunii propagandistice a confesiunilor protestante. Deși, în esență, textul în discuție are un caracter introductiv și sintetic, complexitatea discursului teologic al lui Petru Movilă reflectă calitatea superioară a climatului cultural creat de ilustrul ierarh în cadrul Academiei sale de la Kiev, a dezbaterilor de adâncă teologie promovate aici în toate trei limbile clasice și liturgice ale vremii, greaca, latina și slavona.

Structurată în trei părți în forma clasică a unui catehism dezvoltat (265 de întrebări), *Mărturisirea ortodoxă* a fost redactată de Petru Movilă în limba latină, cu titlul inițial *Expositio fidei ecclesiae Russiae Minoris*[149]. Luată în dezbatere în calitate de document oficial la Sinodul Ortodox de la Iași (15 septembrie–27 octombrie 1642), lucrarea a fost tradusă în limba greacă de ilustrul teolog și scriitor ecleziastic Meletie Sirigul și aprobată imediat, ca text autorizat al ortodoxiei, de Sinodul Patriarhiei din Constantinopol.

Devenit rapid un text de referință al dogmaticii ortodoxe nu doar în mediile Bisericii Răsăritului, ci și printre exegeții catolici și protestanți (care vor apela la acest text ca la o sursă de informare de primă mână asupra doctrinei ortodoxe), cartea va fi tipărită de numeroase ori în secolele al XVII-lea–al XIX-lea și tradusă în multe limbi moderne. Prima tipărire a versiunii grecești a lui Meletie Sirigul s-a înfăptuit în

[149] Versiunea latinească originară a lui Petru Movilă a fost studiată și publicată de Antoine Malvy și Marcel Viller, „La Confession orthodoxe de Pierre Moghila, Métropolite de Kiev (1633–1646)", text latin inedit publicat cu introducere și note, în *Orientalia Christiana*, tom. X, nr. 39, 1927.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Olanda, în 1667, sub supravegherea unui alt cunoscut cărturar grec al epocii, Panaiotis Nicussios, mare dragoman al Porții. Între numeroasele retipăriri ale textului grecesc se numără și ediția îngrijită de Antim Ivireanul, tipărită la Snagov în 1699. În slavonă, *Mărturisirea ortodoxă* a fost tipărită mai întâi la Moscova în 1695 și retipărită ulterior de nenumărate ori. Interesul constant pentru conținutul *Mărturisirii ortodoxe* în mediile ecleziastice și teologice europene este dovedit de traducerile în limbi moderne, tipărite astfel: în 1727 și 1751 traducerea germană a lui Johann Leonhard Frisch, în 1764 și 1777 traducerea în slavona sârbă, în 1722 traducerea olandeză, în 1762 traducerea englezească, în 1791 cea maghiară, iar în 1888 cea bulgară.

Tipărită în 1691 la Buzău, versiunea românească a lui Radu Greceanu reprezintă prima ediție tipărită într-o limbă modernă. Cele 19 retipăriri ulterioare ale *Mărturisirii* în românește reflectă în mod ideal, în plan lingvistic, evoluția variantei teologice a stilului bisericesc al limbii române literare: unele ediții sunt preluări ale textului de la 1691, cu adaptări la norma literară curentă, altele, în special cele mai recente, sunt traduceri noi. Totuși, chiar și aceste din urmă versiuni păstrează din traducerea inițială imensa majoritate a termenilor teologici, acest fapt subliniind caracterul conservator și stabilitatea terminologiei bisericești românești. În ediția sa din 1942, Niculae M. Popescu[150] clasează cele 17 ediții succesive apărute până atunci ale *Mărturisirii* în românește în patru grupe, conform aspectului textului tipărit, naturii și gradului de profunzime a revizuirii, astfel:

a) Ediții care au la bază textul lui Radu Greceanu, revizuit doar la nivelurile ortografic, fonetic și morfologic, cu minime intervenții lexicale: ediția princeps, Buzău, 1691;

[150] Mărturisirea ortodoxă [...] *editată de preotul Niculae M. Popescu și diac. Gheorghe I. Moisescu, cu o precuvântare de Tit Simedrea,* București, 1942, pp. XLIX–LXVI.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ediția din 1745, îngrijită la București de tipograful Stoica Iacovici din porunca voievodului Constantin Mavrocordat și cu binecuvântarea mitropolitului Neofit; ediția mitropolitului Grigorie Dascălul, București, 1827 (traducere revizuită prin confruntarea cu originalul grecesc); ediția episcopului Calinic de Râmnic, București, 1859 (reproduce cu îndreptări ortografice ediția imediat anterioară).

b) Ediții care au la bază traducerea arhimandritului Filaret Scriban: ediția princeps, tipărită la Iași în 1844; reeditarea, cu adaptări ortografice și morfologice minime, a lui Andrei Șaguna, Sibiu, 1855; retipărirea, adnotată de Calinic Miclescu, Neamț, 1864; retipărirea versiunii Scriban cu caractere latine, îngrijită de arhiereul Iosif Sevastios Botoșăneanu, Iași, 1874; retipărirea de către Pavel Roșca, Sibiu, 1914 (caracterizată prin încercarea de a moderniza terminologia teologică).

c) Ediții care reproduc traducerea modernă a dr. Barbu Constantinescu: ediția princeps, București, 1872; ediția greco-catolică, Sibiu, 1877; ediția școlară tipărită de editura Socec, București, 1879.

d) Ediții care reflectă versiunea oficială modernă, alcătuită de o comisie sinodală condusă de episcopul Ghenadie Enăceanu: ediția princeps, București, 1895; o reeditare revizuită profund și publicată sub titlul de proiect, București, 1899; retipărirea ediției imediat anterioare, București, 1899; ediția școlară, adaptată normelor ortografice academice, București, 1922; o nouă ediție, reproducând întocmai pe cea din 1922, tipărită la București în 1930.

La aceste 17 ediții românești trebuie adăugată traducerea mai recentă, efectuată de Alexandru Elian și publicată la București în 1981, sub titlul *Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe* (1642). Să mai adăugăm, de asemenea, că textul integral al traducerii lui Radu Greceanu, Buzău, 1691, a fost retipărit în ediție bilingvă, româno-grecească, la București, în 1942, sub titlul *Ορθόδοξος ὁμολογία / Mărturisirea*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ortodoxă. Text inedit, ms. Parisinus 1265, text român ed. Buzău 1691, editată de preotul Niculae M. Popescu și diac. Gheorghe I. Moisescu, cu o precuvântare de Tit Simedrea, Mitropolitul Bucovinei. Textul grecesc publicat de autorii acestei ultime ediții, cuprins în Ms. nr. 1265, fondul grecesc al Bibliotecii Naționale din Paris, este considerat „originalul" versiunii grecești a lui Meletie Sirigul și caracterizat de Tit Simedrea în *Precuvântarea* la ed. cit., p. IX, drept „mai complet și mai exact decât cel tipărit până acum". Conform afirmației lui Gheorghe I. Moisescu din *Introducerea* la ed. cit., pp. XI–XII, originalul grecesc utilizat de Radu Greceanu este cel cuprins în ediția olandeză de la 1667. Acest autor își argumentează ipoteza pe de o parte prin suprapunerea exactă a textului românesc tradus cu presupusul original și, pe de altă parte, prin citarea de către traducător a scrisorilor de întărire ale celor patru patriarhi ortodocși, cuprinse și în ediția olandeză: „...ispita și hotărârea a patru patriarși, al Țarigradului, al Alexandriei, al Antiohiei și al Ierusalimului și a multor arhierei și clirici ai marii besericii Țarigradului o adeverează și o încredințează. Așijdirea și cartea lui Nectarie, patriarhul Ierusalimului o mărturisește și o dovedește, *carii în cartea cea grecească sînt acestea*" (s.n., MĂRT. ORT. 1691, p. 2^{v}).

Aceeași tipăritură grecească din 1667 îngrijită de Panaiotis Nicussios stă și la baza ediției de la Snagov din 1699, după cum se specifică în mod expres în prefața a II-a a acestei ediții; aici se arată că exemplarele ediției lui Panaiotis, fiind puține și nelegate, s-au pierdut, de unde și necesitatea retipăririi ei. Acesta fiind textul utilizat de noi pentru comparația textuală, este necesară expunerea câtorva date referitoare la ediția de la Snagov, 1699.

Inițiativa aparține patriarhului Dosithei al Ierusalimului, dar realizatorul de facto al ediției este Antim Ivireanul. Titlul complet este următorul: *'Ορθόδοξος ὁμολογία τῆς Καθολικῆς 'Αποστολικῆς 'Εκκλεσίας τῆς 'Ανατολικῆς, καὶ Εἰσαγογικὴ*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ἔκθεσις περὶ τῶν μέγιστων ἀρετῶν Πίστεος, Ἐλπίδος καὶ Ἀγάπης […] *ἐν τῇ σεβασμία μονῇ* […] *τοῦ Συναγόβου, ἐν ἔτει* 1699, *κατὰ μῆνα τὸν φευρουάριον, παρὰ τοῦ ἐλάχιστου ἐν ἱερομονάχοις Ἀντίμου τοῦ ἐξ Ἰβηρίας*[151]. Volumul, un in-folio, conține practic două cărți, legate împreună: textul *Mărturisirii ortodoxe* ocupă partea I (7 foi nenumerotate cu versuri dedicatorii și prefețe + 86 p. numerotate + alte 3 foi numerotate), iar partea a II-a (o foaie nenumerotată + 256 p. numerotate + 10 foi nenumerotate) cuprinde alte două texte dogmatice: *Expunerea introductivă despre cele trei virtuți, credința, speranța și dragostea* de Visarion Macri din Ianina și o scurtă *Expunere despre icoane* a lui Ioan Damaschin. Publicarea împreună a celor două texte nu este întâmplătoare, întrucât în prefața a II-a, semnată de patriarhul Dosithei, se explică necesitatea de a fi citite în corelație, deoarece *Expunerea introductivă* a lui Visarion Macri, redactată în elina ecleziastică, este o amplă explicare a operei lui Petru Movilă. În titlurile interioare ale celor două cărți din volum sunt invocați voievodul Constantin Brâncoveanu și mitropolitul Theodosie Veștemeanul. Două dintre epigramele dedicatorii sunt semnate de către Sevastos Trapezuntios (cea către domn și cea către carte) și, respectiv, Ioan Comnen (cea către domn), iar alte trei aparțin elevilor Școlii Domnești din București. Partea introductivă mai conține două epistole semnate de Dosithei al Ierusalimului: prima dintre ele (pp. IV^{r}–IV^{v}) reprezintă o închinare către voievodul Constantin Basarab, iar cea de-a doua (pp. V^{r}–VII^{r}) este o expunere dogmatică polemică, anticatolică și antiprotestantă, împotriva celor „patru fiare“: Luther, Calvin, doctrina iezuită și reforma calendaristică din 1583

[151] În traducere: *Mărturisirea de credință ortodoxă a Bisericii Universale Apostolice a Răsăritului și Expunere introductivă despre cele mai mari virtuți, Credința, Speranța și Bunătatea* [...], *în venerabila mânăstire* [...] *a Snagovului, în anul 1699, în luna lui februarie, de neînsemnatul între ieromonahi Antim din Iviria.*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

a papei Grigorie al XIII-lea. Autorul face o amănunțită prezentare a istoriei luptei clerului ortodox împotriva campaniei iezuite de propagandă catolică în Polonia și Ucraina. Sunt amintite marile personalități doctrinare ale acestei lupte, între ele, alături de Meletie Pigas și Kiril Loukaris, autorul citând personalitatea lui Petru Movilă. Respingând acuzația catolicilor referitoare la concesiile pe care Kiril Loukaris, patriarh al Alexandriei și, ulterior, al Constantinopolului, le-ar fi făcut doctrinei calvine, Dosithei subliniază marea importanță a Sinodului de la Iași din 1642 în stăvilirea tuturor speculațiilor și, în acest context, însemnătatea doctrinară a *Mărturisirii ortodoxe* a lui Petru Movilă. Dincolo de manierismul encomiastic al genului, laudele aduse lui Brâncoveanu sunt justificate, cunoscut fiind rolul de campion al culturii ortodoxe pe care și-l asumase voievodul român.

Tipărirea traducerii românești a lui Radu Greceanu cu opt ani înainte de tipărirea textului grecesc, încadrându-se în climatul militant ortodox din sferele înaltului cler al Bisericii Răsăritului, are și o semnificație proprie. Acest act cultural marchează un hotărâtor pas înainte în direcția naționalizării expresiei teologice a cultului ortodox, în corelație cu constituirea variantelor liturgică și biblică, fundamentate și ele în aceeași epocă brâncovenească, prin programul de traduceri și editări cunoscut. Limba utilizată de Meletie Sirigul este greaca ecleziastică-teologică a epocii, marcată de frecvente forme populare în morfologie (forma pronominală *μᾶς* în loc de clasicul *ἡμᾶς*, acuzativul plural *τώς* în locul clasicului *τούς*, numeralul *ἕξι* în loc de *ἕξ*, conj. *με* în loc de *μετά*, pron. rel. *ὅμοιος* în loc de *ὁς*, negația *δέν*, formarea analitică a conjunctivului verbal cu prep. *νά* etc.) și o sintaxă simplificată. Efortul traducătorului de a alcătui un text care să poată fi citit de un public mai larg apare în afirmația finală a lui Meletie Sirigul, care numește limba utilizată de el „dialectul comun": *καὶ ἐμὲ Μελέτιον Συρίγον, διδάσκαλον τῆς Μεγάλης ἐκκλεσίας· μεταφρασθεῖσαν ἐκ τῆς λατίνων*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον – „… și eu, Meletie Sirigul, dascăl al Marii Biserici; [...cartea] a fost tradusă din latină în limba greacă comună“ (*Codex Parisinus,* f. 145, ed. cit., p. 175). Rafinata terminologie teologică grecească necesară exprimării complexelor formulări dogmatice ale lui Petru Movilă este reprezentată aici în plenitudinea sa, impunându-se ca model lui Radu Greceanu.

Titlul complet al traducerii lui Radu Greceanu este următorul: *Pravoslavnica Mărturisire a săborniceștii și apostoleștii Besericii Răsăritului, dupre grecească den porunca prealuminatului și preaînălțatului Domn Ioan Constantin B. Basarab Voevodi, întoarsă în limba rumânească de Radul Logofăt Greceanul, ispravnic osârnic fiind, ca și la alalte câte s-au scos și s-au tipărit aici în Țară, preaosfințitul kir Theodosie, mitropolitul Țărâi i proci. Tipăritu-s-au în tipografia domnească la episcopia de la Buzău, la anul de la zidirea lumii 7200* [1691]*, în luna lui dichemvrie, 3*. Cele două predoslovii, către domn și către „cetitoriul pravoslavnic“, semnate de Radu Logofăt Greceanul, sunt alcătuite în nota obișnuită a unor asemenea texte. La p. 4^{r}, în cadrul Predosloviei către cititor, traducătorul subliniază semnificația moral-edificatoare a lecturii în limba română:

> Iată (cum zic), bune și credincioase creștine, Pravoslavnica Mărturisire și pre limba rumânească, pren carea spăsenia să câștigă. Cetește-o dară și iară o cetește, ca să înțelegi; și de mai multe ori o veți ceti, mai bine vei ști și vei cunoaște bătuta cale a credinței pravoslavnice și a preasfintei și adevăratei Besericii Răsăritului, carea duce la veșnica viață.

Traducerea românească a *Mărturisirii ortodoxe* de către Radu Greceanu poate fi considerată cel dintâi text românesc de teologie superioară tipărit. Efortul reclamat de transpunerea în limba română a acestui text a fost cu atât mai mare, cu cât discursul lui Petru Movilă – el însuși complex într-un grad înalt – conține citate și parafraze diverse din

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

sfinții părinți (Ioan Gură-de-Aur, Pseudo-Dionisie Areopagitul, Chiril al Ierusalimului, Ioan Damaschin, Grigorie cel Mare, Grigorie din Nissa, Athanasie ș.a.), din actele sinoadelor, din alte lucrări de teologie dogmatică și exegetică, precum și foarte frecvente citate din *Liturghii*, *Minee* și din *Biblie*. În ciuda complexității conceptuale a lucrării lui Petru Movilă, Radu Greceanu a reușit totuși crearea în românește a unui discurs teologic bine articulat, caracterizat de o sintaxă mult mai „naturală" decât cea din traducerile sale anterioare și din traducerile contemporane cu conținut biblic sau liturgic, precum și printr-o selecție lexicală mai consecventă și mai unitară. Dacă relativa simplitate și cursivitate a sintaxei traducerii românești poate reflecta simplitatea structurii sintactice a modelului grecesc – sintaxa versiunii grecești a lui Meletie Sirigul este sintaxa populară a limbii neogrecești –, în condițiile în care principiul literalității determină, ca peste tot în epocă, metoda de traducere, abundența termenilor teologici cu conținut abstract a pus traducătorului probleme dificile, rezolvate de acesta cu o admirabilă ingeniozitate.

Pentru a ilustra eficiența metodei de traducere practicată de Radu Greceanu, reproduc un fragment din MĂRT. ORT. 1691, I, 107, împreună cu textul grecesc corespondent:

> A doa, că firea omenească urăște cea crudă mâncarea cărnii. Și de vreme ce vrea să ia unirea lui Hristos, cu cumenecarea cărnii și sângelui său, ca să nu o urască scârbindu-se omul, au tocmit pronia lui Dumnezeu și-ș dă sângură carnea sa și sângele său spre mâncare și băutură celor credincioși, supt îmbrăcămintea pâinii și a vinului. Pentru aceasta, Grigorie Nisis și sfântul Damaschin pe larg vorovesc. – *Δεύτερον, διατὶ ἡ φύσις ἡ ἀνθρωπίνη ἀποτρέπεται τὴν ὠμὴν σαρκοφαγίαν· καὶ ἐπειδὴ ἔμελλε τὰ πέρνη τὴν ἕνωσιν τοῦ Χριστοῦ, μὲ τὴν μετάληψιν τῆς σαρκὸς καὶ αἵματὸς του, διὰ τὰ μὴν ἀποτρέπεται βδελυττόμενος ὁ ἄνθροπως, ὠκονόμησεν ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ, καὶ δίδει τῆν σάρκα τὴν ἰδίαν, καὶ τὸ αἷμα του εἰς βρῶσιν καὶ πόσιν τοῖς πιστοῖς, ὑποκάτω εἰς*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

τὸ ἔνδυμα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου · Περὶ τούτου ὁ Γρηγόριος Νύσσης, καὶ ὁ ἱερὸς Δαμασκηνὸς εἰς πλάτος διαλέγονται.[152]

Se poate aprecia că traducerea lui Radu Greceanu reprezintă o piatră de hotar în efortul de creare în limba română a unei terminologii teologice. Pe de o parte abundă aici opțiuni lexicale preluate din traducerile anterioare de texte biblice (începând cu Coresi și terminând cu tipăriturile din secolul al XVII-lea) și, pe de altă parte, sunt introduși, pe căile cunoscute și practicate în epocă (împrumuturi, calchieri, creații lexicale), o mare cantitate de termeni abstracți, dintre care foarte mulți s-au adaptat, constituind și astăzi norme lexicale ale limbajului teologic.

În comparație cu textele lui Coresi, Varlaam sau Dosoftei, frecvența slavonismelor este mult mai redusă, deși încă apreciabilă. Pe lângă unități lexicale cu utilizare bisericească mai frecventă, acceptate în uzul literar încă din secolul anterior, precum *milosârd, spăsenie, ispovedanie, pravoslavnic, blagoslovenie* etc., apar și termeni cu un conținut teologic special și cu o circulație mai redusă, precum: *bogoiavlenie* „teofanie“ (I, 88), *deanie* „act, faptă“ (I, 88), *pohlebuire* „ipocrizie“ (III, 25), *preditece* „antemergător“ (I, 88), *priceștanie* „cuminecare“ (I, 100), *slavoslovie* „doxologie“ (II, 5), *poslușanie* „serviciu divin“ (II, 42) etc.

Legată de existența slavonismelor în terminologia teologică, este sesizabilă o pronunțată tendință de înlocuire a lor cu termeni creați de traducător din morfeme românești.

[152] În ce măsură opțiunile terminologice ale lui Radu Greceanu au constituit achiziții definitive ale terminologiei teologice românești se poate aprecia prin compararea pasajului citat cu traducerea sa mai recentă, în MĂRT. ORT. 1981: „În al doilea rând, fiindcă firea omenească înlătură mâncarea cărnii crude și, deoarece omul avea să capete unirea cu Hristos prin împărtășirea cu trupul și sângele său spre mâncare și băutură credincioșilor sub înfățișarea pâinii și vinului. Despre aceasta Grigorie al Nissei și sfințitul Damaschin vorbesc pe larg.“

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Un exemplu în acest sens din MĂRT. ORT. 1691 este oferit de exprimarea conceptului de „ipocrizie“ : subst. *pohlebuire*, un derivat cu radical slavon, este utilizat în III, 25 pentru a echivala gr. *ὑπόκρισις*; în alte locuri (*cf*. III, 30, III, 41), pentru același concept este preferat rom. *fățărie,* un calc lexical după gr. *ὑπόκρισις* sau *ὑποκρισία.* Întrebuințată deja de Varlaam[153], această formație lexicală apare și în MĂRG. 40^{v}, ca și, frecvent, în BIBL. 1688, ceea ce înseamnă că făcea parte din vocabularul curent al Grecenilor.

O reprezentare cantitativă relativ echivalentă cu a slavonismelor o au în MĂRT. ORT. 1691 împrumuturile terminologice din greacă. Alături de termeni ecleziastici de origine grecească adoptați de cărturarii români din generațiile anterioare, unii prin intermediar slavon, precum *arhiereu, canon, dascăl, antimis, cliros, patriarh, eparhie, episcup, tiran* etc., citățm acum, dintre grecismele mai recente, unele dintre ele atestate doar în MĂRT. ORT. 1691, următoarele lexeme: *dogmă* (I, 96), *anghel* (I, 20), *anatemisi* (III, 25), *fandasie* (I, 61), *theologhie* (I, 3), *disdemonie* (II, 45), *evsevie* (I, 8), *idolatrie* (III, 54), *ipostasis* (I, 9), *omousiu* (I, 9, 12, 33, 36, 70, 73), *politie* (I, 92), *prognosis* (I, 30), *proorizmos* (I, 30) etc.

Mult mai puțin frecvente decât la Dosoftei sau Cantemir, de pildă, sunt împrumuturile din latină, între puținele atestări de acest tip putând fi citat subst. *materie*, care, în MĂRT. ORT. 1691, I, 100, 105 și 107 echivalează gr. *ὕλη*, iar la I, 15, în sintagma adjectivală *fără materie* transpune adj. gr. *ἄϋλος*: *cea fără materie ... dumnezeire – τὴν ἄϋλον … θεόθητα.*

Ca o caracteristică a lexicului teologic-filozofic grecesc este bine-cunoscută mulțimea derivatelor substantivale cu

[153] După cum îmi atrage atenția dna Oana Panaite, care pregătește o ediție critică a manuscrisului *Leastviței* lui Ioan Scărarul, versiune din prima jumătate a secolului al XVII-lea atribuită mitropolitului Varlaam.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

sens abstract obținute prin sufixe precum *–ητα, -ία, -μα, -ος* ș.a. Principiul literalității în traducere a impus și în MĂRT. ORT. 1691 o mare frecvență a derivatelor românești cu sufixe abstractizante precum *-ie* și *-ime*: *cărturărie* ← gr. *γραμματική* „cultură“ (I, 75), *bătrânime* ← gr. *γερουσία* „senat“ (I, 92), ca și a infinitivelor lungi substantivate, cu valoare semantică abstractizatoare de tipul: *dumnezeire* ← gr. *θεότης* „calitatea de a fi divin“ (I, 7); *nesăvârșire* ← gr. *ἀτελειότης* „imperfecțiune“ și *desăvârșire* ← gr. *τελειότης* „perfecțiune“ (I. 14), *zămisluire* ← gr. *σύνθεπις* „compunere“ (II, 19), *omenire* „calitatea de a fi om“ ← gr. *ἐνανθρώπησις*, în sintagma *omenirea lui Hristos* ← gr. *τοῦ Χρίστου ἡ ἐνανθρώπησις* (I. 39)[154], *fericire* ← gr. *μακαρισμός* „starea de grație (divină)“ (I, 3; II, 29) etc.

O pondere mult mai mare în ansamblul lexicului teologic utilizat de Radu Greceanu în traducerea sa o au calcurile lexicale de semnificat și cele de structură[155]: *asămănare* ← gr. *ὁμοιότης*, *cf*. lat. *similitudo* (I, 10), *descoperire* ← gr. *ἀποκάλυψις*, *cf*. lat. *revelatio* (I, 16; III, 52), *gâciturǎ* ← gr. *αἴνιγμα* (I, 126), *închipuiri* ← gr. *χαρακτήρες* (III, 51, 54), *necuprins* ← gr. *ἀπερίγραπτος*, *cf*. lat. *incircumscribilis* (I, 13, 15), *încheietură* ← gr. *ἄρθρον*, *cf*. lat. *articulum* (*passim*), *asupriți de strâmbătate* ← gr. *ἀδικιμένοι*, *cf*. lat. *iniurati* (II, 37), *purtătoriul de sfeșnice* ← gr. *λαμπαδάριος* (I, 111), *mutarea usiei* ← gr. *μετουσίωσις*, *cf*. lat. *transsubstantiatio* (I, 56 și 107), *de sine volnicia* ← gr. *αὐτεξούσιον* „liberul arbitru“ (I, 27) etc.

Practicat frecvent în traducerile religioase din secolul al XVII-lea, dar mult limitat la alți traducători de rigorile

[154] În versiunile din 1844, 1899 și 1981 ale MĂRT. ORT. Apare aici termenul *întrupare*, general acceptat astăzi în textele teologice sau liturgice pentru a desemna conceptul de „umanizare“ a lui Hristos.

[155] Pentru definirea conceptelor de calc lexical de semnificat și calc lexical de structură vezi MUNTEANU, CALC., pp. 59–63, și *infra*, § 3.2.2. și § 3.2.3.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

textului biblic sau liturgic, procedeul glosării este foarte des folosit în traducerile Grecenilor. Numeroasele paranteze în textul MĂRT. ORT. 1691 sunt indicii ale efortului de lexicalizare a unor dificile concepte teologice. Marea majoritate a acestor glose explicitează termeni greceşti păstraţi ca atare în corpul traducerii: *evsevie (adecăte blagocestvie)* – I, 8; *proorizmos* (*adecăte mai-nainte hotărâre*) – I, 30; *usia* (*adecăte fiinţa firească*) – I, 4 etc.

După cum am arătat mai sus, traducerea de la 1691 a lui Radu Greceanu a fost retipărită în 1745, 1827 şi 1859 şi retradusă de alte câteva ori în cursul secolului al XIX-lea. Această intensă circulaţie în mediile ecleziastice româneşti îi conferă textului lui Petru Movilă un loc privilegiat în evoluţia terminologiei teologice româneşti. Pentru cercetarea de faţă, MĂRT. ORT. reprezintă, alături de Biblie, textul ideal, căci ne permite să observăm în fapt, la nivelul textului, evoluţia semantică şi formală a terminologiei teologice, manifestată prin păstrarea, înlocuirea sau modificarea unor lexeme de la o ediţie la alta şi de la o versiune la alta. Pe de altă parte, întrucât fiecare dintre autorii retipăririlor sau ai traducerilor succesive s-au raportat la versiunea grecească a lui Meletie Pirigul, am avut astfel prilejul, procedând comparativ, să constatăm şi mutaţiile de atitudine faţă de original, de la literalitatea relativă practicată de Radu Greceanu, până la cerinţele metodei moderne de traducere, orientată prioritar spre reconstrucţia exactă a semnificaţiilor, şi nu spre redarea literei textului.

În afară de versiunea din 1691 a logofătului Radu Greceanu, cercetarea mea comparativă a mai inclus următoarele trei versiuni:

– Ediţia din 1844 a lui Filaret Scriban, tipărită la Neamţ, cu titlul *Mărturisirea ortodoxă a apostoleştii şi catoliceştii Biserici de Răsărit, alcătuită de mitropolitul Petru Movilă, iar acum în zilele prea înălţ. Domn Mihail Grigoriu Sturza VV* [...], *tipărită în limba românească de arhim. Filaret*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Scriban, magistru al sf. theol. și a științelor frumoase, rector Seminariei Veniamine și profesor Theologhiei, Neamț, 1844. Alcătuirea acestei noi versiuni a fost determinată de necesități didactice, fiind destinată studenților de la Seminarul „Veniamin Costachi", din Iași, unde Filaret Scriban era rector și profesor. După cum reiese din *Precuvântarea* de la pp. II^{r}–V^{r}, autorul avea în vedere și un scop cultural mai larg, drept care publică și o *Viață a mitropolitului Petru Movilă* (pp. V^{v}–XIX^{r}). Deși este o traducere nouă, redactată se pare după versiunea rusească – arhimandritul tocmai se întorsese de la studii din Rusia –, numeroasele coincidențe lexicale și formulări frazeologice indică și luarea în seamă a vechii traduceri a lui Radu Greceanu. În linii mari, termenii teologici esențiali sunt păstrați, intervențiile lui Scriban constând mai ales în eliminarea unor calcuri de structură prea greoaie, a slavonismelor și a grecismelor neadaptate semantic sau morfologic.

– Ediția sinodală din 1899 a *Mărturisirii ortodoxe* este de asemenea o ediție didactică, îndeplinind funcția unui manual de confesiune ortodoxă în seminariile teologice din țară. Ea reprezintă o nouă traducere din grecește, efectuată încă din anul 1895 de episcopul Râmnicului, Ghenadie Ienăceanu, conform unor criterii stabilite în cadrul unei comisii sinodale din care, alături de autorul traducerii, mai făceau parte Silvestru, episcopul Hușilor, și arhiereul Gherasim Timuș Pitești eanu. O primă ediție, restrânsă ca tiraj, a acestei versiuni a fost tipărită în 1895. În procesul-verbal al comisiei sinodale, publicat în fruntea ediției din 1895, sunt formulate criterii de traducere și de editare care mărturisesc importanța atribuită de Biserică acestui text: 1. traducerea se va face numai după textul grec tipărit la Snagov în 1699, „în alăturarea cu texturile grece următoare acestuia"; 2. citatele biblice se vor reproduce numai după Biblia de la 1688, iar cele neotestamentare după ediția de la Neamț din 1818; 3. limba folosită trebuie să fie limba tradițională a Bisericii române,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

acordându-se o grijă specială înlăturării „novismelor furișate astăzi în literatura noastră [...] care au zdruncinat graiul poporului român de pe vechile lui temelii istorice“ și 4. traducerea va avea un caracter didactic în redactare și în prezentarea textului. După cum se poate constata, exigențele oficiale impuneau o perspectivă conservatoare noii inițiative, textul rezultat nefiind ferit totuși, până la urmă, de modernizările de limbaj inerente, în special în sintaxă.

– O ultimă versiune a *Mărturisirii* inclusă în rețeaua mea comparativ-diacronică este traducerea modernă, din 1981, a profesorului Alexandru Elian (MĂRT. ORT. 1981). Deși adaptată receptivității contemporane, această nouă versiune nu reprezintă o rupere totală de tradiție; terminologia tehnică teologică utilizată aici atestă încă o dată caracterul conservator al stilului bisericesc românesc contemporan. Cea mai mare parte a unităților lexicale rezultate prin calchiere în secolele anterioare apar frecvent și aici: *împreună-lucrarea, atotțiitor, dreptcredincios, unul-născut, iubitor de Dumnezeu, aducere aminte, binefacere, împărtășanie, duhovnicesc, nefățarnic, nestricăcios, aproapele, descoperire* „revelație“ etc.

Totuși, unele calcuri de semnificat nu au putut fi reținute, dispărând în toate versiunile ulterioare. Exemplificăm această categorie prin subst. *omenire* (a lui Hristos), care, în MĂRT. ORT. 1691, I, 39, transpune gr. (*τοῦ Χρίστου*) *ἡ ἐνανθρώπησις*; versiunile din 1844, 1899 și 1981 preferă subst. *întrupare*, reținut ca normă lexicală în stilul bisericesc pentru a desemna conceptul de „umanizare“ a lui Hristos. În alte cazuri, în special în cadrul unor sfere semantice cu conținut mai „tehnic“, calcul lexical este înlocuit printr-un neologism: subst. *încheietură* (*a credinței*), după gr. *ἄρθρον* (*τῆς πίστεως*), care apare frecvent în MĂRT. ORT. 1691, va fi înlocuit în toate versiunile ulterioare, începând cu cea din 1844, cu neologismul latino-romanic *articol.*

Sunt de asemenea reținuți în terminologia teologică actuală un mare număr de termeni bisericești de origine grecească

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(*antimis, eparhie, evlavie, iconomie, hirotonisi* etc.), ca și cei de origine latinească (*materie, persoană* etc.), împrumutați încă din secolul al XVII-lea. Tendința de reducere a elementului neologistic, justificată în secolul al XVII-lea de necesitatea de a ține cont de „orizontul de așteptare" al destinatarilor textului, devine la traducătorul modern un act de opțiune stilistică și de identificare confesională și culturală. În acest sens, înlocuirea prin termeni cu structură morfematică românească a unor grecisme afectează unități lexicale intrate în desuetudine (MĂRT. ORT. 1691, I, 7: *dăscălie* > MĂRT. ORT. 1981: *învățătură*), sintagme cu conținut teologic special (MĂRT. ORT. 1691, I, 56: *mutarea usiei* ← gr. *μετουσίωσις*, *cf*. lat. *transsubstantiatio* > MĂRT. ORT. 1981: *prefacerea darurilor*) și chiar termeni de origine grecească acceptați de norma literară standard actuală (MĂRT. ORT. 1691, *passim*: *fandasia* ← gr. *φαντασία* > MĂRT. ORT. 1981: *închipuirea*) sau de norma stilului bisericesc actual (MĂRT. ORT. 1691, I, 47: *dogmă* ← gr. *δόγμα* > MĂRT. ORT. 1981: *rânduială*).

În sfârșit, o altă tendință stilistică vizibilă încă la autorii bisericești din secolul al XVII-lea, și anume înlocuirea termenilor teologici sau tehnic-ecleziastici de origine slavonă prin creații lexicale românești echivalente, poate fi urmărită în progresia ei prin compararea versiunilor românești succesive ale *Mărturisirii: milosârdie* (MĂRT. ORT. 1691, II, 15) > *bunătate* (MĂRT. ORT. 1844), *îndurare* (MĂRT. ORT. 1899 și 1981); *petdesetniță* (MĂRT. ORT. 1691, I, 88), *cf*. gr. *πεντηκόστη* > *cincizecime* (MĂRT. ORT. 1844, 1899 și 1981); *poslușanie* (MĂRT. ORT. 1691, II, 42), *cf*. gr. *δούλευσις* „serviciu (divin)" > *ajutor* (MĂRT. ORT. 1844), *slujire* (MĂRT. ORT. 1981); *poslanie* (MĂRT. ORT. 1691, I, 83), *cf*. gr. *ἐπίστολα* > *epistolă* (MĂRT. ORT. 1844, 1899 și 1981); *slavoslovie* (MĂRT. ORT. 1691, II, 15), *cf*. gr. *δοξολογία* > *slavoslovie* (MĂRT. ORT. 1844), dar *doxologie* (MĂRT. ORT. 1899 și 1981).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Un alt fenomen de semantică lexicală care se manifestă în mod constant în toate versiunile *Mărturisirii ortodoxe*, de la cea a lui Radu Greceanu, până la cea modernă, constă în polisemantismul unor termeni abstracți din sfera activității intelectuale, precum *cuget, gând, minte, socoteală, cunoaștere, pricepere* etc. Nu insist asupra acestui aspect, el fiind comun tuturor textelor românești vechi cu caracter teologic sau filozofic.[156]

În încheierea acestei sumare examinări se poate conchide că studiul versiunilor românești succesive ale *Mărturisirii ortodoxe* a lui Petru Movilă ocupă o poziție privilegiată în înțelegerea creării și devenirii terminologiei teologice românești; aceste texte ar trebui incluse în mod obligatoriu în bibliografia unui dicționar istoric al contactelor lingvistice greco-române.

2.3.2. Interferențe lingvistice greco-române în Mărgăritare *(1691)*

Traducere a fraților Radu și Șerban Greceanu (care iscălesc atât dedicația în versuri către domnitor, cât și cele două prefețe, către vodă și către cititor), *Mărgăritare, adecă cuvinte de multe feliuri a celui întru sfinți Părintelui nostru Ioan, Arhiepiscopul Țarigradului* [...], București, 1691 este o operă de morală creștină și de teologie popularizatoare. Tipărită frecvent în secolele al XVII-lea–al XIX-lea, atât în greaca bizantină a originalului, cât și în adaptări neogrecești, în cadrul edițiilor de *opera omnia* ale marelui scriitor ecleziastic, dar mai ales separat, ca operă de sine stătătoare, această culegere din predicile lui Ioan Hrisostomul a circulat intens în spațiul cultural ortodox, constituind una din lecturile predilecte în mediile monahale, dar și pentru cărturarii laici.

[156] Vezi, pe larg, MUNTEANU, CONFIG., și *infra,* § 3.1.4.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

2.3.2.1. Raportul cu originalul neogrec

Despre textul original care a stat la baza traducerii celor doi frați Greceni primim câteva informații chiar de pe pagina de gardă a tipăriturii românești de la 1691. Aflăm aici că *Mărgăritarele* au fost „de mulți dáscali tălmăcite den limbă elenească pre limba grecească, spre cea de obște a blagocestivilor și a pravoslavnicilor creștini sufletească folosință". Este așadar vorba despre o antologie din cele mai cunoscute omilii ale lui Ioan Hrisostomul, transpuse din greaca bizantină în neogreacă, la care se adaugă alte câteva bucăți de literatură omiletică și monastică, alcătuite în mediul cultural grecesc din diaspora sau în vreo mănăstire, și care trebuie să fi circulat intens în mediile ortodoxe.

Pornind de la aceste date, am găsit la Biblioteca Universității din Iași, sub cota CR III-100, volumul intitulat *Μαργαρίται, ἤ λόγοι διάφοροι τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἑτέρων Ἁγίων Πατέρων, παρὰ διαφόρων Διδασκάλων πεζευθέντες εἰς ἁπλῆν γλῶσσαν πρὸς κοινὴν τῶν εὐσεβῶν καὶ Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν ὠφέλειαν. Ἐκδοθέντες μὲν τὸ πρῶτον παρὰ τοῦ ὁσιωτάτου ἐν Μοναχοῖς Κυρίου Παχομίου, τοῦ ἐκ τῆς Πόλεως Τορνάβου, ἤτοι ἐκ τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης, τοῦ ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει μονάζοντος.* [...] *καὶ τινος Προθήκες, καὶ ἀκριβοῦς ἐπιδιορθώσεως πάντων. ᾳψπ. Ἐνετίησιν, 1780. Παρὰ Δημετρίω Θεοδοσίου τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. Con licenza de' superiori.*

Prima parte a titlului corespunde întocmai, aproape cuvânt cu cuvânt, primei părți a titlului versiunii românești. De pe aceeași pagină de gardă a volumului tipărit la Veneția în anul 1790 mai aflăm că autorul antologiei și al transpunerii în neogreacă este un anume monah Pahomie de la Muntele Athos, originar din localitatea Tornavos, din ținutul Larissei. Alte date interesante despre această antologie

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

aflăm din cuvântul înainte scris de acest monah Pahomie (pp. 4–5 ale ediției menționate).

Deși ediția de la Viena din 1790 este ulterioară ca dată de apariție traducerii românești a fraților Greceni (care trebuie să fi folosit o ediție anterioară), textul grecesc din tipăritura menționată este în mod evident identic cu cel al izvorului folosit de traducătorii români, după cum se poate constata comparându-l cu textul românesc. Totul corespunde: ordinea și titlurile capitolelor, ordinea și numărul paragrafelor, fiecare propoziție și fiecare cuvânt în parte. Traducerea fiind foarte apropiată de original, aproape literală, am considerat că este îndreptățit să consider ediția de la Viena din 1780 ca fiind textul original al traducerii și să-l utilizez ca atare, ca instrument de lucru pentru comparația textuală pe care mi-am propus să o efectuez.

Tehnica de traducere utilizată aici de Greceni este diferită de cea pe care au adoptat-o la revizuirea și pregătirea pentru tipar a textului care va deveni Biblia de la 1688. Renunțarea la principiul literalității stricte se explică prin diferența de atitudine reclamată de abordarea a două tipuri de texte diferite, text sacru în cazul Bibliei, text religios, dar care nu era considerat sacru în cazul *Mărgăritarelor*. Prin aceasta, cărturarii români subscriu în practica scrisului lor principiului umanist al diferenței de atitudine și tratament față de textele sacre.[157]

Sunt demne de remarcat scrupulele de natură filologică exprimate de autorii traducerii, care au simțit nevoia, mărturisită în *Predoslovie*, de a consulta, pentru pasajele mai dificile, pe stolnicul Constantin Cantacuzino, recunoscut

[157] GENAKOPLOS, p. 266, observă că, spre deosebire de traducătorii scolastici din epocile anterioare, interesați de redarea *verbatim* a terminologiei teologice și filozofice, traducătorii umaniști italieni ai textelor patristice grecești, preocupați de valori estetice ținând de stil și de elocință, sunt mult mai atenți la spiritul textului tradus decât la litera lui.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

pentru erudiția sa: „... avut-am îndireptariu pe cinstitul, blagorodnicul și preaînțeleptul dumnealui Constandin biv-vel stolnic; însă la cele mai adânci filosofești și blagoslovești noimata ce s-au aflat, pre dumnealui ca pre un epistimon și știutoriu l-am avut lumină și dezlegare întru toate“ (MĂRG. 1691, p. 3[r])[158].

Mai reamintesc doar că versiunea Grecenilor este, în linii mari, o traducere îngrijită, fluentă, un text accesibil, care a circulat relativ intens printre cunoscătorii de carte români din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, date fiind reeditările din 1746 și 1872. Este așadar de presupus că lectura sa în mediile monahale, dar și în cele laice, a contribuit substanțial la configurarea varietății sapiențial-teologice a stilului bisericesc al limbii române literare.

Calitățile traducerii se datoresc, în bună măsură, și calității originalului, redactat într-o neogreacă elegantă și bogată, pe care cărturarii români o cunoșteau foarte bine, ca limbă de cultură vorbită, oricum, mult mai bine decât elina biblică a Septuagintei, însușită și practicată ca limbă de cultură scrisă. Versiunea neogreacească utilizată ca bază a traducerii este o transpunere a originalului elin al lui Ioan Hrisostomul. Lexicul versiunii neogrecești este preluat în general din textul original, adaptările afectând în special structura sintactică. Comparând versiunea neogrecească cu redactarea originară, a lui Ioan Hrisostomul (în ediția *Ioannis Chrysostomi* [...] *Opera omnia*, *Graece et Latine, convictim edita* [...], *tomus sextus* [...], *Parisiis*, 1636), constatăm în adaptarea modernă o sintaxă lipsită de „contorsiunile“ retorice ale elinei ecleziastice bizantine, ca și unele caracteristici morfo-sintactice populare (conjunctivul cu prepoziția *vá*, utilizarea

[158] Aceeași „consultanță“ erudită este mărturisită de frații Greceni și în prefața MĂRT. ORT. 1691, p. 3[r], în predoslovia către voievod: „mai vârtos ajutoriu și îndireptătoriu mai grelelor cuvinte și noime am avut pe dumnealui Costandin Cantacutiono, biv. vel stolnic“.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

lui *ὅπου* în loc de *ὁ* ca pronume relativ, forme analitice de viitor indicativ și de conjunctiv etc.)

2.3.2.2. Probleme ale traducerii

Spre deosebire de textul Bibliei de la București (1688), operă în a cărei realizare frații Greceni s-au implicat în calitate de revizori finali ai versiunii care va merge la tipar, textul de care mă ocup aici este mult mai puțin grevat de literalism, cu toate că traducătorii au transpus foarte strict propoziție cu propoziție și frază cu frază din originalul neogrecesc. Versiunea românească reflectă cu multă fidelitate originalul, fără să lase însă impresia că ar fi o transpunere mecanică a acestuia. La acest rezultat s-a ajuns și datorită faptului că între sintaxa limbii neogrecești scrise din secolele al XVII-lea–al XVIII-lea și cea a românei literare din aceeași epocă divergențele structurale nu erau majore. Versiunea românească urmărește îndeaproape și segmentarea în fraze a discursului, preluând uneori și punctuația originalului. Pentru a exemplifica trăsăturile generale ale traducerii ofer mai întâi, alese oarecum la întâmplare, primele câteva fraze ale cărții, însoțite de frazele originalului grecesc:

> Rogu-vă și vă poftesc, o, dragii miei frați, multă osârdie și nevoință să faceți la copiii voștri și la slugile voastre, să cercați pururea mântuirea sufletului lor și să vă aduceți aminte de fericitul Iov, carele făcea jârtve în toate zilele pentru fiii lui, căci să temea să nu greșască cu gândul lor cătră Dumnezău. Urmează lui Avraam, carele au poruncit să păzească strănepoții lui legile lui Dumnezău (1[r]). – *Παρακαλῶσας καὶ δέομαίσας, ὦ ἀγαπητοίμου ἀδελφοί, πολλὴν προμήθειαν καὶ ἐπιμέλειαν νὰ κάμνετε εἰς τὰ παιδίασας καὶ εἰς τοὺς δούλουσας, καὶ νὰ γυρέυετε πάντοτε τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς αὐτῶν, καὶ νὰ ἐνθυμᾶθε τὸν μακάριον ’Ιωβ, ὁποῦ ἔκαμνε θυσίαις καθ’ ἑκάστην ἡμέραν διὰ τὰ παιδίατου, ὅτι ἐφοβεῖτο νὰ μὴν ἁμαρτάνουν μὲ τὸν νοῦντους ἐις τὸν Θεόν.*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Μιμήσου τὸν ’Αβραὰμ, ὁποῦ ἐπαράγγελλε, νὰ φυλάγουν τὰ ἐγκόνιάτου τοὺς νόμους τοῦ Θηοῦ.

2.3.2.2.1. Glose explicative

Grija fraților Greceni pentru exactitatea traducerii și pentru claritatea exprimării în limba română se vădește la tot pasul. De exemplu, atunci când optează pentru introducerea în text a unui termen grecesc pentru care nu exista încă o desemnare în inventarul lexematic românesc al epocii, traducătorii au grijă să îl expliciteze printr-o glosă inserată în text. Un asemenea exemplu avem în titlul cap. 30, p. 107^{v}: „Dentr-ale acestuiași sfânt cuvinte, ce le-au numit el **andriiándes**, ***cum s-ar zice stâlpi***“. Inexistentă în original, secvența subliniată explică semnificația gr. *ἀδριάς* „statuie“. În mod frecvent, glosa lexicală explicativă este așezată de traducători în paranteză, ca în exemplul următor, când traducătorii au socotit necesar să sublinieze caracterul unitar al Trinității:

„Facu pre Sfânta Troiță una (iară nu în trei ipostásis)“ (143^{v}).
– *Γένουν τὴν Ἁγίαν Τριάδα ἑνάδα.*

2.3.2.2.2. Diferențieri sinonimice

Nu rare sunt explicațiile de natură sinonimică, formulate de traducători pentru mai multă claritate, ca în următoarea secvență, în care gr. *ἐπίτροπος* este echivalat prin doi termeni românești din vocabularul curent: „Eftrópie, ce au fost ispravnic, **ádecă viziriu**, Împărăției grecești“ (92^{v}), *cf.* *Ὁ Εὐτρόπιος, **ὁ ἐπίτροπος** τῆς Ῥωμαικῆς Βασιλείας*. Alteori, pentru mai multă claritate, traducătorii echivalează unul și același termen grecesc din original prin doi termeni românești, întrebuințând un procedeu pe care l-am putea denumi diferențiere sinonimică. Exemplificăm acest caz printr-un context în care gr. *κυβερνήτες* este tradus succesiv mai întâi

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

cu sensul comun și concret al subst. rom. *cârmaci*, iar apoi prin sensul mai abstract, al derivatului *chivernisitor* (cu referire la Dumnezeu):

> „Mânile **cârmaciului** nici un ajutoriu nu putea să dea, pentru că trebuia alt **chivernisitoriu** mai mare la céle ce să făcea“ (102^{v}). – *Καὶ καμίαν βοήθειαν δὲν ἔδιδαν τοῦ* ***κυβερνήτου*** *τὰ χείρια, ἄλλον δὲ* ***κυβερνήτην*** *μεγαλήτερον ἐχρειάζοντο τὰ γενόμενα.*

2.3.2.2.3. Greșeli de traducere

Pentru interesul lor documentar, voi cita în continuare și câteva neajunsuri ale traducerii, puține la număr în raport cu dimensiunile apreciabile ale întregului. Este vorba, mai întâi, de interpretarea greșită a unor cuvinte grecești, fenomen care poate fi considerat greșeală de traducere:

– În contextul „Așa și frumusétea streină să o urâm și **făméia rea**“ (7^{r}), sintagma *făméia rea* traduce în mod greșit expresia grecească *πονερὰ συνοδία* „acompaniament desfrânat“.

– În contextul „Cela ce mozavirésте pre vecinul lui pre sine **să dă** [39^{r}] și să ucide“, verbul *a da* traduce greșit corespondentul grecesc, vb. *προδίδω* „a trăda“.

– În contextul „Stau înaintea împăratului **celui nesimțit**“ (76^{r}) – *Παραστέκονται* ***τῇ αἰσθήτῃ*** *βασιλεῖ*, forma negativă a adjectivului este greșită, căci este vorba despre „împăratul sensibil“, adică de forma concretă, vizibilă și perceptibilă a împăratului pământesc, opusă formei insesizabile și imperceptibile a împăratului ceresc.

– Sintagma *îndemnarea diavolului* de la p. 77^{r} ar trebui să desemneze „complicitatea diavolească“, numită în original prin expresia *συνεργία δαιμονική.*

– În contextul „Într-acela ceas nici coconii, nici **sfétnicii**, nici părinte, nici maică, nici frate, nici rudenii [...] nu vor

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

putea să ne izbăvească“ (114v), substantivul *sfetnic* traduce greșit gr. *σύμβιος*, care înseamnă în context „soț“ sau „soție“.

– În contextul „Aceasta **dragostea** avea și David“ (151v) – *Τοιαύτην εἶχε καὶ Δαβὶδ* ***διάθεσιν***, subst. *dragoste* echivalează cu totul aproximativ gr. *διάθεσις,* care înseamnă în context „înclinație; preferință“.

– În contextul „Vameșii și logofeții cei năprasnici și purtătorii cei de cuvinte [...] vor aduce păcatele omului“ (124r), sintagma *purtătorii cei de cuvinte* calchiază corespondentul grecesc, subst. *φορολόγοι,* rezultatul fiind inacceptabil, întrucât ngr. *φορολόγος* semnifică „perceptor, colector de impozite“.

2.3.2.2.4. Traduceri obscure

Pe alocuri, întâlnim formulări obscure sau ambigue, cauzate fie de neînțelegerea de către traducători a conotațiilor contextului, fie de literalismul excesiv. Iată două asemenea exemple de traducere obscură, însoțite de transpunerea mea corectă:

> „Acela iaste numai la besérică, care dă vrédnic gândul petrécerii“ (11r). –*Ἐκεῖνος εἶναι μόνος εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὁποῦ δίδει ἀξίαν τὴν γνώμην τῆς διατριβῆς*. – „Aparține bisericii doar acela care dă un sens demn timpului petrecut (în biserică).“

și

> „Și în ce chip un trup, cându-l arde trăsnetul, chipul trupului stă, típosul obrazului, fața focului, iară puterea ba, așa dară și acélea“ (33v). – *Καὶ καθὼς ἕνα κορμὶ, ὅταν τὸ κάψη ἡ ἀστραπὴ, τοῦ μὲν σχήματος τοῦ κορμίου στέκει ὁ τύπος ἐν τῇ ὄψει τοῦ πυρὸς, ἡ δὲ δύναμις ὄχι, ἔτζι λοιπὸν καὶ ἐκεῖνα.* – „În ce chip un trup, când îl arde trăsnetul, caracteristica formei corpului persistă în aspectul focului, iar puterea nu, tot astfel și acela.“

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

2.3.2.2.5. Omisiuni de traducere

Alteori, fie din neatenție, fie, poate, dintr-o greșeală de tipar, lipsesc din text secvențe sau fraze întregi netraduse, ceea ce obscurizează înțelegerea ansamblului. Asemenea omisiuni de traducere întâlnim de exemplu la pp. 151[r], 155[r], 161[r], 161[v], 162[r], 162[v]. Iată un astfel de exemplu:

> „Toate au parte de urgiia lui Dumnezeu, pentru că pământ iaste ca să rodească“ (33[v]). – *Ὅλα μετέχουν τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ, διότι γῆ εἶναι* ***ὁποῦ βλέπεις, ἀλλὰ δὲν εἶναι γῆ,*** *ὁποῦ νὰ βλαστήσῃ.*

Secvența subliniată din originalul grecesc a fost sărită, fie la traducere, fie, mai probabil, la tipar, astfel încât semnificația pasajului devine foarte obscură. Formularea corectă ar fi trebuit să fie următoarea: „Toate au parte de urgia lui Dumnezeu, pentru că există pământ pe care îl vezi, dar nu există pământ care să rodească.“

2.3.2.3. Aspecte lexicale ale transferului lingvistic

Un prim nivel al transferului lingvistic în actul traducerii este cel lexical. Confruntarea permanentă cu originalul grecesc îi conduce pe traducători la opțiuni de echivalare sugerate de forma, conținutul și, adesea, de ambele dimensiuni ale lexemelor grecești.

2.3.2.3.1. Împrumutul lexical contextual

Preluarea integrală a unui termen grecesc, sub forma unui împrumut lexical contextual, este un fenomen de transfer relativ rar observabil în textul de care ne ocupăm, dar totuși prezent. De cele mai multe ori, cuvântul grecesc preluat ca atare nu își are un corespondent lexical în vocabularul

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

românesc al epocii. Forma fonetică a împrumutului reflectă cu fidelitate rostirea neogreacească, adaptarea la sistemul lingvistic românesc acționând doar la nivel morfologic. Iată o serie de asemenea împrumuturi contextuale:

alofíl, pl. ***alofíli***, s.m., „străin, alogen", *cf*. ngr. *ἀλλόφιλος*.

amvrósie, s.f., „ambrozie", *cf*. gr. *ἀμβρόπια*. Cuvântul se găsește în prefața către domnitor, prin urmare nu a fost preluat din originalul grecesc, ci făcea parte din vocabularul traducătorilor.

ánghel, pl. ***ánghelі***, s.m., „înger", *cf*. ngr. *ἄγγελος*.

anátema, s. invar., „anatemă, blestem", *cf*. ngr. *ἀνάθεμα*.

antíhrist, pl. ***antíhristi***, accentuat și ***antihríst***, pronunțat și ***andihríst***, s.m., „antihrist", *cf*. ngr. *ἀντίχριστος*.

avucát, pl. ***avucáți***, s.m., „avocat", *cf*. ngr. *ἀβουκάτος*.

chitós, s.m., „balenă", *cf*. ngr. *κητός*.

clíric, pl. ***clírici***, s.m., „cleric", *cf*. ngr. *κληρικός*.

clíros, s.n., „cler", *cf*. ngr. *κλῆρος*.

epistímon, s.m., „cunoscător, expert", *cf*. ngr. *ἐπιστήμων*. *La céle mai adânci filosofești și bogoslovești noímata ce s-au aflat pre dumnealui ca pre un epistímon și știutoriu l-am avut lumină și dezlegare întru toate* (prefața către cititoriu, p. VIII). În spatele acestui termen savant se ghicește cu ușurință ngr. *ἐπιστήμων*.

flégmă, pl. ***flégme***, s.f., „flegmă; secreție", *cf*. ngr. *φλέγμα*.

idrópică, s.f., „hidropică", *cf*. ngr. *ὑδρόπικα*.

ipostásis, s.f., „ipostază", *cf*. ngr. *ὑπόστασις*, termen teologic cu sensul „ipostază; una din persoanele Sfintei Treimi".

magheríe, s.f., „bucătărie", *cf*. ngr. *μαγειρεῖον* „bucătărie".

maláchie, pl. ***maláchii***, s.f., „masturbare", *cf*. ngr. *μαλακία* „idem".

mándie, pl. ***mándii***, s.f., „mantie", *cf*. ngr. *μάντια*.

mangáne, s.n. Unică atestare, la forma de plural, preluat după ngr. *τὸ μαγγάνι* „roulet a filer" (LEGRAND, s.v.). *Prin mai multe case găsești cărți și mangáne de jocuri* (79^{v}). = *εὑρίσκομεν εἰς τοὺς περιοστότερος οἴκους, ἤγουν τὰ*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

μάγγανα ὁποῦ παίζουν. Desemnând un joc de societate pe care probabil că traducătorii nu-l cunoșteau, cuvântul a fost preluat ca atare, fiind adaptat din punct de vedere morfologic.

noímata, s.n., atestat doar la forma de plural, după ngr. *νοήματα* „semnificații". *Céle mai adânci filosofești și bogoslovești noímata* (pref. II, VIII). Cuvântul pare să se fi aflat în vocabularul activ al traducătorilor, deși forma lui arată că e vorba mai degrabă de un xenism.

panaghie (accent nemarcat), s.f., „rugăciune adresată Sfintei Fecioare", *cf*. ngr. *παναγία* „la Sainte Vierge, la Madonne" (LEGRAND, s.v.).

podálghie, pl. ***podálghii***, s.f., „podagră; gută", *cf*. ngr. *ποδαλγία*.

poétec, pl. ***poétici***, s.m., „poet", *cf*. ngr. *ποιητής*; apare doar când desemnează ceea ce numim astăzi „poet" sau „literat în sens larg", cu referire la scriitorii greci păgâni.

polítie, s.f. 1. „organizare civilă; oraș". *Iaste și ticăloasă și plină de turburări... acea polítie și țară carea supt tíran... zace* (prefața I, IV); *cf* ngr. *πολιτεία*.

polític, adj., „care ține de organizarea societății; civic; politic", *cf*. ngr. *πολιτικός*.

politíc, pl. ***politíci***, s.m. „scriitor, teoretician politic", *cf*. ngr. *πολιτικός*.

politicí, vb. refl., „a se conduce" și „a dobândi răspândire", *cf*. ngr. *πολιτεύομαι*.

politicít, adj.-part., „care ține de organizarea societății". *Nu numai la céle politicíte pământești ... ce și la céle ... cerești ... a-i trage ... te silești* (prefața I, V).

promítie și ***promitíe***, s.f., preluat din MĂRG. GR. după ngr. *προμήθεια* „(mai ales cu referire la Dumnezeu) prestiință; protecție, grijă".

pronóitis, s.m., preluare a ngr. *προνοητής* „cel ce prevede". *Dumnezău ... pronóitis și otcârmuitoriu ... iaste* (prefața I, III). Este evident un xenism.

rítor, pl. ***rítori***, s.m., „orator, retor", *cf*. ngr. *ῥήτωρ*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ritórie, pl. ***ritórii***, s.f., „artificiu verbal; declamație". Creație lexicală ad hoc, de la *rítor* + suf. *–ie*, după modelul grecesc *ῥητόρευμα* „declamație".

sclevesít, pl. ***sclevesíți***, adj. Adjectivul a fost format ca participiu românesc de la verbul **a sclevesi*, pe baza viitorului *σκλιβόσω* a verbului *σκλιβόνω* „lisser, polir, lustrer" (a lustrui) (LEGRAND, s.v.).

sínghel, s.m., împrumut contextual direct după ngr. *σύγκελλος*, desemnare pentru un rang bisericesc inferior.

stavrofílac, s.m., împrumut contextual direct după ngr. *σταυροφύλαξ*, literal „paznicul crucii", desemnare pentru un rang bisericesc.

sinagóg, s.n., „templu evreiesc; sinagogă", *cf*. ngr. *τὸ συναγῶγι*.

stémă, pl. ***stéme***, s.f., „coroană (regală)". *Pietrile acélea împodobescu și luminează stemele împărăților care le poartă în capetele lor* (64r). Cu 10 recurențe, corespunde ngr. *τὸ διάδημα, τὸ στεφάνι* și *ὁ στέφανος*, din original (toate desemnări pentru „coroană" în neogreacă).

2.3.2.3.2. Termeni bisericești de origine grecească

Date fiind caracterul și conținutul operei lui Ioan Hrisostomul, în text apar frecvent termeni de origine grecească din vocabularul bisericesc, asimilați anterior de terminologia bisericească și pătrunși în vocabularul românesc, de multe ori prin intermediarul limbii slavone. Prezența în originalul grecesc a etimonului a favorizat, de bună seamă, selecția lor spontană. Iată o scurtă listă cu termeni de acest tip:

arhánghel, pl. ***arhángheli***, s.m., „arhanghel", *cf*. ngr. *ἀρχάγγελος*.

arhiepíscop, pl. ***arhiepíscopi***, s.m., „arhiepiscop", *cf*. ngr. *ἀρχιεπίσκοπος*.

arhiéreu, pl. ***arhiéreі***, s.m., „arhiereu", *cf*. ngr. *ἀρχιερεύς*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

aspídă, pl. ***aspíde***, s.f., „aspidă (specie de reptilă)“, *cf*. ngr. *ἀσπίς*.

astrologhíe, pl. ***astrologhíi***, *cf*. ngr. *ἀστρολογία*.

canón, pl. ***canoáne***, s.n., „canon, penitență prescrisă de duhovnic“, *cf*. ngr. *κανών*.

canonisí, vb. tranz. și refl. „a(-și) impune un canon, o penitență“, *cf*. ngr. *κανονίζω* „a impune un canon, o penitență“.

catapetásmă (accent nemarcat), s.f., „catapeteasmă“, *cf*. ngr. *καταπέτασμα*.

călúgăr, pl. ***călúgări***, s.m., „călugăr“, *cf*. ngr. *καλόγερος*.

cursár, pl. ***cursári***, s.m., „pirat, corsar“, *cf*. ngr. *κουρσάρη*.

dáscal, pl. ***dáscali***, s.m., „persoană instruită; savant, învățat“, *cf*. ngr. *διδάσκαλος*.

démon, pl. ***démoni***, s.m., „spirit (malefic)“, *cf*. ngr. *δαιμόνιος*.

delfín, pl. ***delfíni***, s.m., „delfin“, *cf*. ngr. *δελφείνας*.

diácon, pl. ***diáconi***, s.m., „diacon“, *cf*. ngr. *διάκων*.

diorthosíre s.f., „corectură“. Apare în formula de încheiere tipărită la sfârșitul cărții: *La a tot meșteșugul lucrului al acestii sfinte cărți și al diorthosirii limbii rumănești priimitoriul de ostenință Mitrofan, proin episcop huşschii.* Scrierea cu *th* (= gr. *θ*) arată că traducătorii erau conștienți de originea grecească a acestui cuvânt.

episcupíe, s.f., „calitatea de a fi episcop, funcția de episcop“, *cf*. ngr. *ἐπισκοπή*.

epistólie, pl. ***epistólii***, s.f., „scrisoare“, *cf*. ngr. *ἐπιστολή*.

erés, pl. ***erésuri***, s.n., „erezie; sectă“, *cf*. ngr. *αἵρεσις*.

erésie, pl. ***erésii***, s.f., „erezie“. *Cartea lui Meletie Sirig împotriva erésiilor calvinești* (prefața către domnitor, p. VI), *cf*. ngr. *αἵρεσις*.

eretíc, pl. ***eretíci***, s.m. și adj., „eretic“, *cf*. ngr. *αἱρετικός*.

epárhie, s.f., „eparhie“, *cf*. ngr. *ἐπαρχία*.

evanghélie, pl. ***evanghélii***, s.f., „evanghelie“, *cf*. ngr. *εὐαγγέλιον*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

evanghelíst, pl. ***evanghelíști***, s.m., „evanghelist“, *cf*. ngr. *εὐαγγελιστής*.

exárh, pl. ***exárhi***, s.m., „căpetenie“, *cf*. ngr. *ἔξαρχος*.

filosóf, pl. ***filosófi***, s.m., „filozof“, *cf*. ngr. *φιλόσοφος* sau *σοφώς*.

filosofí, vb. tranz. și intranz., „a filozofa“, *cf*. ngr. *φιλοσοφέω* „a filozofa“.

filosofíe, s.f., „filozofie; înțelepciune“, *cf*. ngr. *φιλοσοφία*.

heruvíc, s.n., „cântare religioasă executată de cor“, *cf*. ngr. *τὸ χερουβικόν*.

heruvím, pl. ***heruvími***, s.m., „heruvim“, *cf*. ngr. *χερουβίμ*, subst. nedeclinabil.

hirotoní, vb. tranz., „a hirotonisi; a consacra pe cineva în calitate de preot“, *cf*. ngr. *χειροτονῶ*.

ídol, pl. ***ídoli***, s.m., „idol“, *cf*. ngr. *εἴδωλον* „idol“.

ipodiácon, s.m., „subdiacon; grad ecleziastic inferior“, *cf*. ngr. *ὑποδιάκονος*.

istórie, pl. ***istórii***, accentuat și ***istoríe***, s.f., „relatare, povestire; istorie“, *cf*. ngr. *ἱστορία*.

metánie, pl. ***metánii***, s.f., „genuflexiune ritualică; mătanie“, *cf*. ngr. *μετάνοια*.

mir, s.n., „mir“, *cf*. ngr. *μῦρον*.

móscu, s.n., „mosc“, *cf*. ngr. *μόσχος*.

navlón, s.m., „navlon; taxă percepută la îmbarcarea pe o corabie“, *cf*. ngr. *ναῦλον* „idem“. Cuvântul este atestat și în BIBL. 1688.

orgán, pl. ***orgáne***, s.n., „instrument muzical“, *cf*. ngr. *ὄργανον*.

paraclis (accent nemarcat), s.n., „rugăciune specială“, *cf*. ngr. *παράκλησις* „rugăciune“.

pátimă și ***pátemă***, pl. ***pátimi***, ***pátime*** și ***pátemi***, s.f., „suferință (nocivă); păcat“, *cf*. ngr. *τὸ πάθημα*, pl. *τὰ πάθη* „idem“.

prónie, s.f., „pronie“, *cf*. ngr. *πρόνοια*.

stih, pl. ***stíhuri***, s.n., „vers“, *cf*. ngr. *στίχος*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

stíhie, pl. ***stíhii***, s.n., „element (al naturii)“, *cf*. ngr. *τὸ στοιχεῖον.*

talánt, pl. ***talánți***, s.m., „talant (monedă antică); fig. talent“, *cf*. ngr. *τὸ τάλαντον.*

tirán, pl. ***tiráni***, accentuat, sporadic, și ***tíran***, s.m., „tiran“, *cf*. ngr. *τύραννος.*

tirănie și ***tiranie***, s.f., „tiranie“, *cf*. ngr. *τυραννίς* și *τυραννία.*

tirănésc, ***tirăneáscă***, adj., „tiranic“, *cf*. ngr. *τυραννικός* „tiranic“.

2.3.2.3.3. Termeni comuni de origine neogreacă

O altă serie lexicală care trebuie menționată este cea alcătuită din cuvinte cu circulație largă la nivel popular, împrumutate din neogreacă sau, mai rar, de altă origine, dar existente și în neogreacă sau în greaca medie. Prezența acestor unități lexicale în textul românesc al traducerii este și ea favorizată de prezența în textul grecesc a etimonului:

argát, pl. ***argáți***, s.m., „slujitor, servitor“, *cf*. ngr. *ἐργάτης*.

celáriu, s.n., „încăpere“, *cf*. ngr. *τὸ κελλάρι*.

chilíe, pl. ***chilíi***, s.f., „chilie“, *cf*. ngr. *τὸ κελλίον.*

colíbă, pl. ***colíbi***, s.f., „colibă“, *cf*. ngr. *καλύβη,* etimonul îndepărtat al rom. *colibă*, intrat în română din slava veche.

furtúnă, pl. ***furtúni*** și ***furtúnuri***, s.f., *cf*. ngr. *φουρτοῦνα.*

garoáfă, pl. ***garoáfe*** (scris: ***гарофе***), s.f., „garoafă“, *cf*. ngr. *γαρόφαλον*.

hărăcér, pl. ***hărăcéri***, s.m., „perceptor“, *cf*. ngr. *χαρατζάρος*, care îl desemna în epoca otomană pe funcționarul însărcinat cu colectarea capitației, a impozitului numit în română *haraci*.

hărtíe, s.f., „hârtie“, *cf*. ngr. *χαρτίον* „hârtie“.

hóră, pl. ***hóre***, s.f., „dans“, *cf*. ngr *ὁ χορός* „dans“. În DEX se indică drept etimon bulg. *hora*, ipoteză infirmată de CIORĂNESCU, s.v., care propune apelul direct la mediogreacă.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

limán, pl. ***limánuri***, s.n., „loc de adăpostire; port“, *cf*. ngr. *λιμένας* „port“. După CIORĂNESCU, s.v., am avea de-a face cu un împrumut din turcă.

lipsí, vb. intranz., „a absenta; a dispărea“, *cf*. ngr. *λείπω* „a lipsi; a fi absent“.

lípsă, pl. ***lípse***, s.f., *cf*. ngr. *λεῖψις* „penurie“.

livádă, pl. ***livézi***, s.f., „livadă“, *cf*. ngr. *λιβάδι*. În DEX sunt indicate etimoane din bulgară și ucraineană. Mult mai bogată, informația etimologică adunată de CIORĂNESCU, s.v., sugerează posibilitatea împrumutului direct din mediogreacă.

mărgăritáriu, pl. ***mărgăritári***, s.n., „perlă“, *cf*. ngr. *μαργαρίτες* „perlă“.

palát, s.n., „palat“, *cf*. ngr. *παλάτιον*.

pedepsí, v. tranz., refl. și intranz., *cf*. ngr. *παιδεύω*, reflectând ambele sensuri ale acestuia, atât pe cel principal de „a educa, a instrui, a deprinde“, cât și pe cel de „a pedepsi“.

porfíră, s.f., „purpură“, *cf*. ngr. *πορφύρα*. Este evident un împrumut contextual. DEX trimite de asemenea la ngr. *πορφύρα*.

potíriu, s.n., „potir“, *cf*. ngr. *ποτήριον*.

procopsí, v. tranz. (folosit și absolut) și intranz, „a face progrese (la învățătură)“, *cf*. ngr. *προκόπτω*.

púngă, s.f., „pungă“. *Îi veni în gând să scoată punga ce avea lângă el, cu o sută de galbeni* (163ᵛ). *Cf*. ngr. *τὸ πουγγί*. În DEX avem indicația „etimologie necunoscută“, dar în DLR citim: „Din m. gr. *πουγγί*, lat. med. *punga*, v. sl. ***пѫгъа***“. O „etimologie multiplă“ așadar. Din DIMITRAKOS, s.v. *πουγγί*(*ο*)*ν*, aflăm că acest cuvânt, cu același sens ca în românește, este într-adevăr atestat în greaca medie și în neogreacă, la scriitori precum Prodromos Theodoros (1125), Kaisarios Dapontes (†1774), Bizyinos Gheorghios (†1896). În STAMATAKOS, s.v. *πουγγί*, ni se oferă și o explicație etimologică, socotindu-se că acest cuvânt ar fi un diminutiv de

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

la un eventual *πούγγα*, la rândul lui un împrumut în greaca medie al unui neatestat **punga* din latină[159].

rásă, s.f., „rasă (călugărească)", *cf*. ngr. *τὸ ῥάσον* „idem". După DLR și DEX, etimonul direct ar fi din slavon. ***расꙗ***. Mai justă mi se pare poziția lui CIORĂNESCU, s.v., unde găsim aprecierea „m. gr. *ῥάσον*, parțial prin intermediul sl. *rasa*".

schíptru, s.n., „sceptru", *cf*. ngr. *σκῆπτρον*.

teméiu, pl. ***teméie***, s. n., „fundament (al unei construcții); temelie", *cf*. ngr. *τὸ θεμέλιον*. În română, cuvântul pare să fi pătruns prin intermediul limbilor mediobulgară și veche sârbo-croată (*temelj*), după indicațiile din DLR, care îl atestă deja în textele coresiene. Nu lipsită de justificare istorică este însă aprecierea lui CIORĂNESCU, s.v., după care etimonul primar ar fi totuși de căutat în greaca medie, slavonă și limbile slave, contribuind poate, ulterior, la generalizarea acestui cuvânt.

tâmpene, s.f., pl., *cf*. ngr. *τύμπανων* „tambur; dairea".

trandafír, pl. ***trandafíri*** și ***trandafíruri***, s.n., „trandafir", *cf*. ngr. *τριαντάφυλλον*.

urgíe, s.f., *cf*. ngr. *ὀργή* „mânie, iritare".

urgisí, vb. tranz., *cf*. ngr. *ὀργίζω*, „a se mânia (pe cineva), a persecuta".

várvar, pl. ***várvari***, s.m., și adj., *cf*. ngr. *βάρβαρος* „sălbatic, neinstruit; barbar".[160]

---

[159] Cuvântul este de fapt atestat, dar nu în latina clasică, ci în latina medievală, după cum se poate vedea în NIERMEYER, s.v. *punga*. Potrivit informațiilor din acest dicționar, cuvântul apare în documente din secolele al VI-lea și al XII-lea și este etimonul cuvântului francez *poche*.

[160] Un caz interesant este cel al subst. ***căpăstru***, pl. ***căpéstre***, s.n., „căpăstru". În DEX, s.v., întâlnim explicația „moștenit din *capistrum*", opțiune împărtășită și de CIORĂNESCU, s.v. Acest fapt înseamnă că ngr. *τὸ καπίστριον*, prezent în originalul grecesc, a sugerat selecția de către traducători a rom. *căpăstru*, cuvânt românesc vechi, din fondul principal lexical.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

2.3.2.4. Calcuri lexicale

Formă importantă de rafinare a capacităților expresive ale vechii române literare, calcul lexical este practicat și în traducerea de care ne ocupăm aici, cu o frecvență mai redusă însă decât în textele biblice, unde principiul literalității era mult mai scrupulos respectat. Buni cunoscători ai limbii grecești și excelenți mânuitori ai românei, frații Greceni se dovedesc, la o examinare comparativă atentă, extrem de scrupuloși în redarea în românește, pe cât posibil, a tuturor nuanțelor semantice din textul original. În consecință, în cazurile când limba română nu deținea un echivalent semantic convenabil, procedeul calchierii lexicale s-a impus de la sine traducătorilor. Prezint în continuare o serie succintă de exemple de calcuri lexicale, urmând clasificarea pe care o propun mai jos (§ 3.2.).

2.3.2.4.1. Calcuri lexicale de semnificat

Calcul lexical de semnificat este un tip de transfer semantic care se realizează în punctele unde sistemul semantic românesc prezintă „goluri" de semnificat. Ca și în alte texte românești vechi, în MĂRG. am identificat trei tipuri principale de calc lexical de semnificat.

2.3.2.4.1.1. Calcuri lexicale de semnificat rezultate prin confuzie

Calcurile lexicale de semnificat rezultate în urma confuziei între sensul etimologic și cel derivat, contextual, al modelului grecesc sunt rare și sesizabile doar prin confruntarea traducerii cu originalul ei.

Amplul și diversul spectru semantic al grecescului *λόγος* și al derivatelor sale provoacă frecvente transferuri contextuale

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de semnificat. De exemplu, în propoziția „Să venim iară la începutul **cuvântului**.“ (157v), rom. *cuvânt* lexicalizează în context sensul „discurs; expunere“ al gr. *λόγος*, ca în propoziția grecească echivalentă: *ἂς ἐλθοῦμεν πάλιν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου*. Adjectivul *cuvântătoriu* exprimă în cadrul sintagmei *omul cel cuvântătoriu* valoarea semantică „rațional“, corespunzătoare gr. *λογικός* din sintagma *λογικός ἄνθρωπος*: „Trebuie omul cel **cuvântătoriu** să fie și înțelept, în ce chip l-au făcut Dumnezău“ (5v). Un alt derivat grecesc din aceeași familie de cuvinte, adj. *λογιότης* „instruit, învățat; erudit“ este calchiat în contexte precum „A lui Teofan Monahul, celui prea înțelept și **prea cuvântătoriu**, cuvânt pre limbă proastă“ (153r).

De regulă, gr. *ποιητής* este transpus prin rom. *făcătoriu*, în cazurile când este desemnată persoana divină, ca în sintagmele „**făcătoriul** nostru, Dumnezeu“ (97v), *cf*. gr. ***ὁ ποιητής*** *μας Θεός*, sau „făcătoriul lumii“ (161r), *cf*. gr. ***ὁ ποιητὴς*** *τοῦ κόσμου*. Iată însă că am identificat un pasaj în care traducătorii au transpus mecanic, prin *făcătoriu*, corespondentul grecesc *ποιητής*, deși acesta avea evident sensul de „poet, cântăreț“: „Cine va să știe ... putérea liubovului, să alerge la făcătoriul aceștiia, la fericitul Pavel, să afle“ (46v). – *ἐπὶ του αὔτης* ***ποιητὴν****, τὸν μακάριον Παῦλον ἂς δράμῃ νὰ μάθῃ*. Procedeul de traducere de aici este justificat probabil de o restricție eufemistică de sorginte confesională, marele apostol Pavel neputând fi desemnat cu denumirea „poet“, rezervată autorilor păgâni. Această posibilă explicație ne este sugerată de sintagma „**poetecul** Menandru“ de la pagina 3r; fiind vorba despre un autor păgân, restricția eufemistică nu a mai funcționat.

În unele cazuri, conștienți probabil de obscuritatea sensului calchiat, traducătorii inserează o glosă explicativă, ca în exemplul „Păziți-vă de **tăiare** (ádecă de eresuri)“ (127r). Inexistentă în originalul grecesc, explicația din paranteză constituie o dezambiguizare a subst. *tăiare*, care ar trebui

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

să sugereze sensul derivat de „sciziune, dezbinare“ al gr. *κατατομή* (*βλέπετε* ***τὴν κατατομήν***), termen al cărui sens primar este cel de „tăietură“.

Inexistența în limba română veche a sufixului *-bil*, împrumutat mai târziu din latina savantă, face ca întreaga serie de adjective derivate obținute cu acest sufix să fie absentă, așa încât o calitate abstractă precum „sensibil“ ajunge să fie desemnată prin adj. *simțitor*, corespunzător în context gr. *αἴσθητος*, precum în următoarele două contexte: „Și voao vî se pare și mai vârtos o aveți de credință cum le folosește avuțiia și alte lucruri **simțitoare**?“ (5ᵛ), *cf*. gr. *πράγματα* ***αἰσθητά***, și „Den bucatele **céle simțitoare** și neputrede ale mésii aleg o parte de ținu și pentru priiateni“ (77ᵛ), *cf*. *ἐπὶ τῶν* ***αἰσθητῶν*** *... φαγητῶν*.

Să mai reținem încă un calc lexical de semnificat de acest tip, care afectează conținutul verbului *a tipări*, cunoscut și întrebuințat de traducători, cu sensul actual, ca o normă lexicală curentă a epocii, după cum atestă o frază de pe pagina de gardă a cărții: „**S-au tipărit** în vestitul oraș al măriii-sale, în București.“ Este vorba de contextul „[Copilul] precum **să va tipări** de când va fi mic, așa va rămânea și când se va face mare“ (6ʳ) – [*Ὁ παῖς*] *καθὼς* ***τυπωθῇ***, *ἀφ᾽ οὗ εἶναι μικρὸν, ἔτζι ἀπομένει καὶ ἂν γενῇ μεγάλον*. Transpunând automat gr. *τυπόω* prin corespondentul său românesc *a tipări*, traducătorii au transferat asupra lexemului românesc sensul „a (se) forma; a (se) configura“ din sfera corespondentului grecesc.

2.3.2.4.1.2. Calcuri lexicale de semnificat rezultate prin echivalare mecanică

O a doua clasă de calcuri de acest tip sunt calcurile lexicale de semnificat rezultate prin echivalarea literală, mecanică, a radicalului modelului grecesc, însoțită de încadrarea în clasa morfologică corespunzătoare. Verbul *a se îmbărbăta*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

preia sensul „a deveni puternic; a se dovedi curajos“ al corespondentului său grecesc *ἀνδρειεύω*, în cadrul transpunerii literale a întregului context: „Îl facem de **să îmbărbătează** asupra noastră“ (66[r]) – *Τὸν κάμομεν καὶ* ***ἀνδρειώνεται*** *καταπάνω μας*. Imitând structura modelului, traducătorii procedează la echivalarea radicalului grecesc *ἀνήρ* „bărbat“, creând verbul românesc *a se îmbărbăta*, prin a cărui formă reflexivă se transpune forma medio-pasivă a corespondentului grecesc.

Într-un alt context, precum cel de la p. 162[r] („Unii ca aceștea ... **să înfruntează** cu pricíni în păcate“ – *Τοιοῦντοι ... ἐκεῖνοι ...* ***προφασίζονται*** *προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις*), autorii traducerii întâmpină serioase dificultăți în analizarea structurii semantice și lexicale a verbului grecesc *προφασίζομαι* „a se scuza; a invoca un pretext“, echivalând subst. grecesc *φάσις* din componența derivatului *πρόφασις* „pretext“ (care se află la baza verbului din context) prin rom. *frunte*, o desemnare cu totul relativă a sensului „față“, care ocupă un loc secundar în spectrul semantic al gr. *φάσις* „aspect“.

2.3.2.4.1.3. Calcuri lexicale de semnificat rezultate prin substituție

În fine, cea de-a treia clasă de calcuri lexicale de semnificat sunt cele rezultate prin substituția radicalului lexemului grecesc model printr-un radical românesc diferit ca valoare designativă, pe baza unor note semantice comune. În sintagma *însoțirea bunătății*, din contextul „Era muiare lui Avraam nu cu împreunarea trupească, ce cu **însoțirea** bunătății“ (17[v]), corespunzătoare sintagmei originale ***συντροφία*** *τῆς ἀρετῆς*, al cărei sens contextual este cel de „asociere pe criteriile binelui“, subst. rom. *însoțire* calchiază nota semantică „asociere“, proprie prefixului grecesc *-συν* din *συντροφία.*

În contextul „Arată îndireptare vieții tale, lepădând **adáogerile** céle réle și pătimitoare și trupeștile pohte“ (152[r]),

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

subst. *adaogerile* corespunde gr. *προσλήψεις*, lexem al cărui sens contextual (*ἀποβαλοῦσα τὰς πονηρὰς ...* ***προσλήψεις***) este cel de „asocieri; înhăitări".

În contextul: „**Scăparea** bunătăților are atâta durére și atâta plânsoare și atâta nevoie și greutate, cât nici o pedeapsă, nici o muncă nu iaste în toată lumea precum au acoló în iadu păcătoșii" (29r), sintagma *scăparea bunătăților*, corespunzătoare gr. *ἀγαθῶν* ***ἡ ἀποτυχία*** „eșecul în privința faptelor pozitive", conține un calc de semnificat în structura internă a subst. *scăparea*.

În sintagma ***tocmirea*** *strunelor* (104v), subst. *tocmirea* a împrumutat nota semantică „potrivire armonioasă" din structura gr. *συμφωνία*, prezent în textul grecesc în contextul ***συμφονία*** *τῶν κρουσμάτων*. Câteva rânduri mai jos, opțiunea se repetă în sintagma ***tocmirea*** *cuvintelor*, *cf*. ***συμφωνία*** *τῶν λογῶν*.

În contextul „**împreunarea** și dragostea cea vicleană" (47r), după gr. ***συνουσία***, *καὶ ἀγάπη πονεηρά*, se poate presupune că rom. *împreunare*, prin care se echivalează sensul „uniune carnală; coitus", fusese întrebuințat și anterior cu acest sens, nefiind așadar un calc contextual.

În contextul „Care **răspunsu** și ce cuvinte avem să zicem lui Dumnezău când copiii noștri ne hulescu?" (2v), subst. *răspunsu* calchiază sensul „justificare, scuză" al corespondentului grecesc *ἀπολογία*.

În contextul „Eu n-am **adunare** nici cu un frate" (78v), subst. *adunare* calchiază conținutul gr. *ἀντάμωσις* „întrevedere, întâlnire".

Contextul „Tu le socotești acélea că sînt ale tale și faci milostivirea lui Dumnezău pricínă **necunoștinței**" (49v) conține, în cadrul sintagmei *pricínă necunoștinței* (*cf*. gr. *ὑπόθεσις ἀγνωμοσύνης* „justificare a ingratitudinii"), o dublă calchiere de semnificat, subst. *pricínă* ajungând să aibă pe lângă sensul primar „cauză", și pe acela de „argument, justificare", iar

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

subst. *necunoștință* preluând sensul central al gr. *ἀγνωμοσύνη*, cel de „nerecunoștință, ingratitudine“.

În contextul „**Depărtarea** lui Dumnezău iaste chip de grijuire la păcătos“ (11^{v}), rom. *depărtare* calchiază conținutul gr. *παραχώρεσις* „abandon“.

Exceptând cazurile mai rare, când traducătorii fie că nu au înțeles semnificațiile vreunui termen grecesc, fie că nu au reușit să găsească un echivalent românesc mulțumitor, de regulă conținutul semantic adecvat al termenilor calchiați de acest tip este dezambiguizat de către context.

2.3.2.4.2. Calcuri lexicale de expresie

Definesc mai jos (§ 3.2.3.) calcul lexical de expresie drept „o transpunere, exactă sau aproximativă, a unui compus sau a unui derivat străin într-o altă limbă, însoțită de un transfer semantic“, efectul fiind „apariția în limba primitoare a unei noi unități lexicale, rezultată prin derivare sau compunere, potrivit legilor interne ale limbii respective, dar conform configurației modelului, a cărui capacitate designativă globală intenționează să o echivaleze în interiorul unui text“. Dată fiind incompatibilitatea dintre limba română și limba greacă în privința structurii cuvintelor – greaca prezintă o disponibilitate spre compunere mult mai mare decât limba română, iar derivarea prin prefixe este mult mai productivă în greacă decât în română –, și în privința textului de care ne ocupăm traducătorii au avut de rezolvat frecvente probleme de transpunere în românește a unor termeni compuși sau derivați din limba greacă. Din miile de structuri lexicale calchiate de acest tip, pe care le-am identificat și cules din text, prezint aici doar câteva zeci, cu titlu de exemplu.

a) calchiere a derivatelor grecești: *fără de rușâne* (22^{r}, 116^{v}) ← *ἀδιάντροπος* „nerușinat“; *fără Dumnezeu* (126^{v}) ← *ἄθεος* „ateu“; *fără început* (150^{r}) ← *ἄναρχος* „infinit“;

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

împotrivnic lui Dumnezău (130r, 143r, 144r) ← *ἀντίθεος* „adversar al divinității"; *neținerea mâniei* (167v) ← *ἀπάθεια* „impasibilitate; sânge rece" (167v); *fără de omenie* (22r) ← *ἀπάνθρωπος* „inuman" etc.

b) calchiere a compuselor grecești: *făcători de bine* (116v) ← *ἀγαθοποιοί*; *băutoriu de sânge* (168v) ← *αἱμοπότης* „sanguinar; crud, nemilos"; *lucrători de vie* (161r) ← *ἀμπελούργοι* „viticultori, podgoreni"; *ucigător de oameni* (92v) ← *ἀνδροφόνος* „care își omoară soțul" etc.

Pentru a sugera complexitatea procesului de calchiere, voi face în continuare o serie de distincții și de succinte comentarii privitoare la tipologia calcurilor de expresie în traducerea de care mă ocup.

Să observăm mai întâi că, adesea, unul și același termen grecesc este calchiat în chip diferit, sintagmele românești echivalente prezentând o structură morfologică diversă.

Iată mai întâi câteva exemple din sfera derivării lexicale. Subst. gr. *σύνδουλος* „coleg de serviciu, camarad" este transpus prin sintagmele *împreună slujitoriu* (86v) și *cea de-mpreună slugă* (102r). Subst. gr. *συγκληρονόμος* „comoștenitor" apare transpus prin sintagmele *moștean împreună cu dânșii* (51v) sau *părtaș de moștenire* (56v). Subst. gr. *συγκάτοικος* „colocatar" este echivalat prin sintagmele *împreună-lăcuitoriu* (121v) și *cei ce lăcuiesc cu dânsul* (25v).

Fenomene de transfer semantic mult mai complexe prezintă actul de transpunere în românește a cuvintelor compuse din limba greacă. De exemplu, compusul gr. *αἰσχρολογία* „exprimare obscenă" este redat prin sintagmele *vorbire proastă* (73r) sau *cuvinte réle* (156v). Un concept important din terminologia teologic-sapiențială, cel de „îngăduință, toleranță (a lui Dumnezeu față de oameni)", lexicalizat în grecește prin termenul grecesc compus *ἀνεξικακία* (*ἀνέχω* „a suporta" + *κακός* „rău"), este de regulă calchiat prin sintagma *neținerea de mănie* (41v), iar sporadic redat prin

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

echivalări contextuale aproximative precum *pace* (41^{v}) sau *milă* (30^{v})[161].

Compusul grecesc *γαστριμαργία* „gourmandise, gloutonerie“ (VLACHOS) a fost transpus în textul românesc prin trei sintagme diferite: *lăcomiia pântecelui* (25^{v}, 104^{r}, 152^{r}, 155^{v}), *nesațiul pântecelui* (113^{r}) și *lăcomiia bucatelor* (114^{r}). Printr-un fel de analogie spontană, adjectivul grecesc corespondent *γαστρίμαργος* „gourmand; glouton“ (VLACHOS) este transpus prin sintagmele *la bucate nesățios* (28^{v}) și *lacom la bucate* (171^{v}).

Compusul grecesc *εἰδωλολατρεία* „idolatrie“ (*εἴδωλον* „idol“ + *λατρεία* „cult“) este transpus succesiv prin sintagmele românești *închinarea idolilor* (141^{r}), *închinare de bozi* (170^{v}) și *închinarea bozilor* (177^{r}), la fel cum corespondentul adjectival *εἰδωλολάτρης* „idolatru“ este transpus divers prin sintagmele nominale *închinător la idoli* (33^{v}), *închinătoriu la bozi* (178^{r}) și prin sintagma propozițională *carii credea în idoli* (94^{v}).

Uneori, semnificația compusului grecesc este corect reconstituită pe teren românesc prin reproducerea exactă a termenilor componenți, alteori același termen grecesc este mult mai aproximativ reconstruit: gr. *εἰρηνοποιός* „pacificator“ (*εἰρήνη* „pace“ + *ποιεῖν* „a face“) apare corect redat prin *făcătorii de pace* (116^{v}), dar și, mai puțin fericit, prin *iubitorii de pace* (45^{v}). Un alt exemplu similar. Adjectivul grecesc *ζωοποιός* „vivificant; întăritor, întremător“ (*ζωή* „viață“ + *ποιεῖν* „a face“) este corect reprodus în contexte precum „bucate **făcătoare de viață**“ (126^{r}) – ***τὰ ζωοποιὰ*** *φαγητά*; „**de viață făcătoare** cruce“ (142^{r}) – ***ζωοποιὲ*** *σταυρέ*; „**de viață făcătoriul** al lui Duh“ (150^{r}) – ***ζωόποιον*** *Πνεῦμα*; „**făcătoriul de viață** trupul și sângele Domnului“

[161] O altă transpunere interesantă a gr. *ἀνεξικακία* o regăsim în două versiuni din sec. al XVII-lea ale Bibliei, cea tipărită la 1688 la București și cea cuprinsă în Ms. 45: *suferirea răului*. Vezi mai jos, § 3.2.3.2.3.1.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(174v) – *τὸ ζωοποιὸν Σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου* (174v), dar într-un mod mai aproximativ în altele: „**de viață dătătoare** crucea“ (139r) – ***ζωοποιός*** *σταυρός*.

De remarcat că materialul morfo-lexematic românesc întrebuințat de traducători poate fi același în recompunerea, pe teren românesc, a semnificațiilor componenților unei serii lexicale (substantiv, adjectiv) din textul grecesc: subst. gr. *εὐγένεια* „noblețe, generozitate“ și adj. gr. *εὐγενικός* sau *εὐγενής* „nobil, generos“ sunt echivalate prin structurile calchiate *neamul cel bun* (56v, 142r), respectiv *de rudă bună* (16v, 54r, 86v). Un alt exemplu: subst. gr. *εὐεργεσία* „binefacere“ și *εὐεργέτης* „binefăcător“, ambele compuse pe baza adverbului *εὖ* „bine“ și a verbului *ἐργάζομαι* „a face“, sunt transpuse prin sintagma substantivală *facere de bine* (38r, 38v, 39v, 47v, 94v) și, respectiv, prin cea adjectivală *făcătoriu de bine* (4v, 7r, 15r, 39v, 41r, 46r, 63r, 117v). Se cuvine remarcat cu privire la acest exemplu că noțiunea respectivă era deja lexicalizată în lexiconul traducătorilor, de vreme ce apare, într-o formă ușor modificată sintactic, într-un text netradus, și anume la p. III, în Prefața I: „Dumnezău [...] a toatei ființe **de bine făcătoriu** iaste.“

Se întâlnesc uneori cazuri când una și aceeași sintagmă românească rezultă prin calchierea unor compuși greceșți diferiți. Sintagma românească *ucigător de oameni* redă la p. 92v conținutul gr. *ἀνδροφόνος* „care își omoară soțul“, iar la p. 29r pe cel al gr. *ἀνθρωποφόνος*, lexem grecesc echivalat la p. 170v și prin sintagma *ucigaș de oameni*. Prin sintagma *neținerea mâniei* se redă la p. 167v gr. *ἀπάθεια* „impasibilitate“, iar la p. 41v gr. *ἀνεξικακία* „îngăduință, toleranță“. Sinonime relative, subst. neogrecești *συμμεριστής* și *συμμέτοχος*, ambele cu sensul de „coparticipant“, sunt redate, la p. 12r și, respectiv, la p. 36r, prin sintagma *împreună-părtaș*.

Terminologia teologico-sapiențială, ca și componenta abstract-intelectuală a vocabularului comun al limbii române, prezenta la sfârșitul secolului al XVII-lea nume-

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

roase „goluri“ de desemnare, așa încât nu rareori transpunerea literală a unor termeni abstracți din limba greacă a condus la expresii obscure, cu neputință de dezambiguizat prin context. Iată câteva exemple. Conceptul teologic „coetern“ (gr. *συναΐδιος*), ca atribut al lui Iisus Hristos în raport cu Dumnezeu tatăl, este aproximat prin compusul lexical ad hoc *împreună-fiitoriu*, într-un context ca cel de la p. 153^{r}: „În Fiiul créde **împreună-fiitoriu**.“ – *είς υἱὸν πίστευε* ***συναΐδιον***. Nesiguranța traducătorilor în acest caz se vădește și în faptul că în același context, câteva rânduri mai jos, același concept este lexicalizat prin sintagma, puțin diferită, *împreună-fiind*. În contextul „Să învățăm **mintea cea bună** a slugii“, sintagma subliniată ar trebui să exprime sensul „recunoștință, gratitudine“, propriu corespondentului grecesc *εὐγνωμοσύνη*, numai că transpunerea literală a celor două elemente ale compusului grecesc nu reușește să reconstituie un sens contextual românesc, din cauza bogatei polisemii a subst. *minte*.

În unele cazuri, prin conținutul lexical al sintagmelor formulate de traducători, sensul unitar al corespondentului grecesc este doar vag sugerat: *bună petrecanie* (125^{r}), *cf*. gr. *εὐημερία* „prosperitate; fericire“, sau *furtișagul de sfinte* (155^{v}), *cf*. gr. *ἱεροσυλία* „sacrilegiu“.

Calchierea scrupuloasă, prin sintagma verbală *a apuca mai înainte* a formei verbelor grecești *προλαμβάνω* „a devansa; a preveni“ și *προκαταλαμβάνω* „a anticipa“ nu a putut conduce la reconstituirea sensurilor respective în traducerea românească, ambele contexte rămânând ambigue: „Pentru ce să **nu apuci** tu **mai înainte** să-ți mărturisești păcatul tău? (104^{v})“ – *Διατὶ λοιπὸν* ***δὲν προλαμβάνεις*** *ἐσὺ νὰ εἰπῇς τὴν ἁμαρτίαν σου;* și, respectiv, **Apucă nainte** și părăsește rélele. (152^{v}) – ***Προκατάλαβε,*** *καὶ ἐγκατάλιπε τὰς πονηρίας*. Obscură și insuficientă este de asemenea lexicalizarea prin sintagma *alergăturile cailor* (8^{v}, 9^{r}) a subst. *τὰ ἱπποδρόμια* „hipodroame“, ca și redarea literală a *πρωτοκαθεδρία* „faptul de a prezida; prezidență“ prin expresia *ședere mai sus*,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

în contextul „Unde-s ostenélele a **șăderii mai sus**?“ (145r) – *Ποῦ οἱ κόποι* ***τῆς πρωτοκαθεδρίας***. O opțiune de traducere ciudată, greu de explicat altfel decât prin neatenția traducătorilor, este calchierea prin expresia *începătoriul de părinți* (7v) a gr. *πατριάρχος*, cu toate că în mod curent, de peste zece ori (și chiar pe aceeași pagină!), este întrebuințat cuvântul *patriarh*, existent în vocabularul bisericesc încă din epoca anterioară. În fine, sintagma *fără dăruiri* din contextul „Preoția... trebuie să fie... **fără dăruiri**“ (155r), ar trebui să lexicalizeze unul din sensurile „gratuit“ sau „incoruptibil“ al gr. *ἀδωροδόκητος*.

2.3.2.4.3. Transpuneri libere ale conținutului cuvintelor grecești

O demarcație foarte clară între calcurile lexicale și simpla traducere este adesea greu de trasat. Dincolo de calcurile lexicale de expresie mai mult sau mai puțin exacte, în procesul traducerii apar adesea transpuneri libere ale conținutului unor cuvinte compuse grecești, cu ajutorul unor perifraze explicative. În aceste cazuri, traducătorii fac explicite, prin lexeme românești combinate în sintagme libere, componentele semantice corespunzătoare membrilor compusului grecesc corespondent. De exemplu, gr. *ἐξορία* „alungare, exilare“ (*ἐξ* „din“ + *ὅρος* „limită, extremitate“) este redat prin sintagma substantivală *scoatere din pământul lui* (10v), prin care se încearcă reconstituirea cu mijloace analitice a notelor semantice principale ale cuvântului grecesc. O explicitare a sensurilor cuvântului grecesc tradus se remarcă și în transpunerea gr. *βλασφημία* „blasfemie“ prin sintagma verbal-nominală *a huli pre Dumnezeu* (113r), sau a gr. *βρωμολόγος* „bârfitor, intrigant“ prin sintagma explicativă *grăitoriu de cuvinte împuțite* (39r).

În altă parte, prin sintagma *potop rău* (72v) se încearcă lexicalizarea noțiunii de „submersiune, inundație“ exprimată

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de gr. *καταποντισμός*. Conținutul semantic corespunzător noțiunii de „universal“ (gr. *πανκοσμίος*) din sintagma grecească *πανκοσμίος ἀνάστασις* „resurecția universală (a sufletelor)“ a fost reconstituit perifrastic în cadrul contextului „învierea acéia **a toată lumea**“. Uneori, relațiile sintactice dintre termenii unei sintagme grecești sunt inversate, în încercarea de a face semnificația mai transparentă: prin secvența „cuvânt minunat și de rudă bună“ (19^{v}) se traduce gr. *εὐγένεια τῆς λέξεως* „nobletea cuvântului“. În alte cazuri, conținutul semantic al unei serii de cuvinte abstracte din originalul grecesc este explicitat printr-o sintagmă explicativă: substantivele grecești *ἀτοπία* „absurditate“ și *ἀπρέπεια* „necuviință“ sunt traduse global și indistinct prin sintagma *lucru fără cale și fără cuviință* (10^{r}).

2.3.2.5. Calcuri gramaticale

Mai rare sunt, în textul de care mă ocup, calchierile gramaticale, provocate de incompatibilități structurale ale limbilor aflate în contact.

2.3.2.5.1. Calcuri morfo-sintactice

Între calcurile morfo-sintactice menționabile pentru că sunt flagrante și ușor observabile, rețin câteva:

– regimul în genitiv sau în dativ al unor adjective sau al unor verbe, normal în neogreacă, nefiresc în limba română: „ar fi **vrédnic morții**“ (55^{r}) ← *εἶναι* ***ἄξιος Θανάτου***; „**să ne învrednicim împărăției** ceriurilor“ (104^{v}) ← ***ἀξίους γενέσθαι τῆς βασιλείας*** *τῶν οὐρανῶν*; „**vrédnic** iaste **morții** acela“ (106^{r}) ← ***ἄξιος θανάτου*** *εἶναι αὐτός* ; „**au curvit** fétele **celor tineri madiniiáni**“ (33^{v}) ← ***νὰ πορνεύσουν τῶν Μαδιανινῶν νέων*** *τὰ κορήτζια*; „o **logodéște** pre ea **mirelui**

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

celui cerescu“ (165v) ← ***νυμφεύσον*** *αὐτὴν τῷ ἐπουρανίῳ* ***νυμφίῳ***.

– articularea cu articol hotărât a numelor proprii (obligatorie în neogreacă), precedată de adjectiv demonstrativ: „precum au făcut și **acela** Zahéul“ (21r) ← *καθὼς ἔκαμεν* ***ἐκεῖνος ὁ*** *Ζακηαῖος*.

– transpunerea neadecvată a unor prepoziții, cum ar fi calchierea prin locuțiunea *pren mijlocul* a locuțiunii prepoziționale grecești *διὰ μέσου* „prin intermediul“: „Iertându-i-se păcatul de la Dumnezău, **pren mijlocul proorocului** Nathán el iarăși l-au scris ca o icoană înlăuntru, în inima lui, ca să-și aducă aminte pururea de dânsul“ (37r), *cf.* ...***διὰ μέσου τοῦ προφήτου*** *Νάθαν*.

Menționam mai sus că structura sintactică a textului românesc reflectă normele curente în epocă ale stilului bisericesc. Comparația atentă cu originalul grecesc pune în evidență tendința traducătorilor de a prefera o topică românească unei transpuneri cuvânt cu cuvânt. Totuși, relativ abundente sunt și contextele în care întâlnim o topică identică în textul tradus și în originalul său, chiar dacă rezultatul este o inversiune improprie topicii românești „normale“:

> „Moșteniți **cea gătită voao împărăției** ceriurilor“ (115r). – *Κληρονομήσατε* ***τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν*** *τῶν οὐρανῶν*.

Incompatibilitatea de regim verbal între cele două limbi aflate în contact conduce câteodată la anacolut, ca în pasajul următor, unde verbul cu regim personal grecesc *χράομαι* „a avea nevoie“ este transpus prin rom. *a trebui*, verb al cărui „subiect logic“ ar trebui exprimat în românește prin cazul dativ:

> „**Cela** ce va să să îmbogățească **îi trebuiesc** bani“ (14v). – ***Ἐκεῖνος, ὁποῦ*** *θέλει νὰ πλουτῇ,* ***χρειάζεται*** *χρήματα*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Ca exemple de calcuri frastice putem menționa întrebuințarea conjunctivului cu valoare relativă:

> „Cuvântul fără de înțelepciune asamănă-să ca o piatră de mult preț **să fie în tină**“ (5v). – *Ὁ λόγος χωρίς τὴν σοφίαν, ὁμοιάζει ὡσάν ἕνας λίθος τίμιος,* ***νὰ εἶναι μέσα εἰς τὴν λάπειν***.

sau transpunerea literală a grecescului *εἶναι* „a fi“ urmat de conjunctiv, cu valoarea modală „a fi în stare; a putea“, pe care românescul *a fi* nu o poate exprima:

> „Dumnezău **cum iaste să nu facă** și el unele ca acéstea?“ (28r). – *Ὁ Θεὸς,* ***πῶς εἶναι νὰ μὴν κάμῃ*** *καὶ αὐτὸς αὐτά* .

O structură sintactică transpusă mecanic identificăm și în cazul ignorării sensului „a proveni; a-și avea originea“ a verbului medio-pasiv grecesc *γίνομαι* „a se face, a deveni“, transpus mecanic prin verbul *a se face* la infinitiv, cu funcție de subiect:

> „De la dáscalii lor cei buni **face-se a trăi bine**“ (4v). – *Ἀπὸ τοῦς καλούς διδασκάλους τοὺς* ***γίνεται τὸ καλῶς ζῆν***.

Mult mai rar decât în alte texte contemporane, cum sunt cele ale lui Cantemir sau Dosoftei, apare aici hiperbatul. Această figură sintactică tipică repertoriului retoric baroc al epocii[162], apare relativ rar și în textul grecesc. Deși în principiu traducătorii români respectă cu relativă rigoare ordinea cuvintelor din original, structurile sintactice de tipul hiperbatului sunt ignorate în actul transpunerii. Cazul cel mai frecvent este cel din următoarea secvență, în care elementele aflate în hiperbat sunt reașezate în textul tradus potrivit topicii românești „normale“:

[162] MOLDOVANU, CANT., pp. 106 și urm.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„Și-i pare că cuvintele lui Dumnezeu sînt basne“ (22[r]). – *Καὶ τοῦ Θεοῦ τὰ λόγια μύθους νὰ εἶναι νομίζει.*[163]

Din rarele cazuri în care hiperbatul din textul grecesc își găsește un corespondent similar în traducerea românească, citez două exemple:

„Te-ai făcut ca **o rădăcină** a tuturor **de bunătate**“ (3[v]). – *Ἔγινες ὡσὰν* ***μία ῥίζα*** *ὁλῶν* ***τοῦ καλοῦ****.*

„Neînvățătura încă iaste **boală** sufletului **mare**“ (5[v]). – *Ἡ ἀπαιδευσία* ***ἀσθένεια*** *τῆς ψυχῆς εἶναι ἀκόμι* ***μεγάλη****.*

2.3.2.6. Considerații conclusive asupra traducerii *Mărgăritarelor*

În concluzie, remarc încă o dată că lexicul acestui important document al vechii limbi române literare este în general mai simplu decât cel al Bibliei și al altor scrieri teologice, ceea ce determină relativa raritate a calcurilor lexicale în traducerea românească. Mai mult decât atât, se poate constata o tendință a autorilor de a renunța la transpunerea analitică a compuselor lexicale grecești, care sunt cel mai adesea nu calchiate, ci traduse, adică echivalate prin termeni românești apropiați ca sens. Dacă sunt destul de rare calcurile lexicale de structură, calchierea semnificatului este însă foarte des practicată; alături de disponibilitatea derivativă și de frecvența împrumuturilor lexicale directe, acest fapt asigură *Mărgăritarelor* fraților Greceni (retipărite ulterior, de mai multe ori, în cursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea) un loc important în constituirea terminologiei teologice a stilului bisericesc al românei literare.

[163] Transpus literal, pasajul ar fi trebuit să sune aproximativ „Și ale lui Dumnezeu cuvinte basne că sînt îi pare“.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Capitolul 3
Abordare textuală sincronică a structurilor lexicale

Prin abordare textuală sincronică înțeleg limitarea investigației comparative interlingvistice la un singur text. Am considerat că adâncind un singur text, și anume Bibl. 1688, putem pune mai bine în lumină impactul de traducere între română și greacă, concretizat în interferențele semantico-lexicale care au stat la originea restructurării lexicului intelectual al vechii române literare. Dintre multiplele fenomene de transfer lingvistic voi adânci dinamica unui câmp semantic și problematica specifică a calcurilor lexicale.

3.1. Câmpul semantic referitor la noțiunile din sfera cunoașterii în Biblia de la București (1688), în comparație cu originalul grecesc al traducerii

Teoria semanticii funcționale moderne oferă o serie de principii, elemente de metodă și o terminologie utile abordării unor texte de dificultatea și importanța culturală și istorică a celor de care mă ocup aici. Această teorie nu a mai fost aplicată până acum, după știința mea, în domeniul larg al cercetării limbii române literare vechi.

3.1.1. Câteva principii metodice: teoria câmpului semantic

În mod concret, îmi propun ca, prin compararea textului primei traduceri românești integrale a Bibliei cu originalul său grecesc, să studiez unul dintre nivelurile cel mai puternic

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

marcate de contactul lingvistic cult, specific procesului traducerii, și anume nivelul semanticii lexicale. Pentru a determina cât mai exact funcția modelatoare a unei limbi de cultură cu o mare tradiție, cum era greaca, asupra uneia în formare, cum era româna literară în secolul al XVII-lea, voi căuta să preiau și să adaptez la specificul acestei cercetări cu un pronunțat caracter aplicat câteva principii și sugestii de metodă ale teoriei câmpului semantic.

Un factor important care condiționează procesul de transfer lingvistic între limbile aflate în contact lingvistic este anizomorfismul semantic dintre ele, pus în evidență și conștientizat mai ales în actul traducerii[164]. Ideea că fiecare limbă are un specific inconfundabil a fost formulată și dezvoltată în principalele ei implicații de W. von Humboldt în celebra lucrare *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, Berlin, 1836. Humboldt a emis aici ideea că marea diversitate a limbilor denotă o diversitate de viziuni asupra lumii; ca „forță dinamică" (*wirkende Kraft*), fiecare limbă își constituie, după Humboldt, o „formă lingvistică internă" (*innere Sprachform*), ceea ce determină o anumită *Weltansicht*, o reprezentare particulară asupra lumii, proprie fiecărei limbi naționale. Completate prin aportul structuralismului saussurean și al psihologiei gestaltiste[165], ideile lui Humboldt, preluate într-o direcție distinctă și de școala americană, mai ales de E. Sapir, *The Status of Linguistics as a Science*, și de B.L. Worf, *Language, Thought and Reality*, 1956, au stat și la baza diferitelor teorii ale

[164] Vezi LYONS, p. 98: „Greek and English (or French or German or Russian etc.) are *semantically anisomorphic* in those parts of their vocabularies which the translation seeks to identify." („Greaca și engleza [sau franceza, germana sau rusa etc.] sunt *anizomorfe din punct de vedere semantic* în acele părți ale vocabularului lor pe care traducerea încearcă să le privească drept identice.")

[165] *Cf*. WENNING, p. 45.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

câmpului semantic, dezvoltate mai ales în Germania, începând cu anii '30 ai secolului al XX-lea de lingviști precum J. Trier, L. Weisgerber, W. Porzig și, mai recent, E. Coseriu.[166]

Ideea humboldtiană a deosebirii de viziune asupra lumii, manifestată în limbi diferite, este formulată de TRIER 1934 astfel: *Jede Sprache gliedert das Sein auf ihre Weise, schafft damit ihr besonders Seinbild, setzt damit ihre, dieser einen Sprache eigentümlichen Inhalte* („Fiecare limbă segmentează ființa în felul ei, creează prin aceasta propria sa imagine a ființei, instituie astfel propriile sale conținuturi, care îi sunt specifice în mod exclusiv"). Asimilând deopotrivă pe Humboldt și pe Saussure, Jost Trier privește vocabularul unei limbi ca pe un sistem determinat de strânsele relații dintre unitățile lingvistice care îl compun, dar un sistem dinamic, *in fieri*, și nu unul static, *in esse*, cum apărea acesta în referirile la nivelul lexical din *Cursul* lui F. de Saussure. Structurile sau subsistemele de bază, pe care se fundamentează sistemul de ansamblu al lexicului unei limbi, au fost considerate de Trier câmpurile lexicale.

În concepția lui Jost Trier, câmpul lexical apare ca o structură intermediară între unitatea lexicală și ansamblul vocabularului, inclusă în acest ansamblu și divizibilă prin unitățile care o compun: *Felder sind die zwischen den Einzelworten und dem Wortganzen lebendigen Wirklichkeiten, die als Teilganze mit dem Wort das Merkmal gemeinsam haben, daß sie sich eingliedern, mit dem Wortschatz hingegen, daß sie sich ausgliedern* („Câmpurile sunt realitățile rezidând între cuvintele individuale și ansamblul lexical, care, ca ansamblu parțial, au în comun cu cuvântul trăsătura că se pot încorpora, iar cu vocabularul, dimpotrivă, pe aceea

[166] Pentru date și analize ample asupra istoricului constituirii teoriei câmpului semantic și asupra stadiului actual al cercetărilor în acest domeniu, vezi ÖHMANN 1951, pp. 72–89, RICKEN, pp. 10–17, LYONS, pp. 44 și urm., HOBERG, *passim*, SCHMITT, *passim*, WENNING, pp. 43 și urm.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

că se pot descompune.“)[167]. Din aceste două formulări se poate deduce că principala caracteristică a teoriei lui Trier o constituie ideea de segmentare, de articulare sau de divizare (*Aufteilung, Gliederung, Einteilung*) a unui continuum conceptual de către unitățile lexicale. Acest fenomen de articulare are în concepția lui Trier caracterul unui proces și, în consecință, în aplicarea teoriei sale, savantul german se arată interesat de mișcările permanente la care sunt supuse relațiile dintre unitățile lexicale în interiorul subsistemelor vocabularului. Prin apariția unor noi termeni sau prin căderea în desuetudine a altora se modifică în mod necesar și relațiile semantice dintre ceilalți componenți ai câmpului, pe de o parte, și termenii cu care aceștia se înrudesc din punct de vedere conceptual (*Begriffsverwandten*), pe de altă parte; orice modificare de sens a unui termen afectează întregul subsistem în așa fel încât, de exemplu, un sens nou căpătat de un cuvânt presupune o reducere corespunzătoare în spectrul semantic al cuvintelor cu care acesta este mai mult sau mai puțin învecinat din punct de vedere conceptual (*begrifflich enger oder ferner benachbart*).

Trier propune așadar o abordare sistemică a vocabularului, considerând că tratarea izolată a elementelor lexicale, proprie perspectivei semasiologice „atomare“ a dicționarelor nu poate permite realizarea unei imagini a vocabularului în dinamica sa, întrucât fiecare termen își manifestă individualitatea, își trasează conturul semantic doar printr-o raportare permanentă, paradigmatică am spune astăzi, față de ceilalți membri ai câmpului: „Cuvântul individual își obține determinarea conținutului conceptual pornind de la structura ansamblului.“ (*Vom Gefüge des Ganzen her, empfängt das Einzelwort seine inhaltliche begriffliche Bestimmtheit*)[168]. Aria semantică a fiecărei unități lexicale nu poate funcționa ca atare decât prin opoziția față de ansamblu: „Valoarea unui

[167] TRIER 1934, p. 430.
[168] TRIER 1931, p. 2.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

cuvânt este recunoscută doar atunci când o delimităm față de valoarea cuvintelor cu care se învecinează și care li se opun." (*Die Geltung eines Wortes wird erst erkannt, wenn man sie gegen die Geltung der benachbarten und opponierenden Worte abgegrenzt. Nur als Teil des Ganzes hat es Sinn, denn nur im Feld gibt es Bedeutung*).[169]

Deși are meritul de a fi determinat, prin sugestiile de ordin teoretic, fertile eforturi de abordare sistematică și globală a vocabularului, teoria lui Jost Trier a fost criticată pentru deficiența de a nu fi luat în discuție decât realizările nominale ale continuumului lexical, ca și pentru neglijarea relațiilor sintagmatice pe care le contractează elementele lexicale ale unui câmp în actele de vorbire.[170] Aceste două deficiențe au fost în bună măsură remediate prin contribuțiile ulterioare ale lui Walter Porzig, John Lyons și Eugenio Coseriu.[171]

Adăugând câmpurilor lui Trier, pe care le numește „distributive" (*aufteilende*), conceptul de câmp semantic „inclusiv" (*begreifend*), W. Porzig lărgește cu mult sfera de aplicație a noțiunii de câmp. Prin „câmp semantic inclusiv" Porzig înțelege acea structură din cadrul vocabularului determinată de relațiile semantice dintre unități ale căror desemnări obiective (*Sachverhalten*) se înrudesc, unități lingvistice care se referă, cu alte cuvinte, la porțiuni contigue ale realității. Porzig are aici în vedere relații bipartite de tipul nume/verb sau adjectiv/nume, pe care le-a denumit inițial „relații semantice esențiale" (*wesenhafte Bedeutungbeziehungen*): „În câmpul semantic se asociază unități autonome, în vederea (reflectării) ansamblului unei stări de lucruri." (*Im Bedeutungsfeld*

[169] *Ibidem*, p. 6.

[170] Vezi ÖHMANN 1953, pp. 123–134.

[171] Vezi PORZIG, 1934, pp. 70 și urm., PORZIG 1950, cap. I, *Gliederung*, în special pp. 67 și urm., LYONS, pp. 37–90, COSERIU, SEMANT., *passim*, COSERIU, SOLID., *passim*, COSERIU, STRUCT. LEXEM., *passim*, COSERIU, CHAMPS, *passim*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

schliessen sich selbstständige Einheiten zur Gesamtheit eines Sachverhalts zusammen)[172]. Ar fi vorba aici de relații semantice de tipul celor dintre *Hund* „câine" - *bellen* „a lătra", *Wagen* „camion" - *fahren* „a merge (cu un mijloc de locomoție)" etc. O abordare completă a structurilor vocabularului se poate realiza, consideră Porzig, prin îmbinarea celor două tipuri de câmp: „Câmpurile semantice inclusive și cele distributive nu se așază indiferente unul față de altul, ci se întrepătrund." (*Einbegreifende und aufteilende Bedeutungsfelder stehen nicht gleichguldig nebeneinander, sondern durchdringen sich.*)[173] O altă importantă observație a lui Porzig se referă la necesitatea de a include în cadrul unui câmp lexical și membrii claselor derivative ale lexemelor componente, întrucât termenul derivat printr-un prefix de agent, de pildă *învățător* de la *a învăța*, presupune o modificare și la nivelul semnificației lexicale, nu doar în cadrul celei gramaticale, derivarea fiind un fenomen cu implicații nu doar morfologice, ci și, în egală măsură, semantice: „Familiile derivative și câmpurile semantice sunt segmentări ale unuia și aceluiași vocabular. Un cuvânt aparține așadar de regulă deopotrivă unei familii derivative, ca și unui câmp semantic. Astfel, un câmp semantic poate fi alcătuit și el, integral sau parțial, din cuvinte care sunt membri ai unei familii derivative. Acesta este, de exemplu, cazul cuvintelor *Bäcker* „brutar", *Gebäck* „coptură", *Backofen* „cuptor", în cadrul câmpului semantic *backen* „a coace". (*Ableitungsgruppen und Bedeutungsfelder sind Gliederungen desselben Wortschatzes. Ein Wort gehört also in der Regel sowohl einer Ableitungsgruppe als auch einem Bedeutungsfeld an. So kann auch ein Bedeutungsfeld ganz oder zum Teil aus Wörtern bestehen, die Glieder einer Ableitungsgruppe sind. Das ist*

[172] PORZIG 1950, p. 74.
[173] *Ibidem*, p. 73.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

z.B. bei dem Bedeutungsfeld backen *mit den Wörtern* Bäcker, Gebäck, Backofen der Fall).[174]

Acest ultim tip de relații semantice în cadrul unui câmp este luat în considerare și de LYONS, p. 78, cu referire la perechi lexicale precum gr. *σοφός/σοφία*, *στρατηγός/στρατηγία* sau engl. *good/goodness*, cu observația importantă că acest tip de relație de sens (*meaning relation*) se menține și în afara „nivelului morfemic", de exemplu, relația de sens între gr. *ἀγαθός/ἀρετή* = relația între gr. *σοφός/σοφία*. John Lyons consideră că în cadrul câmpului se manifestă o serie de relații semantice (incompatibilitate, antonimie, hiponimie, conversiune, sinonimie), relații care definesc acest câmp în calitate de sistem.

Adoptând ideea fundamentală a lui Trier, aceea că semnificația unei forme lingvistice este determinată de relațiile pe care această formă le stabilește în cadrul structurii paradigmatice a termenilor înrudiți semantic, LYONS, p. 59, critică totuși concepția mentalistă a școlii lui Trier, care ar postula un „*a priori* conceptual medium", o existență a conceptelor exterioară și anterioară lexicalizării lor, ceea ce ar împiedica o abordare cu mijloace lingvistice a câmpului semantic. În concepția sa, întemeiată pe principiile unei permanente adecvări operaționale, Lyons include în definirea semnificației lingvistice a unei unități lexicale și o determinare contextuală, astfel încât „semnificația unei unități lingvistice date se definește drept setul de relații (paradigmatice) pe care unitatea respectivă le contractează cu alte unități ale limbii (în contextul sau în contextele în care aceasta apare), fără nici o intenție de a institui « conținuturi » pentru aceste unități" („...the meaning of a given linguistic unit is defined to be the set of (paradigmatic) relations that the unit in question contracts with other units of the language (in the context or contexts in which it occurs), without any

[174] *Ibidem*, p. 74.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

attempt being made to set up « contents » for these units" (LYONS, p. 59). Conform acestei concepții, un cuvânt își delimitează conturul semantic nu doar în cadrul relațiilor de tip paradigmatic cu membrii câmpului, ci și prin relațiile sintagmatice cu unitățile lingvistice învecinate, în contextele în care ele se întâlnesc. În felul acesta, putem considera că se elimină din discuție noțiunea de „câmp conceptual", circumscrisă neclar de către Trier ca ceva intermediar între câmpurile lexicale și realitățile desemnate.[175]

Într-o direcție similară converg și eforturile lui E. Coseriu de a constitui o semantică lingvistică flexibilă, în măsură să explice complexitatea fenomenelor lexicale și semantice în relație cu ipostazele structural-funcționale fundamentale ale limbii, sistemul, norma și vorbirea. În consecință, Coseriu distinge între o semantică gramaticală, preocupată de semnificațiile gramaticale ale unităților lingvistice (cele determinate de categoriile de caz, diateză, mod etc.), și o semantică lexicală propriu-zisă, lexematica, limitată la studiul domeniului semnificaților lexicali. Dintr-o altă perspectivă, Coseriu face distincția între o semantică a sistemului, una a normei și alta a discursului, ca și între o semantică sincronică și una diacronică. În ansamblul teoriei coseriene, câmpurile semantice fac obiectul lexematicii. Câmpul lexical este definit de Coseriu drept „o paradigmă lexicală care derivă din segmentarea unui continuum lexical al conținutului în diverse unități care în limbă se prezintă sub formă de cuvinte și care se dispun în opoziții imediate, pe baza unor trăsături distinctive simple" (COSERIU, SOLID.).[176] Constituit ca „structură paradigmatică

[175] Unii autori apreciază chiar că în lucrările lui Trier nu s-a operat o distincție clară între noțiunile de „câmp lexical" și „câmp conceptual": *Diese Unterscheidung [între câmpurile conceptuale și câmpurile lexicale] bleibt aber unklar und wird nicht strikt eingehalten* (WENNING, p. 45).

[176] În COSERIU, TEORIA, p. 305.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

primară“ (COSERIU, STRUCT. LEXEM.)[177] prin relațiile opozitive de la nivelul conținutului unităților lexicale, câmpul lexical se deosebește în această calitate de ceea ce Porzig numea „câmpuri inclusive“ de tipul *câine: a lătra*. În calitate de structuri lexicale de tip sintagmatic, Coseriu denumește acest ultim tip de relații de sens „solidarități lexicale“. În delimitarea caracteristicilor și în tipologizarea acestor structuri lexicale, Coseriu re-fundamentează, dintr-o perspectivă structuralistă mai nuanțată și cu o terminologie mai exactă, noțiunea de „relație de sens“ propusă de John Lyons, căreia îi dă și o formulare mai proprie din punct de vedere lingvistic. Se poate observa totuși că, extrem de operantă asupra unor structuri simple ale vocabularului, teoria semantică a lui E. Coseriu devine greu de aplicat în studiul unor structuri semantice hipercomplexe, cum sunt cele care țin de sfera vocabularului actelor intelectuale.

3.1.2. Câmpul semantic referitor la noțiunile din sfera actelor intelectuale: stadiul cercetării

Câmpul lexical pe care mi-am propus să-l investighez din perspectiva observațiilor preliminare de mai sus se referă în sens larg la operațiile intelectuale: este vorba despre un continuum lexical care include semnificații unor lexeme precum *a ști, a cunoaște, a înțelege, minte, gând, cuget, știință* etc. și ai componenților întregii lor familii morfologice, pe baza atestărilor din BIBL. 1688.

Relativ frecvent abordat de cercetători, din cele mai diverse perspective teoretice, în mod descriptiv-sincronic sau diacronic[178], acest câmp include semnificații termenilor

[177] *Ibidem*, p. 292.

[178] Din bogata bibliografie a problemei amintim doar câteva dintre cele mai importante contribuții: SCHNELL, SIMENSKY, SCHAERER, ALTEVOGT, NIEDERMANN, TRIER 1931, TRIER 1932, KROESCH,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

aparținând „vocabularului ideilor“ (Paul Zumthor), sau „vocabularului spiritual-cultural“ (Ulrich Ricken), subsistem lexical central al oricărei limbi de cultură. Constituit din „ansamblul termenilor aparținând registrului semantic al operațiilor intelectuale, înțelese fie în ele însele, fie în expresia lor“[179], acest câmp lexical este supus în permanență unei redistribuiri a substanței sale semantice, instabilitatea sa fiind accentuată, în epoca de formare a unei limbi de cultură, de aportul diferențiat al traducătorilor, care este condiționat de gradul de cunoaștere a limbii model, ca și de tipul de atitudine față de tradiția literară a propriei limbi.

Fenomenul maximei instabilități a vocabularului intelectual a fost remarcat, cu referire la limba franceză, de Karl Vossler[180] și formulat clar în termeni lingvistici de Jost Trier. În consens cu propria concepție după care un câmp conceptual este dedus dintr-un câmp lexical și structurat prin acesta, acest ultim cercetător arată cum „domeniul semantic al înțelegerii“ (*Sinnbezirk des Verstandes*) trebuie privit ca un continuum de conținut, supus, în epoci diferite din istoria unei limbi, unor re-segmentări (*Gliederungen, Aufteilungen, Einteilungen*) diferite, fiecare termen definindu-și conturul prin raportare la dinamica ansamblului. Abordând în principala sa lucrare, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, 1931, câmpul constituit în jurul lexemelor

---

BECHTOLDT, EHLERS, BOYSEN, ZUMTHOR 1955, ZUMTHOR 1956, RICKEN, TRUJILLO. Domeniului românesc i-a dedicat o analiză structurală Doina Stela Negomireanu, în lucrarea sa de doctorat *Studiu asupra câmpului semantic al cuvintelor privitoare la noțiunea de „gândire“ în limba română*, Cluj-Napoca, 1977 (rezumat).

[179] ZUMTHOR 1955, p. 175.

[180] VOSSLER, p. 297*: Ferner zeight die Erfahrung, daß Begriffe aus dem Gebiet der äußeren oder inneren Kultur großem Wechsel im Raum und in der Zeit unterworfen sind*. („Experiența ne arată că noțiuni din domeniul culturii externe sau interne sunt supuse unor mari schimbări în spațiu și în timp.“)

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

wîsheit, kunst, list, Trier studiază configurația acestui câmp în epoci diferite ale germanei literare medii (*Mittelhochdeutsch*), descriind, pe baza a numeroase și diverse texte (religioase, sapiențiale, literare, științifice), schimbările care au avut loc în „textura structurală" (*strukturelles Gefüge*) a câmpului conceptual în discuție. Trier a fost conștient de dificultatea abordării sistematice a acestui câmp, întrucât lexemele componente se referă la *undingliche Begriffe*, concepte „pure", fără corespondent în planul realității concrete, concepte care sunt *nur im Worte faßbar*, spre deosebire de noțiuni cu determinări reale foarte ferme, cum sunt cele de „plug", „seceră", „mână" etc. Ca atare, fundamentală apare pentru metoda lui Trier „punerea în paranteză" a perspectivei diacronice, când este vorba de câmpul semantic al „înțelegerii", deoarece doar în cadrul unei simultaneități istorice este posibilă sesizarea „segmentării" câmpului în discuție: „Dacă însă prezentăm istoria conceptului, așadar istoria spiritului, drept exemplu de segmentare a câmpului, evităm, mai înainte ca sarcina noastră pur lingvistico-istorică să fie împlinită, ca în cercetarea noastră să pătrundă o cunoaștere aparținând sferei spirituale extralingvistice. Scopul nu este istoria limbii ca oglindă a istoriei spiritului, ci doar istoria spiritului (oglindită) în istoria limbii." (*Wenn wir aber Begriffsgeschichte, also Geistgeschichte am Beispiel der Feldgliederung vorführen, so hütten wir uns, ehe nicht unsere eigene, rein sprachgeschichtliche Aufgabe erfüllt ist, ein Wissen aus außerschprachlicher geistgeschichtlicher Sphäre in die Betrachtung eindringen zu lassen. Nicht Sprachgeschichte als Spiegel der Geistgeschichte, sondern Geistgeschichte nur in der Sprachgeschichte ist das Ziel.*)[181]

[181] TRIER 1931, p. 22. *Cf*. ZUMTHOR 1955, p. 176: *En règle générale [...] ces unités lexicales comportent, avec un noyau sémantique assez ténu, souvent fragile, un champ associatif très vaste et relativement instable.* („De obicei... aceste unități lexicale comportă, cu un nucleu semantic destul de firav, adesea fragil, un câmp asociativ foarte vast

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Raporturile paradigmatice între membrii câmpului lexical „cunoaștere“ sunt așadar extrem de mobile, fiind condiționate de factori istorico-lingvistici diverși, care conduc la modificări atât în câmpul realiilor desemnate de unitățile lexicale respective, cât și, implicit, în planul semantic propriu-zis. Întrucât este practic imposibilă abordarea integrală a lexicului referitor la activitatea intelectuală a unei perioade, chiar și fiind în posesia unor dicționare parțiale, pe secole, e necesar să luăm în discuție subsisteme ale vocabularului, motiv pentru care am apelat la teoria câmpurilor lexicale, ca punct de plecare pentru cercetarea comparativă de față. Limitând investigația la dimensiunile unui singur câmp semantic, ne creăm premisele formării unei imagini realiste și relativ corecte asupra dinamicii unui conținut lexical, ca și asupra raporturilor dintre termenii prin care acest conținut se lexicalizează.

Sesizarea dimensiunilor câmpului semantic al actelor intelectuale la nivelul sistemului lingvistic este practic imposibil de realizat, dată fiind vastitatea acestui câmp și extrema sa mobilitate, și aceasta cu atât mai mult, cu cât, în etapa de început a limbii române literare, inexistența unei norme literare unitare, supradialectale, se constituie ea însăși într-un factor restrictiv. În consecință, cum deja am anticipat, mă voi situa la nivelul discursului, al realizării concrete a sistemului, luând în considerare acele configurații și modificări ale câmpului semantic în discuție care sunt datorate contactului lingvistic strict cu modelul grecesc, cu alte cuvinte, efectelor bilingvismului cult al traducătorului. Studiind un

și relativ instabil.“) V. și RICKEN, p. 299*: Über die Vielfalt und, wie wir gesehen haben, geschichtliche Wandelbarkeit solcher Begriffe kann kein Zweifel bestehen. Als geschichtliche Kategorie sind die Begriffe so dynamische [...] wie die Geschichte selbst*. („În privința diversității și, după cum am văzut, a instabilității istorice a unor astfel de concepte, nu poate persista nici o îndoială. În calitatea lor de categorii istorice, conceptele sunt tot atât de dinamice ca și istoria însăși.“)

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

text tradus din greacă într-o epocă dată, adică o realizare bine circumscrisă istoric a sistemului lexical românesc, putem identifica mai întâi limitele acestui sistem la acea dată, tipul de posibilități pe care acesta le oferea la momentul respectiv; implicit, avem apoi posibilitatea să facem și observații interesante cu privire la tendința anumitor fenomene de a întruni un consens cultural care să le confere calitatea de normă literară.

În etape ulterioare din istoria limbii române literare, câmpul semantic referitor la actele intelectuale poate căpăta o relativă stabilitate internă, ca rezultat al relaționării sale cu o terminologie specială, cea filozofică. În epoca de care mă ocup acum (a doua jumătate a secolului al XVII-lea), acest câmp semantic aparține însă limbii comune, adică sistemului general, și se realizează la nivelul expresiei scrise într-o mare diversitate de forme, corespunzător tipului de text și orizontului cultural al cărturarului respectiv. Am putea vorbi totuși, chiar și în această epocă, de un început de specializare stilistică, în cadrul a ceea ce s-ar putea numi un limbaj sapiențial, comun atât stilului cărților populare, cât și stilului bisericesc.

Ca și majoritatea limbilor literare europene moderne, româna literară își are începuturile marcate de activitatea de traducere a textelor religioase. În mod inevitabil, în această etapă de început s-a constituit o „formă relativ artificială a limbajului“[182], a cărei autoritate, izvorâtă din temeiuri cultural-religioase, a determinat considerarea ei drept unica formă elevată și acceptabilă ca model literar. „Laicizarea“ ulterioară a acestui prim model de limbă scrisă, care a evoluat pe de o parte în sensul diversificării stilistice și terminologice și, pe de altă parte, în sensul conturării unui repertoriu normativ, nu a renunțat la majoritatea achizițiilor semantice din această fază primară, cum a făcut cu multe

[182] Vezi NIDA-TABER, p. 124.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

calcuri lexicale și cu majoritatea împrumuturilor din slavonă și din greacă.

3.1.3. Transpunerea terminologiei moral-intelectuale din cărțile sapiențiale ale Septuagintei

Motivul care m-a determinat să aleg drept obiect al cercetării Biblia de la 1688 a fost în primul rând faptul că această operă de mare însemnătate pentru cultura românească veche a fost prima traducere integrală, după versiunea grecească a Septuagintei, a textelor scripturale. Foarte important mi s-a părut avantajul oferit de cunoașterea exactă a „izvoadelor", a edițiilor folosite de traducători, revizori și editori. După cum atestă prefețele textului tipărit și ale variantei cuprinse în Ms. 45, atât Milescu, cât și revizorii săi ulteriori au utilizat ca text de bază Septuaginta protestantă tipărită la Frankfurt pe Main în 1597, ediție folosită și de mine pentru comparație. Apreciată de traducători drept „izvod carele-i mai ales decât toate", versiunea aceasta reproduce textul ediției aldine, apărută la Veneția în 1513, ediție diferită în câteva mii de locuri de versiunea sixtină a Septuagintei, pe care, prin intermediul ediției lui Daniel, Londra, 1653, au consultat-o, pentru primele cărți ale VT, și cei care, revizuind în Moldova manuscrisul lui Milescu, au redactat textul românesc din Ms. 45.[183]

Pentru ceea ce ne interesează aici este important de amintit faptul că limba Septuagintei este departe de a reprezenta forma cea mai curată și mai unitară a limbii grecești comune (*koiné*). Conținând traducerea Bibliei din ebraică în limba

[183] Vezi CÂNDEA, pp. 116 și urm., ANDRIESCU, pp. 126 și urm. Ca și în alte cazuri, și în acest capitol am utilizat pentru comparație edițiile greacă, latină și slavonă identificate de Virgil Cândea pe baza indicațiilor și aluziilor cuprinse în prefețele Ms. 45 și Ms. 4389.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

greacă vorbită de evreii elenizați din Alexandria în jurul anului 250 î.d.Hr., textul Septuagintei atestă, de la o carte la alta, stiluri și competențe lingvistice diferite. Exegeții au pus în evidență mari deosebiri de tehnică a traducerii, ca și de atitudine față de textul ebraic original. S-a arătat, de pildă, că, în vreme ce Pentateuhul este în întregime „a close and serviceable translation (o traducere adecvată și folositoare)", Psalmii și Isaia manifestă vădite semne de incompetență a traducătorului, iar Daniel este, față de originalul ebraic, o perifrază.[184] O altă carte biblică, Ieremia, în versiunea sa grecească, apare unui alt exeget drept „unintelligibly literal (literală în chip ininteligibil)"[185].

Cauzele principale ale acestei inconsecvențe rezidă în faptul că textul Septuagintei nu reprezintă opera unui singur traducător, ci este colecția unui șir de versiuni parțiale, realizate în epoci și de autori diferiți. Se mai adaugă și absența, în acea epocă, a unei proiecții clare a scopului și mijloacelor de care putea dispune un traducător.[186] Ca urmare, greaca biblică se particularizează în cadrul limbii grecești comune elenistice și postelenistice printr-o pronunțată amprentă ebraică, manifestată mai ales în lexic, dar și în stil și în sintaxă.[187]

---

[184] Vezi SWEETE, p. 35.

[185] OTTLEY, p. 110.

[186] *Cf*. RAVEN, p. 66: „...no sharp distinction was made in those days between the work of translation and that of interpretation. Thus the *Septuagint* is in some places a translation, in others a paraphrase, and in others a running commentary". („...în acele timpuri nu se făcea o distincție netă între activitatea de traducere și cea de interpretare. Astfel, *Septuaginta* este în unele locuri o traducere, în altele o parafrază și în altele un comentariu alert").

[187] Numeroase exemple de formulări nespecifice limbii grecești, rezultate din calchierea limbii ebraice prin traducere și mai apoi prin utilizarea limbii grecești într-un mediu ebraic, se găsesc la VALAORI, pp. 3–12.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

În condițiile în care literalitatea a rămas condiția principală a traducerilor Bibliei oriunde și oricând, până aproape de epoca modernă, un același fenomen de „presiune“ a izvorului îl găsim, *mutatis mutandis*, și în cazul primei traduceri românești integrale a textului biblic. Compararea atentă a lexemelor românești cu corespondentele lor grecești, în contextele în care apar, face posibilă constituirea unei imagini clare asupra procesului de transfer lingvistic și conceptual, de reconstituire a mesajului în limba română. Am considerat că, în scopul realizării unei imagini corecte asupra raporturilor în care se află lexemele componente ale câmpului semantic al noțiunilor referitoare la operațiile intelectuale în limbile română și greacă, este suficientă cercetarea exhaustivă a acelor cărți biblice din BIBL. 1688 în care recurența lexemelor componente ale acestui câmp este maximă, și anume așa-numitele cărți sapiențiale, Parimiile (= Par.), Înțelepciunea lui Solomon (= Înțel.); Înțelepciunea lui Isus Sirah (= Sir.), la care am adăugat unele cărți cu un conținut în parte înrudit: Cartea lui Iov (= Iov), Psalmii (= Ps.) și Pentru sângur țâitoriul gând – Cartea a IV-a a Macabeilor, „Tratatul despre rațiunea dominantă“ (= Iosip), precum și cărțile primilor șase „profeți minori“, Osea, Amos, Ioil, Obadia, Mihea, Iona.[188]

Materialul rezultat în urma fișării exhaustive a acestor cărți a fost tratat inițial într-o perspectivă semasiologică descriptivă, fază necesară pentru stabilirea cât mai exactă a conturului semantic al fiecărui lexem în parte, pe baza semnificației

[188] De câte ori a fost necesar, am făcut apel și la alte cărți biblice, mai ales pentru atestarea unor sensuri sau a unor lexeme nereperate în secțiunile cercetate exhaustiv. În toate cazurile, trimiterile la capitol și verset se fac aici potrivit numerotației BIBL. 1688, care nu corespunde uneori cu cea din VULG., OSTROG, din edițiile mai noi ale Septuagintei sau din traducerile moderne, întrucât o urmează întocmai pe cea din FRANKF. Mai menționez faptul că, în acest capitol, mi-am limitat cercetarea exclusiv la textul tipărit la 1688, făcând abstracție de cele două versiuni manuscrise preliminare (Ms. 45 și Ms. 4389).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

contextuale a corespondentului său grecesc. Într-o etapă următoare am prelucrat onomasiologic materialul descris: pornind de la sensurile lexemelor grecești, așa cum sunt ele definite în tradiția interpretativă biblică și lexicografică, am încercat să pun în evidență raporturile de sens între lexemele românești avute în vedere, în cadrul configurației paradigmatice a câmpului semantic cercetat.

3.1.4. Configurația câmpului semantic „cunoaștere" în limbile greacă și română: echivalențe și incompatibilități

Compararea globală a câmpurilor semantice ale noțiunilor referitoare la operațiile intelectuale în *Septuaginta* și BIBL. 1688 impune, în primă instanță, constatarea unei disparități cantitative și calitative între lexemele corespondente ale celor două limbi aflate în contact lingvistic. Marii disponibilități expresive a limbii grecești, deținătoare a unor sisteme sinonimice și antonimice extrem de diversificate și de funcționale, fundamentate pe o capacitate derivativă foarte productivă, româna scrisă a secolului al XVII-lea îi opunea o sumă de lexeme încă insuficient relaționate în cadrul unor microstructuri semantice coerente și stabile, ceea ce explică intersectarea, suprapunerea și, uneori, confuzia între conținuturile lexemelor, în versiunea românească.

Într-o epocă în care glosarea sau parafrazarea explicativă a unor termeni dificil de tradus erau procedee necunoscute traducătorilor români sau utilizate doar sporadic în afara textului propriu-zis, principiul literalității, respectat cu strictețe, impunea restituirea conținutului textului grecesc într-o versiune românească cât mai apropiată din punct de vedere formal. Abaterile perifrastice de la litera textului grecesc, efectuate în scopul reproducerii complete a semnificațiilor enunțului biblic sunt foarte rar practicate de autorii BIBL.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

1688. În plan lexical, această opțiune se traduce în suprasolicitarea lexemelor puse la dispoziție de uzul literar al epocii; aceste lexeme primare se îmbogățesc enorm din punct de vedere semantic prin calchierea sensurilor lexemelor grecești pe care le echivalează. Fără a intra aici în amănunte referitoare la diferitele tipuri și variante de calchiere semantică practicate de traducătorii BIBL. 1688 – acest important aspect va fi cercetat într-un capitol următor –, voi aduce mai întâi în discuție câteva exemple de hipersemantizare a unor substantive românești care semnifică noțiuni centrale ale câmpului semantic în discuție.

cuget, s.n., echivalează de obicei gr. *διάνοια*, termen polisemantic în greacă, cu numeroase ocurențe în FRANKF.; prin transfer semantic, rom. *cuget* ajunge să desemneze „acțiunea de a gândi“ (Iov 1:6, Înțel. 4:15, Iosip 7), „inteligență“ (Iov 1:8; 9:4, Par. 2:10; 9:10; 13:16), „mod de a gândi; părere“ (Iov 36:28; 37:5, Baruh 1:32; 4:28, Sir. 3:23; 22:18; 39:19). Pe locul secund ca frecvență, rom. *cuget* corespunde gr. *διανόημα* „ceea ce este produs de spirit; noțiune, idee, reflecție“ (Par. 14:14, Sir. 22:17 și 20; 23:2; 24:30; 32:19), după care urmează, ca apariții sporadice, echivalări ale gr. *ἔννοια* „actul de a raționa, exercițiul gândirii“ (Înțel. 2:14), *ἐννόημα* „reflecție, gând, idee“ (Sir. 21:12), *ἐνθύμημα* „ceea ce se află în spirit, idee, reflecție; raționament“ (Sir. 32:13), *μελέτη* „preocupare intelectuală; meditație“ (Ps. 48:3), *λογισμός* „calcul, raționament; idee, reflecție“ (Înțel. 17:12) și *συλλογισμός* „calcul, raționament“ (Înțel. 4:20).[189]

[189] Am putut observa și la Dosoftei opțiunea de echivalare a gr. *διάνοια* prin rom. *cuget.* În DOS. LITURG., p. 51, apare această corelație de traducere, într-un loc din *Liturghier* unde și CORESI, LITURG., p. 20, ca și edițiile moderne (LITURG. 1895, LITURG. 1902, LITURG. 1936), a ajuns la aceeași soluție. Este greu de decis cât din această coincidență se datorează tradiției textuale și cât unei relații semantice obiective între gr. *διάνοια* și rom. *cuget.* Aceasta cu atât mai mult, cu cât putem repera și alte opțiuni, ca de pildă *cuget*/*ἔννοια* (DOS. PAR.,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

gând, s.n., corespunde constant, în ordinea recurențelor, subst. gr. *λογισμός*, cu sensurile contextuale „calcul, raționament; motiv, intenție“ (Ps. 32:12, Par. 6:18; 15:23 și 37; 19:21; 21:5, Înțel. 11:6; 19:3, Miheea 4:12) și „facultatea de a raționa; rațiune, minte“ (Înțel. 1:3 și 5, Iosip 2 și *passim*), *διαλογισμός* „calcul, raționament“ (Ps. 39:7; 55:5, Înțel. 7:20, Sir. 13; 30; 32:5)[190] și *ἔννοια* „actul de a raționa, exercițiul rațiunii“ (Par. 24:7) și „noțiune, idee, reflecție“ (Par. 19:7; 23:19). Rom. *gând* mai traduce sporadic și alte substantive din bogatul vocabular intelectual grecesc: *γνώμη* „judecată; idee, noțiune; aforism, cugetare“ (Par. 2:16) sau „opinie, apreciere“ (Sir. 6:25, Înțel. 7:16), *νοῦς* „intelect, rațiune, spirit“ (Iov 7:19, Iosip 3), *γνῶσις* „acțiunea de a cunoaște“ (Sir. 40:6), *διανόημα* „idee“ (Sir. 25:7), *ἐνθύμημα* „ceea ce se află în spirit, idee, reflecție; raționament“ (Sir. 35:21), *ἐπίνοια* „reflecție, idee; plan, intenție“ (Sir. 40:3),

p. 137[v]) sau *cuget/φρήν,* în sintagma calchiată *cei întru-împreunat cuget,* după gr. *οἱ ὁμόφρονες* (DOS. PAR., p. 155, a treia serie de numerotare). Dacă interpreții moderni preferă utilizarea termenului *judecată* pentru a transpune conținutul gr. *διάνοια*, iar autorii BIBL. 1688 și Dosoftei înclină spre *cuget,* în NTB 1648, sub influența probabilă a VULG., apare subst. *minte*: gr. *ἡ εἰλικρίνη διάνοια* (NT), lat. *sincera mens* (VULG.), *înțeleaptă mintea noastră* (NTB 1648), *cugetul cel curat* (BIBL. 1688), *dreapta noastră judecată* (RADU-GAL., 2 Petr. 3:1).

[190] În Sir. 9:20 se întâlnește o traducere greșită a gr. *διαλογισμός*, datorată ignorării sensului secundar „conversație, discuție, dialog“ al termenului grecesc: *Cu cei de-nțeles fie gândul tău* (BB), după gr. *μετὰ συνετῶν ἔστω ὁ διαλογισμός σου* (FRANKF.). Această inadecvare a fost preluată din Ms. 45, unde apare în schimb sinonimul *gândire* (9:20), și reapare în Ms. 4389, unde *gândire* este înlocuit, deloc mai corect, prin *cuget* (9:22). Interpretarea greșită a sensului lexemului grecesc nu se datorează exclusiv traducătorilor români, căci gr. *διαλογισμός* este echivalat în VULG. prin subst. *cogitatus* (9:23), iar în OSTROG prin subst. *размышлениѣ* (glosat de MIKLOSICH, s.v., chiar prin gr. *διαλογισμός* și lat. *cogitatus),* termeni care nici ei nu pot susține sensul „dialog“ al corespondentului grecesc. *Cf*. BIBL. 1968: *Stai de vorbă cu oamenii înțelepți* (9:15).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

λόγος „rațiune; motiv, explicație; fundament, principiu“ (Sir. 33:14), *φρόνησις* „acțiunea de a gândi; înțelegere; proiect mental“ (Înțel. *passim*) și *ὑπόληψις* „concepție; presupunere, judecată pripită“ (Sir. 3:23).

gândire, s.f., apare mai rar în BIBL. 1688 și transpune gr. *λογισμός* „calcul; raționament“ (Par. 20:21), *ἔννοια* „actul de a raționa“ (Par. 16:22), *ἐνθύμημα* „idee, reflecție; raționament“ (Sir. 27:6) și *ἐνθύμιος* „preocupare; scrupul de conștiință“ (Ps. 75:10).[191]

înțelepciune, s.f., traduce cel mai adesea gr. *σοφία*, termen extrem de frecvent în FRANKF., cu sensurile „chibzuință, cumpătare, echilibru moral și intelectual“ (Par. *passim*, Înțel. *passim*, Sir. *passim*) și „știință a cauzelor lucrurilor; filozofie“ (Iosip 1), dar și, de asemenea foarte frecvent, gr. *φρόνησις* „acțiunea de a gândi; rațiune; bun-simț, prudență, cumpătare“ (Par. 1:2; 3:13; 8:14; 9:6; 10:24; 14:31; 30:2, Înțel. 8:18, Sir. 24:12). Subst. *înțelepciune* mai echivalează și gr. *σωφροσύνη* „bun-simț, moderație“, termen cu încărcătură morală rar utilizat în *Septuaginta.*

înțelegere, s.f., corespunde, cu un înalt grad de recurență, gr. *σύνεσις*, cu sensurile „capacitate de cunoaștere, comprehensiune; inteligență“ (Sir. 14:21; 24:1; 39:7 și *passim*, Înțel. 13:13, Osea 2:15, Baruh 3:14) și „efect al cunoașterii, cunoștință despre ceva; competență, îndemânare“ (Sir. 5:14; 37:25; 44:4, Înțel. 9:5).[192]

învățătură, s.f., este în BIBL. 1688 corespondentul preferențial al gr. *παιδεία* „educație, instrucție, perfecționare morală și intelectuală; îndrumare, sfat moral“ (Iov 20:3, Ps.

[191] Subst. *gândire* mai apare în sintagma *gândirea cea rea* (Par. 16:19), calchiată după gr. *κακοφροσύνη* „méchanceté, mauvais dessein“ (BAILLY, s.v.) ca și în forma prefixată *negândire* (Par. 22:15), după gr. *ἄνοια* „lipsă de rațiune; furie, demență“.

[192] *Cf.* și sintagma adjectivală *fără înțelegere,* calchiată după gr. *ἀσύνετος* „lipsit de sens, ininteligibil; care nu emană din intelect“ (Înțel. 1:15).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

2:12, Par. 1:2 și 8; 4:1 și 13; 5:12; 17:8; 19:20; 23:23, Înțel. 1:5; 3:11; 6:17; 7:15, Sir. 1:24; 22:2; 24:28; 31:19; 32:15; 33:4; 39:10; 41:17; 50:29; 51:36) și „ansamblul măsurilor educaționale; rigoare, mustrare, pedeapsă“ (Iov 36:13, Par. 3:11; 15:4; 23:6), de la care împrumută o serie de sensuri specializate, dar mai traduce, relativ frecvent, gr. *σοφία* „chibzuință, cumpătare“ (Par. 16:17; 29:3) și „abilitate practică; cunoașterea secretelor unui meșteșug“ (Iov. 38:36), ca și, mai rar, gr. *διδασκαλία* „acțiunea de a instrui; ceea ce rezultă în urma actului instruirii“ (Par. 2:17, Sir. 24:35).[193] Este reperată, de asemenea, și forma prefixată negativă *neînvățătură*, după gr. *ἀπαιδευσία* „lipsă de educație sau de instrucție; ignoranță; proastă creștere, grosolănie“ (Sir. 23:14).

minte, s.f., transpune cu ocurențe relativ egale lexemele grecești: *γνῶσις* „acțiunea de a cunoaște; faptul de a deține cunoștințe“ (Par. 2; 6; 8:12; 13:17; 21:15; 22:21; 27:21, Osea 4:6) și „acțiunea de a gândi; rațiune; bun-simț, prudență“ (Par. 8:10; 9:6; 10:13; 16:8; 30:3, Sir. 33:8), *φρόνησις* „acțiunea de a gândi, rațiune; bun-simț, prudență, cumpătare“ (Par. 3:19; 9:16; 26:5; 19:20, Înțel. 8:6, Baruh 2:14, Iosip 1), *νοῦς* „facultatea de a raționa, gândire; intelect, rațiune, spirit“ (Iosip 2), „capacitate de înțelegere, sagacitate“ (Iosip 1) și „modalitate de a privi lucrurile; gând,

[193] În Sir. 39:10, într-un context în care coprezența sinonimului său parțial, gr. *παιδεία*, reclama o diversificare terminologică, gr. *διδασκαλία* este echivalat prin neologismul *dăscălie* „învățătură, doctrină; calitatea de a fi învățat“: *Aceasta aratã învățătura dăscăliei lui* (BB), după gr. *ἐκφανεῖ παιδείαν διδασκαλίας αὐτοῦ* (FRANKF.), *palam facit disciplinam doctrinae suae* (VULG.). Ca și în versiunile grecească și latină, opozițiile semantice dintre cele două sinonime nu sunt suficient marcate în cadrul contextului românesc încât să poată fi definit cu precizie sensul fiecărui membru al îmbinării, așa încât chiar traducătorii moderni au preluat întocmai soluția din BIBL. 1688: *El va arăta învățătura dăscăliei sale* (BIBL. 1968).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

proiect, intenție“ (Iov 33:16, Iosip 1), *φρήν* „sediul rațiunii, al înțelegerii“, prin ext. „inteligență“ (Par. 7:7; 9:4; 11:4; 15:22; 18:2; 24:30). Subst. *minte* este utilizat foarte frecvent ca element component al unor sintagme substantivale sau adjectivale calchiate, precum *întregăciunea minții* ← gr. *σωφροσύνη* „bun-simț, echilibru moral și intelectual; cumpătare“ (Înțel. 8:8, Iosip 1), *întreg la minte* ← gr. *σώφρων* „dotat cu gândire; inteligent; echilibrat, cumpătat, moderat“ (Iosip 2), *fără (de) minte* ← gr. *ἄφρων* „lipsit de rațiune, furios, dement; prost“ (Iov 2:10 și *passim*, Par. 14:8 și *passim*, Înțel. *passim*, Sir. *passim*), gr. *ἄνους* „care și-a pierdut rațiunea, necugetat, nesocotit“ (Ps. 48:9, Par. 13:15, Osea 7:11), gr. *ἀνόητος* „care nu gândește, lipsit de rațiune; prost“ (Par. 17:29, Sir. 21:21; 31:7; 34:1) și gr. *παράφρονος* „care este sau acționează în afara rațiunii, nebun, necugetat“ (Înțel. 5:21).

pricepere, s.f., echivalează de preferință gr. *σύνεσις* „capacitate de cunoaștere, comprehensiune; inteligență; chibzuință, înțelepciune“ (Iov 15:2; 20:3; 22:13; 32:12; 34:34, Ps. 48:3; Par. 1:7; 2:2; 4:5; 9:6; 13; 16; 24:3, Baruh 3:23) și „competență, îndemânare (Iov 21:22; 33:3; 38:4) și, mai rar, gr. *γνώσις* „cunoaștere; faptul de a avea cunoștință de ceva“ (Par. 20:18), manifestându-și astfel o cvasi-identitate semantică cu subst. *înțelegere.*

socoteală, s.f., corespunde de regulă gr. *ἐπισκοπή* „examinare, investigație; luare în seamă, considerație; (sens biblic) judecată divină“ (Iov 7:18; 24:13; 29:4; 31:14, 34:9) și „calcul, numărătoare a oamenilor, recensământ“ (Num. 7:2; 14:29). Mai rar, rom. *socoteală* transpune lexemele grecești *ἔννοια* „actul de a raționa, exercițiul rațiunii“ (Par. 2:11; 4:1; 5:2) și *λογισμός* „raționament; reflecție, idee; motiv; intenție“ (Par. 12:5) sau „calcul, estimare, evaluare“ (Sir. 40:32). Foarte rar, *socoteală* traduce și subst. gr. *διανόημα* „gând, idee, reflecție“ (Par. 15:25), *ἐπίνοια* „reflecție, idee, plan, intenție“ (Înțel. 15:4), *ὑπόνοια* „presupunere,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

bănuială“ (Sir. 3:23), *λόγος* „facultatea de a gândi; rațiune“ (Iov 14:3).

știință, s.f., este termenul cu cel mai ferm contur semantic din câmpul semnificațiilor referitoare la operațiile intelectuale, transpunând în BIBL. 1688, cu cea mai mare frecvență, gr. *ἐπιστήμη*, lexem care apare în *Septuaginta* cu trei sensuri principale: 1. „abilitate de a face ceva, măiestrie, îndemânare, pricepere“ (Iov 38:36, Sir. 17:6; 19:18; 26:15; 32:4; 38:3, Iosip 5); 2. „capacitate de a cunoaște, cunoașterea în general; înțelepciune (divină)“ (Iov. 12:17; 21:22; 26:12; 28:12; 32:6; 36:3, Par. 19:2, Înțel. 8:2, Sir. 1:16; 16:25; 17:8; 33:11; 39:9; 45:6, Baruh 3:20) și 3. „ansamblul cunoștințelor câștigate prin studiu; pregătire intelectuală, instrucție; erudiție“ (Iov 24:35, Sir. 10:32; 50:29, Iosip 1). Mai rar, se întâlnesc și echivalări prin termenul *știință* ale gr. *εἴδησις* „știință, cunoaștere“ (Sir. 42:25, *cf*. BAILLY, s.v., cu această trimitere la SEPT.), *συνείδησις* „cunoaștere interioară; conștiință (în sens moral); cunoaștere a binelui și a răului“ (Înțel. 17:11)[194] și *ἐμπειρία* „cunoaștere dobândită în mod nemijlocit; experiență“ (Înțel. 13:13).

Relativitatea selecției lexicale în procesul echivalării este pusă în evidență și mai pregnant de faptul că fiecare dintre termenii importanți aparținând câmpului noțiunilor referitoare la operațiile intelectuale din greceşte este transpus prin două sau chiar mai multe lexeme românești, în contexte diferite, ceea ce contribuie la estomparea limitelor ferme ale conținutului semantic al termenilor românești, care devin astfel comutabili în contexte foarte asemănătoare sau chiar identice.

De pildă, adj. gr. *ἀνεξιχνίαστος*, termen foarte rar, atestat exclusiv în SEPT. și NT (*cf*. BAILLY, s.v.), cu sensul literal „care nu poate fi adulmecat“ și, prin extensiune, „care nu poate fi investigat, care nu poate fi cercetat, insondabil, de

[194] *Cf*. BAILLY, s.v. *συνείδησις,* care atestă acest cuvânt doar în SEPT. și NT. Vezi mai jos, § 4.1.2.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

nepătruns“ (*ἄν-* + *ἐξιχνιάζω* „a căuta cu grijă; a urmări“ < *ἐξ-* + *ἴχνος* „urmă [lăsată de picior sau de laba animalelor]“) este redat în cinci contexte diferite, situate la mare distanță între ele, prin adj. *necercetat* (Efes. 3:8)[195], *nesocotit* (Iov 5:9; 9:10), *nepriceput* (Iov 34:24) și *neurmat* (Rom. 11:33)[196], forme care au în comun nota privativă exprimată de prefixul *ne-*, corespunzător prefixului grecesc *ἄν-*.

Același procedeu este de relevat în încă două cazuri: adj. gr. *ἀπαίδευτος* „lipsit de educație sau de instrucție; ignorant“

---

[195] În secvența: „Întru limbi a vesti cea necercetată bogățiia lui Hristos“ (BB), după gr. *ἐν τοῖς ἐθνέσιν εὐαγγελίσασθαι πλοῦτος τοῦ Χρίστου* (NT), *cf.* și „Întru păgâni a propovedui nesfârșitele bogățiile lui Hristos“ (NTB 1648). În versiunile moderne se preferă aici adj. *nepătruns* (CORN., BIBL. 1968, BIBL. 1990). *Cf.* și *investigabiles* (VULG.), *unausforschliche* (LUTHER[1], PERLBIBEL), *unsearchable* (KJV), formații lexicale care imită termenul grecesc, și *neprimitoare de cercetare* (RADU-GAL.), echivalare perifrastică.

[196] În secvența gr. *ὡς ἀνεξεραύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ καὶ ἀνεξιχνίασται οἱ ὁδοὶ αὐτοῦ* (NT), tradusă prin *câtu-s de necercetate judecățile lui și neurmate căile lui* (BIBL. 1688) și *cât de neispitite sunt giudecările lui și neîmblate căile lui* (NTB 1648). Adj. gr. *ἀνεξιχνίασος* apare în același context cu sinonimul său, adj. *ἀνεξερεύνητος* „care nu poate fi investigat“, ceea ce a impus traducătorilor necesitatea diferențierii sinonimice contextuale: *necercetate/neurmate* (BIBL. 1688) și, respectiv, *neispitite/neîmblate* (NTB 1648). Desemnând unul dintre atributele fundamentale ale lui Dumnezeu, gr. *ἀνεξιχνίαστος* apare și în textele liturgice, de exemplu la Grigorie Dialogul: *ὁ ποιῶν μεγάλα καὶ ἀνεξιχνίαστα* (LITURG. GR., p. 102). Soluția de echivalare literală a etimonului gr. *ἴχνος* „urmă“, adoptată de BIBL. 1688 și de RADU-GAL., la Rom. 11:33, este preferată și de Dosoftei în traducerea *Liturghiei*: *cela ce faci mare și neurmate* (DOS., LITURG., p. 176/ 6); această opțiune inițială a lui Dosoftei se conservă întocmai în LITURG. 1895: *neurmate* și, modificată morfologic, în LITURG. 1902: *neurmărite.* Pentru cuplul sinonimic din Rom. 11:33, *cf.* și *unbegreiflich/unerforschlich* (LUTHER[1]), *unsearchable/past finding out* (KJV), *nepătrunse, neurmate* (RADU-GAL.) *unersforschlich/unausspürbar* (PERLBIBEL), *necercetate/nepătrunse* (BIBL. 1968), *nepătrunse/neînțelese* (CORN., unde se glosează într-o notă: *care nu se pot urmări*).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

este echivalat în mod analitic prin adj. *necertat* (Par. 24:8), *neînvățat* (Par. 5:23; 8:6; 27:20, Sir. 4:22; 10:3; 20:19; 22:3; 51:31) și *nepedepsit* (Sir. 8:5), iar derivatul substantival *ἀπαιδευσία* „lipsă de educație sau de instrucție, proastă creștere, grosolănie“ prin subst. *necertare* (Osea 7:16), *neînvățătură* (Sir. 23:14) și *nepedepsire* (Sir. 21:26). Paralelismul se extinde și asupra derivatelor corespunzătoare cu sufix de agent, subst. *certător* (Osea 5:2) și *învățător* (Iosip 5), care se succed în transpunerea gr. *παιδευτής*, s.m., „cel care învață, educator; cel care pedepsește“, precum și asupra corespondentelor românești ale gr. *παιδεία*, s.f., „educație, instrucție; mustrare, pedeapsă“, derivatele românești *certare* (Sir. 22:6; 42:7, Amos 3:6) și *învățătură* (Iov 20:3, Ps. 2:12, Par. 8:10 și *passim*, Înțel. 1:5 și *passim*, Sir. 1:24 și *passim*). În același chip, vb. *παιδεύω* „a educa, a instrui; a aplica rigori educaționale“ este tradus prin *a învăța* (Înțel. 8:17, Sir. 6:34; 10:1; 23:16, Iosip 5) și *a certa* (Ps. 2:10, Sir. 18:13; 30:2, Înțel. 12:22, Osea 7:12).

În mod similar, gr. *ἀσύνετος* „care nu înțelege, lipsit de inteligență“ este reprodus prin adj. *neînțelegător* (Sir. 19:20; 22:12; 27:12; 34:1) și *nepriceput* (Iov 13:2). Sensul secundar al aceluiași lexem grecesc, și anume „care nu emană din intelect; lipsit de sens, ininteligibil“ este redat în schimb în mod analitic, prin sintagma adjectivală *fără înțelegere* (Înțel. 1; 5). Corespondentul grecesc neprefixat, adjectivul *συνετός* „care are înțelegerea lucrurilor; avizat, inteligent“, este transpus, pe lângă adjectivele *înțelegător* (Par. 28:7, Sir. 18:28; 36:19, Osea 14:10) și *priceput* (Iov 34:10, Par. 12:24; 14:20; 17:25), și prin sintagma adjectivală *de înțeles* (Sir. 3:28; 10:1; 15:5; 18:29; 25:11; 26:22). Realizările verbale ale acestui radical grecesc, verbele *συνίημι* „a aborda cu ajutorul simțurilor sau al rațiunii; a fi cu băgare de seamă la ceva“ și *συνετίζω* „a face pe cineva să înțeleagă; a instrui“, sunt transpuse prin rom. *a gândi* (Par. 28:5), *a înțelege* (Ps. 40:1), *a pricepe* (Iov 31:1 și *passim*, Par. 4:9 și *passim*, Mihea 4:12) (*συνίημι*) și,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

respectiv, prin *a învăța* (Ps. 31:10) și *a înțelepți* (Ps. 118:27) (*συνετίζω*).

Sensul adjectival „lipsit de rațiune; neinteligent“ exprimat de gr. *ἀλόγιστος* este redat în textul BB prin adj. *nesocotit* (Înțel. 12:25) sau prin sintagma adjectivală *fără de socoteală* (Iosip 3), și în acest caz ambele echivalări încercând să reproducă structura privativă a corespondentului grecesc. Un același tip de structură derivativă determină o dublă echivalare, sintetică și analitică, în cazul adjectivelor grecești *ἀνόητος* „care nu gândește, lipsit de inteligență, prost“ și *ἄφρων* „lipsit de rațiune; furios, nebun“, echivalate amândouă prin adj. *nebun* (Ps. 48:9, Par. 10:1; 15:22 și *passim*, Înțel. 15:14, Sir. 20:6; 221:35) sau prin calcul de structură *fără* (*de*) *minte* (BB *passim*). Această din urmă sintagmă adjectivală traduce și gr. *ἄνους* „care și-a pierdut rațiunea; necugetat, nesocotit“, ca și gr. *παράφρονος* „care este în afara rațiunii; necugetat, nebun“ (SEPT., *passim*).

Adjectivul grecesc *γνωστός* „care este cunoscut (de toți)“ a fost transpus prin adj. rom. *cunoscut* (Ps. 44:14, substantivizat în context); sensul secundar „care poate cunoaște; capabil de a ști“ al aceluiași termen grecesc a fost aproximat prin conținutul semantic al subst. *cunoștință* (Fac. 2:9), în cadrul unei construcții defectuoase din punct de vedere sintactic, rezultată prin calchierea unei structuri nominale grecești idiomatice: *Și lemnul a ști cunoștința binelui și răului* (BB), după gr. *καὶ τὸ ξύλον εἰδέναι γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ* (FRANKF.), *cf. pomul cunoștinței binelui și răului* (BIBL. 1968).

Un tip interesant de sinonimie perfectă, rezultată din traducerea diferită a aceluiași cuvânt grecesc, îl reprezintă cuplurile *gândit/gânditor* și *știut/știutor,* în care, prin traducerea nediferențiată a gr. *νοερός* „dotat cu capacitatea de a înțelege, inteligent“ (Înțel. 7:22 și 23) și, respectiv, *ἐπιστήμων* „care știe în urma unui efort sistematic; care este instruit; care are cunoștințe sistematice, savant“ (Sir. 10:27; 21:16;

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

40:33; 40:13), participiile *gândit* și *știut* capătă prin substantivare valoarea semantică „agent".[197]

Adjectivele românești *înțelept* (Par. 10:6; 14:37; 17:2; 40:33) și *socotitor* (Par. 1:6) reproduc ambele conținutul gr. *νοήμων* „prevăzător, cumpătat, chibzuit". Utilizarea diferențiată a celor doi termeni românești se explică, în acest caz, prin dubla valență semantică a adjectivului grecesc, care poate desemna o însușire fie sub formă statică, rezultativă, fie sub formă dinamică. Elemente interesante de sinonimie contrastivă prezintă și transpunerea adj. gr. *πανοῦργος*, care are sensul literal „capabil de a face orice"; sensul derivat principal, acela de „harnic, laborios; industrios, abil, ingenios", este echivalat prin adjectivele *isteț* (Sir. 22:30; 37:22), *iscusit* (Par. 13:1, Sir. 6:34) și *știutor* (Par. 14:18; 21:11). Existența sensului secundar „perfid, insidios" al gr. *πανοῦργος* a determinat apariția calcurilor semantice *isteț* „perfid" (Par. 38:1) și *viclean* „abil, ingenios" (Par. 13:17; 14:15, Sir. 21:22).

Termenul grecesc *πολύπειρος* „care a trecut prin multe, versat, experimentat; abil, iscusit, inventiv" a fost calchiat în sintagmele *mult știut* (Sir. 34:9), *mult știutor* (Sir. 35:20) și *de multe știutoriu* (Sir. 21:24).

Un alt termen grecesc de o mare complexitate semantică, adj. *σοφός*, este echivalat prin rom. *învățat* și *înțelept* atunci când își actualizează sensurile „chibzuit, cumpătat; inițiat

[197] În MĂRG. 1691, pentru sensul „care cunoaște; învățat, savant, filozof", cu nota semantică „agent", este utilizat foarte frecvent neologismul *epistimon*, după cum remarcă DENSUȘIANU, p. 36, referindu-se la tendința Grecenilor de a folosi în scrierile lor multe grecisme. Neutilizarea acestui neologism în BIBL. 1688 se explică, probabil, prin restricții care țin de sacralitatea textului, care reclama utilizarea cu precădere a materialului morfematic românesc, dar poate fi interpretată și ca un indiciu în plus că revizia la care editorii bucureșteni au supus manuscrisul lui Milescu, deja revizuit o dată în Moldova, a fost relativ superficială.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

în cunoaștere, instruit“ (BB, *passim*), dar numai prin *înțelept* atunci când desemnează calitatea „ingenios, abil, subtil“ (BB, *passim*). Noțiunea de „absență a cunoașterii, ignoranță“, care în SEPT. are și nota particulară de „greșeală datorată ignoranței“, este lexicalizată în BIBL. 1688 prin substantivele *necunoștință* (Iudit 5:19, Ps. 24:7, Înțel. 14:22; 17:13, Sir. 23:3, Iosip 2) și *neștiință* (Lev. 5:18, Iosip 1), termeni care reproduc, cu ajutorul prefixului *ne-*, structura privativă a corespondentului grecesc *ἄγνοια*. Substantivul *necunoștință* reproduce în alte contexte și conținutul gr. *ἀγνόημα*, s.n., „rezultat al acțiunii de a nu cunoaște; fapt necunoscut“ (Sir. 51:26). Aceeași noțiune, nuanțată în grecește prin derivatul *ἀγνοσία*, s.f., „faptul de a nu cunoaște, ignorare“, a fost semnificată în versiunea românească prin subst. *necunoaștere* (Înțel. 13:1) sau *necunoștință* (Iov 35:16), ceea ce atestă absența, în limba traducătorilor BIBL. 1688, a opoziției semantice între substantivul derivat prin sufixul *-ință* și infinitivul lung substantivat al verbului corespondent.

Substantivul grecesc *ἄνοια* „lipsă de rațiune; furie, demență“ a fost fie calchiat în forma *negândire* (Par. 22:15), fie echivalat sintetic prin *nebunie* (Înțel. 15:18), tot la fel ca și gr. *ἀφροσύνη* „lipsă de echilibru moral și intelectual, necugetare; demență, sminteală“, termen transpus prin *nebunie* (Iov 4:6, Ps. 37:5, Par. 5:5; 9:6; 26:4; 27:22, Sir. 8:19; 47:21) sau prin *necunoștință* (Ps. 68:7).

Termenul grecesc polisemantic *γνῶσις*, atunci când semnifică „actul de a cunoaște, faptul de a deține cunoștințe, știință“, a fost echivalat de obicei prin *cunoaștere* (Înțel. 10:10) sau *cunoștință* (Par. 2:6; 18:12; 21:15; 22:21; 27:21, Osea 4:6), dar, în cazuri mai speciale, și prin *gând* (Sir. 40:6) sau *minte* (Par. 2:6; 8:12; 13:17; 21:15; 22:21; 27:21, Osea 4:6); când se referă la cunoașterea particularizată, având sensul de „faptul de a deține cunoștințe despre ceva“, substantivul grecesc *γνῶσις* este redat prin rom. *înțelegere* (Înțel. 1:7) și *pricepere* (Par. 20:18), iar atunci când semnifică

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„acțiunea de a gândi; rațiune“ este tradus prin *minte* (Par. 8:10; 9:7; 13:20; 16:8; 30:3, Sir. 33:8). Derivatul *ἐπίγνωσις* „faptul de a recunoaște; faptul de a fi avizat asupra a ceva“ cunoaște în BIBL. 1688 echivalențele *cunoaștere* (Osea 4:1) și *cunoștință* (Par. 2:5, Osea 4:6; 6:6), termeni care nu pot sugera deloc nota semantică purtată de prefixul grecesc *ἐπι-* „pe, asupra; în legătură cu“.

În vreme ce gândirea privită în exercițiul ei, noțiune semnificată de subst. gr. *διάνοια*, este echivalată în BIBL. 1688, în mod preponderent, prin subst. *cuget* (Iov 1:6, Înțel. 4:15, Iosip 7), derivatul *διανόημα*, s.n., care desemnează „rezultatul acțiunii de a gândi“, adică noțiunile de „idee, noțiune, reflecție“, a fost transpus alternativ prin *cuget* (Par. 14:14, Sir. 22:17; 23:2; 24:30; 32:19), *cugetare* (Sir. 42:17), *gând* (Sir. 25:7) și *socotealã* (Par. 15:25). Din același radical grecesc derivă și subst. gr. *ἔννοια*, echivalat în BIBL. 1688 prin *gând* (Par. 24:7), *gândire* (Par. 16:22) și *socotealã* (Par. 2:11; 3:21; 4:1; 5:2), când are sensul „actul de a gândi; rațiune, bun-simț“, dar și prin *cuget* (Înțel. 2:14), atunci când are sensul „noțiune, idee, reflecție“. Substantivele *gând* (Sir. 40:3) și *socotealã* (Înțel. 15:4) corespund de asemenea și gr. *ἔννοια*, când acest termen grecesc desemnează noțiunile de „reflecție, idee; plan, intenție“.

Un alt exemplu de „hipersemantizare“ datorată sinonimiei intratextuale este oferit de transpunerea gr. *ἐνθύμημα*, s.n., „ceea ce se află în spirit“, prin *cuget* (Sir. 22:13), *gând* (Sir. 35:21) și *gândire* (Sir. 27:6).

Termenul grecesc *ἐπισκοπή* „examinare, investigație, cercetare“, cuvânt care în SEPT. are și sensul particular „judecată divină“, este redat prin sinonimele morfologice românești *socotealã* (Iov 7:18; 24:13; 29:4; 34:9, Sir. 18:20) și *socotințã* (Ieș. 3:16; 13:19; 30:12, Num. 16:29, Iov 6:14; 10:12, Înțel. 4:15). Sensul secundar „calcul; numărătoare a oamenilor, recensământ“ al gr. *ἐπισκοπή* este redat exclusiv prin forma *socotealã* (Num. 7:2; 14:19). Un exemplu similar

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de sinonimie perfectă, datorată absenței opoziției semantice între derivatele nominale ale aceleiași rădăcini, este cel oferit de substantivele *ispită* și *ispitire,* care traduc amândouă gr. *πειρασμός* „încercare, experiență, probă“ (Sir. 27:7).

Un alt termen polisemantic cu un puternic impact asupra sinonimiei românești în BIBL. 1688 este gr. *λόγος*, s.m.; transpus de obicei automat prin *cuvânt*, chiar dacă în context își actualizează alte valori decât cele obișnuite ale românescului „cuvânt“, sunt reperate însă și contexte în care *λόγος* a fost surprins în sensurile sale particulare „facultate de a gândi; rațiune“ – echivalat prin *socoteală* (Iov 14:3) – și „fundament, principiu; motiv, explicație“ – transpus de data aceasta prin *gând* (Sir. 23:14).

Analizat de traducători în context și apoi transpus în mod diferențiat este și gr. *λογισμός*, termen foarte frecvent în SEPT. Sensul „calcul, estimare, evaluare (numerică)“ al acestui lexem este reprodus în românește prin *socoteală* (Sir. 40:32), sensul „discuție, dialog, conversație“ este calchiat în mod inadecvat prin *gândire* (Sir. 27:7), iar sensul „facultate de a raționa“ este transpus prin *gând* (Înțel. 1:3 și 5, Iosip 2 și *passim*). O echivalare sintetică întâlnim însă atunci când *λογισμός* are sensul global de „raționament; reflecție; motiv, intenție“, caz în care îi corespund în românește *gând* (Ps. 32:12, Par. 15:23; 19:21; 21:5, Înțel. 11:6; 19:3), *cuget* (Înțel. 17:12), *gândire* (Par. 20:21), *socoteală* (Par. 12:5).

Grecescul *μελέτη*, s.f., cu sensul de bază „grijă“ și, prin extensiune, „acțiunea de a se preocupa de ceva; preocupare intelectuală, meditație“, a fost tradus prin *cercetare* (Iov 37:2, Sir. *Cuvânt I,* p. 663), *cuget* (Ps. 48:3) și *cugetare* (Iov 33:15), iar verbul corespunzător *μελετάω* „a avea grijă de ceva; a se preocupa de ceva“ prin *a deprinde* (Ps. 35:32), dar și prin *a cerceta* (Iov 27:4) și *a cugeta* (Ps. 70:27).

O echivalare relativ stabilă trebuie evidențiată în legătură cu importantul termen grecesc *νοῦς*, ale cărui principale trei grupe de sensuri (1. „facultatea de a raționa, gândire;

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

intelect, raţiune, spirit"; 2. „capacitate de înţelegere, inteligenţă, sagacitate" şi 3. „modalitate de a privi lucrurile; proiect, intenţie") sunt transpuse în mod sintetic prin rom. *minte* (BB *passim*), la care se adaugă pentru sensul 1. şi *gând* (Iov 7:19, Iosip 3).

Relativ deosebită este situaţia pe care o remarcăm în legătură cu gr. *φρόνησις*, sinonim parţial al gr. *νοῦς*; prin *minte* (Iov. 17:4, Par. 7:4; 8:1; Sir. 1:4) şi *gând* (Înţel. 6:15) este echivalat sensul „acţiunea de a gândi; înţelegere" al acestui cuvânt, iar prin *minte* (Par. 3:19; 9:16; 24:5, Înţel. 8:18, Iosip 1), *înţelepciune* (Par 1:2; 3:13; 8:14; 9:6; 10:24; 30:2, Înţel. 8:18, Sir. 25:12) şi *înţelepciune* (Înţel. 8:8) sensul său secundar, „raţiune; bun-simţ, prudenţă, cumpătare".

Să mai amintim, dintre realizările nominale ale câmpului semantic în discuţie, şi echivalările gr. *σύνεσις*: sensul „capacitate de cunoaştere, comprehensiune; inteligenţă; chibzuinţă; înţelepciune" a fost transpus prin *înţelegere* (Înţel. 13:13, Sir. 1:4 şi *passim*, Osea 2:15, Baruh 3:14), *minte* (Avdie 7:8) şi *pricepere* (Iov 12:13 şi *passim*, Ps. 48:3, Par. 1:7 şi *passim*, Sir. 47:15, Baruh 3:23), iar sensul secundar „cunoştinţă despre ceva; competenţă, îndemânare" prin *înţelegere* (Înţel. 9:5, Sir. 5:14; 37:25; 44:4) şi *pricepere* (Iov 21:22; 33:3; 38:4).

Mai pronunţată încă decât în cazul adjectivelor şi al substantivelor apare supraîncărcarea semantică datorată sinonimiei contextuale în cazul verbelor româneşti. Lexeme precum *a gândi, a cugeta, a cunoaşte, a înţelege, a pricepe, a socoti* traduc de multe ori unul şi acelaşi termen grecesc, uneori chiar în contexte identice, ceea ce conduce, pe de o parte, la rafinarea câmpului semantic privit ca ansamblu şi, pe de altă parte, la ambiguizarea relativă a fiecăruia dintre membrii componenţi prin estomparea contururilor semantice ferme. De exemplu, sensurile principale ale gr. *γιγνώσκω* se repartizează între rom. *a cunoaşte* şi *a şti*, acest din urmă verb românesc corespunzând însă în BIBL. 1688, de obicei, verbelor greceşti sinonime *ἐπίσταμαι* şi *εἴδω*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Conținutul semantic al gr. *διαλογίζομαι*, al cărui sens principal este acela de „a calcula“ și apoi, prin extensiune, „acțiunea de a aplica gândirea asupra a ceva“ este reprodus prin verbele *a gândi* (Ps. 34:23, Par. 16:30) și *a socoti* (Ps. 9:23, Par. 17:12, Iosip 8), adică tocmai acele verbe românești care mai traduc și gr. *διανοέομαι* „acțiunea de a-și exersa rațiunea“ (Ps. 72:8, Sir. 14:22, Sir. 3:28). Același sens al gr. *διανοέομαι* este redat și de rom. *a cugeta* (Sir 16:24; 39:15 și 39; 41:24), care în plus mai are și sensul „a medita“ al acestui verb grecesc (Sir. 27:12; 39:9). Noțiunea „a urmări cu atenție, a căuta insistent; a depista“, semnificată de gr. *ἐξιχνιάζω* este reprodusă în BIBL. 1688 prin termenii *a cerca* (Iov 29:16; 37:5), *a cerceta* (Sir. 24:29) și *a iscodi* (Sir. 18:3 și 5). Verbele *a cerca* și *a cerceta* apar la nivelul întregului text al BIBL. 1688 ca sinonime perfecte, traducând deopotrivă, în mod nediferențiat, pe lângă gr. *ἐξιχνιάζω*, și verbele *ἐκζετέω* „a supune unei investigații“, *ἐτάζω* „a verifica, a examina, a controla“ și *ἐξετάζω* „a examina, a interoga“.

Sensul „a-și da seama cu ajutorul reflecției de ceva; a sesiza, a remarca, a constata“ al gr. *νοέω* este transpus prin conținutul verbelor *a înțelege* (Par. 29:19), *a gândi* (Înțel. 13:4, Sir. 11:7; 31:17) și *a socoti* (Par. 19:25, Înțel. 4:15), pe când sensul general „a deține în spirit“ al aceluiași lexem grecesc este echivalat exclusiv prin *a gândi* (Iov 33:23, Par. 16:23). Noțiunea verbală „a deține în spirit“, cu particularizările „a se gândi la ceva, a reflecta la ceva“, exprimate de verbul derivat *ἐννοέω*, este în mod constant lexicalizată în românește prin verbele *a cugeta* (Iosip 1) și *a gândi* (Iov 1:6). Tot împreună, verbele *a cugeta* (Sir. 17:24) și *a gândi* (Înțel. 3:14) redau și conținutul verbului *ἐνθυμέομαι* „a supune acțiunii spiritului, a reflecta, a medita“[198]. Acțiunea de „a readuce în spirit; a reuși să înțeleagă“, semnificată de

[198] DENSUȘIANU, p. 35, este de părere că, începând cu secolul al XVII-lea, verbul *a cugeta,* de origine latină, începe să fie mai rar

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

verbul *νουθετέω*, este transpusă prin verbele românești *a pricepe* (Iov 34:15) și *a învăța* (Iov 36:14; 38:18), iar noțiunea „a considera", lexicalizată în grecește prin sinonimele gr. *νομίζω* și *οἴομαι*, este semnificată în BIBL. 1688 prin verbele *a gândi* (Înțel. 17:3, Sir. 29:4, Iosip 2 și 9, Iov.11:2; 37:23) și *a socoti* (Înțel. 12:2, Iosip 9, Iov 34:12; 38:2; 40:3; 42:3, Iosip 1).

O explicație justă a acestei largi inconstanțe de echivalare, cu consecințe profunde asupra structurării câmpului semantic al noțiunilor referitoare la operațiile intelectuale, într-un moment important din evoluția limbii române literare vechi, ar trebui să aibă în vedere, pe lângă consecințele obiective ale anizomorfismului semantic între greacă și română ca sisteme lingvistice, și factorii ținând de structura specială a textului biblic, caracterizat, din punct de vedere semantic,

---

întrebuințat în textele scrise, „fiind amenințat de concurența lui *a gândi*". Totuși, cu sensul general „a medita, a reflecta", verbul a *cugeta* era încă destul de frecvent folosit către sfârșitul acestui secol, după cum atestă și frecvența sa în BIBL. 1688 (indicele exhaustiv din BIBL. 1688-MON. ne indică următoarele ocurențe ale celor două verbe: *cugeta* = Fac.: 2, Ieș.: 1, față de *gândi* = Fac.: 2, Ieș.: 0; în Lev. nu apare nici unul dintre ele). Faptul că *a cugeta* echivalează în BIBL. 1688 mai multe lexeme grecești se explică parțial și prin influența VULG., avută în vedere de traducători ca izvor auxiliar; în majoritatea cazurilor când apare rom. *a cugeta,* corespondentul latinesc din VULG. este lat. *cogitare.* Acest „automatism" de transpunere nu are însă un caracter absolut, căci de multe ori primează analiza semantică contextuală a lexemului grecesc tradus, ca, de pildă, în versetele în care verbele grecești *μεριμνάω* „a fi preocupat de ceva, a fi neliniștit din cauza a ceva; a avea grijă de ceva" și *φροντίζω* „a se gândi la ceva; a se preocupa de ceva" sunt traduse corect în BIBL. 1688, deși versiunea latinească avea acolo *cogitare*: *Să avem grijă de bunătatea ta* (BB), după gr. *ἵνα σου τὴν ἀγαθότητα μεριμνῶμεν* (FRANKF.), *cf*. lat. *ut bonitatem tuam cogitemus* (VULG., Înțel. 12:22); *ca când vei să plătești grijaște* (BB), după gr. *ὡς ἀποτίσων φρόντιζε* (FRANKF.), *cf*. lat. *quasi restituens cogita* (VULG., Sir. 8:16). Impresia lui Densușianu pare să fie infirmată și de faptul că în MARDARIE, LEX., verbul *cugeta* apare de zece ori, pe când *gândi* o singură dată (vezi indicele acestei ediții).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de un sincretism tipic. Acest sincretism a fost determinat de prezența simultană și amorfă, într-unul și același context, a mai multor sensuri ale aceluiași lexem, insuficient conturate nu numai în conștiința lingvistică a cărturarului român din secolul al XVII-lea, dar, uneori, chiar și în cea a exegeților moderni ai textului biblic.

Conținutul sapiențial al cărților biblice pe care le-am cercetat mai îndeaproape, exprimat în mod apoftegmatic și, de foarte multe ori, eliptic, a reclamat o mare frecvență a utilizării termenilor din sfera noțională a activităților intelectuale și, în consecință, prezența masivă, în contexte contigue, a termenilor componenți ai câmpului semantic-lexical avut în vedere. Datorită acestui fapt, necesitatea realizării unor opoziții semantice contextuale între termeni care, virtual, interferau din punct de vedere semantic, asociată absenței, din partea traducătorilor, a unei preocupări sistematice pentru unitatea și consecvența de ansamblu a echivalării, a condus la situația constatată și ilustrată prin exemplele de mai sus.

3.2. Tipuri de calcuri lexicale în Biblia de la București (1688) și în versiunile preliminare contemporane (Ms. 45 și Ms. 4389)

Conducând la rezultate oarecum accidentale când se petrece la nivelul limbilor populare, interferența lingvistică are un caracter relativ sistematic și conștient când este vorba de nivelul cultivat, scris, al unei limbi naționale, definind în esență tendința oricărei limbi de cultură de a achiziționa sau de a-și crea mijloace de expresie noi și din ce în ce mai rafinate.[199] Mai ales în perioadele de început ale limbilor

[199] Despre caracterul conștient direcționat al constituirii și funcționării limbilor literare în comparație cu dialectele, vezi IVĂNESCU, STORIA, pp. 16 și urm.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

literare, contactul cu un model literar deja constituit, cu o limbă de cultură de tradiție, este decisiv. În acest sens, prestigiul literar al limbii grecești a constituit în secolele al II-lea și I î.d.Hr. un puternic stimulent pentru constituirea latinei literare clasice, la fel cum, ulterior, aceasta din urmă a jucat un rol similar pentru limbile literare moderne din Europa Occidentală și Centrală, sau cum, pe alte paliere, vechea franceză a făcut-o pentru italiană și engleză la sfârșitul Evului Mediu, germana literară medie (*Mittelhochdeutsch*) pentru limbile scandinavice, greaca ecleziastică pentru slavonă și, mai târziu, pentru unele din noile limbi literare din sud-estul Europei. În cadrul raportului dintre o limbă de cultură deja constituită și una în curs de constituire, prima are funcția unei adevărate „limbi suprapuse“[200], oferind limbii pe care o influențează modele de structuri semantice și morfologice.[201]

[200] Vezi URELAND, p. 33 și GOEBL, p. 130, unde se utilizează termenul germ. *Dachsprachen* (engl. *roofing languages)* pentru a defini importanța limbilor clasice pentru limbile literare în curs de constituire.

[201] Bibliografia contactelor lingvistice între limbile clasice și ecleziastice (greaca, latina, slavona) și limbile moderne este impresionantă. Amintesc numai câteva dintre cele mai importante lucrări la care am avut acces, dedicate în special domeniului lexical; pentru influența limbii grecești asupra latinei, vezi RÖNSCH, *passim*, BONNET, *passim*, DEBRUNNER, pp. 16 și urm., TEENWEN, *passim*, CUEDET, pp. 396 și urm., BERTOLDI, *passim*, CAVENAILE, pp. 191 și urm., LUNDSTRÖM, *passim*, LÖFSTEDT, pp. 88–119, MOHRMANN, pp. 127 și urm., DEVOTO, pp. 117–188; pentru influența latinei literare asupra limbii grecești (în Evul Mediu bizantin), vezi: MIHĂESCU, pp. 95 și urm., POPESCU-MIHUȚ, p. 441; pentru influența limbii grecești asupra limbilor literare europene moderne vezi: WACKERNAGEL, pp. 311 și urm., DEANOVIĆ, pp. 130–132, DORNSEIFF, K.G., pp. 312–317; pentru aportul limbii grecești la constituirea slavonei, vezi: DEANOVIĆ, *passim*, BIRNBAUM, pp. 239 și urm., HAUPTOVÁ, pp. 226 și urm., ISSATSCHENKO, pp. 7 și urm., OLTEANU, SLAV., pp. 232–234, MOLNAR, *passim*; pentru rolul modelului latin în formarea limbilor europene moderne, vezi: BETZ 1936, *passim*, BETZ 1949, *passim*, MEILLET 1928, pp. 140 și urm.,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

3.2.1. Calcul lexical – efect al contactului lingvistic cult

Modalitatea de contact lingvistic cea mai importantă și cea mai eficientă la nivel cult este traducerea; așa se face că epoca de început a tuturor limbilor literare ale Europei este o epocă a traducerilor.[202] În cadrul procesului de traducere are loc un transfer masiv de concepte, lexicalizate în noile limbi literare după modelul limbii de cultură din care se traduce, la care se adaugă și transferul unor modele sintactice mai complexe, adecvate unui conținut informațional cu un grad superior de dificultate. Mediul acestui transfer este bilingvismul cult al traducătorului, persoană în a cărui conștiință lingvistică are loc un contact permanent între limba model, achiziționată în mod artificial ca „limbă a tradiției"[203], și limba în care traduce, care este de obicei limba sa maternă. Cât privește spațiul cultural românesc, există indicii despre o abordare savantă, comparativă, a textelor sacre; în mediile culte ale secolului al XVII-lea greaca, slavona și latina erau învățate prin intermediul traducerii și, adesea, în scopul traducerilor. Latina, de pildă, se învăța la

MEILLET 1931, pp. 283 și urm., PAGLIARO-BELARDI, pp. 149 și urm., STACH, pp. 337 și urm.; pentru influența latinei asupra slavonei, vezi OLTEANU, SLAV., p. 235, iar pentru cea a latinei asupra limbilor literare slave meridionale, vezi DEANOVIĆ, p. 312; pentru influența slavonei asupra lexicului românesc, vezi SKOK, *passim*, CIOBANU, *passim*, MIHĂILĂ, pp. 529 și urm., SOLOMON, pp. 333–336, iar pentru influența latinei, vezi ROQUES, *passim*, PAMFIL, pp. 210 și urm., CIOBANU, *passim*, PURDELEA-SITARU, pp. 97 și urm.

[202] Despre importanța traducerilor din limbile clasice pentru limbile literare europene, vezi PAUL, cap. „Schrift und Sprache", § 283, pp. 401 și urm.

[203] *Traditionssprache* este termenul folosit de MEISTER, pp. 1 și urm., pentru a desemna latina medievală în calitate de model pentru limbile literare occidentale moderne.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„Schola Graeca et Latina“ din Târgoviște prin exerciții de traducere, atât în greaca veche, cât și în greaca modernă (vezi MARINESCU-HIMU, p. 358).

Extensiunea procesului de transfer lingvistic este cu atât mai mare, cu cât principiul traducerii este mai aproape de literalitate, cazul cel mai frecvent din Antichitate și până la sfârșitul Renașterii. Privit din interiorul limbii care realizează inovațiile lingvistice, transferul trebuie văzut ca o formă a creativității lingvistice, analoagă creației interne; nu există nici o opoziție între rezultatele interferenței lingvistice și realizarea unor posibilități interne de îmbogățire a vocabularului sau a inventarului sintactic.[204] Contactul cu modelul aloglot constituie doar o circumstanță și un factor stimulator, căci limba primitoare nu selectează, de regulă, din structurile lexicale și sintactice furnizate de model decât pe acelea care nu contravin propriului sistem lingvistic, ci corespund unor necesități cultural-expresive și sunt conforme cu tendințele normei lingvistice ale epocii și spațiului cultural respective.

Se admite în general că transferul lingvistic, ca formă principală a „neologizării“, a creării de noi unități comunicative, se prezintă sub două forme de bază, corespunzătoare gradului de transfer: când limba receptoare preia din limba model un semnificat împreună cu expresia sa fonetică, avem de-a face cu un transfer lexical integral, adică cu un împrumut lexical (*emprunt, borrowing, Lehnwort*); dacă preluarea se limitează doar la semnificatul lexemului model aloglot sau doar la structura sa morfemică (în cazul când acesta este un derivat sau un compus), atunci transferul are un caracter parțial. Această ultimă formă de transfer lingvistic,

[204] *Cf*. COSERIU, INTERF., p. 97: „Die Interferenz allgemein betrachtet ist nichts anders als das Schaffen in einer « Sprache B », nach den Musten einer « Sprache A »“ („Tratată la modul general, interferența nu este altceva decât crearea într-o « limbă A », după modelul unei « limbi B »“).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

desemnată în general prin termenul „calc lingvistic“ (germ. *Lehnprägung, Lehnübersetzung, Übersetzungsentlehnung*), nu a beneficiat încă de o cercetare teoretică extinsă și aprofundată[205], deși numărul contribuțiilor parțiale, cu un caracter mai ales aplicativ, este deja apreciabil.

Dificultatea realizării unui consens în definirea și tipologizarea calcurilor lingvistice rezultă, pe de o parte, din masivele zone de interferență pe care acest fenomen lingvistic le are cu împrumutul propriu-zis și, pe de altă parte, din inexistența unei teorii a traducerii de o autoritate general recunoscută. Realizarea concretă a actului de calchiere nu poate fi imaginată în afara activității de traducere, de confruntare a posibilităților expresive a două tradiții lingvistice diferite, în jurul aceluiași mesaj. Orice calc lingvistic este rezultatul unui act de traducere și apare în acele puncte ale structurii lexicale a limbii primitoare care nu sunt echivalente perfecte ale unor unități semantice din textul model care trebuie transpus.

Față de împrumutul lexical propriu-zis, calcul lexical nu prezintă diferențe calitative majore, căci orice calc poate fi privit ca un împrumut care nu vizează semnul lingvistic în ansamblul său, ci fie numai sensul, fie numai forma internă a cuvântului (*cf*. RIZESCU, p. 22). Cu alte cuvinte, acest criteriu de delimitare a calcului față de împrumut s-ar putea formula astfel: dacă împrumutul lexical este un transfer al „formei externe“ a cuvântului, calcul lexical ne apare ca un transfer al „formei interne“ a unui cuvânt model (UNBEGAUN, p. 19). În consecință, se pot calchia doar acele cuvinte a căror „formă internă“ este clară, ușor perceptibilă și analizabilă (UNBEGAUN, p. 20, HRISTEA, p. 186).

[205] Cum este cazul cu împrumutul lingvistic propriu-zis, pentru care există deja un adevărat tratat, lucrarea lui Louis Deroy, *L'Emprunt linguistique,* Paris, 1956.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Așadar, sintetizând, putem defini calcul lexical în general drept produsul într-o limbă primitoare (aflată în contact lingvistic cu limba donatoare) al transferului unor unități semantice primare sau al unui model de lexicalizare a acestor unități, proprii limbii donatoare. Altfel spus, prin calc lexical se poate înțelege orice formă de transfer lingvistic care nu antrenează și preluarea materialului sonor din limba donatoare, transfer realizat în condițiile interferenței lingvistice dintre limbi aflate în contact. Când agenții transferului sunt persoane cu instrucție superioară, cum este cazul în activitatea de traducere, calchierea afectează în special următoarele paliere lingvistice (COSERIU, INTERF., p. 92): conținutul lexical propriu-zis, modalitatea de constituire a formațiilor lexicale, domeniul recțiunii verbale și cel al construcțiilor sintactice complexe. Prin urmare, din acest punct de vedere, putem face o primă disociere între calcurile lexicale, care privesc cuvântul ca unitate comunicativă primară, și calcurile gramaticale, care privesc în special macrostructurile sintactice. Majoritatea cercetătorilor mai disting și o clasă mixtă, cea a calcurilor lexico-gramaticale sau frazeologice.[206]

În cele ce urmează mă voi ocupa doar de calcurile lexicale propriu-zise, în a căror clasă voi distinge între calcurile lexicale de semnificat și calcurile lexicale de expresie. Prima categorie include unități lexicale primare și vizează exclusiv semnificații lexicali, pe când a doua diviziune cuprinde unități lexicale care au preluat de la model nu doar o parte din spectrul său semantic, ci și structura sa internă; aceste din urmă forme au aspectul morfologic al unor unități lexicale secundare (derivate sau compuse).

Deși au dezavantajul relativ al lungimii, denominațiile calc lexical de semnificat și calc lexical de expresie mi se par preferabile, fiindcă exclud posibilitatea oricăror confuzii.

[206] Vezi BETZ 1949, p. 28, RIZESCU, p. 17, HRISTEA, p. 151, HUMBLEY, p. 63.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Dacă am păstra calificativul „semantic“ exclusiv pentru calcul de semnificat[207], s-ar putea înțelege că celălalt tip de calc lexical, calcul de expresie, nu ar avea și el o dimensiune semantică, ceea ce ar fi eronat. Orice tip de calc lexical presupune o inovație semantică realizată prin transfer, diferența dintre cele două principale tipuri de calc fiind dată de palierul la care are loc transferul: calcul de semnificat afectează doar nivelul semnificaților lexicali în sine, pe când cel de expresie presupune în plus un transfer de structurare internă a lexemului. Inadecvată mi se pare de asemenea și calificarea drept „calcuri lexicale“ doar a calcurilor de expresie[208], deoarece lexemul, ca unitate comunicativă primară, se află în centrul procesului de calchiere în ambele cazuri.

Acest capitol al lucrării mele are un caracter descriptiv. Alegerea, ca obiect principal al investigației, a celor trei texte din secolul al XVII-lea care conțin traducerea integrală a Bibliei (Ms. 45, Ms. 4389 și BIBL. 1688) mi-a fost impusă de avantajul enorm de a avea la dispoziție, pe lângă trei versiuni corelate ale unui text de amploarea Bibliei, și indicații exacte și concrete asupra izvoarelor traducerii. Consider că aceste avantaje nu au fost suficient fructificate până acum de cercetarea lingvistică românească.[209] Îmi propun să urmăresc, pe baza comparării celor trei versiuni românești cu originalele grecesc, slavon și latin ale traducerii, procesul de

[207] Cum procedează UNBEGAUN, p. 21, IORDAN, p. 111, ȘTEFAN, p. 341, VAIDA, *passim*, MIHĂILĂ, *passim*, HRISTEA, p. 151, BALASZ, p. 32.

[208] Vezi ȘTEFAN, p. 342 și MIHĂILĂ, p. 530. Acest din urmă autor mai numește calcul așa-zis „lexical“ și calc „structural“, ca și HRISTEA, p. 158 (unde se folosește sintagma „de structură“, care ar putea fi acceptată ca termen tehnic curent, dacă n-ar rămâne încă neclar despre care structură este vorba: cea a semnificatului sau cea a semnificantului lexical).

[209] Ca excepții se pot cita doar POPESCU, DIMITRIU și, mai ales, ARVINTE, ST. LINGV. FAC., ARVINTE, CALC., și ROȘIAN.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

transfer semantic realizat prin calchiere, în intimitatea sa, adică la nivelul textelor.

Date fiind marile dificultăți pe care le-ar fi implicat o cercetare integrală a textului traducerii biblice, am investigat în mod exhaustiv numai o singură carte din Vechiul Testament, și anume Înțelepciunea lui Solomon (în continuare: Înțel.), majoritatea exemplelor fiind prelevate din această carte biblică. M-am oprit nu întâmplător asupra acestui text: Cartea înțelepciunii lui Solomon, cea mai recentă dintre cărțile Vechiului Testament (vezi B.J., p. 961) a fost redactată de-a dreptul în greceşte, probabil de un evreu alexandrin, în secolul I î.d.Hr. (vezi BRUCE, p. 51) și este, din această cauză, ca și datorită conținutului ei sapiențial, foarte mult influențată de filozofia clasică greacă, în special de Platon și de sofiști, de la care au fost preluați mulți termeni filozofici, precum *πρόνοια*, *συνείδησις*, *σωφροσύνη*, *ὑπόστασις* etc. (vezi PIROT-CLAMER, pp. 391 și urm.). Abundența în acest text a termenilor greceşti cu un înalt nivel de abstractizare și cu un conținut conceptual complex a pus traducătorilor probleme deosebit de dificile, rezolvate de cele mai multe ori prin calchiere, motiv care m-a și determinat să aleg acest text.

3.2.2. Calcul lexical de semnificat

Calcul lexical de semnificat este forma cel mai des practicată și totodată cel mai greu de depistat a transferului lingvistic, datorându-se în esență anizomorfismului lingvistic de la nivelul semnificaților lexicali al limbilor aflate în contact, altfel spus, modului diferit în care limbi diferite structurează realitatea prin intermediul semnificaților lexicali. Ca formă a interferenței lingvistice datorate contactului lingvistic, calchierea semnificatului are loc în limitele unei unități lexicale simple din punctul de vedere al formei. Necesitatea echivalării, în procesul traducerii, a funcțiilor

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

designative ale lexemului model impune unei unități lexicale preexistente ca expresie în limba primitoare modificări de conținut (de regulă prin achiziționarea unor noi unități de semnificat), după modelul unității echivalente din limba donatoare, cu al cărei conținut global se identifică. În esență, calcul lexical de semnificat poate fi definit drept un împrumut de sens.[210]

Pentru necesitățile cercetării aplicate pe care o întreprind aici, voi considera calc lexical de semnificat orice modificare sau inovație în conținutul unui lexem românesc, datorate copierii sau imitării termenului corespondent din textul tra-

[210] Cum este considerat de majoritatea cercetătorilor. Pentru SANDFELD, p. 170, *l'emprunt sémantique* are loc atunci când *le sens d'un mot s'élargit d'après les significations du mot correspondent d'une autre langue*. BETZ 1949, p. 22, denumește acest tip de calc lexical „semnificație de împrumut" (*Lehnbedeutung*), definindu-l ca preluare de către un cuvânt preexistent într-o limbă a semnificației unui cuvânt străin. Și alți autori consideră calcul lexical de semnificat un împrumut semantic: WEINREICH, p. 48 (*semantic loan*), HRISTEA, p. 152 („împrumut de sens"), HOPE, p. 637 (*semantic loan, semantic borrowing*), WERTH, p. 1970 (*semantic loan*), HUMBLEY, p. 58 (*emprunt sémantique*). Din perspectiva altor cercetători, calcurile lexicale de semnificat au fost privite și ca *changes in the usage of native words* („schimbări în întrebuințarea cuvintelor autohtone") (HAUGEN, p. 219), *the extension of the use of an indigenous word of the influenced language in conformity with a foreign model* („extensia întrebuințării unui cuvânt indigen al limbii care suportă influența, în conformitate cu un model străin") (WEINREICH, p. 48), „acele cuvinte dintr-o limbă care, având anumite înțelesuri comune cu un cuvânt din altă limbă, au dezvoltat printr-o influență ulterioară un anume sens sau sensuri pe care nu le dețineau inițial, dar care erau proprii cuvântului corespondent din cealaltă limbă" (LÖFSTEDT, p. 99), „atribuirea unui sens nou unui cuvânt existent deja într-o limbă, după modelul corespondentului său dintr-o altă limbă, care este întotdeauna un cuvânt polisemantic" (HRISTEA, p. 152), *toute transposition sur terrain propre d'un modèle alloglote, dont on prélève, plus ou moins, la forme du contenu* („orice transpunere pe teren propriu a unui model aloglot, de la care se preia, mai mult sau mai puțin, forma conținutului") (MALIȚA-VAIMBERG, p. 701).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

dus, pe baza echivalenței de desemnare sau a unor note semantice comune. Am adoptat, în clasificarea calcurilor de semnificat, criteriul formal (după clasa morfologică căreia îi aparține lexemul respectiv) și un criteriu semantic-funcțional (după procedeul calchierii), încercând, ca și în clasificarea celorlalte tipuri de calcuri lexicale, să îmbin perspectiva statică cu cea dinamică, privind, cu alte cuvinte, calcul lexical deopotrivă ca un rezultat, dar și ca un proces care trebuie surprins în intimitatea desfășurării sale. De aceea, am reprodus de fiecare dată, alături de modelul grecesc, și corespondenții latin și slavon, care ar fi putut servi traducătorilor drept modele auxiliare.[211]

3.2.2.1. Clasificarea calcurilor de semnificat după încadrarea morfologică

a) substantive

— cu sufixe specifice (derivate pe teren românesc):

— *amestecătură*[1] (Ms. 45), *adunare* (BB) ← gr. *συναναστροφή* „relație, legătură (între persoane)“, lat. *conversatio* „idem“ (8:17)[212];

---

[211] Exemplele vor fi expuse în general în ordinea alfabetică a lexemelor românești, cu excepția derivatelor și a sintagmelor compuse, pentru care respectăm ordinea alfabetului grecesc; deoarece lexemele grecești sunt unități aglutinate, ordonarea se face mai ușor. Indic de fiecare dată corespondențele din toate cele trei versiuni românești ale traducerii (Ms. 45, Ms. 4389 și BIBL. 1688), atunci când prezintă interes din punctul de vedere al calchierii, și le ignor pe cele care sunt simple traduceri, citându-le numai când este necesar pentru precizarea sensului sau a clasei de cuvinte căreia îi aparține lexemul discutat. Trimiterea la capitolul și versetul biblic (când nu sunt alte specificări, cazuri când utilizez prescurtările curente, este vorba de Înțelepciunea lui Solomon) o efectuez de obicei doar prima dată când calcul respectiv este luat în discuție.

[212] Spre comparație, dau de fiecare dată corespondentul grecesc din FRANKF.; soluțiile de traducere din VULG. sau OSTROG sunt date

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

— *amestecătură*[2] (Ms. 45), *împreunare* (Ms. 4389, BB) ← gr. *κοινωνία* „comunicare între persoane, discuție“, lat. *communicatio* „idem“, slavon. **приобштение** „idem“ (8:18);

— *dătătură* (Ms. 45), *dare* (Ms. 4389, BB) ← gr. *προδοσία* „trădare“, lat. *proditio* „idem“ (7:12);

— *închinătură* (Ms. 45, BB) ← gr. *σέβασμα* „obiect al adorației“, lat. *quem colit* (redare perifrastică), slavon. **идолъ** (transpunere liberă) (15:17);

— *întorsură* (Ms. 45, BB), *prepunere* (Ms. 4389) ← gr. *στροφή* „abilitate, șiretenie“ (sens figurat), lat. *versutio* „idem“, slavon. **извитие** „ușurință a vorbirii, elocvență“ (8:9);

— *stricurătură* (Ms. 45, BB), *turnare vârtoasă* (Ms. 4389) ← gr. *ἀπόρροια* „emanație“, lat. *emanatio* „idem“, slavon. **изліяние** „idem“ (7:25);

— *aflare*[1] (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *εὕρεσις* „descoperire“, lat. *adinventio* „idem“, slavon. **изобрѣтение** „idem“ (14:12);

— *aflare*[2] (Ms. 45, BB) ← gr. *καθεύρεμα* „obiectul acțiunii de a descoperi, invenție“, lat. *inventio* „idem“, slavon. **изобрѣтение** „idem“ (Sirah 35:9)[213];

— *asămănare*[1] (Ms. 45, BB), *sămuială* (Ms. 4389) ← gr. *σύγκρισις* „comparație“, lat. *comparatio* „idem“, slavon. **съравьнение** „idem“ (7:9);

— *asămănare*[2] (Ms. 45, BB), *chip* (Ms. 4389) ← gr. *μίμημα* „obiect imitat, imitație“, lat. *similitudo* „idem“ (9:8);

— *facere* (Ms. 45, BB), *naștere* (Ms. 4389) ← gr. *γένεσις* „acțiunea de a naște; aici: specie, clasă“, lat. *nativitas* „idem“, slavon. **рождение** „idem“ (16:26);

---

doar atunci când sunt ele însele calcuri ale corespondentului grecesc, putând să fi servit drept modele auxiliare traducătorilor români. Opțiunile interpretative din VULG. și OSTROG diferite de cele din FRANKF. sunt date și ele doar atunci când pot contribui la clarificarea semnificației creațiilor lexicale românești.

[213] Verbul *a afla* este luat drept bază pentru calchierea sensului „invenție“, în forma *aflătură*, și în prefața de la PSALT. 1651.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

— *isprăvire* (Ms. 45), *lucrare* (Ms. 4389, BB) ← gr. *ἐνέργεια* „acțiune“, lat. *virtus* „forță“, slavon. **дѣистве** „acțiune“ (7:18) sau gr. *ἐνέργεια* „forță“, lat. *potentia* „idem“, slavon. **дѣистве** „acțiune“ (18:22);

— *închipuire*, (54, BB), *asămănare* (Ms. 4389) ← gr. *ἀπείκασμα* „copie“, lat. *similitudo* „idem“, slavon. **подобие** „idem“ (13:10);

— *înstreinare* (Ms. 45, BB), *mutare* (Ms. 4389) ← gr. *ἀποικία* „colonizare“, literal: „depărtare de cămin“, lat. *peregrinatio* „idem“, slavon. **преселение** „idem“ (12:7);

— *usebire* (Ms. 45), *osebire* (BB), *despărțire* (Ms. 4389) ← gr. *διαφορά* 1. „deosebire“ (sensul etimologic), 2. „specie, varietate“ (sensul din context), lat. *differentia* „idem“, slavon. **разьньство** „idem“ (7:20);

— *pornire* (Ms. 45, BB), *mutare* (Ms. 4389) ← gr. *κίνησις* „mișcare“, aici, fig., „agitație“, slavon. **движение** „idem“ (2:2, 7:24);

— *punere* (Ms. 45, BB), *puitură* și *așezământ* (Ms. 4389) ← gr. *θέσις* „ordine a elementelor într-un întreg, dispoziție“, lat. *dispositio* „idem“, slavon. **росположение** „idem“ (7:19, 7:29);

— *stat* (Ms. 45, BB, Ms. 4389) ← gr. *ὑπόστασις* „substanță, materie“, lat. *substantia* „idem“, slavon. **сѫштество** „idem“ (16:1);

— *tocmală* (Ms. 45), *tocmire* (Ms. 4389, BB) ← gr. *σύστασις* „alcătuire, structură“, lat. *dispositio* „idem“, slavon. **съставление** „idem“ (7:18).

— unități românești primare:

— *vânt* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *πνεῦμα* 1. „vânt“, aici, 2. „suflet“ (7:20).

b) adjective

— derivate pe teren românesc:

— *adeverit* (Ms. 45, BB) ← gr. *ἀσφαλής* „sigur, ferm“, lat. *securus,* slavon. **извѣстьнъ** „idem“ (7:23);

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

— *arătat*[1] (Ms. 45, BB) ← gr. *σαφής* „clar, evident“, slavon. ꙗсьнъ „idem“ (7. 22);

— *arătat*[2] (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *ἐμφανής* „care se prezintă vederii; vizibil; evident“, slavon. ꙗвънъ „evident“ (14:17);

— *ivit* (Ms. 45, BB) ← gr. *ἐμφανής* „care se prezintă vederii; vizibil; evident“, slavon. ꙗвънъ „evident“ (7:21);

— *cuprinzător* (Ms. 45), *răbdătoriu* (BB) ← gr. *ἐγκρατής* „care deține forță, viguros“ (8:21).

— unități românești primare:

— *subțire* (Ms. 45, BB), *ascuțit* (Ms. 4389) ← gr. *λεπτός* „fin, subtil“, lat. *subtilis* „idem“, slavon. ѡстръ „ascuțit“ (7:22);

c) verbe

— *a se împreuna* (Ms. 45, BB) ← gr. *μεθαρμόζω* „a se aranja, a se acomoda“ (19:17);

— *a mijloci* (Ms. 45, BB) ← gr. *μεσάζω* „a fi la jumătatea unei traiectorii“ (18:14);

— *a asămăna* (Ms. 45. BB) ← gr. *μιμέομαι* „a imita“, lat. *imitor* „idem“, slavon. подражати „idem“ (4:2).

Examinând această sumară încadrare morfologică a termenilor calchiați, se poate desprinde concluzia că sunt calchiate îndeosebi unități „categorematice“ (substantive, adjective, verbe), cu semnificații lexicale complete, care au desemnări reale („trimit“ la obiecte concrete ale realității extralingvistice) sau care „denotă“ acțiuni, stări sau calități abstracte. Se observă, de asemenea, că majoritatea absolută a lexemelor românești care au căpătat prin calchiere sensuri noi sunt unități lexicale derivate. Interferența lingvistică la nivelul unităților lexicale „sincategorematice“ (prepoziții și conjuncții), foarte profundă în traducerile religioase din secolul al XVII-lea, conduce la modificări și inovații în domeniul regimului cazual și al recțiunii verbale, așadar la calcuri gramaticale, fenomene interesante în sine, dar pe care nu le voi aborda aici.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

3.2.2.2. Clasificarea calcurilor lexicale de semnificat după procedeul de calchiere

În funcție de raporturile dintre semele comune ale lexemelor aflate în contact lingvistic, de raporturile între valorile designative ale termenului românesc și cele ale modelului său, ca și în funcție de raportul de echivalență a sensurilor etimologice ale lexemelor grec și român, putem disocia următoarele trei tipuri de calcuri lexicale de semnificat:

3.2.2.2.1. Calcuri lexicale de semnificat rezultate în urma confuziei între sensul etimologic și cel derivat, contextual, al modelului grecesc

Rom. *osebire* (Ms. 45, BB), *despărțire* (Ms. 4389) calchiază sensul contextual „varietate, specie" al gr. *διαφορά*, prin confuzie cu sensul etimologic al acestui substantiv, și anume cel de „despărțire". Confuzia se datorează redării prin sensul lexical primar al termenilor românești menționați a valorii semantice proprii prefixului grecesc *δια-* (vezi mai jos, § 3.2.2.3. *Calchierea semantică sintetică*). Corespondențele românești *osebire* și *despărțire* capătă, prin transfer semantic, valoarea designativă nouă „specie, varietate"[214].

[214] În aceeași epocă, Cantemir a calchiat conținutul filozofic al gr. *διαφορά* „diferență", lat. *differentia* „idem", prin substantivul *deosebire* (vezi GIOSU, p. 223, nota 163). Sensul „diferență" este lexicalizat în stilul bisericesc al limbii române literare moderne tot prin subst. *deosebire*: „Ai păstrat neatinsă deosebirea celor două firi" (PENTICOST. 1988, p. 38). Pe de altă parte, alternanța sinonimică între *osebire* și *despărțire* în reproducerea sensului „diferență" poate fi constatată și în alte texte ieșite din laboratorul Grecenilor: „mare osebire [*μεγάλη διαφορά*] este între idoli și între icoane" (MĂRT. ORT. 1691, III, 55)/ „fără nici o despărțire" [*χώρις τινὸς διαφοράς*] (MĂRT. ORT. 1691, I, 83). La locurile citate, edițiile din 1844, 1899 și 1981 ale *Mărturisirii ortodoxe* utilizează exclusiv subst. *deosebire.*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Schema procesului

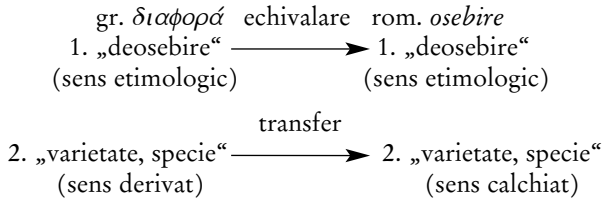

Același procedeu poate fi exemplificat prin utilizarea subst. *vânt* într-un context în care gr. *πνεῦμα* (al cărui sens etimologic este cel de „vânt“) dobândește frecvent sensul de „suflet“. În ambele aceste două cazuri, procedeul de calchiere este identic și în versiunile latină și slavonă: gr. *διαφορά* → lat. *differentia,* slavon. ***разиньство***; gr. *πνεῦμα* → lat. *ventus* „vânt“, slavon. ***вѣтръ*** „vânt“ și „spirit“. În sfârșit, rom. *facere* capătă prin transfer semantic sensul calchiat „neam“, comun cu sensul etimologic al gr. *γένεσις*, calchiat de asemenea și de lat. *nativitas* și slavon. ***рождение***. La fel, rom. *subțire* preia prin transfer sensul figurat „subtil“ al gr. *λεπτός*, lat. *subtilis,* lexeme al căror sens etimologic primar este „subțire“.

3.2.2.2.2. Calcuri lexicale de semnificat rezultate prin echivalarea literală, mecanică, a radicalului modelului, însoțită de încadrarea în clasa morfologică corespondentă

Acest tip de calc de semnificat apare în procesul de traducere a unor termeni al căror statut în limba sursă este acela al unor unități lexicale derivate. Transferul semantic propriu-zis este însoțit de imitarea procedurii de derivare. Rom. *a mijloci,* de exemplu, verb polisemantic (*cf*. DLR, s.v.), preia prin calchiere de la corespondentul său grecesc *μεσάζω* „a se afla la jumătatea unei traiectorii“ acest nou sens, pe

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

baza echivalării automate a valorii designative a radicalului grecesc *μέσος* prin corespondentul său exact, rom. *mijloc.*

Schema procesului

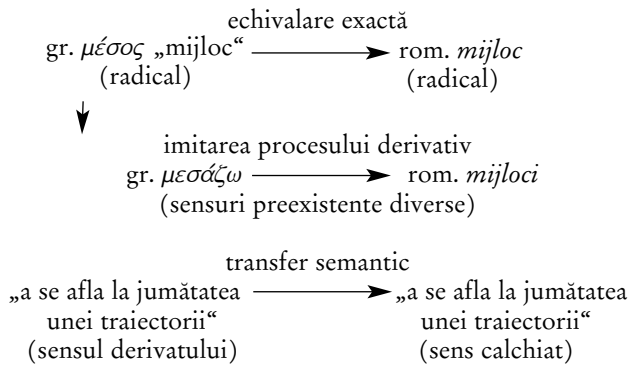

Alte exemple de acest tip: subst. *dătătură* adoptă în context sensul „trădare“ al gr. *προδοσία*, lat. *proditio*, pe baza sensului central al radicalului, *-δο-* „a da“; *închinătură* „obiect al adorației“ ← gr. *σέβασμα* „idem“ (*σεβάζομαι* „a adora, a venera“); *închipuire* „copie“ ← gr. *ἀπείκασμα* „copie“ (< *εἰκών* „chip“); *întorsătură* „abilitate, șiretenie“ ← gr. *στροφή* „idem“ (< *στρέφω* „întorc“); *punere* „ordine a elementelor într-un întreg, dispoziție“ ← gr. *θέσις* „idem“ (< *τίθημι* „pun“); *stat* „substanță, materie“ ← gr. *ὑπόστασις* „idem“ (< *-στα-* „a sta“).

3.2.2.2.3. Calcuri lexicale de semnificat rezultate prin substituția radicalului lexemului grecesc model printr-un radical românesc diferit ca valoare designativă, pe baza unor note semantice comune

Valoarea designativă nouă, dobândită de termenul românesc prin calchiere, reprezintă, din punct de vedere semantic, o extensie de sens a radicalului său. De exemplu, subst.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

rom. *înstreinare,* „faptul de a deveni străin părăsindu-și căminul“ capătă valoarea semantică „colonizare“, pe baza notei semantice „cămin“, pe care o deține în comun cu modelul grecesc, subst. *ἀποικία* „colonizare“ (*ἀπό* „departe“, *οἶκος* „cămin“).

Schema procesului

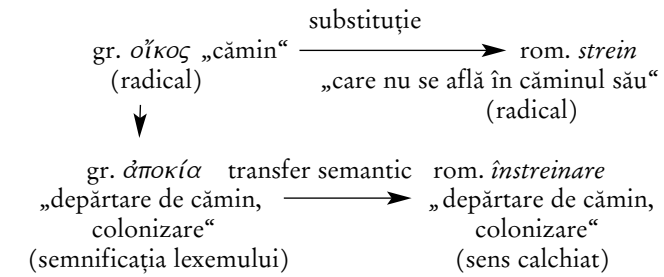

Alte exemple: *adeverit* „sigur, ferm“ ← gr. *ασφαλής* „idem“ (în paradigma antonimică: *ἄν-* „fără“ + *φάλλω* „a înșela“); *amestecătură*[1] „relație, legătură (între persoane)“ ← gr. *συναναστρωφή* „idem“ (*a* [*se*] *amesteca* „a sta alături“ ≈ gr. *σύν* „împreună; cu“, *ἀναστρέφω* „a converge“); *amestecătură*[2] „comunicare, discuție“ ≈ *κοινωνία* „idem“ (*a amesteca* „a pune laolaltă“ ≈ gr. *κοινωνός* „care participă, care se asociază“); *arătat*[1] „clar, evident“ ← gr. *σαφής* „idem“ (*a arăta* ← gr. *σαφ-* „a pune în evidență“); *arătat*[2] „care se prezintă vederii, vizibil; evident“ ← gr. *ἐμφανής* „idem“ (*a arăta* ≈ *φαίνω* „a străluci, a pune în evidență“); *isprăvire* „forță în acțiune“ ← gr. *ἐνέργεια* „idem“ (< gr. *ἔργον* „acțiune“); *a se împreuna* „a se aranja, a se acomoda“ ← gr. *μεθαρμόζω* „idem“ (*a împreuna* „a pune la un loc“ ≈ gr. *μετά* „cu“, *ἁρμόζω* „a adapta“); *întemeiat* „ferm“ ← gr. *βέβαιος* „idem“ (*temei* „lucru stabil“ ≈ gr. *βέβαιος* „ferm, solid“); *pornire* „agitație“ ← gr. *κίνησις* „mișcare“, fig. „agitație“); *strecurătură* „emanație“ ← gr. *ἀπόρροια* „idem“ (radicalele *strecor* și *ῥέω* au nota semantică comună „a curge“).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

3.2.2.3. Calchierea semantică sintetică

Se întâmplă uneori ca, în procesul traducerii, un element lexical grecesc derivat să fie tratat ca o unitate primară, petrecându-se astfel ignorarea sau tratarea liberă și aproximativă a prefixului lexical grecesc. Produsul calchierii este în acest caz, din punctul de vedere al sistemului românesc, o unitate lexicală primară, deși modelul său fusese un derivat lexical.

Substantivul românesc *strecurătură,* de exemplu, adoptă sensul „emanație" al gr. *ἀπόρροια* (lat. *emanatio* „idem", slavon. **изліаніе** „idem"), prin echivalarea aproximativă a radicalului modelului, pe baza unor note semantice comune (vezi §-ul precedent), dar și prin omiterea prefixului *ἀπο-*, a cărui valoare semantică, ideea de „separare", este și ea cuprinsă în conținutul radicalului românesc *a strecura.*

Alteori, observând în urma analizei componențiale a lexemului grecesc model că prefixul are o valoare semantică distinctivă necesară, care nu poate fi omisă, traducătorul echivalează derivatul grecesc printr-un derivat românesc prefixat, al cărui radical are note semantice comune cu cel grecesc, fără ca prefixele să fie echivalente: adj. *cuprinzător* „care deține forță, viguros", al cărui sens a fost calchiat după gr. *ἐγκρατής* „idem", a fost analizat ca fiind un derivat, elementul *cu-* (< lat. *con-*) fiind detașat de radicalul *prinde* și considerat prefix echivalent al gr. *ἐν-.* Consider această procedare o formă sintetică de calchiere lexicală de semnificat, care se poate produce în următoarele două moduri:

3.2.2.3.1. Prin ignorarea prefixului grecesc și transferul valorii sale semantice asupra unor note semantice ale corespondentului românesc

Exemple:

— gr. *διαφορά* „specie, varietate", lat. *differentia* „idem", slavon. **разьнъство** „idem" ← rom. *usăbire* (Ms. 45), *osebire*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(BB), *despărțire* (Ms. 4389); este ignorat aici prefixul grecesc *δια-*, care în acest derivat are valoarea semantică *d'une façon differénte* (într-o manieră diferită) (vezi BAILLY, s.v. *δια-*);

— gr. *προδοσία* „trădare", lat. *proditio* „idem" ← rom. *dătătură* (Ms. 45), *dare* (Ms. 4389, BB); este echivalat în mod automat radicalul, nota diferențiatoare aparținând prefixului ignorat *προ-* „înclinând spre";

— gr. *συναναστροφή* „acțiunea de a se frecventa reciproc, raport (între persoane)", lat. *conversatio* „idem" ← rom. *amestecătură* (Ms. 45), *adunare* (BB); se ignoră prefixul grecesc *συν-*, care exprimă aici ideea de „asociere", redată prin note din conținutul verbelor românești *a amesteca* și *a aduna;*

— gr. *σύγκρισις* „comparație", lat. *comparatio* „idem", slavon. **съражьнениѥ** „echivalare" ← rom. *asămănare* (Ms. 45, BB), *sămuială* (Ms. 4389); conținutul semantic al sufixului grecesc *συν-*, echivalat în latină și slavonă prin sufixele *co-* și, respectiv, **съ-**, toate exprimând ideea de „asociere", a fost redat sintetic printr-o notă semantică din conținutul verbelor românești *a asămăna* și *a semui*;

— gr. *σύστασις* „acțiunea de a reuni elemente diferite într-un întreg; aranjament, structură", lat. *dispositio* „idem", slavon. **съставлениѥ** „idem" ← rom. *tocmală* (Ms. 45), *tocmire* (Ms. 4389, BB); nota semantică „reunire", cuprinsă în prefixul grecesc *συν-*, echivalat de lat. *dis-* și de slavon. **съ-**, este cuprinsă sintetic în structura semantică a rom. *a tocmi* (vezi DLR, s.v.);

-gr. *ὑπεναντίος* „care stă în fața"; p. ext. „adversar", lat. *adversarius* „idem", slavon. **соѵкостатъ** „idem" ← rom. *împotrivnic* (Ms. 45, BB); radicalul derivatului grecesc este adv. *ἐναντίος* „în față", redat prin adv. rom. *împotrivă,* pe când prefixul *ὑπερ-* este ignorat, sensul lui fiind superfluu din punctul de vedere al necesităților traducerii.

În cazul unor termeni-cheie ai vocabularului intelectual, ignorarea valorii prefixului grecesc conduce la un fenomen

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de supraîncărcare semantică a lexemelor românești. De exemplu, rom. *a gândi* echivalează nu numai gr. *νοέω*, dar și derivatele *ἐννοέω*, *ἐπινοέω*, *λογίζομαι*, *διαλογίζομαι*; rom. *a socoti* echivalează deopotrivă forma primară *νοέω*, dar și derivatele *κατανοέω*, *προνοέω* etc.

3.2.2.3.2. Prin transpunerea prefixului grecesc cu ajutorul unui prefix românesc diferit ca valoare semantică

Se pot disocia aici două cazuri distincte:

α) radicalul modelului este echivalat cu exactitate:

— gr. *ἀπείκασμα* „imagine reprodusă, copie“ ← rom. *închipuire* (Ms. 45, BB); prefixul grecesc *ἀπο-*, care exprimă ideea de „repetare“, este transpus doar formal prin prefixul rom. *în-*, radicalul grecesc *εἰκών* fiind perfect reprodus de rom. *chip*.

β) radicalul modelului este transpus în mod aproximativ:

— gr. *ἀποικία* „colonizare“ (*ἀπο-* „departe de“, *οἶκος* „cămin“) ← rom. *înstreinare* (Ms. 45, BB).

3.2.2.4. Polisemantismul ca rezultat al calchierii semantice

Utilizarea aceluiași material lexical în procesul transferului semantic are ca rezultat, în planul sincronic al zestrei lexicale a textului în discuție, ridicarea gradului de polisemie a termenilor românești utilizați. Credem că s-ar putea vorbi de un fenomen de polisemantism contextual, determinat și condiționat de transferul semantic datorat contactului lingvistic reprezentat de traducere. Remarcat deja, fenomenul de „polisemie de împrumut“ (*loan polysemy*) a fost definit de HOPE, p. 645, ca un proces, mai degrabă diacronic decât sincronic, de alterare continuă a conținutului lexical, proces

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

greu de descris, datorită înaltului său grad de instabilitate. Numai o amplă investigație diacronică, operată asupra unui număr suficient de termeni, ar putea circumscrie dimensiunile și ponderea transferului semantic, în calitate de cauză a polisemiei; nu mi-am propus să fac acum această investigație, dar semnalez totuși faptul ca atare.

Substantivul românesc *amestecătură* calchiază, în Ms. 45, conținutul semantic al gr. *συναναστροφή* „relație, legătură (între persoane)", lat. *conversatio* „idem" (8:17) și al gr. *κοινωνία* „comunicare, discuție", lat. *communicatio* „idem" (8:18), având comună cu fiecare dintre termenii model nota semantică „a pune laolaltă"; astfel încât, pe lângă sensurile sale etimologice și pe lângă cele pe care le avem atestate ca fiind uzuale în epocă, subst. *amestecătură* dobândește și sensurile noi, împrumutate, de „relație între persoane" și „comunicare, discuție". Caracterul contextual al acestei achiziții semantice este evidențiat de faptul că receptori contemporani ai textului nu au acceptat echivalarea propusă și au înlocuit formele din Ms. 45 cu propriile opțiuni, care, în ultimă instanță, sunt tot rezultatul unor calchieri de semnificat: gr. *κοινωνία* este transpus prin *împreunare* în Ms. 4389 și BB, iar gr. *συναναστροφή* prin *adunare* în BB și prin *lăcuință* în Ms. 4389.

Un alt caz de polisemie lărgită, datorată transferului semantic din greacă în procesul traducerii, este de relevat în privința adj. *arătat,* lexem care în Ms. 45 și BB transpune gr. *σαφής* „clar, evident" (7:22), iar în altă parte (14:17), în toate cele trei versiuni românești, corespunde gr. *ἐμφανής* „care se prezintă atenției, vizibil". Distanța între sensurile preexistente ale lexemului românesc și cele dobândite prin transfer este și mai mare în cazul subst. *asămănare,* care transpune trei termeni grecești diferiți, dintre care numai unul poate fi considerat un echivalent de traducere propriu-zis, și anume gr. *ὁμοιότης* „calitatea de a fi asemănător" (14:19). Celelalte două echivalări sunt calcuri de semnificat: *asămănare* (Ms. 45, BB), *sămuială* (Ms. 4389) ← gr. *σύγκρισις* „comparație", lat. *comparatio* „idem", slavon. **сърабьнение**

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„idem“ (7:9). Nota semantică comună lexemelor românești și modelelor aloglote este reprezentată aici de ideea de „alăturare“, care în românește este cuprinsă în structura semnificatului, pe când în greacă, latină și slavonă este exprimată de prefixul cu valoare asociativă *συν-* și, respectiv, *con-* și **сѣ-**.

În sfârșit, rom. *asămănare* corespunde în Ms. 45 și BB gr. *μίμημα* „copie, imitație“, lat. *similitudo* „idem“ (9:8), nota semantică comună fiind de data aceasta înțelesul „care seamănă“. Același conținut denotativ „copie, imitație; figură“, lexicalizat în Înțel. 13:10 de gr. *ἀπείκασμα*, lat. *similitudo,* slavon. **подобие**, este redat, probabil sub influența modelelor slavon și latin, numai în Ms. 4389 prin subst. *asămănare,* în vreme ce calcul *închipuire* este preferat în Ms. 45 și BB, probabil în intenția de a echivala deopotrivă radicalul și prefixul derivatului grecesc, întrucât în idiolectul traducătorului subst. *chip* corespunde sistematic gr. εἰκών „imagine, figură“.

3.2.3. Calcul lexical de expresie

Calcul lexical de expresie este forma de transfer lingvistic cel mai bine cunoscută și mai frecvent invocată, deoarece acest tip de calc lingvistic poate fi identificat și recunoscut ca atare mult mai ușor decât calcul lexical de semnificat, atât la nivelul textelor, cât și la nivelul normei lingvistice. Sunt unii autori care-l consideră chiar singura formă autentică de calc lexical, întrucât ceea ce am definit mai sus drept calc lexical de semnificat ar fi doar un împrumut semantic, fiindcă nu conduce la apariția unui nou lexem.[215] Deși această distincție mi se pare justă, fac totuși o concesie tradiției lingvistice românești și voi considera calc lexical și

[215] HOPE, p. 673, desemnează calcul lexical de expresie prin termenul *semantic calque* și-l opune împrumutului semantic (*semantic borrowing*), de care s-ar deosebi prin faptul că transferul semantic

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

împrumutul semantic, cu atât mai mult cu cât condițiile esențiale ale calcului lingvistic, și anume existența unui model aloglot și inovația semantică datorată transferului, sunt îndeplinite de ambele tipuri.

Manifestându-se exclusiv cu referire la elementele lexicale compuse și la cele derivate, singurele a căror structură internă este perceptibilă și analizabilă, calcul lexical de expresie a fost distins cu claritate de celelalte tipuri, mai întâi de BETZ 1949, p. 38; acest cercetător socotește calcul lexical de expresie o „formație de împrumut" (*Lehnbildung*), opusă calcului sintactic (*Lehnsyntax*), celui lexical de semnificat (*Lehnbedeutung*) și calcurilor frazeologice (*Lehnwendung*), și-l definește drept „formarea unui nou cuvânt din materialul propriei limbi, însă datorită presiunii unui cuvânt străin".

Plasate de WEINREICH, p. 46, în cadrul mai larg al transferului elementelor lexicale compuse, care, în concepția acestui autor, implică un dublu transfer, mai întâi lexical (*a word transfer*) și apoi unul semantic propriu-zis (*a semantic extension due to the contact*), calcurile lexicale de expresie au ca trăsătură particulară „conștiința unui model semantic într-o limbă străină, combinată cu percepția unei relații semantice care există între cele două limbi și cu o dorință conștientă de a exploata acest paralelism" (HOPE, p. 643).

Fiind deci, în esență, o transpunere, exactă sau aproximativă, a unui compus sau a unui derivat străin într-o altă limbă, însoțită de un transfer semantic, calchierea de acest tip conduce la apariția în limba primitoare a unei noi unități lexicale, rezultată prin derivare sau compunere, potrivit legilor interne ale limbii respective, dar conformă configurației modelului, a cărui capacitate designativă globală intenționează să o echivaleze în interiorul unui text.

---

propriu-zis se asociază, în cazul „calcului semantic", cu „transpunerea unui element formal", adică a structurii interne a compusului din limba model. Aceeași concepție o regăsim la HUMBLEY, p. 62, care consideră calcul lexical o „reproducere a unei structuri lexicale străine cu elemente ale limbii primitoare".

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Dacă în cazul calcului lexical de semnificat nu întotdeauna se poate presupune o intenție expresă din partea vorbitorului bilingv (în cazul care ne interesează aici în mod special, a traducătorului), calcul lexical de expresie presupune întotdeauna un factor conștient, manifestat prin efectuarea unei analize componențiale intuitive a lexemului model, echivalat apoi, membru cu membru, în structura lexicală a unității nou create. Caracterul conștient al calchierii poate fi probat prin numeroasele glose marginale care apar atât în Ms. 45, cât și în Ms. 4389 unde, de multe ori, unități lexicale din text, care au statut de calc lexical, sunt explicate de traducător printr-o perifrază sau printr-un sinonim. O altă probă în același sens pot fi considerate însești diferențele de opțiune lexicală dintre cele trei versiuni contemporane, care atestă un efort conștientizat de îmbunătățire a textului în direcția unei cât mai perfecte reconstituiri a semnificațiilor biblice originare.[216]

În privința clasificării calcurilor lexicale de expresie, drept criteriu distinctiv am adoptat criteriul formal al apartenenței unităților model la clasa derivatelor sau a compuselor[217], operând în interiorul fiecărui tip și o separare potrivit clasei morfologice. Întrucât din punctul de vedere care stă la baza cercetării de față calcul lexical este abordat mai ales în calitate de proces, ca parte integrantă a activității de traducere, am acordat o pondere deosebită criteriului dinamic-funcțional, de natură semantică sau structurală.

În perspectivă semantică, interesant a fost de urmărit raportul de sens între elementele componente ale lexemului model și corespondentele lor în unitatea apărută prin calchiere, ca și realizarea funcției designative pentru care a fost creat calcul respectiv, altfel spus, raportul dintre suma semnificațiilor elementelor componente și semnificația globală

[216] Pentru caracterul conștient al calchierii la cărturarii din secolul al XVIII-lea, vezi PURDELEA-SITARU, p. 98.

[217] Împărțire acceptată în mod unanim în lingvistica românească; vezi RIZESCU, pp. 6–7, ȘTEFAN, p. 336, MIHĂILĂ, p. 529, HRISTEA, pp. 165–166.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

a compusului. Gradul de convergență sau de divergență între model și copia sa a putut fi urmărit și la nivelul formei, având în vedere fie topica internă a compusului, fie raportul numeric între membrii compusului model și cei ai copiei sale.

Studiul comparativ-tipologic al calcurilor lexicale de expresie mi-a prilejuit interesante observații și constatări asupra limitelor sistemului românesc de derivare și ale celui de compunere lexicală, precum și asupra unor tendințe ale normei lingvistice în epoca studiată.

Am putut constata, de pildă, că unul dintre procedeele de calchiere relativ productive în epoca de modernizare a limbii române literare, este vorba despre așa-numitele „semicalcuri" sau „semiîmprumuturi"[218] de tipul *minge de break* ← engl. *break-ball, consfinți* ← fr. *consacrer, suprasaturație* ← fr. *sursaturation,* în care unul din membrii compusului (în cazul derivatului, tema sau prefixul) este tradus, iar celălalt preluat ca atare, împreună cu expresia, adică împrumutat, nu apare niciodată în Biblia de la 1688 sau în vreunul dintre cele două manuscrise contemporane anterioare tipăriturii, cu excepția rarelor cazuri când unul din membrii compusului, radicalul sau prefixul derivatului, prezintă vreo afinitate etimologică cu etimonul său latinesc sau slavon.[219] Faptul acesta își găsește explicația nu atât într-o reticență a cărturarilor epocii față de împrumuturile lexicale propriu-zise – neologismele de origine diversă, greacă, latină, slavonă, polonă sunt destul de numeroase la cărturari din secolul al XVII-lea precum Grigore Ureche, Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Dosoftei –, ci într-un adevărat imperativ al transpunerii literale, în material românesc, a textului biblic, imperativ instaurat deja odată cu

[218] RIZESCU, p. 7; *cf*. și WEINREICH, p. 51, unde aceste formații sunt denumite „împrumuturi combinate" (*loan blends*), precum și HRISTEA, pp. 158–160, care le consideră „calcuri parțiale".

[219] Vezi mai jos, § 3.2.5.2. *Ponderea modelelor auxiliare slavon și latin*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

primele traduceri religioase, textele rotacizante, și constituit într-o adevărată tradiție pe parcursul secolului al XVII-lea.

Ca și autorii Noului Testament de la Bălgrad (1648), cărturarii traducători ai Bibliei de la 1688 nu introduc un neologism decât atunci când trebuie desemnată o realitate fără nici un corespondent în uzul social și cultural al epocii respective (instituții, funcții sociale, obiecte de îmbrăcăminte rituale, pietre prețioase, animale sau plante exotice etc.), acordând în rest prioritate traducerii literale stricte[220], în așa măsură încât compusele și derivatele grecești sunt în cea mai mare parte calchiate, chiar și atunci când uzul literar românesc al epocii sau limbajul popular ar fi putut furniza traducătorului un corespondent semantic acceptabil al termenului care trebuia tradus.

În afară de calcurile lexicale de expresie rezultate în urma transpunerii exacte sau aproximative a modelului, într-una dintre cele trei variante ale primei traduceri românești integrale a textului biblic, sau simultan, în două sau chiar în toate trei, apar așa-numitele „creații lexicale inspirate de un model străin“[221], unități apărute la impactul unei tradiții lingvistice cu un model aloglot, dar fără copierea exactă a acestuia; aceste formațiuni pot fi și ele acceptate drept calcuri și le-am acordat, în consecință, toată atenția.

3.2.3.1. Calchierea derivatelor grecești prefixate

Ca procedee de formare a unor noi unități lexicale, derivarea și compunerea sunt în limba română fenomene distincte, bine conturate, întrucât prefixele românești au un grad înalt de instrumentalizare, ceea ce nu se poate spune despre prefixele grecești. În ciuda marii lor productivități, acestea din urmă își păstrează un grad ridicat de lexicalizare,

[220] Literalitatea a fost de altfel principiul absolut al traducerilor Bibliei în epoca veche, inclusiv din ebraică în greacă și din greacă în latină sau slavonă.

[221] Vezi mai jos, § 3.2.4. *Creații lexicale inspirate de modelul aloglot*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

cu excepția prefixelor *ἀ(ν)-* și *δυς-*, toate celelalte prefixe grecești fiind utilizate, în toate etapele istorice ale limbii grecești, atât ca prefixe, cât și ca adverbe și prepoziții (acestea din urmă fiind valorile lor primare).[222] Datorită „transparenței" lor semantice, prefixele grecești au putut fi echivalate de traducătorii români prin adverbe sau sintagme adverbiale atașate elementului lexical central (nume sau verb), așa încât, pe teren românesc, transferul lexical are un rezultat identic, indiferent dacă modelul grecesc a fost un derivat sau un compus propriu-zis, și anume o sintagmă, mai mult sau mai puțin unitară, a cărei valoare designativă corespunde celei a modelului.

Singura excepție de la această regulă o constituie prefixul privativ *ἀ(ν)-*, echivalat adesea prin prefixul românesc *ne-*, foarte productiv in limba română veche.[223] Din această cauză, calcurile lexicale românești după unități grecești care conțin prefixul privativ, singurele calcuri prefixate din Biblia de la 1688, au fost tratate separat de celelalte.

3.2.3.1.1. Calchierea derivatelor grecești cu prefixul *ἀ(ν)-*

Marea productivitate a prefixului privativ *ἀ(ν)-* în limba greacă a Septuagintei, cu reflexele lui de traducere în limba

---

[222] Majoritatea gramaticienilor și lexicografilor limbii grecești consideră pe bună dreptate prefixele grecești ca elemente de compunere. Vezi în acest sens KOCH, p. 325, CHASSING, pp. 4–5, RIEMANN-GOELZER, pp. 352–361, BAILLY, s.v. *ἀνά*, *ἀντί* etc., MIRAMBEL, pp. 316-217.

[223] CHASSANG, p. 343, consideră prefixul privativ *ἀ(ν)* – o „particulă inseparabilă". Caracteristica definitorie a unui prefix de a nu se găsi decât în derivate o au, în afară de *ἀ(ν)-*, particulele grecești *δυς-* și *ἡμι-*, pe care nu le-am tratat totuși separat, ca pe *ἀ(ν)-*, întrucât calcurile românești după modele grecești derivate cu aceste prefixe nu se deosebesc cu nimic de derivatele cu celelalte prefixe „improprii", care își au originea și funcționează încă și ca prepoziții sau adverbe.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

română, ne obligă să distingem și să tratăm separat elementele lexicale rezultate prin calchiere.

3.2.3.1.1.1. Calcuri de expresie rezultate prin echivalarea exactă a sensului radicalului modelului grecesc

a) *derivate rezultate în urma echivalării prefixului grecesc ἀ(ν)- prin prefixul românesc* ***ne-***

substantive

— *necredință* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *ἀπιστία* „necredință“, lat. *infidelitas* „idem“, slavon. **НЕВѢРСТВО** „idem“ (14:15);

— *necunoștință* (Ms. 45, BB) ← gr. *ἄγνοια* „faptul de a nu cunoaște“, lat. *inscientia* „idem“, slavon. **НЕВѢДѢНИЕ** „idem“ (17:13);

— *nemoarte* (Ms. 45, BB), *nemurire* (Ms. 4389) ← gr. *ἀθανασία* „nemurire“, lat. *immortalitas* „idem“, slavon. **БЕЗСМЕРТИЕ** „idem“ (15:3);

— *neorânduială* (Ms. 45, Ms. 4389), *netocmire* (BB) ← gr. *ἀταξία* „dezordine, confuzie“, lat. *inconstantia* „idem“ (14:26)[224];

— *nepomenire* (Ms. 45, BB), *neaducere-aminte* (Ms. 4389) ← gr. *ἀμνησία* „uitare“, lat. *immemoratio* „idem“, slavon. **ЗАБВЕНИЕ** „idem“ (14:26);

— *nestricare,* marginal: *neputrezire* (Ms. 45), *nestricare* (BB) ← gr. *ἀφθαρσία* „incoruptibilitate“ (2:23);

— *nevedere* (Ms. 45, BB) ← gr. *ἀορασία*. Deși BAILLY, s.v., indică sensul „ténébres“ și arată că lexemul este atestat doar în SEPT., remarcăm că, totuși, el a fost receptat cu sensul „orbire“ și tradus în latină prin *cecitas*; *cf*. și BIBL. JER. *cécité.*

[224] Cantemir calchiază gr. *ἀταξία* prin sintagma *fără-isprăvnicie* (vezi GIOSU, p. 208).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

adjective

— *neadormit* (Ms. 45), *fără de aţipeală* (Ms. 4389) ← gr. *ἀκοίμητος* „care nu doarme, care nu se odihneşte“ (7:11);

— *neajutorit* (Ms. 45, BB), *fără ajutoriu* (Ms. 4389) ← gr. *ἀβοηθήτος* „care nu este ajutat“, lat. *inauxiliatus* „idem“, slavon. **безпомощьнъ** „idem“ (12:6);

— *necopt* (Ms. 45, BB), *strepezitor* (Ms. 4389) ← gr. *ἄωρος* „care nu este încă copt“, lat. *acerbus* „idem“ (4:5);

— *nedrept* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *ἄδικος* „nedrept“, lat. *iniustus* „idem“, slavon. **непрaведнъ** „idem“ (6:24; 3:19);

— *nefolositor* (Ms. 45), *nici de o treabă* (Ms. 4389), *de nici o treabă* (BB) ← gr. *ἄχρηστος* „inutil“, lat. *supervacuus* „idem“, slavon. **некадчьнъ** „idem“ (16:29);

— *neîmpiedicat* (Ms. 45), *neamestecat* (Ms. 4389) ← gr. *ἐμπόδιος* „lipsit de obstacole, liber“, lat. *non impeditus* „idem“, slavon. **невозбраньнъ** „idem“ (12:20; *cf*. 19:7);

— *nemilostiv* (Ms. 45, BB), *nemilostivnic* (Ms. 4389) ← gr. *ἀνελεημόνως* „fără milă, crud“, lat. *sine misericordia* „idem“, slavon. **немилостивъ** (12:5; *cf*. 19:1);

— *nemulţămitor* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *ἀχάριστος* „nerecunoscător, ingrat“, lat. *ingratus* „idem“, slavon. **неблагодарьнъ** „idem“ (16:29);

— *nenumărat* (Ms. 45, BB), *fără de număr* (Ms. 4389) ← gr. *ἀναρίθμητος* „care nu se poate număra“, lat. *innumerabilis* „idem“, slavon. **безчисленьнъ** „idem“ (18:12);

— *nepângărit* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *ἀμίαντος* „imaculat, pur“, lat. *incoinquinatus* „idem“, slavon. **нескверьнъ** „idem“ (13:13);

— *neputincios* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *ἀδύνατος* „lipsit de putere, slab“, lat. *impotens* „idem“, slavon. **немоштнъ** „idem“ (17:14);

— *nerău* (Ms. 45, BB), *fără de răutate* (Ms. 4389) ← gr. *ἄκακος* „lipsit de răutate“, lat. *sine malitia* „idem“, slavon. **незлобивъ** „idem“ (4:12);

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

— *nesfânt* (Ms. 45), *nedirept* (Ms. 4389), *necurat* (BB) ← gr. *ἀνόσιος* „lipsit de sfințenie“, lat. *iniustus* „lipsit de dreptate“, slavon. **непрѣдобнъ** „lipsit de sfințenie“;

— *nespurcat* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *ἀμόλυντος* „imaculat, pur“, lat. *incoinquinatus* „idem“ slavon. **нескверьнъ** „idem“ (7:22);

— *nestricat* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *ἄφθαρτος* „incoruptibil“, slavon. **нетлѣньнъ** „incoruptibil“ (12:21; *cf.* 16:4);

— *nevestejit* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *ἀμάραντος* „care nu se vestejește“, slavon. **неоувѣдаемъ** „ idem“ (6:12).

verbe

— *a necrede* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *ἀπιστέω* „a nu crede“, slavon. **невѣрьствовати** „idem“ (18:13);

— *a neîncredința* (Ms. 45, BB) ← gr. *ἀπιστέω* „a nu crede“, slavon. **невѣрьствовати** „idem“ (1:2).

b) *sintagme constituite prin echivalarea prefixului grecesc ἀ(ν)- prin prepoziția românească* ***fără (de)***

sintagme substantivale

— *fără-feciorie* (Ms. 45), *nefacere de feciori* (BB), *a nu avea feciori* (Ms. 4389) ← gr. *ἀτεκνία* „faptul de a nu avea copii“, lat. *casta generatio,* slavon. **безчадьство** „faptul de a nu avea copii“ (4:1);

— *fără fund* (Ms. 45)*, fără de fund* (Ms. 4389), *adâncul cel fără de fund* (BB) ← gr. *ἀβύσσος* „abis“, slavon. **бездьнъ** „idem“ (10:19)[225];

[225] În Sept., acest termen este un adjectiv derivat din pref. *ἀ(ν)-* + *βύσσος* „fund“, este utilizat cu valoare substantivală și are sensul biblic „infern“ (ebr. *sheol*). În contextul citat, traducătorii au preferat să calchieze, deși în alt loc, Isaia 44:27, gr. *ἀβύσσος* a fost redat prin subst. *beznă*. Oscilația între calchiere și utilizarea împrumutului de origine slavonă *beznă* (slavon. **бездьнъ** ← gr. *ἀβύσσος*) o regăsim în traduceri religioase anterioare, unde noțiunea de „abis“ a fost

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

— *fără de lege* (Ms. 45, BB), *fără de legiuire* (Ms. 4389) ← gr. *ἀνομία* „violare a legii; injustiție“, lat. *iniquitas,* slavon. **БЕЗАКОНИЕ** „idem“ (5:7), sau gr. *ἀνόμημα* „act de injustiție“ (4:20; 3:14).[226]

sintagme adjectivale

— *fără fier* (Ms. 45), *fără de fiară* (Ms. 4389), *fără de fier* (BB) ← gr. *ἀσίδηρος* „care nu este construit din fier“, lat. *sine ferro,* slavon. **БЕЗ ЖЕЛѢЗА** „idem“ (17:16);

— *fără (de) minte* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *ἄφρων* „lipsit de rațiune“ (3:2) sau gr. *παράνομος* „care acționează în mod necugetat“ (5:1);

— *fără suflare (*Ms. 45), *fără de suflet* (Ms. 4389), *fără de suflare* (BB) ← gr. *ἄπνους* „lipsit de respirație; fără viață“, lat. *sine anima* „idem“, slavon. **БЕЗДѢШЬНЪ** „idem“ (15:5).

sintagme adverbiale

— *fără frică* (Ms. 45), *fără de frică* (Ms. 4389) ← gr. *ἀφόβως* „fără frică“, lat. *sine timore,* slavon. **БЕЗ СТРАХА** „idem“ (17:4);

— *fără de nădejde* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *ἀνελπίστως* „într-un mod nesperat“, lat. *insperate,* slavon. **БЕЗНАДЕЖНО** „idem“ (7:14);

---

lexicalizată fie prin calcul *fără (de) fund*, fie prin împrumutul *beznă*. Pentru *Psaltirea Scheiană* și Coresi, vezi, în acest sens, DA, s.v. *fără* și MIRSKA, p. 166, iar pentru *Psaltirea Hurmuzachi* și *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, vezi MIHĂILĂ, p. 537.

[226] Cele două derivate grecești sunt tratate de traducătorii români drept sinonime perfecte, ca și de autorii versiunilor latină și slavonă. În realitate, unul prezintă acțiunea sub forma unui proces, celălalt sub forma unui rezultat, prin valoarea semantică diferită a prefixelor grecești *–ία* și, respectiv, *-ημα*. Calchierea acestor lexeme grecești a fost efectuată încă din perioada primelor traduceri, în secolul al XVI-lea, când modelul direct a fost slavon. **БЕЗАКОНИЕ**, la rândul lui un calc după gr. *ἀνομία* și *ἀνόημα*. Vezi MARIAN, p. 214, MIHĂILĂ, p. 537, SOLOMON, pp. 334–336.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

— *fără vicleșug* (Ms. 45), *fără de vicleșug* (BB) ← gr. *ἀδόλως* „într-o manieră lipsită de viclenie; în mod loial“ (7:14);

— *fără de zavistie* (Ms. 45, BB), *fără de pizmă* (Ms. 4389) ← gr. *ἄφθονος* „într-o manieră lipsită de invidie“, lat. *sine invidia,* slavon. **БЕЗЗАВИСТИ** (7:14).

3.2.3.1.1.2. Calcuri de expresie rezultate prin transpunerea aproximativă a sensului radicalului grecesc

a) *derivate rezultate în urma echivalării prefixului grecesc ἀ(ν)- prin prefixul românesc* ***ne-***

substantive

— *necurăție* (Ms. 4389) ← gr. *ἄγνοια* „faptul de a nu cunoaște; nevinovăție“, lat. *inscientia* „idem“, slavon. **НЕВѢДѢНИЕ** „idem“ (17:13);

— *neputrejune* (Ms. 45), *neputrejiciune* (BB), *nestricăciune* (Ms. 4389) ← *gr. ἀφθαρσία* „indestructibilitate, incoruptibilitate“, lat. *incorruptio* „idem“, slavon. **НЕРАСТЛѢНИЕ** „idem“ (4:19)[227].

adjective

— *fără de chip* (Ms. 45, BB), *care n-au fost având chip* (Ms. 4389) ← gr. *ἄμορφως* „inform“ (atribut al materiei la Platon), lat. *invisus* (11:18);

— *fără cuvânt* (Ms. 45), *necuvântător* (Ms. 4389, BB) ← gr. *ἄλογος* „lipsit de vorbire“, lat. *mutuus,* slavon. **БЕЗСЛОВЕСЬНЪ** „idem“ (11:16);

[227] Gr. *ἀφθαρσία* este derivat de la adj. *ἄφθαρτος* „indestructibil“ (< *ἀ(ν)-* + *φθείρω* „a distruge“). Conceptul desemnat de acest cuvânt este biblic, pentru limba latină fiind atestat doar în VULG. și la Tertulian (vezi QUICHERAT, s.v.).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

— *fără înțelegere* (Ms. 45), *fără de înțelegere* (Ms. 4389) ← gr. *ἀσύνετος* „ininteligibil“, lat. *sine intelectu,* slavon. **неразꙋмьнъ** „idem“ (1:5);

— *fără de nume* (Ms. 45, Ms. 4389), *nenumit* (BB) ← gr. *ἀνώνυμος* „lipsit de nume, anonim“; aici „care nu trebuie rostit“, lat. *infandus* „care nu se poate rosti; groaznic, cumplit“ (14:27);

— *nebiruit* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *ἀκαταμάχητος* „invincibil“, lat. *inexpugnabile* „idem“ (5:20);

— *necerșit* (Ms. 45), *fără de răspuns* (Ms. 4389), *nemântuit* (BB) ← gr. *ἀπαραίτητος* „inevitabil“, lat. *inevitabilis* „idem“, slavon. **неизбѣжьнъ** „idem“ (16:4);

— *necurat* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *ἀσεβής* „lipsit de credință“, lat. *impius* „idem“, slavon. **нечѣстьнъ** „idem“ (5:15);

— *nefolosit* (Ms. 45, BB) ← gr. *ἀνόητος* „inutil, zadarnic“, lat. *sine fructu* „idem“ (3:11);

— *negrești* (Ms. 45, BB), *vârtos* (Ms. 4389) ← gr. *ἀσφαλής* „ferm, sigur“ (pref. *ἀ(ν)-* + vb. *σφάλλω* „a aluneca“), lat. *firmus* „idem“, slavon. **крѣпъкъ** „idem“ (14:3);

— *neîmpreunat* (Ms. 45, BB) ← gr. *ἀκοινόνητος* „care nu poate fi împărțit“ (pref. *ἀ(ν)-* + *κοινωνέω* „a fi în comunitate cu...“) (14:21);

— *prea neprinzător* (Ms. 45), *neputincios* (BB) ← gr. *ἀδρανέστατος* „slab, debil“ (la forma de superlativ, atestată, după BAILLY, s.v., doar în acest loc din SEPT.), lat. *non fortis*, slavon. **некрѣпъкъ** „idem“ (13:19).[228]

— *nesăvârșit* (Ms. 45, BB) ← gr. *ἀτέλεστος* „imatur“, slavon. **несовершенъ** „idem“ (3:16; *cf.* 4:5);

— *netocmit* (Ms. 45), *fără de cuviință* (Ms. 4389) ← gr. *ἀσύμφωνος* „lipsit de acord; discordant“, lat. *inconveniens* „idem“, slavon. **несогласьнъ** „idem“ (18:10).

[228] În BB și Ms. 4389 s-a operat o echivalare a desemnărilor. În Ms. 45 s-a încercat să se redea, pe lângă sensul sufixului de superlativ, și sensul radicalului grecesc *δραίνω* „a încerca să faci un lucru“.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

b) *sintagme constituite în urma echivalării prefixului grecesc ἀ(ν)- prin prepoziția* ***fără (de)***

sintagme adjectivale

— *fără de nădejde* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *ἀπροσδόκητος* „neașteptat“, lat. *insperatus,* slavon. **нечаѣнъ** „neașteptat“; acest calc a fost realizat probabil după lat. *insperatus* și slavon. **нечаѣнъ**, care conțin amândouă nota semantică „fără speranță“, imperceptibilă în sfera gr. *ἀπροσδόκητος* (17:15);

— *fără sfârșit* (Ms. 45) ← gr. *ἀχανής* „larg deschis“ (pref. *ἀ(ν)-* + vb. *χαίνω* „a deschide“ (19:16).

3.2.3.1.1.3. Calcuri lexicale de expresie a căror desemnare de ansamblu este diferită de sensul literal al radicalului

a) *derivate rezultate în urma echivalării prefixului grecesc ἀ(ν)- prin prefixul românesc* ***ne-***

— *nenumit* (BB) ← gr. *ἀνώνυμος* „care nu trebuie rostit; groaznic, cumplit“, lat. *infandus* „idem“, slavon. **недостоинъ именѣ** „nedemn de a purta un nume“;

— *necerșut* (Ms. 45), *nemântuit* (BB) ← gr. *ἀπαραίτητος* „inevitabil“ (pref. *ἀ(ν)-* + vb. *παραιτέω* „a cere prin rugăminți insistente“);

— *nenădăjduit* (Ms. 45) ← gr. *αδόκητος* „imprevizibil, neașteptat“, lat. *insperatus* „lipsit de speranță“ și „neașteptat“, slavon. **нечаѣнъ** „idem“[229];

b) *sintagme rezultate în urma echivalării prefixului grecesc ἀ(ν)- prin prepoziția* ***fără*** **(*de*)**

[229] Modelul pare să fi fost aici corespondentul slavon sau cel latin, ori amândouă deopotrivă, deoarece gr. *ἀδόκητος* (pref. *ἀ(ν)-* + vb. *δοκέω* „a crede, a gândi“) nu conține și nota semantică „speranță“, prezentă în slavon. **нечаѣнъ** și lat. *insperatus*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

— *fără de parte* (Ms. 45, BB) ← gr. *ἄμοιρος* „care nu participă la...; exclus de la...“ (pref. *ἀ(ν)-* + subst. *μοῖρα* „parte“);

— *fără stricăciune* (Ms. 45), *fără de stricăciune* (Ms. 4389, BB) ← gr. *ἀβλαβής* „inofensiv“.

3.2.3.1.2. Factori determinanți ai opțiunii de echivalare a prefixului grecesc

Prefixul grecesc *ἀ(ν)-* (*alpha privativum*) are în limba greacă două valori semantice distincte: mai întâi o valoare negatoare (exprimând opusul calității exprimate de cuvântul radical), și apoi una privativă propriu-zisă (care exprimă absența calității primare).

În general, în textele pe care le studiez, aceste două valori sunt echivalate în mod diferențiat prin prefixul *ne-* (valoarea negativă) și prin prepoziția *fără (de)* (valoarea privativă); nu există însă o consecvență în conservarea acestei opoziții, deseori valoarea privativă fiind redată prin *ne-*, iar cea negativă prin *fără (de)*. Atât prefixul *ne-*, de origine slavă în limba română, cât și prepoziția *fără*, ca element de compunere, au o mare productivitate în limba traducerilor românești încă din secolul al XVI-lea (vezi MIRSKA, *passim*), ambele morfeme servind la crearea unor lexeme românești după modelul unor substantive sau adjective slavone derivate cu prefixul slavon **НЕ-** sau cu elementul de compunere **БЕЗ-**.

Cât privește concurența prefixului românesc *ne-* și a prepoziției *fără* în echivalarea prefixului grecesc *ἀ(ν)-* în BIBL. 1688, un criteriu „extratextual“ al opțiunii pentru unul sau altul dintre ele – în condițiile în care opoziția „negativ“/„privativ“ a prefixului grecesc era rareori percepută de traducător – poate fi considerată prezența calcului ca atare în texte religioase anterioare. Cu alte cuvinte, asimilarea creației lexicale rezultate prin calchiere în lexiconul traducerilor religioase era un fapt împlinit în momentul producerii tex-

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

tului Bibliei de la 1688 .[230] În această situație se găsesc calcuri precum *fără (de) lege* și *fără (de) minte*, sintagme foarte frecvente în toate cele trei versiuni ale traducerii Bibliei, dar care fuseseră create de cărturarii traducători încă din secolul al XVI-lea.

Un alt factor determinant al opțiunii între *ne-* și *fără (de)* trebuie considerată capacitatea de adaptare semantică și morfologică a formelor create. De exemplu, sintagma substantivală *fără (de) moarte*, care corespunde în Ms. 45 gr. *ἀθανασία*, lat. *immortalitas* și slavon. **БЕЗСМЕРТИЕ**, este consecvent înlocuită în Ms. 4389 și BB prin sinonimul *nemurire*, care, pe lângă avantajul integrării mai rapide în bogata serie a substantivelor derivate cu prefixul negativ *ne-*, îl mai prezintă și pe acela al unei superioare maniabilități morfo-sintactice. Un caz asemănător este de relevat în privința sensului „inutil" al gr. *ἄχρηστος*, adjectiv al cărui radical, verbul *χράομαι* „a se servi de...", fără un echivalent semantic acceptabil în româna literară a secolului al XVII-lea, a permis apariția calcurilor concurente *fără (de) treabă, de nici o treabă* și *nefolositor*; din perspectiva rezultatului, ultima dintre aceste creații a dovedit o mai mare capacitate de adaptare.

În sfârșit, un factor cu mare pondere în justificarea preferinței pentru prepoziția *fără* este și absența în limba română a unui adjectiv corespunzător ca sens cu radicalul modelului grecesc. De exemplu, gr. *ἄμορφος* „inform", termen cu o coloratură filozofică puternică, utilizat prima dată ca atribut al materiei de Platon, *Timaios*, 51 a (vezi BIBL.

[230] HUMBLEY, p. 64, vorbește despre „integrarea" calcurilor ca despre un „proces care vizează o conformitate la sistemul limbii primitoare". Etapele principale ale acestui proces ar fi, după acest autor, *penetrația* (trecerea unor elemente de la limba model la limba primitoare) și *asimilarea* („realizarea conformității la sistemul limbii primitoare"). Este necesar să specificăm și faptul că, dacă momentul penetrației unei forme calchiate este relativ ușor de depistat, asimilarea sa, pe care o concepem ca pe o acceptare în inventarul de norme ale unei epoci, este un fenomen mult mai greu de urmărit, în absența unor suficiente investigații monografice în textele acelei epoci.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

JER., p. 975, nota j), a fost calchiat în Ms. 45 și BB prin sintagma adjectivală *fără de chip* (11:18), în vreme ce în Ms. 4389 este preferată o explicitare perifrastică, *care n-au fost având chip*. O sugestie poate să fi venit în acest caz și din OSTROG, unde apare adj. **безобразьнъ**.

3.2.3.1.3. Omonimia gramaticală ca rezultat al calchierii

Un rezultat direct al reproducerii literale a semnificației etimologice – cum ar mai putea fi definită calchierea – este apariția unor omonime gramaticale în limba primitoare. Înțelegem prin omonimie gramaticală de transfer identitatea de semnificat a unor unități lexicale cu valori gramaticale diferite, fenomen care apare ca urmare a reproducerii prin elemente identice din punct de vedere formal a mai multor structuri străine, diferite între ele ca sens, structură și valoare gramaticală. De exemplu, sintagma rom. *fără de lege* calchiază subst. gr. *ἀνομία* „faptul de a viola legea“, subst. gr. *ἀνόμημα* „rezultatul violării legii; fapt criminal“, dar și adjectivele *ἄνομος* „care nu respectă legea“ și *παράνομος* „contrar legii, criminal“. În consecință, forma *fără de lege* își poate actualiza în text valoarea substantivală sau pe cea adjectivală: *fără de lege* (Ms. 45, BB) ← gr. *ἄνομος* (4:6; 15:17; 17:2) sau gr. *παράνομος* (3:16) (valoare adjectivală); *fără de lege* (Ms. 45, BB) ← gr. *ἀνομία*, lat. *iniquitas*, slavon. **беззаконие** (5:7) sau gr. *ἀνόμημα* (4:20; 3:14) (valoare substantivală). La autorul versiunii din Ms. 4389 sesizăm în acest caz intenția de înlăturare a omonimiei gramaticale prin adăugarea unor elemente de diferențiere morfologică suplimentare: cu valoarea lor substantivală, sintagmele *fără-de-legiuitor* (15:17; 17:2) și *fără-de-legiuire* (5:7) se opun formei *fără-de-lege*, care rămâne să susțină valoarea adjectivală.

Omonimia gramaticală este însă de obicei comună tuturor celor trei versiuni, ca în cazul sintagmei *fără (de) moarte*, care reproduce deopotrivă conținutul adj. gr. *ἀθάνατος*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„nemuritor“, lat. *immortalis,* slavon. **БЕЗСМЕРТЬНЪ** (1:15) și al subst. gr. *ἀθανασία* „nemurire“, lat. *immortalitas*, slavon. **БЕЗСМЕРТИЕ** (3:4; 4:1; 8:14; 8:18). Un efort de diferențiere sesizăm, pentru acest exemplu, în versiunea din BIBL. 1688, unde, nesistematic, apare subst. *nemurire* în locul sintagmei *fără de moarte*.

O altă pereche sinonimică ai cărei membri apar foarte frecvent în cărțile sapiențiale ale Bibliei este adj./subst. *fără (de) minte,* formă care reproduce valorile semantice și categoriale ale adjectivelor grecești *ἄφρων* „lipsit de rațiune“, *ἄνους* „care și-a pierdut rațiunea“, *ἀνόητος* „lipsit de inteligență“ și *παράφρονος* „care acționează în afara rațiunii“ (echivalate nesistematic în VULG. și OSTROG prin lat. *stultus* și *insensatus* și, respectiv, **БЕЗОУМНЪ**), precum și ale substantivelor grecești *ἀγνωσία* „faptul de a nu cunoaște“ (13:1), *ἄνοια* „faptul de a nu avea rațiune“ și *ἀφροσύνη* „lipsă de echilibru moral și intelectual, necumpătare“.[231]

Fenomenul de omonimie gramaticală produsă prin calchiere poate fi ilustrat și prin perechea adjectiv/adverb: sensul adjectival „neașteptat“ al gr. *ἀπροσδόκητος*, lat. *insperatus,* slavon. **НЕЧАЯНЪ**, este transpus prin sintagma adjectivală *fără de nădejde,* care corespunde adv. gr. *ἀνελπίστως* „într-un mod nesperat“, lat. *insperate* „idem“, slavon. **БЕЗНАДЕЖНО** „idem“.

3.2.3.1.4. Omonimia categorială ca rezultat al calchierii

Înțelegem prin omonimie categorială rezultatul în plan semantic al transpunerii prin aceeași unitate lexicală românească a unor valori semantice categoriale diferite. Anizomorfismul semantic dintre cele două limbi în contact pune

[231] Subst. gr. *ἀφροσύνη* a fost inițial calchiat în Ms. 45 prin sintagma *fără minte* și înlocuit ulterior, în Ms. 4389 și BB, prin substantivele *nebunie* (12:13; 15:18) și *necunoaștere* (13:1).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

în evidență, în cadrul acestui fenomen, „punctele slabe“, „golurile“ (COSERIU, INTERF., p. 92) din sistemul derivațional românesc, favorizând transferul semantic prin calchiere. Din bogata serie a morfemelor derivaționale grecești să amintim numai perechea de sufixe *–μα/-σις* (sau *–μα/-ία*), a căror mare productivitate contribuie la realizarea unei sensibile îmbogățiri semantice a seriei substantivelor postverbale grecești, în comparație cu alte limbi (vezi MEILLET 1930, p. 69).

Opoziția semantică de tip aspectual „acțiunea ca proces“/„acțiunea ca rezultat“, posibilă în grecește datorită sufixelor *-ία* și *–μα*, nu poate fi transpusă în mod sintetic în limba română, cum nu s-a putut realiza de altfel nici în latină sau în slavonă. Gr. *ανομία* „acțiunea de a violenta legea“ și gr. *ἀνόμημα* „rezultatul acțiunii de a violenta legea; crimă“ sunt transpuse ambele prin una și aceeași unitate lexicală în latină, slavonă și română: *iniquitas,* **БЕЗАКОНИЕ**, *fără-de-lege* (5:7; 3:14).

De multe ori, omonimia datorată nediferențierii formale a valorilor sufixelor grecești se asociază omonimiei determinate de ignorarea valorii semantice a prefixului, în cazul unor derivate grecești prefixate, calchiate de traducătorul român doar prin echivalarea radicalului. În consecință, rom. *aflare,* de pildă, semnifică, în contexte diferite, următoarele noțiuni, corespunzătoare unor elemente lexicale grecești diferite, derivate de la aceeași rădăcină: „acțiunea de a descoperi“ ← gr. *εὕρεσις*; „cercetare aprofundată, investigație“ ← gr. *ἐξεύρεσις* (Baruh, 3:18); „obiectul investigației, invenție“ ← gr. *καθεύρεμα* (Sirah, 25:9). Structura omonimică a substantivului *aflare* a rezultat aici ca urmare a ignorării valorilor semantice ale sufixelor *-σις* și *-μα*, ca și a prefixelor grecești *ἐξ-* și *κατα-*.

Omonimia categorială poate rezulta și în procesul traducerii unui derivat grecesc prefixat, al cărui prefix, pe lângă valoarea lui semantică centrală, mai include și valori categoriale

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

secundare. Un exemplu în acest sens ni-l oferă adjectivele grecești derivate cu prefixul negativ *ἀ(ν)*-, adjective care, spre deosebire de corespondentele lor pozitive neprefixate, au caracteristica de a exprima o calitate fie sub aspect activ, fie sub aspectul posibilității pasive, singur contextul fiind cel care poate determina valoarea actualizată, corespunzătoare necesităților comunicării (vezi MIRAMBEL, p. 217).

În latină, valoarea de „posibilitate pasivă" se exprimă prin sufixul adjectival *–bil-*, disponibilitate care lipsește atât slavonei, cât și românei. Acest fapt a condus la imposibilitatea de a se realiza opoziția semantică aspectuală „activ"/„pasiv" din paradigma semantică a adjectivului altfel decât perifrastic (*cf*. ILIESCU, p. 90). Din această cauză, transpunerea literală a derivatelor grecești cu prefixul *ἀ(ν)*- nu a putut realiza și transferul opoziției „activ"/„pasiv" din structura semantică a modelului grecesc. De pildă, adjectivul grecesc *ἀναρίθμητος* „care nu poate număra", echivalat integral în substanța sa semantică, inclusiv aspectul de posibilitate pasivă, prin lat. *innumerabilis*, a fost transpus în românește prin adj. *nenumărat* (Ms. 45, BB), lexem în care valența aspectuală „posibilitate pasivă" nu este explicită și nici perceptibilă. În mod similar, adj. gr. *ἀπαραίτητος* „care nu poate fi evitat", lat. *inevitabilis,* a fost calchiat în românește în mod incomplet, prin adj. *necerșut* (Ms. 45) și *nemântuit* (BB).

O încercare interesantă de a reda prin mijloace lexicale dimensiunea semantică „posibilitate pasivă" remarcăm în Ms. 45 (18:21), unde gr. *ἄμεμπτος* „ireproșabil" este redat prin participiul *nevinuit* (*„bărbat nevinuit"*), o formulă care, din punctul de vedere al calchierii, trebuie considerată o creație lexicală inspirată de model, traducătorul inventând aici participiul unui verb românesc inexistent (**a nevinui*). Această soluție constituie și ea rezultatul aplicării mecanice a calchierii prin intermediul prefixului *ne*-.

Omonimia categorială este un fenomen strict contextual, care nu poate fi reperat decât în cadrul textelor traduse și

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

care nu a reușit să producă inovații durabile în sistemul românesc al opozițiilor semantice categoriale.

3.2.3.1.5. Calchieri lexicale multiple

Caracterul de creații lexicale spontane, apărute sub presiunea originalelor traducerii, al majorității calcurilor din Biblia de la 1688 determină un grad înalt de inconsecvență în reproducerea, în contexte diferite, a lexemelor grecești care nu au corespondent semantic românesc preexistent. Una și aceeași unitate lexicală grecească poate fi calchiată în mod diferit, atât formal, cât și semantic, nu doar într-unul sau altul din cele trei texte paralele contemporane, ci, adesea, chiar în cadrul unuia și aceluiași text. Aceste calchieri multiple[232] sunt de obicei întâmplătoare, dar se pot enumera și numeroase cazuri când calchierea diferită este motivată de necesități semantice. Dacă, de exemplu, reproducerea în mod alternativ prin unitățile lexicale *nemoarte* și *fără de moarte* a gr. *ἀθανασία*, sau prin adjectivele *necurat* și *nedrept* a gr. *ἀσεβής* „lipsit de credință“ nu are nici o motivare semantică, în schimb, diferența de calchiere, în contexte diferite, a gr. *ἀπιστέω* se explică prin necesitatea de a realiza, prin mijloace formale, opoziția între cele două valori distincte ale verbului grecesc. Astfel, valoarea semantică privativă propriu-zisă „a nu crede“ este transpusă prin forma calchiată *a necrede* (12:17; 18:13), iar sensul „a nu fi credincios (în sens religios)“ al aceluiași verb grecesc este echivalat prin calcul *a neîncredința* (1:2).

Un alt exemplu: sensul propriu „necopt“ al adjectivului grecesc *ἄωρος* a fost tradus corect prin adj. *necopt* (Ms. 45, BB) și aproximativ prin *strepezitor* (Ms. 4389), dar când a

[232] Calcurile multiple au fost studiate, pentru slavonă, pe baza materialului din *Codex Suprasliensis* de HAUPTOVÁ, pp. 226 și urm.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

trebuit să transpună sensul figurat „imatur“ al aceluiași lexem grecesc, traducătorul a produs calcul *fără de vreme* (14:15), procedând la o „traducere etimologică“ a modelului: *ἀ(ν)-* „fără“, *ὥρα* „diviziune de timp“.

În general, calchierea multiplă se produce când modelul are un grad superior de complexitate semantică și nu corespunde, nici măcar aproximativ, unui termen românesc echivalent. Acesta este cazul adj. gr. *πάρεδρος* „care asistă la…, care participă la…“, unitate lexicală care a fost mai întâi analizată și transpusă corespunzător prefixului *παρα-* „alături“, și al substantivului *ἕδρα* „scaun“, după care, în Ms. 45, a fost calchiată în mod sintetic prin adj. *dvoritor* (6:14); la bază s-a aflat în acest caz nota de conținut „care stă alături“, pe care lexemul românesc, derivat intern de la un împrumut cult din slavonă, o are în comun cu modelul grecesc.

Același procedeu al calchierii parțiale a fost practicat și de autorii versiunilor latină și slavonă, unde întâlnim participiul prezent al verbelor *asideo* și ***присѣдѣти***, calcuri după derivatul grecesc *παρεδρέω*. Ca să evite obscurizarea mesajului, revizorii ulteriori au preferat o reproducere perifrastică a conținutului gr. *πάρεδρος*: *șezînd lângă porți* (BB) și *înaintea porții* (Ms. 4389). Într-un alt loc, Înțel. 9:4, adj. gr. *πάρεδρος* a fost calchiat inițial în Ms. 45 prin adj. *stătător*, calc „simțit“ ca insuficient de revizorii finali ai textului, care compun la rândul lor calcul *șezător alăturea*, ca și de autorul versiunii autonome din Ms. 4389, care construiește perifraza *care stă alăturea.*

Diferența formală între calchieri diferite ale unuia și aceluiași termen grecesc mai poate rezulta și din utilizarea unui alt radical românesc, pe baza unei relații sinonimice, sau din alternarea unor afixe diferite, alipite aceleiași rădăcini. Exemplific primul caz prin adj. gr. *ἐμφανής* „care se prezintă atenției, vizibil; evident“, calchiat în mod diferit prin adjectivele rom. *arătat* (14:17) și *ivit* (7:21), iar pe cel de-al doilea prin calchierea subst. gr. *τέλος* „sfârșit; îndeplinire, realizare“,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

reprodus prin subst. *săvârșit* (19:1) ori prin *săvârșitură* (3:19), sau a gr. *ἀφθαρσία* „calitatea de a nu putea fi distrus, incoruptibilitate“ (substantiv al cărui radical, vb. *φθείρω*, are sensul de „a distruge, a corupe“), calchiat prin subst. rom. *neputrejune* (6:19) și *nestricare* (2:23).

3.2.3.1.6. Calchierea lexicală a derivatelor grecești cu alte prefixe

Prefixele grecești manifestă, se știe, o mare productivitate. Dacă, în general, funcția distinctiv-semantică a sufixelor grecești este ignorată de traducătorii români ai Bibliei de la 1688, datorită dificultății de a identifica un procedeu de echivalare sintetică[233], derivatele grecești cu prefixe sunt mult mai ușor de analizat și, în consecință, și de calchiat. Aproape toate prefixele grecești sunt la origine adverbe sau prepoziții cu un contur semantic relativ bine determinat. La calchierea acestor derivate, traducătorul român procedează în mod similar ca în cazul compuselor propriu-zise, echivalând, exact sau aproximativ, conținutul semantic al radicalului, ca și dimensiunea semantică a prefixului, transpus de regulă prin adverb sau sintagmă adverbială. Iată câteva dintre calcurile românești după derivate grecești prefixate, expuse în ordinea alfabetică a prefixului:

ἀντι-

a) exprimă ideea de opoziție („împotrivă“)

— gr. *ἀνθίστημι* „a se opune, a rezista“ (*ἀντι-*, *ἵστημι* „a sta“) → Ms. 45, Ms. 4389, BB: *a sta împotrivă* (2:18);

b) exprimă ideea de contrapunere spațială („în față“)

[233] Vezi mai sus, § 3.2.3.1.4. *Omonimia categorială ca rezultat al calchierii.*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

— gr. *ἀντοφθαλμέω* „a privi în față pe cineva; a înfrunta“ (*ἀντι-*, *ὀφθαλμός* „ochi“) → Ms. 45, BB: *să caute cu ochii împotriva ta*, Ms. 4389: *să cerce înaintea ta* (12:14).

δυς-

a) exprimă ideea de dificultate

— gr. *δυσάλυκτος* „care nu poate fi ocolit; inevitabil“, lat. *ineffugabilis* „idem“, slavon. **неизбѣжьнъ** „idem“→ Ms. 45: *cu nevoie suferit,* BB: *cu greu suferit,* Ms. 4389: *fără de scăpare* (17:17);

— gr. *δυσδιήγητος* „greu de relatat în detaliu“ → Ms. 45, BB: *cu nevoie povestit* (17:1);

— gr. *δύσχρηστος* „de care este greu să te folosești“ (*δυς-*, *χράομαι* „a se folosi de...“), lat. *inutilis* „idem“, slavon. **непотребенъ** „idem“ → Ms. 45: *rău la treabă,* Ms. 4389: *de nici o treabă,* BB: *de rea treabă* (2:12).

ἐπι-

a) exprimă ideea de suprapunere („peste“)

— gr. *ἐφίστημι* „a se suprapune“ (*ἐπι-*, *ἵστημι* „a sta“) → Ms. 45: *a sta deasupra,* BB: *a sta asupră* (6:8).

ἐκ-

a) exprimă ideea de îndepărtare („afară din“)

— gr. *ἔκθεσις* „acțiunea de a părăsi; expunere (a unui nou născut)“ → BB: *punere mainte* (11:15);

b) exprimă ideea de desăvârșire, de determinare („în mod complet“)

— gr. *ἐξολοθρεύω* „a extermina“ (*ἐξ-*, *ὄλεθρος* „distrugere, ruină; moarte“) → Ms. 45, BB: *a pierde de tot* (12:8).

ἐν-

a) exprimă ideea de interioritate („în interiorul“)

— gr. *ἐμπεριπατέω* „a se plimba în interiorul unui spațiu delimitat“ (*ἐν-*, *περιπατέω* „a se plimba“) → Ms. 45: *a umbla înlontru* (19:20);

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

— gr. *ἔμφυτος* „implantat“, fig. „înnăscut, firesc“ (*ἐν-*, *φύω* „a face să crească“) → Ms. 45: *înlontru răsădit,* BB: *înăuntru răsădit* (12:10);

— gr. *ἐνωτίζομαι* „a asculta, a înțelege“ (*ἐν-*, *οὖς* „ureche“) → Ms. 45, BB: *a băga în urechi,* Ms. 4389: *a pricepe* (6:2, *cf*. Fac. 4:23, Iov 32:11);

b) exprimă ideea de conformitate la o calitate

— gr. *ἔνυδρος* „acvatic“ (*ἐν-*, *ὕδωρ* „apă“, lat. *aquaticus*, slavon. **водьнъ** „idem“ → Ms. 45, BB: *de apă,* Ms. 4389: *umed* (19:18).

κατα-

— exprimă ideea de completitudine (a unei calități sau a unei acțiuni)

— gr. *καταγέλαστος* „ridicol“ (*κατα-*, *γελάω* „a râde“) → Ms. 45, BB: *plin de râs* (17:18);

— gr. *καταδαπνάω* „a epuiza“ (*κατα-*, *δαπνάω* „a consuma, a cheltui“) → Ms. 45 (în glosă marginală): *a se cheltui de tot,* BB: *a se cheltui* (5:14);

— gr. *κατάκλειστος* „închis în mod complet“ (*κατα-*, *κλείω* „a închide“) → Ms. 45, BB: *prea închis,* Ms. 4389: *încheiat* (14:4);

— gr. *καταψεύδομαι* „a minți“ (*κατα-*, *ψεύδω* „a înșela“) → Ms. 45, BB: *a preaminți* (1:11);

— gr. *καταχρίω* „a unge în mod complet“ (*κατα-*, *χρίω* „a unge“) → Ms. 45: *a unge de tot,* B: *a unge peste tot* (13:14).

μετα-

— exprimă ideea de comuniune sau de participare

— gr. *μεταδίδομι* „a da și altuia, a împărți“ (*μετα-*, *δίδωμι* „a da“), lat. *communico* „idem“, slavon. **предати** „idem“ → Ms. 45: *a părtui,* BB: *a da și altuia* (7:13).

παρα-

— exprimă ideea de alăturare

— gr. *πάρειμι* „a fi prezent“ (*παρα-*, *εἰμί* „a fi“), lat. *praesens esse* → Ms. 45, BB: *a fi de față,* Ms. 4389: *a fi făție* (4:2);

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

— gr. *παρίστημι* „a sta lângă cineva pentru a-l ajuta; a asista“ (*παρα-*, *ἵστημι* „a sta“), lat. *adsisto* „idem“, slavon. ***пристоѩти*** „idem“ → Ms. 45: *a sta lângă…,* BB: *a sta de față lângă…,* Ms. 4389: *a sta înainte* (19:21);

— gr. *παροδεύω* „a depăși, a omite“ (*παρα-*, *ὁδεύω* „a trece“), lat. *praetereo* „idem“, slavon. ***мимоходити*** „idem“ → Ms. 45, BB: *a trece alături,* Ms. 4389: *a trece* și, în glosă marginală, *a nu băga în seamă* (10:8).

περι-

a) exprimă ideea de spațiu înconjurător

— gr. *περικλάω* „a rupe de jur împrejur“ (*περι-*, *κλάω* „a rupe“) → Ms. 45, BB: *a se frânge împregiur* (4:5);

— gr. *περικομπέω* „a face zgomot de jur împrejur“ (*περι-*, *κομπέω* „a face zgomot“) → Ms. 45: *împregiur răsuna,* BB: *împrejur răsuna* (17:4).

b) exprimă ideea de realizare a unui tur complet

— gr. *περιέρχομαι* „a înconjura“ (*περι-*, *ἔρχομαι* „a merge“) → Ms. 45: *îmbla împregiur*, BB: *umbla împrejur* (6:16).

προ-

a) exprimă ideea de anterioritate („dinainte“)

— gr. *προγιγνώσκω* „a cunoaște dinainte, a prognoza“ (*προ-*, *γιγνώσκω* „a cunoaște“) → Ms. 45: *a cunoaște mainte,* BB: *a cunoaște mai-nainte* (6:13);

— gr. *προνοέω* „a avea grijă dinainte de; a veghea asupra“ (*προ-*, *νοέω* „a gândi“) → Ms. 45, BB: *a socoti mai-nainte* (6:7);

— gr. *προμενύω* „a indica dinainte“ (*προ-*, *μενύω* „a indica“), lat. *praemoneo* „idem“, slavon. ***предъвѣстити*** „idem“ → Ms. 45: *a vesti mai-nainte,* Ms. 4389: *a învăța mai înainte* (18:19);

— gr. *προϋφίστημι* „a preexista“ (*προ-*, *φύω* „a se naște; a exista“) → Ms. 45: *a fi mainte,* BB: *a fi mai-nainte* (19:7);

— gr. *πρόδρομος* „care aleargă în față“ (*προ-*, *δραμέω* „a alerga“) → Ms. 45, BB: *înainte alergător* (12:8).

b) exprimă ideea de favorizare („în favoarea, pentru“)

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

— gr. *προμάχομαι* „a lupta în favoarea cuiva“ (*προ-*, *μάχομαι* „a lupta“) → Ms. 45, BB: *a da război din-nainte* (18:21);

c) exprimă ideea de preferare („de preferință“)

— gr. *προκρίνω* „a prefera“ (*προ-*, *κρίνω* „a separa, alege; a considera“) → Ms. 45, BB, Ms. 4389: *a mai alege* (7:8).

συν-

a) exprimă ideea de comunitate într-o acțiune sau pe cea de asociere

— gr. *συμβίωσις* „viață în comun, conviețuire; intimitate“ (*συν-*, *βίος* „viață“), lat. *convictus* „idem“, slavon. **съжитиѥ** „idem“ → Ms. 45: *împreună trăire,* BB: *viețuire împreună,* Ms. 4389: *împreunarea traiului* (8:10);

— gr. *συνείδησις* „conștiință“, lat. *conscientia* „idem“, slavon. **съвѣстъ** „idem“ → Ms. 45: *împreună știință*, BB: *știință* (17:11)[234];

— gr. *συνοδεύω* „a fi partener de drum cu cineva“ (*συν-*, *ὁδεύω* „a merge“) → Ms. 45, BB: *a umbla împreună* (6:25);

— gr. *συνεκπολεμέω* „a se asocia spre a incita la război“ (*συν-*, *ἐκπολεμέω* „a incita la război“) → Ms. 45, BB: *a da război împreună* (5:20);

— gr. *συμπεφυκός* „crescut laolaltă; unit“ (*συν-*, *φύω* „a face să crească“) → Ms. 45: *împreună răsădit* (13:13);

— gr. *συγγυμνασία* „exercițiu în comun“ (*συν-*, *γυμνάζω* „a exersa“) → Ms. 45: *împreună petrecere,* BB: *petrecere* (8:18).

[234] După BIBL. JER., p. 983, nota b, aici avem prima menționare în SEPT. a „conștiinței“. Substantivul grecesc *συνείδησις*, lexem care a fost modelul prim al tuturor cuvintelor care desemnează conștiința în limbile europene, semnifică aici, în sens moral, „conștiința binelui și a răului“. În NT, unde apare din nou, Fapte, 23:1, cuvântul este tradus în NTB 1648 prin *știință* și preluat ca atare și în locurile corespunzătoare din BIBL. 1688. Pentru tratarea monografică a lexicalizării acestui concept în limba română literară veche, vezi *infra*, § 4.1.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ὑπερ-

— exprimă ideea de superioritate

— gr. *ὑπερείδω* „a neglija" (*ὑπερ-*, *εἴδο* „a vedea") → Ms. 45, BB: *a trece cu vederea* (19:21);

— gr. *ὑπερέχω* „a domina" (*ὑπερ-*, *ἔχω* „a avea") → Ms. 45, BB: *a fi mai presus* (6:5);

— gr. *ὑπέρμαχος* „apărător, protector" (*ὑπερ-*, *μάχομαι* „a lupta") → Ms. 45, BB: *prearăzboinic* (10:20).

3.2.3.1.6.1. Clasificarea după gradul de exactitate a imitării „topicii interne" a modelului grecesc

Deoarece noile unități lexicale românești apărute prin calchierea unui derivat grecesc au structura unei sintagme, topica lor interioară este relativ liberă în comparație cu structura modelului, adverbul românesc care echivalează sensul prefixului grecesc putându-se situa înainte sau după elementul lexical central care corespunde radicalului grecesc. De pildă, subst. gr. *συμβίωσις* este calchiat prin sintagmele *împreună trăire* (respectându-se „topica internă" a modelului) sau *viețuire împreună* (prin inversarea topicii interne a lexemului grecesc model).

Se poate remarca totuși o tendință spre antepunerea determinantului adverbial corespunzător prefixului grecesc: *înainte alergător* ← gr. *πρόδρομος*; *prea închis* ← gr. *κατάκλειστος*; *împreună petrecere* ← gr. *συγγυμνασία*; *împreună știință* ← gr. *συνείδησις*; *împregiur răsuna* ← gr. *ἐνωτίζομαι* etc. Încadrându-se în tendința generală de respectare strictă a sintaxei enunțului grecesc, construcțiile lexicale cu determinantul antepus față de determinat sunt un indiciu al considerării de către traducători a imitației exacte a originalului drept condiție a unei depline reușite a traducerii.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

3.2.3.1.6.2. Clasificarea după raportul numeric între morfemele lexemului grecesc model și elementele sintagmei românești rezultate prin calchiere

Întrucât rezultatul calchierii unui derivat grecesc prefixat este în românește de cele mai multe ori o sintagmă, raportul „de economie" între model și copia sa se rezolvă, cel mai frecvent, în favoarea acesteia din urmă. Cu alte cuvinte, unitatea lexicală românească apărută prin calchiere suferă un proces de „supradiferențiere" (APREOTESEI, p. 347), adăugându-și unele elemente semantice pe care modelul nu le conținea.

În sistemul grecesc, ponderea cea mai mare în derivarea cu prefixe o deține verbul, așa încât cele mai frecvente calcuri lexicale românești de acest tip se constituie ca expresii verbale. În comparație cu modelul care le-a determinat, acestea au o mai mare extensie structurală, impusă de necesitatea de a realiza o transferare integrală a sensurilor lexemului grecesc model. Valoarea prefixului grecesc este reprodusă sintetic printr-una din notele semantice ale unuia dintre componenții sintagmei românești echivalente. De exemplu, verbul grecesc *ἐνωτίζομαι* „a asculta cu atenție, a înțelege" este descompus formal și semantic în prefixul *ἐν-* „în interiorul" și substantivul *οὖς* „ureche", iar apoi reprodus prin expresia *a băga în urechi* (6:2). Valoarea semantică a prefixului *ἐν-* a fost reprodusă în românește de una din notele semantice ale verbului *a băga,* iar radicalul grecesc a fost echivalat literal prin substantivul *ureche*. Un alt caz de supradiferențiere tautologică față de model întâlnim în Înțel. 19:21, unde gr. *παρίστημι* „a sta lângă cineva pentru a-l ajuta; a asista" este reprodus în BIBL. 1688 prin expresia *a sta de față lângă…,* care are în plus față de Ms. 45 locuțiunea verbală *de față*, ceea ce reprezintă o dublă reproducere a valorii semantice a prefixului grecesc *παρα-* „lângă, alături".

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Destul de frecvente sunt însă și cazurile când prefixul grecesc este echivalat printr-un singur adverb românesc, al cărui sens este apropiat de valoarea prefixului. În cazul sintagmelor nominale calchiate după derivate grecești se poate repera și o echivalare numerică exactă a morfemelor modelului, adverbul component al sintagmei corespunzând perfect din punct de vedere semantic prefixului grecesc.

Conform raportului numeric dintre membrii lexemului model și cei ai unității românești create prin imitare, se pot distinge așadar următoarele categorii de calcuri lexicale de expresie:

a) *Calcuri lexicale de expresie în structura cărora numărul elementelor componente este egal cu numărul morfemelor modelului grecesc prefixat:*

— sintagme substantivale: *împreună știință* ← gr. *συνείδησις* (*συν-*, *εἴδησις*); *împreună trăire* sau *viețuire împreună* ← gr. *συμβίωσις* (*συν-*, *βίος*); *punere înainte* ← gr. *ἔκθεσις* (*ἐξ-*, *τίθημι*);

— sintagme adjectivale: *de apă* ← gr. *ἔνυδρος* (*ἐν-*, *ὕδωρ*); *înainte alergător* ← gr. *πρόδρομος* (*προ-*, *δρόμος*); *înlontru răsădit* ← gr. *ἔμφυτος* (*ἐν-*, *φύω*);

— sintagme verbale: *a sta împotrivă* ← gr. *ἀνθίστημι* (*ἀντι-*, *ἵστημι*); *a sta deasupra* sau *a sta asupră* ← gr. *ἐφίστημι* (*ἐπι-*, *ἵστημι*); *a umbla înlontru* ← gr. *ἐμπεριπατέω* (*ἐν-*, *περιπατέω*); *a preamînți* ← gr. *καταψεύδομαι* (*κατα-*, *ψεύδω*); *a fi fățiș* ← gr. *πάρειμι* (*παρα-*, *εἰμί*); *a trece alături* ← gr. *παροδεύω* (*παρα-*, *ὁδεύω*);

b) *Calcuri lexicale de expresie în structura cărora numărul elementelor componente este mai mare decât numărul morfemelor modelului grecesc prefixat:*

— sintagme adjectivale: *plin de frică* ← gr. *ἔντρομος* (*ἐν-*, *τρέμω*); *plin de râs* ← gr. *καταγέλαστος* (*κατα-*, *γελάω*);

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

rău la treabă ← gr. *δύσχρηστος* (*δυς-*, *χράομαι*); *cu nevoie suferit* ← gr. *δυσάλυκτος* (*δυς-*, *ἀλύκτω*);

— sintagme verbale: *a căuta cu ochii împotrivă* ← gr. *ἀντοφθαλμέω* (*ἀντι-*, *ὀφθαλμός*); *a pierde de tot* ← gr. *ἐξολοθρεύω* (*ἐξ-*, *ὄλεθρος*); *a băga în urechi* ← gr. *ἐνωτίζομαι* (*ἐν-*, *οὖς*); *a se cheltui de tot* ← gr. *καταδαπνάω* (*κατα-*, *δαπνάω*); *a unge de tot* sau *a unge peste tot* ← gr. *καταχρίω* (*κατα-*, *χρίω*); *a da război din-nainte* ← gr. *προμάχομαι* (*προ-*, *μάχομαι*); *a da război împreună* ← gr. *συνεκπολεμέω* (*συν-*, *ἐκπολεμέω*); *a trece cu vederea* ← gr. *ὑπερείδω* (*ὑπερ-*, *εἴδω*).

3.2.3.1.6.3. Clasificarea după gradul de adecvare semantică față de model

a) *Calcuri lexicale de expresie rezultate din echivalarea exactă a semnificației ambelor morfeme ale lexemului grecesc model*

— sintagme substantivale: *împreună știință* ← gr. *συνείδεσις* (*συν-* „împreună cu“, *εἴδεσις* „știință“); *împreună trăire* sau *viețuire împreună* ← gr. *συμβίωσις* (*συν-* „împreună“, *βίος* „viață“);

— sintagme adjectivale: *înainte alergător* ← gr. *πρόδρομος* (*προ-* „pentru“, *δραμέω* „a alerga“); *prea închis* ← gr. *κατάκλειστος* (*κατα-* „în mod complet“, *κλείω* „a închide“); *plin de râs* ← gr. *καταγέλαστος* (*κατα-* „în mod complet“, *γελάω* „a râde“); *înlontru răsădit* ← gr. *ἔμφυτος* (*ἐν-* „în interiorul“, *φύω* „a face să crească“).

— sintagme verbale: gr. *ἀντίστημι* (*ἀντι-* „în opoziție cu“, *ἵστημι* „a sta“) → *a sta împotrivă*; gr. *ἐφίστημι* (*ἐπι-* „peste“, *ἵστημι* „a sta“) → *a sta deasupra* sau *a sta asupră*; gr. *ἐξολοθρεύω* (*ἐκ-* „în mod complet“, *ὄλλυμι* „a face să piară, a distruge“) → *a pierde de tot*; gr. *ἐμπεριπατέω* (*ἐν-* „în interior“, *περιπατέω* „a se plimba“) → *a umbla înlontru*; gr. *καταδαπνάω* (*κατα-* „în mod complet“, *δαπνάω* „a

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

consuma, a cheltui“) → *a cheltui de tot*; gr. *καταψεύδομαι* (*κατα-* „în mod complet“, *ψεύδω* „a înșela“) → *a preamînți*; gr. *καταχρίω* (*κατα-* „în mod complet“, *χρίω* „a unge“) → *a unge de tot*; gr. *παρίστημι* (*παρα-* „alături“, *ἵστημι* „a sta“) → *a sta lângă*; gr. *παροδεύω* (*παρα-* „alături“, *ὁδεύω* „a merge“) → *a trece alăturea*; gr. *περικλάω* (*περι-* „împrejur“, *κλάω* „a rupe“) → *a se frânge împregiur*; gr. *περικομπέω* (*περι-* „împrejur“, *κομπέω* „a face zgomot“) → *împregiur răsuna*; gr *περιέρχομαι* (*περι-* „împrejur“, *ἔρχομαι* „a merge“) → *a umbla împrejur*; gr. *προγιγνώσκω* (*προ-* „înainte“, *γιγνώσκω* „a cunoaște“) → *a cunoaște mainte* sau *a cunoaște mai-nainte*; gr. *προμενύω* (*προ-* „înainte“, *μενύω* „a indica“) → *a vesti mai-nainte*; gr. *προϋφίστημι* (*προ-* „dinainte“, *φύω* „a exista“) → *a fi mainte* sau *a fi mai-nainte*; gr. *συνοδεύω* (συν- „împreună“, *ὁδεύω* „a merge“) → *a umbla împreună.*

b) *Calcuri lexicale de expresie rezultate prin echivalarea aproximativă a semnificațiilor morfemelor componente ale modelului grecesc prefixat*

1. *prin echivalarea aproximativă a semnificației radicalului grecesc*

— sintagme substantivale: *împreună petrecere* ← gr. *συγγυμνασία* (*συν-* „împreună“, *γυμνάζω* „a exersa“);

– sintagme adjectivale: *cu nevoie suferit* ← gr. *δυσάλυκτος* (*δυς-* „greu“, *ἀλύκτω* „a încerca să scape“); *rău la treabă* ← gr. *δύσχρηστος* (*δυς-* „greu“, *χρηστός* „de care te poți servi“);

— sintagme verbale: gr. *ἐξολοθρεύω* (*ἐξ-* „complet“, *ὄλλυμι* „a distruge“) → *a pierde de tot*; gr. *παροδεύω* (*παρα-* „alături“, *ὁδεύω* „a umbla“) → *a trece alăturea*; gr. *προμενύω* (*προ-* „înainte“, *μενύω* „a indica“) → *a vesti mai-nainte*.

2. *prin echivalarea aproximativă a valorii semantice a prefixului grecesc*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

α) *ignorarea valorii semantice a prefixului grecesc*

Valoarea semantică a prefixului grecesc este preluată în mod sintetic, dar cu aproximație semantică, de către una din notele semantice ale termenului românesc echivalent. De exemplu, verbul grecesc *ἀνταναϰλάω* „a reflecta“ (*ἀντι-* „față de, împotrivă“, *ἀναϰλάω* „a rupe, a dezlega“) este tradus prin expresia verbală *a se înfrânge spre sine,* atât în Ms. 45, cât și în BIBL. 1688 (19:17), ambii membri ai modelului fiind reproduși în mod aproximativ.

În altă parte (9:2), verbul *a meșterșugui* redă în Ms. 45 și BIBL. 1688 conținutul gr. *ϰατασϰευάζω* „a construi organizând în mod sistematic elementele componente“ (*ϰατα-* „în mod complet“, *σϰεῦος* „instrument“), ceea ce, ca și în exemplul anterior, reprezintă o traducere dinamică al cărei rezultat este un calc contextual.

β) *echivalări funcționale ale prefixului modelului grecesc*

În cadrul acestui tip de calchiere se echivalează prefixul modelului printr-un prefix românesc mai mult sau mai puțin exact, derivatul românesc utilizat fiind de obicei preexistent textului tradus. În cazul echivalării gr. *ἐϰριζόω* prin verbul românesc *a dezrădăcina,* suprapunerea semantică este perfectă, datorită echivalenței funcționale a prefixului grecesc *ἐξ-* și a rom. *dez-*. Când însă gr. *διατυπόω* „a da formă, a modela“ (19:6), atestat de BAILLY, s.v., în acest unic loc din SEPT., calchiat și în VULG. prin *refiguro* (vezi QUICHERAT, s.v., cu această unică atestare din VULG.) și în OSTROG prin verbul ***преобразовати*** (vezi MIKLOSICH, s.v.), este transpus în Ms. 45 și în BIBL. 1688 prin rom. *a închipui,* valoarea prefixului grecesc *δια-*, care exprimă ideea de îndeplinire, de realizare completă, nu este redată decât aproximativ de prefixul românesc *în-* (gr. *τύπος* este echivalat, conform tradiției, prin *chip*).

γ) *confuzia între două valori distincte ale prefixului grecesc*

Reproducând prin sintagma verbală *a cădea de tot* conținutul gr. *ϰαταπίπτω* (*ϰατα-* „de sus“, *πίπτω* „a cădea“),

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

autorul traducerii din Ms. 45 săvârșește o confuzie între valoarea semantică „complet“ și valoarea semantică „de sus“ a prefixului grecesc *κατα-*, care are în respectivul context (17:16) funcția de a întări conținutul lexical al radicalului. Eroarea a fost sesizată de revizorii ulteriori care, în Ms. 4389 și BIBL. 1688, traduc simplu prin *a cădea*, renunțând la sensul spațial suplimentar din sfera corespondentului grecesc.

O confuzie similară între cele două valori semantice ale prefixului grecesc *κατα-*, o regăsim în 17:19, unde gr. *καταρριπτέω* „a arunca de sus“ este calchiat în Ms. 45 prin expresia *a prea zvârli.* Un alt prefix analizat și interpretat în mod neadecvat este prefixul grecesc *προ-*; când în Ms. 45 și în BIBL. 1688 se echivalează gr. *προμάχομαι* „a lupta în favoarea cuiva“ (18:21) prin sintagma *a da război dinaainte,* se inversează valorile „în favoarea“ și „înainte“ ale prefixului grecesc respectiv.

3.2.3.1.6.4. Clasificarea după raportul între valoarea designativă a sintagmei românești și suma semnificațiilor elementelor sale componente

a) *Calcuri lexicale de expresie a căror desemnare de ansamblu rezultă din suma semnificațiilor elementelor componente ale sintagmei*

— sintagme substantivale: *împreună trăire* sau *viețuire împreună* ← gr. *συμβίωσις* „viața în comun; intimitate“;

— sintagme adjectivale: *înainte alergător* ← gr. *πρόδρομος* „care aleargă în față“; *de apă* ← gr. *ἔνυδρος* „acvatic“; *plin de frică* ← gr. *ἔντρομος* „înspăimântat“; *prea închis* ← gr. *κατάκλειστος* „închis în mod complet“;

— sintagme verbale: *a cheltui de tot* ← gr. *καταδαπνάω* „a epuiza“; *a fi de față* ← gr. *πάρειμι* „a fi prezent“; *a fi mai-nainte* ← gr. *προϋφίστεμι* „a preexista“; *a îmbla înlontru* ← gr. *ἐμπεριπατέω* „a se plimba în interiorul unui spațiu delimitat“; *a îmbla împreună* ← gr. *συνοδεύω* „a fi partener

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de drum cu cineva"; *a frânge împregiur* ← gr. *περικλάω* „a rupe de jur împrejur"; *a răsuna împregiur* ← gr. *περικομπέω* „a face zgomot de jur împrejur"; *a pierde de tot* ← gr. *ἐξολοθρεύω* „a extermina"; *a trece cu vederea* ← gr. *ὑπερείδω* „a neglija"; *a unge de tot* ← gr. *καταχρίω* „a unge în mod complet"; *a vesti mai-nainte* ← gr. *προμενύω* „a indica dinainte".

b) *Calcuri lexicale de expresie a căror desemnare de ansamblu diferă de suma semnificațiilor elementelor componente ale sintagmei*

— sintagme substantivale: *împreună petrecere* ← gr. *συγγυμνασία* „exercițiu în comun"; *punere înainte* ← gr. *ἔκθεσις* „expunere (a unui copil)"; *împreună știință* ← gr. *συνείδεσις* „conștiință";

— sintagme adjectivale: *înlontru răsădit* ← gr. *ἔμφυτος* „înnăscut; firesc"; *plin de rîs* ← gr. *καταγέλαστος* „ridicol"; *rău la treabă* ← gr. *δύσχρηστος* „inutil"; *cu nevoie suferit* ← gr. *δυσάλυκτος* „inevitabil";

— sintagme verbale: *a mai alege* ← gr. *προκρίνω* „a prefera"; *a da războiu dinainte* ← gr. *προμάχομαι* „a lupta în favoarea cuiva"; *a da războiu împreună* ← gr. *συνεκπολεμέω* „a se asocia pentru a incita la război"; *a fi mai presus* ← gr. *ὑπερέχω* „a domina"; *a sta deasupra* ← gr. *ἐφίστημι* „a fi inerent"; *a trece alăturea* ← gr. *παροδεύω* „a depăși, a omite".

3.2.3.2. Calchierea unităților lexicale grecești compuse

Un grad înalt al anizomorfismului lingvistico-semantic româno-grecesc, cu importante consecințe asupra interferenței dintre cele două limbi și asupra direcțiilor transferului lexical, se remarcă în domeniul compunerii lexicale. Pe când limba greacă deține o mare capacitate de a crea noi unități lexicale prin combinarea unor lexeme preexistente, acest procedeu are în limba română o productivitate scăzută (vezi

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

MIRSKA, p. 150). Considerate pe bună dreptate de unii autori „formații cărturărești" (CIOBANU, p. 162), majoritatea compuselor românești sunt calcuri lexicale după limbi care au drept caracteristică tipologică utilizarea compunerii ca procedeu principal al creativității lingvistice lexicale. Deosebirea fundamentală între compusele grecești și cele românești constă în caracterul sintetic al primelor, față de procedarea de tip analitic prin care româna, ca limbă romanică, își formează lexemele compuse.[235]

Compusele grecești, marcate morfologic (prin vocală de legătură, aglutinare a membrilor până la pierderea morfemelor caracteristice, dobândire a unui morfem propriu) și fonologic (schimbarea accentului)[236], nu pot fi calchiate în românește prin contraponderea funcțională a unui procedeu echivalent, cum se întâmplă uneori în cazul derivării, ci reproduse numai prin traducerea fiecărui membru în parte, în cadrul unei sintagme particularizate ca atare de o valoare designativă unitară, care poate rezulta din suma semnificațiilor elementelor componente sau poate diferi de aceasta.

3.2.3.2.1. Clasificarea după gradul de exactitate a imitării topicii interne a compusului grecesc model

a) *calcuri lexicale de expresie rezultate prin reproducerea ordinii elementelor componente ale modelului grecesc*

— sintagme substantivale: gr. *ἀνεξικακία* „resemnare" (*ἀνέχω* „a suporta", *κακός* „rău") → Ms. 45, BB: *suferirea*

[235] Cu toate că mulți lingviști români disociază între „grup sintactic", „îmbinare liberă de cuvinte", „sintagmă" și „compuse propriu-zise" (vezi discuția și trimiteri bibliografice la ASAN-CIOBANU, pp. 239 și urm.), în cercetarea de față am numit cu termenul generic *sintagmă* orice îmbinare de cuvinte rezultată în urma calchierii unui compus sau a unui derivat grecesc, indiferent dacă elementele componente pot părea în română mai „sudate" sau mai „libere".

[236] Vezi CHASSANG, p. 34, RIEMANN-GOELZER, pp. 358 și urm., MIRAMBEL, pp. 220 și urm.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

răului (2:19); gr. *εὐγένεια* „noblețe (sufletească) (*εὖ* „bine“, *γένος* „naștere“), slavon. **благодарение** „idem“ → Ms. 45: *bun rod* (8:3)[237]; gr. *εὐδράμεια* „vigoare“ (*εὖ* „bine“, *δραίνω* „a intenționa să faci un lucru“) → Ms. 45: *bună prindere* (13:19); gr. *εὐπρέπεια* „aspect exterior nobil; distincție“ (*εὖ* „bine“, *πρέπω* „a se face remarcat“), slavon. **благолѣпие** „idem“ → Ms. 45, Ms. 4389, BB: *bună cuviință* (5:17); gr. *εὐσέβεια* „pietate“ (*εὖ* „bine“, *σέβομαι* „a venera“), slavon. **благочестие** „idem“ → Ms. 45, BB: *bunăcredință* (10:12); gr. *εὐστάθεια* „stabilitate“ (*εὖ* „bine“, *ἵστημι* „a așeza“) → Ms. 45, BB: *bună întemeiere* (6:26); gr. *μισοξενία* „ură față de străini“ (*μῖσος* „ură“, *ξένος* „străin“) → Ms. 45, BB: *urâre de striini* (19:13); gr. *φιλοτιμία* „dragoste pentru onoruri; ambiție“ (*φιλέω* „a iubi“, *τίμη* „onoare“), slavon. **любочестие** „idem“ → Ms. 45, Ms. 4389: *iubire de cinste* (14:18);

— sintagme adjectivale: gr. *ἀδελφοκτόνος* „fratricid“ → Ms. 45, BB: *de frate ucigător* (10:3); gr. *ἀένναος* „care curge întotdeauna“ → Ms. 45: *pururea curgător,* BB: *pururea curător* (11:7); gr. *γενεσιάρχης* „conducător al unei seminții“ → Ms. 45, BB: *începător de facere,* Ms. 4389: *începătoriul neamurilor* (13:3); gr. *εὐάρεστος* „agreabil“, slavon. **благоѹгоденъ** „idem“ → Ms. 45, Ms. 4389, BB: *bine plăcut* (4:10; 9:11); gr. *εὔελπις* „care are o bună speranță“, slavon. **благонадеждьнъ** „idem“ → Ms. 45, BB: *cu bună nădejde,* Ms. 4389: *în nădejde bună* (12:19); gr. *εὐεργετικός* „binefăcător“, lat. *benefaciens* „idem“, slavon. **благодѣлателъ** „idem“ → Ms. 45, BB: *de bine făcător*, Ms. 4389: *făcător de bine* (7:22); gr. *εὔστοχος* „capabil de a atinge ținta“,

[237] În BIBL. 1688, acest calc lexical a fost înlocuit prin lexemul *blagodarenie,* împrumut de origine slavonă care exista în limbajul cult al epocii (vezi DA, s.v.), iar autorul Ms. 4389 a creat un nou calc, sintagma *neamul cel bun,* exact cum vor proceda peste aproape un secol alcătuitorii unui *Molitvenic* tipărit la Blaj în 1757, care transpun gr. *εὐγένεια*, sau slavon. **благодарение** prin calcul *bun neam* (vezi PURDELEA-SITARU, p. 101).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

slavon. **правольвьнъ** „idem“ → Ms. 45, BB: *bine nimerit,* Ms. 4389: *direpт nimeritor* (5:21); gr. *εὐκίνητος* „mobil“, slavon. **благовижьнъ** „idem“ → Ms. 45, BB: *bine pornit* (7:22); gr. *εὐπρεπής* „care are un aspect nobil; distins“, slavon. **благолѣпьнъ** „idem“ → Ms. 45, BB: *bine cuvios* (7:29); gr. *εὐφυής* „născut în mod fericit“ → Ms. 45: *de bun fel* (8:20); gr. *κακόμοχθος* „care nu se supune unui efort inutil“, slavon. **злотрьдьникъ** „idem“ → Ms. 45: *rău la trudă,* BB: *rău ostenitoriu,* Ms. 4389: *ostenitoriu de răutate* (15:8); gr. *κακότεχνος* „prefăcut, viclean“ → Ms. 45, BB, Ms. 4389: *cu rău meșteșug* (1:4; 15:4); gr. *μακρόβιος* „longeviv“ → Ms. 45, BB: *îndelungat de viață* (3:17); gr. *μακρότιμος* „răbdător“, slavon. **долготерпѣливъ** „idem“ → Ms. 45: *îndălungat la mânie,* BB: *îndelungu răbdătoriu* (15:1); gr. *μονογενής* „unic“, slavon. **единородьнъ** „idem“ → Ms. 45, BB: *sângur născut,* Ms. 4389: *unul născut* (7:22); gr. *μονοήμερος* „care durează o singură zi, efemer“ → Ms. 45, BB: *de o zi* (5:15); gr. *ὀλιγοχρόνιος* „care are o scurtă durată“, slavon. **малобрѣменьнъ** „idem“ → Ms. 45, BB: *cu puțini ani,* Ms. 4389: *cu vreme scurtă* (9:5); gr. *ὁμοιοπάθης* „care este afectat în egală măsură“, slavon. **подобострастьнъ** „idem“ → Ms. 45: *de o samă chinuit,* BB: *asemenea pătimaș,* Ms. 4389: *într-un chip pătimaș* (7:3); gr. *πανεπίσκοπος* „care supraveghează totul“, slavon. **всевидѣѩщъ** „idem“ → Ms. 45: *întru tot socotitor,* Ms. 4389: *văzătoriul tuturor* (7:23); gr. *παντοδύνατος* „atotputernic“, lat. *omnipotens,* slavon. **всесильнъ** „idem“ → Ms. 45, BB: *întru tot puternic,* Ms. 4389: *atotputernic* (7:23); gr. *παντοτροφός* „care hrănește pe toți“ → Ms. 45, BB: *de toate hrănitor,* Ms. 4389: *hrănitor tuturor* (16:25); gr. *πολύγονος* „prolific“, lat. *multigenus* „idem“, slavon. **многоплодьнъ** „idem“ → Ms. 45: *cu multă naștere,* BB: *de multă naștere* (4:3); gr. *πολυμερής* „multiplu“, lat. *multiplex* „idem“, slavon. **многочастьнъ** „idem“ → Ms. 45: *cu multe părți,* BB: *de multe părți* (7:22); gr. *πολύφροντις* „plin de neliniște, îngrijorat“ → Ms. 45: *cu multe griji,* BB: *cu*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

multă grije (9:15); gr. *πολυχρόνιος* „care are o durată îndelungată“, slavon. **многолѣтьнъ** „idem“ → Ms. 45, BB, Ms. 4389: *de mulți ani* (4:8); gr. *πρωτόπλαστος* „care a fost creat primul“, slavon. **первозданьнъ** „idem“ → Ms. 45, BB: *cel detâi zidit* (7:1); gr. *πολυτελής* „costisitor“ → Ms. 45, BB: *de mult preț* (2:7); gr. *σπλαγχνοφάγος* „care mănâncă măruntaie“ → Ms. 45: *de ficați mâncător* (12:5); gr. *τεκνοφόνος* „infanticid“, slavon. **дѣтоѹбиственъ** „idem“ → Ms. 45: *de fii omorâtor,* Ms. 4389: *ucigător de fii* (14:23); gr. *ὑλοτόμος* „care prelucrează lemnul“, slavon. **древосѣчекъ** „idem“ → Ms. 45: *tăietor de pădure,* BB: *tăietoriu de păduri* (13:11); gr. *ὑποχείριος* „supus, subordonat“, slavon. **подрѹчьнъ** „idem“ → Ms. 45: *de supt mâini,* Ms. 4389: *supt mână* (14:15); gr. *φιλάγαθος* „care iubește binele“, slavon. **благолюбивъ** „idem“ → Ms. 45: *iubitor de bunătate,* Ms. 4389: *iubitor de bine* (7:22); gr. *φιλάνθρωπος* „care iubește oamenii; binevoitor, generos“, slavon. **чл҃авѣколюбивъ** „idem“ → Ms. 45, Ms. 4389, BB: *iubitor de oameni* (1:6 *et passim*); gr. *φιλότιμος* „demn de a fi venerat; glorios“, slavon. **любочестьнъ** „idem“ → Ms. 45, Ms. 4389, BB: *iubitor de cinste* (18:3); gr. *φιλόψυχος* „care iubește viața“, slavon. **дѹшелюбецъ** „idem“ → Ms. 45, Ms. 4389, BB: *iubitor de suflet* (11:27).

b) *Calcuri lexicale de expresie rezultate prin inversarea ordinii elementelor componente ale modelului grecesc*

— sintagme substantivale: gr. *εὐεργεσία* „binefacere“ (*εὖ* „bine“, *ἐργάζομαι* „a face“), slavon. **благодѣꙗниѥ** „idem“ → Ms. 45: *facere bine,* Ms. 4389, BB: *facere de bine* (16:24); gr. *ὁλοκάρπωμα* „ofrandă arsă complet“ (*ὁλοκαρπόω* < *ὁλος* „întreg“, *καρπός* „fruct“) → Ms. 45, BB: *ardere de tot* (3:6); gr. *πηλουργός* „olar“ (*πηλός* „argilă“, *ἔργον* „activitate“) → Ms. 45, BB: *făcătoriul de lut,* BB: *lucrătoriul de lut* (15:7); gr. *σκιαγράφος* „pictor“ (*σκιά* „umbră“, *γράφω* „a scrie“), slavon. **сѣннописанъ** „idem“ → Ms. 45, BB: *scriitor de umbră* (15:4); gr. *χρυσουργός* „aurar“ (*χρυσός* „aur“,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ἔργον „activitate“), slavon. **златодѣлатель** „idem“ → Ms. 45: *făcător de aur,* BB: *lucrător de aur* (15:19); gr. *χαλκοπλάστης* „meșteșugar care prelucrează arama“ (*χάλκος* „aramă“, *πλάσσω* „a modela“) → Ms. 45: *ziditorul aramei,* Ms. 4389, BB: *ziditor de aramă* (15:19).

3.2.3.2.2. Clasificarea după raportul numeric între elementele componente ale modelului grecesc și cele ale sintagmei românești rezultate prin calchiere

Datorită diferențelor structural-funcționale între română și greacă în privința sistemului de compunere, reproducerea în română a unui model lexical grecesc compus poate suferi omiterea sau adăugarea de elemente din structura modelului, spre deosebire de calchierea unui derivat, când unitatea lexicală nou creată în românește nu poate avea un număr mai restrâns de elemente față de model. Unitatea lexicală românească apărută prin calchierea unui compus grecesc este o sintagmă care poate avea un număr egal, mai mare sau mai mic de membri în comparație cu modelul, în funcție de necesitatea reproducerii cât mai complete a semnificației acestuia. Pe baza acestui criteriu, rezultă următoarele categorii de calcuri lexicale de expresie:

a) *Calcuri lexicale de expresie în structura cărora numărul elementelor componente este egal cu numărul membrilor compusului grecesc model*

Acest tip de sintagme românești se constituie mai ales prin juxtapunere, procedeu mai puțin productiv în limba română, în comparație cu compunerea prin mijloace flexionare.

— sintagme substantivale:

— substantiv determinat de un adjectiv: *bun rod* ← gr. *εὐγένεια* (*εὖ*, *γένος*); *bună cuviință* ← gr. *εὐπρέπεια* (*εὖ*, *πρέπω*); *bună întemeiere* ← gr. *εὐστάθεια* (*εὖ*, *ἵστημι*);

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

— substantiv determinat de un alt substantiv în genitiv: *suferirea răului* ← gr. *ἀνεξικακία* (*ἀνέχω*, *κακός*); *ziditorul aramei* ← gr. *χαλκοπλάστης* (*χάλκος*, *πλάσσω*);

— sintagme adjectivale:

— adjectiv determinat de un adverb: *pururea curător* ← gr. *ἀένναος* (*ἀεί*, *νάω*); *bine plăcut* ← gr. *εὐάρεστος* (*εὖ*, *ἀρεστός*); *bine pornit* ← gr. *εὐκίνητος* (*εὖ*, *κινέω*); *bine cuvios* ← gr. *εὐπρεπής* (*εὖ*, *πρέπω*); *bine nemerit* ← gr. *εὔστοχος* (*εὖ*, *στοχάζομαι*);

b) *Calcuri lexicale de expresie în structura cărora numărul elementelor componente este mai mare decât numărul membrilor compusului grecesc model*

Rezultată prin „supradiferențiere" față de structura modelului grecesc, această procedură deține în text cea mai mare frecvență, fiind cea mai conformă mecanismului românesc de compunere. Elementele suplimentare față de model sunt prepozițiile, cu ajutorul cărora se realizează flexiunea în interiorul sintagmei calchiate.

— sintagme substantivale: *iubire de cinste* ← gr. *φιλοτιμία* (*φιλέω*, *τιμή*); *începător de facere* ← gr. *γενεσιάρχης* (*γένεσις*, *ἄρχω*); *făcător de aur* ← gr. *χρυσουργός* (*χρυσός*, *ἔργον*); *făcătoriu de lut* ← gr. *πηλουργός* (*πηλός*, *ἔργον*); *scriitor de umbră* ← gr. *σκιαγράφος* (*σκιά*, *γράφω*); urâre de streini ← gr. *μισοξενία* (*μισέω*, *ξένος*);

— sintagme adjectivale:

— substantiv precedat de prepoziție și determinat de un adjectiv: *cu bună nădejde* ← gr. *εὔελπις* (*εὖ*, *ἐλπίς*); *cu multă naștere* ← gr. *πολύγονος* (*πολύς*, *γίγνομαι*); *cu multe griji* ← gr *πολύφροντις* (*πολύς*, *φροντίς*); *cu puțin săvârșit* ← gr. *βραχυτελής* (*βραχύς*, *τέλος*); *cu puțini ani* ← gr. *ὀλιγοχρόνιος* (*ὀλίγος*, *χρόνος*); *cu rău meșteșug* ← gr. *κακότεχνος* (*κακός*, *τέχνη*); *de bun fel* ← gr. *εὐφυής* (*εὖ*, *φύω*); *de mult preț* ← gr. *πολυτελής* (*πολύς*, *τέλος*); *de mulți ani* ← gr. *πολυχρόνιος* (*πολύς*, *χρόνος*);

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

— adjectiv determinat de un substantiv (mai rar pronume nedefinit) precedat de prepoziție: *făcut de mână* ← gr. *χειροποίητος* (*χείω*, *ποιέω*); *de toate hrănitor* ← gr. *παντοτρόφος* (*πᾶς*, *τρέφω*); *iubitor de bunătate* ← gr. *φιλάγαθος* (*φιλέω*, *ἀγαθός*); *iubitor de cinste* ← gr. *φιλότιμος* (*φιλέω*, *τιμή*); *iubitor de oameni* ← gr. *φιλάνθρωπος* (*φιλέω*, *ἄνθρωπος*); *iubitor de suflet* ← gr. *φιλόψυχος* (*φιλέω*, *ψυχή*); *îndelungat de viață* ← gr. *μακρόβιος* (*μακρός*, *βίος*); *de ficați mâncător* ← gr. *σπλαγχνοφάγος* (*σπλάγχνον*, *φαγέω*); *de fii omorâtor* sau *ucigător de feciori* ← gr. *τεκνοφόνος* (*τέκνον*, *φονάω*); *purtător de pajiște* ← gr. *χλοηφόρος* (*χλόη*, *φέρω*); *tăietor de pădure* ← gr. *ὑλοτόμος* (*ὕλη*, *τέμνω*); *de frate ucigător* ← gr. *ἀδελφοκτόνος* (*ἀδελφός*, *κτείνω*); *ucigător de prunci* ← gr. *νηπιοκτόνος* (*νήπιος*, *κτείνω*); *zvârlitor de pietre* ← gr. *πετροβόλος* (*πέτρος*, *βάλλω*); *îndelungat la mânie* ← gr. *μακρότιμος* (*μακρός*, *θυμός*); *rău la trudă* ← gr. *κακόμοχθος* (*κακός*, *μόχθος*); *întru tot puternic* ← gr. *παντοδύναμος* (*πᾶς*, *δύναμαι*); *întru tot socotitor* ← gr. *πανεπίσκοπος* (*πᾶς*, *ἐπίσκοπος*);

— adjectiv determinat de adverb (și uneori) precedat de prepoziție: *de bine făcător* ← gr. *εὐεργέτης* (*εὖ*, *ἐργάζομαι*); *de-ntâi zidit* ← gr. *πρωτόπλαστος* (*πρῶτος*, *πλάσσω*); *asemene pătimaș* ← gr. *ὁμοιοπάθης* (*ὅμοιος*, *πάθος*);

— substantiv precedat de prepoziție, determinat de substantiv în cazul genitiv: *în chipul gheții* ← gr. *κρυσταλλοειδής* (*κρύσταλλος*, *εἶδος*);

— sintagme adverbiale:

Ca și în cazul adverbelor derivate, conținutul semantic al adverbelor compuse grecești este echivalat prin calchierea elementelor formale, conform sistemului sintactic românesc, rezultând sintagme adverbiale al căror sens unitar, imitat după cel al modelului, le dă dreptul să fie considerate unități lexicale noi, inovații în interiorul vocabularului (intelectual) românesc. Ca exemple, amintim aici sintagmele adverbiale *cu bună învățătură* (13:11) și *cu bună vârtute* (8:1), care

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

atât în Ms. 45, cât și în BB reproduc semantic și formal adv. gr. *εὐμαθῶς* (*εὖ* „bine“, *μανθάνω* „a învăța“) și, respectiv, *εὔρωστος* (*εὖ*, „bine“, *ῥώννυμι* „a întări“).

c) *Calcuri lexicale de expresie formate prin omiterea unor elemente ale compusului grecesc model*

Categoria aceasta este foarte rar reprezentată, deoarece principiul traducerii literale, respectat cu strictețe, impunea reproducerea element cu element a membrilor compuselor grecești. Exemplificăm totuși acest tip de calcuri cu două cazuri.

Compusul grecesc *στενοχωρία* „neliniște“ (*στενός* „îngust, strâmt“, *χῶρος* „spațiu“) este transpus prin subst. rom. *îngustare,* unitate care din punct de vedere semantic reprezintă un împrumut de sens figurat, sensul „neliniște“ al gr. *στενοχορία*, iar din punct de vedere formal omisiunea unuia dintre elementele compusului grecesc, și anume *χώρος* „loc“. Din model au fost împrumutate doar sensul și valoarea nominală, transferate prin derivare asupra corespondentului românesc nominal al adjectivului grecesc *στένος*, „îngust“. Într-un al doilea exemplu, adjectivul *πάρεδρος* „care este așezat alături de“ (*παρα-* „alături“, *ἕδρα* „scaun“) (9:4) a fost tradus în Ms. 45 prin adj. *stătător,* ceea ce reprezintă o calchiere imperfectă, datorită ignorării elementului de compunere *παρα-* „alături“; această insuficiență a fost remarcată de revizorii finali, deoarece în BIBL. 1688 găsim sintagma *așezător alăturea.*

În alte cazuri, un compus grecesc este redat printr-un derivat românesc ad hoc, care are comun cu modelul doar elementul central din punct de vedere semantic al compusului. De exemplu, vb. gr. *ὁπλοποιέω* „a confecționa arme“, atestat, după BAILLY, s.v., doar în acest loc din SEPT., inspiră traducătorului creația lexicală *a întrarma* (5:18), derivat al cărui radical corespunde elementului *ὅπλον* „armă“ din compusul grecesc, sensul gr. *ποιέω* „a face“ rămânând să fie redat de prefixoidul *într-*. Caracterul „anormal“ al acestei creații lexicale a determinat înlocuirea ei în Ms. 4389 și în BB prin perifrazele

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

va lua arma râvnirei și, respectiv, *lua-va întrarmarea,* inspirate de prototipul slavon **приметъ всеоружие рвение.**

3.2.3.2.3. Clasificarea după gradul de adecvare semantică față de elementele compusului grecesc model

Uneori, la interferența dintre sistemele semantice românesc și, respectiv, grecesc, procesul de calchiere conducea la crearea, în textul rezultat prin traducere, a unor structuri semantice perfect identice, ca spectru semantic și ca valoare designativă. Examinarea atentă a faptelor ne relevă grade diferite de adecvare a sintagmei lexicale românești rezultate prin calchiere în raport cu modelul său și în raport cu necesitățile de semnificare reclamate de context.

3.2.3.2.3.1. Calcuri lexicale de expresie rezultate din echivalarea exactă a semnificațiilor ambelor elemente ale compusului grecesc

— sintagme substantivale: gr. *ἀνεξικακία* „resemnare“ (*ἀνέχω* „a suporta“, *κακός* „rău“) → *suferirea răului* (Ms. 45, BB), gr. *εὐγένεια* „noblețe (sufletească)“ (*εὖ* „bine“, *γένος* „naștere“) → *bun rod* (Ms. 45), *neamul cel bun* (Ms. 4389); gr. *εὐεργεσία* „binefacere“ (*εὖ* „bine“, *ἐργάζομαι* „a face“) → *facere bine* (Ms. 45), *facere de bine* (Ms. 4389, BB); gr. *εὐπρέπεια* „aspect exterior nobil; distincție“ (*εὖ* „bine“, *πρέπω* „a se remarca, a se distinge“) → *bună cuviință* (Ms. 45, BB); gr. *εὐσέβεια* „pietate“ (*εὖ* „bine“, *σέβομαι* „a venera“) → *bună credință* (Ms. 45, BB), *credința cea bună* (Ms. 4389); gr. *πηλουργός* „olar“ (*πήλος* „argilă“, *ἔργον* „activitate“) → *făcătoriul de lut* (Ms. 45), *lucrătoriul de lut* (BB); gr. *σκιαγράφος* „pictor“ (*σκιά* „umbră“, *γράφω* „a scrie) → *scriitor de umbră* (Ms. 45, BB); gr. *φιλοτιμία*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„dragoste pentru onoruri; ambiție“ (*φιλέω* „a iubi“, *τιμή* „onoare, considerație“) → *iubire de cinste* (Ms. 45, BB); gr. *χρυσουργός* „aurar“ (*χρυσός* „aur“, *ἔργον* „activitate“) → *făcător de aur* (Ms. 45), *lucrător de aur* (BB); gr. *χαλκοπλάστης* „meșteșugar care prelucrează arama“ (*χάλκος* „aramă“, *πλάσσω* „a modela“) → *ziditorul aramei* (Ms. 45), *ziditor de aramă* (Ms. 4389, BB);

— sintagme adjectivale: gr. *ἀδελφοκτόνος* „fratricid“ (*ἀδελφός* „frate“, *κτείνω* „a ucide“) → *de frate ucigător* (Ms. 45), *ucigător de frate* (Ms. 4389, BB); gr. *ἀέννααος* „care curge dintotdeauna“ (*ἀεί* „întotdeauna“, *νάω* „a curge“) → *pururea curgător* (Ms. 45), *pururea curător* (BB); gr. *ἔμφυτος* „înnăscut“ (*ἐν* „în interior“, *φύω* „a face să crească“) → *înlontru răsădit* (Ms. 45, Ms. 4389, BB); gr. *εὔελπις* „care are o bună speranță“ (*εὖ* „bine“, *ἐλπίς* „speranță“) → *cu bună nădejde* (Ms. 45, BB), *în bună nădejde* (Ms. 4389); gr. *εὐεργετικός* „binefăcător“ (*εὖ* „bine“, *ἐργάζομαι* „a face“) → *de bine făcător* (Ms. 45, BB), *făcător de bine* (Ms. 4389); gr. *εὐκίνητος* „mobil“ (*εὖ* „bine“, *κινέω* „a pune în mișcare“) → *bine clătinat* (Ms. 4389); gr. *εὐπρεπής* „distins“ (*εὖ* „bine“, *πρέπω* „a se distinge, a se face remarcat“) → *bine cuvios* (Ms. 45, BB); gr. *κακόμοχθος* „care se supune unui efort inutil“ (*κακός* „rău“, *μόχθος* „efort, chin“) → *rău la trudă* (Ms. 45), *ostenitoriul de răutate* (Ms. 4389); gr. *κακότεχνος* „viclean, perfid, insidios“ (*κακός* „rău“, *τέχνη* „meșteșug, abilitate“) → *cu rău meșteșug* (Ms. 45, Ms. 4389, BB); gr. *μονογενής* „unic“ (*μόνος* „singur, unic“, *γίγνομαι* „a se naște“) → *sângur născut* (Ms. 45, BB) etc.

3.2.3.2.3.2. Calcuri lexicale de expresie rezultate din echivalarea aproximativă a semnificațiilor elementelor compusului grecesc model

Teoretic, s-ar putea invoca aici două cazuri: 1. echivalarea aproximativă numai a unuia dintre elementele compusului model și 2. echivalarea aproximativă a ambilor membri ai

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

compusului grecesc. În practica textuală însă, cu rare excepții, întâlnim mai ales primul caz.

— sintagme substantivale

Substantivul grecesc *εὐδράμεια* „vigoare“ (*εὖ* „bine“, *δραίνω* „a intenționa să faci un lucru“) este transpus, în urma analizei „formei interne“, prin sintagma *bună prindere*; echivalența semantică între verbele *δραίνω* și *a prinde* este doar aproximativă, fapt care a fost remarcat și de revizorii finali ai textului, care au preferat o simplă traducere prin unitatea lexicală *prindere*, obnubilând prin aceasta semnificația întregului context sintagmatic. În cazul gr. *εὐστάθεια* „stabilitate“ (*εὖ* „bine“, *ἵστημι* „a sta“), atât Milescu, traducătorul inițial, sau revizorii săi moldoveni, cât și revizorii finali ai traducerii au preferat forma calchiată *bună întemeiere,* deși între verbele *a întemeia* și *ἵστημι* „a sta“ echivalența este aproximativă.[238]

Un fenomen interesant se petrece atunci când ambii membri ai compusului grecesc sunt calchiați la nivelul semnificatului, prin confuzia sensurilor contextuale cu cele etimologice. De exemplu, adj. *γενεσιάρχης* „conducător al unei semințiie“ a prilejuit calcul lexical de expresie *începător de facere* (Ms. 45, BB), la care este evidentă confuzia între sensurile „naștere“ și „semințiie, rasă“ ale subst. gr. *γένεσις*, ca și între sensurile „a începe“ și „a conduce“ ale verbului grecesc *ἄρχω*. Versiunea din Ms. 4389 prezintă sintagma *începătoriul neamurilor*, în care numai unul dintre membrii compusului model este calchiat la nivelul semnificatului, celălalt fiind echivalat corect (gr. *γένεσις*, slavon. ѓодѣ „neam“).

— sintagme adjectivale: gr. *βραχυτελής* „care se sfârșește repede“ (*βραχύς* „scurt“, *τέλος* „sfârșit“) → *cu puțin săvârșit* (Ms. 45); gr. *εὔστοχος* „capabil de a atinge ținta“ (*εὖ*

[238] Același model grecesc, subst. *εὐστάθεια*, apare transpus în texte tipărite la Blaj, la jumătatea secolului al XVIII-lea, prin calcul lexical *bună stare* (vezi PURDELEA-SITARU), ceea ce reprezintă o echivalare exactă a ambilor membri ai compusului grecesc.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„bine“, *στόχος* „țintă“) → *bine nimerit* (Ms. 45, BB), *direpт nimeritor* (Ms. 4389); gr. *εὐφυής* „născut în mod fericit“ (*εὖ* „bine“, *φύω* „a face să se nască“) → *de bun fel* (Ms. 45); gr. *ὀλιγοχρόνιος* „care are o durată scurtă; efemer“ (*ὄλιγος* „puțin“, *χρόνος* „timp“) → *cu puțini ani* (Ms. 45, BB); gr. *ὁμοιοπάθης* „care are o natură asemănătoare“ (*ὅμοιος* „asemănător“, *πάθος* „stare de suflet agitată“) → *de o samă chinuit* (Ms. 45), *asemene pătimaș* (BB), *într-un chip pătimaș* (Ms. 4389); gr. *πολυχρόνιος* „care durează mult timp“ (*πολύς* „mult“, *χρόνος* „timp“) → *de mulți ani* (Ms. 45)[239].

3.2.3.2.4. Clasificarea după raportul între valoarea designativă a sintagmei rezultate prin calchiere și suma semnificațiilor elementelor componente

În funcție de acest criteriu se disting două clase de sintagme calchiate, pentru care ofer câteva exemple în cele ce urmează.

3.2.3.2.4.1. Calcuri lexicale de expresie a căror desemnare de ansamblu rezultă din suma semnificațiilor elementelor componente ale expresiei

Prin reproducerea, exactă sau aproximativă, a semnificațiilor elementelor componente ale modelului, sintagma românească rezultată prin calchiere desemnează, ca unitate lexicală, o noțiune al cărei spectru semantic se constituie prin adiționarea noțiunilor desemnate de elementele lexicale componente, luate fiecare în parte. De exemplu, sintagma substantivală *iubire de cinste,* modelată după gr. *φιλοτιμία*, și slavon. *любочестие*, lexeme care semnifică în limbile

[239] Această ultimă opțiune a putut fi determinată de versiunea slavonă, unde apare adj. *многолѣтьнъ*, sau de atracția gr. *πολυετής* „care durează de mulți ani“ (*πολύς* „numeros“, *ἔτος* „an“), calchiat la rândul său în alt loc (4:16) prin sintagma *de mulți ani.*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

respective „dragostea pentru onoruri, ambiția“, reconstituie această semnificație generală prin asocierea sensurilor lexemelor *iubire* și *cinste.*

— sintagme substantivale: *bună credință* ← gr. *εὐσέβεια*; *bună cuviință* ← gr. *εὐπρέπεια*; *facere bine* ← gr. *εὐεργεσία*; *făcător de aur* ← gr. *χρυσουργός*; *făcătoriul de lut* ← gr. *πηλουργός*; *urâre de striini* ← gr. *μισοξενία*; *ziditorul aramei* ← gr. *χαλκοπλάστης*.

— sintagme adjectivale: *bine cuvios* ← gr. *εὐπρεπής* ; *direpț nimeritor* ← gr. *εὔστοχος*; *bine plăcut* ← gr. *εὐάρεστος*; *bine pornit* ← gr. *εὐκίνητος*; *cu bună nădejde* ← gr. *εὔελπις*; *în chipul gheții* ← gr. *κρυσταλλοειδής*; *iubitor de bunătate* ← gr. *φιλάγαθος*; *iubitor de oameni* ← gr. *φιλάνθρωπος*; *îndelungat de viață* ← gr. *μακρόβιος*; *făcător de bine* ← gr. *εὐεργέτης*; *de frate ucigător* ← gr. *ἀδελφοκτόνος*; *cu multe părți* ← gr. *πολυμερής*; *de toate hrănitor* ← gr. *παντοτρόφος*; *ucigător de prunci* ← gr. *νησιοκτόνος*; *zvârlitor de pietre* ← gr. *πετροβόλος*.

3.2.3.2.4.2. Calcuri lexicale de expresie a căror desemnare de ansamblu diferă de suma semnificațiilor elementelor componente

Calcurile lexicale de acest tip sunt caracterizate de faptul că prin unitatea lexicală nou creată traducătorul intenționează să echivaleze desemnarea unității model, care nu transpare totuși prin simpla traducere a membrilor componenți ai acesteia. De exemplu, deși membrii compusului model sunt echivalați corect prin substantivele *umbră* și *scriitor*, desemnarea de ansamblu „pictor“ a modelului grecesc, subst. *σκιαγράφος* (*σκιά* „umbră“, *γράφω* „a scrie“), nu poate fi realizată de sintagma românească *scriitor de umbră*. Iată alte câteva exemple de acest tip:

— sintagme substantivale: *bună întemeiere* ← gr. *εὐστάθεια* „stabilitate“ (*εὖ* „bine“, *ἵστημι* „a sta“); *bun rod* ← gr. *εὐγένεια* „noblețe“ (*εὖ* „bine“, *γίγνομαι* „a se naște“);

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

bună prindere ← gr. *εὐδράμεια* „vigoare“ (*εὖ* „bine“, *δραίνω* „a intenționa să facă“): *suferirea răului* ← *ἀνεξικακία* „resemnare“ (*ἀνέχω* „a suporta“, *κακός* „rău“);

— sintagme adjectivale: *de bun fel* ← gr. *εὐφυής* „născut în mod fericit“ (*εὖ* „bine“, *φύω* „a face să se nască“); *iubitor de cinste* ← gr. *φιλότιμος* „demn de venerație, glorios“ (*φιλέω* „a iubi“, *τιμή* „stimă, considerație“); *îndelungat la mânie* ← gr. *μακρότιμος* „răbdător“ (*μακρός* „lung“, *θυμός* „mânie“); *înlontru răsădit* ← gr. *ἔμφυτος* „înnăscut, firesc“ (*ἐν* „în interiorul“, *φύω* „a face să se nască“); *cu multă naștere* ← gr. *πολύγονος* „prolific“ (*πολύς* „numeros“, *γίγνομαι* „a se naște“).

Un caz special al acestui tip de calc lexical privește unități lexicale rezultate în urma echivalării mecanice a radicalilor membrilor componenți ai modelului grecesc, prin ignorarea sensurilor particulare ale lexemelor componente. De exemplu, subst. gr. *γενεσιάρχης* „conducător al unei seminții“, un compus din subst. *γένεσις* „rasă, neam“ și vb. *ἄρχω* „a conduce“, a fost perceput de traducător ca fiind compus din *γένεσις* „naștere“ și *ἄεχω* „a începe“, așa încât desemnarea reală a termenului grecesc este imposibil să transpară în rom. *începător de facere* (Ms. 45, BB). Orientându-se după versiunea slavonă, unde apare compusul ***родоначалникъ***, la rândul său un calc al prototipului grecesc, autorul Ms. 4389 echivalează greșit numai unul dintre membrii compusului, producând calcul *începătoriul neamurilor*.

3.2.4. Creații lexicale libere inspirate de model

Un tip special de calcuri din clasa mai largă a inovațiilor lexicale „de împrumut“ îl constituie categoria creațiilor lexicale a căror apariție este determinată și condiționată de contactul lingvistic, dar care nu reprezintă o copie exactă a modelului. Fără să capete o denumire proprie, formații

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

lexicale precum germ. *Halbinsel*, modelat după lat. *paeninsula*, au fost remarcate de SANDFELD, p. 171, și considerate de acest cercetător drept rezultate ale unei traduceri „mai libere". Criteriul distinctiv al clasei creațiilor lexicale de acest tip este prezența, în procesul contactului lingvistic, a unui model aloglot de care însă, spre deosebire de calcurile lexicale de expresie propriu-zise, noua unitate lexicală nu este dependentă din punctul de vedere al formei.[240]

Copiat doar parțial și aproximativ, lexemul model acționează în aceste cazuri ca un stimul pentru lexicalizarea unei noi noțiuni, fără să sugereze și „forma internă" exactă a noii formațiuni lexicale în „limba primitoare". În cele trei versiuni paralele ale primei traduceri românești integrale a Bibliei, creațiile lexicale inspirate de model se produc de obicei în locurile în care respectarea strictă a principiului literalității nu mai este posibilă, transferul integral al semnificațiilor reclamând constituirea unor unități lexicale noi, care să fie echivalente din punct de vedere semantic modelului grecesc. De exemplu, din necesitatea de a echivala semnificația adjectivului gr. *εὐμελής* „armonios, melodios" (17:19) (un compus din *εὖ* „bine" și *μέλος* „cântec"), a apărut creația lexicală *plin de viers* (Ms. 45), o sintagmă adjectivală care nu reproduce forma modelului său; în BB această formulă a fost

[240] Vezi BETZ 1949, p. 28, care definește „creația lexicală de împrumut" (*Lehnschöpfung*) drept *formal unabhägig Neubildung eines Wortes zur Übersetzung eines fremden* („un construct nou, independent din punct de vedere formal, creat pentru a traduce un cuvânt străin"); vezi și WEINREICH, p. 51, care prin *loan creations* înțelege *new coinages which are stimulated not by cultural innovations, but by the need to match designation available in a language in contact* („creații lexicale noi stimulate nu de inovații culturale, ci de nevoia de a echivala o desemnare disponibilă într-o limbă de contact"). Vezi, de asemenea, Humbley, pp. 62–64, unde, sub denominația *création lexicale d'inspiration étrangère*, sunt distinse „creații parțiale" și „creații totale", după gradul de divergență formală al noii unități lexicale față de modelul său.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

înlocuită cu sintagma *cu bun viersu*, ceea ce reprezintă un calc lexical de expresie, o imitație exactă a gr. *εὐμελής*. Și sintagma adjectivală *bun la încordat* (5:21) poate fi considerată o astfel de creație, întrucât paralelismul său cu modelul grecesc, adj. *εὔκυκλος* „bine rotunjit“ (*εὖ* „bine“, *κύκλος* „cerc“), este doar aproximativ.

Un alt compus grecesc, adj. *ἀκρότομος*, atestat de BAILLY, s.v., doar în SEPT., ca atribut al pietrei de construcție, cu sensul literal „care are extremitățile tăiate“ (*ἄκρος* „extremitate, vârf“, *τέμνω* „a tăia“) a fost echivalat în românește prin adj. *încolțurat* (Ms. 45) și *colțurat* (BB), forme inspirate doar de elementul *ἀκρός* „extremitate, vârf“ din compusul grecesc model. Tot o creație lexicală inspirată de model este și unitatea apărută atunci când unul dintre elementele compusului grecesc este ignorat, nemaifiind tradus: gr. *γενεσιουργός* „care creează lumea“ (*γένεσις* „naștere, creație“, *ἐργάζομαι* „a face, a crea“) este redat prin adj. rom. *făcătoriu* (Ms. 45, BB) sau *născătoriu* (Ms. 4389)[241].

Un excelent exemplu pentru a ilustra efortul conștient al traducătorilor spre o transpunere integrală a semnificațiilor originalului grecesc în limba română ni-l oferă calchierea unui concept foarte complex, cum este cel desemnat de subst. gr. *σωφροσύνη*, termen care, în filozofia clasică grecească, desemna starea de echilibru a minții și a sufletului; în SEPT., Înțel. 8:8 *et passim*, acest termen are sensul „temperanță, moderație“ (VULG.: *sobrietas*, PIROT-CLAMER: *modération*, BIBL. JER.: *temperance*). Pe când autorul Ms. 4389 a preferat o traducere aproximativă, echivalând lat. *sobrietas* și slavon. **цѣломѫдрие** prin subst. *trezire*, în Ms. 45 și BB apare sintagma *întregăciunea minții*, o creație liberă prin care s-a încercat să se transpună sensul central al gr. *σωφροσύνη* (*σάος* „intact“, *φρήν* „sediu al inteligenței și al afectelor“). Traducătorul reține în lexiconul său curent această creație,

[241] Putem presupune aici și o influență directă a VULG., unde apare subst. *creator* (13:5).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

căci o vom regăsi adaptată și la transpunerea corespondenților adjectival și adverbial: adj. gr. *σώφρων* → *întreg la minte* (Iosip, 2); adv. gr. *σωφρόνως* → *cu întregăciunea* [*minții*] (Înțel. 9:11).

În sfârșit, mai relevăm un caz interesant de creație lexicală favorizată de contactul lingvistic în substantivul *puitură* (Ms. 4389), unde se utilizează sufixul lexical *-ură* pentru a marca formal o distincție semantică suplimentară față de calcul lexical de semnificat *punere* (Ms. 45, BB) ← gr. *θέσις* „ordine a elementelor într-un întreg; dispoziție", lat. *dispositio* „idem", slavon. **расположение** „idem" (7:19); nesatisfăcut probabil de această soluție, câteva versete mai jos, când apare din nou, traducătorul renunță la creația *puitură* (în expresia *puitura stelelor* „dispoziția aștrilor"), înlocuind-o cu calcul lexical de semnificat *așezământ*, ceea ce dovedește nu inconsecvență, ci mai degrabă un efort sistematic și conștient de adaptare semantică și formală a unor concepte abstracte.

3.2.5. Câteva considerații conclusive referitoare la calcul lexical în Biblia de la București

Încercarea de față, prin caracterul său preponderent descriptiv, reprezintă doar posibilul început al unei investigații mai ample, care ar fi în măsură să faciliteze formularea unor concluzii cât mai nuanțate privitoare atât la locul Bibliei de la 1688 în istoria contactelor lingvistice româno-grecești, cât și la funcțiile și ponderea calchierii lexicale în epoca veche a limbii române literare. Finalizarea ediției critice a BB în cadrul seriei *Monumenta linguae Dacoromanorum* ne va pune la dispoziție întregul material lingvistic necesar formulării unor concluzii deplin întemeiate. Considerațiile care urmează constituie doar o schițare a conținutului acestor concluzii.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

3.2.5.1. Stimularea, prin calchiere, a productivității derivării și compunerii, ca mijloace interne de realizare a creativității lexicale

Un efect direct al transferului lingvistic, determinat deopotrivă de calchiere și de traducerea propriu-zisă, este stimularea prin contactul cu modelul limbii grecești a principalelor mijloace interne ale creativității lingvistice. Marea frecvență a derivatelor nominale cu sufixul de agent *-tor*, de exemplu, fenomen care caracterizează limba română literară veche încă din secolul al XVI-lea[242], se explică, în cazul traducerii integrale a Bibliei, prin necesitatea de a echivala (prin traducere sau calc lexical) participiul prezent activ al verbelor grecești sau derivatele nominale cu sufixul *-τις* sau *–τε(ρ)* de la radicali verbali, forme extrem de frecvente în limba greacă.

Dacă semnificația categorială „agent“ este echivalată complet prin sufixul românesc *-tor*, transpunerea conținutului lexical propriu-zis poate conduce la următoarele cazuri:

a) *sensul contextual al radicalului modelului este echivalat perfect*

Acest tip de transfer poate fi considerat o traducere, favorizată de izomorfismul în acest punct al structurii semantice a celor două limbi aflate în contact: *alegător* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *αἱρέτις* „care alege“ (8:4); *auzitor* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *ἀκουστής* „care aude“ (1:6); *luminător* (Ms. 45, BB) ← gr. *φωστήρ* „care luminează“ (13:2); *socotitor* (Ms. 45, BB) ← gr. *ἐπίσκοπος* „care cere socoteală“ (1:6).

b) *sensul contextual al radicalului modelului este echivalat aproximativ*

[242] Vezi ASAN, pp. 206–207, și MIHĂILĂ, p. 538.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Simpla reproducere a radicalului nu satisface necesitățile transferului integral al sensului, unitățile românești rezultate putând fi considerate calcuri lexicale de semnificat: *isprăvitor* (Ms. 45) sau *îndireptătoriu* (Ms. 4389, BB) ← gr. *ῥρθότης* „reformator“ (7:16); *învățător* (Ms. 45, Ms. 4389, BB) ← gr. *μύστις* „care inițiază într-o taină“ (8:4); *mutător* (Ms. 4389) sau *pornitor* (Ms. 45, BB) ← gr. *κινητικός* „mobil“, lat. *mobilis*, slavon. **подвижѣишъ** „idem“ (7:23).

Ca exemplu de afix activizat prin contactul lingvistic româno-grecesc poate fi citat și prefixul românesc *ne-*, solicitat să reproducă derivatele grecești cu prefixul *ἀν-*.[243]

Cât privește compunerea, între puținele elemente de compunere productive în limba română, adverbul *bine* și-a căpătat acest statut tocmai datorită numărului mare de elemente lexicale compuse care au apărut în limba română literară veche prin calchiere după modele grecești sau slavone compuse cu adverbele *εὖ* și, respectiv, **добро**.

3.2.5.2. Ponderea modelelor auxiliare, slavon și latin

Apariția Bibliei de la 1688 reprezintă triumful curentului grecizant în cultura românească veche, momentul acesta marcând începutul unei perioade de intens contact lingvistic româno-grecesc. Textul model fundamental al traducerii a fost, pentru versiunea care se va tipări la București, *Septuaginta*; cu toate acestea, utilizarea de către cărturarii români care s-au preocupat succesiv de realizarea unei versiuni românești cât mai bune și a versiunilor slavonă și latină ca instrumente auxiliare („de control“) dovedește o atitudine culturală mai complexă, determinată în primul rând de grija traducătorilor de a transpune conținutul cât mai aproape de litera textului sacru.

[243] Vezi *supra*, § 3.2.3.1.1.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Dacă, asociindu-l altor fapte, precum alegerea ca izvoare a unor ediții prestigioase în epocă și intenția inițială de a transpune și întregul aparat critic al edițiilor model, putem interpreta scrupulul „filologic“ al exactității transpunerii drept un semn al umanismului renascentist (vezi CÂNDEA, *passim*), nu-i mai puțin adevărat că utilizarea concomitentă și comparativă a unor versiuni diferite a fost o practică curentă a traducerilor biblice, începând chiar cu Hieronymus, care, pentru a redacta Vulgata, a utilizat nu doar textul ebraic, ci și diverse versiuni grecești.

În cultura românească veche, metoda comparării izvoarelor nu era nici ea o noutate, dacă ar fi să ne referim doar la câteva dintre cele mai importante traduceri religioase anterioare. Autorii *Paliei de la Orăștie* (1581), de pildă, au utilizat, pe lângă versiunea maghiară a lui Heltai, și Vulgata (vezi ROQUES, pp. XLIX și urm.), Noul Testament de la Bălgrad (1648) a fost tradus după versiunile greacă, slavonă și latină (vezi ȚEPELEA, pp. 274 și urm.), iar Dosoftei recurgea des la Vulgata în activitatea sa de traducător (vezi MOLDOVEANU, MISCELL., pp. 420 și urm.).

Raportându-și acțiunea de forjare a propriei limbi de cultură la toate cele trei modele lingvistice de autoritate ale culturii medievale, traducătorii români facilitau astfel accesul societății culte românești la „comunitatea conceptuală europeană“ (BETZ 1949, p. 9), fundamentată pe moștenirea greco-latină și creștină. Pentru a putea deveni o cultură „majoră“ în secolele care vor urma, cultura românească a secolelor al XVI-lea și al XVII-lea a trebuit să adopte mai întâi conceptele elementare ale gândirii și sensibilității general-europene, concepte lexicalizate mai întâi și în mod preponderent în cele trei limbi clasice și liturgice, limbile internaționale ale mediilor cultivate. Până să ajungă la faza de a se putea diversifica stilistic și de a-și crea limbaje și terminologii specializate (proces care a început în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea), limba română a apelat la limbile clasice

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

nu ca la niște simple rezervoare pentru împrumuturi lexicale, ci, procedând în acest sens asemenea limbilor literare occidentale moderne în faza primă a contactului lor cu latina, ca la niște modele pentru specializarea semantică și pentru formarea de noi unități lexicale, cu mijloace semantice și formale proprii (*cf*. MIGLIORINI, p. 77).

Analiza comparativă suplimentară a versiunilor slavonă și latină îi permitea traducătorului să sesizeze mai exact structura internă a termenilor greceşti, deoarece, de cele mai multe ori, corespondenții slavoni sau latinești ai unor unități românești calchiate erau ei înșiși calcuri lexicale după prototipuri greceşti.[244] Prezența unei forme calchiate după greacă în OSTROG și VULG. constituia, desigur, pentru cărturarul român, un stimulent și un model deopotrivă. Complexa dinamică a traducerii oferă însă numeroase exemple când calcul românesc nu se poate explica decât prin raportare directă la modelul grecesc, la fel cum, sporadic în Ms. 45, dar mai frecvent în Ms. 4389, versiunile slavonă și latină sunt cele care au furnizat modelul care va fi calchiat.

Un exemplu interesant pentru urmărirea dinamicii calchierii și a împrumutului lexical îl oferă transpunerea subst. gr. *διορθωτής*, lexem care, cu sensul „corector; emendator", a pătruns ca atare în limba română, fiind, în forma *diortositor*, frecvent folosit ca termen tehnic în textele din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (vezi GÁLDI, p 173). În SEPT., Înțel. 7:15, gr. *διορθωτής* are, după BAILLY, s.v., sensul „reformator; îndrumător". Ambele sensuri, atât cel de „corector", cât și cel de „reformator", au fost preluate

[244] RÖNSCH, *passim*, evidențiază în ampla cercetare comparativă întreprinsă asupra Vulgatei și Italei numeroase „grecisme rezultate printr-o transpunere mecanică" (*Gräzismen der rohren Transcription*). Frecvente în toate traducerile inițiale ale textului biblic, aceste forme primare de transfer lingvistic au fost numite, cu o sintagmă fericită, „structuri interlingvistice de compromis" (*interlinguistischen Kompromißstrukturen*) de SCHWANZER, pp. 1067 și urm.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

prin calchiere atât de lat. *emendator*, cât și de slavon. ***исправитель***. În locul citat, sintagma grecească *διορθωτής σοφῶν* (lat. *sapientium emendator*, slavon. ***премѫдрыхъ исправитель***) a fost transpusă în BB și Ms. 4389 prin formula calchiată *îndireptătoriul înțelepților*, printr-o procedare de transfer analoagă cu cea a autorilor versiunilor latină și slavonă și inspirată probabil de acestea. Milescu (sau revizorul său moldovean) preferă însă să echivaleze gr. *διορθωτής* prin subst. *isprăvitor*, desigur sub presiunea formală corespondentului din versiunea slavonă. Sensul etimologic al verbului românesc *a isprăvi*, împrumutat din slavonă (slavon. ***исправити*** „a îndrepta; a corecta“) era încă frecvent actualizat în textele literare cu caracter religios din secolele al XVI-lea și al XVII-lea (vezi DA, s.v.), așa încât este greu de stabilit dacă opțiunea de transfer din Ms. 4389 este un calc lexical de semnificat pe baza omofoniei cu corespondentul din OSTROG, sau o traducere exactă prin utilizarea unui împrumut neologistic textual; oricum, în ambele cazuri posibile, consultarea modelului slavon pare să fi fost decisivă.

Un fenomen de traducere explicabil prin presiunea versiunii slavone poate fi considerat și activizarea sensului etimologic al unui termen românesc de origine slavonă (împrumutat de limba română în secolele anterioare), în contexte în care în OSTROG apare etimonul cuvântului românesc respectiv sau un derivat al acestuia. În Înțel. 7:19, de exemplu, gr. *ἀλλαγή* „schimbare“, lat. *permutatio* „idem“, a fost transpus prin rom. *primenire* (Ms. 45), *premeneală* (Ms. 4389) și, din nou, *premenire* (BB), fiindcă în OSTROG apărea subst. ***прѣмѣна*** „schimbare“, cuvânt din aceeași familie lexicală cu verbul slavon ***прѣмѣнити***, etimonul verbului românesc *a primeni*, de la care au derivat formele substantivale utilizate. Același procedeu poate fi remarcat și în Înțel. 8:12, unde gr. *δυνάστης* „persoană care deține puterea“ a fost echivalat în Ms. 45 și în BB prin subst. *silnic*, după corespondentul slavon. ***силникъ*** „persoană care deține puterea“.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Și în acest caz avem de-a face cu reactivarea sensului etimologic „care deține puterea“ al adj. rom. *silnic*, utilizat cu acest sens și cu valoare substantivală încă de Coresi (vezi TDRG, s.v.).

În alt loc, Înțel. 12:17, subst. gr. *τελειότης*, cu sensul contextual „deplinătate, perfecțiune“, a fost transpus în Ms. 45 și în BB prin rom. *săvârșire*; termenul corespondent din OSTROG, slavon. **съвръшенъство**, la rândul său un calc după gr. *τελειότης*, a inspirat desigur opțiunea traducătorului român. Acest procedeu, care poate fi considerat deopotrivă calc lexical și împrumut, după modelul la care îl raportăm, a fost impus de tendința sistematică a traducătorilor de a evita împrumuturile directe, atunci când trebuiau transpuse noțiuni încă nelexicalizate în limba română. Substantivul grecesc *κύκλος* „orbită (a astrelor)“, calchiat semantic de slavon. **кр҃гъ** „idem“, a fost transpus în Ms. 45 și în BB prin subst. rom. *crug* (7:19), un împrumut preexistent din slavonă, aflat la îndemâna traducătorului.[245]

„Atracția etimologică“ a modelului slavon s-a putut produce și în selecția elementelor unei sintagme care calchiază un compus grecesc, traducătorul utilizând corespondentele

[245] Denumit de HUMBLEY, p. 61, *analogie*, fenomenul de facilitare a transferului semantic prin analogia formală a termenilor corespondenți se înregistrează frecvent în cadrul contactului lingvistic dintre limbi înrudite. În textele supuse aici analizei, acest mecanism al calchierii prin analogie formală funcționează și în raport cu lexemele grecești, mai rar însă, pentru că și înrudirea dintre română și greacă este mai puțin evidentă, elementele lexicale comune fiind de fapt vechi împrumuturi grecești în limba română. Un exemplu de acest tip este substantivul rom. *fărmăcătură* (Ms. 45, BB, care adoptă în context extinderea de sens „utilizare a mijloacelor de vindecare“ de la gr. *φαρμακεία* (12:4), pe baza asemănării formale datorate înrudirii etimologice. Tot astfel, gr. *ὁμοιοπάθης* „care are o natură asemănătoare“ (7:3) a fost calchiat prin sintagmele *asemene pătimaș* (BB) și *într-un chip pătimaș* (Ms. 4389), prin atracția etimologică a gr. *πάθος*, lexem din aceeași familie lexicală cu gr. *πάθημα*, etimonul rom. *patimă*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

formale românești ale membrilor compusului slavon corespondent: adjectivul românesc *iubitor de cinste* (← gr. *φιλότιμος* „demn de veneraţie, glorios“), reflectă îndeaproape slavon. **любочестьнъ** „idem“. Observaţia este valabilă şi pentru substantivul corespunzător, gr. *φιλοτιμία* fiind reprodus prin calcul lexical de expresie *iubire de cinste*, după slavon. **любочестие**.[246]

Pentru noţiunea „noblеţe (sufletească)“, la exprimarea căreia în Ms. 45 şi Ms. 4389 se utilizează calcurile de expresie *bun rod* şi, respectiv, *neamul cel bun*, echivalente ale gr. *εὐγένεια*, lat. *generatio*, slavon. **благородие**, revizorii finali utilizează împrumutul de origine slavonă *blagorodie*, pătruns în textele literare într-o epocă anterioară, dar actualizat aici datorită prezenţei în OSTROG a etimonului său.

Alteori, în intenţia de a reda integral toate valorile semantice ale modelului, traducătorul inventează o unitate lexicală nouă, alipind la un radical românesc un prefix identic cu cel deţinut de corespondentul slavon: subst. *precuvioşie*, care traduce gr. *ὁσιότης* „pietate, sfinţenie“, a fost modelat în mod evident după corespondentul slavon, subst. **прѣподобие**. Acest procedeu îşi are precedentul în traducerile româneşti din slavonă din secolul al XVI-lea. În *Psaltirea Scheiană* întâlnim calcuri lexicale precum vb. *a preaînălţa* ← slavon. **прѣвъзнести** sau subst. *preamândrie* ← slavon. **прѣмѫдростъ**, iar în *Pravila ritorului Lucaci* (1581) subst. *preaînţelepciune* ← acelaşi slavon. **прѣмѫдростъ** (vezi MIHĂILĂ, p. 537).

Un caz precum acela în care gr. *ἀνελεημόνως* „fără milă; crud“ şi slavon. **немилостивъ** „idem“ (12:5) au fost transpuse prin adjectivele româneşti *nemilostiv* (Ms. 45, BB) şi *nemilostivnic* (Ms. 4389) poate fi considerat simultan un calc (prin raportare la versiunea grecească) şi un împrumut lexical

[246] Calchiate aici, gr. *φιλότιμος* şi *φιλοτιμία* vor fi ulterior împrumutate ca atare, în epoca de maximă intensitate a contactului lingvistic româno-grecesc, în secolul al XVIII-lea (vezi GÁLDI, p. 191).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

contextual (prin raportare la modelul slavon); întâlnirea etimonului unui termen cult românesc în textul slavon a declanșat automat selecția termenului care era deja „normal" în lexiconul obișnuit al celor care redactau sau copiau texte bisericești. Sunt și cazuri în care ambele versiuni auxiliare, atât cea slavonă, cât și cea latinească, pot acționa simultan, una ca furnizoare a formei, cealaltă ca model de calchiere: gr. *στενοχωρία* (*στενός* „îngust, strâmt", *χῶρος* „spațiu"), substantiv al cărui sens propriu este acela de „spațiu restrâns" și care în contextul biblic dat (Înțel. 5:3) are sensul figurat „stare de amenințare sufletească, neliniște", este transpus prin rom. *îngustare*, termen care reproduce doar o parte din semantismul termenului grecesc, fără a echivala și semnificația globală a acestuia. Ca modele de calchiere de semnificat puteau servi atât slavon. ТѢСНОТА, cât și lat. *angustia*, ambii termeni fiind calchiați, prin același procedeu, după gr. *στενοχωρία.* Lat. *angustia* a putut să sugereze traducătorului român și forma, prin înrudire etimologică (rom. *îngust* < lat. *angustus*).[247]

[247] Este demn de notat că termenii *strâmtoare* și *strâmtorare*, cu utilizare mai largă în limba română literară modernă pentru a desemna noțiunea de „situație dificilă; impas greu de depășit", par și ei să fi fost creați în aceeași epocă, prin calchierea acelorași termeni din greacă, latină și slavonă, dar pornind de la adj. rom. *strâmt*. Substantivul grecesc *στενοχωρία* este, de altfel, frecvent utilizat în NT și, de aceea, lexicalizarea acestui concept se va fi impus de timpuriu cărturarilor români. În ÎNV. 1642, p. 33^{v}, de pildă, este reprodus următorul pasaj din Rom. 8:35: „Cine ne va despărți de dragostea lui Hristos? Nice grijă, nice strimturi, nice goana…". La locul citat, gr. *στενοχωρία* este echivalat prin subst. rom. *greime*, în NTB 1648 și prin *strânsoare*, în BIBL. 1688. Ilustrativ deopotrivă prin eforturile traducătorilor români de a crea forme corespondente cât mai convenabile unor noi conținuturi lexicale, dar și pentru dinamica normei lexicale a epocii este faptul că autorii ediției de la 1648 a Noului Testament mai oferă, pentru același concept, următoarele alte două soluții: *strimteală* (Rom. 2:9), *împresurări* (2 Cor. 12:10). În toate aceste

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

3.2.5.3. Raporturile dintre cele trei versiuni paralele (Ms. 45, Ms. 4389 și Bibl. 1688) în privința calcurilor lexicale

Raporturile de filiație între cele trei versiuni paralele ale primei traduceri românești integrale a Bibliei (Ms. 45, Ms. 4389 și BB), precum și cele mai importante implicații de natură filologică rezultate de aici au fost stabilite în liniile lor principale și dezbătute în amănunțime în lucrările lui V. Cândea și N.A. Ursu.[248] Calcurile lexicale sunt creații lingvistice cu un caracter de excepție, apariția lor independentă, la cărturari diferiți, care scriu în aceeași epocă fiind foarte puțin probabilă; de aceea, studierea lor comparativă poate oferi prilejul unor interesante disocieri și precizări de amănunt privitoare la tehnica de lucru și la profunzimea intervențiilor revizorilor succesivi în textul versiunii inițiale a lui Nicolae Milescu.

Trebuie să observăm mai întâi că numărul calcurilor lexicale prezente, în locuri corespondente, în toate cele trei versiuni supuse analizei este relativ mic, faptul datorându-se în primul rând diferenței de atitudine față de textul de bază (cel cuprins în Ms. 45), a revizorilor de la 1688 și a autorului Ms. 4389. Pe când editorii de la București au tipărit practic integral textul din Ms. 45, aducându-i unele minore corecturi, Daniil Panoneanul, prezumtivul autor al versiunii din Ms. 4389, a tradus din nou textul biblic după OSTROG,

locuri din NT, BIBL. 1688 propune soluția unică *strânsoare*, pe când edițiile moderne (CORN., RADU-GAL., BIBL. 1990, NTCAT1992) adoptă toate forma *strâmtoare* în toate contextele, consacrând-o deci în calitate de normă lexicală a variantei biblice a stilului bisericesc al limbii române literare moderne. Creat în contextul traducerilor biblice, acest lexem pare să fi pătruns de timpuriu și în alte stiluri: TDRG, s.v. *strâmtoare*, ilustrează sensul, considerat figurat, *Enge, bedrängte Lage, Bedrängnis* prin următorul citat din Ureche: *Fiind căzacii la strâmtoare mare, căutatu-le-au a se închinare.*

[248] Vezi *supra*, § 2.1.1.1.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

folosind traducerea lui Milescu doar ca pe un material auxiliar, de la care a preluat totuși un număr apreciabil de opțiuni de traducere.

Între altele, prezența simultană în cele trei versiuni a unor calcuri lexicale de semnificat precum adj. *arătat* ← gr. *ἐμφανής*, subst. *învățător* ← gr. *μύστης*, *pornire* „agitație" ← gr. *κίνησις*, *stat* „substanță, materie" ← gr. *ὑπόστασις*, *vânt* „suflet" ← gr. *πνεῦμα*, și a unora de expresie, cum sunt sintagmele adjectivale *de mulți ani* ← gr. *πολυετής* sau *πολυχρόνιος*, *bine plăcut* ← gr. *εὐάρεστος*, *de frate ucigător* ← gr. *ἀδελφοκτόνος*, *cu rău meșteșug* ← gr. *κακότεχνος*, precum și a sintagmei verbale *a mai alege* „a prefera" ← gr. *προκρίνω*, vădesc prestigiul considerabil al textului inițial al lui Milescu, în ciuda imperfecțiunilor sale, adesea invocate expres de revizori. O altă serie de calcuri lexicale prezente în toate versiunile au, în acest sens, o valoare probatorie mai mică, ele putând face parte din vocabularul uzual al stilului textelor religioase, întrucât sunt atestate și în traduceri anterioare: adj. *nefățarnic*, *nemilostiv*, *nestricat*, sintagmele adjectivale *fără (de) fund*, *fără (de) lege*, subst. *iubire de cinste*, *iubitor de oameni*, *facere de bine* etc.

Mult mai frecvente sunt însă cazurile când coincidența între formele calchiate se constată doar între Ms. 45 și BB, fapt care dovedește încă o dată cvasiidentitatea acestor două versiuni, Ms. 4389 prezentând opțiuni de traducere diferite, clasificabile în două categorii:

1. *calcuri lexicale independente* în Ms. 4389, după modelul slavon sau latinesc:

a) calcuri lexicale de semnificat: *asămănare* „copie" ← slavon. подобие, lat. *similitudo*, față de *închipuire* (Ms. 45, BB) ← gr.*ἀπείκασμα*; *așezământ* „ordine a elementelor într-un întreg" ← slavon. расположение, lat. *dispositio*, față de *punere* (Ms. 45, BB) ← gr. *θέσις*; *despărțire* „specie, varietate" ← slavon. разьньство, lat. *differentia*, față de *usăbire* (Ms. 45), *osebire* (BB) ← *διαφορά* ; *naștere* „neam; clasă"

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

← slavon. **рождение**, lat. *nativitas*, față de *facere* (Ms. 45, BB) ← gr. *γένεσις*;

b) calcuri lexicale de expresie: *bine clătinat* „mobil“ ← slavon. **благовижьнъ**, față de *bine pornit* (Ms. 45, BB) ← gr. *εὐκίνητος*; *cu vreme scurtă* „efemer“ ← slavon. **малобрѣменьнъ**, față de *cu puțini ani* (Ms. 45, BB) ← gr. *ὀλιγοχρόνιος*; *den fire* „înnăscut; natural“ ← slavon. **естествьвенъ**, față de *înlontru răsădit* (Ms. 45), *înăuntru răsădit* (BB) ← gr. *ἔμφυτος*; *începătoriul neamurilor* „conducător al unei seminții“ ← slavon. **родоначалникъ**, față de *începător de facere* (Ms. 45, BB) ← gr. *γενεσιάρχης*; *văzătoriul tuturor* ← slavon. **всевидьнъ**, „care supraveghează totul“, față de *întru tot socotitor* (Ms. 45, BB) ← gr. *πανεπίσκοπος*.

2. *traduceri propriu-zise*:

a) echivalări exacte în Ms. 4389 ale valorii designative a termenului slavon sau latin care în Ms. 45 și BB este calchiat: *idol* ← slavon. **идолъ**, față de calcul de semnificat *închinătură* „obiect al adorației“ (Ms. 45, BB) ← gr. *σέβασμα*; *vrăjmaș* ← lat. *adversarius*, fața de calcul *cel împotrivnic* (Ms. 45, BB) ← gr. *ὑπεναντίος*; *vecinic* ← lat. *sempiternus*, față de calcul *pururea curgător* (Ms. 45, BB) ← gr. *ἀέννaος*; *a înconjura* ← lat. *circumeo*, față de calcul *a umbla împregiur* (Ms. 45, BB) ← gr. *περιέρχομαι*;

b) reproduceri prin perifrază, în Ms. 4389, ale termenului care în Ms. 45 și BB este calchiat: *a nu-și aduce aminte*, față de calcul de expresie *nepomenire* (Ms. 45, BB) ← gr. *ἀμνηστία*, lat. *commemoratio*, slavon. **забытие**; *care n-au fost având chip*, fața de calcul *fără de chip* (Ms. 45, BB) ← gr. *ἄμορφος*, slavon. **безобразьнъ**; *cel ce au fost zidit mai de-nainte*, față de calcul *de-ntâi zidit* (Ms. 45, BB) ← gr. *πρωτόπλαστος*, slavon. **первозданьнъ**[249];

c) echivalări aproximative în Ms. 4389 ale valorii designative a termenului tradus, care în Ms. 4389 și BB este

[249] În acest loc din Înțel. 7:1, autorul Ms. 4389 pare să fi urmat VULG., unde apare expresia perifrastică *qui prior factus est.*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

calchiat. Evitarea calchierii este însoțită în aceste cazuri de o considerabilă pierdere de „substanță" semantică în procesul de transfer. De exemplu, sensul unitar „prolific" al compusului grecesc *πολύγονος*, transpus prin calchiere de lat. *multigenus*, slavon. **многоплодьнъ** și rom. *cu multă naștere* (Ms. 45, BB) a fost echivalat de autorul Ms. 4389 cu totul aproximativ prin adj. *mult* (4:3), ignorându-se cel de-al doilea membru al compusului model, ceea ce a condus la obnubilarea sensului originar prin abatere de la principiul literalității. Același fenomen se remarcă și în simplificarea calcurilor *suferirea răului* „resemnare" (Ms. 45, BB) ← gr. *ἀνεξικακία*, lat. *patientia*, slavon. **безлобиѥ**, căruia în Ms. 4389 i se preferă subst. *răotate* (6:7); *a socoti mai-nainte* „a prevedea" ← gr. *προνοέω*, slavon. **прозрѣти**, al cărui sens este redat parțial în Ms. 4389 prin verbul *a socoti* (6:7). Pronunțata divergență dintre Ms. 4389, pe de o parte, și Ms. 45 și BB privite împreună, pe de altă parte, se explică firesc prin preferința traducătorului pentru modelul slavon, dar și printr-o sensibilă tendință a lui Daniil Panoneanul de a evita, pe cât posibil, calcurile lexicale care contravin prea flagrant uzului literar al epocii.

Interesante și revelatoare din punctul de vedere filologic al filiației între versiuni sunt și coincidențele de calcuri între Ms. 4389 și BB, care reflectă considerabila contribuție a traducerii din slavonă la definitivarea textului pentru tipar. Nu poate fi întâmplătoare, de pildă, prezența cu exclusivitate în Ms. 4389 și BB a unor calcuri precum *dare* „trădare" (*dătură* în Ms. 45) ← gr. *προδοσία*, lat. *proditio*; *împreunare* „comunicare" (*amestecătură* în Ms. 45) ← gr. *κοινωνία*, lat. *communicatio*; *îndireptătoriu* „reformator" (*isprăvitor* în Ms. 45) ← gr. *διορθοτής*, lat. *emendator*, slavon. **исправитель**; *nebunie* (în Ms. 45: *fără minte*) ← gr. *ἄνοια*, slavon. **безоумиѥ**; *nemurire* (*fără moarte* în Ms. 45) ← gr. *ἀθανασία*, lat. *immortalitas*, slavon. **безсмертиѥ**. În lipsa unor mărturii directe, aceste calcuri, alături de alte numeroase opțiuni de traducere, identice în Ms. 4389 și BB, dar diferite față de

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

cele din Ms. 45, constituie aşadar un puternic indiciu al utilizării Ms. 4389 de către editorii de la 1688 în realizarea versiunii finale.

Nu rare sunt cazurile când conceptul care se impunea lexicalizat, semnificat de Milescu (sau de Dosoftei, primul său revizor) printr-un calc lexical, a fost reanalizat de către cărturarii care au utilizat succesiv această versiune şi calchiat din nou, în mod diferit, prin recombinarea datelor oferite de modelele grecesc, latin şi slavon, dar şi de opţiunile traducătorului iniţial: gr. *ὁμοιοπάθης* „care are o natură asemănătoare“, slavon. **подобострастьнъ** „idem“ → *de o samă chinuit* (Ms. 45), *într-un chip pătimaş* (Ms. 4389), *asemene pătimaş* (BB); gr. *συμβίωσις* „convieţuire“, slavon. **съжитиѥ** „idem“ → *împreună trăire* (Ms. 45), *împreunarea traiului* (Ms. 4389), *vieţuire împreună* (BB); gr. *κακόμοχθος* „care se supune unui efort inutil“, slavon. **злотрѹдьникъ** „idem“ → *rău la trudă* (Ms. 45), *ostenitoriul de răotate* (Ms. 4389), *rău ostenitoriu* (BB).

Toate aceste eforturi de „idiomatizare“ a unor concepte prin intermediul calchierii lexicale, unanimitatea soluţiilor, divergenţele sau ezitările permit să se întrevadă la toţi cărturarii care au participat, într-un fel sau altul, la elaborarea şi editarea primei traduceri integrale a Bibliei în româneşte (traducători, revizori, corectori, tipografi) manifestarea conştiinţei necesităţii de a supune materialul lexical românesc preexistent unui proces de diversificare şi de rafinare reclamat de cerinţele culturale din ce în ce mai complexe ale păturilor instruite ale societăţii româneşti din epocă.

3.2.5.4. Despre dimensiunea istorică a calcurilor lexicale

În istoria vechii române literare, traducerea integrală a Bibliei ocupă un loc de excepţie: pe de o parte, această operă se află la capătul unei tradiţii de mai bine de un secol de

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

traduceri religioase și, pe de altă parte, ea marchează începutul unei vaste acțiuni organizate și sistematice de traducere și adaptare în limba română a întregului corpus de texte bisericești fundamentale. Datorită diversificării necesităților culturale ale societății românești, activitatea de traducere va cuprinde, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și sfera laică, conducând în cele din urmă la realizarea unei variante literare unice care va constitui baza de la care va porni și la care se va raporta procesul de modernizare a limbii literare românești, în secolul al XIX-lea.

Această situare istorică a Bibliei de la 1688 a făcut ca unele din calcurile lexicale înregistrate aici sau într-una din versiunile paralele contemporane să fi fost create în alte traduceri religioase anterioare, ele putând face parte activă din vocabularul curent al traducătorilor, ca și numeroasele neologisme de origine slavonă. Așa s-a întâmplat probabil cu unități lexicale precum *fără (de) minte, fără (de) fund* „abis", *fără (de) lege, fără (de) moarte* etc., sintagme despre care este greu de stabilit dacă au fost calchiate ad hoc, în contact direct cu modelele grecești, sau doar actualizate, ca elemente deja preexistente în limba literară.

Se poate aprecia, în altă ordine de idei, că Biblia de la 1688 ilustrează una dintre trăsăturile caracteristice principale ale vechii române literare, și anume preferința pentru calchiere față de împrumutul lexical cult. Acest fapt se explică în primul rând prin cauze cultural-religioase. Decizia de a adopta mesajul scriptural în limba vernaculară a reclamat, la toate popoarele Europei, indiferent când s-a finalizat acest proces, utilizarea preponderentă a materialului lexical și morfematic intern și, implicit, un apel relativ neînsemnat la împrumut. Cât privește limba română, în secolul al XVIII-lea calchierii i se va adăuga, cu o pondere sporită, neologizarea, aceasta cu atât mai mult cu cât și textele care vor fi traduse vor depăși sfera strict religioasă. Așa se face că, în mod concret, lexeme grecești pe care traducătorii de la 1688 le-au

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

calchiat vor fi regăsite în textele din secolul următor, sau chiar la autori contemporani, ca împrumuturi:

— gr. *ἀταξία* „dezordine, confuzie", calchiat prin *neorânduială* (Ms. 45, Ms. 4389) și *netocmire* (BB), este atestat ca împrumut, în forma *ataxie*, în anul 1775 (vezi GÁLDI, p. 155);

— gr. *διαφορά*, substantiv al cărui sens „specie, varietate" a fost calchiat prin substantivele *usebire* (Ms. 45), *despărțire* (Ms. 4389) și *osebire* (BB), va fi preluat ca atare, în forma *diaforá*, cu sensul „diferență", și frecvent utilizat în limbajul juridic de la sfârșitul secolului al XVII-lea (vezi GÁLDI, p. 170);

— gr. *ἐνέργεια* „acțiune", calchiat prin *isprăvire* (Ms. 45) și *lucrare* (Ms. 4389 și BB), se găsește la Cantemir, împrumutat sub forma *enérghie* (vezi GÁLDI, p. 181);

— gr. *εὐγένεια* „noblețe (sufletească)", calchiat prin sintagmele *bun rod* (Ms. 45) și *neam bun* (Ms. 4389), se regăsește ca împrumut în forma *evghénie* pe tot parcursul secolului al XVII-lea (vezi GÁLDI, p. 184);

— gr. *προδοσία* „trădare", calchiat prin *dătătură* (Ms. 45), apare ca împrumut (*prodosie*) într-un text de la 1800 (vezi GÁLDI, p. 237);

— gr. *στενοχωρία* „neliniște, anxietate", calchiat prin *îngustare* (Ms. 45, BB) este atestat ca împrumut, în forma *stenahoríe*, și în anul 1793 (cu sensul „embarras d'espace"), în 1715 (cu sensul „manque, besoin") și în 1750 (cu sensul „embarras, gêne, perplexité") (vezi GÁLDI, p. 257).

Un alt fenomen interesant care privește dimensiunea diacronică a calchierii în Biblia de la 1688 este lexicalizarea prin calc lingvistic (cel mai adesea prin calc lexical de semnificat) a unor concepte care nu dețineau desemnări în uzul literar al epocii. În limitele permise de sistemul morfologic și derivațional românesc, la care se adaugă delimitările impuse de reticența față de împrumutul lexical ca atare, termeni comuni, nespecializați capătă valențe semantice noi. Conceptul

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de „specie, varietate“, de pildă, divers lexicalizat în greaca Septuagintei prin sensuri derivate ale unor lexeme precum *γένος*, *γένεσις*, *διαφορά* etc., a fost adoptat în limba română prin echivalarea sensului etimologic al radicalului grecesc: *fel* (Ms. 45, BB), *neam* (Ms. 4389) ← gr. *γένεσις* „varietate, specie“, slavon. *родъ* „idem“; *facere* (Ms. 45, BB), *naștere* (Ms. 4389) ← gr. *γένεσις* „naștere“, p. ext. „clasă, specie“, lat. *nativitas* „idem“, slavon. *рождение* „idem“[250]; *usăbire* (Ms. 45), *despărțire* (Ms. 4389), *osebire* (BB) ← gr. *διαφορά* „deosebire“ și, p. ext., „specie, varietate“, lat. *differentia* „idem“, slavon. *раздѣлство* „idem“.[251]

Transferul de semnificat prin calchiere este cu atât mai intens utilizat, cu cât conceptele care trebuiesc lexicalizate sunt mai abstracte. În sfera semantică a lexemelor referitoare la operațiile intelectuale, de pildă, marii disponibilități de diferențiere semantică a limbii grecești, deținătoare a unor microsisteme sinonimice și antonimice extrem de flexibile, fundamentate pe o capacitate derivativă foarte productivă, româna scrisă a secolului al XVII-lea îi contrapune o sumă de lexeme încă insuficient relaționate în structuri semantice coerente și stabile. Într-o epocă în care glosarea și parafrazarea explicativă a unor termeni dificil de tradus erau procedee nepracticate de traducătorii români sau utilizate doar sporadic și în afara textului propriu-zis (de obicei în note marginale), principiul literalității impunea, în plan lexical, o suprasolicitare funcțională a lexemelor românești puse la dispoziție de uzul literar al epocii. Aceste lexeme ajung astfel să se îmbogățească enorm din punct de vedere semantic, prin calchierea sensurilor lexemelor grecești pe care le echivalează.

[250] Transpunând în mod automat sensul central al radicalului și preluând prin calchiere sensul contextual „clasă, specie“ al gr. *γένεσις*, traducătorii români repetă aici, ca de multe alte ori, un proces de calchiere petrecut și în VULG. și OSTROG.

[251] Sensul „varietate, specie“ al rom. *usăbire*, în sintagma *usăbirile pomilor,* este dobândit prin transfer semantic, ca și în VULG. și OSTROG.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Exemplific acest fenomen de hipersemantizare datorată transferului semantic prin substantivul *cuget*, care transpune diferiți termeni grecești, de la care preia sensuri contextuale noi, ajungând astfel să semnifice, în contexte, următoarele noțiuni: „acțiunea de a gândi (văzută ca un proces)“ ← gr. *διάνοια* (4:15); „noțiune“ ← gr. *διανόημα* (Pilde, 14:14, Sirah 22:17 *et passim*): „actul de a raționa, exercițiul rațiunii“ ← gr. *ἔννοια* (2:14); „reflecție; gând, idee“ ← gr. *ἐννόημα* (Sirah 21:12); „raționament“ ← gr. *λογισμός* (Sirah 32:13); „calcul; raționament“ ← gr. *λογισμός* (17:12) și gr. *συλλογισμός* (4:20); intenție; plan, proiect“ ← gr. *νόημα* (Baruh 2:8).

Datorită faptului că textul traducerii integrale a Bibliei, tipărit la București în 1688, în ciuda numeroaselor inadvertențe și greșeli de traducere (cele mai multe dintre ele datorate nivelului din epocă al exegezei biblice), s-a instituit totuși ca text autorizat de tradiție al versiunii românești – toate celelalte ediții, începând cu cea a lui Samuil Micu din 1795, continuând cu edițiile succesive din secolul al XIX-lea și până la ultimele ediții din secolul nostru[252], preiau, mărturisit sau nu, o cantitate imensă din opțiunile de traducere de la 1688 –, este de presupus că multe dintre elementele lexicale create aici prin calchiere au pătruns ulterior în diferite stiluri ale limbii române literare, devenind active în epoci diferite. Determinarea exactă a ponderii acestor elemente, operație foarte dificilă, reclamând sondaje largi în texte din epoci diferite și de facturi stilistice diferite, precum și un instrumentar lexicografic specializat, constituie însă un obiectiv în sine, pentru cercetări viitoare.

[252] Despre unele tentative încadrabile într-o direcție „inovatoare“, vezi mai jos, cap. 5.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Capitolul 4

Abordare textuală diacronică: lexicalizarea în limba română literară a câtorva concepte de sorginte biblică

Sondarea amănunțită a raporturilor textuale între traducerile religioase și originalele lor grecești, slavone și/sau latinești, efectuată într-o perspectivă monografic-sincronică, pune în evidență grade diferite de competență culturală, atât în privința limbilor sursă, cât și a propriei tradiții lingvistice scrise. Ceea ce caracterizează din acest punct de vedere epoca veche a culturii românești și în special secolul al XVII-lea este coexistența unor „ideologii literare" diverse, care determină tipuri de comportament diferite în fața unor opțiuni precum: intenția de ordin pragmatic care stă la baza unei inițiative cultural-editoriale, atitudinea față de textul tradus, proiectarea, de către autorii-traducători, a caracteristicilor și a obiectivelor propriului text, selectarea izvoarelor, raportul cu tradiția scrisă anterioară și cu inițiative similare contemporane. Dacă adăugăm acestor determinări și factori personali, precum gradul de cunoaștere de către traducători a limbilor clasice de cultură sau opțiunile lor confesionale, putem conchide că realizarea în limba română a unor disponibilități complexe ale expresiei intelectuale este rezultatul unui proces relativ îndelungat, ale cărui dimensiuni și caracteristici nu pot fi sesizate decât într-o perspectivă diacronică.

Percepția semantică a conținutului unor concepte abstracte variază în epoca veche uneori chiar la același autor, ca să nu mai vorbim de autori sau de perioade diferite. Majoritatea termenilor românești cu conținut sapiențial preexistenți în uzul utilizatorilor limbii scrise avea un caracter polisemantic, marcat adesea de ambiguitate și echivocitate. Pentru

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

a urmări în mod concret, la nivelul textelor, diferitele încercări de lexicalizare a unor astfel de concepte abstracte, până la constatarea existenței unor eventuale norme lexical-stilistice relativ stabile, avem nevoie de jaloane cât mai ferme în definirea substanței semantice supuse, în timp, lexicalizării. Ca sursă primară, textul biblic reprezintă, din acest punct de vedere, mediul ideal: mai întâi ca instrument de control al analizei semantice, iar apoi ca text de maximă complexitate și autoritate, supus unor revizii și reeditări succesive.

4.1. „Conștiință"

4.1.1. Conceptul „conștiință" în spiritualitatea europeană

În calitate de text esențial al creștinismului, Biblia reprezintă unul din fundamentele constituirii „comunității conceptuale europene" (BETZ 1949). Traducerea textelor sacre a însemnat pentru multe dintre limbile europene moderne piatra de încercare și începutul variantei lor literare. Prin transfer conceptual din limbile liturgice greacă și latină[253], limbile europene și-au însușit un fond conceptual comun, lexicalizat, conform disponibilităților sistemice proprii fiecăreia, prin diferite forme de împrumut sau calchiere lexicală.

Petrecându-se de regulă în actul traducerii, la nivelul textului, acest proces de transfer conceptual și lingvistic are o amploare și o pondere mult mai mari decât se crede de obicei și poate fi descris cu relativă ușurință. În acest capitol îmi propun să urmăresc cât se poate de amănunțit reflectarea acestui proces în principalele traduceri integrale ale Bibliei în limba română, ca și în câteva din principalele texte

[253] În cazul limbilor slave moderne și, parțial, al românei, se adaugă și slavona, care însă, ca limbă de cultură, nu a fost altceva decât *ein in slavische Morpheme travestiertes Griechisch* („o greacă travestită în morfeme slave") (ISSATSCHENKO, p. 7).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

liturgice și teologice din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, căutând să surprind dinamica interferențelor lingvistice greco-române, pornind de la lexicalizarea în românește a conceptului de „conștiință".

Cu bogata sa sferă semantică și cu multiplele sale aplicații (morală, teologie, filozofie, psihologie, viață curentă etc.), conceptul de „conștiință" ocupă un loc central în perceperea morală a existenței de către spiritul de tip european. Cercetarea istoriei acestui concept și a lexicalizării sale în limbile europene moderne oferă un bun exemplu al intimei legături ideologice între clasicitatea greco-latină și creștinism; căci, deși precreștin, acest concept și-a impus însemnătatea prin filiera gândirii creștine, fiind adoptat, practic, odată cu creștinismul, de toate limbile europene.[254]

În linii mari, începând cu gr. *συνείδησις* și lat. *conscientia* și până la corespondenții acestora în limbile moderne, conținutul semantic al termenilor pentru „conștiință" se polarizează în jurul a două grupe mari de sensuri: 1. (în aria psihologică) „sfera interioară a sentimentelor și trăirilor omenești; percepția sinelui în raport cu lumea exterioară" (germ. *Bewußtsein*) și 2. (în sfera morală) „complex spiritual și sufletesc referitor la atitudinea față de bine și adevăr" (germ. *Gewissen*). Ambele grupe de sensuri se regăsesc în modelul primar, gr. *συνείδησις*, un substantiv compus de la verbul grecesc *οἶδα* „știu", cu elementul lexical (prepoziție și adverb) *σύν* „cu; împreună".

În terminologia filozofică grecească, substantivul *συνείδησις* desemna funcția primară a rațiunii (*νοῦς*, *διάνοια*), aceea de a discerne între bine și rău. Elementul de compunere *σύν* impune compusului grecesc două note

[254] *Cf*. DEROY, p. 219, unde, între calcurile lexicale succesive ale unor termeni savanți sau religioși din greacă, sunt citați și câțiva „urmași" ai gr. *συνείδησις*: lat. *conscientia*, got. *miþwissei*, vechi germ. *giwissi*, germ. *Gewissen*, oland. *geweten*, dan. *samvittighed*, sued. *samvete*, rus. *совѣсть*, finland. *omatunto*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

semantice principale: cea de „repliere spre sine“ a subiectului cunoașterii și cea de „asociere“. Majoritatea cercetătorilor lexicografi, ca și teologii, converg spre concluzia că gr. *συνείδησις* este o creație lexicală a filozofilor stoici care, începând cu Chrysippos (mort în anul 208 î.d.Hr.), s-au servit de acest termen pentru a denumi în special conștiința psihică (*cf*. Diogenes Laertios, VII, 85), iar apoi și conștiința morală, percepută ca sursă a remușcărilor pentru cel care a greșit. Cu acest ultim sens, gr. *συνείδησις* este atestat la filozoful iudaizant Philon din Alexandria (sec. al III-lea î.d.Hr.) și la Dionysios din Halicarnas (sec. I î.d.Hr.).[255] În expunerea doctrinei morale stoice, se pare că gr. *συνείδησις* avea trăsăturile unui veritabil termen tehnic[256], ceea ce explică, probabil, vigoarea și perfecta adecvare în limba latină a termenului calchiat după modelul grecesc, lat. *conscientia* (gr. *σύν* = lat. *cum*, gr. *εἴδησις* = lat. *scientia*). Crearea lat. *conscientia*, utilizarea și impunerea acestui termen în sfera disocierilor de ordin moral se datorează fără îndoială lui Cicero și lui Seneca, traducători și interpreți în limba latină ai scrierilor stoicilor greci. QUICHERAT, s.v., citează larga folosire a termenului în latina clasică la Titus Livius, Tacitus, Quintilian, Plinius ș.a.

Devenit termen creștin fundamental prin adoptarea sa de către Sf. Hieronymus, care îl folosește în versiunile pe care le-a dat VT și NT, substantivul *conscientia* va deveni un bun comun al terminologiei ecleziastice occidentale, constituind, în Evul Mediu, în epoca Renașterii sau, în unele cazuri, în epoca modernă, modelul pentru crearea unor

[255] Vezi PIROT-CLAMER, p. 515, nota la Înțel. 17:10–12.

[256] Împotriva părerii curente, conform căreia acest cuvânt era un termen tehnic în doctrina morală stoică, PIERCE, pp. 13 și urm., ca și în tabelul sinoptic de la pp. 132–147, argumentează ideea că gr. *συνείδησις* a fost un termen comun în greaca elenistică, având, în general, un sens moral negativ, cu referire la pedeapsa sufletească pe care o resimt cei care săvârșesc răul.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

termeni echivalenți în limbile literare moderne. Transferul conceptului „conștiință“ din latină în limbile vernaculare europene s-a efectuat fie prin împrumut, ca în franceză, italiană, spaniolă, engleză, fie prin calchiere, ca în germană, maghiară etc. Oricum, în toate cazurile, cadrul de transfer l-a constituit textul biblic, în special cărțile neotestamentare. Din sondajele pe care le-am efectuat în locurile din NT unde apar gr. *συνείδησις* sau lat. *conscientia*, am constatat că peste tot sunt prezenți corespondenții moderni, creați prin calc lexical sau prin împrumut, ai acestor termeni: 1 Tim. 1:19, Rom. 2:15, 1 Cor. 10:25 și 27: *conscience* (DOUAY, BIBL. ENGL.[2], BIBL. ENGL.[6], BIBL. ENGL.[9], N.T. ENGL.[1], MOFFAT), *conscience* (N.T. FR.), *coscienza* (N.T. ITAL.), *conciencia* (BIBL. SPAN.), *Gewissen* (LUTHER[1], LUTHER[2], ELBERFELD, PERBIBEL), *lelkiismeret* (BIBL. MAGH.[1], BIBL. MAGH.[2]), *svědomi* (BIBL. CEH.), *sumienie* (N.T. POL.).

Fr. *conscience*, un împrumut din latină, este atestat în secolul al XI-lea (vezi LAROUSSE, s.v.), în același secol în care scriitori ecleziastici germani creează echivalentul german, substantivul *Gewissen*, pentru a transpune semnificația morală a lat. *conscientia*. În secolul al XVIII-lea, filozoful I.C. Wolff va recalchia lat. *conscientia*, alcătuind germ. *Bewusstsein*, pentru desemnarea conștiinței în calitate de percepție a sinelui în raport cu lumea exterioară.[257]

[257] Cf. PORZIG, pp. 207–208: *Schon in althochdeutscher Zeit, im 11. Jahrundert, wurde der lateinische Begriff der Kirchensprache* conscientia *von Notker dem Deutschen von St. Gallen durch* gawisso *nachgebildet, indem er lateinisch* con- *« mit » durch althochdeutsches* ga-, *unser heutiges* ge-, *wiedergab und für den zweiten Teil* – scientia *von lateinisch* scire *« wissen » eine Ableitung von* wissan *« wissen » bildete. Wie fest diese Lehnübersetzung* Gewissen *in der deutschen Sprache Wurzel geschlagen hat, ist bekannt. Übrigens ist das lateinische Wort* conscientia *in derselben Weise einem griechischen nachgebildet. In einer anderen, nicht religiösen, sondern wissenschaftlichen Verwendung, wurde dann* conscientia *im 18. Jahrhundert noch einmal lehnübersetzt von dem Philosophen Wolff als*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

4.1.2. Lexicalizarea conceptului „conștiință" în textele biblice

Revenind acum la gr. *συνείδησις*, termenul specializat în terminologia filozofică grecească pentru „conștiință", acesta apare doar de trei ori în SEPT.: Ecles. 10:20, Înțel. 17:10 și Sirah 42:18, în cărți biblice cu un conținut moral-sapiențial. Dacă în Ecles. 10:20 gr. *συνείδησις* servește la traducerea ebr. *madda'*, termen care în BIBL. HEBR. are sensul generic de „gândire" (*cf*. STRONG, 4093, GESENIUS, s.v., p. 451), prezența sa în celelalte cărți sapiențiale ale VT se datorează mediului elenistic în care au fost alcătuite aceste două cărți apocrife ale VT. De altfel, Cartea înțelepciunii lui Solomon nu face parte din canonul ebraic, ea fiind concepută și redactată de-a dreptul în grecește de un evreu elenizat din Alexandria, la o dată între anii 150 și 50 î.d.Hr.; acest text a fost marcat, în consecință, de masive împrumuturi terminologice din filozofia greacă precreștină.[258]

Cu excepția celor trei locuri citate mai sus, funcția conștiinței nu reprezintă în SEPT. un concept lexicalizat ca atare, valorile sale fiind atribuite cel mai adesea inimii (ebr. *lēbh*,

Bewusstsein, *eine Bildung, die ebenfalls volles Bürgerrecht erhalten hat*. („Deja în epoca vechii germane literare, în secolul al XI-lea, conceptul latinesc *conscientia* din limbajul bisericesc a fost imitat prin germ. *gawisso* de către Notker din St. Galen, în măsura în care a redat latinescul *–con* « cu » prin vechiul german literar *-ga*, astăzi *–ge*, iar pentru partea a doua, — *scientia*, de la latinescul *scire* « a ști » — a construit un derivat de la *wissan* « a ști ». Cât de viguros și-a înfipt rădăcinile structura calchiată *Gewissen* în limba germană se știe. De altfel, cuvântul latin *conscientia* a fost la rândul lui imitat în același fel după un cuvânt grecesc. Cu o altă întrebuințare, dar nu religioasă, ci științifică, latinescul *conscientia* a fost calchiat încă o dată în secolul al XVIII-lea de către filozoful Wolff sub forma *Bewusstsein*, o formație care a primit de asemenea un drept de cetățenie deplin.")

[258] Vezi *Le livre de la Sagesse. Introduction*, în PIROT-CLAMER, VI, pp. 377 și 390–392 și *Le livre de la Sagesse. Introduction*, în BIBL. JER., pp. 961–962.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

gr. *καρδία*), văzută, în acest sens, ca sediu al regretului, remuşcării şi penitenţei (*cf*. 1 Regi 24:6, 2 Regi 24:10, Ps. 51:10 etc.)[259]. Mult mai frecvent apare gr. *συνείδησις* în greaca neotestamentară. Ca termen de doctrină creştină, gr. *συνείδησις* este scos în scrierile Sf. Pavel şi ale scriitorilor ecleziastici din primele secole creştine din sfera pur intelectuală, ajungând să semnifice aproape exclusiv valori morale creştine, reliefate prin autonomizarea judecăţii individuale şi prin caracterul obligatoriu al prescripţiilor etice.[260]

Voi urmări în continuare procesul de lexicalizare în limba română literară veche a acestui concept de sorginte biblică, prin compararea diverselor traduceri succesive ale textelor sacre, situându-mă aşadar la nivelul textelor, adică în intimitatea actului de transfer semantic din greacă în română.[261] Să examinăm mai întâi cele trei atestări ale conceptului „conştiinţă" în VT.

Locul din Sirah 42:18 este nerelevant pentru discuţia de faţă, întrucât în FRANKF., spre deosebire de majoritatea celorlalte ediţii ale Septuagintei, aici nu apare gr. *συνείδησις*

---

[259] Sensul „conştiinţă" al rom. *inimă*, ilustrat abundent în DA, s.v., cu citate din PSALT. SCH., Coresi, Varlaam ş.a. este, probabil, în textele religioase vechi, rezultatul unui transfer din sfera biblică. Utilizarea cu sensul „conştiinţă" a subst. *inimă* în graiurile populare (*cf*. DA, s.v., *sub senso* 5°) poate fi o realizare coincidentă în ebraică şi română a gândirii primitive, în măsura în care nu avem de-a face cu o pătrundere din limba scrisă a textelor religioase în limba vorbită a acestei întrebuinţări.

[260] Pentru ample comentarii teologice şi lexicologice referitoare la acest termen important al doctrinei creştine, vezi STENDAHL, pp. 199–215, THRALL, pp. 118–125, SPICQ 1938, pp. 50–80, SPICQ 1970, pp. 131–134, H.C. HAHN, C. Brown, art. *Conscience*, în DNTT, I, pp. 348–353.

[261] Pentru textul biblic am folosit spre comparare, ca de obicei, ediţiile („izvoadele") indicate de traducători în prefeţele Ms. 45 şi Ms. 4389 (FRANKF., OSTROG, VULG.). Trimiterile la carte, capitol şi verset se fac după numerotarea din BIBL. 1688, care, urmând îndeaproape FRANKF., poate diferi, pe alocuri, de cea din ediţiile biblice moderne. Pentru celelalte texte, trimiterile sunt la pagina (coloana) şi rândul ediţiei originale, cu excepţia MĂRT. ORT., unde trimit la numărul capitolului şi al întrebării.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„conștiință“, ci doar gr. *εἴδησις* „știință“. Opțiunea pentru *știință* a traducătorilor români este deci, în acest caz, firească.

În Înțel. 17:10–11, avem în izvoadele traducerii următorul context: gr. *ἀεὶ δὲ προσείληφε τὰ χαλεπὰ συνεχομένη τῇ συνειδήσει* (SEPT., FRANKF.), lat. *semper enim praesumit saeva perturbata conscientia* (VULG.), slavon. ***ꙗкы нѣ́же прїемлюще лютаꙗсодрѣ́жимꙋ совѣ́стию*** (OSTROG). Prin transpunere literală, în cele trei versiuni biblice românești din secolul al XVII-lea apar următoarele formulări: *pururea au luat cĕle năsilnice, țiindu-se cu împreună știința* (Ms. 45), *apucând pururea cĕle cumplite, care sînt ținute cu sfat* (Ms. 4389) și *pururea au luat cĕle rĕle, țiindu-se cu știința* (BIBL. 1688). După cum se poate observa, singurul care a realizat individualizarea lexicală a conceptului „conștiință“ prin calchierea corespondentului grecesc a fost autorul Ms. 45, care a creat compusul românesc *împreună știință*, echivalând astfel separat componenții gr. *συνείδησις* (gr.*σύν* → rom. *împreună*, gr. *εἴδησις* → rom. *știință*). Revizorii bucureșteni ai Ms. 45, cei care au pregătit textul pentru tipar în 1688, au redus sintagma calchiată la termenul *știință*, obnubilând, prin ignorarea aportului semantic al gr. *σύν*, semnificația globală originară a contextului biblic.[262]

Nici opțiunea *sfat* a autorului Ms. 4389 nu constituie o soluție bună pentru lexicalizarea conceptului „conștiință“. Deși în multe cazuri mai dificile acest traducător își modelează echivalările după VULG., aici el rămâne foarte apropiat de textul slavonesc din OSTROG, dar confundă slavon.

[262] În BIBL. 1688, substantivul *știință* apare cu o frecvență foarte mare, transpunând, de obicei, gr. *ἐπιστήμη* „faptul de a deține cunoștințe și deprinderi sistematice într-un domeniu; știință“ (Iov 38:36, Sirah 17:6, 19:18, 26:15, 32:4 etc.), gr *εἴδησις* „capacitatea de a cunoaște; știință“ (Sirah 42:25) sau gr. *ἐμπειρία* „cunoaștere directă; experiență“ (Înțel. 13:11). Acest polisemantism al rom. *știință* îl face inapt de a exprima, în context biblic, noțiunea specializată de „conștiință“. Pentru o tratare mai amplă a acestui aspect, vezi MUNTEANU, CONFIG., p. 56.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

съвѣсть „conștiință“, s.f. (prezent în text), la rândul său un derivat calchiat după limba greacă[263], cu slavon. **съвѣтъ** „sfat“, s.m.

Revizorii ulteriori ale textului de la 1688 (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA) păstrează intact contextul formulat în BIBL. 1688, introducând însă, pentru exprimarea conceptului „conștiință“, substantivul *cunoștință*, derivat românesc din verbul *cunoaște* + suf. *-ință*, pe care îl întâlnim frecvent cu sensul „conștiință“ în traducerile din NT și în texte liturgice și moral-teologice.[264]

Într-un alt loc din VT, în Ecles. 10:20, gr. *συνείδησις*, lat. *conscientia* și slavon. **съвѣсть** sunt echivalate în BIBL. 1688 prin subst. *socotință*, termen care, datorită polisemiei sale, nu poate nici el susține, în mod univoc, sensul „conștiință“. În consecință, MICU și ȘAGUNA vor prefera aici subst. *cuget*, derivat postverbal din *a cugeta*, atestat în DA, s.v., cu sensul secundar „conștiință“, în stilurile bisericesc și beletristic. În

[263] Substantivul feminin slavon. **съвѣсть** este un derivat postverbal (atestat încă din secolul al XI-lea în *Codex Suprasliensis* și bine reprezentat în textele bisericești slavone din secolele posterioare) al slavon. **съвѣдѣти** „conscius esse“, verb construit în slavonă după modelul gr. *συνείδησις* (slavon. **съ-** ← gr. *συν-*, slavon. **вѣдѣти** ← gr. *εἴδω*). *Cf.* MIKLOSICH, s.v. Această creație lexicală bisericească a fost păstrată în cele mai multe dintre limbile slave moderne pentru conservarea noțiunii „conștiință“. Secvența neotestamentară *ἀγαθὴν συνείδησιν* (1 Tim. 1:19), de exemplu, apare transpusă în câteva ediții biblice moderne după cum urmează: *добрую совесть* (BIBL. RUS.), *чиста съвяст* (BIBL. BULG.), *dobru savest* (BIBL. SÂRB.), *dobru saviest* (BIBL. CROAT.).

[264] Iată câteva exemple în acest sens: *în curată mărturia cunoștinței noastre* (DOS. LITURG. 58/6), după gr. *καθαρῷ τῷ μαρτυρίῳ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν* – LITURG. GR.), *cf. întru mărturie curată a conștiinței noastre* (LITURG. 1895, LITURG. 1902); *de ar cerceta neștine cunoștința inimilor voastre* (MĂRG. 1691 58^{v}/16), după gr. *ἀνίσως καὶ ἐρευνήσῃ τινὰς τὴν συνείδησιν τῆς καρδίας σας* (MĂRG. GR.); *nădejduim și noi că avem cunoștință bună* (NTB 1648, Evr. 13:18), după gr. *πειθόμεθα γὰρ ὅτι καλὴν συνείδησιν ἔχομεν* (NT).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

sfârșit, în versiunile biblice românești moderne (NITZ., CORN., RADU-GAL., BIBL. 1968, BIBL. 1990) vom găsi în acest loc subst. *gând*, în consens, de altfel, cu multe dintre versiunile europene moderne: *not in thy thought* (DOUAY), *even in your thoughts* (BIBL. ENGL.[9]), *in deinem Gedanken* (LUTHER[2], ELBERFELD, PERLBIBEL), *még gondolatodban* (BIBL. MAGH.), *въ мисълита си* (BIBL. BULG.), *у думци свойй* (BIBL. UCR.), *u misli svojoj* (BIBL. CROAT.), *ani v mysli* (BIBL. CEH.), *в мыслях твоих* (BIBL. RUS.), *ni aun en tu pensamiento* (BIBL. SPAN.).

Aceeași instabilitate de traducere, care reflectă absența unei norme lexicale pentru conceptul „conștiință", remarcăm și în traducerile românești ale NT, unde frecvența în textul grecesc a subst. *συνείδησις* este apreciabilă (*cf*. THAYER, s.v., și DNTT, I, pp. 350–351). În toate textele vechi românești care conțin traduceri din VT, nu există o normă lexicală individuală unică pentru conceptul de „conștiință", și cu atât mai puțin o normă colectivă unică. Astfel, examinând transpunerea gr. *συνείδησις* într-unul și același context neotestamentar, poate fi constatată diversitatea soluțiilor oferite de diverși traducători.

Într-o secvență din 1 Tim. 1:18, conceptul „conștiință" prezintă următoarele realizări lexicale: *ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν* (NT), *habens fidem et bonam conscientiam* (VULG.), *având credință și bună știință* (NTB 1648), *având credință și bună cunoștință* (BIBL. 1688, MICU, MĂRT. ORT. 1844, I, 1, ȘAGUNA, MĂRT. ORT. 1899, I, 1), *având credință și cuget bun* (RADU-GAL., BIBL. 1968, MĂRT. ORT. 1981, I, 1, BIBL. 1990), *având credință și conștiință bună* (CORN.). Privind lucrurile la nivelul fiecărui text, o anumită tendință spre stabilirea unei norme individuale este totuși sesizabilă. Astfel, dacă în COD. VOR. și la Coresi, acolo unde în textul-sursă apare slavon. **СѢѢСТЬ** „conștiință", acesta se traduce indeterminat și generic prin *gând* și, respectiv, *sveat*, în marea majoritate a locurilor unde în NT apare gr. *συνείδησις* „conștiință", în NTB 1648 și în BIBL.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

1688 este utilizat subst. *știință*, ignorându-se prin aceasta nota semantică echivalentă prefixoidului grecesc *σύν*, esențială pentru trasarea unui contur semantic adecvat. În BIBL. 1688, echivalența *știință* este concurată sporadic de subst. *cunoștință* (sau *conoștiință*), prezent frecvent și în DOS. LITURG. și MĂRG., 1691, și generalizată la MICU și ȘAGUNA.

În aceeași măsură cu *știință*, nici substantivul *cunoștință* nu este mai adecvat pentru reproducerea conceptului „conștiință". Datorită marii polisemii a acestui termen, nici contextul nu poate favoriza în acest caz transferul semantic adecvat și stabilizarea noului sens în limba română, căci subst. *cunoștință* (< vb. *cunoaște* + suf. *-ință*) traduce foarte frecvent în textele sapiențiale, teologice și liturgice gr. *γνῶσις* „acțiunea de a cunoaște; faptul de a deține cunoștințe" (BIBL. 1688: Pilde 8:9, Înțel. 2:13, Sirah 1:16, 1 Cor. 8:1; MĂRT. ORT. 1691, I, 73), gr. *ἐπίγνωσις* „faptul de a recunoaște; faptul de a fi avizat asupra a ceva" (BIBL. 1688: Pilde 2:5, Osea 4:6; DOS. LITURG. 108/8), sau gr. *διάγνωσις* „faptul de a discerne; apreciere, evaluare" (BIBL. 1688: Înțel. 3:18). Delimitarea clară a sensului „conștiință" al subst. *cunoștință* se realizează doar în acele contexte unde acesta se opune unor termeni sinonimi, precum într-un pasaj din *Predoslovia către iubitul cetitoriu* la *Istoria de Crăiia Ungurească* a lui Miron Costin. Aici, *cunoștință* se opune atât lexematic, cât și categorial subst. *știință*. Reproduc *in extenso* acest pasaj, căci pare a conține cea mai veche reflecție în limba română asupra conținutului moral și filozofic al conceptului „conștiință":

> „Dzice Aristotel filosoful că tot omul a ști din firea sa poftéște. Credz că tot omul poftéște a ști, iar nu tot omul a ști nevoiiaște. Și altă nu osebéște pre om de dobitoace și de hiare așea ca cunoștința. Și din cunoștință să naște știința și Dumnedzeu pre om nu cu alt soroc și sfârșit l-au făcut șie semănătoriu, înțelept, numai să să cunoască de dânsul; cumoscându-l să-l știe, știindu-l să-l laude. Știința dar și sufletește ieste de folos omului și trupește de treabă și de mare folos" (M. COSTIN, O., p. 277).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea și continuând cu versiunile biblice din secolul al XX-lea, substantivul *cuget* (derivat postverbal de la *cugeta*) tinde să devină o normă lexicală în stilul bisericesc pentru desemnarea noțiunii „conștiință", prin extensia notei semantice „viață spirituală interioară" a acestui lexem (*cf*. MĂRT. ORT. 1844, *passim*, MĂRT. ORT. 1899, *passim*, LITURG. 1902, *passim*, LITURG. 1936, *passim*, RADU-GAL., *passim*, BIBL. 1968, *passim*, MĂRT. ORT. 1981, *passim*).

Deși forma *conștiință* poate fi uneori reperată în scrierile bisericești, în special în cele cu un conținut teologic propriu-zis, caracterul conservator al stilului bisericesc al limbii române literare moderne determină preferința pentru selecția soluției tradiționale *cuget* în variantele liturgică și biblică ale acestui stil, întrucât *conștiință* este „simțit" ca prea modern. O ediție recentă a unui text liturgic ortodox oferă o dovadă în acest sens: „ai întărit în lume cugetele noastre" (PENTICOST. 1988, p. 73), sau „cel ce s-a născut orb zicea în cugetul său" (*ibidem*, p. 244).[265]

4.1.3. Lexicalizarea conceptului „conștiință" în vechile traduceri religioase românești

O examinare globală, sintetică și concluzivă a materialului cercetat îmi permite să observ că încercările de transpunere în textul traducerilor românești religioase a conceptului „conștiință" (gr. *συνείδησις*, lat. *conscientia*, slavon. **съвѣсть**)

[265] Pentru întreaga epocă veche a limbii române literare, utilizarea cu sensul „conștiință" a subst. *cuget* pare să fi reprezentat una dintre cele mai stabile norme lexicale. Pe lângă trimiterile de mai sus, citez aici și alte texte din epoca veche, redactate la oarecare distanță unul față de altul: „Să aducem Dumnedzeului nostru (…) cugete curate" (IEUD, p. 186^{r}/5); „Cugetele omenești ți să vor ispovedi ție" (ÎNV. 1642, p. 24^{r}/11); „Dumnezeule, întărește-mă în cugetul mieu, prin grația ta cea atotputernică" (Șincai, *Catehism*, 1783, în ȘA, I, p. 51).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

s-au concretizat în trei tipuri de procedură: echivalarea aproximativă prin termeni preexistenți în lexiconul traducătorului (calc de semnificat), imitarea „formei interne“ a derivatului grecesc (slavon sau latinesc) model (calc de expresie) și utilizarea unei sintagme cu caracter explicativ.

a) Echivalare aproximativă. Efectuând în mod intuitiv, dar și cu ajutorul probabil al lexicoanelor analiza semantică a termenului tradus, cărturarul român selectează din vocabularul propriu termenul românesc cel mai apropiat de semnificația globală a compusului grecesc. Ignorarea componentei semantice a prefixoidului *σύν* conduce la imposibilitatea transferului lexical complet, astfel încât rezultatul actului de traducere este un calc de semnificat imperfect, care are ca efect supraîncărcarea semantică a lexemului românesc întrebuințat cu această valoare. În mod paradoxal, totuși, uzul repetat al unor echivalări imperfecte precum *știință, cunoștință* și *cuget* tinde să impună acești termeni în calitate de norme lexicale alternative pentru desemnarea noțiunii de „conștiință“. În ordinea ocurenței lor în textele studiate, termenii de acest tip sunt:

— *știință* : NTB 1648 (Fapte 23:1; 1 Cor. 3:10 și 12; 10:25 și 29; 2 Cor. 1:12; 1 Tim. 1:5 și 9; 3:9; Evr. 9:14; 1 Petr. 2:19; 3:16 și 21); BIBL. 1688 (Fapte 23:1; 24:16; Rom. 2:15; 9:1; 1 Cor. 8:12; 1 Tim. 1:5; 3:9; Evr. 9:34; 13:18; 1 Petr. 2:19; 3:16 și 21).

— *cunoștință* (sau *conoștință*) : NTB 1648 (Evr. 13:18); DOS. LITURG. p. 58/6; DOS. PAR. p. 127^{v}; BIBL. 1688 și MICU (1 Cor. 8:10; 10:25 și 29; 2 Cor. 1:12; 1 Tim. 1:9); MĂRG. 1691, p. 58^{v}/16; MĂRT. ORT. 1844, I, 1 (1 Tim. 1:18; 3:9); LITURG. 1895, *passim*, MĂRT. ORT. 1899, I, 1 (1 Tim. 1:18); LITURG. 1902, *passim*.

— *cuget*: CORESI, LITURG., p. 25^{r}; MĂRT. ORT. 1691, I, 90 și 110; LITURG. 1895, *passim*; MĂRT. ORT. 1899, I, 90 și 110); LITURG. 1902, *passim*; LITURG. 1936, *passim*; RADU-GAL. (Fapte 24:16; Rom. 2:15; 9; 1; 1 Cor. 3:10 și 12; 10:25;

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

2 Cor. 1:12; 1 Tim. 1:5, 9 și 18:3:9; 1 Petr. 3:16 și 21), BIBL. 1968 (Fapte 24:16; 1 Cor. 10:25; 1 Tim. 1:5, 9 și 18; 3:9; 1 Petr. 3:16 și 21); MĂRT. ORT. 1981, I, 90 și 110.[266]

— *gând*: COD. VOR. (Fapte 23:1; 24:16; 1 Petr. 3:16 și 21).

— *sfat* (*sveat* sau *sfeat*): COD. VOR. (1 Petr. 2:19); CORESI, LITURG., p. 58/6; Ms. 4389 (Înțel. 17:10).

— *socotință*: BIBL. 1688 (Ecles. 10:20).

— *fire*: VARLAAM, RĂSP., p. II^{v}/11: *Mărturisesc înnaintea lui Dumnedzău cu firea mea.*

b) Calc lexical de expresie. Rezultate din transpunerea literală, cu material lexical românesc, a fiecăruia dintre elementele derivatului grecesc *συνείδησις*, însoțită de transferul semantic realizat în context, calcurile lexicale de expresie care să exprime conceptul „conștiință" sunt foarte rare în traducerile religioase vechi, deși acest procedeu era în genere foarte productiv.

Sintagma calchiată *împreună știință* din Ms. 45. (Înțel. 17:10) o regăsim întocmai la Dosoftei[267], care transpune în acest mod gr. *συνείδος*, s.m., un sinonim perfect în greaca ecleziastică bizantină și postbizantină al grecescului clasic

[266] Faptul că subst. *cuget* deținea în epoca veche o puternică notă semantică referitoare la viața sufletească, interioară a omului poate fi argumentat și prin împrejurarea că Mardarie Cozianul, autorul, în secolul al XVII-lea, al unuia dintre cele mai vechi glosare slavono-românești, îl utilizează în sintagme diferite, pentru a reda slavon. **дѹшъ** „suflet": *bun cuget* ← **благодѹшие**; *întru bun cuget trăiesc* ← **благодѹшествѣю**; *cel tare la cuget* ← **великодѹшный**; *cel ce-i într-un cuget* ← **инодѹшный**; *slăbire cugetului* ← **малодѹшествие** (vezi MARDARIE, LEX., nr. 215, 217, 392, 1330, 1765).

[267] Afectând un element lexical atât de rar, această coincidență ar putea servi ca un puternic argument în spijinul ipotezei lui N.A. Ursu, care susține (mai întâi în URSU 1976 și apoi într-o suită de studii în *Limba română*, 1988, nr. 5 și urm.) că, după toate probabilitățile, Dosoftei a fost cărturarul moldovean care a revizuit manuscrisul traducerii inițiale a lui Milescu, înainte ca acesta să fie supus unei noi revizii pentru a fi tipărit la București în 1688.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

συνείδησις, s.f.[268]: *cu curată-**mpreună știință*** (DOS. LITURG., 90/15), după gr. *μετὰ καθαροῦ* ***συνειδότος*** (LITURG. GR.), *cf. cu curată* ***conștiință*** (LITURG. 1895, LITURG. 1902) și *cu curat* ***cuget*** (LITURG. 1936). Îndrăzneala de a sfida limitele normelor lexicale ale epocii, precum și cunoscuta sa inventivitate lexicală i-au îngăduit lui Dosoftei să încerce, în cadrul aceleiași tipărituri, o altă calchiere a aceluiași cuvânt grecesc, echivalând de data aceasta semantismul gr. *σύν* prin prep. rom. *cu*, pentru a rămâne astfel în cadrele literalității impuse de textul liturgic: *de* ***cuștiința*** *vicleană* (DOS. LITURG., 62/5), după gr. *ἀπὸ* ***συνειδήσεως*** *δολίας* (LITURG. GR.), *cf. de* ***cugetele*** *hitlene* (CORESI, LITURG., 25[r]), *de* ***cuget*** *rău* (LITURG. 1895), *de* ***cugete*** *viclene* (LITURG. 1902 și LITURG. 1936) și *întru curată* ***cuștiință*** (DOS. LITURG., 177/3) după gr. *ἐν καθαρῷ* ***συνειδότι*** (LITURG. GR.), *cf. întru* ***conștiință*** *curată* (LITURG. 1895, LITURG. 1902).

Soluția comodă, frecventă în textele epocii, de a exprima noțiunea „conștiință“ prin subst. *cunoștință* îi era și ea cunoscută lui Dosoftei, care o utilizează însă sporadic, precum în DOS. LITURG., 58/6: *în curată mărturia* ***cunoștinței*** *noastre*, după gr. *ἐν καθαρῷ τῷ μαρτυρίῳ* ***τῆς συνειδήσεως*** *ἡμῶν* (LITURG. GR.), *cf. întru mărturie curată a* ***conștiinței*** *noastre* (LITURG. 1895 și LITURG. 1902). Conceptul „conștiință“ îi era, de altfel, cunoscut ilustrului mitropolit-cărturar și prin intermediul limbii latine, căci, în afară de încercările de calchiere amintite mai sus, Dosoftei este singurul, în epoca veche, în afară de D. Cantemir[269], care apelează la modelul latinesc *conscientia* pentru lexicalizarea în limba română a dificilului concept pe care îl discut aici. Traducând la 1679 textul *Liturghiei* „pre limbă rumânească de pre limba elinească“, Dosoftei echivalează gr. *συνείδησις*

[268] Vezi SOPHOCLES, s.v. *συνείδησις*, și *συνείδος* și VLACHOS, s.v. *συνείδος*.

[269] *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* (ed. Tocilescu, p. 10, în DA, s.v. *conștiință*): *Cu întreaga conștienție să mărturisim.*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

printr-o formă românească foarte apropiată de corespondentul său latinesc, bine cunoscut oricărui cărturar poliglot din epocă: *întru curată mărturie a **conștiinței** noastre* (DOS. LITURG., 147/15), după gr. *ἐν καθαρῷ τῷ μαρτυρίῳ **τῆς συνειδήσεως** ἡμῶν* (LITURG. GR.).

Dacă în acest ultim caz se observă o semiadaptare fonetică și morfologică a lat. *conscientia* prin atracția rom. *știință*, în *Molitvenic*, 102r, Dosoftei utilizează o formă aproape identică cu etimonul, transcris în chirilice *conștiență*[270], conform rostirii central-europene, germano-polone, a latinei, cunoscută și practicată cu siguranță de Dosoftei.[271] Aceste diverse opțiuni lexicale au semnificația unui gest de libertate pe care și-l îngăduie Dosoftei față de „orizontul de așteptare" al epocii, cu alte cuvinte față de posibilitățile perceperii sensului exact al lexemului, într-un mediu cultural în care limba latină era totuși puțin cunoscută.

Referindu-se la cele două locuri din *Liturghierul* lui Dosoftei citate mai sus, Timotei Cipariu a emis câteva interesante observații referitoare la dinamica normei literare în privința „românizării" unor concepte precum „conștiință". Cărturarul latinist ardelean considera recomandabilă, ca formă adaptată, structura *cuștiință*, constituită integral cu material morfematic românesc, ca una ce ar avea un caracter mai riguros. Totuși, adaugă Cipariu, impunerea prin consens a acestei forme ar trebui să succeadă unei perioade în care forma hibridă *conștiință* ar fi „aclimatizat" suficient conceptul respectiv în uzul vorbitorilor culți.[272]

---

[270] *Apud* ROSETTI-ONU-CAZACU, p. 149.

[271] Acest fapt îl atestă un citat latinesc din Rom. 3:29, transcris de Dosoftei cu litere chirilice, în DOS. LITURG., 10/10: *An Iudaeorum Deus tantum an non et ghențium? Țerte et ghențium*. *Cf*. și IVĂNESCU, DOS., p. 58: „Termenii *conștiență, diferență* au fost acceptați de traducător în forma în care erau ei pronunțați în țările germane, în Ungaria, Polonia, Ucraina și Rusia."

[272] *Cf*. Timotei Cipariu, *Principie de limbă și de scriptură*, în Cipariu, O. I, p. 10: „… nici noi n-am românizat cu toată rigoarea cele

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

În sfârșit, o târzie încercare de lexicalizare prin calchiere a conceptului „conștiință" găsim în Biblia lui Nitzulescu din 1908. Intenția de a se menține între anumite limite ale stilului biblic tradițional i-a impus acestui traducător să evite forma, resimțită ca un neologism, *conștiință* (pe care o folosește totuși în secvențe din afara textului biblic propriu-zis, cum ar fi titlul de paragraf la 1 Cor. 10) și să încerce reproducerea valorilor semantice ale prefixului *con-* prin pronumele reflexiv: *știință de sineți* (1 Tim. 1:19), *știință de sinele* (Rom. 2:15), *știința de sine* (1 Cor. 10:25 și 27).

c) sintagme explicative. Sesizând inexistența în vocabularul său curent a unui termen adecvat și eficient pentru desemnarea noțiunii „conștiință" și percepând în mod corect, prin analiză, semnificația gr. *συνείδησις*, traducătorul român se vede nevoit să renunțe la respectarea strictă a principiului literalității, care guverna în epoca veche traducerea textelor religioase. Deși rar aplicată cu referire la conceptul „conștiință", această procedare merită să fie pusă în evidență, ca expresie a intensului efort de creație lexicală pe care îl depuneau vechii noștri cărturari. Formulări perifrastice precum *cunoștința sufletului*, *știința sufletului* sau *știință sufletească* reproduc prin conținutul subst. *suflet* nota

luate din latina sau italica, uneori numai pre jumătate, precum când am scris *conștiință* (…). Causa e că în unele rigoarea nu are loc, precum în *cuștiință*, căci deși zicem noi mai mult *cu* în locul celui latin *cum* (…), dar avem și *con* în *contenesc* (…). Altă causă era că, romănind prea cu rigoare, de o parte era să fim neînțeleși, mai ales la început, când sistema nu era cunoscută decât unor prea puțini, de alta putea să ni se impute ca o afecțiune. Deci voiam mai întâi încunoașterea cu cuvintele împrumutate, usurând-o prin reținerea formelor mai usitate, iar formele mai riguroase puteau să urmeze și mai apoi." În *Gramatica limbei române. Partea a II-a. Sintetică*, p. 222, T. Cipariu se referă din nou la „compozitul *cuștiință* cu însemnarea latină « *conscientia* »", remarcând că Dosoftei, ca știutor de latinește, a folosit în paralel și „forma latină" *conscientă* (vezi CIPARIU, O. II, p. 367).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

semantică „interioritate (spirituală)“ a elementelor de compunere gr. *σύν* și lat. *cum* din compusul aloglot model.

Asemenea sintagme explicative găsim în trei locuri din NTB 1648: *mărturisindu mie* ***depreună cunoștința sufletului*** *mieu pren Duhul sfînt* (Rom. 9:1), după gr. *συμμαρτυρούσης μοι* ***τῆς συνειδήσεως*** *μου ἐν πνεύματι ἁγίῳ* (NT), *cf. știința* (BB), *cunoștința* (MICU, ȘAGUNA), *cugetul* (RADU-GAL.), *conștiința* (CORN., BIBL. 1968), *conscientia* (VULG.), *Gewissen* (LUTHER², PERLBIBEL), *conscience* (KJV); *mărturisind* ***depreună știința sufletului*** *lor* (Rom. 2:15), după gr. *συμμαρτυρούσης* ***τῆς συνειδήσεως*** *αὐτῶν* (NT), *cf. știința* (BB), *cunoștința* (MICU, ȘAGUNA), *cugetul* (RADU-GAL.), *conștiința* (CORN., BIBL. 1968, BIBL. 1990, NTCAT. 1992), *conscientia* (Vulg.), *Gewissen* (LUTHER², PERLBIBEL), *conscience* (KJV); *să aib și eu* ***știință sufletească*** *fără zminteală înaintea lui Dumnezău* (Fapte 24:16), după gr. *ἀπόσκοπον* ***συνείδησιν*** *ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν* (NT), *cf. gându* (COD. VOR.), *știința* (BB), *cunoștința* (MICU, ȘAGUNA), *cuget* (RADU-GAL., BIBL. 1968), *conștiință* (CORN.), *conscientia* (VULG.), *Gewissen* (LUTHER², PERLBIBEL), *conscience* (KJV).

Este demn de remarcat și faptul că îngrijita traducere a lui Radu Greceanu (MĂRT. ORT. 1691) transpune gr. *συνείδησις*, oriunde acesta apare (I, 110 și 114, II, 37 etc.), numai prin sintagma *cunoștința sufletului*, ca în secvența *să-ș curățeze cum mai de* ***sârg cunoștința sufletului*** (I, 110), după gr. *νὰ καθαρίσουσι τὸ γοργώμερον* ***τὴν συνείδησίν*** *των* (MĂRT. ORT. 1699, I, 110). În traducerile ulterioare ale *Mărturisirii ortodoxe* (din 1844, 1899 și 1981) se optează la locul citat pentru echivalarea sintetică, dar și mai vagă, prin *cuget*. Coincidența între NTB. 1648 și MĂRT. ORT. 1691 în privința versetului din Rom. 9:1 pare întâmplătoare, întrucât formularea *cunoștința sufletului* este sistematică în MĂRT. ORT. 1691, dar apare o singură dată în NT 1648. Mai mult decât atât, într-un alt citat neotestamentar (1 Tim. 3:9), cuprins

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

în MĂRT. ORT. 1691, I, 1, regăsim aceeași sintagmă *cunoștința sufletului*, pe când în NTB 1648, ca și în BIBL. 1688, se preferă aici soluția curentă, deși deficitară, subst. *știință*.

Același procedeu explicativ îl vom regăsi la Cantemir. În câteva locuri din *Divanul înțeleptului cu lumea*, marele erudit moldovean desemnează conceptul „conștiință" prin sintagma *ascunsul inemii* (echivalată în textul neogrecesc tipărit paralel prin ngr. *συνείδησις*): „vicleșugul și răutatea carea într-**ascunsul inemii tale** ascunzând ții", *cf*. ngr. *εἰς* ***τὴν συνείδησίν σου*** *κρύπτοντας* (CANTEMIR, DIV., p. 34^{v}); „**ascunsul inimii tale** mai vârtos cu privirea străbate", *cf*. ngr. *εἰς* ***τὴν συνείδησίν σου*** *κρύπτοντας* (*ibidem*, p. 136^{v}). În alt loc, *Divanul*, p. 109^{v}, Cantemir creează o sintagmă asemănătoare, în care include și substantivul *știință*, în încercarea de a cuprinde toate principalele note semantice corespunzătoare conceptului „conștiință": „Dintr-același a bunii **științe a ascunsului inimii** izvor ca acesta curge", *cf*. ngr. *ἀπ' αὐτὴν τὴν καλὴν* ***συνείδησιν*** *ἀναβλύζει*. Aceeași amplă sintagmă *buna știință a ascunsului inimii*, folosită de Cantemir foarte frecvent, apare și într-un subtitlu, unde echivalează expresia *bona conscientia* din textul latinesc al lui Andreas Wissowatius, prelucrat de Cantemir.

Un surprinzător ecou textual (datând probabil din primele ediții ale *Penticostarului* din secolul al XVII-lea) al sintagmei *știința sufletului* ca desemnare a noțiunii „conștiință" regăsim într-o ediție recentă a acestei cărți de cult ortodox: „adunând toată știința sufletului" (PENTICOST. 1988, p. 286). Că utilizarea subst. *suflet* devenise aproape obligatorie în construirea unei sintagme care să desemneze „conștiința" pare să ne indice apariția determinantului *sufletului* alături de forma *conșciință* într-o epocă în care caracterul recent al acestei creații semicalchiate nu-i putea conferi o deplină „transparență" lexicală: „din consciința sufletului să delibereze (închee) ce se cuvine" (Damaschin Bojincă, 1828, în ȘA, II, p. 661).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

4.1.4. Forma modernă de lexicalizare a conceptului „conștiință“

Cât privește împrumutul lexical direct al lat. *conscientia*, cu toate că încercări de adoptare și adaptare la normele morfologice ale limbii române sunt atestate, după cum am văzut mai sus, încă în secolul al XVII-lea, la Dosoftei și Cantemir, modelul latinesc se impune cu hotărâre abia în secolul al XIX-lea, fiind adaptat în forme diverse, precum *conscienție*, *consciință, conscientă* etc. Cea mai veche atestare în acest sens în DA, s.v., este din lucrarea paharnicului Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin... date la lumină pe limba patriei*, București, 1839, urmată de atestări din A. Russo, Gr. Alexandrescu, C. Negruzzi, T. Maiorescu, M. Eminescu.[273] După cum se poate constata, deși primele tentative de lexicalizare a conceptului „conștiință“ au avut loc pe tărâmul traducerilor religioase, finalizarea încetățenirii sale în limba română literară s-a realizat prin literatura laică, în cursul procesului de modernizare și „reromanizare“ a lexicului românesc. Așa se explică neacceptarea formei *conștiință* în varianta biblică (excepție fac CORN. și, sporadic, BIBL. 1968 și BIBL. 1990) și în cea liturgică (exceptând LITURG. 1895 și LITURG. 1902) ale stilului bisericesc actual, cu toate că în varianta teologică a acestui stil ea se utilizează în mod curent.[274]

---

[273] IVĂNESCU, TERM., p. 131, atestă la Petru Câmpeanu, unul dintre primii noștri profesori de filozofie, utilizarea cu conotații filozofice a acestui termen: „în mijlocul sufletului nostru, adică în conștiința aceluia ce…“.

[274] *Cf*. STĂNILOAE, CHIPUL, p. 14: „Răsună în conștiința noastră“ și *ibidem*, p. 57: „Numele de conștiință (…) exprimă natura unei cunoașteri în care omul nu este singur.“ Nu rareori, reputatul teolog ortodox practică, în spiritul gloselor tradiționale din textele teologice din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, interpretări implicite ale unor valori speciale ale conceptului „conștiință“: „Aceasta înseamnă că

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Forma modernă *conștiință*, impusă și generalizată ca normă în toate stilurile limbii române literare moderne, este și ea, în ultimă instanță, rezultatul unei semicalchieri: prefixului latinesc *con-* i s-a adăugat corespondentul românesc al lat. *scientia*[275]. Asemănarea formală a noii formațiuni românești semiadaptate cu modelul latinesc a facilitat și transferul semantic propriu-zis, astfel încât substantivul *conștiință* este unul dintre cei mai transparenți și mai neechivoci termeni ai vocabularului intelectual românesc actual.

4.2. „Aproapele“

O componentă fundamentală a unității spirituale a Europei o constituie dimensiunea semantică a limbilor europene moderne. Indiferent de originea și de configurația lor tipologică, limbile Europei prezintă, în special la nivelul variantei lor literare, un fond semantic comun, rezultat mai ales din raportarea respectivelor culturi naționale la fundamente comune: umanismul greco-latin și religia creștină. Dincolo de fondul comun de structuri sintactice și frazeologice preluate prin traducerea Bibliei, limbile europene moderne dețin un număr foarte mare de structuri conceptuale identice, lexicalizate în mod diferit și în momente istorice diferite, dar pe baza unei paradigme semantice primare, existente în originalul ebraic sau în versiunile greacă, latină sau slavonă ale textelor sacre. În special pe acest fapt se întemeiază ceea ce mulți exegeți numesc „comunitatea conceptuală europeană“,

știința de sine nu este și o cunoaștere satisfăcătoare a sa“ (*ibidem*, p. 55); „« con-știința » e nu numai știința mea ca subiect cunoscător izolat despre mine ca eu cunoscut, ci și o știință a mea despre mine în fața forului superior“ (*ibidem*, p. 71).

[275] Alte cazuri similare: *convorbire* ← lat. *colloquium, compunere* ← lat. *compositio, consfințire* ← lat. *consecratio, consimțire* ← lat. *consensus, consângean* ← lat. *consanguineus* etc.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

realitate care explică și relativa facilitate a traducerii dintr-o limbă europeană într-alta.

Intenționez ca în acest capitol al lucrării mele să ilustrez dinamica lexicalizării în limba română literară veche a unui alt concept de sorginte biblică, utilizând o noțiune centrală a gândirii iudeo-creștine: cea de „seamăn; membru al comunității (religioase)". Investigația mea are în vedere în special cele mai importante ediții integrale ale Bibliei în limba română: Biblia de la București (1688), împreună cu cele două versiuni manuscrise contemporane (Ms. 45 și Ms. 4389), ediția revizuită de Samuil Micu din 1795 (MICU), ediția de la Buzău a episcopului Filotei din 1854 (FILOTEI), ediția de la Sibiu din 1858 a mitropolitului Andrei Șaguna (ȘAGUNA), precum și edițiile sinodale din 1914, 1968 și 1990. Am mai luat în considerare, de asemenea, și patru dintre traducerile independente existente în limba română: cea a lui Ion Heliade-Rădulescu, tipărită la Paris în anul 1858 (HELIADE), cea din 1908 a lui Nitzulescu (NITZ.), cea din 1921 a lui Cornilescu (CORN.), precum și versiunea din 1938 a lui Vasile Radu și Gala Galaction (RADU-GAL.). Ca bază pentru traducerile românești din secolul al XVII-lea am utilizat și aici edițiile indicate în mod expres în prefețele Ms. 45, Ms. 4389 și BIBL. 1688: pentru textul grecesc *Septuaginta* de la Frankfurt pe Main din 1589 (FRANKF.), pentru cel slavon Biblia slavonă tipărită la Ostrog în Ucraina în anul 1581 (OSTROG), iar pentru cel latinesc ediția plantiniană de la Antwerpen din anul 1583 (VULG.).[276] Am mai luat în seamă, în măsura în care atestă utilizarea conceptelor în discuție, și alte texte biblice, liturgice sau teologice din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, pe care le-am cercetat amănunțit și cu alte prilejuri.

[276] Pentru toate amănuntele filologice, vezi *supra*, § 2.1.1.1.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

4.2.1. Conceptul biblic „aproapele“ în Septuaginta și în tradiția textuală europeană

După cum se poate constata din GESENIUS, pp. 639 și 772, STRONG. 5997 și 7453 și DNNT, pp. 254–260, *sub vocibus brother*, *neighbour*, *friend*, în textul originar ebraic noțiunea „cel de alături; tovarăș, asociat“ (engl. *fellow*, *neighbour*; *another*) este desemnată în special prin substantivele ebraice *ʿāmiyth* (de la un radical primitiv cu sensul aproximativ „a (se) asocia“) și *reya*ʿ, de la radicalul *rāʿāh* „a îngriji“, p. ext. „a se asocia cu cineva“.

Cât privește interpretarea semnificației biblico-teologice a acestor doi termeni ebraici, exegeții moderni consideră că ei îl desemnau pe membrul comunității imediate, din punctul de vedere al individului din neamul lui Israel, depășind cadrul strict al familiei, tribului sau clanului.[277] În grecește și în limbile moderne, prin aportul universalismului creștin al Noului Testament, termenii constituiți în Vechiul Testament pentru desemnarea acestui concept își vor lărgi sfera semantică, incluzându-l, în spiritul iubirii hristice, pe orice muritor, văzut în relația sa cu ceilalți oameni.

Cel mai adesea, autorii greci ai Septuagintei au transpus conținutul conceptual al celor trei termeni ebraici prin gr. *πλησίος*, *ἀδελφός* și *ἑταῖρος*. Urmărind îndeaproape textele, să examinăm impactul sistemului lexical românesc cu textul biblic în acest punct.

În Ms. 45 și BIBL. 1688, în Cartea Leviticului 6:2, conceptul în discuție este exprimat în următorul context: *sufletul... va minți către aproapele-ș*, după gr. *ψυχή… ψεύσηται πρὸς τὸν πλησίον* (FRANKF.) și lat. *anima ... negaverit proximo suo* (VULG.). Această formulare o vom regăsi, aproape identică, la MICU, FILOTEI, ȘAGUNA și HELIADE, ca și, cu

[277] Vezi HARRISON, p. 73 și PÉTER-CONTESSE, p. 56.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

mici modificări, în traducerile moderne ale Bibliei (NITZ., CORN., RADU-GAL., BIBL. 1968, BIBL. 1990)[278].

Substantivul românesc *aproapele*, rezultat prin substantivizarea adverbului românesc *aproape*, corespunde în context gr. *ὁ πλησίον* (adverb substantivizat prin articol definit) și lat. *proximus* (superlativul adjectivizat al adv. *prope*), unități cărora termenul românesc le calchiază deopotrivă structura formală și conținutul lexical. Necesitatea adoptării conceptului biblic impunea crearea, prin imitație și transfer semantic, a unui nou lexem românesc.

Transformarea nominală prin articulare a adverbului are, în limba română, o extensie sistemică redusă. Apariția, în textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, a unor asemenea creații lexicale se datorează, de cele mai multe ori, contactului lingvistic cu limba greacă, limbă în care procedeul de nominalizare prin articol a adverbelor este destul de productiv. În textele românești traduse din slavonă sau din greacă în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, substantivizarea prin articol demonstrativ a adverbului este mult mai frecvent practicată decât cea prin articol definit enclitic; *cf*., în acest sens, *pren cele denlăuntru* (IOSIP, 741/2), după gr. *διὰ τῶν ἔνδων* (FRANKF.) și *să cuprinde cea den lăuntru* (MĂRT. ORT. 1691, III, 50) după gr. *περικρατεῖται ἡ ἔσοθεν* (MĂRT. ORT. 1699, III/50). Deși mai puțin frecventă, nominalizarea funcțională prin articol enclitic a unor structuri adverbiale poate fi totuși reperată în unele texte vechi, precum, de exemplu, în NEAG. ÎNV., 225^{r}: *ispitești denlăuntrurile ficaților*.

4.2.2. Conceptul biblic „aproapele“ în tradiția textuală românească

Revenind la substantivul *aproapele*, constatăm că această unitate lexicală, atestată încă în primele texte literare românești,

[278] În unele ediții moderne versetul citat se află în Lev. 5:21.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

reprezintă unul dintre cele mai vechi adverbe substantivizate ale limbii române literare. Crearea acestui lexem în limba română trebuie pusă în legătură cu o lungă serie de calchieri succesive, al căror model primar se află în originalele ebraic și grecesc ale Bibliei.

În BIBL. HEBR. apare deja subst. ebr. *ʿāmiyth*, un derivat de la un radical primitiv cu sensul „a (se) asocia", de la care derivă de asemenea și prepoziția/adverbul ebr. *ʿim*, element de relație multifuncțional în ebraica biblică (vezi GESENIUS, s.v.). Recunoașterea de către traducători a relației paradigmatice între subst. ebr. *ʿāmiyth* și prep. ebr. *ʿim* a determinat modalitatea de percepție semantică și de echivalare lexicală în versiunile ulterioare, așa încât cele două mari grupuri de sensuri ale ebr. *ʿim*, și anume cel de „asociere" (*cf*. gr. *σύν-* și lat. *cum-*) și cel de „apropiere, vecinătate" (*cf*. gr. *πέλας* „aproape" și lat. *prope* „idem"), au avut, ambele, reflexe bine conturate în istoria traducerilor biblice.

Pentru preeminența notei semantice „vecinătate" se pot cita engl. *neighbour* „vecin" (DOUAY, BIBL. ENGL.[2], BIBL. ENGL.[3], BIBL. ENGL.[5], BIBL. ENGL.[9], MOFFAT) sau OSTROG **сѣсѣдъ** „vecin". Această ultimă opțiune determină, la locul citat, și echivalența *vecin* din Ms. 4389, al cărui autor a avut ca izvor principal textul slavon. În genere, traducerile moderne preferă însă lexicalizarea notei semantice „asociere": *compatriote* (SEC. REV., FR. COUR., BIBL. JER.), *Mitbürger* (GN), *honfitárs* (BIBL. MAGH.[1]). Cele mai multe echivalări au însă un caracter sincretic, radicalul ebraic *ʿim* „aproape; lângă" fiind reprodus printr-un corespondent unic în toate locurile unde în VT este folosit respectivul concept: *ὁ πλησίον* (sau *ὁ πλησίος*, declinabil) (SEPT.), adjectiv și substantiv rezultat prin derivare de la prepoziția/adverbul grecesc *πέλας* „près, auprès" (BAILLY, s.v.), *proximus* (VULG.), adjectiv și substantiv, formă de superlativ adjectivizat a adv. *prope* sau *der Nächste* (LUTHER, PERLBIBEL, ELBERFELD), adjectiv și substantiv în limba germană, un derivat de la adverbul german *nahe* „aproape", după modelul latinesc din Vulgata.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

În latina populară este presupusă existența unui derivat **propeanus* de la lat. *prope* „aproape“, care a putut sta la baza evoluției fr. *prochain* „dans la langue religieuse, homme considéré par rapport à un autre homme“ (LAROUSSE, s.v., *cf.* și N.T. FR.: *ton prochain*). În N.T. ITAL. și BIBL. SPAN., unde la locurile citate din Lev. 6:2 și Iacob 2:8 apar opțiunile *prossimo* și, respectiv, *prójimo*, este de presupus o relație directă, adică un împrumut cult, cu lat. *proximus* din Vulgata. Trebuie, de asemenea, menționat și faptul că substantivizarea adverbului/prepoziției *πέλας* s-a petrecut în limba greacă într-o epocă anterioară elaborării Septuagintei. Dicționarele înregistrează adj. *πλησίος* „rudă; vecin“ încă la Homer și Sofocle, iar structura articol declinat + adverb nedeclinabil (*ὁ πλησίον*, *οἱ πλησίον*) este frecvent folosită de Plotin și de alți autori antici pentru a desemna noțiunea de „celui qui est proche; voisin, autrui“ (BAILLY, s.v.). Cuvântul devenise comun în greaca târzie și în cea bizantină, așa încât un cuvânt-titlu *πλησίος* sau *πλησίον* nu găsim în SOPHOCLES, dicționar în care nu se mai înregistrează termenii deveniți foarte comuni în această perioadă.[279] Greaca modernă cunoaște și ea structura *ὁ πλησίον*, cel puțin în stilul biblic și în cel liturgic[280] (*cf.* VLACHOS, s.v).

Conceptul acesta apare foarte frecvent atât în VT, cât și în NT, fiind redat sistematic prin subst. *aproapele* în toate

[279] Singurul loc unde acest lexicograf menționează gr. *ὁ πλησίος* este *sub voce πλησίαλος* „sea-shore“, cuvânt compus din *ὁ πλησίος* „aproape“ și *ἅλς* „mare“. SOPHOCLES înregistrează însă în perioada bizantină un mare număr de derivate de la acest adjectiv (*πελάζω* „to approach“, *πλησιάζω* „to approach“, *πλησίοσις* „following“, *πλησιότης* „proximity“ etc.), ceea ce dovedește marea vitalitate și productivitatea în limba greacă a acestei creații lexicale de sorginte biblică.

[280] Cunoscutul pasaj de la Iacob 2:8 are în transpunerea neogreacă (BIBL. NGR.) următoarea formulare: *θέλεις ἀγαπᾷ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν*. Noțiunea „aproapele“ este desemnată, la fel ca și în SEPT. și NT, prin ngr. *ὁ πλησίον*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

versiunile românești ale Bibliei (Ms. 45, Ms. 4389, BIBL. 1688, MICU, FILOTEI, ŞAGUNA, HELIADE, BIBL. 1914, NITZ., CORN., RADU-GAL., BIBL. 1968, BIBL. 1990).

În limba română, substantivizarea adverbului *aproape* în context biblic este însă anterioară elaborării BIBL. 1688, căci o regăsim încă în COD. VOR. 59^{v}/6, la Iacob 2:8, într-un context celebru: *iubește aproapele tău ca tinre însuți*. Prima enunțare a acestui precept fundamental al creștinismului se află în Lev. 19:18 și este reluată în șase locuri din NT (Mat. 5:43, 22:39, Marc. 12:31, Rom. 13:9, Iacob 2:8 și Gal. 5:14), peste tot gr. *ὁ πλησίον* și lat. *proximus* fiind echivalate prin subst. *aproapele*, opțiune păstrată în toate versiunile ulterioare, până în vremea noastră. De remarcat este și faptul că în locurile citate din NT, în NTB 1648 se preferă subst. *priiaten* (de patru ori), *priiatnic* și *vecin* (câte o dată), sub influența probabilă fie a tradiției, fie a unui izvod slavonesc secundar, știut fiind faptul că traducătorii bălgrădeni au utilizat cu precădere originalul grecesc și versiuni latinești.

Substantivul *aproapele* se regăsește de asemenea în PS. SCH. (Ps. 14:4): *giură-se aproapelui său*; în acest loc, atât la CORESI, PS. SL.-ROM., cât și în BIBL. 1688 se află tot subst. *aproapele*. Pentru PS. SCH. și CORESI, PS. SL.-ROM., modelul primar al lexicalizării este același gr. *ὁ πλησίον*, dar în mod mijlocit, prin slavon. **искрънъ** (derivat de la adv. **искрѣ** „aproape") și slavon. **блиꙁънъ** (și acesta un derivat nominal de la adv. **блиꙁѣ** „aproape").[281] Sinonimele slavone **искрънъ** și **блиꙁънъ**, concurente în textele sacre, sunt și ele reflexe culte, de traducere, ale gr. *ὁ πλησίον* și/sau ale lat. *proximus*, după cum interpretează și MIKLOSICH, *sub vocibus*, și sunt

[281] Foarte interesantă mi se pare mărturia unui lexicograf al epocii; în MARDARIE, LEX., nr. 1347, reperăm paragraful lexicografic **искрънии**, **блиꙁнии**: *aproapele, vecinul*, unde se atestă, pe la 1649, anul de redactare al acestui lexicon, perceperea lexicală a conceptului „aproapele", ca și echivalarea sa, constantă și în concurență, prin substantivele *aproapele* și *vecinul*, conform semnificațiilor corespondenților slavoni.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

atestate în slavona biblică și ecleziastică din jurul anului 1000. Între aceste două sinonime, adjectivul slavon **ближънъ** pare să se fi impus în slavona bisericească târzie, de vreme ce urmașii săi direcți din limbile slave literare moderne se regăsesc atât la Lev. 6:2, cât și la Iacob 2:8, după cum se poate constata în câteva versiuni recente: *bližnímu/bližniho* (BIBL. CEH.), *bližnjemu/bližnjega* (BIBL. CROAT.), *bližniega* (N.T. SÂRB.), *ближния* (BIBL. BULG.), *ближнього* (BIBL. UCR.), *ближнм/ближнего* (BIBL. RUS.).

Să mai remarcăm și faptul că, în alt loc (Ps. 87:19), CORESI, PS. SL.-ROM. 169^{v}/8 redă slavon. **искрънъ**, prezent în textul slavon intraliniar al tipăriturii, prin structura de tip nominal *apropiatul* (< adj. part. *apropiat* de la verbul *apropia*). La locul corespondent, BIBL. 1688 prezintă subst. *aproapele*, pe când la Ps. 37:11 gr. *οἱ πλησίοι* îi corespunde în BIBL. 1688 locuțiunea *cei mai de-aproape*, la CORESI, PS. SL.-ROM. 69^{v}/9 subst. *apropiații*, iar la DOSOFTEI, PS. SL.-ROM., sintagma *cei de pre-aproape*. În alte locuri din *Psaltire*, ediția citată a lui Dosoftei înfățișează formulările următoare: *cei de-aproape* (Ps. 27:2), *de-aproapele* (Ps. 11:3, 23:4, 34:14 etc.); sintagma *de-aproapele* o regăsim la VARLAAM, RĂSP. 2^{v}.

Aceste fluctuații în adaptarea morfologică dovedesc, pe de o parte, năzuința traducătorilor de a crea structuri lexicale românești cât mai exacte în raport cu modelul aloglot și, pe de altă parte, caracterul foarte labil al normei literare a epocii.[282] Diferitele variante formale ale sintagmei alcătuite cu prepoziție și articol demonstrativ vor dispărea treptat din texte și din cauza dificultăților morfo-sintactice în formularea enunțului românesc, supus exigențelor principiului transpunerii literale a construcției grecești, ca de exemplu MĂRT.

[282] La jumătatea secolului al XIX-lea, Timotei Cipariu mai constata încă această fluctuație: „Adverbiul *aproape* și *de aproape* etc. se construiește (…) și cu articlu, ca nume masc. pr. *aproapele* și *de-aproapele nostru*“ (*Gramatica limbei române. Partea a II-a. Sintetică*, p. 265, în CIPARIU, O. II, p. 388).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ORT. 1691, II, 33: *varsă pentru greșalele celor de-aproapele lor*, după gr. *χύνουσι διὰ τὰ ἁμαρτήματα τῶν πλησίον τούς* (MĂRT. ORT. 1699, II, 33). Toate versiunile ulterioare ale *Mărturisirii ortodoxe* (din 1844, 1899 și 1981) vor apela la numele *aproapele*, tratat sistematic drept substantiv.[283] Dacă, începând cu secolul al XIX-lea, lexemul *aproapele* se va impune definitiv ca normă literară în toate variantele stilului bisericesc, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea el a fost concurat de sinonimele contextuale *vecin*, *priiaten* și *soț*. Excelenta ediție critică și comparativă a lui I.A. Candrea relevă în psaltirile românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, traduse din slavonă, o imagine extrem de interesantă a dinamicii contextuale a lexicalizării acestei noțiuni biblice. Deși, în mod sporadic, slavon. **искрънъ** și **ближънъ** sunt echivalați și prin substantivele *soț, priiaten* și *vecin*, substantivizările având la bază adverbul *aproape* au totuși o predominanță covârșitoare. Faptul că în unii psalmi (*cf*. Ps. 30:11, 43:15, 78:4, 79:7, 88:40) la CORESI, PS. SL.-ROM. și în BIBL. 1688 apare echivalentul *vecin* se datorează prezenței în textele sursă a slavon. **съсѣдъ** „vecin", a gr. *ὁ γείτων* „idem" și a lat. *vicinus* „idem".

Concurența în versiunile biblice a termenilor *aproapele* și *vecinul* pentru a desemna noțiunea de „membru al comunității omenești" reflectă astfel situația din textul originar al BIBL. HEBR., unde, în contexte cvasiidentice, ebr. *ʻāmiyth* (înrudit îndeaproape cu prep./adv. *ʻim* „aproape") este adesea concurat de sinonimul său *reyaʻ* „asociat; vecin" (< rad. *rāʻāh* „a se asocia cu cineva").

O concurență sinonimică similară regăsim și în SEPT., unde, alături de frecventul *ὁ πλησίος*, apar uneori, pentru

[283] Deși din ce în ce mai rar, sintagma *de-aproapele* poate fi reperată și mai târziu, în special în textele cu conținut bisericesc ale iluminiștilor ardeleni: „Prin cuvântul *de-aproapele* nostru se înțelege fieștecare au preaten și nepreaten" (Gh. Șincai, *Catehism*, 1973, în ȘA, I, p. 48).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

desemnarea aceluiași concept de „membru al comunității“, și termenii gr. *γείτων* „vecin“, *ἀδελφός* „frate“ și *ἑταῖρος* „însoțitor, tovarăș“. În NT, gr. *ἑταῖρος* apare cu acest sens doar de trei ori, în Mat. 20:13, 22:12 și 26:50, la forma de vocativ *ἑταῖρε*, transpusă în NTB 1648 prin *soațe*, iar în BIBL. 1688 prin *priiatene*. Pentru a ilustra concurarea subst. *aproapele* de către sinonime contextuale, voi cita un pasaj din Iona 1:7, unde secvența gr. *εἶπεν ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ* din SEPT. apare astfel transpusă în versiunile românești: *dzâse careleș cătră aproapele său* (Ms. 45), *zise fieștecare către aproapele său* (BB), *tot însul cătră de-aproapele său* (DOS. PAR.).

Spre deosebire de aceste opțiuni, care echivalează gr. *ὁ πλησίος* prin subst. *aproapele*, în aceeași epocă, autorul Ms. 4389 formulează *cineși către soțiia sa*, situându-se astfel mai aproape de VULG. *ad collegam suam* decât de OSTROG **къ подрѹгъ своемъ**, deși, în genere, cum am arătat-o și în alte împrejurări, acest autor urmărește foarte îndeaproape textul versiunii slavone. Revizuind textul de la 1688, MICU preferă aici subst. *vecin*, pe care-l va păstra la locul citat și ȘAGUNA.

Concurența pe care subst. *vecin* i-a făcut-o subst. *aproapele* în desemnarea conceptului biblic discutat aici dovedește raportarea utilizatorilor stilului bisericesc la o normă lexicală care îngăduia concurența celor doi termeni. Această ipoteză este susținută de transpunerea în românește a unui pasaj din Mat. 5:43: *să iubești pre priiatenul tău* (NTB 1648), *să iubești pre aproapele tău* (BB), *să iubești pre vecinul tău* (EVANG. GR.-ROM. 41, și EVANG. 1697, 23^{v}/2).

Opțiunea pentru *vecin* atât în texte de exegeză, cât și în cele două *Evanghelii* din secolul al XVII-lea indică o exersare funcțională anterioară a acestui termen în contextul dat, deoarece în textul paralel grecesc din EVANG. GR.-ROM. apare gr. *ὁ πλησίον* „aproapele“, și nu gr. *ὁ γείτων* „vecinul“.

O imagine convingătoare asupra procesului de acceptare și generalizare a întrebuințării substantivului *aproapele* în

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

limbajul bisericesc ne-o oferă versiunile românești succesive ale unuia dintre cele mai citite texte de doctrină ortodoxă, *Mărturisirea ortodoxă* (1642) a lui Petru Movilă. În răspunsul la întrebarea I, 3 din versiunea grecească a MĂRT. ORT., tipărită la Snagov în 1699, care a constituit izvodul principal al tuturor ediţiilor româneşti succesive din secolele următoare, apare secvența *ἡ πρὸς … τὸν πλησίον ἀγάπη*, transpusă de Radu Greceanu la 1691 prin *către cel de-aproape dragoste*. Nu doar numeroasele retipăriri revizuite ale traducerii de la 1691, dar chiar și retraducerile, precum cea a lui Filaret Scriban din 1844, traducerea sinodală din 1899 sau traducerea modernă a lui Alexandru Elian din 1981, conservă formularea *dragoste... către aproapele*.

Așadar, pe parcursul întregii perioade vechi a limbii române literare, creația lexicală *aproapele* a manifestat o tendință accentuată de a elimina din uz sinonimele sale, astfel încât în lexicul stilului bisericesc al limbii române literare moderne (nu doar în varianta biblică, ci și în variantele liturgică și teologică) acest lexem va reprezenta o normă lexicală stabilă și definitivă. Pe de altă parte, crearea, tribulațiile și impunerea acestui cuvânt ilustrează elocvent una dintre cele mai importante căi de racordare a limbii române literare la comunitatea conceptuală europeană.

4.3. „Pronia“

4.3.1. Antecedentele istorice ale conceptului „pronie“

Substantivul grecesc *πρόνοια*, un derivat nominal de la vb. *προνοέω*, reprezintă unul din termenii preluați de lexicul creștin din terminologia filozofică grecească precreștină. Cu sensurile primare „a observa cu anticipație; a avea grijă (de ceva sau de cineva)“, vb. gr. *προνοέω* (pref. *πρό-* „înainte“ + *νοέω* „a cunoaște, a observa“ < *νοῦς* „intelect, rațiune“)

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

este atestat deja la Homer, *Iliada*, 18, 526, *cf*. BAILLY, s.v. La rândul său, derivatul nominal *πρόνοια* deține vechi atestări. Dacă la Eschil acest termen avea încă sensul primitiv „intenție de a ocroti; grijă, prevedere", Herodot îl folosește și cu sensul de „providență divină", iar Platon, *Timaios*, 44 c, îi conferă prestigiul unui termen filozofic. Abia în textele filozofilor stoici gr. *πρόνοια* va căpăta o semnificație religioasă preponderentă, desemnând atributul principal al divinității, prin care aceasta face ca totul în natură să se desfășoare conform unui plan prestabilit.

După cum ne informează ERNOUT-MEILLET, s.v. *video*, corespondentul latinesc al gr. *πρόνοια* a fost creat de Cicero sub aceleași auspicii ale filozofiei stoice. Ca traducător și interpret al textelor stoice, Cicero a modelat termenii *providens*, *providenter* și *providentia* după modelul lexical al gr. *πρόνοια.* Verbul *provideo* ca atare, întrebuințat înaintea lui Cicero de Plautus, pare să fie o formă refăcută după adjectivul, resimțit ca participiu, *prudens* „conscient, sage, habile". De altfel, chiar în textele filozofice latinești, la Cicero și Seneca în special, perechile *prudens/providens* și *prudentia/providentia* își intersectează adesea sfera de desemnare. Subst. *providentia* s-a specializat pentru desemnarea „providenței divine" (gr. *πρόνοια*) abia în latina creștină, în vreme ce *prudentia* rămâne în limba latină termenul laic și filozofic prin care se echivalează de obicei gr. *φρόνησις* „stare de echilibru a facultăților spirituale; chibzuință, prudență". Derivatul „normal" (cu prefixul *prae-*) *praevidentia* desemnează în texte îndeobște noțiunea de „prevedere; grijă", în strânsă relație semantică cu vb. *praevideo* „a vedea dinainte, a prevedea". Specializarea în sens creștin a latinescului *providentia* a fost precedată și favorizată de o accepție religioasă încă din terminologia filozofică latină. La Cicero, *Div*. I, 51, întâlnim în acest sens următoarea frază definitorie: *deorum providentia mundum administrari*.

Echivalenți aproape perfecți, termenii gr. *πρόνοια* și lat. *providentia* au fost reținuți în terminologia creștină comună

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

și utilizați, adesea ca nume proprii, în literatura patristică greacă și, respectiv, latină. Începând cu Renașterea, acest concept cunoaște o nouă vitalitate, odată cu transferul său în noile limbi de cultură ale Europei (franceza, germana, engleza, italiana etc.), devenind un concept-cheie în Romantism și în unele curente de gândire moderne; astfel încât o distincție foarte clară între valorile filozofice și cele biblice sau teologice este greu de operat. Dincolo de diversitatea interpretărilor filozofice sau confesionale, consider că pentru ceea ce ne interesează aici este satisfăcătoare definiția pe care o găsim la André Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la Philosophie*, ed. a 8-a, Paris, 1960, s.v. *providence* (germ. *Vorsehung*, engl. *providence*, it. *providenza*): „A. Action que Dieu exerce sur le monde, en tant que volonté conduisant les événements à des fins. B. Dieu en tant qu'exerçant le pouvoir providentiel."

Într-o accepție generică, conceptul biblic de „providență" (engl. *providence*, *foreknowledge*, germ. *Vorsehung*, *Vorkenntnis*) se referă, după P. Jacobs și H. Krienke, în DNTT, I, p. 692, la independența absolută a lui Dumnezeu față de creatură, care-i îngăduie să intervină în lume, orientând-o spre sensul suprem, întruparea prin Iisus Hristos a Logosului în istorie.

În Septuaginta, gr. *πρόνοια* apare doar de nouă ori, în special în cărțile apocrife și în cele sapiențiale, mult mai impregnate de elenism decât celelalte cărți ale Vechiului Testament. Termenul acesta nu are un corespondent unic și constant în ebraica biblică, ideea însăși de „providență" fiind adoptată târziu de gândirea iudaică, și anume de cărturarii evrei elenizanți Philon din Alexandria (care a și scris un tratat *Περὶ πρόνοιας* „Despre providență") și Josephus Flavius. La rândul său, verbul *προνοέω*, cu sensul „a vedea dinainte; a avea grijă", cu referire la alte persoane decât Dumnezeu, apare în SEPT. de zece ori, echivalând unul din verbele ebraice *bîn* „a înțelege" sau *šur* „a privi; a lua seamă la ceva". Cât privește Noul Testament, redactat, după cum se știe, direct

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

în limba greacă, atât vb. *προνοέω*, cât și subst. *πρόνοια* apar de regulă cu sensurile generice „a avea grijă; a intenționa, a căuta“ (*cf*. Rom. 12:17, 2 Cor. 8:21) și, respectiv, „grijă, preocupare“ (*cf*. Fapte 24:3, Rom. 13:14), și nu cu sensul teologic specializat de „providență (divină)“. Această „reducere“ la sensurile primare ale unui termen care în terminologia filozofică avea valori semantice speciale nu trebuie să ne mire, căci greaca neotestamentară uzitează frecvent astfel de resemantizări ale unor termeni filozofici grecești (ca în cazul, de exemplu, al gr. *ἀγάπη*, *δικαιοσύνη*, *φρόνησις* etc). Semnificația teologică, fundamentată, cum specificam mai sus, încă prin textele stoice, și-a păstrat-o gr. *πρόνοια* și în scrierile patristice, ca de altfel și corespondentul său latinesc *providentia*. Situația în texte este cu atât mai complexă cu cât în greaca biblică funcționează o serie întreagă de alte verbe (unele dintre ele însoțite de derivatul nominal corespondent), cu structuri morfematice similare și cu sensuri apropiate. Citățm în acest sens verbele *προοράω* „a vedea în avans; a prevedea“ (*πρό* „înainte“, *ὁράω* „a vedea“), *προορίζω* „a decide dinainte; a predestina“ (*πρό* „înainte“, *ὁρίζω* „a delimita, a determina“) și, mai ales, *προγιγνώσκω* „a cunoaște dinainte“ (*πρό* „înainte“, *γιγνώσκω* „a cunoaște“), utilizate cu precădere cu referire la acțiunile divine.

Alternanța funcțională între verbele *προνοέω* și *προγιγνώσκω* și, respectiv, subst. *πρόνοια* și *πρόγνωσις* în textul biblic grecesc se reflectă și în VULG., unde vb. *providere* este concurat de *praevidere*, iar *providentia* de *praevidentia* și *praescientia*. Productivitatea deosebită a prefixului *prae-* în latină a facilitat crearea unor numeroși termeni aparținând aceluiași câmp semantic, dar cu note semantice diferențiatoare, precum *praemeditatio, praecogitatio, praejudicium, praesensio, praedictio, praeconceptus, praedeterminatio* etc., care vor constitui la rândul lor modele lexicale pentru completarea, în epoca modernizării limbii române literare, a întregii paradigme a acestui câmp.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Cât privește limba slavonă, care a constituit și ea o limbă sursă pentru o bună parte din traducerile religioase românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, MIKLOSICH înregistrează în texte multe derivate slavone cu prefixul **про-** de la subst. **мысль**, s.f., „gândire“ și **разоумъ**, s.m., „intelect, rațiune“. Lăsând la o parte adjectivele și adverbele din aceste serii derivative, citez după lexiconul de echivalențe slavono-greco-latine al lui Miklosich doar substantivele **прозоумиие** „providentia“, **прозоумѣние** „praescientia“, **промысль** „*πρόνοια*, providentia“, **промышлѣние** „*πρόνοια*, providentia“, **провидѣние** „providentia“ și verbele **прозѣмѣвати** „*προνοεῖν*, prospicere, providere“, **прозоумѣти** „prospicere“, **промыслити** „*προνοεῖν*, prospicere, providere“, **промышлѣвати** „providere“, **промышѣти** „*προνοεῖν*; *προνοεῖσθαι*; prospicere, providere“, **промышлѣевати** „providere“. Unele dintre aceste creații lexicale au fost folosite și în originalele slavone de la baza traducerilor românești din secolul al XVI-lea în special, dar și din secolul al XVII-lea, și au constituit modele primare sau auxiliare pentru formațiuni românești echivalente.

4.3.2. Lexicalizarea conceptului „pronie“ în vechile traduceri religioase românești

Acestea fiind, în rezumat, modalitățile de exprimare a conceptului în discuție în limbile sursă, voi încerca în continuare să urmăresc constituirea semnificațiilor echivalente în limba română veche și lexicalizarea lor concretă în texte. Este nevoie încă să mai operez câteva distincții procedurale și metodologice. Specific mai întâi că voi practica de regulă o abordare semasiologică, pornind, cu alte cuvinte, de la semnificațiile date în textele originale grecești, latinești și slavone, care au servit drept modele cărturarilor români, precum și, în cazul textelor biblice, de la interpretările moderne mai importante; pentru completarea informației faptice și nuanțarea

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

interpretărilor voi apela, când este cazul, și la o abordare de tip onomasiologic, pornind adică de la forma cuvintelor, înregistrată în dicționare sau identificată de mine în texte. Este, de asemenea, necesar să adaug că toate unitățile lexematice pe care le voi lua în discuție alcătuiesc un câmp semantic dinamic, în sensul că repartiția substanței semantice între expresiile atestate este diferită de la o epocă la alta, și chiar de la un text la altul. În consecință, concluziile pe care le voi trage în urma descrierilor și disocierilor făcute cu privire la membrii acestui câmp semantic au o valoare relativă. Voi urmări, pe cât posibil, constantele unui proces al creativității lexicale, condiționat în desfășurarea sa de factori foarte diverși, dintre care cel mai important este acțiunea principiului literalității, care a guvernat în vechea cultură europeană traducerile textelor sacre. Această lexicalizare prin transfer semantic nu trebuie văzută ca un proces continuu și constant, ci, dimpotrivă, ca un joc mozaical de opțiuni individuale, delimitat, mai mult sau mai puțin restrictiv, de posibilitățile subsistemelor morfematice românești și, în mai mică măsură, de unele tendințe firave spre constituirea unor norme lexicale stabile.

4.3.2.1. Reprezentarea conceptului „pronie“ în traducerile românești ale Noului Testament

Primul contact al cărturarilor români cu conceptul pe care îl am în vedere s-a petrecut în activitatea de transpunere a textelor biblice, începând cu secolul al XVI-lea. Autorii succesivelor traduceri și revizuiri ale Sfintei Scripturi au avut ca modele, în conturarea primelor opțiuni de exprimare a acestui concept, pe de o parte textele grecesc, slavon și latin (fie doar unul dintre ele sau toate laolaltă, în funcție de competență și grad de instrucție) și, pe de altă parte, soluțiile lexicale precedente, instituite drept componente ale unei

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

tradiții scrise locale. Din punct de vedere cronologic, cea mai veche tentativă de transpunere a conceptului acoperit de gr. *πρόνοια* o găsim în primele versiuni românești ale Noului Testament. În cele câteva locuri unde apare în NT, gr. *πρόνοια* semnifică „faptul de a prevedea; grijă, preocupare (pentru ceva)", cu referire la acțiuni și persoane umane. În Fapte 24:2(3), de exemplu, pentru gr. *διορθωμάτων γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας* (NT), lat. *multa corrigantur genti huic per tuam providentiam* (VULG.), în vechile traduceri românești găsim următoarele formulări: *isprăvire iaste limbiei aceștiia cu ale tale gândure* (COD. VOR.), *multe ai îndreptat cu înțelepțiia ta* (NTB), *isprăvire făcându-se la limba aceasta pren a ta socoteală* (BB). Soluțiile *gând, înțelepție* și *socoteală* trebuiesc considerate simple aproximări de traducere; ceea ce traducătorii au reușit aici a fost doar indicarea componentei semantice „care ține de intelect" a corespondenților din limbile-sursă. Începând cu versiunea lui Samuil Micu din 1795, în tradiția biblică românească se instituie în acest loc, precum și în alte contexte similare, opțiunea *purtare de grijă* (MICU, ȘAGUNA, BIBL. 1914, RADU-GAL., BIBL. 1990, ANANIA), *cf. îngrijire* (CORN.), *grijă* (NTCAT. 1992), *Fürsorge* (LUTHER). Într-un alt loc neotestamentar, Rom. 13:14, constatăm următoarele reproduceri ale sintagmei grecești *τῆς σαρκὸς πρόνοιαν* (NT): *grija trupului* (NTB), *a trupului socotală* (BB), *purtare de grijă a trupului* (BIBL. 1914), *grijă de trup* (RADU-GAL., BIBL. 1990), *grijă de carne* (CORN.), *grija trupului* (NTCAT. 1992), *grija pentru trup* (ANANIA). Cu excepția BIBL. 1688, unde traducătorii au perceput nota semantică esențială „care ține de intelect" și au știut să o exprime prin rom. *socoteală*, tuturor celorlalți traducători soluția de echivalare le-a fost sugerată de VULG.: *carnis cura*[284]. După cum se poate vedea,

[284] Soluția lui MICU (preluată de ȘAGUNA) *plăcerea trupului* nu o putem explica altfel decât conjectural.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

referirea gr. *πρόνοια* la orizontul profan a îngăduit, în asemenea cazuri, traducătorilor să se îndepărteze de la litera textului și să caute soluții satisfăcătoare în vocabularul comun al limbii vorbite.

Principiul literalității a acționat însă cu mult mai multă strictețe în cazul contextelor unde se face referire la prestiința sacră a lui Dumnezeu, lexicalizată de regulă în NT prin gr. *πρόγνωσις*. De exemplu, secvențelor gr. *προγνώσει τοῦ Θεοῦ* (NT), lat. *praescientia Dei* de la Fapte 2:23 le corespund în tradiția textuală românească următoarele formulări: *din știința lui Dumnezeu* (BB), *după mai înainte știință a lui Dumnezeu* (MICU, ȘAGUNA), *după mai înainte știința lui Dumnezeu* (BIBL. 1914), *după... a lui Dumnezeu știință de mai înainte* (RADU-GAL.), *după știința cea dinainte a lui Dumnezeu* (BIBL. 1990), *după știința mai dinainte a lui Dumnezeu* (CORN.), *potrivit cu... prestiința lui Dumnezeu* (NTCAT. 1992), *potrivit... prestiinței lui Dumnezeu* (ANANIA)[285], *cf. foreknowledge of God* (KJV), *durch... Vorsehung Gottes* (LUTHER[1], LUTHER[2]), *nach Vorkenntnis Gottes* (PERBIBEL). Pentru un context foarte asemănător mai citez un pasaj de la 1 Petr. 1:2: *κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ πατρός* (NT), *secundum praescientiam Dei patris* (VULG.) → *după căutatul lui Dumnezău* (COD. VOR.), *din știința dintâiu a părintelui Dumnezău* (NTB), *după mai-nainte știință a Dumnezeului* (BB), *după cea mai dinainte cunoștință a lui Dumnezeu* (MICU, ȘAGUNA), *după cea mai înainte cunoștință a lui Dumnezeu* (BIBL. 1914, RADU-GAL.), *după cunoștința mai dinainte a lui Dumnezeu* (CORN.), *după cea mai dinainte știință a lui Dumnezeu* (BIBL. 1990), *potrivit cu prestiința lui Dumnezeu* (NTCAT. 1992), *după prestiința lui Dumnezeu* (ANANIA), *cf. according to the foreknowledge of God* (KJV), *nach der Vorsehung Gottes* (LUTHER[1]), *nach*

[285] În nota explicativă referitoare la acest pasaj, Valeriu Anania utilizează și participiul (adj.) *prestiut*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Vorkenntnis Gottes (PERLBIBEL).[286] Constatăm aici că în afară de soluțiile *căutatul*, s.n., din COD. VOR., un derivat postverbal de la vb. *a căuta*, al cărui sens, larg răspândit în limba veche, era acela de „a se preocupa de...; a avea grijă de…“ (*cf*. DA, s.v. *căuta*, *sub sensibus* I, 1⁰ și 2⁰) și *știință* din BB, toate celelalte opțiuni ulterioare vădesc, în structurări morfo-sintactice ușor diferite, o intenție pronunțată de a transpune integral deopotrivă semnificația preverbului *προ-/prae-*, dar și substantivul *γνῶσις/scientia* prin adv. rom. *înainte* (*dinainte*) și, respectiv, subst. rom. *știință* (*cunoștință*). Întrucât sunt determinate strict contextual, calific toate aceste sintagme drept calcuri lexicale de semnificat. Tot un calc lexical, dar un calc de expresie, este și substantivul *prestiință*, utilizat în versiuni neotestamentare mai recente, cea din 1992 a Pr. dr. Emil Pascal (NTCAT. 1992) și cea din 1993 a lui Valeriu Anania, după modelul lat. *praescientia*, dar, probabil, și al engl. *foreknowledge*, germ. *Vorkenntnis*, fr. *prescience*). Cu privire la această soluție de traducere, se impune o remarcă de ordin stilistic: deși existent în lexicul românesc de cultură încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea[287], subst. *prestiință* a fost resimțit

[286] Semnalez cu privire la acest pasaj neotestamentar o soluție foarte originală a lui Dosoftei, care atestă o dată în plus nu doar ingeniozitatea, dar și curajul practicate de marele cărturar în actul traducerii. În DOSOFTEI, PAR. 14ʳ (seria a III-a de numerotări), unde este citat pasajul de mai sus din 1 Petr. 1–2, sintagma în cauză este echivalată de Dosoftei prin *providența lui D[u]mn[ă]dzău*, ceea ce înseamnă nu o simplă traducere, ci o interpretare personală, o abatere de la principiul literalității, pe care de regulă Dosoftei îl respectă cu strictețe, în favoarea echivalării printr-un neologism. De altfel, cum voi arăta mai jos, Dosoftei este, în spațiul vechii culturi românești, cel care a încercat cele mai multe și mai diverse formule pentru exprimarea acestui concept.

[287] *Cf*. DLR, s.v. *prestiință*, unde alături de citate din Heliade-Rădulescu, Alecsandri și Brătescu-Voinești se fac referiri la câteva mici dicționare bilingve din secolul al XIX-lea și unde se indică drept model fr. *prescience*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

probabil ca fiind prea „neologistic“ pentru criteriile conservatoare ale tradiției și nu a fost acceptat în stilul biblic decât foarte recent. În varianta teologică în schimb, *prestiință* este utilizat frecvent cu referire la Dumnezeu: „Dumnezeu, prin prestiința sa... a făcut bărbatul și femeia“ (Ioan Damaschin, *Dogmatica*, trad. de Pr. D. Fecioru, București, Ed. Scripta, 1993, p. 197; ed. I, București, 1943).

4.3.2.2. Reprezentarea conceptului „pronie“ în traducerile românești ale Vechiului Testament

Aceeași preferință pentru transpunerea prin calchiere lexicală a semnificației teologice a gr. *πρόγνωσις* o regăsim și în textele Vechiului Testament. Exemplific această situație printr-un loc din Cartea Iuditei 11:19 (20) unde apar: *știință* (BB), *cea mai înainte cunoștință* (MICU, ȘAGUNA), *cea mai-nainte cunoștință* (BIBL. 1914).[288]

În egală măsură, și gr. *πρόνοια* este utilizat în SEPT. în mod diferențiat, cu referire la Dumnezeu sau cu referire la oameni. Această situație se reflectă și în soluțiile găsite de traducători, care practică de preferință calcul lexical, dar și echivalările aproximative sau, mai rar, chiar împrumutul direct. Un exemplu bun în acest sens se găsește la Înțel. 14:3: *σὴ, πατὴρ, διακυβερνᾷ πρόνια* (SEPT.), *tua, pater, gubernat providentia* (VULG.), **тыже, отце, състроѥшь прозѡмѣние** → *și această a ta, părinte, cârmuiește-l* [sic!] *socoteală* (Ms. 45), *părinte, a ta pronie ocârmuiește* (BB), *tu, tată, le tocmești cu chibzuială* (Ms. 4389), *a ta, părinte, purtare de grijă ocârmuiește* (MICU, ȘAGUNA, BIBL. 1914), *o, Părinte, pronia ta o cârmuiește* (RADU-GAL., BIBL. 1990). Împrumutul lexical *pronie* după gr. *πρόνοια* îl regăsim în BIBL. 1688 la IOSIP XVII, 750/1, în sintagma *cea dumnezăiască pronie*; aceasta constituie, probabil, una din cele mai vechi atestări tipărite

[288] Pasajul fiind obscur în SEPT., traducerile mai recente recurg aici la structuri perifrastice explicative.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ale acestui cuvânt în limba română, alături de cea din prefața mitropolitului Teodosie la *Liturghierul* tipărit la București în 1680. Caracterul foarte recent al acestui împrumut neologistic este dovedit de ortografierea *dumnezeiasca pronoie* practicată de Teodosie; transliterarea foarte strictă a gr. *πρόνοια* indică lipsa habitudinii de a folosi acest cuvânt în limba română. De altfel, într-o notă marginală din această prefață apare glosa *mai-nainte cunoștință*, însoțită, în paranteză, de chiar gr. *πρόνοια*, scris cu litere grecești. În DLR, s.v., pentru acest cuvânt se oferă din aceeași epocă două citate din Cantemir, și anume din *Istoria ieroglifică* și din *Hronic*, alături de unul din cronica lui Radu Greceanu. Cărturarul Radu Greceanu pare să fi fost astfel între primii care au acceptat în vocabularul lor cuvântul *pronie*, căci îl regăsim și în alte importante tipărituri ale sale, precum în traducerea *Mărgăritarelor* lui Ioan Hrisostomul, tipărită la Snagov în 1691, p. 95: *Pentru pronia și promithia lui Dumnezău* (*adecă pentru mai-nainte socotința lui Dumnezău*), ca și în traducerea românească a *Mărturisirii ortodoxe* a mitropolitului Petru Movilă, publicată în același an 1691 de Radu Greceanu: *această pronie* (*adecă mai-nainte cunoștință și grijuire*) (MĂRT. ORT. 1691, I, 29). Cele două glose prin care Radu Greceanu a simțit nevoia să expliciteze semnificația împrumutului *pronie* sunt prețioase mai întâi pentru determinarea exactă a percepției semantice a acestui cuvânt în epoca respectivă și, în al doilea rând, pentru că atestă, o dată în plus, o puternică rezistență a limbii scrise a secolului al XVII-lea la pătrunderea neologismelor, în special în textele religioase, care constituiau, de altfel, majoritatea tipăriturilor. Este interesant de observat că această rezistență față de utilizarea în texte cu conținut biblic, dogmatic sau catihetic a cuvântului *pronie* se perpetuează și în secolele următoare. De exemplu, în ediția pe care o tipărește în 1827 a *Mărturisirii ortodoxe* de la 1691, mitropolitul Grigorie Dascălul înlocuiește la locul citat (I, 29) neologismul *pronie* cu sintagma, deja tradițională, *purtare de grijă*. În MĂRT.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ORT. 1844, Filaret Scriban revine la opțiunea pentru *pronie*, pentru ca ediția sinodală din 1899 a MĂRT. ORT. să se întoarcă din nou la expresia *purtare de grijă*, în ciuda faptului că alte împrumuturi culte mult mai recente au fost acceptate în textul ediției. În sfârșit, Alexandru Elian, autorul ediției MĂRT. ORT. 1981, revine la *pronie*. De altfel, rezistența față de acceptarea definitivă și totală a împrumutului se vădește și în faptul că Grecenii înșiși, cu excepția celor două locuri citate mai sus, utilizează peste tot în BIBL. 1688 structuri calchiate pentru a transpune gr. *πρόνοια*, ca de exemplu: *mai-nainte cunoștință* (Înțel. 17:2); *cf. socoteală* (Ms. 45), *purtare de grijă* (MICU, ȘAGUNA, BIBL. 1914, RADU-GAL., BIBL. 1990), *socotința* (IOSIP IX, 746/1), *socoteală* (IOSIP XIII, 747/2 și 2 Mac. 4:6), *cf. rânduială* (MICU, ȘAGUNA, BIBL. 1914, BIBL. 1990), *mijlocire* (RADU-GAL.).

Din această fluctuație deducem că, în ciuda vechimii de trei secole a prezenței sale în texte, împrumutul *pronie* nu este acceptat definitiv decât în varianta teologică a stilului bisericesc actual, în celelalte două variante, biblică și liturgică, fiind concurat de echivalențe explicative sau de structuri calchiate. Elocventă mi se pare în acest sens formularea întrebării 30 din cartea I a *Mărturisirii ortodoxe* în diferitele ediții succesive ale acestui text extrem de important pentru cultura bisericească românească, editat de optsprezece ori în trei secole. Citez *in extenso* acest fragment și pentru faptul că gr. *πρόνοια* apare în originalul grecesc alături de conceptele înrudite *πρόγνωσις* „prestiință“ și *προορισμός* „predeterminare“: *Ταυτὸ εἶναι τάχα εἰς τὰ θεῖα, πρόγνωσις, προορισμὸς καὶ πρόνοια* (MĂRT. ORT. 1699) → *Aceiaș este oare la Dumnezeire prognosis, proorizmos și pronia? adecăte mai-nainte cunoștință, mai-nainte hotărâre și mai-nainte gândire și grijuire?* (MĂRT. ORT. 1691), *Mai-nainte știința, mai-nainte hotărârea (proorizmosul) și pronia sau îngrijirea una oare și tot aceeași sînt în Dumnezeu?* (MĂRT. ORT. 1844), *Oare același lucru este în Dumnezeire mai înainte știința, mai înainte hotărârea și pronia?* (MĂRT. ORT. 1899), *Oare*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

același lucru sînt, întru cele dumnezeiești, prestiința, mai înainte-hotărârea și pronia? (MĂRT. ORT. 1981). Constatăm că, de data aceasta, subst. *pronie* a fost acceptat în toate versiunile, în traducerea inițială a lui Radu Greceanu fiind glosat prin sintagma explicativă *mai-nainte gândire și grijuire*, iar în versiunea de la 1844 dublat prin echivalentul aproximativ *îngrijire*. Această acceptare se datorează în primul rând unei presiuni sintagmatice. Celelalte concepte („prestiință" și „predeterminare") rămân reprezentate prin structuri calchiate; păstrarea unor reprezentări similare și pentru gr. *πρόνοια* ar fi avut ca rezultat o formulare mult prea greoaie. Și în acest caz transpare caracterul conservator al terminologiei bisericești, manifestat în acceptarea foarte lentă a inovațiilor lexicale. Al. Elian, ultimul traducător al *Mărturisirii*, acceptă subst. *prestiință* și *pronie*, dar păstrează pentru gr. *προορισμός* redarea tradițională prin calcul lexical *înainte-hotărâre*, căci neologismul corespunzător *predeterminare* (sau *predeterminație* ← fr. *prédétermination*, lat. *praedeterminatio*), curent în terminologia filozofică actuală, este socotit încă inadecvat pentru stilul bisericesc, la fel ca și neologismul *prognoză* (← fr. *prognose*, germ. *Prognose*, gr. *πρόγνωσις*), lexeme care în româna literară actuală acoperă un spațiu de desemnare foarte restrâns și, în consecință, o delimitare stilistică strictă.[289]

4.3.2.3 Creații lexicale diverse în scrisul lui Dosoftei

Cazul mitropolitului Dosoftei este ilustrativ pentru toate procedeele de lexicalizare a conceptului „providență" practicate în vechiul scris românesc. Cunoscuta disponibilitate

[289] Pentru scriitorii cu instrucție clasică, această repartiție stilistică poate constitui o sursă pentru realizarea unor efecte retorice de efect: „… soluțiile bune… mi se par… mai degrabă de competența *proniei* cerești decât de aceea a specialiștilor în *prognoză*" (Andrei Pleșu, „Patologie pre- și post-totalitară", în *Dilema*, anul I, nr. 25, 1993, p. 3).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

pentru creații lexicale a lui Dosoftei, în contextul unui contact permanent cu texte grecești și slavone, dar și latinești, face ca în traducerile și compilațiile sale să găsim atât împrumutul lexical, cât și diferite încercări de calchiere. În DOSOFTEI, LITURG., 184/5, de exemplu, secvența *διὰ τὴν ἄφατόν σου πρόνοιαν* (LITURG. GR.) apare în formularea românească *prin nespusa ta întâi gândeală*, într-un loc în care edițiile moderne ale *Liturghiei* (LITURG. 1895, 1902, 1936) preferă pentru gr. *πρόνοια* echivalentul *îngrijire*, ineficient prin raportare la acoperirea semanticii modelului grecesc, dar care are avantajul de a constitui o normă tradițională în textul liturgic. În alt loc al *Liturghierului* său de la 1679, Dosoftei utilizează pentru același concept o altă structură calchiată: *cu... bogată mainte gândire le grijesti* (p. 221/19). Cu forma *înainte gândire*, această structură se regăsește în *Molitvenicul* lui Dosoftei din 1681, la pp. 12[r] și 53[r][290]. Modelul slavon, calchiat uneori, este însă și împrumutat ca atare, ca în DOSOFTEI, V.S., 11[v]/21, unde slavon. ***промышлениѥ*** este transpus ca atare: *promișlenia lui D*[*u*]*mn*[*ă*]*dzău ce le grijește toate*. Slavonismul *promișlenie* a rămas una din sutele de creații lexicale ale lui Dosoftei neacceptate și nepreluate de nici un cărturar, nici dintre contemporani, nici dintre urmași. Într-un moment în care, la sfârșitul secolului al XVII-lea, cunoașterea limbii slavone devenea din ce în ce mai redusă în rândurile clerului românesc, Dosoftei glosează acest termen printr-o expresie explicativă: *Nice iaste D*[*u*]*mn*[*ă*]*dzău*, *nice promișlenie, adecă demainte purtare de gând* (DOSOFTEI, V.S., 153[v]/29). Slavonismul *promișlenie* este utilizat de Dosoftei și în *Molitvenic.*[291]

[290] Vezi PUȘCHILĂ, p. 70, unde se exprimă presupunerea că modelul lui Dosoftei pentru această creație lexicală a fost slavon. ***промыслъ***. Putem însă presupune că Dosoftei avea în vedere și gr. *πρόνοια*, ca unul care folosea în traducerile sale și versiunile grecești. Slavon. ***промыслъ***, în varianta morfologică ***промысль***, este glosat de MARDARIE, LEX., nr. 2861, prin subst. *cuget* și *sfat*.

[291] Vezi ROSETTI-CAZACU-ONU, p. 147.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Și modelul latinesc *providentia* a fost avut în vedere de Dosoftei, căci în DOSOFTEI, V.S. 210r/10 găsim neologismul corespunzător: *Din providenția lui D[u]mn[ă]dzău... veniră pasări*. În aceeași epocă împrumutul de origine latinească îl mai întâlnim în *Foletul novel* din 1701, p. 89: *tainicile providențiii lucrări*, precum și la stolnicul Cantacuzino, în *Cronicari munteni*, ed. Mihail Gregorian, București, 1961, vol. I, p. 16: *providenția lui Avgust*. În secolele următoare acest împrumut este din ce în ce mai des folosit.

4.3.3. Prezentare istorică sintetică a evoluției lexicalizării conceptului „pronie“

În privința formei normate actuale (*providență*), constatăm, potrivit informațiilor oferite în DLR, s.v., că aceasta a început să fie folosită în primele decenii ale secolului al XIX-lea, fiind concurată, în afară de forma *providenție,* și de variantele *provedință* (Heliade, Bălcescu, Negruzzi, Alecsandri, Alexandrescu, Odobescu) și *provedență* (Heliade). Ca o concluzie rezumativă a analizelor de mai sus, vom constata că lexicalizarea în limba română literară veche a conceptului „providență“ a avut loc prin intermediul traducerilor religioase. Modelele cărora cărturarii români au încercat să le găsească echivalente convenabile au fost (în parte sau împreună) gr. *πρόνοια* (și *πρόγνωσις*), lat. *providentia* (și *praescientia*) și slavon. **проразоумиѥ**, **промышл[ениѥ]** (și **провѣдениѥ**). În funcție de finalitatea și de specificul orizontului de adresare ale fiecărui text, de disponibilitatea creatoare a fiecărui traducător, ca și de limitele inventarelor morfematic și semantic ale limbii scrise din secolele al XVI-lea – al XVII-lea, distingem, în linii mari, următoarele patru tipuri de lexicalizare:

a) echivalări aproximative determinate contextual (calcuri lexicale de semnificat): *gând* și *căutat* (COD. VOR.),

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

înțelepție (NTB), *socoteală* (Ms. 45, BB, IOSIP), *grijă* (NTB, RADU-GAL., BIBL. 1990, NTCAT. 1992, ANANIA), *știință* (BB), *chibzuială* (Ms. 4389), *socotință* (IOSIP), *rânduială* (MICU, ȘAGUNA, BIBL. 1914, BIBL. 1990), *îngrijire* (MĂRT. ORT. 1844, LITURG. 1895, 1902, 1936, CORN.), *rânduială* (MICU, ȘAGUNA, BIBL. 1914, BIBL. 1990), *mijlocire* (RADU-GAL.).

b) calcuri lexicale de expresie*: știința dintâi* (NTB), *mai-nainte știință* (BB, MĂRT. ORT. 1844), *mai dinainte cunoștință* (MICU, ȘAGUNA*), înainte cunoștință* (MICU, ȘAGUNA, BIBL. 1914, RADU-GAL.), *mai-nainte cunoștință* (BB, LITURG. 1680, MĂRT. ORT. 1691), *mai înainte cunoștință* (MICU, ȘAGUNA, BIBL. 1914, RADU-GAL.), *mainte gândire* și *întâi gândeală* (DOSOFTEI, LITURG.), *înainte gândire* (Dosoftei, *Molitvenic*), *prestiință* (NTCAT. 1992, ANANIA).

c) sintagme explicative: *purtare de grijă* (MICU, ȘAGUNA, MĂRT. ORT. 1827, MĂRT. ORT. 1899, BIBL. 1914, RADU-GAL., BIBL. 1990, ANANIA), *mai-nainte gândire și grijuire* și *mai-nainte cunoștință și grijuire* (MĂRT. ORT. 1691), *de mainte purtare de gând* (DOSOFTEI, V.S.).

d) împrumuturi lexicale (neologisme): *pronie* (BB, IOSIP, *Liturghierul* din 1680, MĂRT. ORT. 1691, MĂRG., Cantemir, MĂRT. ORT. 1844, MĂRT. ORT. 1981), *promișlenie* (DOSOFTEI, V.S.), *providenție* (DOSOFTEI, V.S., DOSOFTEI, PAR., stolnicul Cantacuzino, Cantemir, *Foletul novel* din 1701).

Dacă în majoritatea stilurilor funcționale ale limbii române literare contemporane subst. *pronie* și *providență* sunt utilizate ca unice norme lexicale cu o valoare de desemnare stabilă, semnificațiile lor diferă prin determinări stilistice relativ clare, *providență* deținând o amprentă cu precădere filozofică și laică. Nu același lucru se poate spune despre stilul bisericesc al limbii române, conservator prin definiție, dar și prin determinări istorice; în special în varianta sa biblică se practică pentru noțiunea „providență“ mai multe opțiuni normative.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

4.4. Reflexe în tradiția românească ale unei sintagme neotestamentare: ἄρτος ἐπιούσιος (Matei 6:11, Luca 11:3)

Exegeții care vorbesc de „comunitatea conceptuală europeană" au de cele mai multe ori în vedere nu o sumă bine delimitată de concepte comune tuturor culturilor naționale din Europa, ci o anumită convergență în perceperea și semantizarea realității, determinată de condiții istorico-culturale care țin de fundamentele greco-latine și iudeo-creștine comune, ca și de contactele și interferențele culturale multiple între componentele acestei comunități. Un factor privilegiat în procesul de interferență între culturile și, implicit, între limbile naționale ale Europei îl constituie textul biblic. „Naționalizarea" prin traducere a textelor sacre a determinat considerabile mutații și restructurări în sistemele și subsistemele semantice ale diferitelor limbi, fenomene datorate, de cele mai multe ori, necesității de a desemna concepte noi, încă nelexicalizate în respectiva limbă până la acel moment. Crearea de semnificații lingvistice noi, corespunzătoare nevoilor de desemnare apărute, s-a petrecut inițial la nivelul textelor și s-a difuzat apoi în diferitele stiluri funcționale ale limbii respective. Am arătat într-un capitol anterior că prin creare de noi semnificații înțelegem fie recombinarea unor semnificații lexicale preexistente în limba receptoare prin utilizarea de „material morfematic" propriu (calcul lexical), fie transferul integral al unei noi unități lexicale (împrumutul lexical). Lexicalizarea unei cantități considerabile de concepte originare în textul biblic i-a supus pe traducătorii Bibliei unuia dintre cele mai mari eforturi de creativitate lingvistică din istoria limbilor europene moderne. Urmărirea, prin comparație textuală, a diferitelor versiuni naționale ale Bibliei, a modului de structurare și lexicalizare a unor concepte comune limbilor europene oferă prețioase informații și argumente pentru determinarea unor zone din

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

mentalitatea colectivă corespunzătoare fiecărei culturi naționale în parte, ca și culturii europene în genere.

Am abordat mai sus acest proces la nivelul unor concepte și al unor sfere semantice.[292] Îmi propun acum studiul amănunțit și aprofundat al unei unități frazeologice cu o devenire complexă în istoria traducerilor biblice europene, încercând o sistematizare a diferitelor soluții interpretative, însoțită de justificarea lingvistică a respectivelor opțiuni în textele românești. Este vorba de sintagma neotestamentară *ἄρτος ἐπιούσιος*, tradusă curent prin „pâinea cotidiană", care apare în cele două locuri din Noul Testament unde Iisus Hristos le propune ucenicilor săi textul „rugăciunii domnești" (*Tatăl nostru*), și anume în Mat. 6:11 și Luc. 11:3.

4.4.1. Opțiuni interpretative ale conceptului neotestamentar ἐπιούσιος în exegeza europeană veche și în cea modernă

Textul critic modern al NT ne prezintă următoarele opțiuni ale fragmentului în discuție din rugăciunea domnească: *τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον* (Mat 6:11) și, respectiv, *τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν* (Luc. 11:3). Trebuie să menționez că fac abstracție de diferențele de expresie existente la nivelul celorlalte elemente ale acestei propoziții, interesante în sine, dar nerelevante pentru ceea ce mă preocupă aici, și am în vedere exclusiv sintagma *ἄρτος ἐπιούσιος*. Denotația generală a versetelor trimite la cererea adresată lui Dumnezeu de către oameni, pentru a li se acorda „pâinea cotidiană". Datorită semnificației sale în context („pâinea" invocată poate fi deopotrivă hrana zilnică, dar și trupul hristic drept hrană spirituală), ca și faptului că este atestat exclusiv în aceste două

[292] Vezi *supra*, § 3.1., § 3.2., § 4.1., § 4.2.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

pasaje neotestamentare[293], adj. gr. *ἐπιούσιος* a pus grele probleme de interpretare atât vechilor exegeți ai Noului Testament, cât și traducătorilor și lexicografilor moderni.

Din punct de vedere pur lingvistic, forma grecească *ἐπιούσιος* poate fi explicată cu greu, fapt remarcat încă de cei mai vechi interpreți. Origenes, cel mai de seamă editor și exeget al Sfintelor Scripturi în epoca patristică, subliniază caracterul de creație creștină al cuvântului *ἐπιούσιος* : „Termenul *ἐπιούσιος* nu era folosit de nimeni dintre eleni, nici dintre filozofi... ci a fost plăsmuit de către evangheliști".[294] În consecință, nu doar cele mai vechi interpretări, dar și majoritatea celor moderne tind să caute explicația termenului în sfera teologică, a transsubstanțierii corpului hristic prin pâinea comuniunii euharistice. Eusebios, Vasile cel Mare și Theophylactos cred chiar că, în cele două locuri din Noul Testament, subst. *οὐσία*, presupusul etimon grecesc, ar trebui citit *θυσία* „jertfă"[295], interpretare care nu ar mai lăsa loc pentru nici un echivoc, dar care ulterior nu a mai fost reluată de nici un alt exeget.

Vechile versiuni orientale ale textului evanghelic[296] prezintă în acest loc opțiuni diverse. *Peschitta*, cea mai cunoscută versiune siriacă, traduce aici prin „pâinea necesității noastre", pe când versiunea siriacă timpurie echivalează printr-un adjectiv cu sensul „continuu, neîntrerupt". Nici versiunile copte nu concordă în acest loc, întrucât în textul evanghelic redactat în dialectul sahidic apare echivalența „care vine" (lat. *venientem*), iar în cel bohairic (coincident

[293] În DNTT, I, p. 251, art. *ἐπιούσιος*, ne este semnalată încă o atestare a gr. *ἐπιούσιος*, și anume într-un papirus din secolul al V-lea d.Hr., dar acolo sensul cuvântului este cu totul nesigur.

[294] *De oratoribus*, 16, citat în THES. GRAEC., s.v.: *ἡ λέξις ἡ ἐπιούσιος παρ' ουδενὶ τῶν 'Ελλήνων οὔτε τῶν σοφῶν ὠνόμασται... ἀλλ' ἔδικε πεπλάσθαι ὑπὸ τῶν εὐαγγελιστῶν.*

[295] Vezi THES. GRAEC., s.v. *ἐπιούσιος*.

[296] Vezi aparatul critic al ediției NT.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

aici cu versiunea medie egipteană), opțiunea „cea de mâine" (lat. *crastinum*). Atribuirea unui sens temporal gr. *ἐπιούσιος* se regăsește și în *Itala*, cea mai veche versiune latinească a textelor sacre, unde, atât la Matei, cât și la Luca, apare sintagma *panis quotidianus* „pâinea zilnică". Această opțiune creștină primitivă pare să fi prins rădăcini în tradiția latină, căci o regăsim la Tertulianus, *Adv. Marc.*, 4, 26: *quis mihi dabit panem quotidianum?*[297] Unii autori presupun chiar că Tertulianus a fost cel care a impus această interpretare (*cf.* DNTT, I, p. 251).

Problema este repusă în discuție de Hieronymus, care, păstrând la Luca 11:3 expresia *panis quotidianus*, ca și în *Itala*, propune, pentru Mat. 6:11, sintagma *panis supersubstantialis*. După ERNOUT-MEILLET, s.v. *super*, adj. lat. *supersubstantialis* nu apare deloc în texte până la Hieronymus și Ambrosius și pare o creație a autorului Vulgatei, care a calchiat modelul grecesc („traduit à contre sens de *ἐπιούσιος*", după cum explică lexicografii francezi citați). Procedeul de calchiere lexicală practicat de Hieronymus este foarte transparent: prepoziția/preverbul grecesc *ἐπί* a fost transpus prin echivalentul latinesc curent *super*, iar cât privește radicalul, s-a optat pentru subst. gr. *οὐσία*, echivalat prin corespondentul *substantia*, echivalare tradițională în terminologia filozofică latinească. Procedând astfel, Hieronymus a avut în vedere cupluri derivative frecvent folosite în greaca neotestamentară, precum gr. *ἐξούσιος*, derivat de la subst. *ἐξουσία* „putere, autoritate; putere mentală", la rândul său un derivat de la vb. *ἐξουσιάζω* „a avea putere sau autoritate". Dacă din punct de vedere formal transpunerea literală a fost facilă, nu același lucru se poate spune despre transferul semnificației, căci, la rândul său, lat. *supersubstantialis* este echivoc din punct de vedere semantic. De altfel, într-unul din comentariile sale la epistolele pauline, Hieronymus explicitează întregul raționament care l-a condus de la gr. *ἐπιούσιος*

[297] Vezi THES. LAT., s.v. *cotidianus*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

către lat. *supersubstantialis*, pentru a realiza desemnarea corectă a atributului principal al pâinii euharistice.[298]

În ce sens a înțeles Hieronymus gr. *οὐσία* când l-a echivalat prin *substantia*? În cel general în textele filozofice clasice și în cele ale sfinților părinți, unde acest termen însemna „ființă, esență" sau „substanță", p. ext. „proprietate; caracteristică"? Sau în cel, mai rar, dar totuși atestat chiar la Aristotel, de „resurse; bunuri, avere în general"[299]? Interpreți mai vechi sau unii dintre moderni[300] au glosat opțiunea lui Hieronymus, încercând astfel să lămurească termenul grecesc însuși, prin expresia „(pâine) pentru întreținere" sau „(pâine) care servește la susținerea vieții", apelând deci la sensul secundar al gr. *οὐσία*, cel de „resurse, bunuri".

Alți autori moderni[301] susțin și ei ipoteza derivativă a lui Hieronymus, considerând însă că sensul care ar trebui subliniat aici ar fi cel de „ființă; prezență". Etimonul adjectivului grecesc *ἐπιούσιος* ar fi, în acest caz, participiul prezent *ἐπών*, *ἐπούσιος* al verbului grecesc *ἐπεῖναι* „a fi prezent". În pasajele în cauză ar fi deci vorba despre pâinea „care este prezentă în mâinile suplicantului" sau „care îi este suficientă pentru întreținerea zilnică". Numai că se ivește aici o dificultate formală aproape insurmontabilă din punct de vedere lingvistic: menținerea lui *ι* (iota) într-un context în care fonetica sintactică grecească impune întotdeauna eliziunea.

---

[298] *Cf*. Hieronymus, *Comentarii in IV epistulas Paulinas. Ad. Titum, apud* Marius Cruceru, *Terminologia filosofico-teologică de influență grecească în tratatele teologice târzii ale lui Augustin* (teză de doctorat), București, 2005, p. 150.

[299] *Cf*. Boniz, *Index aristotelicum*, p. 544, apud THAYER, s.v.

[300] THAYER, s.v., citează în acest sens pe comentatorul Euthymius Zigabenus din secolul al XII-lea, ca și pe autorii moderni Theodor Keim, *Geschichte Jesu von Nazara*, 3 vol., Zürich, 1867–1872 și Herman Cremer, *Biblisch-theologisches Wörterbuch der Neutestamentlichen Gräzität*[3], Gotha, 1883.

[301] Între care THAYER enumeră numele Leo Meyer, Kamphausen, Weiss, Delizch, autori care au dedicat studii speciale rugăciunii domnești.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

O eventuală formațiune verbală *ἐπί* + *εἶναι* nu putea avea ca rezultat decât forma *ἐπούσιος*, căci, la întâlnirea unei vocale, iota din *ἐπί* trebuia să cadă. De altfel, participiul *ἐπούσιος* există ca atare și este foarte bine reprezentat în alte locuri din NT, ca să poată fi invocată o eventuală greșeală de copist, și aceasta tocmai în cele două pasaje-cheie la care ne referim.

În consecință, alți cercetători au căutat pentru gr. *ἐπιούσιος* etimoane care să satisfacă deopotrivă exigențele formale, ca și pe cele semantice. Cel mai convenabil dintre acestea, care întrunește consensul cvasiunanim al lexicografilor moderni, raportează termenul discutat la participiul *ἐπιών*, al verbului *ἔπειμι* „a se apropia; (despre timp) a veni după…; a urma“[302], formă servind în dialectul atic drept viitor al verbului *ἐπέρχομαι*. Forma *ἐπιούσιος* de la acest verb ar presupune funcționarea unui sufix adjectival *-ούσιος*, fapt foarte verosimil dacă se are în vedere seria unor adjective precum *ἑκούσιος* „voluntar“ ← subst. *ἑκών* „voință“, *ἐθελούσιος* „voluntar“ ← subst. *ἐθέλων* „voință“, *γερούσιος* „bătrânesc“ ← subst. *γέρων* „bătrân“[303]. Ideea că aceasta a fost calea urmată intuitiv de evangheliști când au creat termenul *ἐπιούσιος* este argumentată și prin prezența participiului

[302] *Cf*. BAILLY, s.v., LIDDELL-SCOTT, s.v., THAYER, s.v., CHANTRAINE, s.v. Foarte neglijentă apare de aceea redactarea art. *ἐπιούσιος* într-un dicționar mai recent, MAGNIEN-LACROIX, unde, atribuindu-i-se sensul „quotidien“, termenul este explicat în mod ciudat prin *ἐπί* + *ὤν*, participiul de la verbul *εἰμί* „a fi“ ! Influențat probabil de percepția occidentală a celor două versete evanghelice, SOPHOCLES, s.v., dă gr. *ἐπιούσιος* definiția „necessary to existence“, deși semnalează la Ioan Hrisostomul echivalența de sens *ἐπιούσιος* = *ἐφήμερος*.

[303] La ultimul exemplu poate fi invocată forma substantivală, intermediară din punct de vedere derivativ, *γερουσία* „adunarea bătrânilor; senat“. Pentru celelalte exemple, *cf*. COSERIU, PR. SEM., pp. 3–16, unde se arată că formele intermediare pot lipsi dintr-o paradigmă derivativă, datorită dezvoltării unor serii lexicale pe baza unui model constituit deja anterior.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ἐπιών în sintagme temporale, ca determinant al unor substantive referitoare la timp, precum *ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ* „în ziua următoare“ (Fapt. 7:26) sau *τῇ ἐπιούσῃ νυκτί* „în noaptea următoare“ (Fapte 23:11). Chiar și fără exprimarea unui determinat, o expresie precum *τῇ ἐπιούσῃ* [*ἡμέρᾳ*], cu sensul „în ziua următoare“ apare frecvent în NT (*cf*. Fapt. 16:1; 20:15; 21:18), ca și în VT (*cf*. Prov. 27:1). Această modalitate de exprimare a notei adjectivale „care urmează“, cu referire la unități de timp, pare să fi fost foarte frecventă în limba greacă comună, căci BAILLY, s.v., citează la Platon și la Xenofon formule identice cu cele din NT.

Prin urmare, expresia neotestamentară *ἄρτος ἐπιούσιος* ar trebui privită ca o echivalare perfectă a formulei comune *ἄρτος τῆς ἐπιουσίως ἡμέρας* „pâinea pentru ziua de mâine“ și, într-un sens mai larg, „pâinea necesară (sau suficientă) pentru traiul zilnic“, ceea ce ar justifica interpretările exprimate în cele mai vechi traduceri ale NT (vezi *supra*), care văd în *ἐπιούσιος* un sinonim perfect pentru adv. gr. *πήμερον* „zilnic“.

Ca o concluzie a acestei analize preliminare, se poate afirma că, din punct de vedere strict lingvistic, toate interpretările date gr. *ἐπιούσιος* se reduc în esență la două: una care apelează la gr. *ἔπειμι* „a veni după…; a urma“ și alta care pornește, prin subst. *οὐσία*, de la verbul *εἰμί* „a fi“. Într-o perspectivă exegetică mai largă însă, ipotezele interpretative emise pot fi clasificate în cinci categorii „pure“. În practica traducerilor europene ale NT, aceste ipoteze se intersectează adesea în sfera semantică a opțiunilor lexicale sau frazeologice. Voi prezenta pe scurt aceste cinci ipoteze.

4.4.1.1. Opțiunea interpretativă „de mâine“

Susținătorii acestei prime ipoteze consideră ca lămuritoare expresia *ἡ ἐπιούσα ἡμέρα* „ziua următoare“, care apare de câteva ori în NT (*cf*. Fapt. 7:26), determinantul

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ἐπιούσα fiind în mod limpede participiul vb. *ἔπειμι* „(despre timp) a se apropia“. Aceasta este și ipoteza pe care o preferă Ioan Hrisostomul, în urma analizei explicite a altor ipoteze (*cf*. THES. GRAEC., s.v.). Un argument de natură textologică este invocat pentru a sprijini această ipoteză. Într-un comentariu la versiunea aramaică a Evangheliilor, Hieronymus observa (vezi THAYER, s.v.) că gr. *ἐπιούσιος* este transpus de obicei prin aramaicul *me^{e}hār*, cu sensul „de mâine“ („quod dicitur *crastinus*“). Numai că, pe de o parte, nu avem nici o garanție că textul aramaic al Evangheliei, consultat de Hieronymus, n-ar fi fost o traducere după greacă sau latină și, pe de altă parte, interpretării „de mâine“ a gr. *ἐπιούσιος* i s-ar putea opune un pasaj-cheie din Mat. 6:34, unde Iisus spune, în continuarea predicii de pe munte: „Nu duceți grijă de ziua de mâine, căci ziua de mâine se va îngriji de sine“ (RADU-GAL.); în acest loc, „ziua de mâine“ apare desemnată prin gr. *ἡ αὔριον*.

4.4.1.2. Opțiunea interpretativă „necesar pentru existență (ființă)“

Un al doilea grup de interpreți se raportează la sublinierea statutului ontologic al „pâinii zilnice“, punând în relație directă adj. *ἐπιούσιος* cu subst. *οὐσία* „ființă; esență; substanță“. Origenes (citat în DDTT, I, p. 251) credea că expresia *ἄρτος ἐπιούσιος* ar trebui înțeleasă ca *ἄρτος ἐπὶ τὴν ουσίαν*, adică „pâinea (necesară) pentru existență (ființă)“. Grec prin naștere și adânc cunoscător al Scripturii, Origenes putea simți ca întemeiat acest înțeles, justificat dacă nu etimologic, cel puțin contextual și teologic. Pâinea cerută în rugăciune nu ar fi deci pâinea obișnuită, zilnică, ci substanța sacră a ființei hristice și, în sens mai larg, iluminarea, învățătura revelată.

În același cadru interpretativ se include și creația *panis supersubstantialis* (Mat. 6:11) a lui Hieronymus, prin care

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

se poate înțelege și „pâinea care este necesară vieții“, dar și „ceea ce depășește necesitățile curente“. Întrucât apare evident că nici Hieronymus însuși nu a fost prea consecvent, deoarece în Luc. 11:3 rămâne la opțiunea *quotidianus*, preluată din *Itala,* această interpretare nu a avut succes și nu s-a răspândit în bisericile occidentale.

Dacă ignorăm dificultatea de ordin lingvistic a păstrării lui iota, s-ar putea invoca existența în lexiconul filozofic grecesc a subst. *ἐπουσία* „adăugire, surplus“ (la Ptolemaios, sec. al II-lea î.d.Hr.) și a adj. *ἐπουσιώδης* „care se adaugă esenței; neesențial“ (la Porphyrios, sec. al III-lea d.Hr.) (*cf*. LIDDELL-SCOTT, *sub vocibus*). În vremea noastră, STACK-BILLERBECK, pp. 420 și urm., susțin această interpretare cu argumente din VT. Sunt invocate pasajele din Prov. 30:8 și Ieș. 16:4, unde se spune explicit că, în traversarea pustiei, israeliții nu se îngrijeau de hrana zilnică, adunând doar atâta mană câtă le era suficientă pentru o zi. După cum am arătat deja mai sus, principalul impediment de natură fonetico-istorică în acceptarea acestei explicații este păstrarea intactă a lui iota în *ἐπιούσιος*. Dacă ar fi derivat de la *οὐσία*, acest adjectiv ar fi trebuit să aibă forma normală fără iota, *ἐπούσιος*.

4.4.1.3. Opțiunea interpretativă alegorică „corpus Christi“

Alți comentatori acceptă relația între *ἄρτος ἐπιούσιος* și *ἡ ἐπιούσα ἡμέρα* „ziua de mâine“, dar atribuie acestei expresii un sens alegoric, considerând că se referă la ziua ultimei cine rituale, adică la ziua judecății finale, ziua în care Iisus și ucenicii săi își vor împărți pâinea vieții, mana cerească, întru viață veșnică (*cf*. JEREMIAS, pp. 98 și urm.). Sunt invocate ca argumente teologice pasaje precum cele din Luc. 22:30, Mat. 26:29, unde Iisus face referire explicită la momentul euharistiei supreme. Mulți părinți ai Bisericii au preferat

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

această interpretare alegorică, întemeind-o pe cuvintele lui Iisus, care se definește pe sine drept „pâine a vieții" (*cf*. Ioan 6:35). Invocarea zilnică a pâinii de la cina cea de taină, i. e. a corpului hristic, ar trebui deci înțeleasă ca o aluzie la ospățul mesianic final, pentru care pâinea zilnică nu este decât un semn premonitoriu și o garanție acordată de Dumnezeu (vezi NOUV. COMM. BIBL., pp. 861–947).

4.4.1.4. Opțiunea interpretativă fundamentată pe tradiția iudaică, precreștină

În încercarea de a găsi soluții mai convenabile prin lărgirea cadrului discuției, unii cercetători moderni fac apel insistent la gândirea iudaică genuină, precreștină. Între aceștia, KUHN, pp. 50 și urm., opinează că evangheliștii, scriind în grecește, dar fiind și buni cunoscători ai tradiției iudaice, au creat (sau au ales) cuvântul *ἐπιούσιος* pentru a reda o nuanță specială, ritualico-teologică a unui cuvânt aramaic, și anume, după cercetătorul citat, a termenului aramaic *l^{e}yôma.* Acest cuvânt avea în aramaica teologică un sens dublu, care nu putea fi exprimat în grecește decât prin alăturarea în context a expresiei (*ἄρτος*) *ἐπιούσιος* „(pâinea noastră) în măsura în care ne este necesară zilnic" și a adverbului *σήμερον* „pentru astăzi". În acest caz, rugăciunea rostită zilnic, referindu-se la pâinea suficientă pentru acea zi, ar fi nu o rememorare a grijii părintești a lui Dumnezeu pentru credincioși, ci ea le-ar aminti permanent suplicanților că în noua eră, care a și început prin venirea lui Iisus Hristos și a cărei împlinire finală este așteptată în orice moment, a cere de la Dumnezeu hrană pentru o perioadă mai lungă ar fi lipsit de sens. În comunitățile creștine primitive din Palestina, inclusiv în cele elenizate, amintirea tradiției iudaice și a limbii aramaice era încă vie, așa încât semnificația exactă a pasajului din rugăciunea domnească a fost percepută cu ușurință de membrii respectivelor comunități creștine

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

primare. Totuși, chiar acceptând ca justificată această explicație, percepția semantică propusă nu a lăsat nici o urmă evidentă în tradiția creștină.[304]

4.4.1.5. O interpretare mai recentă, cu caracter sintetic

În sfârșit, o a cincea interpretare, fundamentată pe o atentă critică a altor ipoteze, aparține lexicologului clasicist Franz Dornseiff. Într-un articol publicat în 1956 (vezi DORNSEIFF), savantul german introduce în discuție, pe lângă un riguros instrumentar filologic și lingvistic, o serie de distincții metodologice extrem de utile. Între acestea, mai importante sunt două. Prima se referă la necesitatea de a deosebi semnificația originară, iudaică a rugăciunii, pe de o parte, de semnificația dobândită în tradiția creștină, pe de altă parte; cea de-a doua presupune discutarea separată a formulărilor celor doi evangheliști.

Din punct de vedere pur semantico-lingvistic, în viziunea lui Dornseiff lucrurile sunt clare, gr. *ἐπιούσιος* însemnând limpede „care vine; viitor", atribut al pâinii cerute în rugăciunea zilnică. Ambiguitatea, susține Dornseiff, este doar aparentă și derivă din ignorarea semnificației globale a întregului capitol al VI-lea din Evanghelia după Matei. În consecință, sintagma *ἄρτος ἐπιούσιος* nu poate însemna „pâinea zilnică", deoarece în versetele 19–26 Iisus îi îndeamnă pe ucenicii săi să nu strângă averi pe pământ, ci în ceruri și să nu se îngrijească de mâncare și de băutură, luând pildă în acest sens de la păsările cerului. Expresia în discuție nu poate semnifica nici „pâinea de mâine", căci în v. 37 Iisus spune limpede: „Nu duceți grijă de ziua de mâine, căci ziua de

[304] Pentru nuanțări și informații suplimentare referitoare la aceste interpretări, vezi contribuțiile din HAUCK, KNACKSTED, METZER, NOUV. DICT. BIBL., s.v. *pain.*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

mâine se va îngriji de sine“ (RADU-GAL.). Atunci, conchide exegetul, *hinter dem* „Brot für morgen“ *muß etwas anders stecken* (DORNSEIFF, p. 249). Deși în formularea curentă a rugăciunii apare exprimat conceptul „cotidian“, majoritatea părinților Bisericii și a scriitorilor ecleziastici a văzut aici o trimitere alegorică, fie la „corpus Christi“, fie la „adventum Christi“, sau la amândouă deopotrivă, îndepărtându-se însă și ei de semnificația primitivă a rugăciunii.

Presupunând că, pentru primele comunități de creștini, inclusiv pentru Iisus Hristos și pentru ucenicii săi, tradițiile mozaice și *Tora* aveau încă o mare autoritate, DORNSEIFF, p. 235, afirmă că rugăciunea domnească avea inițial o semnificație precisă, legată de prescripțiile Legii lui Moise, binecunoscute tuturor. Ca urmare, interpretarea „care urmează; pentru mâine“ a gr. *ἐπιούσιος* este greu de susținut, datorită în special unui pasaj important din Pentateuh, și anume Ieș. 16:4, unde Dumnezeu poruncește evreilor în pustie să nu adune mai multă mană decât le este necesară pentru o zi: „Iată, eu voi ploua peste voi pâine din cer, iar poporul să iasă zilnic să-și adune cât îi trebuie pentru o zi, căci voiesc să-i pun la încercare, dacă au să umble în legea mea ori nu“ (RADU-GAL.). Adunarea de provizii în avans ar fi un semn de impietate și de neîncredere în Dumnezeu și, de aceea, Moise le poruncește evreilor: „Nimeni să nu oprească din ea pe a doua zi“ (Ieș. 16:19, RADU-GAL.). Aceia care nu au ascultat îndemnul și au păstrat mană până a doua zi au constatat că ea s-a alterat, ceea ce nu se întâmplase cu cea păstrată pentru ziua de sabat, conform prescripțiilor transmise de Moise (vers. 23–24). Întrucât celor care îl ascultau pe Iisus Hristos predicând în Galileea și în Ierusalim aceste prescripții le erau foarte familiare, Dornseiff afirmă că semnificația originară, receptată de primele generații de creștini, a pasajului controversat ar putea fi parafrazată aproximativ astfel: „Dă-ne și nouă din belșug pâine, precum ai dat strămoșilor noștri mana adunată în ajunul fiecărui sabat din

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

acei patruzeci de ani binecuvântați în pustie. Fă să trăim liberi de nevoie și de păcat, asemenea părinților noștri, când trăiau direct sub oblăduirea ta divină" (*cf*. DORNSEIFF, p. 253).

Cum s-ar explica acel *panis quotidianus* al latinilor? Răspunsul just pare să-l ofere pasajul din Luc. 11:1–3, unde aflăm o explicitare în sensul de mai sus a sintagmei *ἄρτος ἐπιούσιος*, care apare și la Matei. Răspunzând cererii unui tânăr care îl rugase să le spună cum să se roage, Iisus repetă întocmai textul rugăciunii, așa cum apăruse el la Mat. 6:11 și urm., dar înlocuiește adverbul *σήμερον* „astăzi" prin expresia adverbială *καθ'ήμέραν* „în fiecare zi", ceea ce face și mai clară trimiterea la mana din Ieșirea. Traducătorii latini ai celor două Evanghelii au transpus acest *καθ'ήμέραν* din Luca în mod corect prin *quotidianus,* dar au transferat această opțiune și în Matei, ajungând astfel la oficializarea sintagmei *panis quotidianus* în rugăciunea domnească, devenită ulterior pur creștină. Receptată ulterior cu sensul simbolic de „corpus Christi", expresia *panis quotidianus* a căpătat autoritate prin liturghia catolică, fiind însă „decodată" de oamenii simpli în sensul de „pâinea zilnică".

Această din urmă percepție semantică va fi acceptată și de protestanți, pentru care *panis quotidianus* semnifică minimul existențial garantat de Dumnezeu. În *Catehismul cel mic,* Martin Luther oferă o explicație extinsă, într-un sens burghez-comunitar modern, a rugăciunii: *Was heißt denn täglich Brot? Alles was zur Leibesnahrung und Notduft gehört als Essen, Trinken, Kleider, Schuh, Haus, Hof, Acker, Vieh, Geld, Gut, fromm Gemahl, fromme Kinder, fromme Gesinde, fromme und treue Oberherren, gute Regiment, gutes Wetter, Friede, Gesundheit, Zucht, Ehre, gute Freunde, gute Nachbarn und desgleichen* (*apud* DORNSEIFF, p. 254).[305] Prin aceasta, își încheie exegetul raționamentul, ceea ce

[305] „Ce înseamnă oare pâinea zilnică? Tot ceea ce ține de hrana și trebuințele corpului în calitate de mâncare, băutură, haine, încălțăminte,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

inițial fusese o rugăciune ezoterică, legată de evocarea unui loc din Pentateuh și de neînțeles pentru neisraeliți, a devenit o idee realistă, abordabilă și inteligibilă în mod universal.[306] Să mai adăugăm totuși că „internaționalizarea" în spirit burghez-modern a semnificației „pâinea zilnică" privește un nivel comun și general al vieții creștine, această răspândire universală nereușind să tranșeze în mod definitiv și unanim o interpretare univocă a pasajelor evanghelice în discuție. Acest fapt îl voi ilustra în continuare, prin examinarea comparativă a câtorva dintre cele mai importante versiuni moderne ale NT.

4.4.2. Lexicalizarea conceptului ἐπιούσιος în principalele limbi europene

O primă remarcă impusă de compararea opțiunilor de traducere a sintagmei neotestamentare *ἄρτος ἐπιούσιος* în principalele versiuni europene privește inexistența unui consens interpretativ, chiar în cadrul uneia și aceleiași culturi și limbi naționale. Cauzele acestei situații nu trebuie căutate doar în diferențele confesionale și dogmatice dintre diferitele culte creștine care se exprimă în aceeași limbă, ci, deopotrivă, și în deciziile personale ale traducătorilor sau în exigențele implicite ale „orizontului de așteptare" al destinatarilor potențiali ai versiunii evanghelice respective. Pe de altă parte, modificările de formulare care se pot remarca în interiorul unei tradiții textuale mai pot reflecta fie luarea în considerare a unor noi ipoteze sau clarificări

---

casă, gospodărie, ogor, vite, bani, avere, un soț cuvios, copii cuvincioși, slugi smerite, stăpâni cuvioși și loiali, o bună stăpânire, vreme bună, pace, sănătate, modestie, onoare, prieteni buni, vecini buni și altele asemenea".

[306] *Cf.* DORNSEIFF, p. 255: *Indem man τὸ καθ'ἡμέραν cotidianus hineinkorrigierte, hat man das Vaterunser internationalisiert.*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

lingvistico-filologice, fie o tendință explicită a grupului de utilizatori ai versiunii respective de a-și schimba percepția interpretativă a acestui important pasaj.

În linii mari, dincolo de amănunte semantico-lexicale și frazeologice, se pot distinge două tipuri de interpretări: una, s-o numim de tip occidental, care optează pentru semnificația activă și terestră a noțiunii de „pâine cotidiană", și cea de-a doua, oriental-ortodoxă, speculativ-ascetică, tinzând să vadă în pâinea invocată în rugăciune altceva decât simplul complex al necesităților vitale, și anume ceva de ordin spiritual și euharistic. De multe ori, aceste tendințe coexistă, fie prin opțiuni diferite la locurile corespondente din Matei și Luca, fie în chiar una și aceeași sintagmă, prin formulări echivoce, care pot fi percepute de „utilizatori" în dublu sens.

4.4.2.1. Tradiția textuală grecească

Cele două tendințe interpretative menționate mai sus pot fi identificate chiar în spațiul cultural grecesc modern, în care textul recept, până în ultimele decenii, a fost cel evanghelic originar, redactat în limba greacă comună. Versiunea neogreacă modernă, o adaptare, cu modificări minime, de natură mai ales morfologică, este foarte apropiată de textul originar, neotestamentar. În BIBL. NGR. găsim așadar următoarele secvențe: *τὸν ἄρτον τὸν ἐπιούσιον δός εἰς ἡμᾶς σήμερον* (Mat. 6:11) și, respectiv, *τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδε εἰς ἡμᾶς καθ'ἡμέραν* (Luc. 11:3), aproape identice cu cele din NT; oricum, adj. *ἐπιούσιος* este asumat ca atare, ca termen neogrecesc.

Cât privește receptarea semantică a adj. *ἐπιούσιος*, dicționarele consultate ne informează că, pentru vorbitorul de neogreacă, acest termen înseamnă fie „zilnic", fie „care se referă la ființă (esență)". După VLACHOS, s.v. *ἐπιών*, acest

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

adjectiv grecesc semnifică „qui vient après; suivant; prochain“ și se folosește aproape exclusiv în sintagme referitoare la secvențe de timp, precum *τὸ ἐπίον ἔτος* „l'année prochaine“ sau *ἡ ἐπιούσα* [*ἡμέρα*] „le lendemain“. Conform altor lexicografi, adj. ngr. *ἐπιούσιος* se folosește exclusiv în expresia neotestamentară *ἄρτος ἐπιούσιος*, cu sensul „il pane quotidiano“ (PERIDOS, s.v. *ἐπιούσιος*), „le pain quotidien“ (VARVATI, s.v. *quotidien*).

Interesantă este explicația lui G. Ioanidou, care adaptează și traduce în românește la 1862 dicționarul grecesc al lui Scarlat Vizantios. Articolul *ἐπιούσιος* din acest dicționar atestă interpretarea, probabil generală și curentă în mediile culte ortodoxe ale vremii, „trebuincios pentru ținerea ființei cuiva“, exclusiv în expresia *ἄρτος ἐπιούσιος*. Etimologia propusă, *ἐπί* + *οὐσία*, nu lasă nici o îndoială în legătură cu sensul acestei interpretări (*cf*. IOANIDOU, s.v.).

4.4.2.2. Tradiția textuală engleză

Cât privește culturile occidentale, în edițiile curente ale Bibliei și Noului Testament se remarcă multe diferențe de nuanță, dar, în genere, revin constant două tipuri de opțiuni, după cum, în exprimarea atributului pâinii invocate în rugăciunea domnească, se accentuează nota „necesar“ sau cea de „de fiecare zi“. În textele versiunilor englezești pe care le-am consultat, am identificat câteva tipuri de opțiuni de multe ori nuanțate în notele explicative marginale sau în cele de subsol.

Optându-se pentru semnificația „zilnic“, într-o primă clasă de texte pasajele corespondente din Mat. 6:11 și, respectiv, Luc. 11:3 sunt formulate în mod identic: *give us this day our daily bread/our daily bread* [în notă: *or for the day*] (KJV); *our daily bread our daily bread* (BIBL. ENGL.[1], BIBL. ENGL.[2]); *give us this day our daily bread/give us day*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

by day our daily bread (BIBL. ENGL.[5]); *give us today our daily bread/give us each day our daily bread* (BIBL. ENGL.[6]); *give us this day our daily bread/give us daily our bread* [în notă: *food for the morrow*] (BIBL. ENGL.[8]). Noțiunea „cotidian" este exprimată de regulă prin adj. *daily* sau, mai rar, prin adv. *daily.* Ambele lexeme aparțin vocabularului curent al limbii engleze, fiind atestate de OXF. DICT., s.v. *day,* încă din secolul al XV-lea. Ele pot fi însă formațiuni mai vechi, întrucât sufixul *–ly,* de origine veche germanică, este foarte productiv în engleză.

O a doua grupare de opțiuni se remarcă în versiunile englezești în jurul noțiunii „necesar", prezentă în ambele locuri din NT unde se reproduce rugăciunea domnească și realizată fie în mod atributiv-participial, fie prin propoziție relativă: *give us today our needed bread/give us our needed bread for each day* (BIBL. ENGL.[3]); *give us today the bread we need/give us each day the bread we need* (N.T. ENGL.[4]).

A treia echivalare definește atributul pâinii ca fiind „cea din ziua următoare", exprimat fie prin expresia (cu o conotație arhaizantă și poetică în engleza modernă) *for the morrow* „pentru ziua de mâine", fie prin expresia *for the coming day* „pentru ziua următoare": *give us our bread for the morrow/ give us our bread for the morrow* (MOFFAT); *give us today our daily bread/give us our food for the coming day* (BIBL. ENGL.[3], BIBL. ENGL.[4]).

Alți traducători propun formulări diferite la Mat. 6:11 și Luca 11:3, dar se mențin într-o unică sferă de echivalare: *give us our daily bread/give us daily our bread* [în notă: *food for the morrow*] (N.T. ENGL.[2]); *give us our food again today, as usual/give us our food day by day* (BIBL. ENGL.[7]).

Ar putea fi citate și opțiuni „excentrice", neobișnuite, cum ar fi cea prin care se reia, în sintagma *our supersubstantial bread* (DOUAY), conținutul adj. lat. *supersubstantialis* creat de către Hieronymus, sau formularea vagă *our bread for the day* (N.T. ENGL.[1]).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

4.4.2.3. Tradiția textuală germană

În tradiția germană, autoritatea lui Luther pare să fi impus definitiv soluția de echivalare „cotidian", în mod nediferențiat, atât la Mat. 6:11, cât și la Luc. 11:3. În cele mai multe ediții germane ale Bibliei, la locurile citate apare adj. *täglich,* cuvânt uzual din fondul primar al germanei comune, atestat de KLUGE, s.v., încă în vechile dialecte germane scrise Althochdeutsch și Mittelhochdeutsch: *unser täglich Brot gib uns heute/gib uns unser täglich Brot immerdar* (LUTHER[1], LUTHER[2]). Versiuni germane mai recente atestă preocuparea de nuanțare a analizei semantice, dar, optând pentru echivalența „necesar" a gr. *ἐπιούσιος*, rămân totuși în orizontul interpretativ de tip occidental, realist și nespeculativ: *unser nötiges Brot gib uns heute/unser nötiges Brot gib uns täglich* (ELBERFELD, PERLBIBEL); *gib uns heute unser tägliches Brot/ gib uns täglich unser nötiges Brot* (SCHLACHTER). În notele explicative ale ediției PERLBIBEL, la Mat. 6:11 sunt indicate și alte opțiuni posibile (*tägliches Brot oder: unser Brot für [od. bis] morgen*), fapt care indică dificultatea identificării unei soluții sintetice mulțumitoare.

4.4.2.4. Tradițiile textuale franceză, italiană și spaniolă

Conform versiunilor franceze, ca și celor italiană și spaniolă pe care le-am consultat, opțiunea pentru „cotidian" pare unică, unitară și definitivă în aceste culturi: *Donne-nous aujourd'hui notre pain quotidien /Donne-nous chaque jour notre pain quotidien* (BIBL. FR.[1], BIBL. FR.[2], BIBL. FR.[3], N.T. FR.)[307]; *Dacci oggi il nostro pane cotidiano/Dacci di*

[307] După DAUZAT, s.v., cea mai veche atestare în franceză a adj. *quotidien,* un împrumut după lat. *quotidianus,* datează din secolul al XIII-lea, în *Le Roman de la Rose.*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

giorno in giorno il nostro pane cotidiano (N.T. ITAL.); *El pan nuestro de cada dia, danoslo hoy* (formulare identică în Mat. 6:11 și Luc. 11:3, N.T. SPAN.).

4.4.2.5. Tradiția textuală maghiară

Aceeași soluție de traducere „pâinea cotidiană" o regăsim în versiunile maghiare curente: *A mi mindennapi kenyerünket add meg nékünk ma/A mindennapi kenyerünket add meg nékünk napoként* (BIBL. MAGH.[1], BIBL. MAGH.[2]). Adjectivul maghiar *mindennapi* este înregistrat de dicționare cu sensurile „de fiecare zi; de toate zilele" și „obișnuit, banal". ECKHARDT, MAGH., s.v. *mindennapi,* exemplifică sensul curent al acestui adjectiv chiar cu citatul evanghelic de mai sus, pe care-l traduce prin „donnez-nous aujourd'hui notre pain de chaque jour". Expresia *a mindennapi kenyér* „pâinea de toate zilele" este frecvent utilizată în maghiară, ca și expresiile echivalente din alte limbi constituite pe baza semnificației biblice, pentru a desemna necesitățile vitale ale omului.

4.4.2.6. Tradiția textuală în limbile slave moderne

O versiune ecumenică cehă recentă atestă faptul că și în spațiul acestei culturi naționale s-a impus percepția de tip occidental a semnificației pâinii invocate în rugăciunea domnească. În contexte ușor nuanțate ca formulare, în cele două locuri din NT apare aceeași expresie, *náš denní chléb* „pâinea noastră de fiecare zi", expresie curentă în ceha contemporană[308]: *Náš denní chléb dej nam dnes/Náš denní chléb nam davej každého dne* (BIBL. CEH.). Într-o notă la

[308] Vezi Teodora Dobrițoiu-Alexandru, *Dicționar ceh–român,* București, 1978, s.v. *denni.*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Mat. 6:11, autorii acestei ediții menționează și opțiunea etimologică, echivalând gr. *ἐπιούσιος* prin adj. ceh. *zitřeši* „de mâine", semnificație glosată prin sintagma *chléb budouciho věku* „pâinea veacului viitor"; această opțiune teologică nu pare însă să fie acceptată de tradiția cehă comună. Opțiunea de tip occidental „cotidian" câștigă teren și în spațiul cultural bulgar, care, din punct de vedere confesional, este unul din moștenitorii direcți ai tradiției ortodoxe slavone (vezi *infra*, § 4.4.3.1.1.). În ambele versete evanghelice unde apare sintagma referitoare la pâinea euharistică (Mat. 6:11 și Luc 11:3), în locul termenului tradițional, împrumutat din slavonă, *насѫщтен* „sățios; vital", apare adj. *ежедневен* „zilnic, cotidian": *Дай ни днесъ ежеднвнья хлябъ/Давай ни всяки дени ежеднвнья ни хлябъ* (BIBL. BULG.).

O altă formulare, cu note semantice concretizatoare, preferată și de alte versiuni occidentale moderne, englezești sau germane (vezi *supra*, § 4.4.2.2. și § 4.4.2.3.), care reliefează nota semantică „necesar" în determinarea atributelor pâinii cerute în rugăciune, se constată în opțiunea *potreban* „necesar, trebuincios", dintr-o ediție recentă a versiunii croate a lui Vuk Karadžic: *hleb naš potrebni daj nam danas/hleb naš potrebni daji nam svaki dan* (BIBL. CROAT.). Înlocuirea tradiționalului *nasušni* „vital, imperios", urmașul slavonescului *насѫщьнъ*, cu adj. *potrebni* „necesar" este singura deosebire textuală între BIBL. CROAT. și BIBL. SÂRB. (*cf*. *infra*., § 4.4.3.1.1.). În împrejurările curente, rugăciunea *Tatăl nostru* conține și în limba polonă atributul „zilnic", concretizat în pol. *powszedni* „de fiecare zi; obișnuit, comun"[309]: *chleba naszégo powszedniégo daj nam dzisiaj* (comunicare orală, Radoslawa Janowska; vezi, de asemenea, N.T. POL., Mat. 6:11 și Luc. 11:3).

[309] Vezi Anda Mareș, Nicolae Mareș, *Dicționar polon–român,* București, 1980, s.v.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

4.4.3. Tradiția textuală românească

Cât privește spațiul tradiției românești, se impune de la început observația că lexicalizarea conținutului expresiei *ἄρτος ἐπιούσιος* s-a produs anterior traducerii Noului Testament în limba română, prin simplul fapt că rugăciunea domnească *Tatăl nostru,* elementară și fundamentală pentru viața creștină obișnuită, a fost adoptată, în mod detașat, probabil cu multă vreme înainte de redactarea în limba română a unor texte religioase cu un caracter mai complex. O a doua remarcă preliminară necesară se referă la faptul că, până la traducerea textelor biblice ca atare, cărturarii români, ca de altfel și oamenii obișnuiți, nu aveau știință de o eventuală deosebire între textul rugăciunii așa cum apare el la Mat. 11 și cel din Luc. 3. În sfârșit, mai trebuie remarcat faptul că fluctuația în texte a opțiunilor, fără să evidențieze vreun sens ascendent în direcția unui consens, reflectă destul de fidel mutațiile în mentalitatea și în practicarea de către români a gesturilor curente ale credinței, determinate de contactele diverse, de ordin confesional sau, mai larg, cultural.

4.4.3.1. Realizarea semantică „sățios“ a conceptului ἐπιούσιος

Cele mai vechi atestări scrise ale rugăciunii *Tatăl nostru* în românește datează din secolul al XVI-lea și sunt incluse în texte cu caracter catihetic. Prima înregistrare a rugăciunii pare să fie cea din *Catehismul* lui Coresi, tipărit, după opinia lui Ion Gheție[310], între aproximativ sfârșitul anului 1559 și prima jumătate a anului 1560. Aici, în răspunsul la întrebarea referitoare la trebuințele elementare ale bunului creștin, se găsește o trimitere expresă la evangheliștii Matei

[310] *Câteva precizări în legătură cu datarea* Catehismului *lui Coresi,* în LR, XVIII, 1966, nr. 5, pp. 548–553.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

și Luca, urmată de îndemnul: „Zi Ocenaș rumâneaște, să înțeleagem"; este tipărită apoi integral rugăciunea domnească. Secvența care ne interesează apare în următoarea formulare: *Pita noastră sățioasă dă-ne noao astăzi* (Coresi, *Catehism,* 8^{v}, în TEXTE, p. 104). Versetul reapare, identic până la amănuntele grafice, și în alte tipărituri coresiene: CORESI, LITURG., p. 36^{r} și CORESI, CAZ. 1581, p. 621.[311] În CORESI, TETRAEVANG., p. 145^{v}/5 se menține opțiunea *sățios,* dar contextul este ușor modificat, adverbul *astăzi* fiind înlocuit cu expresia *în toate zilele*, mai apropiată de formularea din Luc. 11:3: *pita noastră sățioasă dă-o noao în toate zilele.*

Determinarea prin adj. *sățios* a atributului pâinii invocate în *Tatăl nostru* este cvasigenerală în versiunile românești din secolul al XVI-lea ale acestei rugăciuni. Textul citat mai sus din *Catehismul* coresian este publicat în HASDEU, CUV. D. BĂTR., II, 119, în paralel cu cel din „Omiliarul" lui Coresi (CORESI, CAZ. 1581), precum și alte versiuni din același secol ale rugăciunii. În textul unei versiuni redactate în grafie latină de Luca Stroici și datată de B.P. Hasdeu în 1593 (vezi și CHREST. ROM., I, 39), rugăciunea domnească prezintă versetul în cauză formulat, în ortografia latino-polonă originară, astfel: *penia noastre secioase de noai astedei.* Boierul moldovean înmânase textul rugăciunii domnești în anul 1594 cărturarului polon Stanislaw Sarnicki, care o va publica în lucrarea sa *Statuta y Metryka Przywileiów Koronnych,* Cracovia, 1594. GHEȚIE-MAREȘ, pp. 333–334, emit niște aprecieri prețioase asupra acestui text, în sensul în care ne interesează aici: versiunea înregistrată de Luca Stroici este diferită de cea coresiană și a fost alcătuită, după cum indică particularitățile fonetice dialectale, în Moldova. Ea circula în a doua jumătate a secolului al XVI-lea în această provincie

[311] În *Introducerea* la CORESI, LITURG., p. 26, Al. Mareș, autorul ediției, remarcă identitatea între textul rugăciunii din *Liturghier* și cel din *Întrebare creștinească* (*Catehismul*).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

și a avut o anumită difuziune, cu opțiunea *pânea (cea) sățioasă,* și în secolul următor. Spre această concluzie ne conduce împrejurarea că, pe la 1699, Nicolae Milescu a transmis tocmai această versiune, cu ușoare modificări morfologice, lui Thomas Smith, capelanul bisericii anglicane din Istanbul, viitor profesor de teologie la Oxford.[312] Din cuprinsul aceleiași tradiții pare să se fi inspirat și eruditul suedez Georg Stiernhielm, care, în lucrarea sa *De linguarum origine,* reproduce rugăciunea *Tatăl nostru* în românește, cu formula *pănea noastră cea sățioasă* .[313]

Într-o formă aproape identică, regăsim acest verset și în manuscrisele măhăcene, datate de Hasdeu în anul 1619 și atribuite de el popii Grigorie din Măhaci[314]: *pânrea noastră sățioasă dă-o noao astădzi* (HASDEU, CUV. D. BĂTR., II, p. 119). Din acest manuscris, care este o „evanghelie cu tâlc", reținem și unul din cele mai vechi comentarii teologice referitoare la semnificațiile acestui verset, în care se reflectă percepția de tip oriental-contemplativ a gr. *ἐπιούσιος*:

> „— Evanghelie: « pânrea noastră sățioasa dă-o noao astădzi ». Saț̦iu grăiaș̦te ceea ce iaste firea noastră; ce e opu a fi tărie astădzi cuvântul lui Dumnedzeu, a ta-i căș̦tiga de măînre; peliț̦a lui Hr. iaste păînre stătutului nostru și trezvitului nostru; (…) rugămu-nă astădzi fără osîndă să ne cumerecumu cu sfânta peliț̦a lui și curatul sângele lui, se fimu gata, că doară păînră

[312] Vezi Letiț̦ia Turdeanu-Cartojan, „Une relation anglaise de Nicolae Milescu: Thomas Smith", în *Revue des Études Roumaines*, 1954, pp. 144–152.

[313] Vezi Eugenio Coseriu, *Stiernhielm, limba română și ciudatul destin al unui* Tatăl nostru*. Un capitol din istoria cunoașterii (și necunoașterii) românei în Europa Occidentală,* în COSERIU, LB. ROM., p. 52.

[314] Cercetări mai recente au evidențiat că textele din *Codicele Sturdzan* au fost scrise de copiști diferiți, unele dintre ele fiind din secolul anterior celui indicat de notația popii Grigorie. Vezi GHEȚIE, BAZA, pp. 310–316, și Gh. Chivu, *Copiștii codicelui Sturdzan,* în LR, XXVII, 1978, nr. 1, pp. 59–71.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

mâînre vremu treace de lume, că dzise Domnul în toate vremi să fimu gata“ (HASDEU, CUV. D. BĂTR., II, pp. 123–124).[315]

Tot modelului coresian pare să i se datoreze formularea din *Catehismul Marțian,* manuscris al cărui compilator s-ar fi inspirat din *Molitvenicul* coresian din 1567, după cum opinează Alexandra Roman-Moraru, în *Studiul filologic* la *Catehismul* coresian (v. TEXTE, p. 105). O exprimare foarte apropiată regăsim, de asemenea, în *Evangheliarul* de la British Museum, datat de B.P. Hasdeu, „Columna lui Traian“, 1882, în anul 1574: *pîinea noastră sățioasă dă-ne noao astădzi* (CHREST. ROM., I, p. 9).

Examinarea celor mai vechi versiuni românești ale rugăciunii domnești relevă așadar o folosire generală a formulei *pâinea noastră sățioasă* în secolul al XVI-lea. Adj. *sățios,* un derivat de la subst. *saț* + suf. *-os,* pare să fi fost creat tocmai în contextul acestei rugăciuni. La această concluzie ne conduce articolul lexicografic *sățios* din DLR, unde, cu sensul unic (referitor la alimente) „care satură repede și bine, care ține de saț; nutritiv, hrănitor, substanțial, consistent“, sunt date exclusiv atestări culte, cele mai vechi fiind din Coresi, Cantemir și dintr-un lexicon român–latin din secolul al XVII-lea (*Anonymus Caransebesiensis*).

Creat de Coresi sau de predecesori necunoscuți, adj. *sățios* reflectă cel mai fidel cu putință corespondentul său slavon, adj. **НАСЖЩТЬНЪ**, identificat de MIKLOSICH, s.v., ca echivalent, cu sensul „sufficiens“ al gr. *ἐπιούσιος* și atestat de acest lexicograf mai întâi într-un *Evangheliar* slavon din anii 1056–1057. Prin urmare, în acest loc cel puțin, textul *Catehismului* coresian reflectă tradiția slavon-ortodoxă, și nu interpretarea luterană, cum ne-am fi putut aștepta, date fiind condițiile în care și-a desfășurat Coresi activitatea. De altfel,

[315] Vezi acum textul și în *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, EA, 1993, pp. 299–230.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

versiunea originală după care s-a făcut traducerea acestui catehism rămâne, conform datelor pe care le deținem, definită ca o „redacție necunoscută, deși identificarea ei a constituit obiectul a numeroase cercetări“[316]. Dintre foarte numeroșii cercetători care au abordat această problemă, unii au opinat că traducerea s-a făcut direct din germană, după *Catehismul luteran* (G. Barițiu, I.G. Sbiera, N. Iorga, A. Schullerus, N. Drăganu), alții presupun un original maghiar (N. Cartojan, P.P. Panaitescu, Al. Piru, S. Cândea) și, în sfârșit, un al treilea grup de savanți raportează traducerea *Catehismului* coresian la un original slavon, de redacție sudică, sârbească, sau de redacție nordică, moravă (B.P. Hasdeu, V.A. Urechia, A. Bârseanu, M. Gaster, Al. Procopovici, Șt. Ciobanu, D.R. Mazilu, I. Crăciun, P. Olteanu și N. Corlăteanu).[317] Consider că mărturia lui Coresi însuși nu poate fi neglijată, căci în prefață se arată limpede că „nește creștini buni socotiră și scoaseră cartea den limba sârbească pre limba rumânească (…) și scoasem sfânta Evanghelie și zeace cuvinte și Tatăl nostru și Credința apostolilor, să înțeleagă toți oamenii cine-s rumâni creștini“ (Coresi, *Catehism*, p.1^{r}, în TEXTE, p. 101). Apelul la un original slavon cred că trebuie acceptat dincolo de orice îndoială, în ciuda interferențelor și concesiilor dogmatice făcute credinței protestante a „sponsorilor“ întreprinderii coresiene.[318]

Așadar, dincolo de influențele culturale occidentale prin filiera protestantă, atât de puternice la jumătatea secolului al XVI-lea, cea mai veche opțiune românească pentru traducerea expresiei evanghelice *ἄρτος ἐπιούσιος* reflectă interpretarea „sufficiens“, adânc înrădăcinată în tradiția textuală

[316] Alexandra Roman-Moraru, *op. cit.,* p. 49.

[317] Pentru amănunte filologice și trimiteri bibliografice, vezi Alexandra Roman-Moraru, *op. cit.,* pp. 40–41.

[318] În GHEȚIE-MAREȘ, pp. 330–334, se află o foarte bună prezentare a raporturilor dintre diferitele ediții manuscrise sau tipărite ale rugăciunii *Tatăl nostru* în secolul al XVI-lea.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

slavonă. O vom regăsi în texte românești, manuscrise sau tipărite, inclusiv în secolul al XVII-lea, la acei cărturari mai apropiați de limba și de cultura slavonă, cum este, de exemplu, Dosoftei.

Deși era posesorul unei metode de traducere comparativ-filologice care implica frecvent analiza versiunilor slavonă, greacă și latină a textelor prelucrate în românește[319], cărturarul moldovean se menține aici, cum o face de altfel adesea, în spiritul unei tradiții textuale românești deja consolidate după modelul slavon. Iată cum apare redat versetul în cauză în tipăriturile lui Dosoftei: *pâinea noastră cea de sațiu dă-ne astădz* (DOSOFTEI, LITURG., p. 91/93, DOSOFTEI, PSALT. SL.-ROM., p. 195). Pe de altă parte, înlocuirea adj. *sățios* prin locuțiunea adjectivală *de sațiu* indică fragilitatea acestei opțiuni, care nu reușise să capete caracterul unei norme lexicale stabile din punct de vedere morfologic.

4.4.3.1.1. Modelul lexical slavon pentru opțiunea „sățios"

De altfel, modelul lexical slavon, adj. ***насѫщьнъ*** „care satură", este foarte transparent din punct de vedere semantic, el însuși fiind o creație lexicală cultă care reproduce prin calchiere atât structura morfologică, cât și semnificația gr. *ἐπιούσιος*, după cum au constatat slaviștii care s-au ocupat cu acest cuvânt.[320]

Alături de forma cea mai veche ***насѫщьнъ***, înregistrată de MIKLOSICH, s.v., în secolul al XI-lea, împreună cu verbul ***насыщати*** „satiare", dicționarele mai înregistrează și alte forme: ***насѫщьствьнъ***, reperată în lexiconul slavon–rusesc

[319] Vezi MOLDOVANU, MISCELL., pp. 420–425.

[320] Vezi SCHUMANN, p. 40, VASMER, III, s.v. *насущний.* Vezi, de asemenea, PALAEOSLOV., s.v., unde se afirmă explicit caracterul de calc lexical al acestui cuvânt („interpretatio mechanica gr. vocis *ἐπιούσιος*").

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

al lui Pavel Berînda, ed. I, Kiev, 1627, ed. a II-a, Moscova, 1849 (vezi MIKLOSICH, s.v.), și **насѹщный**, curentă în secolele al XVII-lea–al XIX-lea (vezi SLOVAR', tom. II, s.v.). În ultima lucrare lexicografică citată este remarcat faptul că acest cuvânt are un caracter neobișnuit, fiind utilizat exclusiv în rugăciunea domnească (**молитва господня**): **хлѣбъ нашъ насѹщный даждь намъ днесь** (vezi SLOVAR', *ibidem*). La jumătatea secolului al XVII-lea, în MARDARIE, LEX., nr. 2008 și 2009, se înregistrează, pe lângă verbul **насыщаю** „satur", și subst. **насыщение**, pe care lexicograful îl glosează prin rom. *săturare*[321]. Din slavonă, termenul **насѫщьнъ** a fost preluat ca atare în vocabularul bisericesc al limbilor rusă, ucraineană, bulgară și sârbo-croată, cu sensul „sătios", deși, prin interferență textual-comparativă, a fost pus adesea în relație cu lat. *quotidianus,* atribuindu-i-se denotația generică a acestuia.[322]

În versiunile moderne de tip ortodox ale Evangheliilor, în rusă, ucraineană și sârbo-croată, echivalentul slavon. **насѫщьнъ** în aceste limbi apare în rugăciunea domnească atât la Mat. 6:11, cât și la Luc. 11:3, fapt care indică vitalitatea acestei creații lexicale: *хлеб наш насушный дай нат на сей день/хлеб наш насушный подавай нат на каждый день* (BIBL. RUS.), *хлиба нашого насушного дай нат сугодни/хлиба нашого насушного дай нат на кожний день* (BIBL. UCR.), *hleb naš nasušni daj nam danas/hleb naš nasušni daj nam svaki dan* (N.T. SÂRB.).

Este interesant de remarcat că percepția semantică „sătios" a adj. slavon. **насѫщьнъ** pare rezultatul unei opțiuni consensuale de tip interpretativ, și nu etimologic. Creatorii acestui termen, având în vedere gr. *ἐπιούσιος*, l-au descompus în prepoziția/preverbul *ἐπί* „pe" și un presupus adj. **οὔσιος*

[321] Cărturarul lexicograf deține în lexiconul său curent și subst. *sațiu,* prin care echivalează slavon. **сытость** (nr. 3627) și, în locuțiunea *de sațiu,* slavon. **довольство** „suficient" (nr. 849).

[322] Vezi CIBULKA, pp. 406 și urm.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„care ține de ființă; esențial“, elemente pe care le-au echivalat în mod automat prin material morfematic slavon: prep. **на** „pe; pentru“ și adj. **сѫщьнъ** „care ține de ființă“. Întreaga serie de derivate nominale și adverbiale ale verbului slavon **бꙑти** „a fi“, create pentru echivalarea termenilor cu semnificație ontologică din vocabularul filozofico-teologic greco-latin (**сѫщиѥ** s.n. și **сѫщьство** s.n. ← *οὐσία*, *essentia*; **сѫтьство** s.n. ← *φύσις*, *natura*; **сѫщьнѣ** adv. ← *ὄντως*, *vere*; **сѫщьвьнѣ** adv. ← *essentialiter*), în care se încadrează și adj. **сѫщьнъ** „essentialis“, se constituie ca paradigmă lexical-derivativă încă din cele mai vechi codice slavone (vezi MIKLOSICH, *sub vocibus*).[323] Semnificația originară atribuită acestei creații lexicale pare să fi fost aproximativ „(necesar) pentru ființa (noastră omenească)“, după cum se indică într-o notă la Mat. 6:11 în BIBL. UCR.: „grec. *ἐπιούσιος* – *церковно-словянске* **насѹщный**“. De la sensul „(necesar) pentru ființa (omenească)“ la sensul „care satură“ al adj. slavon **насѫщьнъ**, extinderea semantică pare să fi fost rapidă, de vreme ce acest sens este înregistrat încă în secolul al XI-lea (vezi MIKLOSICH, s.v.). În limbile slave moderne, adjectivul în cauză își definește sfera semantică între sensurile „sătios“, „vital, trebuincios“ și „esențial“: bulg. *насуштен* „sătios; vital“ (*cf*. IOVAN, DICȚ., s.v., și BOLOCAN, DICȚ, s.v.), rus. *насышный* „esențial; vital“ (NOG.-TUR., DICȚ., s.v.) etc.

Dar, alături de forma pe care au preluat-o din slavonă, formă corespunzătoare slavon. **насѫщьнъ**, unele dintre limbile slave și-au creat, în epoca modernă, lexeme modelate după lat. *quotidianus*, în care transferul semantic este mult mai transparent. Baudouin de Courtenay citează[324] în acest sens pol. *powszedni* și rus. *ежедневный*, la care se pot adăuga

[323] Din această paradigmă derivativă slavonă, MARDARIE, LEX. înregistrează următoarele trei forme: **бытиѥ**: *fire* (nr. 342), **естьство**: *firea* (nr. 998) și **прѣестествень**: *preste fire* (nr. 2648).

[334] În „Beiträge zur vergeichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, keltischen und slawischen Sprachen“, hrsg.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ceh. *denní* și bulg. *ежедневен.* Apariția adj. *sățios* în cele mai vechi versiuni românești ale rugăciunii duminicale este ea însăși o dovadă că această percepție semantică a slavon. **НАСЖЩЬНЪ** a fost generală în spațiul ortodox în întreaga epocă premodernă.

4.4.3.2. Realizarea semantică „cea de toate zilele" a conceptului ἐπιούσιος

Sintagma *pâinea noastră sățioasă,* reflect al versiunii slavone, după cum am arătat mai sus, este concurată, de la un moment dat, în textele românești din secolul al XVII-lea, de opțiunea de tip occidental „pâinea noastră zilnică". Momentul acesta este legat direct de intensificarea relațiilor între biserica românească din Ardeal și cultele protestante (luteranismul și, mai ales, calvinismul) susținute de oficialitățile politice ale principatului. În eforturile lor de a-i determina pe români să adopte cultul calvin, principii maghiari ai Ardealului au sprijinit, după cum se știe, activitatea tipografică a Mitropoliei românești de la Alba-Iulia, cu precădere în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Dacă în plan confesional aceste eforturi nu au fost prea fructuoase pentru promotorii calvinismului, în plan cultural consecințele lor au fost cât se poate de benefice.[325] Deși nerecunoscut de ierarhii de la București și Iași din cauza concesiilor confesionale făcute calvinilor, mitropolitul Simeon Ștefan „tipărise însă alte cărți, care nu jigniră pe nimeni, dar făcură să înainteze literatura poporului său"[326].

Programul de traduceri și editări inițiat de Simeon Ștefan a avut în vedere cărțile creștine fundamentale, dacă ar fi să amintim doar Noul Testament, tipărit la Alba Iulia în 1648,

A. Kuhd A. Schleicher, nr. 6, p. 208, Berlin, 1858–1870, citat de VASMER, III, s.v. *насушный.*

[325] IORGA, IST. BIS., pp. 300–302 și 326–341.

[326] *Ibidem*, p. 337.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

și Psaltirea, publicată trei ani mai târziu. Ceea ce deosebește fundamental demersul cultural al lui Simeon Ștefan și al colaboratorilor săi de încercările anterioare constă în însușirea și aplicarea unei metode de traducere comparative, cu ecouri din metoda critică-filologică umanistă, convertită de protestanți în fundament al exegezei biblice.

Convins de necesitatea practicării unei perspective erudite asupra textelor sacre, Simeon Ștefan laudă inițiativa principelui Gheorghe Racoți de a trimite „cărtulari în țări străine, să învețe cu de-adinsul cuvântul lui Dumnezău, din scriptură jidovească și grecească“ (NTB 1648, *Predoslovie către măria sa craiul Ardealului,* p. VI, nenumerotată) și impune colaboratorilor săi obligația de a colaționa și compara diferite versiuni, în vederea unei traduceri românești cât mai exacte. Noua concepție de traducere este, de altfel, explicitată în liniile sale fundamentale în *Predoslovia către cetitori* (NTB 1648, p. IX, nenumerotată):

> „Ce numai aceasta să știți, că noi n-am socotit numai pre un izvod, ce toate câte am putut afla, grecești și sârbești și lătinești, carele au fost izvodite de cărtulari mari și înțelegători la carte grecească, le-am cetit și le-am socotit; ce mai vârtos ne-am ținut de izvodul grecescu și am socotit și pre izvodul lui Eronim, carele au izvodit dintâiu din limbă grecească lătinește și am socotit și izvodul slovenescu carele-i izvodit slovenește din grecească și e tipărit în țara Moscului.“

Această premisă explică indubitabil de ce în Evangheliile după Matei și Luca, la locurile unde este reprodusă rugăciunea domnească, traducătorii renunță la formula *pâinea noastră săținoasă,* care le era, desigur, cunoscută, ca singura care apăruse în texte până atunci și care era curentă probabil în rostirea comună a rugăciunii, și optează pentru interpretarea occidentală, catolico-protestantă: *pâinea noastră cea de toate zilele dă-ni-o* (Luc. 11:3: *dă-ne) noao astăzi* (NTB 1648). Analizând versiunile grecească, slavonă și lati-

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

nească, traducătorii de la 1648 au înclinat pentru opțiunea *quotidianus,* utilizată de Hieronymus doar în Luc. 11:3. Faptul de a fi extrapolat această soluție și în Mat. 6:11, unde Hieronymus echivalase gr. *ἐπιούσιος* prin lat. *supersubstantialis*, ar putea fi considerat un indiciu al acceptării tacite de către cărturarii români a formulei generalizate în confesiunile creștine occidentale (vezi *supra*, § 4.4.2.2.–§ 4.4.2.4.).

Este posibil ca, după o perioadă de „conviețuire" a vechii formule „pâinea sățioasă", de tradiție slavonă, cu noua formulă „pâinea cea de toate zilele", în a doua jumătate a secolului al XVII-lea cea din urmă să se fi impus inclusiv în practica orală, curentă a rugăciunii domnești, întrucât aceasta va apărea cu frecvență maximă în textele tipărite. Un indiciu asupra faptului că formularea *pâinea noastră cea de toate zilele* din NTB 1648 nu apare întâmplător, ci se fundamentează, pe lângă opțiunea personală a traducătorilor, și pe o probabilă circulație orală anterioară ne este oferit de un text din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Într-o copie manuscrisă a *Molitvenicului* coresian, executată aprox. în anul 1641 de un diac Ioan din Pociovelișteˌ Vladimir Drimba[327] semnalează o serie de modificări și înlocuiri operate de copist în textul coresian. Între acestea, adj. *sățioasă* din rugăciunea *Tatăl nostru* este înlocuit în redactarea coresiană prin sintagma *de toate zilele*.

Pe de altă parte, faptul că în cea mai veche ediție românească a unei cărți cu caracter didactic elementar apare exprimarea *pâinea noastră cea den toate zilele dă-ni-o noao astăz* (BUCOAVNA 1699, p. 17) poate fi interpretat și el ca un indiciu al generalizării acestei formule, cel puțin în Ardeal. O vom regăsi, de asemenea, și în lucrări cu caracter omiletic: *pâinea noastră cea de toate zilele* (ZOBA, SICR., p. 168[r]),

[327] „O copie din secolul al XVII-lea a « Tâlcului evangheliilor » și « Molitvenicului » diaconului Coresi", în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, IV, 1955, p. 545.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

pâinea noastră cea din toate zilele (ANTIM, ÎNV. BIS., p. 368), adresate, prin urmare, unui public mai larg decât cercul cărturarilor.

Adoptarea formulei occidentale „pâinea cotidiană" implică adesea necesitatea explicitării conținutului doctrinar al versetului. O asemenea atitudine reperăm de pildă la Antim Ivireanul, care interpretează semnificațiile rugăciunii pentru cititorii săi, preoții cărora le era dedicată cărticica tipărită la 1710:

> „Cu această rugăciune cerem mai vârtos de la Dumnezeu hrana cea preste fire a sufletului, carea iaste cuvântul lui Dumnezeu, după cum la Matheiu, cap. 4 zice: « Nu numai cu pâine va trăi omul, ce cu tot cuvântul ce iaste din rostul lui Dumnezeu. »" (*Ibidem*)

În sintagma *hrana cea preste fire* se poate identifica cu ușurință un ecou al formulei *panis supersubstantialis* creată de Hieronymus și propusă de el în Mat. 6:11. Utilizată adesea în comentarii teologice referitoare la pâinea cumînecării, expresia *pâinea (hrana) cea preste fire* atestă persistența interpretării metafizice, euharistice, în mediile culte românești, deși formula occidentală, concretistă, fusese deja adoptată și, practic, generalizată. Cea mai clară situație în acest sens se prezintă în traducerea românească a *Mărturisirii ortodoxe* a lui Petru Movilă, efectuată și tipărită la Snagov, în 1691, de Radu Greceanu. În originalul grecesc al traducerii lui Radu Greceanu, realizat în 1642 de Meletie Sirigul și tipărit la Snagov în 1699, în pasajul în care Petru Movilă expune semnificațiile teologice ale rugăciunii domnești, este reprodusă întocmai formularea din Mat. 6:11: *τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον* (MĂRT. ORT. 1699, II, 19). Autorii ediției din 1942 ai *Mărturisirii ortodoxe* menționează în *Indice,* s.v. *pâine,* că în textul original, redactat de Petru Movilă în limba latină, sintagma în discuție apărea în forma *panis supersubstantialis*. Cu toate acestea, Radu Greceanu traduce versetul respectiv astfel: *pâinea noastră*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

cea de toate zilele dă noao astăzi (MĂRT. ORT. 1691, II, 19), supunându-se, probabil, unei tradiții orale deja stabile. În comentariul teologic secvent reapare locuțiunea *cea preste fire* (echivalând gr. *ἐπιούσιος*), într-o formă identică cu cea utilizată de Antim Ivireanul. Acest fapt ne permite să afirmăm că expresia căpătase deja caracterul unei norme lexicale în stilul bisericesc al epocii. Amplul comentariu însoțitor indică semnificațiile dogmatice ale pâinii invocate în rugăciune:

> „Întâi, cuprinde hrana sufletului nostru cea preste fire ce este cuvântul lui Dumnezeu (…). A doa, cuprinde la sine ceialaltă mâncare a sufletului, adecăte cumenecătura trupului și a sângelui lui Hristos (...). A treia (…), să cuprinde toate câte sunt de treabă ca să ne păzim viața noastră în lumea aceasta, atât câte folosesc spre hrană, cât și celelalte, ce ne trebuiește să trăim“ (MĂRT. ORT. 1691, II, 19).

Mai târziu, într-o nouă traducere modernă a *Mărturisirii ortodoxe,* Filaret Scriban optează în textul rugăciunii pentru formula oriental-contemplativă: *pâinea noastră cea spre ființă dă-ni-o nouă astăzi* (MĂRT. ORT. 1844, II, 19), contribuind la constituirea unei noi tradiții interpretative (vezi *infra*, § 4.4.3.3.). Cărturarul moldovean menționat renunță în textul comentariului secvent la expresia *cea preste fire* din edițiile anterioare ale *Mărturisirii ortodoxe* și traduce mai simplu gr. *ἡ τροφὴ ὑπερφύη* prin *aleasa pâine*. Să mai remarcăm faptul că versiunea contemporană a *Mărturisirii ortodoxe,* publicată de Alexandru Elian în 1981, recurge la aceeași soluție ca și Radu Greceanu: în textul ca atare al rugăciunii domnești apare sintagma *pâinea noastră cea de toate zilele,* pe când în comentariul teologic explicativ se preferă expresia *hrana cea mai presus de fire* (MĂRT. ORT. 1981, II, 19).

Că formula de inspirație occidentală *pâinea noastră cea de toate zilele* a dobândit o circulație cvasigenerală în mediile populare românești din ultimele două–trei secole este un fapt dovedit și de persistența sa în cea mai mare parte din edițiile

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

integrale ale Bibliei în limba română. Cap de serie în această direcție este însăși Biblia de la București (1688), cea dintâi tipărire integrală a Sfintei Scripturi în limba română. Este recunoscută de altfel orientarea obiectivistă a lui Milescu și a revizorilor săi succesivi în alegerea izvoarelor traducerii lor. Ei nu se sfiesc să aleagă drept sursă principală o ediție protestantă, *Septuaginta* tipărită la Frankfurt în 1597, apreciată ca „izvod carele-i mai ales decât toate", pe care o compară permanent cu alte versiuni, inclusiv Vulgata lui Hieronymus și alte traduceri latinești umaniste.[328]

Același tip de atitudine îl manifestă autorii ediției de la 1688 și în privința Noului Testament, al cărui text nu este retradus, ci preluat după Noul Testament de la Bălgrad, deși această ediție nu primise niciodată aprobarea oficială a Bisericii Ortodoxe. Cercetări mai recente au arătat, în urma unor sondaje comparative, că „Noul Testament de la Bălgrad și partea similară din Biblia de la București nu sunt două traduceri cu totul deosebite (…), ci reluarea modificată, uneori mai profund, alteori mai puțin, a tălmăcirii din 1648 în corpul textului integral al Bibliei tipărite de Șerban Cantacuzino în 1688" (ANDRIESCU, p. 33). În consecință, apare cât se poate de firesc ca cele două versete evanghelice pe care le cercetăm aici să existe în BIBL. 1688 într-o formulare foarte apropiată de cea din NTB 1648: *Pâinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o noao astăzi* (Mat. 6:11)/*Pâinea noastră cea de toate zilele dă-ne noao pren toate zilele* (Luc. 11:3).

Cu infime adaptări de natură fonetică și morfologică determinate de modificarea în timp a sistemului de norme literare, cele două versete vor fi preluate întocmai din BIBL. 1688 de către cea mai mare parte a edițiilor succesive ale Bibliei

[328] Vezi CÂNDEA, pp. 116 și urm, unde se face o amănunțită prezentare filologică a tuturor izvoarelor folosite de Nicolae Milescu și de revizorii și editorii săi.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

în limba română, până în secolul XX (vezi MICU, FILOTEI, ȘAGUNA). Astăzi se constată în mediile culte ortodoxe o tendință de reanalizare a structurii teologice a expresiei *pâinea noastră cea de toate zilele* și de înlocuire a sa cu o formulă mai adecvată conținutului complex al conceptului teologic desemnat (vezi *infra*, § 4.4.3.3.).

Pentru cultele și confesiunile românești de inspirație occidentală, acceptarea interpretării „pâinea noastră cea de toate zilele" pare să rămână definitivă. Numeroasele ediții românești ale Bibliei, acceptate și utilizate de diferitele culte neoprotestante, prezintă în acest sens o mare stabilitate, atât în Mat. 6:11, cât și în Luc. 11:3: *Pâinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă astăzi/Pâinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă în fiecare zi* (CORN., NITZ., N.T.Î.T.). Revizuite de obicei după versiuni englezești, aceste ediții neoprotestante preiau uneori, în note, și celelalte opțiuni de traducere vehiculate în *Bibliile* occidentale; în CORN. 1989, de pildă, în nota la Mat. 6:11 se indică și opțiunile *cea de trebuință* sau *de până mâine* sau *pentru mâine* (*cf. supra*, § 4.4.2.2.). Formula *pâinea noastră cea de toate zilele* apare de asemenea și în versiunea rugăciunii duminicale practicată de românii de confesiune romano-catolică, după cum indică ambele locuri evanghelice citate în NTCAT. 1992. Chiar unele tipărituri ortodoxe oficiale continuă să recomande, în virtutea tradiției, formula consacrată în rândul credincioșilor: *pâinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă astăzi* (CATEH. ORT.[1], p. 57, CATEH. ORT.[2], p. 99).

Creată în contextul procesului de naționalizare a cultului creștin, sintagma *pâinea (noastră) cea de (din) toate zilele* a dobândit stabilitatea unei componente definitive a mentalului colectiv românesc, dincolo de orice opțiune cultural-teologică sau confesională. Prin generalizare, această expresie a ajuns să aparțină fondului frazeologic primar al limbii române, desemnând „hrana necesară pentru trai", p. ext. „mijloace materiale necesare vieții", după cum atestă din

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

abundență textele literare: *Tata era pe drumuri pentru pâinea din toate zilele*. – Delavrancea, *Abia dacă-și câștiga pâinea de toate zilele*. – Brătescu-Voinești (*cf*. DLR, s.v. *pâine*). Frecvența utilizării locuțiunii adjectivale *de toate zilele* sau, mai rar, *de toată ziua* îi conferă acesteia, chiar detașată de determinatul ei primar, statutul unei norme lexicale stabile, în ciuda turnurii arhaizante induse de actualizarea sensului „fiecare, oricare" al adjectivului pronominal *tot.* În DLR, s.v. *tot, sub senso* II, 2, sunt înregistrate contexte în care această locuțiune adjectivală, cu sensul „cotidian, obișnuit", este selectată de nume diverse: *nuvelele de toată ziua* (I. Ghica), *moravuri de toate zilele* (L. Blaga).

4.4.3.3. Realizarea semantică „spre (întru) ființă" a conceptului ἐπιούσιος

Paralel cu procesul de generalizare în rugăciunea *Tatăl nostru* a formulei *pâinea* (*noastră*) *cea de toate zilele,* în mediile ecleziastice românești s-au manifestat în mod constant încercări de analiză contextuală a expresiei grecești originare *ἄρτος ἐπιούσιος*, concretizate în propuneri expresive mai apropiate de valențele teologice și dogmatice ale conceptului evanghelic, în percepția sa oriental-ortodoxă. Astfel de încercări se pot pune în evidență în special la acei cărturari și traducători orientați spre interpretarea tradițională în spațiul greco-bizantin a secvenței evanghelice originare.

Fundamentul etimologic presupus de analiza și înțelegerea gr. *ἐπιούσιος* este, în aceste cazuri, relația acestui adjectiv cu conceptul, central în dogmatica ortodoxă, de „esență; substanță (divină)", lexicalizat în grecește prin subst. *οὐσία* sau prin adj. *ὁμοούσιος* „consubstanțial" (*cf*. *supra*, 4.4.1.2.). Inexistenți deopotrivă în VT și în NT, acești doi termeni sunt însă foarte frecvent folosiți în literatura patristică și sunt termeni cheie în *Simbolul credinței.* Ca atare, transferul conceptual al gr. *οὐσία* și *ὁμοούσιος* s-a impus de la primele

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

traduceri ale *Crezului* în limba română. Dacă în *Catehismul* coresian, în textul *Crezului,* adj. gr. *ὁμοούσιος* „consubstanțial“ îi corespunde sintagma *unul cu tatăl* (TEXTE, p. 103), marea majoritate a tipăriturilor ulterioare care conțin acest text esențial numesc unul dintre atributele primordiale ale lui Iisus Hristos prin formula *acela ce este de o ființă* (*cu tatăl*) (vezi BUCOAVNA 1699, p. 20, ANTIM, ÎNV., f. 12, CATEH. ORT.[1], p. 1, CATEH. ORT.[2], p. 14).

Echivalarea gr. *οὐσία* prin subst. *ființă* devine curentă în textele bisericești și în cele cu conținut sapiențial-filozofic din secolul al XVII-lea, datorită acestui fapt ajungându-se la adaptarea, prin procedeul calchierii, de către rom. *ființă* a unui sens cu denotare exclusiv teologică, acela de „esență; substanță“. Dacă facem abstracție de încercarea lui Radu Greceanu de a efectua un împrumut direct, transpunând gr. *οὐσία* prin *usie,* iar adj. *ὁμοούσιος* prin *într-o* (sau *dintr-o*) *usie,* în formulări precum *Dumnezeu unul este în fire și în usie* ← gr. *ὁ Θεὸς εἶναι ἕνας εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν ουσίαν* (MĂRT. ORT. 1691, I, 12), *usia* (...) *niciodată nu să osebește în sineș* ← gr. *ἡ οὐσία* (...) *ποτὶ δὲν διαιρεῖται εἰς ἑαυτὴν* (MĂRT. ORT. 1691, I, 12) sau *cu Tatăl sunt într-o usie* ← gr. *μὲ τὸν Πατέρα εἶναι ὁμοουσίᾳ* (*ibidem*), textele cu conținut dogmatic, teologic sau filozofic din secolul al XVII-lea impun utilizarea rom. *ființă* pentru desemnarea noțiunii de „esență“ sau „substanță (divină)“. Pentru a invoca doar condeie dintre cele mai autorizate, voi cita două scurte fragmente din Dosoftei și din Cantemir.

Într-unul din tâlcurile sale, care, prin fluența stilistică, ar indica o redactare liberă, și nu o traducere, Dosoftei comentează:

> „Adecă Domnul Hristos, cum s-au suit în ceriuri cu doauă ființe, ființa se chiamă lătinește substanție, grecește usia, rumânește ființă. Că ființă iaste un lucru ce iaste. Deci toată lumea cea de sus și ciastă de gios nu era și din nefiind le-au

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

făcut Dumnădzău în ființă, adică le-au făcut de sînt“ (DOSOFTEI, PAR., p. 94r)[329].

În mod similar, la CANTEMIR, DIV., 104v, sintagma *a ființii cei ascunse* corespunde lat. *essentiae occultae* din textul lui Andreas Wissowatius, filozoful olandez prelucrat de Cantemir, și este echivalată în versiunea neogrecească paralelă prin gr. *τῆς ἀκαταλήπτου οὐσίας*.

Cea mai veche încercare de formulare a dimensiunii ontologico-metafizice a conceptului evanghelic „*ἐπιούσιος*“ am reperat-o într-o tipăritură apărută în 1642 la Câmpulung, cu titlul *Învățături pentru toate zilele*, și reeditată în 1985 de filologul olandez Willem van Eeden. Compilație de morală și doctrină creștină din autori greci neidentificați, această carte îl are ca autor pe Melhisedec, „ieromonah și egumen al monastirii cu hramul Preasfintei Născătoare de Dumnezeu“[330], după toate probabilitățile grec de origine. Deși nu se poate ști cu exactitate dacă Melhisedec a făcut antologarea textelor sau doar a transpus un text deja compilat în grecește, nici dacă a utilizat vreun intermediar slavon[331], consider că afirmațiile sale din *Predoslovie,* p. IIv –„Iară învățăturile acestea, eale se află scrise pe limba grecească, carele nu le pot înțelege toți oamenii țărâi noastre ai vremii de acum. Iar noi, ieromonah Melhisedec (…) am nevoit de le-am scos pre limbă rumânească, ca să fie de treabă și de folos nu numai celoru ce știu, ce și celora, proștii, ce nu știu“ –, trebuie să fie luate în seamă, ca atestând apelul la izvoare grecești, într-o epocă și într-un climat, cele ale vremii lui Matei Basarab, în care tradiția slavonă era încă puternică.[332] Capitolul

[329] Vezi întregul pasaj *supra*, § 2.2.1

[330] Pe foaia de titlu a tipăriturii, referirile la autor sunt redactate în limba slavonă: **оу сръднымъ … ѥромонаха Мелхиседека игоумена свѣтиꙗ обитель ѹспениꙗпрѣсв ѧтиꙗ богородица въ Длъгомъполь.**

[331] *Cf.* Willem van Eeden, *Introduction, I.1. Le texte et le livre,* în ÎNV., 1642, tomul I, pp. 3–4.

[332] În aceiași ani, cumnatul voievodului Matei Basarab, enigmaticul cărturar Udriște Năsturel, traducea din latină în slavonă *Imitatio Christi* de Thomas à Kempis.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

al 8-lea al opusculului reprezintă un amplu comentariu al rugăciunii *Tatăl nostru* redactat, ca și întreaga lucrare, în cel mai comun stil bisericesc al vechii române literare; versetul care ne interesează aparte, fără nici o indicație neotestamentară, în următoarea structurare: *Pâinea noastră cea ce tot iaste, dă noao astăzi* (ÎNV. 1642, p. 27r).

Neobișnuita formulă *cea ce tot iaste,* ca atribut al pâinii euharistice, nu ar trebui totuși să surprindă, dacă ne gândim că autorul traducerii, grec prin naștere, dar și foarte bun cunoscător al tradiției literare românești (după cum dovedește acuratețea limbii române scrise de el), a încercat să reproducă prin transfer lexical sfera cea mai cuprinzătoare a gr. *ἐπιούσιος*, care să sugereze și în textul românesc multiplele semnificații doctrinare de care el era conștient și pe care le expune în comentariul însoțitor:

> „Pâinea noastră cea ce tot iaste, să chiamă-n trei chipuri. Întâi să chiamă sfântul daru al dumnezăieștii, curate și-nfricoșatei taine (…). Iară a doua să chiamă să ne trimeață pâinea aceasta, carea ne trebuie în toate zilele, carea trăim cu dânsa noi toți. Iară a treia se chiamă să ne trimeață pâinea cerească, adecă darul lui Dumnezeu să ne hrănească sufletește și trupește“ (ÎNV. 1642, p. 27r).

Din același secol al XVII-lea se pot cita și cazuri în care intenția de a propune o interpretare mai nuanțată, opusă tendinței spre formula *de toate zilele*, este foarte evidentă. De pildă, în EVANG. GR.-ROM. 1693 (operă izvorâtă din același climat cultural constituit la București în jurul mitropolitului Theodosie și al lui Antim Ivireanul, care a făcut posibilă tipărirea Bibliei integrale la 1688, ca și a majorității cărților de cult propriu-zise), cele două locuri evanghelice prezintă opțiuni interpretative diferite. Faptul că în textul grecesc paralel sunt reproduse versetele intacte ale redactării neotestamentare, constituie de regulă, pentru alcătuitorii ediției, un factor de control și o invitație la exactitate. Totuși,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

la locul unde se citează Evanghelia după Matei, expresia grecească *τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον* este echivalată prin formula, probabil deja generalizată în uz, *pâinea noastră cea de toate zilele* (EVANG. GR.-ROM. 1693, p. 209, zac. 16). În schimb, la zac. 55, în reproducerea versiunii din Luca a rugăciunii, versetul în cauză are următoarea redactare: *Pâinea noastră de înființare dă-ne-o noao în toate zilele* (EVANG. GR.-ROM. 1693, p. 143). Evident, locuțiunea adjectivală *cea de înființare* trimite aici la notele semantice „ființă; esență" ale gr. *ἐπιούσιος*, dar sugerează, în același timp, și valorile simbolice multiple ale pâinii euharistice. La această soluționare a condus probabil o analiză semantică implicită, dar se poate presupune și acțiunea unor factori contextuali: echivalând expresia adverbială grecească *καθ' ἡμέραν* prin sintagma *în toate zilele*, traducătorul a fost nevoit să identifice o altă soluție expresivă pentru gr. *ἐπιούσιος*, apelând așadar la relația etimologică *οὐσία/ființă.*

Dacă facem abstracție de unele tentative care se îndepărtează de structura lexical-etimologică a corespondentului grecesc, precum *pâinea noastră cea de pururea dă-ne noauă în toate zile* (EVANGH. 1746, Luc. 11:3)[333], se poate observa că, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, pare să se fi

[333] Determinantul *de-a pururea* pare să fi avut o circulație mai mare în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, căci, din cele șapte versiuni românești diferite ale rugăciunii *Tatăl nostru* reproduse de enciclopedistul italian Lorenzo Hervás y Panduro în lucrarea sa *Saggio Practico delle Lingue,* Cesena 1787, două dintre ele (nr. 262 și 263) îl conțin. Alte două versiuni (nr. 267 și 268) prezintă opțiunea *sățios,* iar celelalte trei sintagma (*cea*) *de toate zilele* (vezi Anexa III, *Versiunile Tatălui Nostru ale lui Hervàs,* în COSERIU, LB. ROM., pp. 174–177*).* Mărturia învățatului italian este prețioasă, căci ea atestă utilizarea în paralel, multă vreme, a tuturor variantelor. Formula *pâinea noastră cea de-a pururea* reprezintă și ea o direcție a tradiției care a supraviețuit, căci, în mod surprinzător, am auzit-o rostită în ziua de 30 septembrie 1994, la biserica Sf. Neculai din Copou, Iași, în cadrul unui ritual de hirotonisire.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

realizat în mediile ecleziastice oficiale ale Bisericii Ortodoxe Române un consens tacit în direcția interpretării de tip teologal-metafizic a sintagmei neotestamentare *ἄρτος ἐπιούσιος*. Textele tipărite în această perioadă sub egida Bisericii, atunci când reproduc rugăciunea domnească, propun în genere formula *pâinea noastră cea spre ființă,* cu toate că în practicarea cultului, inclusiv în biserici, continuă să se rostească, cel mai adesea, *pâinea noastră cea de toate zilele.*

Menită să sugereze importanța supremă a pâinii euharistice pentru viața spirituală și pentru mântuirea bunului creștin, dar și delimitarea doctrinară de interpretarea de tip occidental și încadrarea în tradiția contemplativă orientală, formula *pâinea cea spre ființă* pare să aibă deja un suport tradițional în primele decenii ale secolului al XIX-lea, căci o reperăm într-un *Molitvenic* tipărit la Iași în 1834: *pâinea noastră cea spre ființă dă-ne-o noao astăzi* (EVLOGHIU 1834, p. 2), ca și într-o nouă versiune românească pe care Filaret Scriban a dat-o *Mărturisirii ortodoxe* a lui Petru Movilă (vezi MĂRT. ORT. 1844, II, 19, *cf. supra*, § 4.4.3.2).

Această opțiune pătrunde și în edițiile ortodoxe ale Sfintei Scripturi, ca și în cele care se încadrează în această tradiție. Forma „standard", rostită din ce în ce mai frecvent și în ritualul liturgic ortodox actual, pare să fie cea înregistrată în ediția filologică RADU-GAL., unde versetele biblice Mat. 6:11 și Luc. 11:3 apar în următoarele formulări: *Pâinea noastră cea spre ființă dă-ne-o nouă astăzi/Pâinea noastră cea spre ființă dă-ne-o nouă în fiecare zi.* Edițiile sinodale contemporane reproduc, la locurile respective, întocmai acest text (vezi BIBL. 1914, BIBL. 1968, N.T. PS., BIBL. 1990).

Cu toate că eforturile unora dintre autoritățile bisericești și ale mediilor ecleziastice cultivate de a impune opțiunea *pâinea noastră cea spre ființă,* formula de inspirație occidentală *pâinea noastră cea de toate zilele* continuă să aibă o circulație paralelă, ca o manifestare a unui ecumenism involuntar și popular, întemeiat pe o stereotipie de limbaj și pe

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

inerția mentalităților. De aceea nu surprind nici ezitările unor teologi ortodocși care înclină să confere legitimitate ambelor versiuni, cum o face, de exemplu, Ioan Mircea, DICȚ. N.T., p. 381, s.v. *pâine*: „…în sens propriu, pâinea este hrana de temelie a vieții, pe care ne-o dă Dumnezeu, când îl rugăm să ne dea « pâinea noastră cea spre ființă » (Matei, 6, 11) sau « cea de fiecare zi » (Luca, 11, 3)."

Avantajul expresiv al formulei *pâinea cea spre ființă*, în măsura în care se va generaliza și va fi adoptată de mentalitatea colectivă concretizată în stereotipii frazeologice, ar putea fi consolidat, în mod paradoxal, de chiar ambiguitatea sa, datorată actualizării simultane a tuturor semnificațiilor termenului *ființă.* Cel care ascultă sau rostește rugăciunea domnească poate percepe o trimitere la substanța divină, prezentă simbolic în taina cuminecării prin pâinea euharistică (sensul „esență, substanță" al subst. *ființă*), dar și o desemnare implicită a hranei zilnice, necesară ca suport material al existenței (sensul „existență omenească" al aceluiași cuvânt).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Capitolul 5

Semnificații ale unei vechi polemici: Andrei Șaguna împotriva lui Ion Heliade-Rădulescu și traducerea Bibliei în limba română

5.1. Protagoniștii, împrejurările și cauzele polemicii

Pe la jumătatea secolului al XIX-lea a izbucnit o polemică acerbă între două personalități de prim rang, implicate în procesul de modernizare și de fixare a profilului definitiv al culturii românești: Ion Heliade-Rădulescu (1802–1872) și Andrei Șaguna (1809–1873). Cu unele ecouri în epocă, remarcată sau menționată de exegeți[334], această polemică, purtată în jurul legitimității traducerii Bibliei în limba română, merită, datorită staturii protagoniștilor, conținutului ei, mobilurilor, resorturilor, argumentelor invocate și semnificațiilor ei istorice, o analiză mai detaliată.

Din ce în ce mai singur și în conflict deschis cu majoritatea foștilor tovarăși de ideal politic și național, pe parcursul îndelungatului exil survenit după eșecul revoluției pașoptiste

---

[334] *Cf*., de exemplu, Nicolau Popea, *Arhiepiscopul și mitropolitul Andreiu, baron de Șaguna*, Sibiu, 1870, p. 332, Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andreiu Șaguna. Monografie istorică*, ed. a II-a, Sibiu, 1911, p. 92, Florin Faifer, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Iași, 1979, p. 823, și, mai recent, Mircea Anghelescu, *Echilibrul între antiteze. Heliade — o biografie,* București, 2001, pp. 271–273. După finalizarea redactării textului de față, am luat cunoștință de existența volumului Ovidiu Moceanu, *Teologie și filologie. Andrei Șaguna vs Ion Heliade-Rădulescu*, Pitești, Paralela 45, 2003. Lectura atentă și integrală a lucrării dlui Moceanu (al cărei merit principal constă în reproducerea integrală, în grafia actuală, a replicilor celor doi protagoniști) nu a determinat nici o schimbare în textul deja pregătit pentru tipar, căci unghiurile de abordare sunt complet diferite: teologic al dlui Moceanu, filologic și lingvistic al meu.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(1848–1859), Heliade desfășoară pe cont propriu o fervență activitate publicistică menită să evidențieze rolul providențial pe care era convins că îl jucase în istoria țării sale, ca „părinte ale literaturii românești“ (Hasdeu) și ca „cel dintâi scriitor modern al românilor și părintele acelei limbi literare pe care o întrebuințăm azi“ (Eminescu). Fără a fi lipsit de o justificare implicită, dată fiind contribuția sa decisivă, ca autor al *Gramaticii românești* (1828), editor al primului ziar în limba română (*Curierul românesc*), mentor necontestat al primei generații de scriitori români moderni, mai întâi la renașterea conștiinței naționale românești și apoi la trasarea căilor de evoluție către modernitate în cultura românească, Heliade se îndepărtează în anii exilului survenit după Revoluția de la 1848 de pragmatismul începuturilor, discursul mesianic, romantic-naționalist (comun de altfel întregii generații) căpătând acum la el accente revendicative și egocentrice (adesea chiar egolatre!). Toate acestea nu vor întârzia să îl izoleze într-o Românie în devenire, care părea să-și fi ales alte căi de evoluție decât cele prescrise de el.

În ceea ce îl privește, deținător al unei abilități politice și al unei capacități organizatorice ieșite din comun, Andrei Șaguna se profilase ca o autoritate supremă a ortodoxiei românești, în contrast cu omologii săi, mitropoliții de la Iași și București, personalități mai degrabă modeste. Câștigând încrederea guvernului și a curții imperiale de la Viena (proclamat baron al Imperiului în 1850!) și pricepându-se să o păstreze, Șaguna reușește să se facă ales în 1847 titular al episcopiei ortodoxe românești din Transilvania, aflată de mai bine de un secol într-o poziție minoră, de subordonare față de mitropolia sârbească de la Karlowitz, pentru ca, în cele din urmă, în 1864, să obțină restaurarea prin decret imperial a mitropoliei ortodoxe a Ardealului. Dacă mai luăm în calcul o bogată activitate publicistică (desfășurată în cea mai mare parte în *Telegraful român*, publicație oficioasă a Mitropoliei Ardealului), zecile de cărți și broșuri cu conținut

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

bisericesc, dar mai ales cele aproximativ patruzeci de cărți bisericești propriu-zise editate în tipografia proprie între 1851–1867 și difuzate nu doar în Ardeal, ci și în Muntenia și Moldova, vom înțelege mai bine poziția de autoritate de pe care Șaguna se simțea îndreptățit să se exprime în spațiul culturii românești. Să mai menționăm și faptul că, la fel ca și în cazul lui Heliade, personalitatea puternică a mitropolitului de la Sibiu nu a fost cruțată de critici și contestări radicale, cele mai importante venind din orizontul adversarilor greco-catolici, dar și din partea intelectualității laice ardelenești în general[335].

Mai întâi faptele, pe scurt. În condițiile precare ale exilului parizian, Heliade elaborează, într-un timp relativ scurt și în paralel cu redactarea unei *Historii universale*, o versiune românească nouă a Bibliei, tradusă „de-a dreptul din hellenește", în scopul declarat de a conferi o nouă demnitate limbii naționale, „curățită de orice element contagios și coruptor și prezentată prin adevăratele ei litere străbune". Cu alte cuvinte, consecvent cu principiile puriste și etimologizante pe care le profesa în a doua parte a activității sale, Heliade viza o nouă versiune a Bibliei, scrisă într-o limbă modernă, epurată de elementele lexicale considerate alogene (în special slave și slavonești) și prezentată într-o grafie latină cu trăsături puternic latinizante și italienizante. Programul cărturarului militant mai cuprindea și o amplă serie de comentarii ale textului biblic. Atât Biblia propriu-zisă, cât și comentariile însoțitoare au fost tipărite simultan la Paris, sub titlurile (cu grafia din tipăriturile originale) *Biblia Sacra que coprinde Vechiul si Noul Testament dupŏ quei septedeci, tradusa din hellenesce dupo editia typarita in Athene 1843 sub preveghierea Synodului sacru al Helladei de I. Heliade R., Paris, in typographia lui E. Voitelain si comp.* (…), Paris,

[335] De menționat în această privință conflictul deschis dintre Șaguna și George Barițiu, directorul *Gazetei de Transilvania*.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

1859[336] și, respectiv, *Biblicele, sau notiții istorice, filosofice, religioase si politice asupra Bibliei, de I. Heliade R., in typographia lui E. Voitelain si comp.* (…), Paris, 1858. Cea mai mare parte a tirajului celor două cărți a fost expediată de autor în țară, pe fascicule, pe măsură ce acestea erau tipărite. Ceea ce lipsea în aceste condiții legalistului care a fost Heliade întotdeauna era o legitimare formală a inițiativei sale din partea autorității ecleziastice instituite, adică din țară. Încredințat că inițiativa sa va stârni entuziasmul compatrioților și cu speranța probabilă de a obține rapid acordul și poate chiar „binecuvântarea" ierarhiei bisericești, Heliade a trimis exemplare din primele fascicule celor doi mitropoliți de la Iași și București, precum și lui Andrei Șaguna la Sibiu. Reprodusă de Heliade în apologia sa, scrisoarea însoțitoare este reverențioasă, în ciuda orgoliului abia reprimat al cărturarului care se și imagina recunoscut ca reformator al limbajului biblic românesc:

> „Toată turma își are poarta sa și toată casa ușa sa, și fiecare este dator să intre pe poartă și pe ușă, daca voieşte a nu fi prepus fur. Poarta ortodoxiei, prea sfințite stăpâne, prin care pot intra cu Biblia în mână între români, este ambele noastre mame, metropolii din București și din Iași. La preasfinția voastră dar mă adres și vă cer binecuvântarea" (*Biblice,* p. 159).

Ne putem imagina stupoarea lui Heliade când, în locul mulțumirilor și al felicitărilor scontate, primește o apostrofare publică violentă și neîndurătoare din partea înaltului ierarh ardelean. Mai întâi separat, într-o circulară pastorală

[336] Achiziționat de mine în 1999 la Paris, de la un anticar ambulant de pe cheiurile Senei, exemplarul pe care îl dețin din tipăritura heliadescă are 273 de pagini și conține primele cărți ale Vechiului Testament, în succesiunea și cu titlurile următoare: *Genese*, *Exodu, Leviticu, Numerii, Deuteronomiu, Jesus filiul lui Navè, Judici, Ruth* și *A regilor I* (doar cap. I și II).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

emisă la 25 mai, și apoi în numărul 22 din 29 mai 1858 al *Telegrafului român*, Andrei Șaguna respinge tranșant și argumentat, cu un ton iritat, inițiativa „bibliștistului parizian", pe care o consideră neavenită și nocivă. Replica la fel de violentă a lui Heliade nu întârzie să apară în numerele 68–79 (august–septembrie) 1858 ale ziarului bucureștean *Națională.* Întregul text al apologiei sale va fi republicat de autor cu titlul „Scandalul sau piedica" în volumul *Biblicelor*, în curs de tipărire (pp. 65–85 ale ediției originale). A mai urmat o a doua lungă intervenție, publicată de Șaguna într-o broșură circulară datată 4 octombrie 1858, în care se reiau, punct cu punct, pentru a fi respinse, argumentele produse de Heliade. La această replică autorul *Biblicelor* nu a mai răspuns.[337]

5.2. Resorturile polemicii și incompatibilitatea dintre cele două poziții

Dincolo de revenirile și repetițiile prezente la amândoi, voi încerca acum să sistematizez obiecțiile, argumentele și contraargumentele fiecăruia dintre preopinenți.

Asemănători prin firea pasională și personalitatea exacerbată, Heliade și Șaguna amestecă în discursurile lor

[337] Pentru amănunte suplimentare, vezi Mircea Anghelescu, *op. cit.*, pp. 271–273, precum și notele și comentariile aceluiași autor la *Biblicele*, în vol. Ion Heliade-Rădulescu, *Opere,* II, *Istoria critică universală. Biblicele. Echilibru între antiteze.* Ediție îngrijită, prefață, note și bibliografie de Mircea Anghelescu, Univers Enciclopedic, București, 2002, pp. 1002–1003. După aceeași ediție citez din textul integral al apologiei lui Heliade (sigla: *Biblice*). Cât privește atacul inițial al lui Șaguna și revenirea ulterioară, am avut la îndemână retipărirea acestor texte în *Predicatorul*, oficiosul mitropoliei bucureștene, nr. 16 din 21 iunie, 1858, pp. 122 și urm., nr. 30 din 29 septembrie 1858, pp. 240 și urm., nr. 31 din 6 octombrie 1858, pp. 241 și urm., nr. 32 din 13 octombrie 1858, pp. 249 și urm., nr. 33 din 20 octombrie 1858, pp. 257 și urm. Trimiterile sunt la paginile acestei publicații (sigla: *Pred.*).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

polemice argumentele raționale, de natură istorică, filologică, teologică sau dogmatică, cu izbucniri subiective, neeconomisind nici unul, nici altul formulări imprecative, aflate adesea la limita insultei.

Cel care a deschis ostilitățile în acest sens este Șaguna, care contesta „bibliștistului parizian" nu numai orice competență în materie biblică, dar și, deopotrivă, legitimitatea filologică și lingvistică a întreprinderii sale. Arhiepiscopul de la Sibiu se declara convins că noua versiune biblică a ieșit din „niște mâni nesfințite și profane", iar autorul ei, răpit de „geniul fantasiilor", ar ignora deopotrivă „legea positivă (Lex positiva)", ca și învățăturile Sfinților Apostoli și ale „sfinților părinți scriitori clasici bisericești". Dar ceea ce este încă și mai grav, „profanul biblițist" ar încălca toate canoanele bisericești privitoare la textele Sfintei Scripturi, punând astfel în primejdie stabilitatea instituțională a Bisericii și bunul mers al vieții spirituale a românilor. În consecință, autoritățile bisericești sunt invitate să își facă datoria, să intervină și să condamne cu toată vigoarea rătăcirile („fantasii și sofisme") pe care „numai un idiot le poate scrie", să pedepsească pe făptaș potrivit prescripțiilor canonice, iar textele tipărite de acesta să le interzică și să le distrugă:

> „Instituțiile sfintei Maicii noastre Biserici încă din vremile cele dintîi ale creștinătății primitive ne povățuiesc pre noi la acea convingere că precum un stat politic nu poate susta fără organism statornicit, așa nici Biserica, ca un stat duhovnicesc, nu poate susta fără organismul său statornicit, de unde apoi prea firește urmează că toți mădularii Bisericii sînt datori a se îndrepta după acest organism și a se supune lui. De aceea credem că, auzind și înțelegînd ierarhiile noastre ecumenice apostolice despre această ediție profană a Bibliei, o vor osîndi, o vor opri și vor lucra într-acolo ca să se nimicească tot ce s-au tipărit din ediția aceasta biblică și din biblicele, și ca editorul să se tragă la răspuns în privința ortodoxiei sale înaintea maimarilor săi bisericești. Ierarhiile noastre sînt datoare la aceasta din punct de vedere a susținerii nevătămate a

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

> organismului bisericesc și a procurării pedepsei pentru călcarea canoanelor bisericești" (*Pred.,* p. 122).

Condamnată este deopotrivă și tentativa lui Heliade de „a înnoi și latiniza" limba Bibliei și a scrierilor bisericești, așa cum fusese fixată ea în versiunea biblică tradițională, în traducerile din Sfinții Părinți și mai ales în cărțile de cult (liturghierul, mineele, triodul, octoihul etc.) care circulau de multă vreme. Prin obiecțiile și recomandările sale în materie de limbă, Șaguna se situa astfel de partea curentului „național-popular", care câștiga rapid teren în fața etimologismului latinizant dominant în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Cât privește pretențiile lui Heliade de a juca în continuare, în noile condiții, rolul providențial de reformator al limbii naționale, inclusiv al variantei biblice, acestea sunt respinse și ele fără drept de apel. Încă și mai mult, arhiepiscopul teolog cu studii de specialitate temeinice în universitățile Imperiului se considera pe deplin îndreptățit să amintească faptul că Heliade era, în fond, un autodidact:

> „Bătrînii noștri (…) au înțeles ei și acea poruncă bisericească prin care se demîndă tutulor creștinilor citirea Bibliei, (…) ca creștinii să-și scoată de acolo învățături mîntuitoare care almintrelea nu se poate ajunge fără numai așa, dacă creștinii vor înțelege aceea ce cetesc în Biblie și în alte cărți bisericești, și că pentru ajungerea acestui scop se cere o limbă și un stil ușor de înțeles (…). Deci așa lucră bărbații cei înțelepți și adevărați dascăli ai creștinilor, iar cum lucră cei nechiemați se vede din cele pînă acum zise. De aceea mai observăm aci că noi, deși nu cunoaștem gradurile acelui Parnas care bibliștistul parizian le-ar fi trecut după o sistemă școlară, de a se cultiva și îmbogăți cu științe și cunoștințe, totuși atîta zicem fără nici o pregetare că studiile teologice nu le-au făcut și că el nu este fața aceea în biserica noastră carea ar merita să personifieze pre bărbatul tălmăcitor și reformator al Bibliei" (*Pred.*, p. 124).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Concluziile lui Șaguna sunt clare și lipsite de echivoc și pun încă o dată în discuție legitimitatea reformelor propuse de Heliade:

> „Ierarhiile bisericești să se nevoiască a procura o satisfacție cuviincioasă pentru vătămarea așezămintelor bisericești prin această ediție profană din Paris; că editorul parizian este un profan și nechiemat pentru ediția biblică; că au arătat o cutezeală care e oprită și osîndită prin canoane; că biserica, de care după spusa lui se ține, așteaptă de la el pocăință și îndreptare; că reformele lui sînt rele și nepotrivite învățăturilor care le-am primit de la sfinții părinți și alți arhierei renumiți în Biserica și națiа noastră“ (*Pred.*, p. 126).

Să mai observăm și faptul că strategia atacului avea la bază o ironie piezișă, implicit sarcastică: în cea mai mare parte a intervenției inițiale, Șaguna se referă la preopinentul său ca la o persoană anonimă („editorul parizian“), calificat drept un „sofist incorigibil“ și un „profan cu ideile sale scâlciete despre numirea Bibliei“, pentru ca în paragraful final, referirea prezumtiv-explicită la numele reputatului cărturar să fie aparent reverențioasă și ghidată de iubire fraternă:

> „Daca traducătorul Bibliei acestia este cunoscutul Domnul Eliad, atunci noi îl îmbrățișăm ca pe fratele nostru și-i depunem închinăciunile cuvenite spre semne de recunoștință pentru ostenelile ce și-a dat contribuind la înaintarea literaturei române; iar pe de altă parte îl sfătuim și-l îndemnăm să se lase de această întreprindere, căci nu este competent în chestiunile religioase. Anii săi de muncă și de studiu sînt petrecuți în științele acelea ale căror pricini sînt cu totul deosebite de pricinile teologice și de cunoștințele ajutătoare teologiei creștine“ (*Pred.*, p. 126).

Ignorând gestul acesta aparent conciliant, Heliade răspunde la rândul său cu violență maximă, într-un lung pamflet, prolix uneori, dar cu formulări memorabile adesea, în care își dă încă o dată măsura de temut polemist, care îl impusese în memoria contemporanilor. Răspunsurile pe care

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

le dă la obiecțiile concrete și la acuzațiile lui Șaguna sunt integrate într-un lung discurs autojustificativ, în care își prezintă meritele câștigate odinioară în „lupta în contra fanariotismului“ și a „slavonismului“, pe care o purtase în anii ’30–’40 ai secolului, luptă solitară, dar încununată cu succes, de vreme ce, subliniază cu maliției zitate autorul *Gramaticii* de la 1828, „țeara întreagă, școalele, cancelariele, jurnalele toate, circularele episcopali, *Predicatorul* și însuși *Telegraful român* scriu cu ortografia (…) acelei gramatici“ (*Biblice,* p. 135). Și acum, așa cum fusese și la începuturile activității sale militante, Heliade este perfect conștient de miza politică majoră a chestiunii ortografice în afirmarea identității moderne a românilor și a realizării unității lor politice. Înlocuirea grafiei chirilice („slovele străine“) cu cea latină („literile strămbune“), ca și o „limbă unitarie“ — insinuează Heliade — sunt sabotate în continuare, cum au fost și în trecut, „de apostolii și apărătorii slavismului, agenții secreți ai Austriei“ (*Biblice,* p. 144). De parcă aluzia foarte transparentă nu ar fi fost suficientă, Heliade își exprimă explicit dezamăgirea față de „Domnul baron Șaguna, ce l-am crezut de arhiereu și de bărbat ce simte nălțimea demnității sale“ (*Biblice,* p. 159), acuzându-l, de asemenea, de încălcarea legilor nescrise ale confidențialității și lealității:

> „Domnia Sa, lepădându-se de episcopia sa, a lucrat ca cel de după urmă din baroni, căci aceștia, de nu și-au făcut profesie de religiozitate, legile însă lealității nu-i lasă a comite un asemenea abuz de confidință, devenind sicofanți; afară dacă numai, mai nainte de a fi baroni, n-au fost decât agenți provocatori că atunci lupul își mută părul, nu însă și învățul. Și degradându-se din demnitatea sa bisericească, se mai degradă până la cea mai condamnabilă din relele credințe“ (*Biblice,* p. 160).

În altă parte, cărturarul ultragiat se întreabă retoric: „Poate-se omul degrada până acolo întru a raționa cu atâta aroganță, așa de superficial?“ (*ibid*., p. 169). Învinuindu-l

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

pe Șaguna de rea-credință, de răstălmăcirea afirmațiilor sale, de trunchierea și scoaterea din context a citatelor, Heliade nu economisește, la rândul său, insultele. Întrebuințarea frecventă a unor apelative intenționat jignitoare precum „sicofantele" („sicofantele meu… amestecă pe baronul cu arhiereul", *ibid*., p. 162), „teocapilul"[338] sau „telegraful" se asociază cu acuze directe: „Credeți-mă că dacă jucătorul *Telegrafului* n-ar fi cunoscut de o răutate neauzită, de o inimă neagră și d-o îngâmfare satanică, n-ar putea cineva zice decât că a înnebunit" (*ibid*., p. 173). Heliade se plasează strategic la mijloc între intelectualii atei de tipul lui Proudhon, pe care îl combate pe larg și destul de prolix în cuprinsul *Biblicelor*, și „despotismul teocapililor (precupeți de Dumnezeu)" în rândul cărora îl plasează pe Șaguna. La acuza că nu ar avea calificarea filologică și teologică de a se apropia ca exeget și traducător de textele biblice, Heliade apelează la sensibilitatea patriotică a contemporanilor și formulează un răspuns nu lipsit de ingeniozitate, ca și de contra-acuze la adresa preopinentului:

> „Eu, câtă carte am învățat, am învățat-o aici pe pământ, în țara mea, de la dascăli creștini ortodoxi, limba elenică am învățat-o de la eleni ca Neofit, Ghenadiu, Vardalah (…). Apoi teologia nu este o știință ca matematicile și altele, ca să o poată studia cineva în statele Austriei; și unde arhiereul se « iscălește », adică se pângărește baron, acolo nu prea miroase a teologie ortodoxă. Teologia ortodoxă se învață în cărțile Bisericei Răsăritului" (*Biblice,* p. 163).

Coarda naționalistă, cu tonalitățile sale populiste și atât de sensibilă în epocă (să nu uităm că ne aflăm exact în

[338] Termenul pare împrumutat de Heliade direct din neogreacă (*θεοκάπηλος* „simoniac"), deoarece în DLR, s.v., singura referință (preluată de altfel de la L. Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapest, 1939, p. 260, unde este glosat prin „sacrilège") este acest text heliadesc din 1858.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

preziua Unirii Principatelor!), este pusă în vibrație maximă de un Heliade convins mai mult ca oricând de misiunea sa mesianică. Decizia de a traduce și comenta Biblia este inclusă de el în logica militantismului național care îi asigurase un loc proeminent în istoria recentă a românilor:

> „Văzând toate iluziile, văzând toate speranțele românilor decăzute, alergai ca părinții noștri la mijloacele și la nodurile uniunii celei adevărate, la limbă și la religie: alergai la traducția Bibliei în limba de astăzi și a viitorului României. Forțele mele deveniră și mai tari și decizia mea inebranlabilă când descoperii că noi, românii, fiii Bisericii Răsăritului, n-avem de mai mult de doi seculi decât Biblia dată din Vatican" (*Biblice*, p. 156).

Declarându-se în mod repetat „autor creștin și fiu al Bisericii Răsăritului", Heliade este extrem de contrariat să constate că este atacat nu de „eterodoxi", ci tocmai de „însuși ortodoxii cărora credeam că le fac un serviții (…) prin vegherile mele și sacrificiul ultimului obol" (*ibid*.). Pe de altă parte, trimiterea lui Heliade la ceea ce el numește „Biblia dată din Vatican" atinge unul din punctele fierbinți al polemicii, care ține de interesul comercial (nemărturisit de nici unul!) al celor doi adversari, dar și de dimensiunea etică a oricărei inițiative culturale de dimensiunea unei ediții a Bibliei. Acceptată pe piață, Biblia lui Heliade ar fi intrat în concurență cu marea Biblie editată de Șaguna la Sibiu, a cărei tipărire se încheia în chiar același an, 1858! Or, această ediție șaguniană, monumentală prin dimensiuni, format și aspect grafic, reproducea întocmai ediția Bibliei de la Blaj (1795) a lui Samuil Micu, în frumoasa literă chirilică a cărților bisericești de la începutul secolului al XIX-lea. O reproducere fidelă a Bibliei de la Blaj era de asemenea și ediția (în patru volume) tipărită între 1854–1856 și pusă în circulație de Filotei, episcopul Buzăului[339]. În ampla și erudita sa prefață,

[339] Șaguna nu ezită să-i atragă atenția „editorului parizian" că „Biblia lui profană" nu are ce căuta pe piața românească de vreme

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Șaguna omite deliberat orice mențiune la Biblia lui Micu[340], așa încât Heliade avea perfectă dreptate în „denunțul" pe care îl formulează. În ce constă oare autoritatea morală a „sicofantelui" de la *Telegraful român*, se întreabă ultragiat Heliade. În graba cu care împarte diatribe și calomnii? În trădarea secretului confesiunii? În reaua-credință cu care confundă traducerea biblică propriu-zisă cu comentariile însoțitoare? „În apostazia către adevărata Biblie a Bisericei Răsăritului? În retipărirea din nou a Bibliei de la Vatican și în vinderea ei pe 90 de zwanzigi? (…) Am repetat de multe ori expresia *Biblia din Vatican* și acum cată să zicem și ultima vorbă: *Biblia uniților*" (*Biblice*, p. 177).

Dreptatea lui Heliade este însă doar parțială. Dacă este adevărat că greco-catolicii blăjeni au pus în circulație o

ce: „1. se află pe la preoți și creștini nenumerate esemplare din ediția ce vechie biblică de București, 2. că la anul 1854 Biblii în numer mare s-au tipărit la Episcopia de la Buzău, 3. la începutul anului acestuia a ieșit Biblia și la Episcopia noastră din Sibiu (…) sub priveghierea și binecuvântarea noastră" (*Pred.*, p. 246).

[340] Am efectuat o lectură atentă a unor cărți întregi din Biblia lui Samuil Micu de la 1795 în paralel cu cea tipărită între 1856–1858 de Andrei Șaguna și pot afirma în cunoștință de cauză că, dincolo de minore retușuri de natură fonetică și morfologică și de numerotarea diferită a unor versete, ediția lui Șaguna reprezintă în mod clar o retipărire a ediției lui Samuil Micu. Se știe că, la rândul lui, Samuil Micu a plecat în mod programatic de la textul Bibliei de la București (1688), pe care l-a supus însă unei revizuiri consistente, pe baza Septuagintei. Or, tocmai modificările aduse de Micu Bibliei de la București apar întocmai la Șaguna! Este posibil ca Șaguna să fi preluat textul lui Micu nu direct din tipăritura inamicilor săi atavici, greco-catolicii de la Blaj, ci din Biblia tipărită la Sankt Petersburg în 1819 de Gavriil Bănulescu-Bodoni, mitropolit al Basarabiei. În sumara prefață a acestei din urmă ediții se menționează însă expres că este reprodusă acea „tălmăcire românească, care mai întâiu s-au tipărit în Transilvania", adică Biblia lui Micu! Așa că, în această privință, dacă ar fi fost un filolog obligat să-și indice cu precizie sursele, Șaguna ar fi trebuit să aibă o serioasă problemă de conștiință!

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

versiune biblică românească revizuită și îmbunătățită, nu-i mai puțin adevărat că textul de referință al traducerii/revizuirii a rămas în mod constant și declarat, atât pentru editorii bucureșteni de la 1688, cât și pentru Micu la 1795, Septuaginta! Așadar, nimic „neortodox" și „de la Vatican" în Biblia lui Șaguna; așa încât, invocând (*Pred.*, p. 242) în apărarea sa textele capitale ale tradiției biblice românești, Noul Testament de la Bălgrad (1648) și Biblia de la București (1688), Șaguna se afla pe o poziție validă din punct de vedere istoric, deoarece, după cum o spune în mod repetat, arhiepiscopul de la Sibiu împărtășea părerea că „Biblia se traduce o singură dată într-o limbă". Numai că, putem adăuga noi, deși Heliade nu o spune, dacă este de la sine înțeles că această „Biblie a tradiției" aparține Bisericii și tuturor membrilor ei, succesivele „diortosiri" sunt totuși opera unor persoane concrete, așa încât a nu le menționa ca atare contribuția (atunci când aceasta este cunoscută) este, din punctul de vedere al unui filolog modern, de neînțeles.[341]

În acest context, Heliade pierde prilejul de a formula o obiecție prin care și-ar fi pus într-o lumină realmente nefavorabilă adversarul, invocând încă o dată axioma unității politice și cultural-lingvistice a tuturor românilor: apostoli ai românismului, marii cărturari greco-catolici ardeleni au știut să-și depășească interesele strict confesionale, acceptând ca text recept Biblia „ortodoxă" de la 1688, după cum au acceptat de altfel și majoritatea cărților de cult tipărite la București, pe care le-au retipărit la Blaj pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea. Pentru ei, unitatea limbii literare a tuturor românilor pare să fi fost

[341] Avem destule indicii care ne îndreptățesc să afirmăm că raționamentul falacios de tipul „ceea ce este al meu aparține Bisericii, așadar ceea ce este al Bisericii îmi aparține și mie" liniștește în continuare conștiințele unora dintre „teologii" de astăzi care, în numele „slujirii" bisericești, compun și publică texte alcătuite după principiul „je prends mon bien où je le trouve", fără să simtă nevoia de a mai menționa expres „ostenelile" altora.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

întotdeauna mai importantă decât diferențele confesionale și interesele politicii ecleziale.[342] La această varietate unitară a limbii române scrise din tipăriturile bisericești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fie ele „uniate" sau „ortodoxe", a făcut apel Heliade, propunând-o ca bază a unei norme literare unice a românei moderne („ocupațiile mele literare… nu aflau materie despre limbă decât în cărțile bisericei ce singure aveam", *ibidem*, p. 157).

Poziția inconfortabilă în polemica cu Șaguna provine din faptul că, prin limba artificială a versiunii sale biblice, Heliade intră în contradicție cu propriile prescripții de cultivare a limbii, care îi asiguraseră odinioară succesul. Un singur argument legitimator ar fi putut invoca Heliade în sprijinul Bibliei sale: acela al unei inițiative pur intelectuale, al unui experiment filologic alternativ în raport cu Biblia „tradițională". Drama lui a fost însă că nu a vrut acest lucru și nici nu a avut resursele de a declara o ruptură definitivă cu Biserica, socotită de el în continuare drept unul dintre pilonii unității și ai coeziunii naționale. Orbit însă probabil de focul polemicii și din dorința de a se dovedi un ortodox mai „veritabil" decât ierarhul pe care îl combate, Heliade îi nedreptățește grav pe „frații ardeleni", cu care avea atâtea puncte comune, și se pierde în speculații lipsite de orice suport istoric:

> „Așadară, (…) a lua noi, cei de la Biserica Răsăritului, Biblia sau mirul sau cea mai mică comadă de la Roma este o anomalie; și eu din puntul acesta consider fapta. Cine ne-a dat Biblia de la Vatican? De ne-a dat-o papa este o uzurpare a drepturilor patriarhatului nostru, în drepturile arhiepiscopatelor noastre. Iar de au luat-o părinții noștri, au comis un act de anarhie. (…) Și în acest caz, cum au luat-o părinții

[342] Prin înțelepciunea cu care și-au asumat tradiția vechii române literare dincolo de eventualele ei conotații „ortodoxe", ierarhii Bisericii Greco-Catolice din Ardeal și mai ales cărturarii ardeleni latiniști au evitat o posibilă scindare lingvistică pe baze confesionale, o stare de diglosie națională, cum a fost cazul între sârbii ortodocși și croații catolici.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

> noștri? Din simplitate, din neștiință? De trei ori Dumnezeu să-i ierte, ca și pe noi! Ne-au făcut de o parte un mare bine cu conservarea limbei și naționalității, fără a ști pe de alta că comiteau o dezordine în contra organizării generali a bisericei" (*Biblice*, p. 178).

Tristețea, dezamăgirea și revolta provocate de opoziția înaltului cler ortodox față de bunele sale intenții, văzute ca un act fratricid, izbucnesc în finalul apologiei heliadești în note lirico-tragice. Arătându-se resemnat să îndure condamnarea și ostracizarea la care este supus, „până moartea ne va astupa gura la toți", Heliade propune ca model disciplina clerului catolic și a „fraților noștri greco-catolici", care „simt și prețuiesc binefacerile toleranței, căci le este rușine d-a face, în al nouăsprăzecilea secol câte făceau în mediul ev", pentru a o contrapune, cu durere, agresivității intolerante a „fraților mei de predilecție", acuzați încă o dată de „innoranța, cupiditatea și apostazia de renegat". Asumarea explicită a păcatului propriei vanități îi permite apoi să emită o diatribă finală în tonalitate profetică:

> „Și iacă cauze mari pentru care plânge și se *tânguiește* biserica lui Cristos: piciorul a ajuns să fie cap; cel ce zice că învață n-a cunoscut niciodată blândețea; închinătorul vițelului de aur pretinde a fi ministru lui Dumnezeu; cel ce vinde și cumpără la ușele casei lui Dumnezeu întinde o mână sacrilege pe altar, făcând dintr-însul o masă de trafic: lupul, cu un cuvânt, pretinde a fi păstor" (*Biblice*, p. 180).

În ceea ce-l privește, eul ultragiat al nedreptățitului profet se încredințează Domnului, „când va veni întru împărăția sa"!

O aceeași retorică profetic-imprecativă găsim și în finalul răspunsului lui Șaguna (*Pred.*, p. 261), unde cititorul este chemat să vadă în „acest parisian pre Iuda vânzătorul", un „dictator" autoinvestit „bibliținist", un apostat purtând povara păcatului orgoliului și îndrăznind să comenteze Biblia „în contra poruncii lui Hristos, cu neascultarea canoanelor ecumenice și locale":

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„Vai ție, parisiane, vai ție! Pocăiește-te în sac și în cenușe, căci altmintrelea Tirului și Sidonului mai ușor va fi în zioa judecății decît ție. Tu, carele până la cer te-ai înălțat cu productul cel necovârșit al minții tale, până la iad te vei pogorî!“

5.3. Problematica filologico-lingvistică a polemicii

După demontarea resorturilor personal-subiective, voi intra acum în materia propriu-zisă a polemicii, începând cu chestiunile filologice și lingvistice.

O primă distincție pe care o operează Heliade pentru a se apăra de acuzația de încălcare a canoanelor bisericești este aceea între aspectele lingvistice implicate de traducerea propriu-zisă a textului biblic și limba comentariilor biblice. Afirmând că „*Biblicele* mele nu sunt o carte religioasă ci profană“ (*Biblice*, p. 158), Heliade reclamă dreptul intelectualului laic de a întrebuința un „linguagiu științific“ diferit de stilul biblic, „căci Biblia vorbește în linguagiul profetic și poetic“; de aceea, întreaga discuție ar trebui purtată nu pe „tărâmul religiunii“, ci pe cel al științei laice. În ciuda judiciozității acestui argument, Șaguna îl respinge, reafirmându-și poziția conservatoare. Întrucât în chestiuni care țin de exegeza biblică (fratricidul lui Cain, poligamia patriarhilor etc.) unui laic nu îi este permis să se pronunțe în alt fel decât o reclamă tradiția Bisericii, rezultă că „vom remînea… în contradicție cu parisianul, până cînd un sinod arhieresc nu va hotărî treaba aceasta în favoarea dînsului“ (*Pred.*, p. 159).

Pe tărâmul filologiei propriu-zise și al opțiunilor lingvistic-normative Heliade este suveran și își afirmă competența cu autoritate:

„În *Biblie* însă este traducția mea cea mai fidelă; nu pot fi judecat decât dacă dau originalul cel adevărat al mamei noastre biserice și dacă exprim ideile cu adevărat coprinse în original. Despre limba în care o traduc n-am să fiu judicat;

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

> căci Biblia s-a tradus în toate limbile și în toate dialectele. Acum două sute de ani fu iertat d-a se traduce într-un gerg incult și încă necapabil d-a arăta adevăratele idei, și acum să nu fie iertat d-a se traduce într-o limbă cultă și capabilă d-a reprezenta orice verset, orice vorbă și însuși d-a da cuvânt de orice silabă a originalului mai bine decât franceza și alte surori? În toate limbile Europei s-a tradus Biblia și cu toate acestea traducțiile vechi nu sunt considerate de neatinse; în fiecare epocă se retraduce din nou, după înaintarea limbei. Care sunt acei păgâni ce cutează a înjosi religia și a batjocori Ortodoxia până acolo întru a o mărgini în chestiuni de limbă și, susținând expresiile cele mai hulitoare, a susține vorbele cele mai materiali și eterodoxe?“ (*Biblice*, p. 160)

Argumentația lui Heliade este corectă și modernă în toate articulațiile ei. Ce poate fi mai just decât afirmarea principiului exactității traducerii în raport cu originalul și a necesității de a avea o versiune a Bibliei în varianta modernă a limbii literare, așa cum toate culturile europene importante o au? Și totuși, în înfățișarea ei lingvistică, varianta propusă de Heliade era, în contextul istoric al epocii, inadecvată și inacceptabilă, datorită caracterului ei revoluționar, extrem-inovator. În principiu, iscusitul legislator al României moderne are dreptate când afirmă că „România literară nu stete locului cu câte ziceam eu de la 1822 până la 1827. *Slava* începu a deveni glorie, *cinstea* aspira a deveni onoare, *sadurile* deveniră plante și plantații; *rodurile* deveniră fructe; *jupânul*, *coconul* ca și *chir* egalizându-se, deveniră domni; și pentru că limba română este foarte pudică, *sfinția* căta să devie mai curând sau mai târziu santitate, precum *popa* deveni preot“ (*Biblice*, p. 135). Heliade nu-și dă seama însă că permeabilitatea la inovațiile lingvistice, foarte mare în stilurile corespunzătoare domeniilor laice ale vieții publice (administrație, presă, știință, literatură etc.), este mult mai redusă în cărțile bisericești, ca și în cultul religios în general.

Laicizarea culturii românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea a obligat Biserica la o repliere și în sfera

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

expresiei lingvistice. Neputându-se situa în opoziție totală și fățișă față de curentul modernizării limbii scrise, ierarhia bisericească va accepta cu prudență, doar în ultimă instanță și exclusiv acele inovații care nu afectau în mod violent continuitatea tradiției. În privința aspectului celui mai evident al modernizării, cel al grafiei, reprezentanții Bisericii vor avea prudența de a se sincroniza cu evoluțiile din spațiul public laic. Toate cărțile bisericești tipărite după 1861 (anul când, printr-un ordin al ministrului de interne Ion Ghica, este decretată înlocuirea grafiei chirilice cu cea latină) vor renunța la grafia chirilică tradițională, urmându-se prescripțiile Academiei Române, chiar și atunci când regulile ortografice academice erau marcate de un etimologism excesiv. Cărțile bisericești vor ține de asemenea pasul, de la o ediție la alta, cu evoluția generală a normelor morfologice, adoptându-le cu relativă promptitudine pe cele acceptate în mod general de uzul limbii și, ulterior, codificate în lucrările cu caracter normativ ale Academiei Române. Cât privește însă dimensiunile lexical-terminologică, frazeologică și sintactică (acele niveluri ale limbii la care se definesc de fapt trăsăturile caracteristice ale unui stil funcțional), limbajul bisericesc românesc va deveni foarte conservator. Formularea explicită a lui Șaguna reflectă tocmai această poziție, care va deveni oficială în Biserică:

> „Biserica nu are a se cuprinde nici cu literatura, nici cu filologia. Ea numai atunci poate adopta o limbă cînd este deplin convinsă cum că aceea este din toate părțile cunoscută, priimită și statornicită. Cînd face Biserica așa, încă nu pune piedecă înaintării literaturei, nici nu mărginește religia în chestiuni de limbă. A scrie o carte bisericească și cu deosebire o Biblie însemnează a da unui popor o carte cel puțin pentru un veac și așa ar lucra Biserica tare împrotiva scopului său celui adevărat când s-ar folosi de niște experimente filologice și limbistice pentru care se poartă luptă necontenită pe cîmpul literaturei, neștiindu-se a cui va fi triumful“ (*Pred.*, pp. 247–248).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Dacă în epoca veche a limbii române literare (secolele al XVI-lea–al XVIII-lea, cu prelungiri în primele decenii ale secolului al XIX-lea) stilul bisericesc, cel mai vechi din punct de vedere cronologic, a jucat rolul unui model pentru celelalte paliere ale expresiei literare românești, în momentul istoric în care se plasează polemica de care mă ocup raportul se inversează. Rezultată în urma unui lung și frământat proces de reformare și modernizare, româna literară standard va juca de acum încolo rolul regulator predominant, iar stilul bisericesc (cu cele trei varietăți distincte ale sale, cea liturgică, cea biblică și cea teologică) va căpăta o puternică autonomie, urmându-și propria dinamică internă. Caracterul conservator al stilului bisericesc modern derivă dintr-un implicit principiu al tradiției care guvernează revizuirea, adaptarea, editarea și tipărirea tuturor cărților apărute sub autoritatea Bisericii. Potrivit acestui principiu, orice inovație este acceptată prudent și doar în condițiile în care corespunde unei necesități stringente de desemnare și nu contravine coerenței de ansamblu a textului (liturgic, biblic, patristic, teologic etc.) sau stabilității paradigmelor lexicale instituite.[343]

Apostol al progresului continuu și deplin conștient de succesul istoric al acțiunilor sale trecute pe tărâmul politicii lingvistice, Heliade nu înțelege sau nu vrea să accepte că rolul

[343] Dintre numeroasele exemple care atestă faptul că inovațiile nu sunt din principiu excluse în limbajul bisericesc, menționez două. Vechea paradigmă lexicală (cu etimonul originar slav) *a spăsi, spăsenie, spăsitor*, predominantă în uzul bisericesc din secolele al XVI-lea–al XVII-lea, a fost înlocuită treptat cu familia *a mântui, mântuire, mântuitor* (cu etimonul primar maghiar). Seria *a blagoslovi, blagoslovenie, blagoslovit* etc. (de origine slavonă) a fost înlocuită cu seria *a binecuvânta, binecuvântare, binecuvântat* etc. (creație internă, prin calchierea modelului slavon, ulterior și a celor grecesc — *εὐλόγειν* și latinesc — *benedicere*); în cazul ultimului exemplu, întrebuințarea termenilor mai vechi s-a retras în zonele marginale ale vorbirii monahale.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

său de legislator s-a încheiat și că stilul biblic românesc își va urma, oarecum obiectiv, propriul traseu, diferit de cel al românei literare standard. Și aceasta cu atât mai mult cu cât — punct în care Șaguna are din nou dreptate — versiunea biblică heliadescă, oricât de conformă ar fi cu originalul Septuagintei, rămâne un experiment temerar, în ireconciliabil contrast cu tradiția și, implicit, cu nivelul de acceptabilitate real, nu presupus sau dorit, al publicului contemporan.

Realitatea istorică ne impune totuși să menționăm că inițiativa lui Heliade de a da o Biblie românească „modernizată" nu era totuși absolut himerică, singulară și inadecvată, deoarece, nici zece ani mai târziu, Societatea Biblică Britanică va tipări și pune în circulație o versiune românească alcătuită întocmai după principiile heliadești (ca grafie și ca expresie) și retipărită ulterior de încă trei ori. Este deci justificat să vorbim de coexistența în spațiul culturii românești a două concepții sau direcții, să le numim „tradițională" și, respectiv, „inovatoare", de concepere a textului biblic „recept". Tipărirea „ediției biblice sinodale" de la 1914 (pusă sub autoritatea regală!) a reafirmat cu vigoare direcția tradiționalistă și a redus simțitor viabilitatea direcției inovatoare, luxoasa ediție din 1921 fiind ultima de acest fel tipărită de Societatea Britanică. Forța tradiției se vădește în mod exemplar în împrejurarea că traducerea „dizidentului" Dumitru Cornilescu, repudiată de Biserica Ortodoxă, dar adoptată de diferitele confesiuni neoprotestante și tipărită din abundență în nenumărate ediții de către Societatea Britanică pe parcursul secolului XX, se înscrie totuși, din punctul de vedere al limbii și stilului, în sfera tradițională! În aceeași sferă a stilului biblic tradițional se mențin, dincolo de obiectivele diferite, de originalele folosite și de metoda de traducere, nu doar toate edițiile biblice succesive supravegheate de Patriarhia Română, ci și traducerile biblice mai noi, precum cea după ebraică a preoților Gala Galaction și Vasile Radu și cele realizate recent de Bartolomeu Anania sau de

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

grupul de filologi angrenați în proiectul „Septuaginta“ la Colegiul Noua Europă din București. Pentru ca cititorul să își facă propria părere despre locul pe care se plasează Heliade în acest vast context, reproduc primele patru versete din *Biblie* așa cum apar ele formulate (inclusiv grafia)[344] în cele mai importante ediții biblice românești.

Direcția tradițională:
Biblia 1688:

> *1.* De-nceput au făcut Dumnezău ceriul și pămîntul. *2.* Iar pămîntul era nevăzut și netocmit. Și întunearec zăcea deasupra preste cel fără de fund, și Duhul lui Dumnezău să purta deasupra apei. *3.* Și zise Dumnezău: « Să să facă lumină! » Și să făcu lumină. *4.* Și văzu Dumnezău lumina că iaste bună, și osebi Dumnezău între mijlocul luminii și între mijlocul întunearecului.

Biblia „Micu“ (1795), reluată întocmai de „Biblia de la Sankt Petersburg (1819), „Biblia Filotei“ (1854–1856), „Biblia Șaguna“ (1856–1858):

> *1.* Întru început au făcut Dumnezeu ceriul și pămîntul. *2.* Și pămîntul erà nevăzut și netocmit. Și întunearec erà deasupra adîncului. Și Duhul lui Dumnezeu să purta pre deasupra apei. *3.* Și au zis Dumnezeu: « Să se facă lumină! » Și s-au făcut lumină. *4.* Și au văzut Dumnezeu lumina că este bună, și au despărțit Dumnezeu între lumină și între întunerec.

Biblia „sinodală“ (1914):

> *1.* Întru început au făcut Dumnezeu cerul și pămîntul. *2.* Și pămîntul erà nevăzut și netocmit și întunerec erà deasupra adâncului; și Duhul lui Dumnezeu se purtà pre deasupra apei. *3.* Și au zis Dumnezeu: să se facă lumină și s'a făcut lumină.

[344] Pentru vechile texte chirilice, transcrierea în alfabet latin, după normele filologice curente, îmi aparține.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

4. Și au văzut Dumnezeu lumina că este bună; și au despărțit Dumnezeu între lumină și între întunerec.

Biblia „Cornilescu“ (1926), reluată întocmai de revizuirea baptistă mai recentă (Oradea, 2002):

1. La început Dumnezeu a făcut cerurile și pământul. *2.* Pământul era pustiu și gol; peste fața adîncului de ape era întunerec și Duhul lui Dumnezeu se mișca pe deasupra apelor. *3.* Dumnezeu a zis: « Să fie lumină! » Și a fost lumină. *4.* Dumnezeu a văzut că lumina era bună; și Dumnezeu a despărțit lumina de întunerec.

Biblia „Nicodim Munteanu“ (1936), reluată întocmai de Biblia „Patriarhiei“ (1990):

1. La început a făcut Dumnezeu cerul și pământul. *2.* Și pământul era netocmit și gol. Întunerec era deasupra adâncului și Duhul lui Dumnezeu se purta pe deasupra apelor. *3.* Și a zis Dumnezeu: « Să fie lumină! » Și a fost lumină. *4.* Și a văzut Dumnezeu că e bună lumina, și a despărțit Dumnezeu lumina de întunerec.

Biblia „Radu-Galaction“ (1939):

1. La început, a făcut Dumnezeu cerul și pământul. *2.* Și pământul era fără chip și pustiu și întuneric era deasupra adâncului, iar Duhul lui Dumnezeu se purta pe deasupra apelor. *3.* Și a zis Dumnezeu: « Să fie lumină! » Și s-a făcut lumină. *4.* Și a văzut Dumnezeu că lumina este bună și a despărțit Dumnezeu lumina de întuneric.

Biblia „Anania“ (2001):

1. Întru'nceput a făcut Dumnezeu cerul și pământul. *2.* Dar pământul era nedeslușit și ne'mplinit; și întuneric era deasupra genunii; și Duhul lui Dumnezeu Se purta pe deasupra apelor. *3.* Și a zis Dumnezeu: « Să fie lumină! » Și a fost lumină. *4.* Și a văzut Dumnezeu lumina că e frumoasă; și a despărțit Dumnezeu lumina de întuneric.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Biblia „Septuagintei“ de la Colegiul Noua Europă (2004; trad. de C. Bădiliță):

> *1*. Întru început Dumnezeu a făcut cerul și pământul. *2*. Iar pământul era nevăzut și neorânduit, întuneric deasupra genunii și duhul lui Dumnezeu se purta peste apă. *3*. Și Dumnezeu a zis: « Să fie lumină. » Și a fost lumină. *4*. Și a văzut Dumnezeu că lumina era bună. Și a despărțit Dumnezeu între lumină și întuneric.

Direcția inovatoare
„Santa Scriptura“ a lui Heliade (1858):

> 1. In început creó Dumneḑeu cerul și terr'a. 2. Iar terr'a erà neveḑută și informă, și întunerec“ peste abysu, și spiritul lui Dumneḑeu se purta peste ape. 3. Si ḑisse Dumneḑeu: fiă lumină — și fù lumină. 4. Și veḑù Dumneḑeu lumina quō bună (erà), și desparți Dumneḑeu dintre lumină și dintre întunerecu.

Biblia „britanică“ (1865–1867), reluată, cu adaptări ortografice, de edițiile din 1874, 1911:

> 1. La începutŭ creă Dumneḑeu cerĭul și pâmêntulŭ. 2. Și pâmêntulŭ era neformat și deșert; și intuneric era preste facia abisului [1874, 1911: adâncului]; și Spiritul lui Dumneḑeu se purta pre deasupra apeĭ. 3. Și Dumneḑeu ḑise: Să fiă luminâ și fu luminâ. 4. Și vĕḑiu Dumneḑeu lumina, câ este bunâ, și Dumneḑeŭ despârți între luminâ și intunerecŭ [1874, 1911: lumina de întuneric].

Biblia „britanică“ (1873), reluată cu adaptări ortografice de ediția din 1921:

> *1.* La începutu creà Dumneḑeu ceriulu și pământulu. *2.* Și fără formă și deșertu era pământulu; și întunerecu era preste faça adâncului; și Spiritulu lui Dumneḑeu se purta pe deasupra apei. *3.* Și Dumnezeu ḑise: Să fiă lumină; și fu lumină. *4.* Și veḑú Dumneḑeu lumina, că bună este; și Dumneḑeu despărți lumina de întunerecu.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Lăsând deoparte chestiunea (orto)grafică, să examinăm acum mai îndeaproape diferențele dintre opțiunea de traducere „tradițională“ și cea „modernizant-inovatoare“, încercând să formulăm câteva răspunsuri concrete la câteva din întrebările-cheie: Cât de departe poate merge neologizarea în traducerea Bibliei? Cât de rapid poate fi procesul de modernizare, de dezarhaicizare a lexicului biblic? În ce constă de fapt rezistența la inovație a tradiției textuale biblice?

O primă „abatere“ a lui Heliade și a traducătorilor de la 1865 de la norma tradițională constă în întrebuințarea verbului *a crea* în locul tradiționalului *a face* pentru a desemna actul primar al Creației divine, denumit în Septuaginta, de regulă, prin gr. *ποιεῖν*, iar în Vulgata prin lat. *creare*. Opțiunea heliadescă nu pune nici o problemă de dogmă și, în plus, ar avea avantajul preciziei. Probabil și datorită „vecinătății“ lui *a crea* cu forma latinească din Vulgata — așadar, din dorința de delimitare confesională — verbul *a face* este menținut de tradiționaliști ca o normă aparent definitivă; în ciuda ambiguității determinate de marea sa polisemie, acest verb românesc „banal“ pare definitiv fixat în stilul biblic, de vreme ce și cele mai recente ediții îl păstrează. În jurul acestui microsistem semantic central Heliade construiește o veritabilă teorie, riscantă însă din punct de vedere teologic-ortodox. În primele capitole ale Septuagintei, spune Heliade, ar exista o distincție conceptuală neîntâmplătoare între trei verbe grecești, *ποιεῖν* „a face; a crea“, *πλασσεῖν* „a plăsmui“ și *οἰκοδομεῖν* „a construi; a edifica“, redate de vechii traducători români inconsecvent și indistinct prin *a face* și *a zidi*. Or, această serie sinonimică trimembră ar trebui, în concepția lui Heliade, menținută și în traducere, iar echivalențele propuse de el sunt *a crea — a plasma — a edifica*; așadar, trei termeni neologici deodată, ceea ce, pentru gradul de acceptabilitate al cititorului tradiționalist era cam prea mult! Reproduc întreaga argumentație a lui Heliade, ilustrativă

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

pentru modul său ingenios, dar nu lipsit de contradicții, de a gândi:

> „… Iacă ce se observă în capitolele *Creațiunii*:
>
> 1. Facerea lumii din nimic: de a zice adică și a se face; și aceasta se zice *ποίησις*, „creație", și drept verb se vede pretutindeni *ποιεῖν* „creare", și de mai multe ori „facere". Lumea *s-a creat* când e vorba de crearea elementelor, a cerului ș-a pământului, ca astre sau sisteme;
>
> 2. Iar când este vorba de a face din cele create și d-a da forme, când e vorba de plante, de animale și de om, acestea *s-au creat* și *s-au plasmat* în același timp. Acești doi verbi se văd în Septuaginta despre ființele organice;
>
> 3. Când vine însă Moise și după dânsul cei șaptezeci la facerea sau crearea mulierii, aci nu se văd verbii nici *creare*, nici *plasmare*, ci verbul *edificare*, *οἰκοδομεῖν*. Se arată cu aceasta că femeia nu s-a făcut ca orice femină a celorlalte animale, ea nu e ca tigresa către tigru, nici ca mâța către cotoi, nici ca galinele către cocoș; cu apariția femeii apăru familia, casa, soțietatea, amorul conjugal, matern și patern, adorația, religiozitatea. De aici dar, de la *οἶκος* (casă), *οἰκοδομέω* (a face casă, a se căsători, a edifica, a erige edificiu).
>
> (…) Cel ce pretinde a corige textul celor șaptezeci și a zice « a făcut Dumnezeu coasta » și nu « a edificat coasta în muiere », acela (…) e o monstruozitate ce insultă divinitatea, de la mama ce l-a născut până la adevărata mater a Dumnezeului nostru" (*Biblice*, p. 167).

Constatăm că astăzi, în discursul teologic (nonbiblic și nonliturgic), *a crea, Creație,* împreună cu teonimul central *Creator*, au devenit deja termeni curenți, sinonimele alternative mai vechi, *a zidi, Zidire, Ziditor* fiind din ce în ce mai rar întrebuințate. Nu același lucru se poate spune despre următoarea „abatere" stilistic-lexicală a lui Heliade, căci întrebuințarea latinismului *terra* în loc de general-românescul *pământ* nu avea nici o justificare intra- sau extratextuală în afară de voința poetului-traducător de a inova cu orice preț. Cât privește acum adj. *inform*, propus

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de Heliade (*neformat* la emulii săi de la 1865), larg acceptat astăzi în discursul științific și în cel filozofic, caracterul său neologistic a funcționat de asemenea ca factor restrictiv, traducătorii români încercând să redea cu material lexical „autohton", prin formule precum *netocmit*, *fără chip, ne'mplinit, neorânduit* sau, mai vag, *gol* (probabil după lat. *vacuus* din Vulgata), conținutul gr. *ἀκατασκεύαστος*, termen tehnic în greaca comună, glosat de lexicografii moderni prin „non travaillé, naturel" (BAILLY, s.v.) sau „not properly prepared; unrought, unformed" (LIDDELL-SCOTT, s.v.).

Încă și mai problematică pare acceptarea subst. *abis* (ortografiat de Heliade *abysu*), ale cărui conotații restrictiv-neologistice sunt aproape total estompate în româna contemporană. Dacă eruditii traducători de la 1688 au forjat prin calchiere formația lexicală *cel fără fund* după gr. *ἄβυσσος* (prefixul privativ *α-* + subst. *βύσσος* „prăpastie, adânc"), deja Micu renunță în 1795 la această sintagmă greoaie și opacă, în favoarea mai simplului subst. *adânc*, soluția fiind însă nu mai puțin nesatisfăcătoare. Abia contemporanii noștri V. Anania și C. Bădiliță au încercat o îmbunătățire a contextului prin adoptarea, surprinzătoare totuși, a subst. *genune*. Cuvânt moștenit din latină (de la lat. *caerula* „albastrul mării", după unii lingviști, de la lat. **gironem* „vârtej", după alții), *genune* este frecvent întrebuințat în textele bisericești din secolele al XVI-lea–al XVII-lea („Peste luciu cu genune/ Trec corabii cu minune" — Dosoftei) și trebuie să fi fost salvat de la uitare printr-un cunoscut vers eminescian („Fu prăpastie, genune, fu întins noian de ape…"). Prin conotațiile sale „poetice", termenul pare să satisfacă așadar (auto)cenzura estetic-tradiționalistă, dar introduce o nouă restricție: câți dintre cititorii de astăzi au lectura proaspătă a lui Dosoftei și a lui Eminescu?

Cel mai elocvent pentru dinamica raportului tradiție-inovație este cazul alternativei *duh/spirit.* În perfect acord cu strategia sa de modernizare a lexicului românesc, Heliade

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

propune în textul biblic cuvântul *spirit* (< lat. *spiritus*), preferat de asemenea și de versiunile „britanice“ de la 1865, 1874, 1911 și 1921), termen de bază, cum se știe, al vocabularului intelectual românesc modern, împreună cu întreaga sa familie (*spiritual, spiritualizat, spiritualitate* etc.). Argumentația lui Heliade este validă din punct de vedere strict filologic.[345] În textele biblice aparținând filierei tradiționale, sinonimul *duh* își păstrează însă monopolul nu doar în contextul biblic la care ne referim, ci în ansamblul stilului bisericesc. Constatăm așadar că, în pofida originii sale slave și a „vecinătății“ paradigmatice supărătoare din punct de vedere estetic cu cuvinte populare din aceeași familie etimologică (*a duhni, duhoare* etc.), cuvântul *duh*, împreună cu întreaga sa serie terminologică: *duhovnic, duhovnicie, (în)duhovnicit* etc., a fost și rămâne central în uzul bisericesc curent, cu reverberații chiar și la alte paliere ale vieții spirituale. Explicația vitalității acestui cuvânt este simplă. Echivalent al ebr. *ruah*, gr. *πνεῦμα*, lat. *spiritus*, conceptul biblic și-a pierdut sensul biblic originar, acela de „suflare“, „suflu vital“, dobândind în era creștină, încă din primele secole, valoarea semantică de „spirit divin“, consacrată în dogma centrală a Trinității, ca desemnare a uneia din „persoanele“ sau „ipostazele“ consubstanțiale ale divinității unice din formula sacramentală „În numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh!“. Cu această valoare conceptuală și de desemnare extrem de precisă și de „tehnicizată“, termenul *duh* s-a impus în uzul bisericesc românesc încă din secolele al XV-lea — al XVII-lea, consolidându-și în timp un loc stabil în terminologia bisericească. Interesant de constatat este și faptul că formula *Sfântul Duh* reprezintă unul dintre segmentele

[345] „Scripturele sau religia este tot aceea și dogmele nu se ating întru nimic (…) daca unul zice *πνεῦμα*, altul *Spiritus*, altul *Spirito*, altul *Spiritu*, altul *Esprit*, altul *Duh*, altul *Geist*. Fiecare se exprimă sau în limba, sau în gergul națiunii sale, sau în limba sa particulară“ (*Biblice*, p. 171).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„ecumenice“ din româna contemporană, fiind acceptată și întrebuințată deopotrivă de ortodocși, catolici și neoprotestanți, ca termen biblic, liturgic și teologic.[346] Evoluția istorică a faptelor de limbă a infirmat încă o dată propunerea inovatoare a lui Heliade, în pofida validității sale teoretice.

După acest excurs, revin la alte chestiuni de natură filologică invocate și dezbătute pe parcursul polemicii dintre Heliade și Șaguna. O primă chestiune importantă este aceea a menținerii, respectiv modificării textului biblic „recept“. Respectuos față de tradiție („acum două sute de ani… după lipsele limbei, au făcut și ei ce au putut mai bine“), Heliade nu ezită totuși să se situeze critic față de înaintași, atunci când evidența faptelor o impune („una… este a-și arăta cineva respectul și recunoștința sa și alta… a le da calități ce n-au avut“). Deși nu o afirmă explicit, Heliade intuiește că vechile versiuni românești sunt minate de principiul literalității, așa încât, frecvent, textul scriptural românesc este ininteligibil. În *Biblice*, p. 171, Heliade menționează un asemenea pasaj obscur (Fac. 4:7), așa cum apare el la Micu, preluat de Șaguna însuși: „Au nu de vei aduce drept, iară nu vei împărți drept, ai păcătuit? Taci, la tine întoarcerea lui, și tu-l vei stăpîni pre acela“. „Toate vorbele sunt înțelese“, constată Heliade, adăugând însă că, în ansamblul ei,

[346] Rezistența excepțională a lui *duh* este confirmată de o întâmplare din istoria recentă. Pe la jumătatea anilor ’60 ai secolului trecut, ca urmare a deciziilor luate la Conciliul Vatican II, românii de confesiune romano-catolică au trebuit să adopte limba română în cultul liturgic. În primele ediții catolice ale liturghierelor și ale altor cărți liturgice sau de catehizare apărea formula *Sfântul Spirit*, preluată probabil din uzul compatrioților greco-catolici și „simțit“ probabil ca fiind mai „roman“ și, deci, mai catolic. Cu timpul, presiunea uzului lingvistic general-românesc s-a dovedit mai puternică decât tendințele de diferențiere confesională, așa că formula „ortodoxă“ („Sfântul Duh“) s-a impus și s-a generalizat și la romano-catolicii români. „Tradiția“ în sens lingvistic s-a dovedit mai puternică decât „tradiția“ în sens confesional!

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

construcția este de neînțeles. De altfel, versiunea propusă de Heliade însuși este ea însăși destul de neclară: „Au dóră daqua in dreptate adduci, și nu în dreptate imparți (cu aqueasta) nu ai commis pecatul? — Allină-te; quŏci spre tine è țint'a lui; și tu cată sa'l domini." Heliade nu cunoștea însă faptul că, în acest pasaj, textul grecesc al Septuagintei este corupt și obscur, așa că inclusiv interpreții moderni nu pot oferi altceva decât o interpretare conjecturală și nesigură.

În chestiuni lexicale de amănunt, Heliade are de cele mai multe ori dreptate, căci principiul pe care își fundamentează deciziile este imbatabil: introducerea în vocabularul biblic a unui nou termen în locul celui mai vechi este întotdeauna preferabilă, dacă imperativul clarității o cere:

> „Vorba necunoscută nu aduce niciodată obscuritate înțelesului pentru că cel ce nu o pricepe întreabă și află ceva mai mult ce n-a știut până acum. Obscuritatea vine din neaverea sau lipsa vorbelor, din reaua traducție, din disprețul logicei și sintaxii, din punerea unei vorbe în loc de alta" (*Biblice*, p. 170).

Așadar, „vorbe noi" precum *creație, geneză, firmament, congregație*, *principe,* în locul celor vechi, *facere, tărie, adunare, boier*! La acest „argumentum rationis" se adaugă un suplimentar „argumentum auctoritatis", invocat fiind exemplul versiunii biblice franceze a lui Cahen, apreciată pentru curajul traducătorului de a fi introdus numeroase „vorbe ebraice" inexistente în vocabularul curent al limbii franceze, cu avantajul unei sporite „exactități istorice".

În alte comentarii de natură lingvistic-filologică, Heliade pune în evidență un fenomen realmente nociv pentru buna receptare de către cititori a semnificațiilor reale ale textului Sfintei Scripturi. Este vorba despre „sacralizarea" prin obișnuință a unor termeni, expresii sau sintagme rezultate dintr-o transpunere inițială defectuoasă sau devenite opace din punct de vedere semantic, datorită evoluției inevitabile a sistemului limbii. Doar analiza temeinică și eficace a filologului

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

cunoscător al întregii culturi scrise a națiunii sale poate repera, pune în evidență și înlocui asemenea erori. Majoritatea exemplelor date de Heliade în acest sens sunt convingătoare. A traduce automat și „exclusivamente" gr. *ἀρχή* prin *început*, așa cum găsim în edițiile tradiționaliste ale Bibliei, înseamnă a ignora sensurile „principiu; temei; cauză", poate mai importante din punct de vedere doctrinar, cu consecințele de rigoare pentru receptarea corectă și autentică a ideilor originare. A menține în textele biblice cuvintele *trup* și *război* pentru echivalarea gr. *σῶμα* și, respectiv, *πόλεμος* înseamnă, pentru Heliade, mai mult decât o inadvertență stilistică (dată fiind originea slavă a celor două cuvinte), un atentat la puritatea doctrinară („prefacere a dogmelor"), căci sensurile etimologice „mortăcină", respectiv „tâlhărie" le fac cu totul improprii stilului biblic autentic.

Cu incomparabilul său simț al limbii, Heliade sesizează (*Biblice*, p. 170) una din cele mai grave inadvertențe de traducere ale Bibliei românești tradiționale: cărturarii de la 1688 (urmați automat de Micu, Biblia 1819, Filotei, Șaguna etc.) au disociat cu claritate doar sensul „creație" al gr. *γένεσις* (redat prin *facere*), toate celelalte sensuri ale acestui important cuvânt grecesc polisemantic (în definirea lui Heliade: „fire, naștere, generație, genealogie, familie, eveniment sau întâmplare") fiind redate, indistinct și inadecvat, prin subst. *neam*! Marele reformator al limbii culte a românilor respinge de altfel însuși termenul *facere* pentru desemnarea Creației (inclusiv a primei cărți a Pentateuhului), cuvânt pe care îl consideră blasfemiator prin „materialitatea" sa, și propune întrebuințarea lui *geneză*, termen teologic „universal".[347]

[347] „Astfel se miră teologul nostru de terminii cei mai universali ai teologiei, astfel fuge ca dracul de tămâie și se cutremură de cea mai ortodoxă vorbă ca *geneză* și aleargă la cea mai materialistă denumire, ca *facerea*" (*Biblice*, p. 164).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Instituirea unei distincții conceptual-terminologice între adj. *sacru* și *sânt* este o altă riscantă inovație heliadescă. În admirația sa de filolog pentru limbile clasice, Heliade pleacă de la existența în greacă și în latină a cuplurilor sinonimice *ἱερός — ἅγιος*, respectiv *sacer — sanctus*, pentru a crea în română, în mod analogic, un fel de „gradație" a sfințeniei, corespunzătoare celor doi termeni, *sacru* și *sânt,* ambii de altfel puternic conotați neologic.[348] „Sacră" ar fi, după Heliade, Biblia întreagă (Vechiul Testament împreună cu Noul Testament), pe când „sânte" ar fi doar Evangheliile. Argumentația lui Heliade este slabă. Din inventarul filologic el nu găsește altceva mai bun de invocat decât simpla afirmare a autorității limbii grecești: „Eu nu pot adopta decât termenii Bisericei Răsăritului și pe aceia a-i traduce, *ἱερός* este „sacru" și *ἅγιος* „sânt" (*Biblice*, p. 167). Teologic, distincția terminologică s-ar justifica, după părerea lui Heliade, prin prezența în Vechiul Testament a unor forme de viață și ritualuri anulate de creștinism:

> „Acelea nici Moise nu le dă de sânte și (…) nu sunt de imitat în datinele creștinilor și (…) nu sunt ca Evangheliele de sânte. Unde și cum era sacrificiurile pe atunci și unde și cum sunt sacrificiurile de la Evanghelie încoa? Era acelea așa de candide ca acestea? Se poate da Testamentul Vechi dintr-un

[348] După DLR, adj. *sacru* (împrumut după lat. *sacrum*) a fost introdus în limbă chiar de Heliade. Cât privește adjectivul *sânt*, acesta s-a păstrat în limba română (preliterară și populară) doar în sintagme fixe precum *Sânnicoară* (<lat. *sanctus Nicolas*), *Sâmiedru* (< lat. *Sanctus Demetrius*), *Sântilie* (< lat. *Sanctus Helias*), *Sâmpietru* (< lat. *Sanctus Petrus*), *Sântă Mărie* (< *Sancta Maria*) etc. Nu este atestat ca element lexical autonom în textele românești vechi, unde apare doar *sfânt* (< slavon. **сѣ́тъ**). Revigorarea formei „moștenite" *sânt* (atestată în texte doar începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea) trebuie pusă în relație cu „principiul strategic" central al latiniștilor ardeleni (însușit și de Heliade), acela de a înlocui slavonismele prin cuvinte „strămoșești" (adică latine). Tentativa nu a reușit, de vreme ce norma lexicală definitivă a stilului bisericesc a rămas, până astăzi, „slavonescul" *sfânt*, cu întreaga sa familie (*a sfinți, sfințenie* etc.).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

> cap până la altul în mâinile pruncilor și verginilor ca Evangheliele?“ (*Biblice*, p. 168).

Contradicțiile evidente și șubrezenia argumentării sunt sesizate și exploatate nemilos de preopinent, care arată mai întâi că numele tradițional, universal acceptat în toate limbile cultivate este acela de Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament (gr. *Βιβλία, ἥ ἡ Θεία Γραφή*, lat. *Biblia, sive Sacra Scriptura*), așa încât o inovație precum *Biblia sacra*, propusă de Heliade, nu are nici o justificare. În ce privește aspectul lexical-semantic, Șaguna apelează la principiul intuitiv al bunului-simț:

> „Și fiindcă au văzut traducătorii nostri cei vechi că traducătorii Bibliei de alte nații cu noi conlăcuitoare neputând afla în limbile lor acele două adiective grecești *aghios* și *ieros* care limba latină le exprimă bine cu *sanctus* și *sacer* precum și cea slaveană cu *sveatoe* și *sveaștenoe*, au întrebuințat în locul lor numai un adiectiv pre carele limba lor îl are, fără să se fi smintit ei de acele locuri din cartea lui Moisii, care pre tălmăcitorul parisian l-au împiedecat de a nu zice Biblia santa, ci numai Biblia sacra; așa și scriitorii cei dintâiu ai Bibliei noastre române, neaflând în limba noastră două adiective cu care să esprime *aghios* și *ieros*, au luat numai un adiectiv « sfânt », pe care l-au găsit în limba noastră și fără multă pregetare au cutezat să zică și să scrie « Sfânta Scriptură ». Prin urmare nici noi nu greșim dacă amintirea acestor bărbați bisericești mari și înțelepți din neamul nostru român o vom cinsti cu aceea că noi rămânem pre lângă limba aceea carea au făcut-o ei Bibliei și altor cărți bisericești, susținându-ne dreptul de a netezi și de a îmbunătăți stilul de acolo în astfel de chip cum ar face și ei astăzi când ar fi cu noi“ (*Pred.*, pp. 124–125).

Arhiepiscopul de la Sibiu observă cu finețe manifestarea în acest caz a ceea ce traductologii moderni numesc anizomorfismul semantic dintre limbi: una și aceeași substanță conceptuală este frecvent lexicalizată în mod diferit în limbi diferite, așa încât traducerea literală nu este întotdeauna

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

posibilă. În cazul de față, adj. *sfânt* include în semnificația sa conținutul ambelor adjective corespondente din greacă sau latină. Avem de-a face, altfel spus, cu o „restricție de sistem" sau cu o „lacună semantică" a limbii române, pe care Heliade a încercat să o umple printr-o inovație îndrăzneață. Strict teoretico-lingvistic vorbind, cele două poziții nu sunt atât de ireconciliabile cum par la prima vedere, căci, la scară istorică, tocmai inovațiile datorate creativității individuale a unor autori de prestigiu sunt cele care asigură „rafinarea" expresiei literare; pe de altă parte, prudența și rezistența la inovații face și ea parte din „regula jocului", asigurând echilibrul necesar funcționării unui ansamblu de norme la un moment dat. Că în acest caz particular inovația lui Heliade nu „a prins", așa cum se întâmplase de nenumărate ori în epocă, este un fapt datorat aceleiași inadecvări la realitate: reformatorul de altădată nu mai acționează acum pe un teren relativ virgin, cum era, de exemplu, cel al presei în limba română, ci pătrunde într-o zonă puternic conservatoare, cu un inventar de norme consolidat, cea a limbajului bisericesc.

5.4. Legitimitate teologală versus legitimitate filologic-intelectuală

Rămâne să examinăm acum mai în detaliu chestiunea competențelor și a legitimității abordării textului biblic. Poziția lui Șaguna, prezentată drept poziție oficială și tradițională a Bisericii este clară și lipsită de echivoc: unui laic nu îi este îngăduit să se apropie de Sfânta Scriptură, pentru a o traduce, interpreta sau comenta, fără a obține acordul ierarhiei ecleziastice, care se bucură, în virtutea funcției ei apostolice, de „dreptul censurei asupra cărților Sfintei Scripturi și învățăturilor dogmatice și bisericești" (*Pred.*, p. 258). Șaguna se străduiește pe multe pagini să fie cât mai explicit în afirmarea

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

monopolului absolut al ierarhiei bisericești asupra traducerii și editării Bibliei. Depozitari ai tradiției apostolice și patristice, oamenii Bisericii ar fi și singurii în stare să mânuiască în mod corect instrumentele hermeneutice adecvate.[349] Alături de paragrafe din Noul Testament, e invocată o serie consistentă de texte canonice și de scrieri patristice (Sf. Grigorie Teologul, Sf. Atanasie cel Mare ș.a.), cu prescripții privitoare la lectura și interpretarea cărților sfinte. Majoritatea trimiterilor au însă un caracter general și nu pot fi interpretate în sensul unor interdicții absolute. Cel mai consistent paragraf canonic menționat de Șaguna este canonul 64 al Soborului Ecumenic al VI-lea care, în formularea lui Șaguna (*Pred.*, p. 123), glăsuiește:

> „Nu se cuvine mireanului să pornească cuvînt în public sau să învețe, însușindu-și de aicea sieși dregătorie dăscălească, ci să urmeze rînduelei cei predate de Domnul, și să deschiză urechea la cei ce au luat darul învățătorescului cuvînt și să se învețe de la dînșii cele dumnezeești, căci în Biserică osebite mădulări au făcut Dumnezeu după glasul Apostolului."

Șaguna subliniază faptul că „praxa aceasta a censurei cărților bisericești a remas nevătămată până astăzi" (*Pred.*, p. 258), dar recunoaște că o lungă perioadă de timp ierarhia ortodoxă nu a fost în stare să-și exercite „dreptul său de censură". Se trimite la declinul Bisericii Ortodoxe în urma căderii Bizanțului sub turci, fapt care a făcut să apară tot felul de „ediții schimonosite" ale Bibliei. Inclusiv Septuaginta ar fi fost tipărită în Occident fără autorizația ierarhiei

[349] „Între creștinii de alte religii nu aflăm nici pre unul carele să se fi încumetat a tălmăci și a reforma Biblia, ci edițiile și tălmăcirile Bibliei lor le grijeau și le grijesc bărbații cei mai renumiți bisericești, va să zică preoții și episcopii, carii din destul sînt adepați nu numai cu învățătura dogmatică și hermeneutică, ci și cu înțelesul literal și mistic al Bibliei din scrierile clasice ale sfinților părinți și dascăli ai lumei și din canoanele soboarelor ecumenice și locale" (*Pred.*, p. 123).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ortodoxe. De aceea, adaugă Șaguna, versiunea occidentală a Septuagintei, avută la îndemână de traducătorii români de la 1688, nu se potrivește în unele locuri cu ediția de la Atena, editată în 1843 sub supravegherea Sinodului Bisericii Grecești, care trebuie de aceea considerată drept canonică. Obiecția lui Șaguna este nejustificată, întrucât menționata ediție de la Atena este luată ca text de referință și de Heliade, dar amândoi greșesc atribuind ediției de la Atena o autoritate științifică inexistentă. Este necesar să menționăm că o ediție „canonică" a Septuagintei este, din punct de vedere filologic, o iluzie. Bogata tradiție manuscrisă, existența câtorva prototipuri manuscrise relativ diferite între ele au făcut ca munca filologică de restituire a unui „text standard" al „izvodului celor șaptezeci" să nu se finalizeze, practic, niciodată. Ceea ce au reușit filologii moderni, după patru–cinci secole de migăloasă analiză critică a manuscriselor, a fost să restituie cea mai bună variantă posibilă.[350] De toate aceste dificultăți textuale au fost perfect conștienți erudiții traducători români din secolul al XVII-lea. După cum aflăm din prefețele Ms. 45 și Ms. 4389 (versiuni pregătitoare ale textului tipărit la 1688 de frații Greceni), atât Nicolae Milescu, traducătorul inițial al Vechiului Testament, cât și revizorii săi succesivi au luat ca bază a traducerii un anumit „izvod de la Frangofor" (Septuaginta tipărită la 1597 la Frankfurt de un grup de filologi de orientare protestantă), la care au adăugat o altă ediție critică contemporană a Septuagintei („izvodul de la Englitera"), Biblia slavonă (Ostrog, 1581) și cel puțin două ediții tipărite ale Vulgatei; așadar, un veritabil laborator filologic!

Cum se apără Heliade de acuza că ar fi încălcat prin inițiativa sa canoanele bisericești, în special canonul 64 al

[350] Cele mai reputate ediții moderne ale Septuagintei sunt cele publicate de Alfred Rahlfs (SEPT.) și Joseph Ziegler (ZIEGLER), ambele veritabile instituții culturale, rezultate din munca susținută și continuă a unor colective de specialiști.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Soborului al VI-lea? Mai întâi prin separarea în fapt a traducerii propriu-zise a Bibliei de comentariile biblice însoțitoare. În privința acestora din urmă, Heliade concede că ele pot fi încadrate în definiția acelui „cuvânt în public de dregătorie dăscălească" la care se referă canonul respectiv. Totuși, nici măcar pentru aceste comentarii nu ar putea fi condamnat de Biserică, deoarece le-a scris și le-a făcut publice ca pe o „scriere cu totul profană, pe tărâm istoric și științific", asimilabile poeziilor și altor scrieri în proză pe care le-a publicat în timp. Heliade afirmă deci dreptul inalienabil al intelectualului laic de a se apropia de textele sacre ca om de cultură sau ca om de știință. El operează astfel o disjungere de competențe, între competența teologică (pe care nu pretinde că o are!) și competența științifică, pe care nu ți-o acordă și nu ți-o recunoaște nimeni, ci ți-o asumi ca atare și o justifici în permanență. Cu alte cuvinte, comentariile de natură istorică, arheologică, filozofică, poetică etc. nu intră sub incidența interdicțiilor canonice. Heliade merge încă și mai departe, îndrăznind să pună un bemol de natură istorică textului canonic însuși. El constată că, în epoca marilor sinoade ecumenice, în comunitățile creștine nu exista un laicat cultivat, chiar și simpla știință de carte fiind apanajul preoților. Pe de altă parte, în primele secole creștine, cultura clasică „păgână" era încă vie și activă, așa încât Biserica primitivă avea datoria legitimă de a se apăra, definind și conservând puritatea dogmelor și, implicit, a textelor sacre: „Cum dară putea ei lăsa pe idolatri sau pe cei neștiutori a face pe dascălii în public despre ale bisericei? (…) Mama biserică căta să fie și mai geloasă și mai cu priveghere despre cei ce se prezenta ca medici sau doctori de suflete" (*Biblice*, p. 176). Or, în plină modernitate, a afirma monopolul cultural al Bisericii este cel puțin un anacronism.

În chestiunea traducerii lucrurile sunt, după Heliade, încă și mai simple, căci „traducția este un ce mehanic", reclamând o competență pur tehnică. A traduce este un tip de activitate

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

din aceeași clasă cu „edificarea unei biserice", zugrăvirea sau „poleirea tâmplei", operații la care „nu se cheamă arhierei, dacă nu știu acele arte, ci artiști competenți, fie de orice doctrină sau religie". Tot așa, „la traducție nu se cheamă arhierei și preoți daca nu știu limba din care și în care se traduce" (*ibidem*). Heliade îi reamintește preopinentului său că la traducerea în română a Bibliei și a altor cărți bisericești „au lucrat foarte mulți mireni, precum Greceanul și alții"; să adăugăm că Nicolae Milescu, autorul primei versiuni românești a Vechiului Testament, a fost și el un „profesionist" laic. Da, îi răspunde Șaguna (*Pred.*, pp. 254 și urm.), Biserica primește în cult obiecte fabricate de meșteri profani, dar toate aceste obiecte (clădiri, vase, veșminte etc.) sunt supuse ritualului sfințirii înainte de a fi întrebuințate în săvârșirea gesturilor liturgice. Cu atât mai mult este valabil acest raționament pentru Sfânta Scriptură, așa încât, venită „din mâni profane și nesfințite", Biblia „parisianului" rămâne inacceptabilă.

Câteva concluzii. După cunoștințele mele, polemica dintre Heliade și Șaguna reprezintă prima înfruntare deschisă între un ierarh al al Bisericii și un cărturar laic, în chestiuni de interes cultural și național major. Putem spune că „sinergia" tradițională dintre Biserică și cărturarii laici prezintă acum o primă și serioasă fisură. Văzute în logica lor interioară, pozițiile reprezentate și apărate de Heliade și, respectiv, Șaguna sunt opuse și ireconciliabile. Avem de o parte legitimitatea intrinsecă a actului intelectual, componentă a conceptului modern de libertate totală a conștiinței, a gândirii și a acțiunii publice, iar de cealaltă parte rigoarea inflexibilă a tradiției Bisericii. Asistăm la înfruntarea paradigmatică dintre intelectualul neliniștit, cu impulsurile sale irepresibile către marea creație culturală (care vrea totuși să rămână în sânul „bisericii strămoșești"), și ierarhul conservator care își cunoaște și își exercită în cunoștință de cauză datoriile canonice de apărare a „Sfintei Predanii". Istoria

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

mai recentă a culturii românești nu a confirmat integral nici una dintre aceste două poziții. Dacă Heliade s-a dovedit clarvăzător în chestiunea grafiei și în privința rosturilor normării lexicale și a evoluției limbii române literare, stilul biblic românesc a evoluat totuși, până acum, în direcția conservator-tradiționalistă preconizată de Șaguna. Din perspectivă pur literară, polemicii Heliade–Șaguna trebuie să i se rezerve un loc proeminent într-o istorie a pamfletului românesc.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Capitolul 6

Inconsecvență ortografică cu motivație confesională: *I(i)sus H(ch)ristos*

Teonimul creștin cel mai important, numele însuși al Mântuitorului, nu beneficiază încă, în ortografia românească actuală, de o formă normată, stabilă și unică. Absența unor indicații exprese privitoare la acest nume în lucrările cu caracter normativ atestă pe de o parte absența în uz a unei norme ortografice unice și contribuie, pe de altă parte, la perpetuarea acestei situații. Voi încerca mai întâi să prezint o „radiografie" a practicilor redacțional-editoriale curente, urmată de câteva explicații istorice și de unele sugestii prescriptive.

6.1. Fluctuația ortografică din publicații recente

Să începem cu editurile. Cele mai multe dintre ele, inclusiv cele care se bucură de autoritate pe piața culturală, nu sunt consecvente în privința formei pe care o atribuie acestui teonim major în publicațiile lor. Se pare că, în mod tacit, editorii de carte păstrează sau acceptă opțiunea ortografică a autorului (traducătorului). Pentru a cita doar câteva dintre cele mai prestigioase edituri românești, mă voi referi mai întâi la editura Polirom din Iași. Un sondaj între publicațiile din ultimii ani ale acestei edituri relevă următoarele opțiuni (orto)grafice: 1. în tipăriturile orientate către mediile ortodoxe: ***Iisus Hristos*** (*Patericul sau Apoftegmele părinților din Pustie*, traducere de Cristian Bădiliță, Polirom, 2003); 2. în scrieri „neutre" din punct de vedere confesional, cum sunt

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

traducerile unor lucrări cu caracter universitar-didactic: ***Isus Cristos*** (Claudio Moreschini, Enrico Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi, grecești și latine*, vol. I, traducere de H. Stănciulescu și Gabriela Sauciuc, Polirom, 2001)[351] și 3. în texte ieșite din laboratorul unor cunoscuți intelectuali de formație umanistă: ***Iisus Christos*** (André LaCocque, Paul Ricœur, *Cum să înțelegem Biblia*, trad. de Maria Carpov, Polirom, 2002). În lucrarea unui exeget catolic (Vladimir Petercă, *Mesianismul în Biblie*, Polirom, 2003) apare forma *Isus Cristos*.

O situație comparabilă găsim în publicațiile editurii Humanitas, recunoscută, de altfel, pentru acribia redactorilor săi în chestiunile ortografice: 1) în seria volumelor *Filocalia*, operă a lui Dumitru Stăniloae, apare ***Iisus Hristos***; 2) în Étienne Gilson, *Filosofia în Evul Mediu*, trad. de Ileana Stănescu, Humanitas, 1995, apare ***Isus Cristos***, iar 3) la Andrei Pleșu, *Despre îngeri*, Humanitas, București, 2003, găsim ***Iisus*** (pp. 68, 69, 91, 139, 168–169) și ***Christos*** (pp. 117, 169, 198, 200)[352]. Inconsecvența (orto)grafică poate fi urmărită uneori la unul și același autor. Dacă avem în vedere, de exemplu, pe H.-R. Patapievici, eseist în mare vogă, constatăm prezența fluctuantă a următoarelor grafii: ***Isus*** (pp. 286 și 353), ***Hristos*** (p. 76) în *Cerul văzut prin lentilă*, Nemira, 1995; ***Isus*** (p. 211), ***Cristos*** (p. 175) în *Zbor în bătaia săgeții*, Humanitas, 1995 și ***Iisus*** (p. 413) ***Hristos*** (p. 411)[353] în *Omul*

[351] Redactorul ambelor cărți este Ioan-Florin Florescu, preot ortodox!

[352] Consecvent cu opțiunea sa erudit-etimologizantă, același autor ortografiază *Ioan Chrysostomul* (p. 114). Printr-un fel de analogie implicită, autorii „ortodocși" ortografiază acest nume *Ioan Hrisostom* (*cf*. Placide Deseille, *Nostalgia ortodoxiei*, traducere de Dora Mezdrea, Anastasia, 1995, p. 106 *et passim*), iar cei „catolici" *Ioan Crisostomul* (*cf*. Virgil Nemoianu, *Înțelepciunea calmă*, Sapientia, Iași, 2002, p. 28).

[353] La aceeași pagină, părintele Bisericii menționat în nota anterioară este desemnat de H.-R. Patapievici prin numele mai „tradițional" *Ioan Gură de Aur*!

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

recent, Humanitas, 2001. Un alt exemplu. Într-o culegere de studii de hermeneutică, volum editat de Șt. Afloroaei sub titlul *Interpretare & ideologie*, Axis, Iași, 2002, în articolul unui teolog ortodox (Gheorghe Popa, pp. 157 și urm.) apare ***Iisus Hristos***, iar în cel al unui intelectual laic (Anton I. Adămuț, pp. 172 și urm.) apare ***Isus Cristos***! Nici chiar o editură cu o clară și consecventă orientare ortodoxă cum este Anastasia nu este scutită de astfel de inconsecvențe ortografice. Dacă în lucrarea unui intelectual apropiat mediilor ortodoxe precum Teodor Baconsky (*Râsul patriarhilor*, Anastasia, 1996, pp. 99, 116), ca și în traduceri (precum Placide Deseille, *Nostalgia ortodoxiei*, traducere de Dora Mezdrea, Anastasia, 1995, p. 108) găsim forma „ortodoxă" ***Iisus Hristos***, în impozantul volum Vasile Voiculescu, *Integrala prozei literare*, Anastasia, București, 1998, numele Mântuitorului apare ortografiat cu un singur *i*: ***Isus*** (ca de exemplu în alegoria evanghelică *Demoniacul din Gadara*, pp. 465 și urm.).

În absența unei norme ferme, jocul editării sau reeditării unor autori pune în evidență serioase inadvertențe. Cititorul fără o pregătire specială în arcanele filologiei poate avea mari surprize dacă are imprudența de a se întreba, de exemplu, cum obișnuia să ortografieze numele Mântuitorului un scriitor avizat în chestiunile bisericești și teologice precum Nae Ionescu. Într-o scriere din epocă, volumul *Roza vânturilor* (o culegere alcătuită de Mircea Eliade, publicată la Editura Cultura națională, București, s.a. și retipărită în tehnică anastatică în 1990 la Editura Roza vânturilor), întâlnim variantele grafice ***Iisus*** (p. 404), și ***Christos*** (p. 47). În *Curs de metafizică*, Humanitas, 1991 (editor Marin Diaconu) citim ***Iisus Hristos*** (pp. 162 și urm.), fără să primim nici o indicație din partea editorului, iar în volumul de *Prelegeri de filosofia religiei*, Cluj, 1994 (editor Marta Petreu) ne întâmpină o a treia variantă: ***Iisus Cristos*** (pp. 40 și urm.)!

Mai multă consecvență se remarcă în scrierile care apar pe piață sub egida unor biserici, confesiuni sau culte creștine. Astfel, în tipăriturile catolice, cum ar fi *Catehismul catolic*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(București, 1984) sau versiunile Noului Testament publicate de preoții Emil Pascal (Paris, 1992), Alois Bulai (Iași, 2002) sau de franciscani (Padova, 1993), ne întâmpină peste tot forma *Isus Cristos*; aceeași formă apare și într-un *Manual de rugăciuni* publicat pentru greco-catolicii români din America în 1974. Reprezentanții diferitelor culte și denominații neoprotestante preferă și ei întrebuințarea în scris, în mod consecvent, a formei ***Isus Cristos***[354], după cum se poate vedea din edițiile curente ale versiunii „Cornilescu", inclusiv în cea tipărită în 2002, sub îngrijirea lui Paul Negruț, rectorul Universității Emanuel din Oradea (baptistă). Într-o altă publicație tipărită în același cadru (versiunea românească, semnată de Corneliu Simuț, a tratatului teologic *Fundamente ale credinței creștine* de James Montgomery Boice, Oradea, 2000), ca și în *Noul Testament. O traducere în limba română contemporană*, 1998 (autorul versiunii: Sorin V. Sabou) găsim de asemenea ***Isus Cristos***. Acest relativ „consens" realizat în tipăriturile neoprotestante s-a realizat în ultimele decenii, căci pentru D. Cornilescu însuși, autorul versiunii românești asumate de neoprotestanții români, (orto)grafierea numelui Mântuitorului nu pare să fi constituit o preocupare specială. Într-o primă ediție, parțială, a traducerii sale[355], D. Cornilescu ortografia *Iisus Hristos*, iar într-una ulterioară[356] a optat pentru forma *Isus Hristos*!

Să mai semnalăm o poziție oarecum amuzantă prin „împăciuitorismul" ei ortografic. Într-o lucrare de prezentare în

[354] Semnalăm totuși o inconsecvență: în versiunea neotestamentară care circulă pe piață sub sigla „Ghideon International" citim în text *Isus Hristos*, iar în prefață *Isus Cristos*!

[355] *Noul Testament al Domnului nostru Iisus Hristos*, tradus de D. Cornilescu (Stânceşti-Botoşani), București, Societatea Evanghelică Română, 1920.

[356] Apărută, fără menționarea traducătorului, cu titlul: *Biblia sau Sfînta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, cu trimeteri. București, Societatea Biblică pentru răspândirea Bibliei în Anglia și străinătate, București, 1926.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

spirit „ecumenic“ a confesiunilor și cultelor creștine din Sibiu, redactată în paralel în limbile română și germană și intitulată *Creștinismul în Sibiu. Ghid al confesiunilor și lăcașurilor de cult/Christentum in Hermanstadt. Wegweiser zu Konfessionen und Kirchen* (Sibiu, 2002, Marc van Wijnkoop Lüthi și Paul Brusanowski, editori), inconsecvențele ortografice din textul românesc se relevă în toată splendoarea lor: ***Iisus Hristos***, în prezentarea bisericilor ortodoxe (p. 39, p. 154, p. 165, p. 203); ***Isus Hristos***, în prezentarea lăcașurilor de cult evanghelice (p. 87) și a mormonilor (p. 89); ***Isus Christos***, în prezentarea bisericilor catolice (p. 45), greco-catolice (p. 71), baptiste (p. 76), a adventiștilor de ziua a șaptea (p. 94), a bisericii neoapostolice (p. 101), a creștinilor după Evanghelie (p. 170) și a cultului penticostal (p. 176).

Sintetizând observațiile de mai sus, constatăm că există în circulație trei variante ortografice (și de pronunțare) principale:

1) opțiunea „tradițional-ortodoxă“ ***Iisus Hristos***, justificată de principiul tradiției, impusă în tipăriturile oficiale ale Bisericii Ortodoxe Române și adoptată prin consens tacit de un larg spectru al pieței publicațiilor;

2) opțiunea „fonetic-analogică“ sau „pragmatică“ ***Isus Cristos***, preferată de catolici și neoprotestanți, care are la bază o aplicare riguroasă a principiului fonematic al ortografiei românești actuale (lipsa de motivare fonematică a celor doi *ii*, în privința primului element al compusului) și o operație analogică implicită (relația de opoziție paradigmatică față de elementele seriei lexicale ***creștin, creștinism*** etc., în privința celui de-al doilea membru al compusului);

c) opțiunea „savant-etimologizantă“ ***Iisus Christos***, întrebuințată cu deosebire de filologi clasici sau de autori cu instrucție clasic-umanistă, care au în vedere sugestia imaginii grafice a etimonului grecesc originar.

Din neatenție sau din indiferență, sporadic se mai înregistrează și combinații diferite cu elementele acestor trei tipuri

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

principale. Fără o explicită justificare de natură filologică sau lingvistică, decizia de întrebuințare a uneia dintre variantele ortografice menționate are de cele mai multe ori o conotație confesională, adesea (implicit) polemică. Este vorba de cele mai multe ori de dorința de diferențiere și de trasare, inclusiv prin mijloace grafice, a „domeniilor de competență" confesionale. Respingând forma mai veche și oarecum tradițională ***Iisus Hristos*** în favoarea formei ***Isus Cristos***, catolicii și neoprotestanții români își afirmă diferența față de ortodocși, care, la rândul lor, își asumă această identificare. În fine, intelectuali de orientare umanistă (scriitori, publiciști, universitari etc.), intuind conotațiile confesionale ale formelor de mai sus și dorind să marcheze un fel de distanță a neutralității, se pronunță pentru o a treia, ***Iisus Christos***, configurată intuitiv, prin analogie cu alte nume de origine grecească, precum *Chryssipos*, *Anchises, Archelaos* (neadaptate în tradiția literară românească) sau chiar *Archimedes* și *Antiochos* (care cunosc totuși formele adaptate la „spiritul limbii române" *Arhimede,* respectiv *Antioh*).

Care este substratul istoric, cultural și filologic al acestei situații este o întrebare la care voi încerca să răspund în continuare.

6.2. Câteva disocieri etimologice și istorice

Ofer în continuare câteva detalii despre „preistoria" acestui teonim pe tărâmul limbilor „sacre" (ebraica, greaca, latina) și al unora dintre limbile moderne. Forma grecească standard este ***Ἰησούς Χριστός***, prezentă în textul originar al Vechiului Testament și care se citea în antichitate /iesús hristós/, iar în greaca medie și în neogreacă /iisús hristós/. Primul element al compusului reflectă adaptarea în grecește a numelui biblic ebraic *Ioshua*, iar al doilea reprezintă transpunerea în greacă a ebr. *mashi'ha* „uns" (i.e. *Mesia*), sub forma

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

participiului pasiv *χριστός* „care a primit oncțiunea sacră“ al vb. gr. *χρίω* „a unge (un preot, un rege; a consacra)“, *cf*. Ps. 104:1, Isa. 45:1, 1 Par. 16, 22; 1 Reg. 16:6; 2:2, 5 etc. Ulterior, adjectivul comun *χριστός* a ajuns să desemneze în Noul Testament, în forma *ὁ Χριστός*, pe unsul lui Dumnezeu, Mântuitorul, Iisus din Nazaret. Adoptată de romani și adaptată normelor curente de transcriere a cuvintelor grecești, cu iota (ι) = *j*, eta (η) = *e* și χ = *ch*, forma latinească *Jesus Christus* este atestată încă din primele secole creștine, servind ca bază de derivare pentru o întreagă serie: adj. *christianus*, subst. *christianitas* etc. Forma latinească se află la baza formelor din limbile moderne occidentale (germană: *Jesus Christus*, declinabil, ca în latină), engleză: *Jesus Christ*, franceză: *Jésus Christ*, portugheză: *Jesus Cristo*, polonă: *Jezus Chrystus* etc. Forma grecească, reflectând lectura medio- și neogrecească, cu iota (ι) = /i/, eta (η) = /i/ și hi (χ) = /h/, se află la baza formei slavone ***Іисъсъ Христосъ*** (pronunțat: *Iisusŭ Hristosŭ*), de unde aspectul fonetic tradițional la popoarele slave majoritar ortodoxe, *cf*. rus. *Иисус Христос*.

Numele ebraic originar, *Ioshua* sau *Jehoshua*, înseamnă literal „cel al cărui ajutor (salvare) este Iehova“, după cum aflăm în GESENIUS, p. 339, și apare de câteva ori în Vechiul Testament. Pornind de la forma grecească *Ἰησούς* din Septuaginta, vechii traducători români ai Bibliei au forjat următoarele variante fonetice românești:

a) pentru numele succesorului lui Moise (Ieș. 17:9; 24:13): *Iisús* (cu accentul marcat în v. 9) și *Iisus* (fără marcarea accentului, în v. 10), în BIBL. 1688 și la fel în Ms. 45; în ambele locuri, în Ms. 4389 apare însă *Isus*, cu un singur *i*. La Ieș. 24:13 avem *Iisus* (BIBL. 1688 și Ms. 45) și *Isus* (Ms. 4389). Cartea biblică respectivă este numită *Iisus Navi* în BIBL. 1688 și la fel în text, 1:1 *et passim*. O altă carte biblică ce conține acest nume ebraic este desemnată sistematic, în BIBL. 1688, prin sintagma *Înțelepciunea lui Iisus, fiul lui Sirah*, deopotrivă în titlu, în text și în colofon. În versiunea sa,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Heliade-Rădulescu, pradă tuturor fanteziilor etimologizante, se arată inconsecvent, căci, la locurile citate din Ieș., găsim scris *Iisus*, dar *Iesus, filiul lui Navi* în titlul și în textul respectivei cărți biblice; mai mult încă, în colontitlul volumului stă scris *Jesus, filiul lui Navi*! Biblia sinodală din 1914 este mai consecventă, căci formula *Isus Navi* apare în text peste tot în Ieș., ca și în titlul *Isus, fiul lui Sirah*. Ca și cum ar fi considerat că au de-a face cu nume diferite, în textul Noului Testament editorii de la 1914 întrebuințează sistematic *Iisus Hristos*. În fine, Valeriu Anania, în ediția sa din 2002, distinge clar între persoana hristică (denumită în Noul Testament, potrivit tradiției ortodoxe, *Iisus Hristos*) și celelalte personaje biblice purtătoare ale aceluiași nume, adaptat direct după ebraică: *Iosua* (numele cărții *Iosua Navi*).

b) pentru numele unui mare preot contemporan cu Zorobabel în Zah. 3:1 și Ag. 1:1 și 12, găsim variantele *Iisus* (BIBL. 1688), *Iosua* (BIBL. 1874 și ANANIA), *Isus* (BIBL. 1914);

c) pentru un personaj episodic din 1 Sam. (=1 Regi) 6:14, *Osie* (BIBL. 1688), *Iosua* (BIBL. 1874 și ANANIA);

d) pentru un alt personaj episodic din 2 Regi (= 4 Regi) 23:8, *Iisus, boiarenului cetății* (BIBL. 1688), *Iosua* (BIBL. 1874 și ANANIA), *Isus* (BIBL. 1914).

Rezultă limpede că în conștiința traducătorilor sau revizorilor români ai textului biblic se manifestă constant convingerea că numele sacru al figurii centrale a creștinismului ar trebui ortografiat în mod diferit față de omonimele sale din Vechiul Testament.

6.3. Perspectiva istoriei limbii române

Să vedem acum ce spun lingviștii, specialiști în istoria limbii române. Toți constată că numele Mântuitorului, în formele cunoscute azi, nu poate fi inclus în lista cuvintelor românești vechi, de origine latină, care alcătuiesc stratul

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

primar al terminologiei creștine: *biserică, boteza, câșlegi, creștin, cuminecare, Dumnezeu, înger, scriptură, păresimi, Paști, Sânnicoară, Sâmiedru, Sântion, Sânziene* etc. Menționând faptul că spre sfârșitul Antichității (secolele al VI-lea—al VII-lea), viața bisericească se dezorganizase profund în teritoriile de formare ale poporului român, IVĂNESCU, IST., p. 241, arată că o serie întreagă de termeni creștini din latina populară, precum *biblia, canonicus, diaconus, elemosyna, episcopus, eremita, monachus, monasterium, parochia, plebs, benedico, ecclesia, evangelium, spiritus, saeculum,* au dispărut, nemaifiind conservați în limba română ca termeni moșteniți. O soartă similară trebuie să fi avut și numele Mântuitorului, care, conservat o vreme cu forma probabilă **Ğésu* **Cristu*, „a fost înlocuit mai târziu, sub influența limbii slave, cu actualul nume *Iisus Hristos*". Forma ultimă, generalizată ulterior în vechile texte românești, trebuie să fi pătruns în terminologia bisericească încă din perioada slavonismului cultural-bisericesc, începând probabil cu secolele al IX-lea — al X-lea.[357] Sintagma *I(i)sus Hristos* face parte dintr-o serie relativ bogată de termeni privitori la viața bisericească, preluați de români din limba slavonă (mulți dintre ei de origine grecească în această limbă), între care pot fi citați: *arhanghel, liturghie, călugăr, mătanie, apostol, aghiazmă, amin, busuioc, diavol, dascăl, diacon, heruvim, serafim, icoană, mitropolit, patriarh* etc. Ca și numele *Iisus Hristos*, aceste cuvinte reflectă, dincolo de semantismul lor creștin specific, fenomene de adaptare fonetică de la forma (medio- sau neo)grecească la cea slavonă. În capitolul intitulat „Terminologie chrétienne et ecclésiastique vraisemblablement entrée en roumain avant le XIe siècle", cuprins în lucrarea lui

[357] *Cf.* și ROSETTI, IST., p. 286: „Termenii slavi arată că organizarea cultului s-a făcut în perioada de după secolul al IX-lea". În lista termenilor bisericești de origine slavonă, Rosetti, *ibidem*, menționează, separat, și termenii *Hristos* și *Isus* (sic!).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, 1993, p. 331, Gh. Ivănescu include numele *Hristos I*(*i*)*isus* între termenii bisericești preluați de română din slavonă înainte de secolul al XI-lea (*cristelniță, duhovnic, ispăși, ispită, jertfă, maslu, molitvă* etc.).

DENSUȘIANU, ILR, I, p. 173, înscrisese și el numele proprii *Isus* (sic!) și *Hristos,* menționate separat, în seria elementelor slave preluate de români începând cu secolul al IX-lea, „când românii s-au îndreptat către biserica slavă", alături de *a blagoslovi, colindă, iad, icoană, liturghie, maslu, molitvă, praznic, rai, troiță, utrenie, vecernie*. Este așadar vorba despre termeni din stratul slavon al terminologiei bisericești a limbii române. În *op. cit*., vol. II, p. 205, Ovid Densușianu menționează un derivat interesant, *hristoseanu*, atestat de două ori în *Codicele Voronețean*, formulând următorul comentariu: „derivat surprinzător, deoarece ar fi trebuit să se pună *creștin*, cum vedem în altă parte în același text; traducătorul C.V., având în fața ochilor *christijanŭ* din versiunea slavă, nu a șovăit să facă după acesta o formă derivată din *Hristos*, prin adăugarea lui *-eanu*". Creația lexicală menționată de Densușianu pune în valoare relativa facilitate cu care se efectuau asemenea transferuri lexicale din slavonă în română în acele epoci de început ale scrisului românesc.

Date și informații prețioase pentru lămurirea problemei care ne preocupă ne oferă și onomastica românească. În cunoscutul său *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 37, s.v. *Cristofor*, N.A. Constantinescu citează din colecții de inscripții romane antroponime din latina populară precum *Chrestus* și *Cristus* (inscripție la Tropaeum Traiani, în Dobrogea). Aceste grafii sunt prețioase pentru că atestă pronunțarea încă din latina populară a lui *ch* (= gr. χ) drept *c*. Sunt, de asemenea, menționate numeroase variante fonetice cu *c* în inventarul de nume de botez întrebuințate de către români (*Cristul, Cârstu, Cârstea* etc.). O informație mai amplă găsim la Christian Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

București, 1975, s.v. *Cristian*, unde ne sunt oferite formele diferite sub care s-au prezentat antroponimele cu această bază în limba română. La formele mai vechi precum *Cârstian* (atestat în 1389 prima dată, de încă 9 ori până la 1500 în documente din Țara Românească), *Cârstiana* (un act din 1500), *Cristea* (atestat la 1415 și purtat de 11 persoane până la 1500), cu variantele *Cărstea, Crăstea, Cârstea, Crâstea*, s-au adăugat ulterior, pe filiera greco-slavonă, antroponimele *Hristea, Hristan* etc. Din limbile slave moderne (bg., rus., scr.) sunt preluate mai târziu *Hristian* și *Hristiana*, iar *Cristian* și *Cristiana* sunt forme moderne, culte, preluate din limbile occidentale (fr. *Chréstien, Chrétien, Christian, Christianne*, it. *Cristian, Cristiana* etc.). În fine, Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983, înregistrează o serie consistentă de nume de familie românești obținute prin derivare de la cele două „baze ortografic-ortoepice": *Cristea, Cristian, Cristescu, Cristi, Cristinoiu, Cristinel, Cristiniuc, Cristodor, Cristodorescu, Cristoloveanu* etc., și, respectiv, *Hristea, Hristian, Hristodor, Hristodorescu, Hristofor* etc. (venite din neogreacă sau bulgară). Mai recent, Domnița Tomescu, *Numele de persoană la români. Perspectivă istorică*, București, 2001, p. 68, citează numele *Cârstian* și *Cristian* între antroponimele românești (atestate în secolul al XIV-lea în documente din Țara Românească) care „și-au făurit o tradiție de nume evocatoare fie a etniei românești a strămoșilor îndepărtați, fie a calității de creștin, prin numele Mântuitorului".

Rezultă că, la începutul secolului al XVI-lea, perioadă când sunt elaborate primele texte cu caracter literar în limba română, vechiul radical lexical latinesc *christ-* nu se mai menținuse în uzul popular-comun decât în numele comun *creștin* (împreună cu familia sa lexicală), precum și, eventual, într-o serie de antroponime de tipul *Cârstea*, *Crăstea* etc. Numele celălalt, *Jesus*, a dispărut fără a fi lăsat urmași nici în antroponimie, nici în lexicul comun.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

6.4. Reflectarea teonimului hristic în tradiția textuală românească

Voi examina în continuare mai îndeaproape modul în care se reflectă în texte acest important teonim, începând cu cele mei vechi scrieri literare românești și până în prezent. O primă constatare este aceea că forma ***I*(*i*)*sus Hristos***, impusă în uz în secolele anterioare, în epoca slavonismului cultural, se generalizase deja la începutul secolului al XVI-lea, eliminând total și definitiv eventuale reflexe ale formei moștenite (dar neatestate) **Gézu* sau *Jézu* **Crist*(*u*) sau *Crișt*(*u*). Ceea ce ar putea fi numit tradiția (ortodoxă) românească presupune un consens foarte stabil în privința scrierii/rostirii cu *h* (*Hristos*)[358], dar fluctuații în ce privește scrierea (rostirea) cu un singur *i* sau cu doi de *i*: *I*(*i*)*sus.* O imagine statistică mai precisă asupra celui de-al doilea detaliu (orto)grafic este greu de obținut, deoarece în vechile texte chirilice românești numele de care ne ocupăm apărea de regulă sub forma prescurtării ***Ic. Xc.*** Foarte rar întâlnim în texte o reprezentare grafică completă de tipul ***I*(*и*)*сѳс Христос.*** Iată câteva exemple. Mai întâi, secolul al XVII-lea. În *Codex Sturdzanus* prescurtarea **Xc**. este generală, sporadic apar însă și notații precum (la nominativ) ***Христосѳ*** sau (la vocativ) ***Христоасе*** (vezi indicele ediției Gh. Chivu din 1993). În acest text manuscris din secolul al XVI-lea, celălalt element al teonimului evanghelic central apare de asemenea frecvent ca abreviere (***Ic.***), dar, de două ori, apare scris ***Icoγc*** sau ***Icѳc***, de unde opțiunea editorului pentru transcrierea *Isus*. Cât privește pe diaconul Coresi, în câteva dintre tipăriturile sale

[358] În Ps. Sch., în două locuri, înregistrăm, preluate direct din originalul slavon, chiar și adjectivele *hristŭ* și *hristosŭ*, cu sensul etimologic „uns (al Domnului)“ : *tu* (...) *lepădași hristul tău* (Ps. 88:39) și *vinit-ai se spășești hristoșii tăi* (Ps. 155:13). Acest fapt atestă preponderența acordată filierei etimologice slavone în conștiința cărturarilor-traducători de la începuturile culturii ecleziastice românești scrise.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(le-am consultat pe cele editate mai recent) nu întâlnim decât prescurtarea ***Ic. Xc.***, ca, de exemplu, în *Întrebare creștinească* (Catehismul din 1559–1560, ed. Ion Gheție, 1982), în *Pravila* din 1560–1562 (ed. Gh. Chivu, 1982), în *Tâlcul evangheliilor* din 1567–1568[359], în *Psaltirea slavo-română* din 1577 (ed. Stela Toma, 1976). Și în *Palia de la Orăștie* (1581–1582), atât în ampla predoslovie, cât și în textul propriu-zis (inclusiv în numele cărții biblice *Isus Naviin*, menționată în lista de la p. 2) numele care ne interesează apare prescurtat, opțiunea editorului modern (Viorica Pamfil, 1968) fiind pentru transcrierea *Isus Hristos*.

O foarte interesantă situație ne întâmpină în așa-numitul *Fragment Todorescu*, câteva pagini păstrate dintr-o tipăritură din anii 1562–1601[360], care conținea o carte de cântece religioase, compuse pentru uzul românilor care adoptaseră calvinismul, în zona Banat–Hunedoara. În textul românesc, scris cu grafie latină și cu regulile ortografiei maghiare a epocii, numele Mântuitorului apare notat *Jesus Christus*. Interpretată de editorul modern (Ion Gheție, 1982) drept *Iesus Cristus*, această scriere/rostire trebuie socotită, desigur, un cultism, adică o preluare directă a formei maghiare (care era, în fond, cea latinească); nu putem, firește, exclude nici ipoteza ca autorul sau autorii tipăriturii să fi dorit ca, prin această opțiune, să marcheze, ca neofiți calvinizanți, și o anumită distanță față de tradiția ortodoxă.

În textele tipărite în secolul al XVII-lea, notarea prescurtată este sistematică. Acesta este cazul în *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), pe foaia de titlu și peste tot în interiorul cărții (transcrierea editoarelor Ileana Zamfirescu, Dalila Lucia Aramă și Stela Nicolau, 1988: *Iisus Hristos*), ca și în

[359] În ediția sa din 1998 a acestui text coresian, Vl. Drimba optează pentru transcrierea *Iisus Hristos* a siglei ***Ic. Xc***.

[360] Ca și în cazul câtorva din tipăriturile coresiene menționate mai sus, am consultat acest text în volumul Ion Gheție (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea* (...), București, 1982.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Biblia de la București (1688) (transcrierea editorilor moderni, Mariana Costinescu, Alexandra Moraru, Stela Toma *et alii*, 1988: *Iisus Hristos*). În impozantul monument literar românesc de la 1688 remarcăm un indiciu prețios despre cum ar fi notat cărturarii de la București dacă nu ar fi întrebuințat sigla tradițională ***Іс. Хс***. În cartea biblică *Iisus Navi*, numele în cauză apare scris complet: ***Іисѹсь Нави***, în repetate rânduri, la fel ca și în titlul și colofonul cărții biblice *Înțelepciunea lui Iisus Sirah* (***Іисѹсь Сирахь***). Prescurtarea ***Іс. Хс.*** apare sistematic și în tipăriturile lui Dosoftei, de exemplu pe foaia de titlu a *Psaltirii în versuri*, Uniev, 1673, ca și, *passim*, în *Liturghierul* de la Iași din 1679 (opțiunea editorului N.A. Ursu, în ambele cazuri, 1974 și, respectiv, 1980: *Isus Hristos*). Situația este identică la Varlaam, *Răspuns împotriva catihismusului calvinesc*, Dealu, 1645 (opțiunea interpretativă a editoarei Mirela Teodorescu, 1984: *Isus Hristos*).

Pentru secolul următor, al XVIII-lea, norma ortografică în cazul discutat pare constantă, în numeroasele tipărituri bisericești de la București și Râmnic apărând sistematic prescurtarea ***Іс. Хс.***, ca de exemplu în *Triodionul* tipărit de Chesarie de Râmnic la 1777. Sporadic, aici se înregistrează însă și grafii complete, precum la p. 4r/1, 15: ***Хрїстось*** și la p. 23r/1, 20: ***Іись***, așadar, cu doi *i*. Dar, surprinzător, la p. 33r/31, numele personajului biblic cunoscut apare scris cu un singur *i*: ***Ісѹс ал лѹи Нави.*** În ediția retipărită la Râmnic în 1782, peste cinci ani, situația se repetă. În *Mineiul lunii iunie*, versiune a episcopului Filaret de Râmnic, retipărită în condiții grafice excelente la Buda în 1805, apare de asemenea, sistematic, prescurtarea ***Іс. Хс.***

În tipăriturile bisericești din prima jumătate a secolului al XIX-lea pare să se fi impus însă ca normă ortografică (probabil și ortoepică) scrierea cu doi /i/ și cu /h/, prescurtarea curentă devenind ***Іис. Хс***. Iată câteva atestări. În *Kekragarion al dumnezeiescului și sfințitului Avgustin, episcopului Ipponiei, adecă patru cărți* (...), care s-au tălmăcit de cuvioșii

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

dascăli Gherontie și Grigorie (...), Neamț, 1814, p. 127 și *passim*, citim: **Дмне Іисе Хсе.** Într-un *Liturghier* tipărit la Chișinău în 1815 de Gavriil Bodoni, mitropolitul Chișinăului și Hotinului, pe lângă frecvent întrebuințata siglă tradițională **Іс. Хс.** apar și grafii mai explicite precum **Іисъ. Хсъ**. (p. 1[r]) sau forma de vocativ **Іисе. Христосе** (p. 5[r]). Din zecile de texte de cult tipărite sub autoritatea mitropolitului Veniamin Costachi la Iași pe parcursul îndelungatei sale păstoriri, am consultat *Catíhisis sau Învățătură în scurt pentru hristianitate* (...) din 1818, un *Apostol* de la 1835 și un *Aghiazmatariu* de la 1846. Peste tot apare sigla **Іис. Хс**., ca de exemplu în *Apostol*, p. 123, și în *Aghiazmatariu*, p. 106[v]; *ibidem*, la p. 107[r], remarcăm forma de vocativ, încă și mai explicită din punct de vedere grafic, **Дмне Іисе Хсе**.

Generalizarea scrierii/rostirii cu doi /i/ și cu /h/ este atestată și într-una din ultimele cărți bisericești tipărite în grafie chirilică, un *Liturghier* tipărit la Iași în 1868 și redactat într-o chirilică simplificată (s-a renunțat la slovele **и** și **ѣ**, între altele). În mod frecvent, apare aici prescurtarea **Іс. Хс.**, dar despre pronunțarea reală avem un indiciu clar la p. 5, unde este notată, neprescurtat, forma de vocativ **Іисосе Христосе**.

Situația ortografică se complică foarte mult ca efect al înlocuirii scrierii chirilice tradiționale cu grafia latină și al etimologismului dominant în anii ’60–’70 ai secolului al XIX-lea, când în recent întemeiata Academie Română (1866) dominau latiniștii ardeleni și adepții lor. Într-o publicație bisericească intitulată (reproduc ortografia originală!) *Santa și dumnedeésca Evangelie. Acum întâia-óra tiparita cu Litere Stramosesci. În çilele prea Înnălțatului Domnŭ alŭ Românilorŭ Carol I. Revĕdută și corigétă dupĕ originale de Eminenția-sea, Episcopulŭ Santei Episcopiĭ Buzeŭ, D.D. Dionisie. Cu cheltueala Onorabiluluĭ Ministerŭ alu culteloru. În reînființata Tipografiă a Santeĭ Episcopiĭ Buzeŭ,* 1869, apare forma grafică ***Iisus Christos***. Într-o publicație similară, cu o grafie de asemenea intens latinist-etimologizantă, intitulată

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Sănta Scriptură a Vechiului și a Noului Testamentu. Edițiune nouă, revĕdută după tecsturile originale și publicată de societatea biblică pentru Britania și străinătate, Iași, 1874, este forjată grafia *Iisusŭ Christosŭ*. Ambele grafii, atât *Iisus Christos*, cât și *Iisusŭ Christosŭ* , reflectă totuși pronunțarea tradițională, căci prin grafemul *ch* latiniștii din Academie își propuneau să noteze un /h/ în toate cuvintele de origine greacă, împrumutate direct sau prin intermediar latin.

Odată cu adoptarea definitivă, de către Academie (1904), a prevalenței principiului fonetic în ortografia românească, în scrierile bisericești se impune definitiv ortograma *Iisus Hristos* (*cf*. BIBL. 1914, edițiile succesive ale Sfântului Sinod, ANANIA și, de asemenea, cărțile de cult ortodox, de exemplu *Dumnezeieștile liturghii ale sfinților părinților noștri Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare și Grigorie Dialogul* [...], București, 1950 sau edițiile curente ale textelor liturgice).

În scrierile laice, precum și în tipăriturile supravegheate de alte confesiuni decât cea ortodoxă, pe parcursul întregului secol al XX-lea s-a manifestat fluctuația existentă în prezent și exemplificată mai sus. Faptul că în primele decenii ale secolului al XX-lea alternanța în uz a diferitelor forme ale celui mai cunoscut și mai important nume propriu neotestamentar era deja un fapt este evidențiat și de lucrările lexicografice cu caracter normativ implicit. De exemplu, reputații lexicografi I.A. Candrea și Gh. Adamescu, în cunoscutul lor *Dicționar enciclopedic ilustrat*, Cartea Românească, București, 1930, formulează „cuvântul-titlu" al articolului respectiv în așa fel încât toate formele grafice curente să fie legitimate: *Isus* (*Iisus*) *Hristos* (= *Cristos* sau *Chr.*)! În *Dicționar enciclopedic*, vol. III (I-K), Editura Enciclopedică, București, 1999, articolul dedicat personajului evanghelic central este ortografiat *Iisus Hristos* (cu recomandarea implicită), pe când într-o lucrare lexicografică similară, *Dicționar enciclopedic ilustrat* (DEI), Cartier, Chișinău, 1999, în titlul articolului apare formularea *Iisus Hristos (Iisus Christos)*!

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Perpetuarea acestei situații de nesiguranță și inconsecvență ortografică se explică și prin absența totală a oricărei indicații privitoare la numele Mântuitorului în edițiile succesive ale *Îndreptarului ortografic, ortoepic și de punctuație* (ed. I, 1953). Nici autorii DOOM-ului (*Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ed. I, 1989)[361], cea mai cuprinzătoare lucrare cu caracter normativ în chestiunile ortografiei românești, nu au făcut vreo mențiune cu privire la grafia acestui important teonim, nici măcar în capitolul intitulat „Scrierea numelor proprii latinești și grecești vechi". Din lista propusă lipsesc de altfel toate antroponimele biblice sau numele de personalități ale tradiției creștine[362], ca și cum s-ar fi considerat că pentru această consistentă și importantă sferă a antroponimiei românești ar trebui elaborată o lucrare cu caracter normativ separată!

6.5. Câteva considerații conclusive cu caracter prescriptiv

Dată fiind complexitatea problemei, este greu de găsit o soluție ortografică simplă și unitară, care să aibă șanse să fie acceptată de toată lumea și să se impună ca normă literară unică. Patru sunt criteriile care ar trebui luate în calcul în sprijinul unei eventuale soluții unitare, și anume: criteriul fonetic (prioritar în ortografia românească actuală), criteriul etimologic, criteriul tradiției și criteriul simbolic (-confesional).

a) Dacă, printr-un consens supraconfesional, s-ar acorda prioritate unei abordări pragmatice, s-ar putea considera că fluctuației existente i-ar fi preferabilă o soluție obiectivă, care să țină seama doar de „tendința obiectivă a limbii", adică

[361] Sinteză a tuturor instrumentelor normative anterioare, inclusiv DOOM-ul, *Dicționarul ortografic al limbii române*, ed. a II-a, Litera, Chișinău, 2001, prezintă aceeași lacună.

[362] Între numele *Crisip* și *Critobul*, în listă apare totuși *Crisostomul*!

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de fonetismul intrinsec al ortografiei actuale. În acest caz, forma *Isus Cristos* ar corespunde cel mai bine, deoarece, pe de o parte, evită notarea cu doi /i/, inexistentă sau foarte rar practicată în uz, și, pe de altă parte, notarea cu /c/ evocă seria lexicală a lui *creștin*, *creștinism* etc., satisfăcând astfel „instinctul analogic" al marii majorități a vorbitorilor limbii române.

b) Generalizarea formulei *Iisus Hristos* ar satisface criteriul etimologic și pe cel al tradiției, deoarece aceasta reflectă cu fidelitate etimonul real, greco-slavon, și poartă marca prestigiului bisericii majoritare, cea ortodoxă. Aceasta cu atât mai mult, cu cât seria numelor neotestamentare constituind contextul cultural proxim al numelui creștin generic include deja elemente beneficiind de o normă ortografic-ortoepică unică și stabilă: *Sfântul Petru, Sfântul Pavel, Sfântul Toma, Sfântul Marcu, Sfântul Matei*, *Sfântul Timotei*, *Pilat, Irod*[363] etc. S-ar impune, în acest caz, acordul (tacit sau explicit) al catolicilor și al aparținenților la celelalte confesiuni creștine românești, care ar renunța astfel la dorința de diferențiere confesională prin mijloace ortografice, în favoarea unei unități (lingvistic-)ortografice supraconfesionale. Precedentele de acest tip nu lipsesc, dacă ne gândim doar la faptul că, din punct de vedere lexical, termeni-cheie ai învățăturii creștine primare sunt întrebuințați, în bisericile lor, de către toți românii (catolici, neoprotestanți etc.). În ciuda originii lor „ortodoxe", termeni și sintagme precum *Sfântul Duh, pocăință, mântuire*, *ispită* etc. sunt „ecumenici" și lipsiți de orice conotație distinctiv-confesională.

c) Cele mai puține și mai slabe argumente pot fi invocate în favoarea variantei *Iisus Christos*, preferată, cum s-a văzut,

[363] Rămâne încă deschisă problema adaptării și „normării" ortografice nu numai a sumedeniei de nume biblice mai rar întrebuințate, ci și a unora bine cunoscute, în scrierea cărora nu există încă un consens: *Abesalom/ Avesalom, Avraam/Avram/Abraham, Aaron/ Aron, Beniamin/Veniamin, Dávid/Davíd, Iacob/Iacov, Isaac/Isac, Iudit/Iudita, Samuel/Samuil* etc.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de intelectuali „clasicizanți". Ea implică o evocare a etimonului grecesc primar, așadar cunoștințe, fie și sumare, de limba greacă. Dincolo de conotația ei „emfatic-erudită", adoptarea acestei soluții ar contraveni flagrant principiului central al scrierii numelor proprii străine în ortografia actuală, potrivit căruia se recomandă scrierea ca în limba de origine doar a acelor nume proprii pentru care nu există în uzul literar românesc o formă deja adaptată. Scriem și rostim așadar *Londra, Dresda, Moscova, Socrate, Eschil* (forme vechi și generalizate), și nu *London, Dresden, Moskva, Sokrates, Aischylos*; scriem însă *Washington, Shakespeare, Verlaine,* și nu **Uașington*, **Șecspir, *Verlen*, cum trebuie să pronunțăm potrivit regulilor ortoepice din limba de origine. Întrucât formele alternative *Isus Cristos* și *Iisus Hristos* sunt (din motivele arătate mai sus) mult mai legitime, transliterarea numelui „străin" poate cel mai frecvent întrebuințat de vorbitori nu ar avea nici o justificare credibilă. Ea ar putea fi acceptată cel mult ca o excepție, un cultism ortografic, din categoria lui *sunt* și *filosofie*.

Așadar, fie *Isus Cristos*, fie *Iisus Hristos*! În nici un caz nu ar trebui acceptate combinații hibride de tipul *Iisus Cristos, Isus Hristos, Isus Christos* etc. Oricum, formularea unor recomandări clare în viitoarele ediții ale „îndreptarelor ortografice" ale Academiei ar putea fi un prim pas către realizarea unui consens.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Capitolul 7

Informații și interpretări eronate privitoare la tradiția biblică românească

În recent apărutul *Dicționar general al literaturii române* (vol. I–II, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004; coordonator general: Eugen Simion), în vol I, pp. 510 și urm., sunt incluse două articole dedicate Bibliei, în general și Bibliei de la Blaj, în particular. Semnate de dnii Camil Mureșan (C.M.) și Răzvan Voncu (R.V.), primul articol și, respectiv, Camil Mureșan (C.M.), al doilea articol, cele șapte pagini de dicționar cuprind, pe lângă informații corecte și interpretări judicioase, unele informații eronate sau lacunare, inadvertențe, interpretări greșite sau formulări defectuoase. Cu toată deferența colegială datorată muncii autorilor, voi face în continuare câteva observații, în speranța că vor fi de folos pentru o eventuală ediție revizuită a lucrării menționate.

Încep cu câteva minore informații eronate. În primul paragraf ni se amintește de faptul că „pe la sfârșitul secolului al II-lea d.Hr. i s-a dat numele de « biblie », care, după ce în grecește însemnase « fâșie de papirus », a ajuns să însemne diminutivul pentru « carte »“ (p. 510, col. 1). Dincolo de lipsa de limpezime a formulării, semnalăm aici două erori. Mai întâi: după cum știe orice începător în studiul limbii grecești, gr. *τὸ βιβλίον* „carte“ este un derivat diminutival de la gr. *ὁ βίβλος* (sau *βύβλος*) „papirus“, dar și „carte“, forma *τὰ βιβλία* reprezentând pluralul („cărțile“). În al doilea rând: această formă de plural a ajuns să desemneze generic cărțile sacre ale tradiției iudaice nu atât de târziu cum afirmă autorii articolului, ci (după cum ne spun izvoarele indirecte și chiar textul biblic) mult mai devreme, și anume încă din

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

secolul al II-lea î.d.Hr., când au fost redactate și traduse în grecește texte precum Cărțile Macabeilor sau Înțelepciunea lui Iisus Sirah. Gestul filologic elementar al consultării unor dicționare sau concordanțe biblice ne furnizează informația că, de exemplu, în 1 Mac. 2:59 se vorbește despre „cărțile Legii" (*τὰ βιβλία τοῦ νόμου*) și în 1 Mac. 12:9 despre „cărțile sfinte" (*τὰ ἁγία βιβλία*). De asemenea, în jurul anului 130 î.d.Hr., eruditul evreu elenizat Iisus Sirah amintește, în prologul cărții sale, despre „cărțile strămoșilor" și despre „celelalte cărți" (*τὰ λοιπὰ τῶν βιβλίων*), referindu-se expres la cărțile care, alături de Pentateuh și Profeți, făceau deja parte din canonul ebraic.

Pe col. 2 a aceleiași pagini din dicționarul menționat citim cu mirare că Biblia a fost „tălmăcită, treptat, în toate limbile pământului", ceea ce este o hiperbolă pioasă, Biblia fiind, de fapt, tradusă, parțial sau integral, în doar aproximativ trei–patru sute de limbi din cele peste zece mii inventariate de către lingviști.

Voi trece acum în revistă câteva din, după părerea mea, multele formulări defectuoase din articolele de dicționar la care mă refer. Când spun că unele părți ale Bibliei „nu sunt recunoscute ca *organice* nici de tradiția iudaică, nici de o parte a celei creștine" (p. 510, col. 2), dnii C.M. și R.V. au, desigur, în minte caracterul *canonic* sau *necanonic* al unor cărți biblice. În treacăt fie spus, transcrierea tradițională în alfabet latin a numelui eruditului care a dat în sec. al II-lea d.Hr. o nouă versiune grecească a Vechiului Testament este *Aquilas,* și nu, cum scriu dnii C.M. și R.V. (p. 512, col. 2), *Akylas*!

Idiomul de traducere forjat de frații Chiril și Metodiu și urmașii lor (sec. al IX-lea–al X-lea) pentru a transpune textele sacre în limba popoarelor slave din Moravia și din Balcani și devenit ulterior limbă liturgică, limbă literară și limbă oficială inclusiv pentru români este numit de specialiști *limba slavonă* (fr. *le slavon*, engl. *the slavonian*) sau,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

mai rar, *vechea slavă bisericească* (germ. *Altkirchenslawische*), dar nu *slavă medievală*, cum o numesc dnii C.M. și R.V. (p. 512, col. I), cu o sintagmă care se pretează la numeroase confuzii.

O confuzie repetată și „sistematică" este cea între conceptele de „biblic" și „bisericesc". De exemplu, dacă în lista vechilor tipărituri românești cu conținut biblic putem accepta la rigoare și *Evangheliarele* sau *Psaltirile* (deși acestea sunt cărți de slujbă în care materia biblică este ordonată după criterii cerute de scenariul liturgic), *Liturghierul* în schimb, principala carte de ritual, este o carte bisericească, fără să fie însă și o carte biblică (așa cum ni se spune la p. 513, col. 2). Câteva rânduri mai jos dăm peste o frază unde ni se vorbește despre „circulația orală, eventual manuscrisă, a Bibliei", ceea ce reprezintă un nonsens, românii neputând constitui, în Evul Mediu, o excepție de la tradiția creștină, care nu cunoaște fenomenul învățării „pe de rost" a Sfintei Scripturi și al transmiterii ei pe cale orală. Pe de altă parte, printr-un *Evangheliar* slavon „copiat la 1405 de Nicodim de la Tismana" (p. 512, col. 2) textul biblic nu putea „pătrunde" în literatura română (care încă nu exista la data respectivă!), cum spun dnii C.M. și R.V., ci, cel mult, în cultura medievală a românilor.

Despre *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei (Uniev, 1673) autorii articolului ne informează că nu a fost „canonizată niciodată" (p. 514, col. 2), ca și cum în Biserica românească ar fi fost instituit cândva și ar funcționa un sistem sau un mecanism de „canonizare" a textelor, altul decât uzul și acceptarea lor tacită în biserici, întărită prin tipărirea și difuzarea cu binecuvântarea ierarhului locului. Mărturisesc de asemenea că, fie și în contextul ei mai larg, fraza „traducerile ulterioare ale Bibliei, în afară de necesarul proces de actualizare lingvistică, au marcat și o accentuată deliteraturizare" (p. 515, col. 1) rămâne pentru mine fără o referință clară, întrucât nu reușesc să pricep ce vor să spună autorii prin termenul *deliteraturizare*. Dacă au avut cumva

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

în gând ideea că, treptat, versiunile biblice românești ar fi pierdut caracterul „literar“ (i.e. „estetic“), atunci afirmația este inexactă, întrucât, dimpotrivă, „evoluția“ a fost de la strictul literalism inițial către mai multă claritate și expresivitate literară (cu apogeul atins în versiunea Radu-Galaction din 1938). Dacă s-au gândit însă la emergența principiului traducerii interpretativ-semantice („sensus de senso“) în dauna transpunerii literale („verbum a verbo“), atunci aserțiunea este adevărată, numai că termenul *deliteraturizare* înseamnă orice altceva, numai „renunțare la literalism“ nu!

Ce s-ar putea înțelege prin formularea „primele manifestări *scriptice* ale limbii române“ (p. 513, col. 1) se descifrează din context; este vorba, vor să spună autorii, de manifestări *scripturale*, căci, în româna contemporană, *scriptic* înseamnă cu totul altceva! De altfel, la p. 515, col. 1, cuvântul *scriptural* apare întrebuințat corect („textul scriptural“). În schimb, cu totul absconsă rămâne pentru cititor, oricât de binevoitor ar fi acesta, afirmația că „stabilirea unor cronologii exacte“ pentru copiile manuscrise ale primelor traduceri românești biblice este dificilă, „din cauza unor erori de copiere a colofoanelor criptate“ (p. 513, col. 1). Or, în afară de o controversată siglă chirilică existentă pe manuscrisul *Psaltirii Scheiene*, toate celelalte versiuni manuscrise ale *Psaltirii* sau *Apostolului* din sec. al XVI-lea (*Psaltirea Voronețeană, Psaltirea Hurmuzachi, Codicele Voronețean, Apostolul popii Bratul, Codex Sturdzanus*) nu conțin nici un „colofon“, fie el criptat sau nu!

Prin discuția asupra așa-numitelor „texte rotacizante“, trecem acum la o altă categorie de inadvertențe, cele care dovedesc, din păcate, lipsă de informație filologică la zi și care conduc, implicit, la reafirmarea și perpetuarea unor ipoteze depășite și de nesusținut. Problema datării, localizării și mai ales a explicării cauzelor și a condițiilor istorice, culturale și confesionale în care au fost elaborate primele traduceri cu conținut biblic în limba română („manuscrisele rotacizante“) a reprezentat o veritabilă „chestiune homerică“

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

a filologiei românești, care a produs o amplă literatură și multiple controverse. Din marea varietate de ipoteze și „teorii“ emise de mai bine de un secol în filologia românească, dnii C.M. și R.V. menționează doar „influența catolică, influența reformată și cea husită“ (p. 513, col. 1) și se declară, cu rezerve, e drept, adepți ai „teoriei husite“, susținută inițial de N. Iorga și acceptată ulterior de alți istorici și filologi, între care G. Ivănescu și I.A. Candrea (care a și renunțat ulterior la ea!). Or, grație în special cercetărilor efectuate în ultima jumătate de secol de către filologii I. Gheție și Al. Mareș, „misterele“ începutului scrisului literar românesc sunt, în linii mari, convenabil clarificate. În esență, este vorba despre faptul că manuscrisele rotacizante conservate la BAR sunt cópii efectuate, în a doua parte a sec. al XVI-lea, în zona dialectală nordică a spațiului daco-român (cel mai probabil Maramureș sau Moldova de nord), probabil după traducerile originale ale unor anonimi din regiunea Banat–Hunedoara. După cum atestă documente scrise indirecte, precum și alte monumente literare din epocă, intensa acțiune prozelitistă a calvinismului, sprijinită succesiv de câțiva dintre principii maghiari ai Ardealului, s-a soldat în secolele al XVI-lea–al XVII-lea cu oarecare succes printre românii din Banat și Hunedoara; timp de câteva generații, în centre precum Lugoj, Caransebeș, Orăștie, Deva, comunități de români relativ compacte au profesat calvinismul. Dată fiind importanța capitală acordată de calvini transpunerii în „limba poporului“ a mesajului scriptural și pe baza unui „strat lingvistic“ bănățean-hunedorean din infrastructura lingvistică a textelor conservate, apare cum nu se poate mai legitimă concluzia că traducătorii români ai primelor texte cu conținut biblic trebuie căutați în sânul acestor calvinizanți români din Banat–Hunedoara. Dar despre contribuțiile în materie ale reputaților cercetători bucureșteni menționați mai sus, autorii articolului din *Dicționarul general al literaturii române* par să nu fi aflat nimic!

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

În același climat calvinizant a fost alcătuită și tipărită *Palia de la Orăștie* (1581–1582), monument important al vechii culturi românești, volum care conține traducerea românească integrală a primelor două cărți biblice, „Bitia" (Geneza) și „Ishodul" (Exodul). Originalul (nemărturisit!) al traducerii a fost *Pentateuhul* în limba maghiară (și nu „o *Biblie* în limba maghiară", cum spun, neglijent, dnii C.M. și R.V., p. 513, col. 2), tipărit în 1551 la Cluj de cunoscutul cărturar Heltai Gáspár, un izvor secundar fiind și Vulgata latinească. Beneficiind de excelenta ediție critică a Viorică Pamfil (1966), textul *Paliei* este binecunoscut specialiștilor în vechea română literară și ilustrează cazul, relativ rar în secolul al XVI-lea românesc, în care ampla „predoslovie" ne oferă informații detaliate și precise privitoare la persoanele implicate și la scopurile tipăriturii respective. Pentru justificarea aprecierilor pe care urmează să le formulez la adresa „metodei" dlor C.M. și R.V., dar și pentru frumusețea în sine a textului, îmi permit citarea unor secvențe mai ample din „predoslovie" (după ediția Pamfil, pp. 10–11):

> „Cu mila lui Domnedzeu și cu ajutoriul Fiiului și cu săvîrșitul Duhului sfînt, eu, Tordaș Mihaiu, ales piscopul românilor în Ardeal și cu Herce Ștefan, propoveduitoriul evangheliei lu Hristos în orașul Căvăran Sebeșului, Zacan Efrem, dascălul de dăscălie a Sebeșului și cu Peștișel Moisi, propoveduitorul evangheliei în orașul Logojului, și cu Achirie, potropopul varmigiei Henedoriei, ținum într-una pentru jelanie scripturеei sfinte, că vădzum cum toate limbile au și înfluresc întru cuvintele slăvite a lui Domnedzeu, numai noi, românii, pre limbă nu avem. Pentru aceaia cu mare muncă scoasem den limbă jidovească și grecească și sîrbească pre limbă românească 5 cărți ale lui Moisi prorocul (…) și le dăruim voo, fraților rumâni (…). Den mila lu Domnedzeu în dzilele lu Batăr Jigmon, voivodă Ardealului, dăruim (…) ceaste două dentîiu: Bitie și Ishodul. Celui domn de steag și vestit viteaz Gesti Freanți, alesu hotnogiu Ardealului și Țărîei Ungurești, lăcuitoriu în Deva, cum aceste doo cărți să fie pîrgă (…). Gesti

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

> Freanți fu cu tot agiutoriul și le-au scris în cheltuială multă și cu alți oameni buni încă lîngă sine și le-au dăruit voo, frați românilor, pentru aceaia rugați pre Domnedzeu prentru Mărie lui. (…) Den mila lui Domnedzeu eu, Șerban diiacu, meșterul mare a tiparelor, și cu Marien diiac, dîndu în mîna noastră ceaste cărți, cetind și ne plăcură și le-am scris voo, fraților români, și le cetiți (…). Porojdestva Hristovo, 1582. În cetate în Orăștie."

Așadar, ce aflăm din respectiva „predoslovie"? Locul exact al tipăririi, data exactă și numele principelui Ardealului (Sigismund Báthory), numele „sponsorului principal" (Geszthy Ferenc, guvernatorul militar al Ardealului), numele episcopului român calvin (Mihai Tordași), dar și, important pentru istoria culturii românești, numele celor patru cărturari români care au lucrat efectiv la traducere (Herce Ștefan, Zacan Efrem, Peștișel Moisi și Achirie), împreună cu definirea exactă a funcției lor de profesor, predicatori calvini și, respectiv, protopop, ca și a localităților de unde vin. Mai aflăm de asemenea numele tipografilor, Șerban, fiul diaconului Coresi, și un anume Marien diac. Pentru interpretarea corectă a acestor detalii nu avem decât să consultăm oricare din istoriile literaturii române vechi, nu mai departe, de exemplu, pe cea a lui N. Cartojan (ed. din 1980, pp. 108–111).

În loc de aceste informații clare și la îndemâna oricui, în paragraful dedicat de dnii C.M. și R.V. *Paliei* (p. 513, col. 2), cititorul de bună credință întâmpină o serie de omisiuni (numele traducătorilor!) și erori, între care cea mai de neînțeles este atribuirea *întregii* întreprinderi celui care a fost doar tipograf (Șerban, fiul lui Coresi) și… unui inexistent „Matei Grămaticul" (sic!). Renunț la a mai intra în detalii, cititorul interesat putând el însuși să compare enunțurile din *Dicționarul general* cu informațiile cuprinse în amplul citat pe care l-am dat mai sus. Ceea ce mi se pare ciudat este să constat că o similară lipsă de informație filologică prezintă și referirile la *Palie* din „Precuvântarea"

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

semnată de ÎPS Teoctist la „ediția jubiliară“ a Bibliei (versiunea „Anania“, 2001, p. 5), unde impozanta tipăritură de la 1582 este atribuită… diaconului Coresi!

Paragrafele (pp. 514–515) dedicate de dnii C.M. și R.V. Bibliei de la București (1688) conțin și ele lacune de informație și aprecieri eronate nepermise într-un dicționar. Deși citate în bibliografia finală de la articolul despre Biblia de la Blaj (1795), lucrările lui V. Cândea și Al. Andriescu, cercetători care au adus, alături de N.A. Ursu, contribuții filologice importante la clarificarea complicatei istorii a Bibliei de la București, nu par să fi fost realmente luate în seamă. Rezum, foarte succint, etapele acestui proces. Pe când era agent diplomatic al domnului Moldovei la Istanbul (1661–1664), tânărul cărturar Milescu a efectuat o traducere integrală a Vechiului Testament, având ca „izvod“ principal textul grecesc al Septuagintei, în ediția tipărită de protestanți la Frankfurt am Main în 1597 și reputată în epocă drept cea mai bună. În condiții neelucidate pe deplin, textul lui Nicolae Milescu a fost supus unei revizii de un moldovean (probabil Dosoftei, după N.A. Ursu), de aici rezultând textul păstrat în Ms. 45 de la Filiala din Cluj a BAR. Acest text a servit ca sursă de inspirație și control pentru alcătuitorul (și el anonim; probabil, după N.A. Ursu, Daniil Panoneanul) unei alte versiuni integrale a VT, conservată și ea, și anume în Ms. 4389 de la BAR. Grupul de cărturari de la București, coordonat de frații Șerban și Radu Greceanu, cărora voievodul Șerban Cantacuzino le-a cerut în 1688 să tipărească Biblia în întregime, au luat ca bază textul din Ms. 45, pe care l-au supus unei sumare revizii înainte de tipărire. Avem deci, din secolul al XVII-lea, trei versiuni ale VT, diferite, dar înrudite textual (Ms. 45, Ms. 4389 și textul tipărit la 1688). Acestea sunt faptele, pe care oricine le poate verifica prin compararea celor trei vechi versiuni biblice menționate, publicate pe coloane paralele în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum* (Iași, vol. I–V, 1988–1997; vol. XI, 2003; coord.: Al. Andriescu, V. Arvinte, P. Miron).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

În dicționarul la care ne referim, citim în schimb următoarele: „Soarta dramatică a textelor vechi face ca nici una dintre încercările lui Nicolae Milescu în direcția transpunerii Bibliei în românește să nu ajungă la noi [fals: avem textul lui, revizuit, în Ms. 45!], deși numeroase izvoare ne informează că acesta a tipărit la Frankfurt traducerea integrală a Vechiului Testament, ba mai mult decât atât, că, aflat la Constantinopol ca agent diplomatic, tălmăcise integral Biblia. Manuscrisul său, se presupune, va fi stat la temelia Bibliei de la București" (p. 514, col. 2). Care ar fi acele „numeroase izvoare" nu ni se spune, dar, dacă ar fi adevărată, afirmația că Milescu a tipărit traducerea Vechiului Testament la Frankfurt ar schimba radical peisajul literaturii române vechi. Nu este însă decât o enormitate, scăpată probabil din ignoranță sau din goana condeiului! Mai citim în continuare că *Biblia* de la București este „considerată de specialiști drept una dintre cele mai bune traduceri din lume" și că „apariția ei coincide cu maturizarea limbii române", afirmații generale lipsite de o bază reală. Ca unul care mă ocup de peste douăzeci de ani cu această problematică, știu că specialiștii sunt de cu totul altă părere, și anume că, în ciuda enormei sale importanțe culturale și a statutului său simbolic de excepție, textul de la 1688 este în fapt o traducere minată de literalitate, cu ample pasaje ilizibile. De asemenea, din punct de vedere strict lingvistic, avem de-a face în Biblia de la București cu un amestec de norme lingvistice moldovenești și muntenești, fapt care golește de conținut orice presupus aport decisiv la „maturizarea" limbii române (literare). Este însă adevărat că, așa cum spun și autorii articolului, Biblia de la București a constituit textul de referință al tradiției biblice românești, punctul de pornire pentru succesivele revizuiri, începând cu cea mai radicală și mai importantă, cea efectuată de Samuil Micu la 1795.

Ajuns în acest punct, confirm ideea, poate nu îndeajuns subliniată de autori, că Biblia de la Blaj (1795) este, de fapt,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„mama“ Bibliilor românești moderne, reeditările din secolul al XIX-lea (ediția de la Sankt Petersburg, 1819; ediția Filotei, Buzău, 1854–1856; ediția Șaguna, Sibiu, 1856–1858) nefiind decât reeditări, cu sumare adaptări, ale versiunii lui Samuil Micu. Mai mult încă, „versiunea sinodală“ de la 1914 (din care derivă toate Bibliile autorizate de BOR) reprezintă și ea o revizuire, e drept, radicală, dar revizuire, a textului ieșit de sub pana ilustrului ardelean.

Sunt și eu, asemenea dlor C.M. și R.V., un admirator al harnicilor și devotaților reprezentanți ai Școlii Ardelene, cărora le datorăm configurarea identității noastre culturale moderne („Școala Ardeleană… a așezat temelia culturii și conștiinței naționale moderne“, p. 515, col. 1). Pornirile antifanariote (implicit antigrecești) și fobia față de slavonismul ambiant al vechii culturi românești ale unor Samuil Micu, Petru Maior, Gheorghe Șincai și ale urmașilor lor din secolul al XIX-lea (Timotei Cipariu, A.T. Laurian ș.a.) se explică și se justifică în contextul epocii, al luptei lor pentru emancipare culturală și națională, precum și prin logica prooccidentală, latinizantă și purist-etimologizantă a discursului lor militant. A susține și astăzi astfel de poziții subiectiv-depreciative față de alte etape sau momente din istoria culturii românești mi se pare însă anacronic și contraproductiv. Din această cauză, nu cred că a vorbi în continuare despre „deformări reformate“ prezente în unele texte vechi românești (p. 513, col. 2), despre „scrierile (…) copleșite de grecismul susținut de domnii fanarioți“ (p. 515, col. 1) sau despre „caftanul greoi și învechit al slavonismului“ în opoziție cu „eleganța rezonanțelor (…) originale, latine“ (p. 515, col. 2) este cel mai științific fel de a vedea lucrurile. De altfel, astfel de aprecieri subiective nici nu și-ar avea locul într-un dicționar, în care cititorul avizat caută informații obiective și clar exprimate, iar nu aprecieri mai mult sau mai puțin „lirice“.

În fine, înainte de a încheia, mai am de făcut două observații.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Că autorii articolului dau credit total legendei despre „cei șaptezeci“ de cărturari evrei din Antichitate care au alcătuit Septuaginta (legendă transmisă de așa-numita *Scrisoare a lui Pseudo-Aristeas*), ignorând criticile exegezei moderne privitoare la veridicitatea istorică a acestor relatări, este o opțiune a dlor pe care nu o comentez. Dar a vorbi (p. 510, col. 2) despre „influenții supuși“ evrei ai regelui elenistic egiptean Ptolemeu al II-lea Filadelful (285–246 î.d.Hr.) este deja prea mult, cunoscute fiind statutul de „asediat“ al neamului lui Israel în oicumena grecească și marile dificultăți de „aculturalizare“ și de adaptare la universalismul politeist elenistic pe care le întâmpinau evreii monoteiști inclusiv în Egipt, chiar dacă aici mai puțin decât în Palestina stăpânită, în epocă, de Seleucizi.

Referința la „pleiada de scriitori patristici străromâni“ (p. 512, col. 2) pentru a sugera o ipotetică circulație printre români, în perioada timpuriu-medievală, a Vulgatei și a Septuagintei indică faptul că autorii articolului pe care îl recenzez împărtășesc „credința“ ridicolă a acelora care socotesc că autori latini importanți din patristica secolului al IV-lea, precum Dionisie Exiguus sau Niceta de Remesiana, ar fi… străromâni. După cum am scris cu altă ocazie (MUNTEANU, ÎMP.), a califica drept „străromâni“ scriitori de limbă latină care au trăit cu secole bune înainte ca poporul român să se fi născut, pe baza simplului fapt că sunt originari sau au activat în cetăți romane din cele două Moesii, Panonia sau Dardania (unde urma să apară, dar peste secole bune, poporul român!), este la fel de amuzant ca a vorbi despre Sf. Augustin, episcop de Hippona (azi Annaba, în Algeria), ca despre un scriitor… „străalgerian“, despre Grigorie din Tours ca despre un scriitor… „străfrancez“ sau despre Isidor din Sevilla ca despre un autor… „străspaniol“.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

În loc de concluzii

Frecventarea timp de mulți ani la rând, într-o perspectivă comparativă, a textelor creștine fundamentale mi-a format convingerea că ponderea Bibliei, în primul rând, dar și a întregului corpus de texte creștine, ca surse și ca model pentru inovații semantice și lexicale, este mult mai importantă în istoria limbii române decât se poate aprecia la prima vedere. Deși investigațiile mele au fost, prin forța împrejurărilor, limitate și parțiale, am putut totuși identifica și circumscrie sute de structuri semantico-lexicale (sensuri, lexeme, expresii și sintagme) a căror origine primară este textul biblic. Doar o parte din ele au fost invocate și discutate aici. La acestea s-ar putea adăuga mai multe alte structuri semantice de transfer care interesează semantica gramaticală a verbului (regimul verbal), spectrul semantic–funcțional al prepozițiilor și conjuncțiilor sau regimul cazual al multor substantive. Am lăsat deoparte aceste aspecte pe care în proiectul inițial al acestei lucrări le avusesem în vedere, limitându-mi expunerea de față exclusiv la problemele de semantică lexicală, și anume, mai concret, la structuri lexicale de transfer care se pot include în ceea ce am numit vocabularul intelectual fundamental al limbii române, adică nucleul semantic-lexical al oricărei activități intelectuale minimale. Dar cantitatea de structuri lexicale de transfer de sorginte biblică este mult mai mare; pe lângă elementele aparținând lexicului intelectual primar, se mai pot distinge încă două clase, și anume: unități semantico-lexicale de transfer aparținând lexicului comun al limbii române (care au pătruns

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

inclusiv în vorbirea populară) și unități semantico-lexicale care alcătuiesc o parte importantă a terminologiei teologice și filozofice.

Materialul pe care l-am adunat (aproximativ 200 000 de fișe de citat și alte câteva mii de fișe de semnalare), ca și experiența dobândită pe parcursul acestei cercetări intenționez să le fructific în redactarea unui dicționar al echivalențelor greco-române, conceput în perspectiva semasiologiei istorice și a analizei textuale comparative. Această lucrare lexicografică pe care o proiectez ar urma să aibă ca bază documentară principală cele mai importante traduceri românești ale Bibliei, începând de la *Psaltirile* și fragmentele din Noul Testament cuprinse în textele rotacizante din secolul al XVI-lea și în tipăriturile lui Coresi, continuând cu *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) și Biblia de la București (1688) și până la edițiile biblice integrale din ultimele secole (versiunile lui Samuil Micu, Andrei Șaguna, versiunea sinodală din 1914 etc). Pe lângă acest corpus biblic central, care va fi cercetat exhaustiv și comparat cu originalele grec, slavon și latin, în câmpul de cercetare vor intra, atunci când necesitățile lexicografice o vor reclama, și alte tipuri de texte bisericești, liturgice și teologice. Consider că doar înregistrarea lexicografică a reflexelor de traducere a bogatei terminologii grecești biblice, liturgice și teologice, urmărite monografic și contextual, în traducerile românești care s-au succedat în timp, poate oferi baza pentru interpretări ulterioare, care ne apropie de o imagine mai exactă și mai completă a ceea ce limba română datorează universului semantic creștin și, mai concret, celor mai bine de patru secole de „idiomatizare" a mesajului scriptural în limba română.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Sigle și bibliografie

ABEL = Fritz Abel, *Übersetzungsvergleich und diachronische Linguistik. Vom Nutzen der lateinischen Bibelübersetzungen für die romanische Sprachwissenschaft*, în BAUCH-GAUGER, pp. 3–12.

ALTEVOGT = H. Altevogt, *Der Bildungsbegriff im Wortschatze Ciceros* (Diss.), Münster, 1940.

ANANIA = *Biblia sau Sfânta Scriptură. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod* (...), redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, București, 2001.

ANDRIESCU = Alexandru Andriescu, *Locul **Bibliei de la București** în istoria culturii, literaturii și limbii române literare,* în BIBL. 1688–Doc., I, pp. 7–45.

ANON. CAR. = „Anonimus Caransebesiensis. Dictionarium valachico–latinum" [aprox. 1650]. Publicat de Gr. Crețu în *Tinerimea română*, serie nouă, Tipografia Corpului Didactic, vol. I, fasc. III, pp. 326–380.

ANTIM, ÎNV. BIS. = Antim Ivireanul, „Învățătură bisericească la cele mai trebuincioase și mai de folos pentru învățătura preoților", Târgoviște, 1710, în Antim Ivireanul, *Opere*. Ediție critică și Studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Minerva, București, 1972, pp. 365–382.

ANTONIADIS = Sophie Antoniadis, *Place de la liturgie dans la tradition des lettres grecques*, Leiden, 1939.

APREOTESEI = Cezar Apreotesei, „Unele probleme ale calculului lingvistic", în *Studii și cercetări lingvistice*, XXXI (1980), nr. 4, pp. 349–352.

ARVINTE, CALC. = Vasile Arvinte, „Calcuri lingvistice în cartea Ieșirea" (PO, BB, Ms. 45, Ms. 4389), în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, XXXII (1988–1991), A-lingvistică, pp. 25–28.

ARVINTE, CONTRIB. = Vasile Arvinte, „Contribuții semantice: « viermii cei neadormiți »", în *Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität*, nr. 7 (1988), hrsg. von Paul Miron, Freiburg/München, 1988, pp. 275–298.

BDD-B84 © 2008 Humanitas

Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ARVINTE, ST. LINGV., IES. = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a doua **(Ieșirea)** din **Biblia de la București (1688)**, în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în BIBL. 1688–Doc., II, pp. 1–65.

ARVINTE, ST. LINGV., FAC. = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra primei părți **(Facerea)** din **Biblia de la București (1688)**, în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în BIBL. 1688–Doc., I. pp. 47–121.

ARVINTE, TERM. = Vasile Arvinte, „Din terminologia corpului omenesc: șold, coapsă, pulpă (pe baza ALR)", în *Studii și cercetări lingvistice*, XIV (1963), nr. 4, pp. 439–456.

ASAN = Finuța Asan, *Derivarea cu sufixe și prefixe în **Psaltirea Hurmuzachi***, în SMFC, I, pp. 203–212.

ASAN-CIOBANU = Finuța Asan, Fulvia Ciobanu, *Cuvintele compuse și grupurile sintactice stabile*, în SMFC, IV, pp. 235–252.

BAILLY = A. Bailly, *Dictionnaire grec–français*[11],Paris, s.a.

BALSAZ = L. Balsaz, „Cîteva tipuri de calc", în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Philologia, XXIII (1978), nr. 1, pp. 31–33.

BAUSCH-GAUGER = Karl-Richard Bausch, Hans-Martin Gauger (ed.), *Interlinguistica. Sprachvergleich und Übersetzung. Festschrift zum 60. Geburtstag von Mario Wandruszka,* Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1971.

BĂCESCU, PĂS. = Mihai C. Băcescu, *Păsările în nomenclatura și viața poporului român*, Editura Academiei, București, 1960.

BB = BIBL. 1688.

BECHTOLDT = H. Bechtoldt, „Der französische Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die geistliche und lehrhafte Literatur von ihrer Anfängen bis zum Ende des 12. Jahrhundert", în seria *Romanische Forschungen*, 1953.

BERTOLDI = Vittorio Bertoldi, „Derivazioni per incrocio e per calco", în *Zeitschrift für romanische Philologie*, XLIV (1934), pp. 227–237.

BETZ 1936 = Werner Betz, *Der Einfluß des Lateinischen auf den althochdeutschen Sprachschatz.* 1. *Der Abrogans*, Heidelberg, 1936.

BETZ 1949 = *Deutsch und Lateinisch. Die Lehnbildungen der althochdeutschen Benediktinerregel*, Bonn, 1949.

BIBL. 1688 = *Biblia ádecă Dumnezeiasca Scriptură a ceii Vechi și ale ceii Noao Leage, toate care s-au tălmăcit dupre limba elinească spre înțelegerea limbii rumânești, cu porunca preabunului Domn Ioan Șărban Cantacozino Basarabă Voievod* (…), București, 1688 [ed. modernă: Institutul Biblic și de Misiune al BOR, București, 1988].

BIBL. 1688-MON. = *Biblia de la București (1688)*, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Pars I, *Genesis*, Iași, 1988 (autorii

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Elsa Lüder, Paul Miron, Mircea Roșian, Marietta Ujică); Pars II, *Exodus*, Iași, 1991 (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Corneliu Dimitriu, Elsa Lüder, Paul Miron, Mircea Roșian, Marietta Ujică); Pars III, *Leviticus*, Iași, 1993 (autorii volumului: Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Elsa Lüder, Paul Miron, Eugen Munteanu); Pars IV, *Numeri*, Iași, 1994 (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caprosu, Ion Florea, Elsa Lüder, Paul Miron); Pars V, *Deuteronomium*, Iași, 1997 (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caprosu, Eugenia Dima, Elsa Lüder, Paul Miron, Petru Zugun); Pars VI, *Iosue, Iudicum, Ruth*, Iași, 2004 (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Ileana Campean, Eugenia Dima, Doina Grecu, Gabriela Haja, Gustavo Adolfo Loria Rivel, Elsa Lüder, Paul Miron, Mioara Săcrieru Dragomir, Stela Toma. Consultant științific: N.A. Ursu); Pars XI, *Liber Psalmorum*, Iași, 2001 (autorii volumului: Al. Andriescu, Eugenia Dima, Gustavo Adolfo Loria Rivel, Elsa Lüder, Paul Miron. Consultant științific: N.A. Ursu).

BIBL. 1819 = *Bibliia, ádecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi și a ceii noao, cu chieltuiala Rosienești Soțietăți a Bibliei, în Sanktpeterburg, în tipografia lui Nic. Grecea, în anul 1819, avgust, 15 zile.*

BIBL. 1865–67 = *Sânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament.* Tradusă și publicată de Societatea Biblică Britanică și Străină. Tomul întâi, cuprinzând cele cinci cărți ale lui Moise, Iosua, Judecătorii și Rut, Iași, 1865, Imprimeria Adolf Bermann. Tomul al doilea, cuprinzând Samuel I, Samuel II, Regii I, Regii II, Cronica I, Cronica II, Ezra, Neemia, Ester, Iov și Psalmii, Iași, 1867, Imprimeria H. Goldner.

BIBL. 1873 = *Sânta Scriptură a Vechiului și a Noului Testamentu*. Edițiune nouă revăzută după texturile originale și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate, Pesta, 1873. S-au tipărit prin Victor Hornyánsky.

BIBL. 1874 = *Sănta Scriptură a Vechiului și a Noului Testamentu*. Edițiune nouă, revăzută după tecsturile originale și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate, Iași, 1874.

BIBL. 1911 = *Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. Tipărită cu spesele Societății de Biblii Britanică și Străină, București, Str. Salcâmilor 2, 1911.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

BIBL. 1914 = *Biblia adecă dumnezeeasca Scriptură a legii Vechi și a Celei Nouă, tipărită în zilele majestății sale Carol I* (…). Ediția Sfântului Sinod, București, 1914.

BIBL. 1921 = *Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. Edițiune nouă revizuită după testurile originale și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate, București, 1921.

BIBL. 1936 = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament* (traducători: Nicodim Munteanu, Gala Galaction, Vasile Radu), București, 1936.

BIBL. 1968 = *Biblia sau Sfînta scriptură, tipărită* (…) *cu aprobarea Sfîntului Sinod,* București, 1968.

BIBL. 1990 = *Biblia sau Sfînta Scriptură* (…). Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990.

BIBL. BULG. = *Biblija ili sveštenata pisanie na starija i novija zavetŭ. Vĕrno i točno prevedena otŭ originala*, Bibleisko Družestvo, s.l., s.a.

BIBL. CEH. = *Bible — Písmo svaté starého a nového zákona. Ekumenický překlad*. Ekumenická Rada Církví v ČSR, 1984.

BIBL. CROAT. = *Biblia ili Sveto Zavetu Storoga i Novoga Zavjata, preveo Stari Zavjet Djuro Dančič, Novi Zavjet preveo Vuk Stef. Karadžiæ*, Zagreb, 1971.

BIBL. ENGL.[1] = *The Holy Bible* (...), revised version, 1881.

BIBL. ENGL.[2] = *The Holy Bible containing The Old and New Testament. Revised Standard Version, translated from the original languages, being the version set forth A.D. 1610* (...) *and revised A.D. 1946–1953*, Oxford University Press, 1971.

BIBL. ENGL.[3] = *The Holy Scriptures* (...). *A new translation from the original languages by J.N. Darby*, Oxford University Press, 1949.

BIBL. ENGL.[4] = *The Gospel translated into Modern English by J.B. Phillips*, s.l., s.a.

BIBL. ENGL.[5] = *The Holy Bible, containing the Old and New Testaments*, authorized version (...), edited by Rev. C.I. Scofield, D. D., Oxford University Press, 1917.

BIBL. ENGL.[6] = *The New English Bible with the apocrypha*, Oxford University Press, 1970.

BIBL. ENGL.[7] = *The living Bible paraphrased*, s.l., 1971.

BIBL. ENGL.[8] = *The Amplified Bible*, s.l., 1987.

BIBL. ENGL.[9] = *The Holy Bible. The Berkeley Version in Modern English* (...), Zondervan Publishing House, Michigan, 1959.

BIBL. FR.[1] = *La Bible (...) par Louis Sequard*, s.l., 1971.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

BIBL. FR.[2] = *La sainte Bible (...). Nouvelle édition compacte*, s.l., 1975.

BIBL. HEBR./BH = *Biblia Hebraica Stuttgartensia, quae antea cooperantibus A. Alt, O. Eißfeldt, P. Kahle ediderat R. Kittel. Editio funditus renovata* (...) *ediderunt K. Elliger et W. Rudolph. Textum Masoreticum curavit H.P. Rüger, Masoram elaboravit G.E. Weil,* Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1977.

BIBL. JER. = *La Bible de Jérusalem*, traduite en français sous la direction de l'École biblique de Jérusalem. Nouvelle édition revue et corrigée, Les Éditions du Cerf, 1998.

BIBL. MAGH.[1] = *Biblia, istennek az Ószövetségben és Újszövetségben, adott kijelentése* (...), Budapest, 1975.

BIBL. MAGH.[2] = *Szent Biblia azaz: Istennek ó és új Testamentomában, foglaltatott egész Szent Irás, magyar nyelvre fordította Károli Gáspár*, Essex, 1988.

BIBL. NGR. = *Τα῾Ιερα γραμματα*, *μεταφρασθεντα῾εκ των θειων ᾽αρχετυπων*, Atena, s.a.

BIBL. RUS. = *Biblija, knigi Sveašennogo Pisanija Vetchogo i Novogo Zaveta. Kanoničeskije*, Moskva, 1968.

BIBL. SPAN. = *La Santa Biblia, Antiguo y Nuevo Testamento. Antigua versión de Casiodoro de Reina (1569), revisada par Cipriano de Valera (1602), Otras revisiones: 1862, 1909 y 1960. Revision de 1960*, Madrid, 1986.

BIBL. UCR. = *Bibliia, abo knigi sveatogo pisima storogo i novogo zapovitu, iz movi davnoevreisikoi i grecikoi na ukrainsiku doslivno nanovo perekladena*, s.l., s.a.

BIRNBAUM = H. Birnbaum, „Zur Aussonderung der syntaktischen Gräzismen im Altkirchenslawischen. Einige methodische Bemerkungen", în *Scandoslavica*, Stockholm, IV (1958), pp. 239–257.

BLASS-DEBRUNNER = Fr. Blass, A. Debrunner, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*[14], Göttingen, 1975.

BOLOCAN, DICŢ. = Gh. Bolocan, *Dicţionar bulgar–român*, Bucureşti, 1972.

BONNET = M. Bonnet, *Le latin de Grégoire de Tours*, Paris, 1890.

BOYSEN = L. Boysen, *Über den Begriff „preu" im Französischen (**preu, prou, prouesse, prud'homme, prud'hommie, prude, pruderie**)*, (Diss.), Münster, 1941.

BRUCE = R.F. Bruce, „La littérature de sagesse de l'Ancien Testament", în vol. D. Guthrie *et alii* (ed.), *Nouveau commentaire biblique*, Saint Legier, 1978, pp. 51–54.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

BRUNOT = Ferdinand Brunot, *Histoire de la langue française, des origines à nos jours*. Préface de la nouvelle édition par Gerald Antoine, tome I, *De l'époque latine à la Renaissance*, Paris, 1966; tome II, *Le XVIe siècle*, Bibliographie et Notes complémentaires établies par Hélène Nais, Paris, 1967.

BRV = I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche, 1508–1830*, București, vol. I, 1903, vol. II, 1910, vol. III, 1912–1936, vol. IV, 1944.

BUCOAVNA 1699 = *Bucoavnă, ce are în sine deprinderea învățăturii copiilor la carte* (...), Bălgrad, 1699. Ediție critică tipărită din inițiativa și cu binecuvântarea P.S. Emilian, episcop al Albei Iulia [colaboratori: Teodor Bodogae, Dumitra Călugăr, Mihai German, Anton Goția, Eva Mârza, Iacob Mârza], Alba-Iulia, 1989.

BURIDANT = Claude Buridant, „Translatio Mediaevalis", în *Travaux de linguistique et de littérature*, Strasbourg, XXI (1983), nr. 1, pp. 92–104.

CADE = I.A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționar enciclopedic ilustrat* Cartea Românească, București, 1931.

CÂNDEA = Virgil Cândea, „Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română", în vol. Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Dacia, Cluj-Napoca, 1979, pp. 79–224.

CANDREA-DENSUȘIANU = I.A. Candrea, Ov. Densușianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București, 1914.

CANTEMIR, DIV. = *Divanul sau Gîlceava înțeleptului cu lumea (...), prin truda și de osteneală iubirea lui Ion Dimitrie Constantin-Voievod* (...), Iași, 1698, în Dimitrie Cantemir, *Opere complete*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și comentarii de Virgil Cândea, text grecesc de Maria Marinescu-Himu, Editura Academiei, București, 1984.

CARAGAȚĂ = Giorgio Caragață, *Considerazioni sulla lingua romena religiosa et letteraria del seicento*, în „VIII Congresso Internazionale di Studi Romanzi (Firenze, 3–8 Aprilie 1956). Atti", vol. II, parte prima, pp. 97–102.

CARTOJAN = N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*. Postfață și bibliografii finale de Dan Simonescu, prefață de Dan Zamfirescu, Minerva, București, 1980.

CAT. MAN. ROM. = Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, vol. I, 1978, vol. II, 1983, vol. III, 1987, vol. IV, 1992.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

CATEH. ORT.[1] = *Catehismul creștinului ortodox*, de Irineu, Mitropolitul Moldovei și Sucevei. Ediție nouă, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1990.

CATEH. ORT.[2] = *Catehism creștin ortodox*, tipărit cu binecuvîntarea preafericitului părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990.

CAVENAILE = Robert Cavenaile, „Quelques aspects de l'apport du grec au latin d'Egypte", în *Aegyptus*, XXXII (1952), pp. 191–203.

CHANTRAINE = Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots* (nouveau tirage), Paris, 1983.

CHASSANG = A. Chassang, *Grammaire grecque d'après la méthode comparative et historique*[8], revue et modifiée par P. Clairin, Paris, s.a.

CHREST. ROM. = Moses Gaster, *Chrestomație română. Texte, tipărite și manuscrise (sec. XVI–XIX), dialectale și populare* (...), vol. I–II, Leipzig–București, 1981.

CIBULKA = Josef Cibulka, *ἐπιούσιος — naso*^{n}*štĭnnyi-quotidianus-vezdejší*, în *Slavia*, 25 (1956), pp. 406 și urm.

CIOBANU = Fulvia Ciobanu, „Formații cărturărești în compunerea românească", în vol. *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1958, pp. 161–167.

CIOBANU., IST. = Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi.* Ediție îngrijită, note și prefață de Dan Horia Mazilu, Editura Eminescu, București, 1989.

CIORĂNESCU = Alejandro Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, La Laguna, 1958 [ed. rom.: Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, Saeculum, București, 2001].

CIPARIU, O. = Timotei Cipariu, *Opere*. I, Ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, introducere de Gavril Istrate, Editura Academiei, București, 1987. II, Ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, introducere de Mioara Avram, Editura Academiei, București, 1992.

CM = *Cronicari munteni*. Ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, vol. I–II. Editura pentru Literatură, București, 1961.

COD. VOR. = *Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Minerva, București, 1981.

CONCORD. = *A Concordance of the Septuagint,* compiled by George Morrish, giving various readings from codices vaticanus, alexandrinus, sinaiticus, and ephraemi; with an appendix of words from Origen's hexapla etc. (…), Zondervan Publishing House, Michigan, 1978.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

CORESI, CAZ. 1581 = *Coresi,* ***Carte cu învățătură,*** *1581*, publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, vol. I, *Textul*, București, 1914.

CORESI, LITURG. = *Coresi,* ***Liturghierul***. Text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mareș, Editura Academiei, București, 1969.

CORESI, PSALT. = *Coresi,* ***Psaltirea***, 1570, în CORESI, PS. SL.-ROM.

CORESI, PSALT. SL.-ROM. = *Coresi,* ***Psaltirea*** *slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*. Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, Editura Academiei, București, 1976.

CORESI, TETRAEVANG. = ***Tetraevanghelul*** *tipărit de Coresi, Brașov, 1560–1561, comparat cu* ***Evangheliarul*** *lui Radu de la Mănicești*. Ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, București, 1963.

CORN. = *Biblia sau Sfînta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, București, Societatea Biblică pentru Răspîndirea Bibliei în Anglia și Străinătate, 1926 [trad. de D. Cornilescu, nemenționat].

CORN. 1989 = *Biblia sau Sfînta Scriptură. Vechiul și Noul Testament*, Societatea Biblică Britanică, 1989 [revizuire a versiunii Cornilescu].

COSERIU, CHAMPS = „Vers une typologie des champs lexicaux", în *Cahiers de lexicologie*, XXVII (1975), nr. 2, pp. 31–35.

COSERIU, COMP. = Eugenio Coseriu, „Linguistic Competence: What is it Really ?", în *The Modern Language Review*, October 1985, Volume 80, part 4, pp. XXV–XXXV.

COSERIU, INTERF. = Eugenio Coseriu, „Sprachliche Interferenz bei Hochgebildeten", în vol. *Festschrift für Werner Betz*, Tübingen, s.a., pp. 78–100 (extras).

COSERIU, LB. ROM. = Eugen Coseriu, *Limba română în fața Occidentului*, *de la Gebrardus la Hervás. Contribuții la cunoașterea limbii române în Europa Occidentală*, în românește de Andrei A. Avram, Dacia, Cluj-Napoca, 1994.

COSERIU, PR. SEM. = Eugenio Coseriu, „Les procédés sémantiques dans la formation des mots", în *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 35 (1981), Geneva, 1982, pp. 3–16.

COSERIU, SEMANT. = „Pour une sémantique diachronique structurelle", în *Travaux de linguistique et de littérature*, Strasbourg, 2 (1964), pp. 139–186.

COSERIU, SOLID. = Eugenio Coseriu, „Lexikalische Solidaritäten", în *Poetica*, I (1967), pp. 293–303.

COSERIU, STRUCT. LEXEM. = Eugenio Coseriu, „Les structures lexématiques", în vol. W.T. Elwert (edit.), *Probleme der Semantik*, Wiesbaden., 1968, pp. 3–16.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

COSERIU, TEORIA = Eugenio Coseriu, *Teoría del linguaggio e linguistica generale. Sette studi*, Introduzione di Rafaele Simone, Laterza, Bari, 1971.

COSERIU, TRAD. = Eugenio Coseriu, „Lo erróneo y lo acertado en la teoría de la traduccíon", în vol. Eugenio Coseriu, *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Editorial Gredos, Madrid, 1977, pp. 215–239.

COSTIN, O. = Miron Costin, *Opere.* Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958.

CUEDET = Georges Cuedet, „Cicéron et Saint Jérôme traducteurs", în *Revue des études latines*, XI (1933), pp. 380–400.

CURTIUS = Ernst Robert Curtius, *Literatura europeană și Evul Mediu latin*. În românește de Adolf Armbruster, cu o introducere de Alexandru Duțu, Univers, București, 1970.

DA = *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I, *A-B*, București, 1913; tomul I, partea a II-a, *C*, București, 1940; tomul I, partea a III-a, *D–De*, București, 1949; tomul II, partea I, *F–I*, București, 1934; tomul II, partea a II-a, *J–Lacustru*, București, 1937, *Ladă-Lepădа*, București, 1940, *Lepădа–Lojniță*, București, 1940.

DAUZAT = Albert Dauzat, *Dictionnaire étymologique de la langue française*[4], Paris, 1938.

DEANOVIČ = Mirko Deanovič, „Osservazioni sulle origini dei calchi linguistici", în *Archivium Romanicum*, XVIII (1934), pp. 120–142.

DEBRUNNER = A. Debrunner, „Griechische Bedeutungslehnwörter im Latein", în vol. *Festschrift F.C. Andreas*, Leipzig, 1916, pp. 16–21.

DENSUȘIANU = Ovid Densușianu, „Limba română în secolul al XVII-lea", în Ovid Densușianu, *Opere*, VII. Ediție critică și comentarii de Valeriu Rusu, București, 1977.

DENSUȘIANU, ILR = Ovid Densușianu, *Istoria limbii române*, Ediție îngrijită și traducere în limba română de J. Byck, vol. I, *Originile*, vol. II, *Secolul al XVI-lea*, Editura Științifică, București, 1961.

DEROY = Louis Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956.

DEVOTO = Giacomo Devoto, *Il linguaggio d'Italia. Storia e strutture linguistiche italiane dalla preistoria ai nostri giorni*, Milano, 1974.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Academiei, București, 1984.

DICȚ. N. T. = Ioan Mircea, *Dicționar al Noului Testament*, București, 1984.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

DIMITRAKOS = Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, *ΜΕΓΑ ΛΕΞΙΚΟΝ ΟΛΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ, ΔΗΜΟΤΙΚΗ, ΚΑΘΑΡΕΥΟΥΣΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ, ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΑ, ΑΡΧΑΙΑ,* vol. I–XV, Αθήναι, 1964.

DIMITRIU = C. Dimitriu, „Discontinuitatea în Biblia de la București", în *Limba română*, XXXIV, 1985, nr. 4, pp. 395–400.

DLR = *Dicționarul limbii române* (Serie nouă), București, 1965 și urm. (au apărut tomurile corespunzătoare literelor *M, N, O, P, R, S, Ș, T, U, V, X, Y, Z*).

DLRLV = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.

DNNT = Colin Brown (ed.), *The New International Dictionary of New Testament Theology*[2], translated, with additions and revisions, from *German Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament*, edited by Lothar Coenen, Erich Beyreuter and Hans Bietenhard, vol. I, *A–F*, vol. II, *G–Pre*, vol. III, *Pri–Z*, vol. IV, *Indexes*, Zondervan, Michigan, 1986.

DORNSEIFF = Franz Dornseiff, „ἐπιούσιος im Vaterunser", în vol. Franz Dornseiff, *Sprache und Sprechender*, hrsg. von Jurgen Werner, Leipzig, 1964, pp. 248–255 [articol apărat inițial în *Glotta*, 35 (1956), pp. 145–149].

DORNSEIFF, K.G. = Franz Dornseiff, „Kurze geschichtliche Übersicht über die Einfuhr griechischer Wörter", în vol. citat *supra*, pp. 312–317.

DOSOFTEI, AFROD. = Dan Simonescu, *Legenda lui Afrodițian Persul*. studiu și text, București, 1942.

DOSOFTEI, LITURG. = *Dosoftei,* ***Dumnedzăisca Liturghie****, 1679.* Ediție critică de N.A. Ursu, Iași, 1980.

DOSOFTEI, O. = Dosoftei, *Opere*, I, *Versuri*. Ediție critică de N.A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, Minerva, 1978.

DOSOFTEI, PAR. = Dosoftei, *Parimiile preste an*, Iași, 1683.

DOSOFTEI, PROLOG. = Dosoftei, *Prologul tragediei Erofili*, în DOSOFTEI, O., pp. 377–380.

DOSOFTEI, PS. SL.-ROM. = Dosoftei, *Psaltirea de-nțăles* (…), Iași, 1680.

DOSOFTEI, PS. VERS. = Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, 1673. Ediție critică N.A. Ursu, cu un cuvânt înainte de Înalt Prea Sfințitul Iustin Moisescu, arhiepiscop al Iașilor și mitropolit al Moldovei și Sucevei, Iași, 1974.

DOSOFTEI, V.S. = *Viața și petrecerea sfinților* (…) *cu poslușeniia a smereniei noastre a lui Dosoftei, Mitropolitul Sucevei* (…), vol. I–IV, Iași, 1682–1687.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

DOUAY = *The Holy Bible, Douay version*. Translated from the Latin Vulgate (Douay, A.D. 1609; Rheims, A.D. 1682), whith a Preface by H.E. the Cardinal Archibishop of Westminster (…), London, Catholic Truth Society, 1963.

EHLERS = K. Ehlers, *„Clerc" und „clergie" im Sprachgebrauch des mittelalterlichen Frankreich. Eine Abhandlung über den Begriff des Gelehrten und der Gelehrsamkeit im Frankreich des 11. bis. 14. Jahrhunderts* (Diss.), Marburg, 1940.

ELBERFELD = *Die Heilige Schrift aus dem Grundtext übersetzt* (…), Wuppertal/ Elberfeld, 52. Auflage, 1971.

ELWERT = W.Th. Elwert, „L'emploi des langues étrangères comme procédé stylistique", în *Revue de littérature comparée*, 34 (1960), pp. 409–437.

ERNST = Gerhard Ernst, „Der Übersetzungsvergleich als Hilfsmittel wortgeschichtlichen Forschung. Zum französischen Wortschatz des 17. Jahrhunderts: **advenir/arriver; ancien/âgé, vieux; premièrement/d'abord**", în *Zeitschrift für romanische Philologie*, Band 89, Heft 1/ 3, 1973, pp. 182–195.

EVANG. 1682 = *Sfînta și dumnezăiasca Evanghelie* (…) *s-au tipărit* (…) *ispravnic fiind prea-svințitul kir Theodosie, Mitropolitul țării și exarh laturilor*, București, 1682.

EVANG. 1697 = *Sfînta și dumnezeiasca Evanghelie* (…) *acum a doa oară tipărită și diortosită mai cu multă nevoință, în sfînta mănăstire în Snagov, la anul de la spăsenia lumii 1697, de smeritul întru eromonahi Antim Ivireanul*.

EVANG. 1746 = *Sfînta și dumnezeiasca Evanghelie*, Râmnic, 1746.

EVANG. GR.-ROM. = *Θείον καὶ ἱέρον Εὐαγγέλιον* (…)/*Sfînta și dumnăzăiasca evanghelie elinească și rumânească* (…), *îndireptând cîrma pravoslovii preacinstitul mitropolit Theodosie*, București, 1693.

EVANG. SL.-ROM. = *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu (1551–1553)*. Ediție critică de L. Demény, București, 1971.

EVHOLOGHIU 1834 = *Evhologhiu sau Molitvenic* (...) *tipărit din orânduirea Înalt preasfințitului* (…) *Veniamin Costachi* (…), Iași, 1834.

FR. COUR. = *La Sainte Bible* (…), édition française courante, s.l., s.a.

FILOTEI = *Biblia sau Testamentul Vechi și Nou* (...) *tipărit* (...) *prin binecuvîntarea* (…) *iubitorului de Dumnezeu Episcop al sfintei Episcopii Buzăul, D.D. Filoteiu*, Buzău, 1854.

FOERSTER = W. Foerster, „ἐπιούσιος", în *Theological Dictionary of The New Testament*, Cambridge, II, 1965, pp. 590–599.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

FRANKF. = *Τῆς θείας Γραφῆς Παλαίας Δηλαδὴ καὶ Νέας Διαθήκης ἁπάντα — Divinae Scripturae nempe Veteris ac Novi Testamenti omnia, Graece, a viro doctissimo recognita et emendata, variisque lectionibus aucta et illustra, Frankofurti ad Moenum, apud Andreae Wecheli haeredes*, 1597.

GÁLDI = Ladislas Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapest, 1939.

GEANOKOPLOS = Deno John Geanokoplos, *Interaction of the Bizantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330–1600)*, New Haven/London, 1976.

GESENIUS = *Gesenius Hebrew and Chaldee Lexicon to the Old Testament Scriptures*, translated by Samuel Prideux Tregelles, LL. D., numerically coded to Strong's exhaustive Concordance, with an english Index of more than 12,000 Entries, Baker Book House, Grand Rapids, Michigan, 1986.

GHEȚIE, BAZA = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare,* Editura Academiei, București, 1975.

GHEȚIE, ÎNCEP. = Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, Editura Academiei, București, 1974.

GHEȚIE-MAREȘ, DIAC. = Ion Gheție, Al. Mareș, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, Minerva, București, 1994.

GHEȚIE-MAREȘ, ORIG. = Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.

GIOSU = Ștefan Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, București, 1973.

GN = *Die Bibel îm heutigen Deutsche. Die gute Nachricht des Alten und Neuen Testaments*[2], Stuttgart, 1982.

GOEBL = Hand Goebl, „Problems and Perspectives of Contact Linguistics from a Romance Scholar's Point of View", în LANG. CONT., pp. 125–150.

HARL = Marguerite Harl/ Gilles Dorival/ Olivier Munnich, *La Bible grecque des Septante. Du Judaïsme hellénistique au Christianisme ancien*, Cerf, Paris, 1994, pp. 301 și 325.

HARRISON = R.K. Harrison, *Leviticus. An Introduction and Commentary*, Intervasity Press, 1980.

HARRISON, B.H. = R.K. Harrison, *Biblical Hebrew*, Hodder and Stoughton, Dunton Green, 1981.

HASDEU, CUV. D. BĂTR. = B. Petriceicu Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*[2]. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Editura Didactică și Pedagogică, București, tom I, 1983, tomurile II–III, 1984.

HAUGEN = Einar Haugen, „The Analysis of Linguistic Borrowing", în *Language*, XXXVI (1950), pp. 210–231.

HAUPTOVÁ = Z. Hauptová, „K otázce analizy staroslověnského lexica", în *Slavia*, XXXVII (1968), nr. 2, pp. 226–234.

HELIADE = *Biblia Sacra que coprinde Vechiul si Noul Testament dupŏ quei septedeci, tradusa din hellenesce dupo editia typarita in Athene 1843 sub preveghierea Synodului sacru al Helladei de I. Heliade R., Paris, in typographia lui E. Voitelain si comp.* (…), Paris, 1859.

HERODOT = Herodot, *Istorii*. Ediție îngrijită de Liviu Onu și Lucia Șapcaliu, prefață, studiu filologic, note, glosar de Liviu Onu, indice de Lucia Șapcaliu, Minerva, București, 1984.

HINRICHS = Uwe Hinrichs, „Ist das Altkirchenslawische eine Balkansprache?", în *Zeitschrift für Balkanologie*, XX (1984), pp. 142–160.

HOBERG = R. Hoberg, *Die Lehre vom sprachlichen Felds*, Darmstadt, 1973.

HRISTEA = Theodor Hristea, „Calcul lingvistic", în vol. Teodor Hristea, *Probleme de etimologie. Studii, articole, note*, București, 1968, pp. 142–160.

HUMBLEY = J. Humbley, „Vers une typologie de l'emprunt linguistique", în *Cahiers de lexicologie*, Paris, 1974, vol. II, pp. 46–10.

IEUD = *Manuscrisul de la Ieud*. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de Mirela Teodorescu și Ion Gheție, Editura Academiei, București, 1977.

ILIESCU = Maria Iliescu, *Sufixul -**bil** în limba română*, în SMFC, I, pp. 85–99.

IOANIDU = G. Ioanidu, *Dicționar elino-romînesc tradus depe al lui Skarlat D. Vizantie*, București, 1862.

IORDAN = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956.

IORGA, IST. BIS = N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*. Ediția a doua, revăzută și adăugită, vol. I, București, 1929.

IORGA, IST. LIT. = Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1633–1821)*, vol. I, *Epoca lui Dimitrie Cantemir—Epoca lui Chesarie de Rîmnic*, vol. II, *Epoca lui Petru Maior — Excursuri*. Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

IOSIP = *A lui Iosip la Macavei carte, adecă pentru sîngurul țiitoriul gînd* [„Tratatul despre rațiunea dominantă", *cf*. CÂNDEA, *passim*], în BIBL. 1688, pp. 740–750.

IOVAN, DICȚ. = Tiberiu Iovan, *Mic dicționar bulgar–român*, București, 1988.

ISSATSCHENKO = A. Issatschenko, „Mythen und Tatsachen über die Entstehung der russischen Literatursprache", în seria *Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung*, III, Viena, 1975.

IVĂNESCU, DOS. = G. Ivănescu, „Limba mitropolitului Dosoftei", în *Analele Academiei*, anul 108 (1974), seria a IV-a, vol. XXIV, pp. 186–194, republicat în IVĂNESCU, STUDII, pp. 53–60.

IVĂNESCU, IST. = Gh. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași, 1980.

IVĂNESCU, STORIA = G. Ivănescu, „Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie", în *Philologica*, II, București, 1972, pp. 1–25.

IVĂNESCU, STUDII = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*. Ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Junimea, Iași, 1989.

IVĂNESCU, TERM. = G. Ivănescu, *Formarea terminologiei filosofice moderne*, în vol. *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, București, 1956, pp. 171–204, republicat în IVĂNESCU, STUDII, pp. 122–152.

ÎNV. 1642 = *Învățături preste toate zilele* (…), Câmpulung, 1642. Édition et étude linguistique par Willem van Eeden, tom. I–II, Amsterdam, 1985.

JEREMIAS = J. Jeremias, *The prayers of Jesus*, s.l., 1967.

JOBES-SILVA = Karen H. Jobes/ Moisés Silva, *Invitation to the Septuagint*^{2}, Baker Academic, Gran Rapids, Michigan, 2001.

KJV = *The Holy Bible (…), King James Version*, s.l., 1969.

KLUGE = Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*^{20}, bearbeitet von Walter Mitzka, Berlin, 1967.

KNACKSTEDT = J. Knackstedt, „Die beiden Brotvermehrungen im Evangelium", în *New Testament Studies*, I (1963–1964), pp. 309 și urm.

KOCH = Ernest Koch, *Grammaire grecque, traduit de l'allemand* (…) par J.L. Rouff, avec une préface de O. Riemann, Paris, s.a.

KROESCH = S. Kroesch, *The Semasiological Development of Words for Perceive, Understand, Think, Know in the Older Germanic Dialects*, Chicago, 1911.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

KUHN = K.G. Kuhn, „Achtzehngebet und Vaterunser", în *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament*, I (1950), pp. 35 și urm.

KUNZE = Werner H. Kunze, *Die Bibelübersetzung von Lefèvre d'Etaples und von P.R. Oliveton vergleichen in ihrem Wortschatz* (Diss.), Leipzig, 1935.

LACEA = C. Lacea, „Untersuchung der Sprache der « Viața și petrecerea sfinților » des Metropoliten Dosoftei", în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Leipzig, V, 1898, pp. 51–144.

LANG. CONT. = Peter H. Nedle, P. Sture Ureland, Iain Clarkson (ed.), *Language Contact in Europe*, Proceedings of the Working Groups 12 and 13 at the XIIIth International Congress of Linguistics (August 29–September 4, 1982, Tokio), Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1986.

LAROUSSE = *Larousse de la langue française. Lexis*, Librairie Larousse, 1979.

LB = *Lesicon romanesc-latinesc-unguresc-nemțesc* (...), *seu Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum* (...), Buda, 1825.

LEGRAND = Émile Legrand, *Nouveau dictionnaire grec moderne — français, contenant les termes de la langue parlée et de la langue écrite*, Garnier, Paris, 1909.

LERCH = Eugen Lerch, „Der Einfluß des Christentums auf den französischen Wortschatz", în *Neuphilologische Monatsschrift*, IV (1932), pp. 65–80.

LEV. HASD. = Fragment din *Levitic* (cap. 26:3–28), traducere românească din secolul al XVII-lea, în HASDEU, CUV. D. BĂTR., I, pp. 5–17.

LIDDELL-SCOTT = H.G. Liddell, R. Scott, *A Greek–English Lexicon*. With a revised Supplement, Oxford, 1996.

LITURG. 1895 = *Dumnezeeștile Liturghii ale sînților noștri părinți Ioan Chrisostomul, Vasilie cel Mare și Grigorie Teologul*, tipărite (...) cu aprobarea Sfântului Sinod al Sântei noastre Biserici Autocefale Ortodoxe Române, București, 1895.

LITURG. 1902 = *Dumnezeeștile Liturghii ale sfinților ierarhi Ioan Gură-de-Aur, Vasilie cel Mare și Grigorie Teologul* (...), tipărite (...) cu binecuvântarea înaltpreasfinției sale domnului Ioan Mețianu, arhiepiscop al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania (...), Sibiu, 1902.

LITURG. 1935 = *Dumnezeiasca Liturghie a sfîntului Ioan Gură-de-aur*, tipărită în zilele preaînaltului nostru rege Carol II și

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ale Înaltpreasfinţitului Domn Miron, Patriarhul românilor, Bucureşti, 1936.

LITURG. GR. = *Αἱ θεῖαι λειτουργίαι* (...), Veneţia, 1883.

LÖFSTEDT = Einar Löfstedt, *Late Latin*, Oslo–London–Wiesbaden–Paris–Cambridge Mass., 1959.

LUNDSTRÖM = Sven Lundström, *Studien zur lateinischen Irenäusübersetzung*, Lund, 1943.

LUTHER[1] = *Die Bibel oder die ganze Schrift des Alten und Neuen Testaments,* nach der Übersetzung Martin Luthers mit Apokryphen. Revidierter Text, Stuttgart, 1953.

LUTHER[2] = *Die Bibel oder Die ganze Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments*, nach der Übersetzung Martin Luthers, mit Apokryphen. Revidierter Text, Stuttgart, 1974.

LYONS = John Lyons, *Structural Semantics. An Analysis of a Part of the Vocabulary of Plato*, Oxford, 1969.

MAGNIEN-LACROIX = Victor Magnien, Maurice Lacroix, *Dictionnaire grec–français*, Paris, 1969.

MALIŢA-VAIMBERG = Tatiana Maliţa, Solomon Vaimberg, „Le calque linguistique dans la perspective du rapport entre l'immanent et le transcendent dans la langue", în *XIth International Congress of Linguistics (Bologna, 1972)*, pp. 701–708.

MARDARIE, LEX. = Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo–român* şi *Tîlcuirea numelor din 1649*, publicate (...) de Grigorie Creţu, Bucureşti, 1900.

MARIN = Georgeta Marin, *Compunerea şi schimbarea valorii gramaticale în* ***Psaltirea Hurmuzachi***, în SMFC, I, pp. 213–220.

MARINESCU-HIMU = Maria Marinescu Himu, „Contribuţii la învăţămîntul limbii latine în ţara noastră", în *Studii clasice*, V (1963), pp. 355–361.

MARTINI = Fritz Martini, *Istoria literaturii germane de la începuturi pînă în prezent*. În româneşte de Eugen Filotti şi Adriana Hass, cuvînt înainte de Liviu Rusu, cu un studiu critic de Tudor Olteanu, Univers, Bucureşti, 1972.

MĂRG. 1691 = *Mărgăritare adecă cuvinte de multe feliuri a celui înalt întru sfinţi Părintelui nostru Ioan, Arhiepiscopul Ţarigradului* (...), Bucureşti, 1691 [traducere de Şerban şi Radu Greceanu].

MĂRG. GR. = *Μαργαρίται, ἤ λόγοι διάφοροι τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἑτέρων* (...), Veneţia, 1780.

MĂRT. ORT. 1691 = *Pravoslavnica mărturisire a săborniceştii şi apostoleştii Besericii răsăritului dupe grecească* (...) *întoarsa în limba*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

rumânească de Radul Logofăt Greceanul, Buzău, 1691, în ediția: *Mărturisirea ortodoxă* (...) editată de Nicolae M. Popescu, Gheorghe I. Moisescu, București, 1942.

MĂRT. ORT. 1699 = *Ὀρθόδοξος Ὁμολογία τῆς πίστεως τῆς καθολικῆς ἀποστολοκῆς ἐκκλησίας τῆς ἀνατολικῆς* (...) *τοῦ Συναγώβου, ἐν ἔτει αχυθ* [1699], *παρὰ τοῦ ἐλάχιστου ἐν ἱερομονάχοις Ἀντίμου τοῦ ἐξ Ἰβηρίας*.

MĂRT. ORT. 1844 = *Mărturisirea ortodoxă a apostoleștei și catolicești biserici de răsărit, alcătuită de mitropolitul Petru Movilă (…), tălmăcită în limba rumânească de arhim. Filaret Scriban*, Neamț, 1844.

MĂRT. ORT. 1899 = *Mărturisirea ortodoxă a lui Petru Movilă* (…), București, 1899 [traducere efectuată de o comisie sinodală].

MĂRT. ORT. 1981 = *Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe (1642)*. Traducere de Alexandru Elian, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981.

MEILLET 1928 = Antoine Meillet, *Les langues dans l'Europe nouvelle*, Payot, Paris, 1929.

MEILLET 1930 = Antoine Meillet, *Aperçu d'une histoire de la langue grecque,* Hachette, Paris, 1930.

MEILLET 1931 = Antoine Meillet, *Esquise d'une histoire de la langue latine*, Paris, 1931.

MEILLET 1951 = Antoine Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, seconde partie, 2e édition, Paris, 1961.

MEISTER = Richard Meister, „Mittellatein als Traditionssprache", în *Liber Floridus. Mittellateinische Studien, P. Lehmann zum 65. Geburtstag*, 1950, pp. 1–12.

METZGER = B.M. Metzger, „How many times does epiousios occur outside the Lord's Prayer?", în vol. B.M. Metzger, *Historical and Literary Studies*, 1968, pp. 64 și urm.

MEYER-LÜBKE = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 3. Aufl., Winter, Heidelberg, 1935.

MICU = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao, care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înțălesul limbii românești* (…), Blaj, 1975 [ed. modernă: Roma, 2000].

MIGLIORINI = Bruno Migliorini, *Polisémie des latinismes dans le vocabulaire européen*, în BAUSCH-GAUGER, pp. 75–100.

MIHĂESCU = H. Mihăescu, „Die Lage der Weltsprachen (Griechisch und Latein) im byzantinischen Reich des 7. Jahrunderts als Merkmal einer Zeitwende", în vol. *Studien zum 7. Jahrundert in Byzanz. Probleme der Herausbildung des Feudalismus*, Berlin, 1976, pp. 95–100.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

MIHĂESCU, INFL. GR. = H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XVI-lea,* Editura Academiei, București, 1966.

MIHĂILĂ = G. Mihăilă, „Contribuții la studiul calcului lingvistic (Pe baza textelor bilingve slavo-române din secolul al XVI-lea)", în *Studii și cercetări lingvistice*, XVIII (1967), nr. 5, pp. 529–539.

MIKLOSICH = *Lexicon Palaeoslovenicum–Graeco–Latinium* emendatum auctum edidit Fr. Miklosich, Vindobonae, 1862–1865.

MIKLOSICH, E.W. = Franz Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen*, Wien, 1886.

MIRAMBEL = André Mirambel, *Grammaire du grec moderne*, Paris, 1969.

MIRSKA = Halina Mirska, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în SMCF, I, pp. 145–189.

MOFFAT = *A new translation of the Bible, containing the Old and New Testament* (James Moffat), London, s.a.

MOHRMANN = Christine Mohrmann, *Études sur le latin des chrétiens*, tome III, *Latin chrétien et liturgique*, Roma, 1965.

MOLDOVANU, CANT. = Dragoș Moldovanu, *Dimitrie Cantemir între umanism și baroc. Tipologia stilului cantemirian din perspectiva figurii dominante*, Editura Universității, Iași, 2002.

MOLDOVANU, MISCELL. = Dragoș Moldovanu, „Miscellanea philologica", în *Limba română*, XXXIII (1984), pp. 411–425.

MOLNAR = N. Molnar, *The Calques of Greek Origin in the Most Ancient Old Slavic Gospel Texts. A Theoretical Examination of Calque Phenomena in the Texts of the Archaic Old Slavic Gospel Codices*, Budapest, 1985.

Ms. 4389 = Biblioteca Academiei Române, manuscrisul românesc nr. 4389; conține traducerea integrală a *Vechiului Testament*, efectuată după slavonă și latină de un anonim muntean (probabil Daniil Andrean Panoneanul), în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Ms. 45 = Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, fondul Blaj, manuscrisul românesc nr. 45; conține traducerea integrală a *Vechiului Testament*, efectuată de Nicolae Milescu și revizuită de un anonim moldovean (probabil Dosoftei) în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

MUNTEANU, CALC. = Eugen Munteanu, „Tipuri de calcuri lexicale în *Biblia de la București (1688)* și în versiunile preliminare contemporane (cu exemplificări din *Cartea Înțelepciunii lui Solomon*)",

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

în *Analele Universității Al.I. Cuza* din Iași, serie nouă, lingvistică, tomul XXXVI (1990), pp. 59–112.

MUNTEANU, CONFIG. = Eugen Munteanu, „Configurația cîmpului semantic referitor la noțiunile din sfera cunoașterii în *Biblia de la București (1688)*, în comparație cu originalul grecesc al traducerii", în *Analele Universității Al.I. Cuza* din Iași, serie nouă, lingvistică, tomul XXXV (1989), pp. 43–62.

MUNTEANU, INCONSECV. = Eugen Munteanu, „Un caz de inconsecvență ortografică cu motivație confesională: I(i)sus H(ch)ristos", în *Idei în dialog*, nr. 8 (11), august, 2005, pp. 13–16.

MUNTEANU, INTERF. = Eugen Munteanu, „Interferențe lingvistice greco-române în actul traducerii (*Mărgăritarele* lui Ioan Hrisostomul, București, 1691)", în *Analele Universității Al.I. Cuza*, lingvistică, tomurile XLIX–L (2003–2004) („Omagiu D. Irimia"), pp. 349–365.

MUNTEANU, ÎMP. = Eugen Munteanu, „A fost păstrat numele împăratului Traian în tradiția populară românească?", în *Convorbiri literare*, Iași, nr. 1, ianuarie 1999, p. 7.

MUNTEANU, LEV. = *Leviticul*. Traducere din limba greacă, introducere, note și comentarii de Eugen Munteanu, în vol. Cristian Bădiliță *et alii* (coord.), *Septuaginta* I, (*Geneza, Exodul, Leviticul, Numerii, Deuteronomul*), Colegiul Noua Europă/ Polirom, București/ Iași, 2004, pp. 298–418.

MUNTEANU, MANUSCR. = Eugen Munteanu, „*Biblia de la București* și manuscrisele contemporane paralele", în *Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität*, hrsg. von Paul Miron, nr. 7 (1988), Freiburg/ München, pp. 173–194.

MUNTEANU, NOTE = Eugen Munteanu, „Câteva note critice privitoare la un recent dicționar", în *Idei în dialog*, nr. 4 (7), aprilie 2005, pp. 11–13.

MUNTEANU, OD. = *Odele*. Traducere din limba greacă, introducere, note și comentarii de Eugen Munteanu, în vol. Cristian Bădiliță *et alii* (coord.), *Septuaginta* IV/I (*Psalmii, Odele, Proverbele, Eclesiastul, Cântarea cântărilor*), Colegiul Noua Europă/ Polirom, București/ Iași, 2006, pp. 351–388.

MUNTEANU, SIR. = *Cartea înțelepciunii lui Iisus Sirah*. Traducere din limba greacă, introducere, note și comentarii de Eugen Munteanu, în vol. Cristian Bădiliță *et alii* (coord.), *Septuaginta*, IV/II (cărțile sapiențiale), Colegiul Noua Europă/ Polirom, București/ Iași, 2007, pp. 235–438.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

N. COSTIN = *Ceasornicul domnilor de Antonio de Guevara*. Traducere din limba latină de Nicolae Costin, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Minerva, București, 1976.

N.T. ENGL.[1] = Richard Francis Weymouth, *The New Testament in Modern Speech*[5], s.l., 1938.

N.T. ENGL.[2] = *The Amplified New Testament*, s.l., 1965.

N.T. ENGL.[3] = *The New Testament* (…), The Revised Berkley Version, s.l., 1977.

N.T. ENGL.[4] = *The Gospels translated into Modern English* by G. B. Phillips, s.l., s.a.

N.T. FR. = *Le Nouveau Testament de notre Seigneur Jésus-Christ*. Traduction d'Ostervald, révision de 1894, s.l., 1936.

N.T. ITAL. = *Il nuovo Testamento*. Versione riveduto sul testo originale dal Dottor Giovanni Luizzi, Casa della Bibbia Ginevra, Genova, 1965.

N.T. POL. = *Pismo Swięte Nowego Testamentu* w przekladzie z języka greckiego opracował Bp Kazimierz Romaniuk, Wydanie V, Wydawnictwo Michalineum, Warszawa-Struga/Kraków, 1989.

N.T. PS. = *Noul Testament cu Psalmii*, ediție sinodală, București, 1972.

N.T. SÂRB. = *Novi savet preveo* Dr. Emilian M. Čarnik, Beograd, 1973.

N.T. SPAN. = *El Nuevo testamento de nuestro señor Jesucristo y el libro de los Salmos*. Antigua versión de Casiodoro de Reina (1569) revisada por Cipriano de Valera (1602). Otros revisiónes: 1862, 1909 y 1960. Revisión de 1969, Sociedades Bíblicas Unidos, 1960.

N.T.Î.T. = *Noul Testament pe înțelesul tuturor* [Living Bibles International], 1984.

NEAG., ÎNV. = *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă, studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, Minerva, București, 1970.

NEB/ N. ECHT. BIBL. = Alfons Deissler, „Zwölf Propheten: Hosea, Joël", *Amos,* Würzburg, 1981; *Obadia, Jona, Micha, Nahum, Habakuk*, Würzburg, 1984, în seria *Die neue echte Bibel*, hrsg. Von Weihbischof Dr. Josef G. Plöger, Professor Dr. Josef Schreiner.

NEGOMIREANU = Doina Negomireanu, *Studiu asupra cîmpului semantic al cuvintelor privitoare la noțiunea de „gîndire" în limba română* (rezumatul tezei de doctorat), Cluj-Napoca, 1977.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

NIDA-TABER = Eugene A. Nida, Charles N. Taber, *The Theory and Practice of Translation*, Leiden, 1969.

NIEDEREHE = H. J. Niederehe, „Die Sprachauffassung Alfons des Wissens", în *Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie*, 144, Tübingen, 1975, pp. 150–167.

NIEDERMANN = J. Niedermann, *Kultur. Werden und Wandlungen des Begriffs und seiner Ersatzbegriffe von Cicero bis Herder*, Florența, 1941.

NIERMEYER = *Mediae latinitatis lexicon minus.* Composuit J.F. Niermeyer (...). Perficiendum curavit C. Van de Kieft (...), abbreviationes et index fontium composuit C. Van de Kieft (...) adiuvante G.S.M.M. Lake-Schoonebeek, Leiden/New York/Köln, 1993.

NITZ. = *Biblia sau Sfînta Scriptură* (…), traducere de N. Nitzulescu, 1908.

NOUV. COMM. BIBL. = D. Guthrie/ J. A. Mothier/ A. M. Stibbs/ D. J. Wiseman, *Nouveau commentaire biblique*, Editions Emmaus, 1984.

NOUV. DICT. BIBL. = *** *Nouveau dictionnaire biblique*, Ed. Emaus, Saint-Légier, 1988.

NOV. ZAV. = *Novyi Zavet*, s.a., s.l. [*Noul Testament* în limba rusă].

NT = *Novum Testamentum Graece et Latine*. Textum Graecum post Eberhard Nestle et Erwin Nestle communiter ediderunt Kurt Aland, Matthew Black, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger, Allen Wikgren, Textum latinum (...) elaboraverunt Kurt Aland et Barbara Aland (...), Stuttgart, 1984.

NTB 1648 = *Noul Testament sau Împăcarea cu Leagea noao a lui Iisus Hristos Domnului nostru. Izvodit cu mare socotință, den izvod grecescu și slovenescu pre limbă rumânească* (…), Bălgrad, 1688 [ed. modernă: Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1988].

NTCAT. 2002. = *Noul Testament*. Traducere, introduceri și note de pr. Alois Bulai, pr. Anton Budău, Sapientia, Iași, 2002.

NTCAT. 1992 = *Noul Testament.* Tradus și adnotat de pr. dr. Emil Pascal, Éditions du Dialogue, Paris, 1992.

NTCORN. 1920 = *Noul Testament al Domnului nostru Isus Hristos*, tradus de D. Cornilescu, ediția a II-a, București, Societatea Evanghelică Română, 1922.

ÖHMANN 1951 = Susanne Öhmann, *Wortinhalt und Weltbild. Vergleichende und metodologische Studien zur Bedeutungslehre und Wortfeldtheorie*, Stockholm, 1951.

ÖHMANN 1953 = Susanne Öhmann, „Theories of the Linguistic Field", în *Word*, IX (1953), pp. 123–134.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

OLTEANU, SLAV. = Pandele Olteanu (coord.), *Slava veche și slavona românească,* București, 1975.

OSTROG = OSTROG = ***Библиꙗ, сиречь Ветхаго и Новаго Завета по ꙗзыкꙋ словенскꙋ*** (…), Ostrog, 1581.

OTTLEY = R.R. Ottley, *A Handbook to the Septuagint*, London, 1920.

OXF. DICT. = *The Oxford Dictionary of English Etymology*, edited by C.T. Onions, Oxford, 1966.

PAGLIARO-BELARDI = Antonio Pagliaro, Walter Belardi, *Linee di storia linguistica dell'Europa*, Roma, 1963.

PALAEOSLOV. = *Lexicon linguae Palaeoslovenicae/Slovník jazyk staroslovenskĕho*, Akademia Nakladatelstvi, Československé Akademie Ved, Praha, vol. I–IV, 1966–1997.

PALIA = *Palia de la Orăștie (1581–1582)*. Text, Facsimile, Indice, Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, Editura Academiei, București, 1966.

PAMFIL = Viorica Pamfil, „Calcuri româno-maghiare în « Palia de la Orăștie »", în *Cercetări lingvistice*, Cluj, II (1957), pp. 209–218.

PAPACOSTEA = Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică,* București, 1983.

PARTRIDGE = A.C. Partridge, *English Biblical Translation*, London, 1973.

PAUL = Hermann Paul, *Prinzipien der Sprachgeschickte*[8], Tübingen, 1968.

PEIRCE = C.A. Peirce, *„Conscience" in the New Testament*, London, 1955.

PENTICOST. 1988 = *Penticostar, adică sfintele slujbe de la Duminica Paștilor pînă la Duminica tuturor sfinților*, ediția a VII-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.

PERIDOS = *Μ. Π. Περίδου, Λεξικόν ἑλληνικὸν καὶ ἰταλικόν* (...), 1857.

PERLBIBEL = *Die heilige Schrift aus dem Grundtext übersezt*, Verlag R. Brockhaus, Wuppertal, 1986.

PÉTER-CONTESSE = René Péter-Contesse, *Manuel du traducteur pour le* ***Livre du Lévitique***, publié par l'Alliance Biblique Universalle, Stuttgart, 1985.

PIROT-CLAMER = *La Sainte Bible*. Text latin et traduction française d'après les textes originaux avec un commentaire exégétique et théologique (…), par Louis Pirot (…) et Albert Clamer, Tome VI, *Les Livres sapientiaux*, Paris, 1951.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

POPESCU = Elena Popescu, „Calcuri din greacă în primele traduceri românești ale « Cîntării Cîntărilor »“, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Philologia, XXX (1985), pp. 27–31.

POPESCU-MIHUȚ = Emanuela Popescu-Mihuț, „Contributions a l'étude des mots latins dans la littérature juridique byzantine“, în *Revue des études sud-est européennes*, XIX (1981), nr. 3, pp. 433–441.

PORZIG 1934 = Walter Porzig, „Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen“, în *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, Bd. 58 (1934), pp. 70 și urm.

PORZIG 1950 = Walter Porzig, *Das Wunder der Sprache*, Berna, 1950.

PRAV. RIT. LUC. = *Pravila ritorului Lucaci*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, Editura Academiei, 1971.

PRUT. FANT. = Constantin Prut, *Fantasticul în arta populară românească*, Editura Meridiane, București, 1972.

PSALT. 1651 = *Sefer teillim – Psaltirea, ce să zice cîntarea a fericitului proroc și împărat David (…), tipăritu-s-au (…) în cetatea Bălgradului, vă leato (…) 1651* [ed. modernă: Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 2001].

PSALT. 1835 = *Psaltirea împăratului David* (…), Mănăstirea Neamțului, 1835.

PSALT. HURM. = *Psaltirea Hurmuzachi*. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, I–II, Editura Academiei Române, București, 2005.

PSALT. ROM. = *Le Psautier roman et les autres anciens psautiers latins*. Édition critique par Dom Robert Weber (…), Abbaye Saint–Jêrome/Librairie Vaticaine, 1953.

PSALT. SCH. = ***Psaltirea Scheiană*** *comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*. Edițiune critică de I.A. Candrea, I, Introducere; II, Textul și glosarele, București, 1916.

PSALT. SLAV. = Textul slavon fotocopiat, în ediția critică a Stelei Toma (CORESI, PSALT. SL.-ROM.).

PURDELEA-SITARU = Maria Purdelea-Sitaru, „Calcuri lingvistice în unele texte blăjene din secolul al XVIII-lea“, în *Limba română*, XXIX (1980), nr. 2, pp. 97–104.

PUȘCARIU, EW = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I, Lateinisches Element, mit Berücksichtigung alter romanischen Sprachen,* Heidelberg, 1905.

PUȘCARIU, IST. = Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche.* Ediție îngrijită de Magdalena Vulpe, postfață de Dan C. Mihăilescu, Editura Eminescu, București, 1987.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

PUȘCHILĂ = D. Pușchilă, „Molitvenicul lui Dosoftei. Studiu asupra limbei“, în *Analele Academiei Române*, XXXVI, Memoriile secțiunii literare, seria a II-a, București, 1915, pp. 1–114.

QUICHERAT = *Dictionnaire latin–français* (...) par. L. Quicherat et A. Daveluy (...), vingt et unième tirage, Paris, 1867.

RADU-GAL. = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament, tradusă după textele originale ebraice și grecești de preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction, din înalta inițiativă a Majestății sale Regelui Carol II,* București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II“, 1938 (ed. a II-a, 1939).

RAHLFS 1907 = A. Rahlfs, *Septuaginta–Studien.* II, *Der Text des Septuaginta-Psalters*, Stuttgart, 1907.

RAVEN = H. Raven, *Old Testament Introduction*, New York, 1910.

RICKEN = Ulrich Ricken, *„Gelehrter“ und „Wissenschaft“ im Französischen. Beiträge zu ihrer Bezeichnungsgeschichte vom 12.–17. Jahrhundert*, Berlin, 1961.

RIEMANN-GOELZER = Othon Riemann, Henri Goelzer, *Grammaire grecque complète*[8], Paris, s.a.

RIZESCU = I. Rizescu, *Contribuții la studiul calculului lingvistic*, București, 1958.

RÖNSCH = H. Rönsch, *Itala und Vulgata. Das Sprachidiom der urchristlichen Itala und der katholischen Vulgata unter Berücksichtigung der römischen Volkssprache*[2], Marburg, 1875.

ROQUES = *Palia d'Orăștie (1581–1582)*. I, *Préface* et *Livre de la Genese*, publiés avec le texte hongrois de Heltai et un *Introduction* par Mario Roques, Paris, 1925.

ROSETTI, IST. = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, *De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea.* Ediție definitivă, București, 1986.

ROSETTI-CAZACU-ONU = Alexandru Rosetti, Boris Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*. Ediția a doua, revăzută și adăugită, Minerva, București, 1971.

ROȘIAN = Mircea Roșian, „Probleme de tehnica traducerii în *Biblia de la București*“, în *Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität*, hrsg. von Paul Miron, nr. 7 (1988), Freiburg/München, pp. 243–264.

ROUSSEAU = O. Rousseau, „La plus ancienne liste des cantiques liturgiques tirés de l'Ecriture“, în *Recherches de science religieuse*, 35, Paris, 1948, pp. 120–129.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

SANDFELD = Kr. Sandfeld-Jensen, *Notes sur les calques linguistiques*, în vol. *Thomsen Festschrift*, Leipzig, 1912, pp. 166–173.

SCHAERER = René Schaerer, *Ἐπιστήμη et Τέχνη, étude sur les notions de connaissance et d'art, d'Homere à Platon* (thèse), Zürich, 1930.

SCHLACHTER = *Das Neue Testament*, nach dem Urtext (...) übersetzt von Franz Eugen Schlachter, Geneva. 1990.

SCHMITT = Lothar Schmitt (ed.), *Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes*, Darmstadt, 1973.

SCHNEIDER = H. Schneider, „Die biblischen Oden im christlichen Altertum", în *Biblica*, 20, Roma, 1992, pp. 28–65.

SCHUMANN = K. Schumann, „Die griechischen Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altbulgarischen", în *Slawistische Veröffentlichungen der Freien Universität Berlin*, Bd. 16 (1958), pp. 35–51.

SCHWANZER = V. Schwanzer, „Angleichung syntaktischen Strukturen im interlinguistischen Verkehr", în *Actes du Xe Congrès des Linguistes*, vol. 2., București, 1971, pp. 1067–1072.

SCRIBAN = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939.

SEPT. = *Septuaginta, id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*. Edidit Alfred Rahlfs, Stuttgart, 1967.

SEPT. 2004 = Cristian Bădiliță *et alii* (coord.), *Septuaginta*, I–IV, Polirom, Iași, 2004–2006.

SIMENSKY = Th. Simensky, *Le complément des verbes qui signifient „entendre" chez Homère* (teză), Iași, 1927.

SKOK = P. Skok, „Worterklärungen. I-Décalques linguistiques", în *Archiv für slawische Philologie*, XXXVII (1918), pp. 83–92.

SŁOŃSKI = V.S. Słoński, „O rzekomyn wplywie łacinskiej Wulgaty na starosłowianski przekład Ewangelii", în *Slavia*, VI (1927), nr. 2, pp. 246–264.

SLOVAR' = *Slovar' cerkovidnoslavjanskogo i russkogo jazyka*, Sanktpeterburg, I–IV, 1867–1868.

SMFC = *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, Editura Academiei, București, I–1959, II–1960, III–1962, IV–1967.

SNAITH = N.H. Snaith, *Oriental and Biblical Studies*, s.l., 1967.

SNELL = Bruno Snell, *Die Ausdrücke für den Begrijff des Wissens in der vorplatonischen Philosophie*, Berlin, 1924.

SOLOMON = V. Solomon, „Despre calcurile lingvistice din textele bilingve slavo-române", în *Limba română*, XVIII (1969), nr. 4. pp. 333–336.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

SOPHOCLES = E.A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (from B.C. 146 to A.D. 1110)*, Cambridge/Harvard/London, Oxford University Press, ²1914.

SPICQ 1938 = C. Spicq, „La conscience dans le Nouveau Testament", în *Revue Biblique*, 1938, pp. 50–80.

SPICQ 1970 = C. Spicq, „Conscience", în Johannes B. Bauer (ed.), *Encyclopaedia of Biblical Theology*, I, 1970, pp. 131–134.

SPITZER = Leo Spitzer, „Sprachmischung als Stilmittel und als Ausdruck der Klangphantasie", în *Germanische-Romanische Monastschrift* 11 (1923), pp. 193–217.

SEG. REV. = *La Sainte Bible* (…), traduction par Louis Second (…), revisée, s.a., s.l.

STACH = Walter Stach, „Wort und Bedeutung im mittelalterlichen Latein", în *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 9. Jahrgang, 1952, pp. 332–325.

STACK-BILLERBECK = H.L. Stack, P. Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testamentum aus Talmud und Midrasch*, vol. I, s.l., 1926.

STAMATAKOS = *Ιοαννου Δρ. Σταματακου Λεξικον της νεας ελληνικης γλωσσης, καθαρευουσης και δημοτικης και εκ της νεας ελληνικης εις την αρχαιαν*, I–III, Αθήναι, 1971.

STĂNILOAE, CHIPUL = Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*, Craiova, 1987.

STENDHAL = K. Stendhal, „The Apostle Paul and the Introspective Conscience of the West", în *Harvard Theological Review*, nr. 56 (1963), pp. 199–215.

STRONG = *The Exhaustive Concordance of the Bible (…) together with a Comparative Concordance of the Authorized and Revised Versions (...), also Brief Dictionaries of the Hebrew and Greek Words of the Original, with References to the English Words*, by James Strong, 31th Ed., Abingdon Press, Nashville/New York, 1973.

SWEETE = H.B. Sweete, *An Introduction to the Old Testament in Greek*, Cambridge University Press, 1900.

ȘA = *Școala Ardeleană*, I–II. Ediție critică, note, bibliografie și glosar de Florea Fugariu, introducere de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, Minerva, București, 1983.

ȘAGUNA = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a legii cei vechi și a cei noao*, tipărită (…) sub privegherea și cu binecuvîntarea excelenției sale, prea sfințitului Domn Andreiu, Baron de Șaguna, Sibiiu, 1956–1958.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ȘTEFAN = I. Ștefan, „Calcul lingvistic“, în *Limba română*, XII (1963), nr. 4, pp. 335–346.

TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch–Deutsches Wörterbuch*, I, (*A–C*), București, 1903, II (*D–P*), București, 1906, III, (*P–Z*), București, 1912.

TDRG² = H. Tiktin, *Rumänisch–Deutsches Wörterbuch*, 2. überarbeitete und ergänzte Auflage herausgegeben von Paul Miron, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1986 și urm.

TEENWEN = S. W. Teenwen, *Sprachlicher Bedeutungswandel bei Tertulian. Ein Beitrag zum Studium der christlichen Sondersprache*, Padeborn, 1926.

TEXTE = *Texte românești din secolul al XVI-lea*, I, *Catehismul lui Coresi*, II, *Pravila lui Coresi*, III, *Fragmentul Teodorescu*, IV, *Glosele Bogdan*, V, *Prefețe* și *Epiloguri*. Coordonatorul ediției: Ion Gheție, Editura Academiei, București, 1982.

THAYER = *A Greek–English Lexikon of the New Testament*, being Grimm's Wilke's Clasis Novi Testamenti, translated, revised and enlarged by Joseph Henry Thayer, 5th Ed., Michigan, 1980.

THES. GRAEC. = *Thesaurus Graecae linguae*, Paris, 1829 și urm.

THES. LAT. = *Thesaurus linguae Latinae* editus auctoritate et consilio Academiarum Germanicarum (...), Lipsiae, in aedibus Teubnerii, 1900 și urm.

THOMPSON = R.C. Thompson, *The Devils and Evil Spirits of Babylonia*, vol. I, s.l., 1904.

THRALL = M.E. Thrall, „The Pauline Use of Concept of SYNEIDESIS“, în *New Testament Studies*, nr. 14 (1967–1968), pp. 118–125.

TONNELAT = E. Tonnelat, *Histoire de la langue allemande*, Armand Colin, Paris, 1927.

TRIER 1931 = Jost Trier, *Der deutsche Wortschatz im Sinnhezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes*, Heidelberg, 1931.

TRIER 1934 = Jost Trier, „Das sprachliche Feld. Eine Auseinandersetzung“, în *Neue Jahresbericht für Wissenschaft und Jugendbildung*, nr. 10 (1934), pp. 428–449.

TRIER 1934 = Jost Trier, „Der Idee der Klugheit in ihrer sprachtichen Entfaltung“, în *Zeitschrift für Deutschekunde*, nr. 46 (1932), pp. 625–363.

TRUJILLO = P.Trujillo, *El campo semántico de la valoración intelectuál en el español*, La Laguna, 1970.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ȚEPELEA = G.F. Țepelea, „Cîteva precizări în legătură cu izvoarele și glosele « Noului Testament de la Bălgrad (1648) »“, în *Limba română*, XII (1963), nr. 3. pp. 274–282.

UNBEGAUN = Boris Unbegaun, „Le calque dans les langues slaves littéraires“, în *Revue des études slaves*, XII (1932), pp. 19–48.

URELAND = Sture P. Ureland, *Some Contact-Linguistic Structures in Scandinavian Languages*, în LANG. CONT., pp. 31–79.

URSU 1976 = N.A. Ursu, „Dosoftei necunoscut“, în *Cronica*, 11 (1976), pp. 5–6.

URSU 1981 = N.A. Ursu, „Un cărturar puțin cunoscut de la mijlocul secolului al XVII-lea: Daniil Andrean Panoneanul“, în *Cronica*, nr. 43 (1981), pp. 5, 8.

URSU 1986 = N.A. Ursu, „O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu“, în *Cronica*, nr. 44 (1986), p. 5.

URSU 1988 = N.A. Ursu, „Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Milescu“, I și II, în *Limba română*, XXXVII (1988), nr. 1, pp. 455–468 și nr. 6, pp. 521–534.

URSU 1989 = N.A. Ursu, „Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Milescu“, III, în *Limba română*, XXXVIII (1989), nr. 1, pp. 31–46.

VAIDA = Petru Vaida, „Calcul lingvistic ca procedeu de creare a terminologiei filosofice la Cantemir“, în *Limba română*, XV (1966), nr. 1, pp. 3–12.

VAJS = Josef Vajs, „Byzaniské recense a Evangelijní Kodexy staroslovénské“, în *Byzantinoslavica*, I (1929), p, I (1929), pp. 1–9.

VALAORI = Iuliu Valaori, *Caracterul limbii grecești și ideile străine culturii helenice din Noul Testament*, extras din vol. *Omagiu lui C. Dumitrescu-Iași*, București, 1904, pp. 3–12.

VARLAAM, RĂSP.= Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva catihismusului calvinesc*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, Minerva, București. 1984.

VARVATIS = *Λεξικόν ἑλληνογαλλικόν, σύνταχθεν ὑπὸ ’Αγγέλου Βλάχου, ἔκδοσις τρίτη, διωρθωμένη καὶ ἐπηγήμενη* (...), Atena, 1968.

VASMER = Mark Vasmer, *Etimologičeskij slovar’ russkogo jazyka*, I–III, Moskva, 1971.

VLACHOS = *ΛΕΞΙΚΟΝ ΕΛΛΗΝΟΓΑΛΛΙΚΟΝ, ΣΥΝΤΑΧΘΕΝ ΥΠΟ ΑΓΓΕΛΟΥ ΒΛΑΧΟΥ (...), ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,* 1909.

VOSSLER = Karl Vossler, *Französische Philologie. Wissenschaftliche Forschungsberichte*, Gotha, 1919.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

VOSSLER, ENT. = Karl Vossler, *Zur Entstehung romanischer Dichtungsformen*, în vol. Karl Vossler, *Aus der romanischen Welt*, 3. Band, Leipzig, 1942.

VT = BIBL. HEBR., SEPT., VULG.

VULG. = *Bibliorum Sacrorum juxta Vulgatam clementinam nova editio* (...), curavit Aloisius Grammatica, Typis polyglotis Vaticanis, 1929 [textul este identic cu cel din *Biblia ad vetustissima exemplaria castigată* (…), Antverpiae, ex officina Christophori Plantini, 1565, utilizat de autorul Ms. 4389].

WACKERNAGEL = Jakob Wackernagel, „Fortleben des Griechischen in anderen Sprachen", în vol. U. v. Willamowits-Moelendorf, K. Krumbacher, J. Wackernagel, Fr. Leo, E. Norden, Fr. Skutsch, *Die Griechische und lateinische Literatur und Sprache*[2], Berlin/Leipzig, 1907, pp. 311–318.

WALKER = W. Walker, *All the Plants of the Bible*, s.l., 1957.

WANDRUSZKA = Mario Wandruszka, *Perspectives interlinguistiques*. Cursurile de vară și colocviile științifice, Sinaia, 1972 (30 p. multigraf.).

WEINREICH = Uriel Weinreich, *Language in Contact. Findings and Problems*[6], Mouton, La Hague/Paris, 1968 (ed. I, 1953).

WENNING = Wolfgang Wenning, *Verwandschaftsphänomene. Untersuchungen zum Begriff des semantischen Feldes* (Diss.), Berlin, 1977.

WERTH = Ronald N. Werth, „A Methodology for Reconstructing Pattern of Cross-cultural Semantic Contact", în vol. *XIth International Congress of Linguistics* (*Bologna, 1972*), pp. 1269–1278.

WIGRAM = *The Englishman's Hebrew and Chaldee Concordance of the Old Testament* (…), with Indexes, a List of Proper Names and Their Occurences, Fifth Edition, George V. Wigram, Zondervan, Grand Rapids, Michigan, 1980.

ZIEGLER = *Septuaginta.* Vetus Testamentum Graecum, auctoritate Societatis Litterarum Gottingensis editum. Vol. XII/2, *Sapientia Iesu Filii Sirach,* edidit Josephus Ziegler, Göttingen, 1965.

ZOBA, SICR. = Zoba din Vinț, *Sicriul de aur*, Sas Sebeș, 1683. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Anton Goția, Minerva, București, 1984.

ZUMTHOR 1955 = Paul Zumthor, „Notes sur le champ sémantique dans le vocabulaire des idées", în *Neophilologus*, Groningen/Djakarta, XXXIX (1955), pp. 175–183.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ZUMTHOR 1956 = Paul Zumthor, „Pour une histoire du vocabulaire français des idées“, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, 72 (1956), Heft 5/6, pp. 340–362.

ZÜRCHER = Paul Zürcher, *Der Einfluß der lateinischen Bibel auf den Wortschatz der italienischen Literatursprache vor 1300*, în seria „Romanica Helvetica“, 81, Berna, 1970.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Lexicologie biblique roumaine (Résumé)

1. Dans ce travail je me suis proposé d'étudier, dans une perspective surtout appliquée, les résultats des interférences linguistiques établies entre la langue roumaine et les langues classiques dans le domaine du lexique des traductions religieuses du XVIIe siècle. Par „langue classique" on comprend ici une langue écrite, cultivée en tant que telle dans un milieu linguistique alloglotte, pour des raisons culturelles diverses (religieuses, liturgiques, éducatives, etc.), d'une manière exclusive ou parallèlement à la langue nationale de ses usagers. Dans cette acception, la fonction d'une langue classique a été remplie dans la culture roumaine du XVIIe siècle, successivement ou simultanément, par le grec, le slavon et, partiellement, le latin. Du point de vue de la constitution et de la perpétuation de l'ancienne tradition littéraire roumaine, ce siècle représente un moment décisif; cette période, commencée dans l'horizon culturel slavon, avec des prolongations dans le siècle antérieur, va enregistrer, vers la fin, une orientation (de plus en plus accentuée d'ailleurs) vers le modèle culturel et linguistique grec. En stimulant la traduction systématique, dans la langue roumaine, du corpus entier de textes chrétiens fondamentaux (bibliques, liturgiques, théologiques), la victoire du courant grécisant dans les milieux cultivés roumains de la fin du XVIIe siècle va favoriser et impulsionner la nationalisation du culte chrétien orthodoxe. Sur le plan linguistique, les contacts roumains-grecs de l'espace des traductions religieuses se sont concrétisés par un saut spectaculaire dans la direction de la diversification et du raffinement des capacités expressives de la langue roumaine écrite. L'étude comparative des textes montre l'image d'un fort transfert sémantique du grec vers le roumain en train de se constituer en lexique littéraire nécessaire à l'expression de quelques contenus qui n'étaient pas lexicalisés jusqu'à ce moment dans l'écriture roumaine.

Afin de pouvoir présenter l'image la plus complète de ce processus, j'ai considéré comme étant le plus approprié de me situer, du point

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de vue méthodologique, dans le cadre d'une linguistique du texte, tel qu'elle est définie par Eugenio Coseriu. Par conséquent, je me suis orienté vers la saisie de l'impact du transfert sémantico-lexical dans l'acte de la traduction, en confrontant systématiquement les textes roumains avec leurs originaux grecs (et, dans certains cas, slavons ou latins). Je considère la traduction comme un cas spécial du phénomène du contact interlinguistique qui, à l'époque dont je m'occupe, constitue le principal cadre de manifestation de la créativité linguistique. Le bilinguisme cultivé des traducteurs, associé à la primauté presque absolue du principe de la littéralité dans la transposition des textes religieux, a été le facteur qui a mené à la réalisation d'une „forme artificielle du langage" (E. Nida), d'un véritable idiome de traduction, qui reflète, au niveau du vocabulaire, une puissante marque de la langue source, dans notre cas le grec. La pratique d'une comparaison intertextuelle stricte offre au chercheur les avantages suivants: a) la possibilité de contrôler les innovations sémantiques, leur saisie au moment-même de leur production par l'intermédiaire de l'analyse du sémantisme du terme grec, latin ou slavon traduit; b) la possibilité de suivre les moments de l'évolution d'une innovation sémantique dans les variantes successives du texte biblique, liturgique ou théologique en question; c) la possibilité de saisir les limites existantes entre le caractère populaire et celui savant d'une innovation et, en corrélation avec cela, la pénétration d'une innovation lexicale cultivée, d'origine ecclésiastique ou biblique, dans le parler populaire; d) l'observation de certaines modifications et subtils changements de nuance qui échappent d'habitude aux lexicographes ou aux grammairiens.

La prise en considération, pour la période à laquelle on fait référence, d'une stricte dépendance linguistique par rapport aux originaux des traductions roumaines religieuses permet en même temps une fondation plus correcte de la perspective diachronique sur des critères fermes et conséquents. Tout comme dans les domaines syntaxique et stylistique, l'absence de la confrontation avec le texte original d'après lequel on a fait la traduction rend presque impossible la mise en évidence des causes et des conditions qui ont déterminé les innovations linguistiques, et, de même, leur explication adéquate. Bien que pratiquée avec succès dans la description de l'évolution des normes phonétiques et morphologiques de l'ancienne langue roumaine littéraire (voir, par exemple, les travaux de Ion Gheţie), la méthode de la comparaison des éditions successives de la Bible, du Psautier, des Evangiles, de l'Oktoikos, n'a pas été appliquée jusqu'à présent, de ma connaissance, dans le domaine du vocabulaire, premiè-

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

rement à cause du grand effort de nature philologique imposé par la constitution et l'utilisation d'un corpus représentatif de textes. D'un point de vue diachronique, j'ai distingué, dans le cadre du processus de transfert linguistique dû au bilinguisme savant et à la traduction littérale des textes chrétiens fondamentaux, les trois étapes principales suivantes: 1) l'étape du contact linguistique primaire et direct, réalisé dans l'acte de la traduction, au niveau du texte. À la suite de l'interférence de deux codes linguistiques, on assiste à un transfert massif de substance sémantique, lexicalisée en roumain selon le modèle de la langue de contact culturel. L'absence de certaines normes littéraires roumaines fermes au niveau sémantico-lexical, associée à l'habitude d'exercer l'activité intellectuelle dans la langue de culture adoptée comme modèle, rend souvent insaisissable pour le traducteur, tout comme pour le destinataire, le caractère artificiel de la langue de la traduction. Cette première étape est une étape de prise massive et nondifférenciée de formes et de sens lexicaux au niveau du texte, de la production de messages concrets; 2) dans une étape ultérieure, de l'idiomatisation des éléments linguistiques acquis par transfert linguistique, à cause de l'utilisation par d'autres savants des textes antérieures, on assiste à la production d'un processus de sélection de quelques-uns des formes et des sens obtenus par transfert, et d'élimination de quelques autres, processus à la suite duquel une partie des formes adoptées acquiert, par usage élargi, le caractère de normes. Une fois entrées dans l'usage écrit (éventuellement dans l'usage oral aussi) d'une catégorie plus élargie d'utilisateurs cultivés, les créations acceptées arrivent à une circulation généralisée, en s'intégrant dans le processus historique de standardisation et de normalisation; 3) une troisième étape de ce processus peut être définie comme une étape d'assimilation complète. Les structures sémantiques, syntaxiques et stylistiques d'importation perdent leur „marque étrangère", en s'adaptant aux systèmes sémantique, dérivationnel, morphologique et syntaxique roumains.

Parmi les structures linguistiques qui doivent leur apparition en roumain au processus de transfert et d'adaptation, on rappelle, dans l'ordre de leur prépondérance quantitative et de leur importance fonctionnelle, les classes suivantes: la rédéfinition des relations sémantiques à l'intérieur des macrostructures sémantiques fondamentales, les emprunts de sens et les calques lexicaux, des constructions et des syntagmes, des structures stylistiques, telles les constructions participielles ou gérondivales, certaines périphrases temporelles ou modales, des constructions relatives, des modifications au niveau du régime

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

casuel ou dans le spectre sémantique de certaines prépositions, l'élargissement ou la réduction de la fonctionnalité de certaines conjonctions, des modifications dans le régime catégoriel de certaines formes verbales. Dans ce travail je me suis exclusivement occupé des structures lexicales.

2. Dans la deuxième section de mon travail j'ai d'abord réalisé une très brève présentation philologique de certains textes examinés. Il s'agit d'un corpus d'à peu près 4000 pages de texte en cyrilique, imprimé ou en manuscrit, dont plus d'un tiers ne bénéficie pas d'éditions modernes; il s'agit des plus importantes traductions religieuses roumaines du XVIIe siècle (voir la Bibliographie). Le texte que j'ai situé au centre de mon attention et d'où je suis parti pour l'examination des phénomènes lexicaux, c'est la *Bible de Bucarest* (le texte édité en 1688, avec les deux versions intégrales antérieures, conservées dans le Ms. 45 et le Ms. 4389). Le critère fondamental que je me suis imposé dans la sélection des textes soumis à la recherche exhaustive a été délimité par la possibilité d'identifier et d'utiliser les originaux d'après lesquels on avait fait la traduction, pour que, de la sorte, la comparaison textuelle soit correcte, exacte et adéquate. Voilà les raisons pour lesquelles le texte idéal pour ce type de recherche est la BIBL. 1688: a) surtout grâce aux recherches philologiques de Virgil Cândea et de N.A. Ursu, nous connaissons avec exactitude les originaux des traductions de 1688 dans les éditions-mêmes utilisées par les traducteurs (FRANKF., OSTROG et VULG.), tout comme les significations culturelles de ces options; b) on peut rapporter les contextes bibliques pris en considération aux traductions antérieures (COD. VOR., PS. SCH., les ouvrages imprimés de Varlaam, Simeon Ştefan, Dosoftei et d'autres), tout comme à celles ultérieures (MICU, FILOTEI, ŞAGUNA, HELIADE, BIBL. 1914, NITZ., CORN., RADU-GAL., BIBL. 1990, etc.) et c) on peut faire une comparaison permanente avec la tradition interprétative européenne, en faisant appel à la fois aux grands dictionnaires, encyclopédies et concordances bibliques (GESENIUS, THES. GRAEC., THES. LAT., THAYER, SOPHOKLES, LIDDELL-SCOTT, MIKLOSICH, DNNT, STRONG, etc.), aux plus importantes versions bibliques européennes (BIBL. JER., KJV, LUTHER, GN, PERBIBEL, SB, etc.) et à d'autres versions différentes dans les langues modernes.

Un premier chapitre de cette section est consacré à la clarification de quelques aspects obscurs concernant la signification, la forme, l'origine, la circulation, la première attestation, etc., de quelques mots

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

roumains rares qui apparaissent dans la BIBL. 1688 ou dans l'une des deux versions manuscrites contemporaines préliminaires (Ms. 45 et Ms. 4389). J'ai apporté quelques précisions lexicologiques concernant les unités lexicales suivantes: *armonie* „harmonie", *cearcăn* „orbite", *cebălui* „étourdir; perdre la tête", *cenghieríe* „harpe", *cenghiereasă* „femme qui joue de la harpe; danseuse", *clevétă* „calomnie", *clevetitúră* „calomnie; médisance", *cópil* „bâtard", *cuviitor* „qui convient, opportun; nécessaire", *dvoritor* „qui est au service de quelqu'un", *gedea* „arme à lancer, lancé", *lingări* „être flagorneur; se mettre bien avec quelqu'un pour gagner sa bienveillance", *lânged* (sens inhabituel) „terrible, affreux", *ocăzui* „donner forme", *ocăzuire* „figure, forme", *ortografie* „orthographie", *părtui* „donner à quelqu'un une partie, partager; repartir", *pil* „éléphant", *pricit* „qui contredit, qui retorque", *răsăditură* „plante", *rula* „radoter", *rulă* „radotage", *rulătură* „diffamation, calomnie", *rulitor* „qui dit des médisances, qui radote", *scărăndăvi* „avoir mal au coeur", *trebişte* „autel, sanctuaire", *stemă* „couronne, diadème", *ţârcălam* „cercle, l'orbite d'une astre", *vârtucios* „fort, constant, puissant", *zeminti* „pétrir, mélanger".

En essayant de tirer le maximum de profit de ces avantages, je me suis constamment situé dans une perspective comparative, l'un de mes objectifs étant de mettre en relief la référence de l'univers sémantique roumain à ce que l'on a appelé „la communauté conceptuelle européenne" (Werner Betz) constituée, en grande mesure, à base de traductions bibliques. Dans beaucoup de cas, la classification de certaines évolutions sémantiques d'origine biblique m'a imposé l'appel au texte biblique originaire de la *Biblia Hebraica*. La plus grande partie de cette section du travail est consacrée à la définition des classes principales des phénomènes de transfert déterminés par le principe de la traduction littérale dans la BIBL. 1688 et dans les versions manuscrites contemporaines, en suivant à la fois leur évolution dans toute la tradition textuelle biblique roumaine*. Dans ce résumé, je vais présenter d'une manière plus détaillée, avec des exemples, la lexicalisation de quelques concepts, en énumérant seulement ceux qui sont traités *in extenso* dans mon travail.

Par exemple, le nom hébreu *'azā'zēl* qui apparaît dans le Lév. 16:8 et *passim* est interprété par les exégètes modernes comme désignant

* La plupart des exemples discutés dans cette section se rapportent au *Lévitique* et sont choisis parmi les notes et les commentaires que j'ai rédigé pour le IIIe tome de l'édition BIBL. 1688–DOC.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

un démon dont les juifs anciens et les cananéens croyaient qu'il habitait les régions arides du désert. Le sens rituel de ce terme – en prennant sur soi les péchés du peuple élu, cet animal les anéantisait, en les portant dans le désert – a été transposé lexicalement dans la SEPT. par l'adjectif *ἀποπομπαῖος* (< vb. *ἀποπέμπω* „envoyer" et „chasser") et dans la VULG. par l'expression (*caprus*) *emissarius*, d'où la formule *cel de slobozit* en roumain (Ms. 45, MICU, FILOTEI, ȘAGUNA); la transposition substantivale *cel al slobozirei* (Ms. 4389) reflète le statut morpho-syntaxique du slav. ***отпѫщеникъ*** dans OSTROG. La tradition talmudique promeut ici une explication circonstantielle, l'hébreu *'azā'zēl* étant interpreté comme „montagne à pic". Quant à l'expression *țap ispășitor* „bouc émissaire" du roumain contemporain, bien que sa source primaire soit ce contexte biblique, elle semble être une acquisition moderne, une création d'après l'allemand *Sündenbock* (*cf*. DA., s.v. *ispăși*). Les éditions modernes préfèrent le nom propre *Azazel* (*cf*. RADU-GAL., CORN., BIBL. 1990). Dans ce chapitre j'ai traité de la même manière les concepts suivants: „le couvercle de l'expiation" (hébr. *kappōreth,* gr. *ἱλαστήριον*), „chef suprême" (hébr. *moloh,* gr. *ἄρχων*), „devin" (hébr. *yed^{e}'ōny*, gr. *γνώστης*), „autochtone" (hébr. am *hā'āres*, gr. *αὐτόχθων*), „consécration" (hébr. *nāzir,* gr. *ἁγίασμα*), „jubilé" (hébr. *yôbhēl,* gr. *ἐνιαυτὸς ἀφέσεως*), „être bienveillant" (hébr. *panah*, gr. *ἐπιβλέπω*), „sacrifice de réconciliation" (hébr. *debhah šelāmīm,* gr. *θυσία σωτηρίου*), „assemblée" (hébr. *'edhâ* et *qāhāl,* gr. *συναγωγή*)

Pour le contenu du chapitre suivant, où je m'occupe des expressions roumaines redondantes ou obscures dues à la traduction littérale, je propose comme exemple la lexicalisation de la notion „menstruation". Dans la BIBLE. HEBR., le substantif *nidāh* „chose impure" représente une utilisation euphémistique, transférée dans la SEPT. sous la forme de toute une périphrase: *κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἀφέδρου αὐτῆς*; cela se reflète littéralement dans le Ms. 45: *după dzilele usăbirei necurăției ei* et dans la BIBL. 1688: *după zilele osebirii necurăției ei*. Le substantif *usăbire* a ici le sens vieilli de „solitude, l'acte de se retirer, de s'isoler", représentant donc une équivalence correcte, à la suite de la comparaison avec la perception normale de ce terme à l'époque, du grec *χωρισμός* „séparation, isolation"; l'option de la BIBL. 1688 a été gardée telle quelle aussi par MICU, FILOTEI et ȘAGUNA, mais ceux-ci préfèrent à l'euphémisme *necurăție* le terme plus direct *cruntare* „saignée". HELIADE revient au sens originaire du terme grec, en traduisant par *separațiune.* L'expression assez lourde

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

et redondante *după zilele osebirei firei necurăției ei* de Ms. 4389, d'après OSTROG: **днехъ естественаго здалѣчение сквернѹ ѥѧ**, est due, probablement – si l'on exclut une faute de transcription de la part du copiste –, à l'interprétation comme substantif de l'adjectif slave. **естественъ** „naturel"; *cf.* aussi *zilele slăbiciunii sale firești* (RADU-GAL.), *zilele regulei ei* (BIBL. 1990, Lév. 12:2). Voilà d'autres concepts discutés de façon détaillée dans ce chapitre: „odeur agréable" (gr. *ὀσμὴ εὐωδίας*), „encens mixte" (gr. *θυμίαμα τῆς συνθέσεως*), „donner naissance" (hébr. *hāyāh*, gr. *ζωογονέω*), „prépuce" (hébr. *ʿārᵉlāh*, gr. *ἀκροβυστία*), „tuméfaction" (hébr. *sēᵉth*), „qui a des écoulements séminals" (gr. *γονορρυής*), „démons" (hébr. *sᵉiyrym*, gr. *ματαίοι*), „ventriloque" (hébr. *ôbhiym*, gr. *ἐγγαστριμῦθος*).

Un autre chapitre de cette section est consacré à l'explication de certaines tournures phraséologiques calquées par l'intermédiaire de la SEPT. d'après l'hébreu, des créations lexicales qui, vu leur grande fréquence, représentent une véritable marque stylistique du langage biblique. Il s'agit ici d'une série de réduplications syntagmatiques du type *dimineață, dimineață* (gr. *πρωΐ, πρωΐ*, d'après l'hébreu *babōqer*, *babōqer*, „chaque matin"), *sfânta sfintelor* (gr. *ἅγιον τῶν ἁγίων*), *veți sâmbăta sâmbetele* (gr. *σαβατιεῖτε τὰ σάββατα* „cesser le travail"), *veți păzi pazele* (gr. *φυλάξεσθε τὰ φυλάγματα*), *om, om* (gr. *ἄνθρωπος, ἄνθρωπος*, d'après l'hébreu *ʾiyš wāʾiyš*, „chacun"), etc.

Un autre élément de la technique de la traduction qui est important dans la BIBL. 1688 comme source de la créativité lexicale est l'impact étymologique contextuel, qu'on défit comme le phénomène d'équivalence „automatique", réalisé par la sélection d'un certain lexème du vocabulaire roumain préexistant, sous la pression de la présence dans les textes-modèles de son étymon latin, slave ou grec, en ignorant les éventuelles mutations de sens ou de désignation subies avec le temps par le mot en question. Il y a des centaines de cas qui illustrent ce phénomène, j'ai largement commenté des mots comme: *coșniță* (< slav. **кошница**), *mărturie* (< gr. *μαρτυρία*), *cădelniță* (< slav. **кадильница**), *ie* (< lat. *ilia*), *mortăciune* (*cf.* slav. **мертвечьнъ**), etc.

On a ensuite discuté quelques calques lexicaux contextuels comme: *aducere* „offrande" (← slav. **приношение**, *cf.* gr. *κατακάρπωσις*), *a se ruga* „faire un rite d'expiation" (slav. **молитисѧ**, gr. *ἐξιλάσκομαι*), *cele den pântece* (← gr. *τὰ ἐγκοιλία* „intestins"), *luare* „partie réservée pour Dieu" (← gr. *ἀφαίρεμα*, hébr. *tᵉrûmah*), *suflet* „quelqu'un" (← gr. *ψυχή*, lat. *anima*, slav. **дшъ**, d'après l'hébr. *nepheš* „âme", par. ext. „quelqu'un"), *a lăsa* „pardonner" (← gr. *ἀφίημι*), *cap*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„capital“ (← gr. *κεφάλαιον*), *trup* „membrum virile“ (←gr. *σῶμα*, d'après l'hébr. *bāsār* „chair“ et, par ext., „membrum virile“, *cf*. slav. **трѣпъ**), *cea preste umere* (← gr. *ἐπωμίς*, hébr. *'ephōd*), *vase* „accessoires“ (← gr. *τὰ σκεύη*, lat. *vasa*), *corbul de noapte* (← gr. *νυκτοκόραξ*), *punere* „file“ (← gr. *θέμα*, slav. **положение**), *a înflori* (à propos des inflexions exanthémiques) „faire éruption, s'étendre“ (← gr. *ἐξανθέω*), *a lua* „se marier“ et (euphémiquement) „avoir des relations sexuelles“ (← gr. *λαμβάνω*, d'apres l'hébr. *lāqah*), *împotrivă râvnitoare* „rivale“ (← gr. *ἀντίζηλος*, hébr. *tsārar*), *turnare* „libation“ (← gr. *σπονδή*, lat. *libatio*, slav. **възлияние**), *punere înainte* „type spécial d'offrande“ (← gr. *ἐπίθεμα*, hébr. *t^{e}rûmah*).

J'ai commenté, en tant que termes, expressions et syntagmes d'origine biblique adoptées par la tradition linguistique roumaine, les structures lexicales suivantes: *cortul mărturiei* (← gr. *ἡ σκενὴ τοῦ μαρτυρίου*, hébr. *'ohel mô'ed*), *ardere de tot* (← gr. *ὁλοκαύτωμα*, ou *ὁλοκάρπωσις*), *a preacurvi* (← gr. *ἐκπορνεύω* „se prostituer“, hébr. *zānāh*, „commetre un adultère“), *a descoperi ruşinea* „avoir des relations sexuelles“ (← gr. *κοιμήσομαι* „se coucher“, hébr. *šâkabh* „rester étendu“), *carne vie* „plaie ouverte“ (← gr. *χρώς ζώον*, hébr. *hay bāsār*, littéralement „chair à vif), *apă vie,* littéralement „eau vivante“ (← gr. *ὕδωρ ζῶντον*, hébr. *hay mayim), chip cioplit* „idole“(← gr. *γλυπτός*).

Le texte de *Pentateuque* contient, dans les versions grecque, latine et slavone, un grand nombre de termes à une désignation très spéciale (des noms de fêtes, des pièces vestimentaires, des éléments d'architecture, des termes ecclésiastiques, des animaux, des oiseaux, des plantes exotiques, des unités de mesure, etc.), une grande partie d'entre eux étant des emprunts de l'hébreu. Ils apparaissent souvent dans les versions roumaines aussi, en tant que termes empruntés, avec un aspect néologique; voilà quelques exemples discutés dans mon travail: *ifi* (←gr. *ὑφί*, lat. *ephi,* slav. **ефи**, d'après l'hébr. *'ēyphah* „unité pour mesurer la capacité“), *hirogrulion* (← gr. *χοιρογρύλλιος* „Hyrax Syriacus“), *gripsor* (← gr. *γρύψ*), *porfirion* (← gr. *πορφύριον* „Vultur pernocterus“, lat. *porphyrio*, slav. **порфирионъ**), *erodiul* „pluvier“ (← gr. *χαράδριος*, lat. *charadrio*, slav. **харадрионъ**), *vruh* (← gr. *βροῦχος* „Grillus migratorius“, lat. *bruchus*), etc.

J'ai identifié dans un paragraphe du *Lévitique,* 6:2, où l'on fait référence aux relations juridiques de propriété, un cas très intéressant de création lexicale où la forme latine de la *Vulgate* semble avoir joué le rôle d'un régulateur sémantique, en suggérant, en même temps, la forme: *va minți către aproapele-ş, au întru zălojire, au pentru soțietate*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(Ms. 45), *va minți cătră vecin pentru zălogire sau pentru soțietatea* (Ms. 4389), *va minți cătră aproapele-ș, întru zălojire, au pentru soțiire* (BIBL. 1688), d'après SEPT. *ψεύδομαι τὰ πρὸς τὸν πλησίον ἐν παραθήκῃ ἢ περὶ κοινωνίας*. Les séquences *pentru soțietate* (Ms. 45), *pentru soțiirea* (Ms. 4389), *pentru soțiire* (BIBL. 1688) correspondent aux gr. *περὶ κοινωνίας*, slav. ѻ **ѡбщинѣ**, *cf*. KJV: *in fellowship*, HELIADE: *despre soțietate*. Par ce syntagme, obscur dans le contexte (dans la BIBL. HEBR., littéralement c'est „objet mis dans la main de quelqu'un", *cf*. BIBL. 1990: *ceea ce acesta i-a încredințat*), on a probablement désigné soit la même notion que celle de l'expression immédiatement précédente („donné comme gage"), soit „un objet possédé en commun", comme on peut le voir dans les interprétations contenues par la *Vulgate*, le *Targum* araméen ou la *Peschitta* syriaque (voir PÉTER-CONTESSE, p. 56). La note sémantique „commun" du terme hébreu *yâd* „fellowship" de l'expression correspondante *t^e^suwmeth yâd* de la BIBL. HEBR., qui peut être transposée littéralement sous la forme „(avoir) un dépôt (d'argent) en commun", a déterminé la selection dans la SEPT. du substantif grec *κοινωνία* „communauté; association" et dans OSTROG du substantif slavon **ѡбщина** „idem" (attesté par MIKLOSICH, s.v., avec ce sens dans *Codex Suprasliensis,* XIe siècle). Il faut aussi remarquer le fait que le terme grec *κοινωνία* apparaît dans le NT (Rom. 15:26) avec le sens secondaire „collecte (dans un but charitable); aumône, charité" (*cf*. THAYER, s.v.; *cf* aussi RADU-GAL., BIBL. 1968: *strigare de ajutoare),* et qu'il est calqué dans la BIBL. 1688 par le substantif *împreunare* et dans NTB 1688 par le substantif *culesătură* (dans ce dernier texte c'est probablement d'après la *Vulgate*: *collatio*). Pour ce qui est du roumain *soțietate* des manuscrits 45 et 4389, on ne peut pas nier son caractère néologique, même si l'on ne peut pas établir très précisément s'il s'agit d'un emprunt proprement-dit d'après le lat. *societas, -tis* ou d'un terme dérivé roumain (*soție* „camarade, associé" + le suffixe *-ătate*). De toute manière, cet endroit du manuscrit 45 (à côté de deux autres endroits du même manuscrit, Ieș. 14:4, où l'on a traduit le grec *ὁ θίασος* „confrérie célébrant un sacrifice en l'honneur d'un dieu", par extension, „association bruyante" – dans la BIBL. 1688*: danțul* – et IOSIP 13, où *soțietate* correspond au grec *συντροφία* „alimentation en commun; vie en commun" dans la BIBL. 1688: *soția ta te hrăni*!, une faute des éditeurs, qui, par mégarde ou par ignorance, n'ont pas reconnu dans le Ms. 45 le terme, insolite pour eux, *soțietate*) semble représenter l'une des plus anciennes attestations de ce mot en roumain, presqu'un siècle

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

et demi avant l'introduction dans la langue roumaine du néologisme *societate* (du lat. *societas)* par les latinisants de l'École de Transylvanie (*cf* LB, s.v.).

Il est fort probable que la création au XVIIe siècle de ce mot appartienne à Nicolae Milescu, qui a pu être inspiré aussi par la présence du terme *societas* dans l'une des versions latines qu'il compilait, version qui ne peut pas être la publication plantinienne d'Anvers, mentionnée dans la préface du manuscrit 45 (et utilisée également par nous pour la comparaison textuelle courante), où ce terme latin n'apparaît pas. Du manuscrit de Milescu ce terme a été pris par l'auteur du manuscrit 4389. Le fait que le néologisme *soțietate* appartenait au vocabulaire personnel de Nicolae Milescu a été utilisé par URSU 1986, p. 5, comme un de ses arguments pour attribuer a cet érudit une massive traduction roumaine anonyme du *Salut des pécheurs* (roum. *Mîntuirea păcătoșilor*, gardé en manuscrit BAR 2517), d'après *Ἁμαρτολῶν σοτηρία* d'Agapie Landos, œuvre d'édification morale lue dans le milieu monastique greco-orthodoxe, dont la première édition paraissait en 1641 à Venise; dans ce dernier manuscrit, *soțietate* apparaît six fois. La substitution du substantif *soțietate,* trouvé par les réviseurs bucarestois dans le manuscrit 45, par le dérivé synonyme *soțiire* me semble naturelle, vu que ce dernier mot était l'une des expressions courantes à l'époque pour désigner la notion en question (voir, par exemple, dans *Istoria Țării Rumânești*, attribuée à Constantin Cantacuzino, dans CM, II, p. 50, dans le syntagme *soțiirea omenească*), à côté du substantif *soție* „compagnie; société". Il faut mentionner de même un autre fait intéressant: la notion „société, compagnie" était en même temps signifiée en roumain ancien, surtout dans les textes rédigés dans les patois littéraires du nord, par le substantif *sâmbră* (< hongr. *cimbora* TDRG, s.v.), attesté avec ce sens chez DOSOFTEI, V.S., et dans la deuxième édition des *Mărgăritare*. C'est surprenant le fait que *sâmbră* est exactement le terme que MICU utilise pour remplacer dans le *Lévitique* 6:2 l'option *soțiire* de la BIBL. 1688. Une moitié de siècle plus tard, FILOTEI et ȘAGUNA vont opter, à l'endroit cité, pour le substantif *simbrie,* terme dérivé de roum. *sâmbră,* mais dont l'évolution sémantique le rend assez inadéquat pour exprimer la notion réclamée par le contexte biblique.

Dans un autre chapitre de cette section j'ai commenté en détail quelques cas de réalisations intertextuelles de la synonymie, en suivant la lexicalisation dans les textes bibliques des notions de „reins", „foie",

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

„colonisation“, „domestique“, „fort“, „honte“, „déshonneur“, „fruit“, „vautour“, „mouette“.

Outre la BIBL. 1688, de larges commentaires sont consacrés dans mon travail aux éditions successives du *Psautier* et de l'*Evangile,* des textes bibliques traduits et édités séparément pour des nécessités du culte, très importants pour illustrer les phénomènes de transfert linguistique de langues liturgiques (slavone et grecque) en langue roumaine littéraire ancienne. Je me suis surtout occupé du *Psautier* de Bălgrad (1651) et du *Psautier* slavo-roumain de Dosoftei – des textes qui marquent un changement important dans l'attitude concernant l'acte de la traduction dans la culture roumaine ancienne, qui allait d'un esprit ecclésial vers un esprit philologique-humaniste, manifesté surtout lors de l'analyse comparative et critique de plusieurs sources (hébraique, grecque, latine et slavone).

J'ai consacré, dans ce contexte, un ample chapitre à l'explication d'un trait caractéristique assez étrange de la langue des plus anciennes traductions roumaines du *Psautier,* les „psautiers rotacisants“ du XVIe siècle. Il s'agit d'une évidente couche lexicale „latinisante“, superposée dans les textes sur une abondante couche lexicale d'origine évidemment slavone. La liste de ces „latinismes“ contient des mots, tels: *agru* < lat. *ager*, *arină* < lat. *arena*, *ascunsoare* < lat. **absconsoria*, *asin* < lat. *asinus*, *auă* < lat. *uva*, *aveni* < lat. *advenire*, *beţiv* < lat. **bibiticius*, *blânzi (a se)* < lat. **blandire*, *botejune* < lat. **baptizio*, *călariu* < lat. *cabalarius, căsătoriu* < lat. **casatorius*, *căţân* < lat. *catinus, cătuş* < lat. *cattus* + suf. *–uş*, *cet* < lat. *quietus*, *cumpli* < lat. *complere*, *cungiura* < lat. *congyrare*, *cursură* < lat. *cursura*, *custa* < lat. *constare*, *deşidera* < lat. *desiderare*, *despune* < lat. *disponere*, *destinde* (ou *deşcinge*) < lat. *descendere*, *dupleca* < lat. *duplicare*, *duroare* < lat. *dolor*, *famen* < lat. **femmus*, *făptoriu* < lat. **factorius*, *ferica* < lat. **felicare*, *funicel* < lat. *furuncellus*, *fur* < lat. *fur*, *fuşte* < lat. *fustis*, *gint* < lat. *gens*, *i* < lat. *ire*, *im* < lat. *limus*, *împutăciune* < lat. *imputatio*, *încărește (a se)* < lat. *incalescere*, *îmfrâmşa* < lat. **informosiare*, *învești* < lat. *investire*, *învita* < lat. *invitare*, *învolbi* < lat. *involvere*, *lăsăciune* < lat. *laxatio*, *lucoare* < lat. *lucor*, *mărit* < lat. *maritus*, *meser* < lat. *miser*, *meserere* < lat. *miserere*, *neguţa* < lat. **negotiare*, *nuta (nota)* < lat. **notare* < **nautare* < *nauta*, *op* < lat. *opus* dans les expresions *op iaste, e op*, *pănăta* < lat. *palatium*, *păsa*[1] < lat. *pensare*, *păsa*[2] < lat. *passare*, *premieza* < lat. **premediare*, *prepune* < lat. *praeponere*, *scumpăra* < lat. **excomparare*, *scura* < lat. *excurare*, *semna* < lat. *signare*, *şerb* < lat. *servus*, *şerbi* < lat. *servire*, *spământa (a se)* < lat.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

expavimentare, *spărți* < lat. **expartire*, *șterc* < lat. *stercus*, *stur* < lat. *stylus*, *sun* < lat. *sonus*, *temoare* < lat. *timor*, *trufă* < lat. *trufa* (< gr. *τρυφή*), *urăciune* < lat. *oratio*, *ușariu* < lat. *ustiarius (ostiarius)*, *vă!* < lat. *vadere*, *vărgură (vergură)* < lat. **virgula*, *vie* (*via*) < lat. *vivere*, *vince* < lat. *vincere*, *vintre* < lat. *venter*, *vipt* < lat. *victus*, *zmicura* < lat. **exmiculare*, qui sont disparus ultérieurement — même à partir du XVIIe siècle — de l'usage littéraire roumain. En doutant que de telles „reliques lexicales" eussent pu être héritées de certaines versions roumaines très anciennes et très hypothétiques, remontant à une période antérieure à l'adoption de la langue slavone en tant que langue liturgique (hypothèse formulée par le chercheur bucarestois I.C. Chițimia), je suis arrivé à la conclusion plus prudente que les traducteurs roumains anonymes du XVIe siècle (éventuellement du XVe) ont eu à leur disposition — à part la source slavone principale — également une version latine du *Psautier.* Cette source latine probable a dû être un manuscrit de *Psalterium Romanum* (version qui a circulé énormément pendant le Moyen Âge), car, après une minutieuse et attentive comparaison, j'ai constaté que l'ancien texte roumain „se superpose" parfaitement sur le texte latin de *Psalterium Romanum*. L'identité de l'option lexicale entre la source et le texte roumain (j'ai examiné exhaustivement la situation des lexèmes *a deșcinge, lângoare, a deșidera*), illustre dans ce cas aussi le phénomène que j'ai nommé „attraction étymologique" : dans des conditions de littéralité, le traducteur préfère choisir – si cela est possible – le mot roumain le plus proche de son étymone, qu'il s'agisse d'un élément hérité d'origine latine ou d'un emprunt d'origine grecque ou slave (slavone). Le phénomène dont je parle est valable uniquement lorsque les éléments lexicaux en question se caractérisent par un haut degré de spécificité, comme c'est le cas des soi-disantes „reliques" lexicales dont j'ai parlé plus haut.

J'ai accordé aussi une attention spéciale à l'activité de Dosoftei, que je considère comme un véritable modèle pour le type d'érudit polyglotte, doué d'une créativité lexicale exceptionnelle. Afin d'illustrer les effets de la polyglossie au niveau du vocabulaire intellectuel-théologique, j'ai analysé avec beaucoup d'attention DOSOFTEI, PAR., DOSOFTEI, AFROD. et DOSOFTEI, PROLOG., des textes moins connus dans la philologie roumaine, mais révélateurs pour toute la typologie baroque du répertoire d'inventions lexicales personnelles de l'illustre métropolite. Je pense à des classes lexicales exigées par l'effort de créer une terminologie métaphysique-théologique, tels : des substantivations abstraites (*ființă, neființă, nefiind, fire, purce-*

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

dere, împreunăciune), des paires terminologiques où les créations issues du calque lexical alternent avec des emprunts du grec ou du slavon (*stat-față-ipostas, cântătoriu-poetíc-tvoreț-peveț*, etc.), des créations lexicales abstraites à préfixe privatif (*nemilă, nepricepere, nedumnedzăire, neștiință*, etc.), ou la substantivation du pronom possesif à l'aide de l'article *(al săul său),* qui indiquent des échos très clairs d'une connaissance de la difficile terminologie scolastique. Un autre aspect propre au vocabulaire cultivé de Dosoftei est l'abondance de quelques termes techniques-ecclésiastiques empruntés au slavon, tels: *peasnă, irmos, canon, poslanie, catavasie, stih, pripeală, liță, petdeseatniță, prochimen, cislă, diaconstă, irmos, stiholog, stihologhie*, etc., employés en même temps que des termes slavons cultivés présents exclusivement dans ses textes *(bogovidnic, devestăvnic, deistvui, idoloslujitel, inoplemenic, plodnic, podanină, poslanec, săzdanie, țveatonosie, văsclicnovenie, vlastie*, etc.). Outre l'emprunt traditionnel du slavon, le vocabulaire intellectuel de Dosoftei s'enrichit également à l'aide de beaucoup de termes néologiques empruntés du grec ou du latin *(ipocrit, ipostas* – et *ipostasă, rítor, ritoric, ritorícă, scopos, comită, cauză, musícă* – et *musichíe, persoană, substanție, testament* – et *testământ, tecton, sathir*, etc.), un grand nombre d'entre eux étant attestés, pour la première fois en roumain, à cette occasion. En grandes lignes, les résultats concrets, dans le domaine du vocabulaire, de la créativité lexicale débordante manifestée par Dosoftei peuvent être réduits à trois classes principales: a) des créations lexicales dérivées où des suffixes roumains sont attachés à des racines alloglottes: *apos-corachință, bezaconic, probrăzală, musicesc, iamvicesc, ritoricí, titlui*, etc.; b) des créations lexicales réalisées à base de matériel morphématique exclusivement roumain: *bunătățător, cugetăreț, cugețit, descoperământ, înfețit, întregá, înviețător, góniță, lucrăreț, meserí, mortac, nemuritorie, nelutatec, strălucoare, uniciune, viiatic, vârtoșitură*, etc.; c) des créations lexicales mixtes obtenues par composition ou/et par le changement de la valeur grammaticale: *adebunătate, de-apoiurile, întâipusoare, supceriu*, etc. Toutes ces créations lexicales apparaissent sous la pression du modèle greco-slavon, à cause du besoin concret de l'équivalence textuelle.

Finalement, dans la dernière partie de la section philologique de mon travail, j'ai examiné l'apport décisif que les frères Greceanu, des érudits laïques de Valachie, impliqués également dans la publication de la *Bible de 1688*, ont eu dans la création de la terminologie théologique. De leurs écrits j'ai attentivement analysé, en les comparant avec les originaux grecs, deux traductions importantes, celle

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

de la *Confession orthodoxe* de Pierre Moguila, publiée en 1691 à Buzău, et la collection d'omélies de Saint Jean Chrysostome, intitulée *Mărgăritare*, lors de sa parution à Bucarest, toujours en 1691. Du point de vue méthodologique, le texte de MĂRT. ORT. a pour moi une importance à part, car les 17 éditions ultérieures (des révisions ou des traductions nouvelles) offrent, avec les éditions successives de la Bible, le cadre idéal pour l'étude diachronique de la représentation lexico-terminologique de certains concepts théologiques importants, analysés dans les deux dernières sections de mon travail.

En profitant du fait d'avoir à ma portée l'original en grec moderne de la traduction des *Mărgăritare* (1691), j'ai cru utile d'entreprendre une analyse comparative plus détaillée des différents phénomènes de transfert linguistique identifiés dans ce texte. Une première constatation est que, par rapport aux textes bibliques proprement-dits, cette traduction, qui reste très proche de l'original, n'est pas minée par le littéralisme, peut-être aussi à cause des convergences typologiques plus accentuées qui existent entre le roumain et la variété moderne de la langue grecque. J'ai traité d'abord le procédé de l'emploi, dans le discours, des emprunts lexicaux directs du texte traduit, celui des différenciations synonymiques contextuelles, en mettant en évidence certaines omissions ou même erreurs de traduction. Relativement nombreuses sont dans le texte étudié les prises directes d'éléments lexicaux du grec (*alofíl*, *cf*. ngr. *ἀλλόφιλος*, *amvrósie*, *cf*. ngr. *ἀμβροζία*, *ánghel*, *cf*. ngr. *ἄγγελος*, *anátema cf*. ngr. *ἀνάθεμα*, *antihrist*, *cf*. ngr. *ἀντίχριστος*, etc.), que j'ai traitées de manière sommaire-lexicographique. Une autre catégorie lexicale richement illustrée par des exemples est celle des mots d'origine grecque moderne, empruntés à une époque antérieure, mais sélectionnés dans le contexte justement par « attraction étymologique », c'est-à-dire par la présence de leur étymon dans l'original grec (*argát*, *cf*. ngr. *ἐργάτης*, *chilíe*, *cf*. ngr. *τὸ κελλίον*, *colíbă*, *cf*. ngr. *καλύβη*, *furtúnă*, *cf*. ngr. *φουρτοῦνα*, *garoáfă*, *cf*. ngr. *γαρόφαλον*). Dans cette version même des *Mărgăritare*, j'ai pu constater, même si moins dynamique que dans le cas des traductions bibliques proprement-dites, une assez grande productivité du procédé du calque lexical. J'ai proposé de nombreux exemples de calques lexicaux de signifié et de calques lexicaux d'expression, de types différents, en mettant en évidence chaque fois le mécanisme de transfert du grec en roumain. J'ai également proposé une typologie –avec des exemples – des calques grammaticaux, de nature morphologique ou phrastique. J'ai souligné aussi,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

comme des phénomènes d'exception qui caractérisent, d'ailleurs, plusieurs textes roumains anciens, l'anacoluthe et l'hyperbate.

3. Dans une troisième section de mon travail, j'ai abordé les structures lexicales de la BIBL. 1688 dans une perspective textuelle strictement synchronique, que j'ai considérée appropriée pour mettre en évidence l'impact de la traduction entre le roumain et le grec, impact concrétisé au niveau des interférences sémantico-lexicales qui ont été à la base de la restructuration du lexique intellectuel du roumain littéraire ancien. Dans un premier chapitre j'ai réalisé une présentation critique des principales contributions à la théorie du champ sémantique (TRIER, ÖHMANN, PORZIG, LYONS, COSERIU, WENNING, RICKEN, etc.), afin d'esquisser une approche théorique adaptée aux buts pratiques de ma recherche. Par champ sémantique on comprend une macrostructure lexicale constituée par des rapports de sens (oppositifs ou associatifs) déterminés par la segmentation d'un continuum sémantique en unités significatives minimales, les lexèmes. Le champ sémantique étudié dans cette perspective fait référence, dans un sens large, aux opérations intellectuelles; il s'agit du contenu lexical de quelques lexèmes tels *a şti, a gândi, a cunoaşte, a cugeta*, etc., qui constituent le noyau du „vocabulaire intellectuel" (Zumthor) de chaque langue. Les rapports paradigmatiques établis entre les membres de cette structure – tout comme les possibilités syntagmatiques de chacun de ces membres – sont extrêmement mobiles. Il y a divers facteurs historiques et linguistiques qui mènent à des modifications presque continuelles dans le champs de concepts désignés par les unités lexicales en question et, d'une manière implicite, dans le plan sémantique proprement-dit. Etant donné le fait que la perception des dimensions et des contours fermes du champ sémantique des actes intellectuels est pratiquement irréalisable au niveau abstrait du système linguistique, vu sa grande mobilité, mon analyse se situe au niveau du texte, c'est-à-dire de la réalisation concrète des possibilités du système roumain, ayant pour but de mettre en relief surtout les modifications du champ sémantique mentionné, modifications dues au contact linguistique avec le modèle grec. En étudiant un texte donné (BIBL. 1688), c'est-à-dire un aspect bien déterminé du contact linguistique roumain-grec, j'ai pu également formuler des observations intéressantes concernant la tendence de certains phénomènes lexicaux (appartenant au champ mentionné) à représenter un consensus culturel qui puisse leur donner la qualité de normes littéraires.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

La comparaison strictement textuelle a relevé un transfert massif de substance sémantique du grec au roumain, tout comme la suggestion de certaines modalités concrètes par lesquelles les traducteurs roumains ont lexicalisé cette substance sémantique d'emprunt, en raffinant et en recomposant le système de leur propre vocabulaire intellectuel. La partie la plus considérable de cette section de mon travail porte sur la description sémasiologique exhaustive de tous les lexèmes du champ sémantique en question, tel qu'il se dessine dans les livres de sagesse de la Bible, description ayant à la base des principes lexicographiques. J'ai voulu mettre en évidence de la sorte les sens actualisés dans les textes par les lexèmes roumains, en essayant de délimiter les sens acquis par l'intermédiaire du transfert, lors du contact avec l'original grec. La reproduction des microcontextes où apparaissent les lexèmes analysés s'est proposé d'illustrer le sens contextuel du lexème grec que les traducteurs roumains ont eu en vue lorsqu'ils ont opté pour l'équivalence en question. Vu la grande capacité du vocabulaire grec de jouer sur les nuances dans la sphère des opérations intellectuelles, j'ai mis en évidence les constantes d'équivalence de quelques concepts lexicalisés en grec d'une manière spécifique par des termes roumains traditionnels, tout comme les approximations ou les erreurs de traduction. Voilà les termes roumains discutés de cette manière: *afla, aflare, aflător, cărturărie, căuta, cerca, cerceta, cercetare, certa, certător, cuget, cugeta, cugetare, cunoaște, cunoaștere, necunoaștere, cunoscut, necunoscut, cunoscător, necunoscător, cunoștință, deprinde, descoperi, dovedi, filozof, filozofesc, filozofí, filozofie, gând, gândi, gândire, gândit, gânditor, iscodi, ispită, ispititor, isteț, isteție, înțelege, înțelegător, înțeles, înțelepciune, înțelept, înțelepțește, înțelepți, înțelepție, învățat, învățător, învățătură, lămuri, măiestrie, minte, pedepsit, pricepe, pricepere, priceput, sfat, sfătui, simți, simțitor, simțitură, socoteală, socotință, socotit, socotitor, ști, știință, neștiință, știre, știut, știutor, viclean, vicleni, viclenie, vicleșug.*

On peut observer qu'à la grande disponibilité expressive de la langue grecque, qui détient des systèmes synonymiques et antonymiques extrêmement diversifiés et fonctionnels, fondés sur une capacité dérivationelle très productive, le roumain écrit du XVIIe siècle oppose une somme de lexèmes pas encore suffisamment relationnés dans le cadre de quelques macrostructures sémantiques cohérentes et stables, ce qui explique le croisement, la superposition et parfois la confusion entre les contenus des lexèmes qui composent ce champ sémantique, dans la version roumaine de la Bible. À une

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

époque où glosser et paraphraser d'une manière explicative certains termes difficiles à traduire étaient des procédés pratiqués rarement et par intermittence par les traducteurs, dans un texte où l'emprunt lexical néologistique était très restreint, le principe de la littéralité a imposé l'essai de restituer le contenu du texte grec à une version roumaine le plus fidèle possible, du point de vue formel. Dans le plan lexical, cette option se traduit par une sorte de „hipersémantisation" des lexèmes roumains qui signifient des notions intellectuelles fondamentales. Le roum. *cuget,* par exemple, couvre une grande partie du spectre sémantique qui concerne les opérations de la pensée, en équivalant, dans divers endroits des livres de sagesse de la Bible, le contenu de plusieurs lexèmes grecs: *διάνοια* „l'action de penser; intelligence; manière de penser", *διανόημα* „ce qui est produit par l'esprit, notion, idée, réflexion", *ἔννοια* „l'acte de raisonner", *ἐννόημα* „pensée, idée", *ἐνθύμημα* „raisonnement", *μελέτη* „préoccupation intellectuelle; méditation", *λογισμός* „calcul, raisonnement" et *συλλογισμός* „calcul, raisonnement". A son tour, le roum. *gând* correspond constamment aux grecs *λογισμός* „calcul, raisonnement; motif, intention", *διαλογισμός* „calcul, raisonnement", *ἔννοια* „l'acte de raisonner; l'exercice de la raison", *νοῦς* „raison", *γνώμη* „concept", *γνώσις* „l'action de connaître", *διανόημα* „idée", *ἐπίνοια* „projet, intention", *λόγος* „principe, motif", *φρόνησις* „compréhension, sagesse", *ὑπόληψις* „conception, préoccupation intellectuelle".

La relativité de la sélection lexicale lors du processus d'équivalence est soulignée par un phénomène de transfert inverse à celui décrit plus haut: chacun des termes importants appartenant au champ sémantique en discussion du vocabulaire grec est équivalé par deux ou plusieurs lexèmes roumains différents, ce qui contribue à l'estompage de certaines limites fermes du contenu sémantique des termes roumains qui se créent de la sorte la possibilité d'être librement commutables dans des contextes identiques ou pareils. Pour illustrer la modalité d'approche que j'ai pratiquée, je cite ici des réalisations nominales du champ sémantique en discussion, les équivalences du grec *σύνεσις*: le groupe des sens „capacité de connaissance, compréhension; intelligence, réflexion" a été transposé par *înțelegere* (Sag. 13:13, Sir. 1:4 et *passim*), *minte* (Abd. 7:8) et *pricepere* (Job 12:13, Ps. 48:3) et le sens secondaire „connaissance sur quelque chose; compétence" par *înțelegere* (Sag. 9:5, Sir. 5:14) et *pricepere* (Job 21:2 et *passim*). Un autre exemple: le contenu sémantique du grec *διαλογίζομαι*, dont le sens principal est de „calculer" et de là, par

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

extension, „l'action d'appliquer la pensée à quelque chose" est reproduit par les verbes *a gândi* (Ps. 34:23, Prov. 16:30) et *a socoti* (Ps. 9:23, Prov. 17:12, Iosip, 8), c'est-à-dire justement les verbes roumains qui équivalent aussi le gr. *διανοέομαι* „l'action de s'exercer la raison" (Ps. 72:8, Sir. 14:22 et *passim*). Le même sens du grec *διανοέομαι* est lexicalisé aussi par le roumain *a cugeta* (Sir. 16:24 et *passim*), qui a, de plus, le sens „méditer" de ce verbe grec (Sir. 27:12; 39:9). La notion „suivre attentivement, chercher avec insistance; dépister", signifiée par le grec *ἐξιχνιάζω*, est reproduite dans la Bible de 1688 par les termes *a cerca* (Job 29:16; 37:5), *a cerceta* (Sir. 24:29) et *a iscodi* (Sir. 18:3 et 5). Les verbes *a cerca* et *a cerceta* apparaissent dans tout le texte de la Bible comme synonymes presque parfaits, vu qu'ils traduisent à la fois, d'une manière différenciée, le grec *ἐξιχνιάζω*, tout comme les verbes *ἐκζητέω* „soumettre à une investigation", *ἐτάζω* „vérifier, examiner, contrôler" et *ἐξετάζω* „interroger".

Si la pensée vue dans son exercice, notion signifiée par le grec *διάνοια*, est transposée dans la BIBL. 1688 d'une manière dominante par *cuget* (Job 1:6, IOSIP, 7), le dérivé *διανόεμα*, s.n., qui désigne le résultat de l'action de penser, les notions d'idée, notion, réflexion, a été transposé, d'une manière alternative, par *cuget* (Prov. 14:14, Sir. 22:17, 23:2, 24:30, 32:25), *cugetare* (Sir. 12:27) et *socotealã* (Prov. 15:25). Du même radical grec dérive aussi le substantif *ἔννοια*, équivalé par *gând* (Prov. 24:7), *gândire* (Prov. 16:22) et *socotealã* (Prov. 2:11, 3:21, 4:1, 5:2), lorsqu'il a le sens „acte de penser; raison, bon sens", et par *cuget* (Sag. 2:14), lorsqu'il a le sens „notion, idée, réflexion". Un autre exemple de hypersémantisation due à la synonymie intratextuelle est offert par la transposition du grec *ἐνθύμημα* „ce qu'il y a dans l'esprit" par *cuget* (Sir. 32:13), *gând* (Sir. 35:21) et *gândire* (Sir. 27:6). Un exemple de synonymie contextuelle parfaite, due à l'absence du roumain de l'opposition sémantique entre les dérivés nominaux différents de la même racine, est celui offert par les substantifs *ispitã* et *ispitire,* qui traduisent tous les deux le grec *πειρασμός* „essai, expérience, épreuve". Un autre terme polysémantique grec à impact de traduction très fort sur la synonymie roumaine dans la BIBL. 1688 est le grec *λόγος*, s.m.; transposé d'habitude automatiquement par *cuvânt*, même s'il s'actualise dans le contexte d'autres valeurs que les valeurs habituelles du roumain *cuvânt*, il y a cependant des contextes où *λόγος* a été saisi avec ses sens particuliers „faculté de penser; raison" – traduit par

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

socotealã (Job 14:3) – et „fondement, principe; motif, explication" – transposé par le roumain *gând* (Sir. 23:14).

Je pense que l'explication de cette large inconstance d'équivalence, à conséquences profondes sur la structuration du champ sémantique des notions qui concernent les opérations intellectuelles, dans un texte si important pour l'histoire de la langue roumaine littéraire, doit être cherchée, d'une part, dans les conséquences de l'anisomorphisme sémantique entre le roumain et le grec et, de l'autre, au niveau des facteurs qui relèvent de la structure spéciale du texte biblique, marqué, du point de vue sémantique, par un synchrétisme caractéristique. Ce synchrétisme a été déterminé par la présence simultanée et, souvent amorphe, dans le même contexte, de plusieurs sens du même lexème grec, insufisamment précisés du point de vue lexématique non seulement pour la conscience linguistique de l'érudit roumain du XVIIIe siècle, mais, souvent, même pour celle des exégètes modernes du texte biblique.

Un chapitre très important de cette section a été consacré à la description et au classement des calques lexicaux de la BIBL. 1688 et des deux versions manuscrites contemporaines, problème abordé dans une perspective textuelle et processuelle; on a suivi l'identification des déterminations textuelles des calques lexicaux et des effets généraux du phénomène de calque lexical à l'époque ancienne de la langue roumaine littéraire. Après avoir examiné d'une manière critique une bibliographie presque exhaustive, j'ai exposé dans un premier sous-chapitre mon opinion sur les calques lexicaux, définis comme formes de transfert linguistique, réalisé dans les conditions de l'interférence linguistique entre langues situées en contact linguistique direct et qui n'entraînnent et n'assimilent pas le matériel sonore de la langue donatrice. On distingue deux classes de calques lexicaux: 1) calque lexical de signifié (toute innovation ou modification dans le contenu d'un lexème roumain préexistant, ayant comme base et point de départ soit l'équivalence de désignation, soit une ou plusieurs notes sémantiques communes avec le modèle alloglotte) et 2) calque lexical d'expression (toute formation lexicale nouvelle créée à base de matériel morphématique roumain préexistant, par l'imitation et sous la pression textuelle d'un modèle lexical alloglotte – dans notre cas le grec ou le slavon – dérivé ou composé; ce dernier type de calques lexicaux suppose, outre le transfert de signifié, une modélation morphématique interne conforme à la structure de l'élément lexical modèle). Dans une première étape de la recherche j'ai procédé à une

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

confrontation des trois versions bibliques roumaines du XVIIe siècle avec leurs originaux grec, slavon et latin.

L'utilisation de ces sources („izvoade"), dans les éditions mêmes indiquées par les érudits-traducteurs, m'a permis la réalisation d'une précision maximale dans l'acte de la comparaison inter-textuelle. La procédure comparatiste m'a permis, également, l'observation exacte des étapes de transfert sémantique des langues-source vers le roumain écrit, situé en plein processus de mise au point des traits de son premier style fonctionnel, celui ecclésiastique. Le matériel recueilli (environ 7000 fiches complexes) a été analysé et rigoureusement classé, en fonction de différents critères, dont les plus importants sont ceux de nature structurale et fonctionnelle (voir le sommaire). Lors de l'analyse j'ai invoqué simultanément, à côté du modèle lexical grec, les correspondants latin et slavon qui auraient pu être des modèles auxiliaires pour les calques lexicaux en question.

Compte tenu des traits distinctifs du processus de formation des calques lexicaux de signifié, on distingue dans cette classe les trois types suivants: a) calques lexicaux de signifié résultés de la confusion entre le sens étymologique, primaire, et le sens contextuel, dérivé, du modèle grec (par exemple, le roumain *osebire* acquiert aussi le sens „différence" de son équivalent grec *διαφορά* „différence", par transfert, mais aussi, du contexte, le sens „variété, espèce", *cf*. le lat. *differentia,* le slav. *разьмьство*; b) calques lexicaux de signifié résultés de l'équivalence littérale, mécanique, du radical du modèle, accompagnée de l'intégration dans la classe morphologique correspondante (par exemple, le roumain *dătătură* adopte le sens contextuel „trahison" du grec *προδοσία*, conformément au sens du radical *-δο-* „donner" du modèle grec, *cf*. lat. *proditio*; c) calques lexicaux de signifié résultés de la substitution du radical-modèle grec par un radical roumain différent comme valeur désignative, conformément à des notes sémantiques communes (par exemple, le roumain *înstreinare* acquiert la valeur sémantique „colonisation" par le calque du grec *ἀποικία* (< *οἶκος* „foyer"). On distingue également, comme un type spécial de calque de signifié, ce que j'ai nommé le calque sémantique synthétique, un phénomène de transfert que l'on observe dans les cas où les valeurs sémantiques d'un lexème grec sont reproduites en roumain par une unité primaire, en ignorant la valeur sémantique du préfixe grec (par exemple, le roumain *strecurătură* adopte le sens „émanation" selon le grec *ἀπόρροια* dans la structure sémantique duquel le préfixe *ἀπο-*, ignoré par le traducteur, est d'une importance primordiale).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

En extrapolant au niveau du système du vocabulaire les résultats de l'interférence linguistique du niveau du texte, on remarque, comme la première et la plus importante des conséquences de la pratique du calque de signifié, l'augmentation du degré de polysémantisme des termes roumains communs. Pour ce qui est des calques lexicaux d'expression, j'ai proposé, comme critère distinctif primaire, le critère formel de l'appartenance des unités lexicales-modèle à la classe des dérivés ou des composés. Conformément au point de vue acccepté comme fondement de notre recherche, selon lequel le calque lexical est envisagé surtout en tant que processus, en tant que partie intégrante de la technique de la traduction, j'ai accordé une attention spéciale au critère dynamique fonctionnel, de nature sémantique ou structural-morphologique. Dans une perspective sémantique, j'ai suivi les rapports de sens établis entre les éléments composants du modèle et leurs correspondants dans l'unité lexicale roumaine apparue à la suite du calque, tout comme la réalisation de la fonction désignative pour laquelle on avait créé le calque d'expression en question. Le degré de convergence ou de divergence entre le modèle grec et sa copie roumaine a été analysé au niveau de la forme, en considérant le rapport de nombre entre les membres du composé modèle et de sa copie.

Je présente ici une brève liste de calques lexicaux extraits des livres de sagesse de la BIBL. 1688, de la série de quelques centaines d'unités lexicales largement commentées dans mon travail. Voilà quelques calques lexicaux de signifié: *amestecătură* (45, 4389), *împreunare* (BB) ← gr. *κοινωνία* „communication entre personnes, discussion", lat. *communicatio* „idem", slav. **приобщение** „idem"; *întorsură* (45, BB), *prepunere* (4389) ← gr. *στροφή* „abilité, ruse" (sens figuré), lat. *versutio* „idem"; *stricurătură* (45, BB) ← gr. *ἀπόρροια* „émanation", lat. *emanatio* „idem", slav. **излиѧние** „idem"; *aflare* (45, 4389, BB) „idem" gr. *εὕρεσις* „découverte, invention", lat. *adinventio* „idem", slav. **изобрѣтение** „idem"; *asămănare* (45, BB), *sămuială* (4389) ← gr. *σύγκρισις* „comparaison", lat. *comparatio* „idem", slav. **сравьнение** „idem"; *închipuire* (45, BB), *asămănare* (4389) ← gr. *ἀπείκασμα* „copie", lat. *similitudo* „idem", slav. **подобие** „idem"; *punere* (45, BB), *puitură* (4389) ← gr. *θέσις* „ordre des éléments dans un tout; disposition, structure", lat. *dispositio* „idem", slav. **росположение** „idem"; *stat* (45, 4389, BB) ← gr. *ὑπόστασις* „substance", lat. *substantia* „idem", slav. **сѫщество** „idem"; *tocmală* (45), *tocmire* (4389, BB) ← gr. *σύστασις* „composition, structure", lat. *dispositio* „idem", slav.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

съставлениѥ „idem“ *arătat*; (45, BB) ← gr. *σαφής* „clair, évident“, slav. **ꙗсьнъ** „idem“; *ivit* (45, BB) ← gr. *ἐμφανής* „évident“, slav. **ꙗвьнъ** „idem“. Voyons maintenant quelques calques lexicaux d'expression: *necredință* (45, 4389, BB) ← gr. *ἀπιστία*, lat. *infidelitas*, slav. **невѣрьство**; *necunoștință* (45, BB) ← gr. *ἄγνοια*, lat. *inscientia*, slav. **невѣдѣниѥ**; *neorânduială* (45, 4389), *netocmire* (BB) ← gr. *ἀταξία* „désordre, confusion“, lat. *inconstantia*; *neîmpiedicat* (45) ← gr. *ἐμπόδιος* „sans obstacles, libre“, slav. **невозбраньнъ** „idem“; *nemilostiv* (45, BB), *nemilostivnic* (4389) ← gr. *ἀνελεημόνως* „sans pitié“; *nemulțămitor* (45, 4389, BB) ← gr. *ἀχάριστος* „ingrat“, lat. *ingratus* „idem“, slav. **неблогодарьнъ** „idem“; *nestricat* (45, 4389, BB) ← gr. *ἄφθαρτος* „incorruptible“, slav. **нетлѣньнъ** „idem“; *fără de chip* (45, BB) ← gr. *ἄμορφος* „informe“, lat. *invisus* „idem“; *fără de nume* (45, 4389) ← gr. *ἀνώνυμος* „anonyme“ et „qui ne doit pas être dit“, lat. *infandus* „idem“; *înainte alergător* (45, BB) ← gr. *πρόδρομος* „précurseur“; *împreună trăire* (45), *viețuire împreună* (BB), *împreunarea traiului* (4389) ← gr. *συμβίωσις* „vie en commun, intimité“, lat. *convictus* „idem“, slav. **съжитиѥ** „idem“; *împreună petrecere* (45) ← gr. *συγγυμνασία* „exercice en commun“; *suferirea răului* (45, BB) ← gr. *ἀνεξικακία* „résignation“; *bună cuviință* (45, 4389, BB) ← gr. *εὐπρέπεια* „distinction“, slav. **благолѣпиѥ** „idem“; *bună întemeiere* (45, BB) ← gr. *εὐσθάτεια*, „stabilité“; *de frate ucigător* (45, BB) ← gr. *ἀδελφοκτόνος* „fratricide“; *începător de facere* (45, BB), *începătoriul neamurilor* (4389) ← gr. *γενεσιάρχης* „chef d'une nation“; *îndelungat de viață* (45, BB) ← gr. *μακρόβιος* „à longue vie“; *sângur născut* (45, BB), *unul născut* (4389) ← gr. *μονογενής* „unique“, slav. **единородьнъ** „idem“; *de o zi* (45, BB) ← gr. *μονοήμερος* „éphémère“; *întru tot puternic* (45, BB), *atotputernic* (4389) ← gr. *παντοδύναμος*, lat. *omnipotens*, slav. **всесильнъ**; *cu multă naștere* (45), *de multă naștere* (BB) ← gr. *πολύγονος* „prolifique“, lat. *multigenus* „idem“, slav. **многоплодьнъ** „idem“; *iubitor de oameni* (45, BB, 4389) ← gr. *φιλάνθρωπος* „bienveillant, généreux“, slav. **человѣколюбивъ** „idem“; *scriitor de umbră* (45, BB) ← gr. *σκιαγράφος* „peintre“.

L'étude comparative et typologique des calques lexicaux d'expression m'a donné l'occasion de formuler d'intéressantes constatations et observations sur les limites du système roumain de dérivation et de composition lexicale, tout comme sur certaines tendances de la norme linguistique à l'époque étudiée. J'ai consacré des sous-chapitres à part à la discussion des principaux effets du calque lexical dans le plan de la structuration macro-sémantique du vocabulaire roumain:

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

l'homonymie gramaticale, l'homonymie catégorielle et la stimulation par le calque de la productivité de la dérivation et de la composition en tant que moyens internes de stimulation de la créativité lexicale; d'autres sous-chapitres traitent de l'importance des modèles auxiliaires slavon et latin tout comme des rapports philologiques qui existent entre les trois versions roumaines parallèles (BIBL. 1688, Ms. 45, Ms. 4389) dans la perspective du calque lexical.

Pour ce qui est de la dimension historique des calques lexicaux de la BIBL. 1688, j'ai remarqué le fait que la position de ce texte au bout d'une période de plus d'un siècle de traductions religieuses a fait qu'une partie des calques lexicaux utilisés souvent ici soit créée antérieurement, ces calques ayant déjà le caractère de normes de l'écriture roumaine, pareils aux nombreux néologismes d'origine slavone. C'est le cas de quelques unités lexicales comme *fără (de) minte* „irrationel", *fără de lege* „illégitime", *fără (de) fund* „abîme", à propos desquelles on peut difficilement dire si elles ont été créées ad hoc, à la suite des contacts avec les modèles grecs primaires (*ἄφρων*, *ἀνομία*, *ἀβύσσος*) ou si elles faisaient déjà partie, en tant qu'éléments idiomatisés, du vocabulaire courant des érudits traducteurs. La BIBL. 1688 présente également un trait typologique essentiel du roumain littéraire ancien qui le distingue du roumain littéraire moderne; il s'agit de la préférence pour le calque par rapport à l'emprunt lexical cultivé. Cela s'explique premièrement par des causes culturelles-religieuses, car la décision de se maintenir le plus près possible de l'image de l'original des textes sacrés, a réclamé, pour tous les peuples de l'Europe, sans que le moment où la „nationalisation" du message des Écritures s'est accomplie importe, l'utilisation prépondérante du matériel lexical et morphématique interne et un appel relativement insignifiant à l'emprunt lexical. Dans cette perspective, on observe dans les étapes ultérieures de l'évolution du roumain littéraire un intéressant processus de relexicalisation de certains concepts exprimés dans la BIBL. 1688 par l'intermédiaire du calque lexical et aussi de les désigner par un emprunt lexical direct. On peut exemplifier ce phénomène à l'aide de quelques renvois à l'époque immédiatement suivante, celle du XVIIIe siècle: gr. *ἀταξία* „désordre, confusion" ← *neorânduială* (45, 4389), *netocmire* (BB), *cf*. roum. *ataxie* (l'année 1775); gr. *διαφορά* „espèce, variété" ← *usebire* (45, BB), *despărțire* (4389), *cf*. roum. *diaforá* (fin du XVIIe siècle); gr. *ἐνέργεια* „action" ← *isprăvire* (45), *lucrare* (4389, BB), *cf*. *enérghie* (Cantemir); gr. *στενοχωρία* „inquiétude, anxiété" ← *îngustare* (45, BB), *cf*. *stenahorie* (l'année 1793).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

4. Dans une autre section du travail je me suis proposé de rechercer en profondeur et dans une perspective diachronique le processus de lexicalisation en roumain littéraire de quatre concepts d'origine biblique: „conscience", „le prochain", „la providence" et „(le pain) de tous les jours". Vu sa sphère très bien précisée et ses multiples domaines de désignation (morale, philosophie, théologie, psychologie, vie de tous les jours), le concept de „conscience" occupe une place centrale dans la perception morale de l'existence par l'esprit de type européen. L'étude de l'histoire de ce concept et de sa lexicalisation dans les langues européennes modernes offre un bon exemple des relations structurales et idéologiques établies entre le classicisme greco-latin et le christianisme; car, bien que préchrétien, ce concept a imposé son importance par la filière de la pensée chrétienne, étant adopté et lexicalisé dans les langues modernes en même temps que la „nationalisation" du message des Écritures. En grandes lignes, dès le grec *συνείδεσις* et le latin *conscientia* et jusqu'à leurs correspondents en langues modernes, le contenu sémantique des termes employés pour „conscience" se concentre autour de deux grands groupes de sens: 1. (dans la sphère psychologique) „la sphère intérieure (les sentiments humains et les réactions émotives; la perception de soi par rapport au monde extérieur" (allem. *Bewußtsein)* et 2. (dans la sphère morale) „complexe spirituel et moral concernant l'attitude de soi vis-à-vis du bien et de la vérité" (allem. *Gewissen*). On retrouve les deux groupes de sens dans le modèle primaire, le grec *συνείδεσις*, un substantif dérivé du verbe grec *οἶδα* „je sais", avec l'élément lexical (préposition et adverbe) *συν-* „avec; ensemble". Créé par les philosophes stoïciens, le grec *συνείδεσις* est utilisé quelques fois dans *L'Ancien Testament* et très fréquemment dans *Le Nouveau Testament.* Modelé sur le grec *συνείδεσις*, le latin *conscientia* devient un élément lexical central de la terminologie ecclésiastique occidentale, en constituant d'une manière permanente, jusqu'à l'époque moderne presque, le modèle pour la création de certains termes à signification équivalente en diverses langues; la lexicalisation de ce concept a suivi soit la voie de l'emprunt (fr. *conscience*, it. *coscienza*, esp. *conciencia*, angl. *conscience*, etc.), soit celle du calque lexical (allem. *Bewußtsein, Gewissen,* hongr. *lelkiismeret,* pol. *sumienie,* tcheque *svedomi*, etc.). Dans un chapitre spécial, j'ai analysé en détail, dans un cadre comparatif, tous les contextes bibliques où ce concepte apparaît, afin de dépister tous ses reflets lexicaux dans la tradition biblique roumaine.

Les informations obtenues à la suite de cette procédure ont été ensuite comparées à celles obtenues d'autres textes roumains anciens,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

pour arriver à la fin au classement suivant des types de lexicalisation du concept „conscience“ (modelé sur le grec *συνείδεσις*, le slav. **съвѣстъ**, le lat. *conscientia),* pratiqués dans la littérature roumaine ancienne, à longues prolongations dans les variantes bibliques et liturgiques du style ecclésiastique du roumain littéraire moderne: a) équivalence approximative (calque de signifié, en ignorant la structure interne du modèle alloglotte); dans l'ordre de la fréquence des occurences, les termes utilisés pour „conscience“ sont les suivants: *știință* (NTB 1648, BB), *cunoștință* (NTB 1648, DOSOFTEI, LITURG., DOSOFTEI, PAR., BB, MICU, MĂRG. 1691, MĂRT. ORT. 1844, MĂRT. ORT 1899, LITURG. 1899, LITURG. 1895, LITURG. 1902), *cuget* (CORESI, LITURG., MĂRT. ORT. 1691, LITURG. 1895, MĂRT. ORT. 1899, LITURG. 1902, LITURG. 1936, RADU-GAL., BIBL. 1968, MĂRT. ORT. 1981), *gând* (COD. VOR.), *sfat* (COD. VOR., CORESI, LITURG., Ms. 4389), *socotință* (BB), *fire* (VARLAAM, RĂSP.); b) calque lexical d'expression: *împreună știință* (DOSOFTEI, LITURG., BB), *cuștiință* (DOSOFTEI, LITURG.), *știință de sine* (NITZ.); c) syntagmes explicatifs: *dempreună cunoștința sufletului, știință sufletească* (NTB 1648), *cunoștința sufletului* (MĂRT. ORT. 1691), *știința ascunsului inemii* (CANTEMIR, DIV.), *știința sufletului* (PENTICOST. 1988). La forme moderne *conștiință,* imposée et généralisée en tant que norme lexicale dans tous les styles de la langue roumaine littéraire moderne (pour le style de la littérature en alternance avec *cuget*), est elle aussi le résultat d'un demi-calque: le préfixe néologique d'origine latine *con-* s'était ajouté au correspondant roumain du mot latin *scientia,* dans le cadre d'une série qui comprend également des créations lexicales, telles: *convorbire* ← lat. *colloquium, compunere* ← lat. *compositio, consimțământ* ← lat. *consensus*, etc. La forme normale de nos jours a été précédée au XIXe siècle par diverses variantes d'adaptation, telles: *conscienție, consciință* ou *conscientă*. On rencontre des essais d'adaptation néologique même chez Dosoftei (*consțienție*) et Cantemir (*conștienție*).

Un deuxième concept d'origine biblique à grande relevance morale et chrétienne que j'ai étudié est celui de „prochain“ (angl. *neighbour,* allem. *der Nächste*, fr. *prochain*). Dans la BIBL. HEBR., les substantifs *'amiyth* et *reya'* (du radical *rā'āh* „s'associer avec quelqu'un“) désignent le membre de la communauté immédiate du point de vue de l'individu du peuple d'Israël. Dans la SEPT. et dans le NT, ce concept spécifique a été désigné d'une manière sporadique par les termes *ἀδελφός* „frère“, *γείτων* „voisin“ et *ἑταῖρος* „l'autre“, mais aussi, d'une manière systématique, par *ὁ πλησίον* (l'adverbe *πλησίον* substantivisé

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

à l'aide de l'article défini). Il y a une correspondance structurale très transparente entre l'hébreu *'āmiyth* et le grec *ὁ πλησίον*; ces deux noms dérivent tous les deux de la préposition/adverbe hébraique *'im*, élément de relation multifonctionnel dans l'hébraique biblique, qui dénote, entre autre, la relation spatiale „à côté" (*cf.* GESENIUS, s.v.) et, respectivement, l'adverbe grec *πλησίον* < prép. *πέλας* „à côté", le mot latin *proximus* (le superlatif adjectivé de l'adverbe *prope* „proche" de la VULG. et le slav. **искрънъ** (dérivé nominal de l'adverbe **искръ** „proche") et **ближънъ** (un autre dérivé nominal de l'adverbe **ближь** „proche") sont, à leur tour, des créations lexicales apparues dans des contextes bibliques; ces structures ont servi de modèle de lexicalisation pour diverses langues européennes. En roumain, on doit la lexicalisation de ce concept aux modèles slavon et, ultérieurement, grec, dès le XVIe siécle. J'ai trouvé dans les textes des structures morphologiques diverses: *apropiatul, apropiații* (CORESI, PS. SL.-ROM.), *cei de pre-aproape, cei de-aproape* (DOSOFTEI), *de-aproapele* (VARLAAM), *cel de-aproape* (MĂRT. ORT. 1691), *cel mai de-aproape* mais aussi *aproapele* (BB), *aproapele* (MICU, FILOTEI, ȘAGUNA, HELIADE, MĂRT. ORT. 1844, MĂRT. ORT. 1899, RADU-GAL., etc.). Concurrencé durant le XVIe et XVIIe siècles par les synonymes *soț, priiaten* et *vecin*, le substantif *aproapele* s'impose définitivement dans les textes vers la fin du XVIIe siècle et constituera une norme lexicale très stable du style ecclésiastique actuel.

Dans le contexte de mes préoccupations pour l'étude en profondeur et dans une perspective à la fois textuelle-comparative et historique du processus de la création et de l'organisation du vocabulaire intelectuel roumain moderne, je me suis proposé d'étudier, dans un autre chapitre de cette section, la détermination exacte des formes et des modalités par lesquelles le concept chrétien désigné par le gr. *πρόνοια*, le lat. *providentia* et les slav. **промишлениѥ, проразꙋмиѥ**, etc. a été lexicalisé dans les traductions roumaines du XVIIe et XVIIe siècles en particulier, avec des renvois concrets à toute la tradition de la variante biblique du style ecclésiastique roumain. À la suite de l'examen de tous les contextes bibliques où apparaît ce concept, on est arrivé à la conclusion suivante: dans la tradition textuelle roumaine il y a quatre modalités de lexicaliser la signification en question: a) des équivalences approximatives déterminées d'une manière contextuelle (ou calques lexicaux de signifié): *gând, căutat, înțelepție, socoteală, grijă* etc; b) des calques lexicaux d'expression: *știința dentâi, mai-nainte știință, preștiință,* etc; c) des syntagmes explicatifs:

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

mai-nainte cunoștiință și grijuire, mai-nainte purtare de gând, etc.; d) des emprunts lexicaux: *pronie, promișlenie, providență*, etc.

Dans la dernière partie de cette section j'ai mis en évidence les reflets de la tradition roumaine du célèbre syntagme du *Nouveau Testament* ἄρτος ἐπιούσιος, traduit d'une manière conventionnelle par „le pain quotidien", qui apparaît dans les deux endroits du *Nouveau Testament* où Jésus propose à ses disciples le texte de la prière *Notre Père*, Math. 6:11 et Luc 11:3; l'adjectif grec ἐπιούσιος est une création lexicale des évangélistes Mathieu et Luc et c'est un adjectif qui a soulevé de grands problèmes d'interprétation; vu son importance dans l'ordre dogmatique, l'interprétation de ce terme présente des solutions diverses, souvent à nuances confessionnelles. J'ai analysé en premier les principales options d'interprétation identifiées dans les textes des traductions bibliques et dans la littérature de spécialité: l'option „necessaire pour exister", l'option „corpus Christi" et les explications qui font appel à la tradition judaïque, préchrétienne. La difficulté majeure d'interpréter d'une manière univoque le grec ἐπιούσιος est d'ordre étymologique. La plupart des lexicographes modernes établissent un rapport entre ce terme et le participe ἐπιών, ἐπιούσα, ἐπιόν du verbe ἔπειμι „s'approcher"; (à propos du temps) „suivre, venir après", en invoquant l'existence du suffixe adjectival -*ούσιος*, très productif en grec. Cette interprétation peut être observée dans plusieurs traductions anciennes de la Bible, comme par exemple dans l'*Itala: crastinus* „de demain" et dans la *Vulgate*, Luc 11:3, *cotidianus* „quotidien". Définitivement imposée par Luther, tant par la traduction de la Bible que par ses deux catéchismes, l'option „quotidien" caractérise à l'époque moderne la perception de type bourgeois-occidental de l'attribut fondamental du pain invoqué dans l'oraison dominicale. Mais, dès les premiers siècles chrétiens (chez Origène, Saint Jean Chrysostome et chez d'autres pères et écrivains ecclésiastiques), le grec ἐπιούσιος a été mis en relation avec le substantif οὐσία „substance, essence", interprétation qui apparaît aussi chez Hieronymus qui, dans la *Vulgate,* Math. 6:11, crée le terme latin *supersubstantialis*. Dans ce cas, l'attribut essentiel du pain quotidien devrait être défini comme „nécessaire pour exister" ou „lié à l'essence divine du pain eucharistique". Ce type d'interprétation qui met l'accent sur les valeurs contemplatif-métaphysiques, caractérise généralement la perception de type oriental-orthodoxe du passage en question de la prière *Notre Père*. Après quelques dissociations concernant la lexicalisation du concept ἐπιούσιος dans la tradition grecque et

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

dans les principales cultures européennes (anglaise, allemande, française, italienne, espagnole, hongroise, russe, ukraïnîienne, bulgare, polonaise, tchèque, serbe et croate), j'ai étudié les réalisations sémantiques de ce concept dans la tradition roumaine, en rapportant chaque époque à ses textes fondamentaux. En roumain, la première réalisation sémantique du concept *ἐπιούσιος* se concrétise dans le syntagme „pita noastră *săţioasă*", qui apparaît dans toutes les versions roumaines du XVIe siècle de l'oraison dominicale (CORESI, *Catehism*, LITURG., CAZ. 1581, TETRAEVANG., la version du boyard Luca Stroici, etc.), tout comme dans les différentes copies manuscrites des textes de Coresi du XVIe siècle et de la première moitié du XVIIe siècle, dans les textes de Măhaci, même jusqu'aux textes de Dosoftei (chez lequel on rencontre dans ce contexte la locution *de saţiu*). Avec cette option, Coresi s'inscrit dans une tradition assez stable, qui s'était constituée à partir de la traduction de l'adjectif slavon **насѫщьнъ**, enregistré dans des textes par MIKLOSICH, dès le XIe siècle, à côté du verbe **насытѧти** „satiare".

La perception sémantique „qui rassasie" de l'adjectif slavon **насѫщьнъ** semble être le résultat d'une option consensuelle de type interprétatif et non pas étymologique; les créateurs de ce terme cultivé slavon sont partis du grec *ἐπιούσιος*, qu'ils ont décomposé en deux parties: la préposition/adverbe *ἐπι-* et un supposé adjectif **οὔσιος* „qui relève de l'être; essentiel", des éléments qui ont été automatiquement mis en équivalence avec le matériel morphématique slave: la préposition **на** „sur; pour" et l'adjectif **сѫщьнъ** „qui relève de l'être" (<le verbe **быти** „être"). La signification originaire attribuée à cette création lexicale a été, avec approximation, „(nécessaire) pour l'être (notre être humain)", l'évolution vers le sens „qui rassasie" étant assez rapide, puisque ce sens est enregistré dans les textes slavons à partir du XIe siècle. Muni de ce sens central, le substantif slavon **насѫщьнъ** a été pris par certaines langues slaves modernes (*cf*. le russ., ukr. *насущный*, le bulg. *насущен*, le serb. *насушни*) et utilisé couramment dans l'oraison dominicale. Parallèlement, les communautés confessionelles de type occidental (catholique ou protestant) des nations slaves emploient dans ce contexte des créations lexicales modelées sur le latin *cotidianus*: le pol. *powszedni*, le tchèque *denní*, le bulg. *єжєдневєн,* le russ. *ежедневный*.

L'option d'inspiration occidentale „quotidien" commence à apparaître dans les textes roumains des premières décennies du XVIIe siècle, en concurrençant l'option traditionelle „qui rassasie". Le moment le plus important de cette substitution, qui peut aussi être

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

considéré comme le signe d'une mutation d'invalidité culturelle et confesionnelle, est le moment du *Nouveau Testament de Bălgrad* (1648). En analysant leurs sources grecque et latine, les érudits roumains groupés autour du métropolite Simeon Ştefan (animés, on sait, par le désir d'une approche exégetique de type philologique des textes sacrés) ont opté, dans les deux endroits du *Nouveau Testament* où apparaît l'oraison dominicale, pour la formule *pâinea noastră cea de toate zilele,* un reflet direct du latin *noster panis cotidianus* de la *Vulgate*. On assiste de la sorte à la création d'une nouvelle tradition interprétative, qui va acquérir avec le temps la stabilité d'une véritable norme lexicale. Dans une copie manuscrite de 1641 du *Molitvenic* de Coresi, le copiste avait déjà remplacé l'adjectif *săţios* par le syntagme *de toate zilele*. J'ai trouvé ce syntagme dans le texte de l'oraison dominicale chez ANTIM, ÎNV. BIS., ZOBA, SICR., MĂRT. ORT. 1692 et dans la BIBL. 1688; et de là, dans certaines versions ultérieures du texte biblique. Créé donc dans le contexte de la nationalisation du culte chrétien, le syntagme *pâinea* (*noastră*) *cea de* (*din*) *toate zilele* a acquis la stabilité d'une composante quasi-définitive de la mentalité collective roumaine, au delà de toute option culturelle, théologique ou confessionnelle. À la suite d'une généralisation, le syntagme adjectival *de toate zilele* est parvenu à appartenir au fond phraséologique primaire de la langue roumaine, selon les attestations abondantes des textes littéraires et du parler quotidien.

Une troisième interprétation textuelle du grec *ἐπιούσιος* dans l'oraison dominicale se rapporte au supposé étymon *οὐσία* „être, substance, essence" et elle a un fort caractère cultivé, érudit-théologique. Si l'on fait abstraction des formules plus anciennes, telles *pâinea noastră cea ce tot iaste* (ÎNV. 1642), *pâinea noastră de înfiinţare* (EVANG. GR.-ROM. 1693), *pâinea noastră cea de pururea* (EVANG. 1747), ou des gloses où ce contexte du Nouveau Testament est expliqué, telles *hrana cea preste fire* (ANTIM, ÎNV. BIS., MĂRT. ORT. 1691), les éditions de textes religieux des premières décennies du XIXe siècle semblent refléter un consensus tacite des milieux ecclésiastiques officiels de l'Église Orthodoxe Roumaine, dans la direction d'accepter et d'imposer l'interprétation de type théologique-métaphysique de la formule *pâinea noastră cea spre* (*întru*) *fiinţă* (*cf*. EVLOGHIU 1834, MĂRT. ORT. 1844, BIBL. 1914, RADU-GAL., BIBL. 1968, N.T.PS., BIBL. 1990, etc.). Cependant, la tradition, devenue populaire, de l'option *cea de toate zilele* reste très forte; on la trouve même dans deux catéchismes orthodoxes récents (CATEH. ORT.[1], CATEH. ORT.[2]), tout comme dans un ouvrage lexicographique officiel (DICŢ. N.T.).

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Ce genre d'étude illustre les modalités concrètes du raccord de la langue roumaine littéraire, par l'intermédiaire des traductions religieuses, à ce que l'on a appelé „la communauté conceptuelle européenne" ; ultérieurement, au XVIIIe, XIXe et XXe siècles, à cette filière vont s'ajouter des horizons textuels modernes, en fonction de la diversification et de la laïcisation de la culture roumaine.

5. Une autre section de mon travail est consacrée à l'interprétation des significations historiques-philologiques d'une ancienne polémique entre deux personnalités de premier rang de la culture roumaine du XIXe siècle, Ion Heliade-Rădulescu (1802–1872) et Andrei Şaguna (1809–1873), engagés en 1858 dans une acerbe polémique autour de la legitimité de la traduction de la Bible en langue roumaine. Dans une perspective historique, les positions des deux personnalités nous semblent irréconciliables. Reconnu par ses contemporains comme „père de la littérature roumaine" moderne (Eminescu), Heliade a cru de son devoir de proposer une version biblique différente de celle traditionnelle, rédigée dans une langue moderne, à forts accents latinisants et étymologisants. Envoyés dans le pays de Paris, les premiers fascicules de sa version biblique ont été reçus avec méfiance et rejetés violemment par Andrei Şaguna, qui l'accusera dans toute une série d'articles d'impiété, niant toute compétence en matière biblique du grand militant national. Contrarié dans ses attentes, Heliade répliquera tout de suite et de manière détaillée à toutes les objections de son critique; en defendant les droits de l'intellectuel laïque de se rapprocher – si ses compétences linguistiques et philologiques le lui permettent – des texts sacrés. Au delà des dimensions personnelles aiguës (accusations, insinuations, invectives et insultes réciproques), le problème de la légitimité des versions bibliques a été traité par les deux combatants avec des arguments de nature philosophique, théologique, dogmatico-canonique, historique, philologique et linguistique. J'ai exposé de manière détaillée, commenté et interprété les arguments des deux illustres préopinants. En incluant le débat dans le contexte plus général de l'évolution du style biblique roumain, je constate à la fin que, malgré les nombreux arguments valides proposés par Heliade, la position défendue par le métropolite Şaguna a prévalu dans la culture roumaine, dans le sens que la majorité des éditions bibliques roumaines successives se sont maintenues, du point de vue de la langue et des options stylistiques, dans le cadre fixé par la tradition.

6. La section suivante de mon travail est consacrée à un cas d'inconséquence ortographique à motivation confessionnelle avec

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

d'importantes implications de nature culturelle. Il s'agit du fait que le théonyme chrétien le plus important, le nom même du Sauveur, ne bénéficie pas encore dans l'ortographe roumaine actuelle d'une forme normée, stable, unique. Je constate l'existence dans la circulation de trois variantes orthographiques (et de prononciation) principales: 1) l'option „traditionnelle-orthodoxe" ***Iisus Hristos***, justifiée par le principe de la tradition et imposée par les écrits officiels de l'Église Orthodoxe Roumaine et adoptée, par un consensus tacite, par la plupart des publications; 2) l'option „phonétique-analogique" ou „pragmatique" ***Isus Cristos***, préférée par les catholiques et les néoprotestants, fondée sur une application rigoureuse du principe phonématique de l'ortographe roumaine actuelle (l'absence de motivation phonématique des deux *i,* dans le cas du premier élément du composé) et sur une opération analogique implicite (la relation d'opposition paradigmatique par rapport aux éléments de la série lexicale *creștin, creștinism*, etc., en ce qui concerne le deuxième élément du composé); c) l'option „savante-étymologisante" ***Iisus Christos***, utilisée surtout par les philologues classiques ou les auteurs à formation classique-humaniste, qui ont en vue la suggestion de l'image graphique de l'étymon grec d'origine. Du point de vue historique, cette situation s'explique par le fait que le théonyme latin primaire *Jesus Christus* n'a pas été hérité tel quel dans la langue roumaine commune ou bien a disparu à une date antérieure aux plus anciennes attestations écrites de la langue roumaine (le XVIe siècle). La forme *Iisus Hristos*, celle qui connaît les plus anciennes attestations, reflète la prononciation grecque moderne (et slavone), et les deux autres, ainsi que leurs multiples variantes (*Isus Hristos*, *Iisus Cristos*, etc.) ont une forte motivation confessionnelle ou culturelle. À partir d'une base documentaire consistante, qui comprend des textes des cinq siècles d'existence de la culture roumaine écrite, j'essaie de proposer une explication nuancée de ce phénomène, qui puisse se trouver à l'origine d'un éventuel consensus normatif.

7. J'ai considéré que c'était utile d'introduire à la fin de mon travail quelques pages critiques en marge de certaines informations erronées, inadvertances et interprétations fausses concernant la tradition biblique roumaine, publiées dans le tout dernier Dictionnaire Général de la Littérature Roumaine (DGLR).

8. Après l'étude très suivie, qui a duré plusieurs années et a été de nature comparative et intertextuelle, des textes chrétiens fondamentaux, je suis arrivé à me convaincre que le poids de la Bible en tant que source et modèle pour des innovations sémantiques et

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

lexicales, tout comme du corpus entier des textes chrétiens, est beaucoup plus important pour l'histoire de la langue roumaine que l'on peut apprécier à un premier abord. Malgré le fait que mes investigations ont été, par la force des choses, limitées et partielles, j'ai pu identifier et définir des milliers de structures sémantico-lexicales (des sens, des lexèmes, des expressions ou syntagmes) dont l'origine primaire est le texte biblique. J'ai invoqué et commenté dans ce travail seulement une partie de ces structures. On pourrait ajouter à celles-ci beaucoup d'autres structures sémantiques de transfert qui intéressent la sémantique grammaticale du verbe (le régime verbal), le spectre sémantico-fonctionnel des prépositions et des conjonctions, ou le régime casuel de beaucoup de substantifs. J'ai été obligé de laisser de côté ces aspects, pris en considération lors de mon projet initial, en limitant mon exposé, d'une manière exclusive, à des problèmes de sémantique lexicale, plus précisément, à des structures lexicales de transfert qui peuvent être incluses dans ce que j'ai appelé le vocabulaire intellectuel fondamental de la langue roumaine, c'est-à-dire le noyau sémantico-lexical nécessaire à toute activité intellectuelle minimale. La quantité de structures lexicales de transfert d'origine biblique est beaucoup plus grande; outre les éléments appartenant au lexique intellectuel fondamental, on peut encore distinguer deux autres classes: des unités sémantico-lexicales de transfert appartenant au lexique commun de la langue roumaine (qui ont pénétré aussi dans le parler populaire) et des unités sémantico-lexicales qui constituent une partie importante de la terminologie théologique et philosophique.

Le matériel que j'ai accumulé dans le but de réaliser ce travail (présenté, dans une forme restreinte, comme thèse de doctorat) est resté en grande partie inutilisé. J'ai l'intention de me servir de ce matériel, tout comme de l'expérience acquise lors de ma recherche, pour l'élaboration d'un dictionnaire d'équivalences grecques-roumaines, conçu dans la perspective de la sémasiologie historique et de l'analyse intertextuelle comparative. Je considère que seul l'enregistrement lexicographique des reflets de traduction de la riche terminologie grecque biblique, liturgique et théologique, considérés de manière monographique et contextuelle, dans les versions roumaines des textes religieux, tel qu'elles se sont succédées dans le temps, peut offrir le point de départ pour des interprétations ultérieures qui puissent se rapprocher de la plus exacte et la plus nuancée des images de ce que la langue roumaine doit à l'univers sémantique chrétien et, plus concrétement, aux quatre siècles (sinon plus) d'„idiomatisation" en roumain du message des Saintes Écritures.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Postfață

Prezentul volum are la bază cartea pe care am publicat-o în 1995 la Editura Universității din Iași sub titlul *Studii de lexicologie biblică*. În deceniul care s-a scurs între timp, cercetarea sistematică a tradiției biblice românești a cunoscut un progres notabil, prin elaborarea unor teze de doctorat, publicarea unor monografii și a unor noi ediții de texte biblice românești. Integrarea în substanța cărții mele a noului material disponibil (în special cel din recenta ediție biblică a unei importante versiuni românești inedite din secolul al XVIII-lea, publicată sub titlul *Biblia Vulgata* de un colectiv de cercetători clujeni) și prelucrarea critică a unor informații și interpretări mai noi ar fi fost operații legitime și dezirabile, la care am decis însă să renunț pentru a nu spori dimensiunile volumului. Textul de față a rezultat așadar dintr-o rescriere a primei versiuni, așa încât, prin adăugarea a trei capitole noi și a alte câteva subcapitole, cartea și-a dublat oricum volumul. În părțile reținute din versiunea inițială, am procedat la o revizuire amănunțită a tuturor trimiterilor și citatelor, operând deopotrivă și o corectare a erorilor de transcriere sau de tipar.

Tradiția biblică românească este un câmp de investigație vast, departe de a fi explorat pe măsura uriașului potențial de care dispune. Ceea ce propun aici reprezintă doar câteva principii filologice de abordare a textelor biblice, împreună cu unele elemente de metodă aplicabile cercetării lexicului specific. Instrumentarul filologico-lingvistic trebuie să rămână, inevitabil, fundamentul studiului textelor biblice; de aceea,

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

în opinia mea, două ar fi direcțiile în care ar trebui să ne îndreptăm atenția și eforturile. Am avea nevoie, mai întâi, de instrumente de lucru adecvate, între care prioritare ar fi: un corpus (pe suport electronic) al principalelor versiuni ale Bibliei în limba română; o concordanță elaborată după modelul celor existente pentru alte limbi a principalelor versiuni biblice românești; un dicționar general sau lexicoane parțiale ale lexicului biblic românesc; o istorie a traducerilor Bibliei în limba română. În al doilea rând, un interes științific major prezintă (și, implicit, direcții de cercetare fertile sunt deschise de) abordarea monografică a unor teme centrale. Mă gândesc, de exemplu, la studiul monografic al principiilor de traducere și al strategiilor adoptate de traducătorii Bibliei, al obiectivelor urmărite, al opțiunilor stilistice și al implicațiilor cognitive și/sau confesionale presupuse de acestea. Definirea și descrierea stilului biblic românesc și a interferențelor sale cu alte paliere ale limbii literare reprezintă încă un deziderat. Ne lipsește, de asemenea, un studiu monografic și istoric asupra circulației textelor biblice în cultura română, pe baza căruia să putem evalua și interpreta aportul Bibliei la configurarea mentalului colectiv, așa cum se reflectă acesta în structurile limbii naționale. De unele dintre aceste teme și obiective de cercetare îmi propun să mă ocup în viitor.

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Indice de cuvinte, forme și sintagme

ACADIANĂ
kapāru 86

ARAMAICĂ
l^{e}yôma 416
m^{e}ehār 414

ARABĂ
kappara 86

BULGARĂ
блнжния 388
въ мнслнта сн 370
єжєднєвєн 426, 576
насъштєн 426, 576
hora 221
чнста 369

CEHĂ
ani v mysli 370
bližniho 388
bližnímu 388
chléb budouciho věku 426
denní 425, 435, 576
náš denní chléb 425
svedomi 365, 572
zitřeši 426

DANEZĂ
samvittighed 363

EBRAICĂ
ābhōth ets 104
'aiyl milu'yim 74
'al 98
ālāh 95
āmiyth 383, 385, 389, 573, 574
am hā āres 60
^{a}nāphāth 110
(nahalāh) arābh 112
'ārak 92
'areb^{e}h 111
ār^{e}lāh 69, 555
'ayāh 120
'azā zēl 58, 59, 553, 554

babōqer babōquer 74, 555
bāsār 75, 88, 556
b^{e}yad ramah 100
bîn 393
biš^{e}ghaghah 100
bōquer 74

dā āh 118
dāraš 78
dāveh 103
debhah šelāmīm 64, 554
debhahīm 64
dešen 85
diy ā 119

eben 102
'edhâ 64, 554

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

‘edhuth 80
ēl 98
’eliyl 98
’eliylim 98
’ephōd 89, 556
‘er^{e}vāh 96
ets 104
’ēyphah 105, 556
‘ezōbh 112

gādōl 118

haber 60
h^{a}khiydah 110
har^{e}gol 111
hasedh 118
hāyāh 68, 555
hay bāsār 96, 556
hay mayim 97, 556
hîym 102, 103
hošen 56

‘im 385, 389, 574
Ioshua 492
’išah 92
’iyš wā iyš 78, 555

kappōreth 58, 554
kôs 91
kphr 58, 86

lāquh 92, 556
lēbh 366
l^{e}miynah 120

m^{a}’areketh 92
madda‘ 336
malak 59
male 75
mashi’ha 492
māsar 102
melek 59
maṣekāh 98
mēd 101
m^{e}surah 102
midāh 101
milu’yim 75
miq^{e}ra 76
miq^{e}tereth 81
mišqual 102
molek 59
mo’zên 102

nā ats 122
nahalāh arābh 112
nāṣak 98
nāzir 61, 554
nêder 103
nepheš 87, 555
nesek 93
nēts 122
nidāh 68, 554

ôbh 71
ôbhiym 71, 555
’ohel mô‘ed 94, 556
olāh 95
‘ōrēbh 120

panah 63, 554
parah 92
pārāh 118
pāram 109
pasal 98
p^{e}riy 118, 119
perem 109
perek 113
pesel 98
poreketh 113

qāhāl 64, 554
qārā 76

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

qator 81
qowah 111

rā āh 383, 389, 573
rāhām 110
requen hayôbhēl 62
reya 383, 389, 573
ruah 475

sālᵉ ām 111
sālem 64
sā ir 71
sākar 117
sᵉēth 69, 555
sᵉiyriym 71, 555
sîkiym 117
slʿ 111

šabāth šabāth 77
šabāth šabathōn 77
šabathôn 77
šahap 121
šākabh 70, 556
šāphān 108
šᵉʾer bᵉsaro 75
šᵉkabhath 70
šᵉkabhath zeraʿ 70
šēkhār 81
šelāmīm 64
sheol 301
šᵉnath hayôbhēl 62
šequel 105
šîkabh 96
šiyr haširiym 73
šôphar hayôbhēl 62
šur 393

tamar 112
tahᵉmām 121
tᵉrûmah 87, 93, 555, 556
tᵉsuwmeth yad 106, 557
tinᵉšemeth 112
tsāhōb 101
tsārar 92, 556
tumiym 57

uriym 57

yâd 106, 557
yāda 59
yᵉbhûl 118
yidᵉ ōniy 59
yôbhēl 62, 554

zānāh 95, 556
zer 61
zeraʿ 71

ENGLEZĂ
according to the foreknowledge of God 398
another 383
(the) ashes 85
assembly 65
borrowing 275
(to the) bottoms of the mountains 186
break-ball 296
(the) breastplate 56
brother 383
burnt sacrifice 95
congregation 65
conscience 365, 367, 378, 572
daily 423
day 423
(the) devils 71
even in your thoughts 370
(the) falcon 120
fellow 383
flanks 82

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

foreknowledge 293, 399
foreknowledge of God 398
(according to the)
foreknowledge of God 398
friend 383
good 245
goodness 245
(the) hawk 122
in fellowship 557
Jesus Christ 493
(a) jubilee 62
lies 96
loan blends 296
loan creations 341
loan polysemy 291
-ly 423
meaning relation 245
nakedness 96
neaded bread 423
neighbour 383, 385, 573
night hawk 121
not in thy thought 370
(the) ossifrage 109
our daily bread 422
past finding out 262
peace offering 64
providence 293
(the) ram of consecration 75
rebuke 172, 173
rising 69
rock badger 109
roofing languages 273
(a) sabbath of rest 77
sacrifice of wellbeing 64
semantic borrowing 293
semantic calque 293
semantic loan 280
Shakespeare 505
(the) slavonian 507
strong drink 81
(our) supersubstantial bread 423
sweet incence 65
(the) tabernacle of the
congregation 94
unsearchable 262
vows 103
Washington 505
white (little) owl 91
(a) word transfer 294

FINLANDEZĂ
omatunto 363

FRANCEZĂ
advenir 529
âgé 529
ancien 529
arbres touffous 104
arriver 529
bélier du sacrifice d'investiture 75
boisson 82
boisson fermentée 82
caméléon 112
capital 88 (ce)
cécité 299
cendre grasse 85
(le) chat-huant 121
Chréstien 497
Chrétien 497
Christianne 497
(la) cigogne 110
clerc 529
clergie 529
(la) communauté 65
compatriote 385
consacrer 296
conscience 365, 572, 573
(se) couche 96
d'abord 529

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

daman 109
emprunt 275
emprunt sémantique 280
épervier 122
Esprit 475
(le) hibou 91
holocauste 95
ignominie 118
jaunâtre 101
Jésus Christ 493
jubilé 62
lombes 82
milan noire 119
milan rouge 120
modération 342
nudité (la) 96
pain 417
pain quotidien 424
(des) parfums 65
(le) pectoral 56
poche 223
prédétermination 403
prélévement pour Yahwe 87
premiérement 529
prescience 399
présentation 93
prochain 386, 573
(sa) proche parente 75
prognose 403
propitiatoire 58
quotidien 422, 424
(à la) racine des montagnes 186
(un) repos sabbatique 77
(le) rideau de sanctuaire 113
sacrifice de communion 64
sacrilège 458
saintes assemblées 76
saintes convocations 76
satyres 71
sauterelles migratrices 111
(le) slavon 507
sursaturation 296
temperance 342
tente de la rencontre 94
Tente de Rendez-vous 94
tinoine 66
tumeur 69
Verlaine 505
vieux 529
voeu 103

GERMANĂ

Altkirchenslawische 508
(die) Asche 85
aufteilende 243
Aufteilung 242
backen 244
Bäcker 244
Backofen 244
Begriffsverwandten 242
bellen 244
(zu den) Berge Gründen 186
Bewußtsein 363, 365, 366, 572
Blutverwandte 75
Brandopfer 95
(die) Brusttasche 56
Dachsprachen 273
Dämonen 71
(in) deinen Gedanken 370
Dresden 505
(bei der) Einsetzung der Priester 75
Einsetzungsopfer 75
Einteilung 242
Erlaßjahr 63
fahren 244
Feldgiestern 71
Fürsorge 397
ga- 365, 366
(die) ganze Gemeinde 65

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

gawisso 365, 366
ge- 366
Gebäck 244
Geist 475
geschlechtlich umkehren 96
geschlechtliche Umgang haben 96
Gewissen 363, 365, 572,
giwissi 363
Gliederung 242
(die) goldene Deckplatte 58
Halbinsel 341
(das) heilige Zelt 94
(ein) hochheiliger Sabbat 77
Hund 244
innere Sprachform 240
Jesus Christus 493
Jubeljahr 62
Jubiläum 63
Klippdachs 109
kunst 249
Lehnbedeutung 280, 294
Lehnbildung 294
Lehnprägung 276
Lehnschöpfung 341
Lehnsyntax 294
Lehnübersetzung 276
Lehnwendung 294
Lehnwort 275
Lenden 82
liegt 96
list 249
Mahlopfer 64
Mitbürger 385
(der) Nächste 385, 573
Nachteule 122
nahe 385
Pfund 102
Prognose 403
(das) Räuzchen 91
Sachverhalten 243
Schandtat 118
Schwellung 69
(der) Sperber 122
starke Getränke 81
Sündenbock 554
Sündenbock 59
täglich 424
tägliches Brot 424
Übersetzungsentlehnung 276
unausforschliche 262
unausspürbar 262
unbegreiflich 262
unerforschlich 262
(nach) Verkenntnis Gottes 399
(durch…) Versehung Gottes 398
Vorkenntnis 343
(nach) Vorkenntnis 398
Vorsehung 393
(nach der) Vorsehung Gottes 398
Wagen 244
Weihe 120 (die)
wirkende Kraft 240
wîsheit 249
wissan 365, 366
(bis zu) Wurzeln der Berge 186

GREACĂ

α- 474
ἀβλαβής 306
ἀβοηθήτος 300
ἀβουκάτος 126
ἀβύσσος 301, 474, 571
ἀγαθὴν συνείδησιν 369
ἀγαθός 245, 333
ἀγαθοποιοί 230
ἀγαθῶν ἡ ἀποτυχία 228
ἀγάπη 394

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ἄγγελος 216, 562
(τὰ) ἁγία βιβλία 507
ἁγίασμα 61, 554
ἅγιον πνεῦμα 169
ἅγιον τῶν ἁγίων 73, 555
ἅγιος 497
aghios 480
ἀγνόημα 266
ἄγνοια 266, 299, 303, 570
ἅγνος 113
ἀγνωσία 309
ἀγνωμοσύνη 229
ἀδελφοκτόνος 328, 333, 336, 339, 353, 370
ἀδελφός 333, 336, 383, 390, 573
ἀδιάντροπος 229
ἀδικιμένοι 202
ἄδικος 300
ἀδόκητος 305
ἀδολεσχέω 37, 39
ἀδολεσχία 38, 39, 40
ἀδρανέστατος 304
ἀδύνατος 300
ἀδωροδόκητος 234
ἀεί 332, 336
ἀέννaος 328, 332, 336, 354
ἄεχω 340
ἀθανασία 299, 307, 309, 312, 355
ἀθάνατος 308
ἄθεος 229
αἱμοπότης 230
αἴνιγμα 202
αἱρέτις 344
αἵρεσις 219
αἱρετικός 219
(τῇ) αἰσθήτη 213
αἰσθητός 226
αἰσχρολογία 230
αἰχμή 31
ἄκακος 300
(τῆς) ἀκαταλήπτου οὐσίας 444
ἀκαταμάχητος 304
ἀκατασκεύαστος 474
ἀκοίμητος 300
ἀκοινόνητος 304
ἀκόντιον 31
ἀκουσίως 100, 101
ἀκουστής 344
ἀκροβυστία 555
ἄκρος 342
ἀκρότομος 342
ἀλήθεια 57
ἀλλαγή 348
ἀλλογενής 61
ἄλλος 61
ἀλλόφιλος 216, 262
ἀλόγιστος 264
ἄλογος 303
ἅλς 386
ἀλύκτω 322, 323
ἀλωτός 88
ἀμάραντος 301
ἀμβροπία 562
ἄμεμπτος 311
ἀμίαντος 300
ἀμνησία 299
ἀμνηστία 354
ἀμνὸς τοῦ θεοῦ 169
ἄμοιρος 306
ἀμόλυντος 301
ἄμορφος 303, 307, 354, 370
ἀμπελούργοι 230
ἀ(ν)- 262, 288, 298, 299, 301, 303, 304, 305, 311, 313, 345
ἀνά 298
ἀνάθεμα 216, 562
ἀνακλάω 324
ἀνάμεσον 179
ἀναρίθμητος 300, 311
ἄναρχος 229

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ἀναστρέφω 288
ἀνδριάς 212
ἀνδρειεύω 227
ἀνδοφόνος 230, 232
ἀνελεημόνως 300, 350, 570
ἀνεξερεύνητος 262
ἀνεξικακία 230, 231, 232, 261, 327, 335, 340, 355, 570
ἀνεξιχνίαστος 262
ἀνέχω 230, 327, 332, 335, 340
ἀνήρ 227
ἄνθος 92, 101
ἀνθρωποφόνος 232
ἄνθρωπος 333
ἄνθρωπος, ἄνθρωπος 78, 555
ἀνόημα 302, 308, 310
ἀνόητος 260, 264, 304, 309
ἄνοια 258, 266, 309, 355
ἀνομία 302, 308, 310, 571
ἄνομος 308
ἀνόσιος 301
ἄνους 260, 264, 309
ἀνθίστημι 314, 321, 322
ἀντάμωσις 228
ἀντανακλάω 324
ἀντί 92, 298, 324
ἀντί- 314, 315, 322
(ἡ) ἀντίζηλος 92, 556
ἀντίθεος 230
ἀντιλεγόμενος 36
ἀντίχριστος 216, 562
ἀντοφθαλμέω 315, 322
ἀνώνυμος 304, 305, 570
ἀοιδή 59
ἀορασία 299
ἀπάθεια 230, 332
ἀπαίδευτος 262
ἀπαιδευσία 259, 263
ἀπάνθρωπος 230
ἀπαραίτητος 304, 305, 311
ἀπαροσδόκητος 309
ἀπαρχῆς 100
ἀπ' ἀρχῆς 100
ἀπάρχω 100
ἀπείκασμα 283, 287, 291, 293, 353, 569
ἀπερίγραπτος 202
ἀπιστέω 301, 312
ἀπιστία 299, 570
ἄπνους 302
ἀπό 288
ἀπο- 289, 291, 568
ἀπὸ τοῦ κανοῦ τῆς τελειώσεως 80
ἀποκαθμένος 103
ἀποκάθημαι 103
ἀποικία 283, 288, 291, 568
ἀποκαλύψαι ἀσχημοσύνην 96
ἀποκάλυψις 190, 202
ἀπολογία 228
ἀποπομπαῖος 58, 554
ἀπόρροια 282, 288, 289, 568, 569
ἀποσκορακίζω 171, 172
ἀποσκοράκισις 172
ἀποτκορακισμός 172
ἀπρέπεια 235
ἀπροσδόκητος 305
ἀργάτης 118
ἀρεστός 332
ἀρετή 245
ἄρθρον 202
ἄρθρον τῆς πίστεως 205
ἁρμόδιον 30
ἁρμόζω 288
ἄρτος ἐπὶ τὴν οὐσίαν 414
ἄρτος ἐπιούσιος 407, 408, 413, 414, 415, 416, 417, 420, 427, 431, 442, 447, 419, 575
ἄρτος τῆς ἐπιουσίως ἡμέρας 413
ἀρχάγγελος 218

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ἀρχιεπίσκοπος 218
ἀρχιερεύς 218
ἀρχή 278
ἄρχω 332, 340, 337
ἄρχων 59
ἀσεβής 304, 312
ἀσίδηρος 302
ἀσπίς 219
ἀστρολογία 219
ἀσύμφωνος 304
ἀσύνετος 258, 263, 304
ἀσφαλής 283, 288, 304
ἀταξία 299, 358, 570, 571
ἀτεκνία 301
ἀτελειότης 202
ἀτέλεστος 304
ἀτοπία 235
(ὁ) ἀττάκης 111
(ἡ) αὔριον 414
αὐτεξούσιον 202
αὐτομάτως 190
αὐτός 60
(οἱ) αὐτόχθονες τῆς γῆς 60
(ὁ) αὐτόχθων 60
ἀφαίρεμα 87, 555
ἀφαίρεμα κυρίῳ 87
ἀφαιρέω 87
(διὰ τὴν) ἄφατόν σου πρόνοιαν 404
ἀφή 70
αφὴ λέπρας 69
ἀφθαρσία 299, 303, 314
ἄφθαρτος 301, 303, 570
ἀφθόνος 303
ἀφίημι 88, 555
ἀφόβως 302
ἄφρων 260, 264, 302, 309, 571
ἀφροσύνη 266, 309
ἀχανής 305
ἀχάριστος 300, 570
ἄχρηστος 300, 307
ἄωρος 300, 312

βάλλω 333
βάρβαρος 223
βασιλεύς 169
βέβαιος 288
(τὰ) βιβλία 480, 506
(τὰ) βιβλία τοῦ νόμου 507
(τὸ) βιβλίον 506
(ὁ) βίβλος 506
βίος 318, 321, 322, 333
βλασφεμία 234
βλέπω 63
βραχύς 332, 337
βραχυτελής 332, 337
(ὁ) βροῦχος 111, 556
βρωμολόγος 234
βύβλος 506
βύσσος 301
βωμός 42, 43

γαζοφυλάκιον 90
γαρόφαλον 221, 262
γαστήρ 72
γαστριμαργία 231
γαστρίμαργος 231
γείτων 389, 390, 573
γελάω 316, 321, 322
γενεσιάρχης 328, 332, 337, 340, 354, 570
γενεσιουργός 342
γένεσις 282, 286, 332, 337, 340, 342, 354, 359, 478
γένος 61, 328, 331, 335, 359
(τὰ) γεννήματα 118
γερουσία 202, 412
γερούσιος 312
γέρων 412
γίγνομαι 332, 336, 337, 339, 340

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

γιγνώσχω 269, 317, 323, 394
(ἡ) γλαῦξ 121
(τὰ) γλυπτά 98
γλυπτός 556
γλύφω 99
γνώμη 257, 565
γλῶσις 59, 257, 259, 260, 264, 266, 371, 399, 565
(ὁ) γονορρυής 70, 555
γόνος 70
γραμματική 202
γράφω 330, 332, 335, 339
(ὁ) γρύλλος 108
(ὁ) γρύψ 109, 556
γυμνάζω 318, 323
γύψ 119

δαιμόνιος 219
δαπνάω 322
δασύς 104
δελφείνας 219
(τὰ) δέκα λόγια 56
δέν 197
δήλωσις 57
δηλόω 57
δια- 290, 324
διὰ μέσου 236
διάγνωσις 371
διάδημα 43, 190, 218
διάθεσις 214
διάκων 219
διαλογίζομαι 270, 291, 565
διαλογισμός 257, 565
διανοέομαι 270, 566
διανόημα 256, 257, 260, 267, 360, 365, 366
διάνοια 256, 257, 267, 360, 363, 565, 566
διὰ τῶν ἔνδων 384
διατυπόω 33, 324
διαφορά 283, 285, 286, 289, 353, 358, 359, 368, 371
διαχύσει διαχέηται 78
διδασκαλία 259
διδάσκαλος 219
δίδωμι 316
δικαιοσύνη 394
διορθωτής 347, 348, 355
διορθωτής σοφῶν 348
-δο- 287, 568
δόγμα 206
δόξα 168
δοξάζω 168
δοξολογία 206
δοκέω 305
δούλευσις 206
δραίνω 304, 328, 337, 340
δραμέω 317, 322
δρόμος 321
δύναμαι 333
δυνατέ 44
(ὁ) δυνατός 118
δυνάστης 348
δυς- 298, 315, 322, 323
δυσάλυκτος 315, 322, 323, 326
δυσδιήγητος 315
δύσχρηστος 315, 322

ἐγγαστριμῦθος 71, 72, 555
(τὰ) ἐγκοίλια 86, 555
ἐγκόλπιον 57
ἐγκρατής 284, 289
(ὁ) ἐγχώριος 60
ἕδρα 313, 334
ἐθελούσιος 412
ἐθέλων 412
εἴδησις 261, 321, 322, 364, 368
εἶδος 333
εἴδωλα 98
εἰδωλολατρεία 231

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

εἴδωλον 220, 231
εἴδω 266, 319, 322, 369
εἰδωλολάτρης 231
εἰκών 287, 291, 293
(ἡ) εἰλικρίνη διάνοια 257
εἰμί 316, 321, 412, 413
εἶναι 237, 412
εἷν 103
εἰρήνη 231
εἰρηνοποιός 231
(τὰ) ἔθνη 158
ἐκ- 322
ἔκθεσις 315, 321, 326
ἐκκλησία 66
ἐκκλησίαν 67
ἐκκλησίας 67
(ἐν τῷ) ἐκλείπειν ἀπ' ἐμοῦ τὴν ψυχήν μου 187
ἐκούσιος 412
ἐκπολεμέω 318
ἐκπορνεύω 95, 322, 556
ἐκριζόω 324
(τὰ) ἐκφόρια 119
ἐκφόρω 119
ἐκών 412
ἐλπίς 332, 336
ἐμπειρία 261, 268
ἐμπεριπατέω 315, 321, 322, 325
ἐμπόδιος 300, 570
ἔμπρακτος 190
ἐμφανής 284, 288, 292, 313, 353, 570
ἔμφυτος 316, 321, 322, 326, 336, 340, 354
ἐν 60, 72, 86, 336, 340
ἐν- 289, 315, 316, 320, 321, 322
ἐν ὑψίστοις 167
(ἡ) ἐνανθρώπησις 202, 205
ἐναντίος 290
ἐνέργεια 283, 288, 258, 571
ἐνθύμημα 256, 257, 258, 267, 565, 566
ἐνθυμέομαι 270
ἐνθύμιος 258
ἐνιαυτὸς ἀφέσεως 62, 554
ἐννόημα 360, 565
ἔννοια 256, 267, 258, 260, 267, 360, 565
ἐννοέω 270, 291
ἔντρομος 321
ἔνυδρος 316, 321, 325
ἐνωτίζομαι 316, 319, 320, 322
ἐξ 92, 197, 234
ἐξ- 310, 315, 321, 322, 323, 324
ἐξανθέω 92, 556
ἐξανθίζουσα 101
ἐξανθίζω 101
ἔξαρχος 220
ἐξετάζω 270, 566
ἐξεύρεσις 310
ἔξι 197
ἐξίλασμα 86
ἐξιλάσκομαι 85, 86, 555
ἐξιχνιάζω 262, 270, 266
ἐξολοθρεύω 315, 322, 323, 326
ἐξορία 234
ἐξούσια 410
ἐξουσιάζω 410
ἐξούσιος 410
ἐπαρχία 219
ἐπεῖναι 411
ἐπέρχομαι 412
ἔπειμι 412, 413, 414, 575
ἐπί 59, 63, 89, 93, 410, 412, 422, 433
ἐπι- 267, 315, 321, 322, 576
ἐπιβλέπω 63, 554
ἐπίγνωσις 267, 371
ἐπίθεμα 93, 556
ἐπινοέω 291

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ἐπίνοια 257, 260, 265
(τὸ) ἐπίον ἔτος 422
ἐπιόν 575
ἐπιούσα 414, 575
(ἡ) ἐπιούσα ἡμέρα 413, 415
(ἡ) ἐπιούσα [ημέρα] 422
(τῇ) ἐπιούσῃ [ἡμέρᾳ] 413
(τῇ) ἐπιούσῃ νυκτί 413
ἐπιούσιος 409, 410, 411, 412, 414, 416, 418, 420, 421, 422, 423, 426, 429, 432, 433, 434, 435, 439, 444, 445, 446, 528, 529, 575, 576, 577
(ἄρτος) ἐπιούσιος 416
ἐπισκοπή 219, 260, 267
ἐπίσκοπος 333, 344
ἐπίσταμαι 269
ἐπιστήμη 261, 268, 543
ἐπιστήμων 216, 264
ἐπίστολα 206
ἐπιστολή 219
ἐπίτροπος 212
ἐποίδιος 59
ἐπουσία 415
ἐπούσιος 411, 412, 415
ἐπιών 412, 413, 421, 575
ἐπωμίς 89, 556
ἐπών 411
ἐργάζομαι 232, 330, 333, 335, 336, 342
ἐργάτης 221, 562
ἔργον 288, 330, 332, 335, 336
ἔρχομαι 317, 323
(ὁ) ἐρωδιός 110
ἑταῖρε 390
ἑταῖρος 383, 390, 573
ἐτάζω 270, 566
ἔτος 338
εὖ 114, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 345
εὐαγγελίζω 190
εὐαγγέλιον 219
εὐαγγελιστής 220
εὐάρεστος 328, 332, 339, 353
εὐγένεια 328, 331, 332, 335, 339, 350
εὐγένεια τῆς λέξεως 235
εὐγενής 232
εὐγενικός 232
εὐγνωμοσύνη 233
εὐδοκία 168
εὐδράμεια 328, 337, 340
εὔελπις 328, 332, 336, 339
εὐεργεσία 232, 330, 335, 339
εὐεργέτης 232, 333, 339
εὐεργετικός 328, 336
εὐημερία 233
εὐκίνητος 329, 333, 336, 339
εὔκυκλος 342
εὐλογέω 168
εὐλογεῖν 114, 467
εὐλογητός 168
εὐλογία 168
εὐμαθῶς 334
εὐμελής 341, 342
εὐπρέπεια 328, 331, 335, 339, 570
εὐπρεπής 329, 332, 336, 339
εὕρεσις 282, 310, 569
εὔρωστως 334
εὐσέβεια 328, 335, 339
εὐστάθεια 328, 337, 339, 570
εὔστοχος 328, 332, 337, 339
εὐφυής 329, 332, 338, 340
ἐφήμερος 412
ἐφίστημι 315, 321, 322, 326
ἔχω 319

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ζῆλος 92
ζητῶν ἐξεζήτησε 78
(τὸ) ζυγόν 102
ζωογονέω 68, 555
ζωογονούντες 68
ζωή 231
(τὰ) ζωοποιὰ φαγητὰ 231
ζωοποιὲ σταυρὲ 231
ζωοποιός 231
ζωόποιον πνεῦμα 231
ζωοποιός σταυρός 232

-ημα 302
ἡμᾶς 169, 197
ἡμέρα 169
ἡμι- 298
-ητα 202

θεαρχία 185
θέμα 92, 556
(τὸ) θεμέλιον 223
θεοκάπηλος 458
θεός ἐπουράνιος 169
θεότης 202
θέσις 283, 286, 243, 569
θήρ 88
θηριάλωτος 88
(ὁ) θίασος 107, 557
(τὸ) θνησιμαῖον 83
θυμίαμα 66
(τὸ) θυμίαμα τῆς συνθέσεως 65, 555
θυμός 340
θυσία 95, 409
θυσία σωτηρίου 64, 554
θυσιαστήριον 42, 95

-ία 202, 302, 310
’Ιησούς 493
’Ιησούς Χριστός 492

(ὁ) ἱέραξ 122
ἱερός 479
ieros 480
ἱεροσυλία 232
/iesús hristós/ 492
/iisús hristós/ 492
(ὁ) ἱκτῖνος
ἴν 103
ἱλάσκομαι 58
(τὸ) ἱλαστήριον 58, 593
(τὸ) ἱλαστήριον τὸ ἐπὶ τῶν μαρτυρίων 81
(τὰ) ἱπποδρόμια 233
ἵστημι 314, 315, 317, 321, 322, 323, 328, 337
ἱστορία 220
ἰσχυρός 44
ἰτέα 113
ἰτέας καὶ ἄγνου κλάδους ἐκ χειμάῤῥου 113
ἶχνος 262

(ἐν) καθαρῷ συνειδότι 375
(ἐν) καθαρῷ τῷ μαρτυρίῳ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν 375, 376
καθεύρεμα 282, 310
κάθημαι 103
καθ’ ἡμέραν 419, 420, 446
καίνω 94
κακόμοχθος 329, 333, 336, 356
κακός 327, 230, 332, 333, 335, 336, 340
κακότεχνος 329, 332, 336, 353
κακοφροσύνη 258
καλέω 76
καλόγερος 219
καλύβη 221, 562
κανονίζω 219
κανών 219
(τὸ) καπίστριον 223

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

καρδία 367
καρπός 94, 330
κάρπωμα 84, 86
κάρπωσις 85
κατά 85
κατα- 316, 321, 322, 323, 324, 325
καταγέλαστος 316, 321, 322, 326
καταδαπνάω 316, 322, 325
κατακάρπωσις 85, 555
κατάκλειστος 316, 319, 322, 325
καταλαλία 28
κατανοέω 291
καταξιόω 169
καταπέτασμα 113, 219
καταπέτασμα τὸ ἅγιον 113
καταπετάννυμι 113
καταπίπτω 324
καταποντισμός 235
καταρριπτέω 325
κατασκευάζω 324
κατατομή 226
(μὴ) καταφρονήσητε 161
καταχρίω 316, 322, 323, 326
καταψεύδομαι 316, 321, 323
κατέχω 103
κατζί 81
κατοικία 117
(τὸ) κελλάρι 221
(τὸ) κελλίον 221, 562
(τὸ) κεφάλαιον 88, 556
κεφαλή 88
κῆτος 216
κίδαρις 190
κινέω 332, 336
κίνησις 283, 288, 353
κινητικός 345
κλάδους ξύλου δασεῖς 104
κλάω 317, 323
κλείω 316, 322
κληρικός 216
κλῆρος 216
κλητὰς ἁγίας 76
κλητή 76
κοιλίος 86
κοιμήθη 96
κοιμήσομαι 96, 556
κοινωνέω 304
κοινωνία 106, 282, 288, 292, 355, 557, 569
κοινωνός 288
κοίτη σπέρματος 71
κολακεύω 32
κομπέω 317
κόραξ 91, 120, 121, 172
κοτύλα 103
κουρσάρη 219
κρίνω 318
(τὸν) κριὸν τελειώσεως 74
κρυσταλλοειδές 333, 339
κρύσταλλος 333
κτείνω 333, 336
κτῆμα εἰς ἀεί 29
κυβερνήτες 212
κύκλομα 44
κύκλος 44, 342, 349

λαμβάνω 92, 556
λαμπαδάριος 202
(ὁ) λάρος 121
λατρεία 231
λέγειν 114
λείπω 222
λεῖψις 222
λέπρα 70
λεπτός 284, 286
λέσχη 39
λιβάδι 222
λιμένας 222
λοβός τοῦ ἥπατος 116

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(τὸ) λογεῖον 56, 57
λογίζομαι 291
λογικός 225
λογικός ἄνθρωπος 225
(τὸ) λόγιον 56
λογιότης 225
λογισμός 256, 257, 258, 260, 268, 360, 565
λόγος 56, 224, 225, 258, 261, 268, 565, 566
(τὰ) λοιπὰ τῶν βιβλίων 507

-μα 202, 310
μαγειρεῖον 216
(τὸ) μαγγάνι 216
μακαρισμός 202
μακρόβιος 329, 333, 339, 570
μακρότιμος 329, 333, 340
μακρός 333, 340
μαλακία 216
μανθάνω 334
μανία 27
μάντια 216
μαργαρίτες 222
μαρτυρία 80, 81, 555
μᾶς 197
ματαίοι 555
ματαίος 71
μάχομαι 111, 218, 319, 322
με 197
μεθαρμόζω 284, 288
μελετάω 268
μελέτη 256, 268, 565
μέλος 341
μενύω 317, 323
μεριμνάω 271
μεσάζω 284, 386, 287
μεσεντέριον 117
μέσος 287
μετα- 316
μετά 197, 288
μετὰ καθαροὺ συνειδότος 375
μεταδίδομι 35, 316
μετάνοια 220
μετουσίωσις 202, 206
(τὸ) μέτρον 101
(τὰ) μηρία 82
μιμέομαι 284
μίμημα 282, 293
μισθός 117
μισθόω 117
μισθωτός 117
μισοξενία 328, 332, 339
μῖσος 328
μοῖρα 306
μονογενής 329, 336, 570
μονοήμερος 329, 570
μόνος 336
μόσχος 220
μόχθος 333, 336
μῦθος 72
μῦρον 220
μύστης 351

νά 197, 210
ναῦλον 220
νάω 332, 336
νεόφυτον 29
νεφρός 115
νησιοκτόνος 333, 339
νήσιος 333
νοερός 264
νοέω 270, 291, 317, 391
νόημα 360
νοήματα 217
νοημων 265
νόθον μόσχευμα 29
νομίζω 271
νουθετέω 271

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

νοῦς 72, 257, 259, 269, 263, 291, 565
νύξ 91
νυκτικόραξ 91, 556

ξανθίζουσα 101
ξανθός 101
ξένος 328, 332
(τὸ) ξύλον εἰδέναι γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ 264
ξυλοτόμος 330

ὁ 210
ὁδεύω 317, 318, 321, 323
οἶδα 363, 572
οἰκεία σάρκος αὐτοῦ 76
οἰκοδομεῖν 472, 473
οἰκοδομέω 473
οἶκος 288, 291, 473, 568
οἶομαι 271
οἰφί 105
ὄλεθρος 315, 322
ὀλιγοχρόνιος 329, 332, 338, 354
ὀλίγος 332, 338
ὄλλυμι 322, 323
ὁλοκάρπωμα 94, 330
ὁλοκάρπωσις 94, 556
ὁλοκαρπόω 330
ὅλος 94, 330
ὁλοκαύτωμα 94, 556
ὁλοκαύτωσις 94
ὁμοιοπάθης 292, 329, 333, 338, 349, 356
ὅμοιος 197, 333, 338
ὁμοιότης 202
ὁμολογία 103, 104
(οἱ) ὁμονοῦνται 72
(οἱ) ὁμονοοῦνται αὐτω 72
ὁμός 72
ὁμοούσιος 442, 443
(οἱ) ὁμόφρονες 257
(τὸ) ὄνειδος 118
(τὸ) ὄνομα τῶν ἁγιασμένον μοι ὄνυχα 66
ὁπλοποιέω 334
ὅπλον 334
ὅπου 210
ὁράω 394
ὄργανον 220
ὀργή 223
ὀργίζω 223
ὀρθογραφία 35
ὄρθρος 165
ὀρθότης 245
ὁρίζω 394
ὅρος 234
ὅς 197
-ος 202
ὁσιότης 350
ὀσμὴ εὐωδίας 65, 555
ὀστράκινος 115
οὐλὴ σημασίας τηλαυγής 69
οὗς 316, 322
οὐσία 409, 410, 411, 413, 414, 415, 422, 442, 443, 446, 575, 577
-ούσιος 412, 575
*οὔσιος 433, 576
ὀφθαλμός 315, 322
(ὁ) ὀφιομάχος 111
ὄφις 111

(τὰ) πάθη
(τὸ) πάθημα 220, 249
πάθος 333, 338, 349
παιδεία 258, 259, 263
παιδευτής 363
παιδεύω 222, 263
παῖς 29

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

παλαιὰ παλαιῶν 79
παλάτιον 222
πανεπίσκοπος 329, 333, 354
πανάγια 217
πανκοσμίος 235
πανκοσμίος ἀνάστασις 235
πανοῦργος 265
παντοδύναμος 333, 570
παντοδύνατος 329
παντοκράτωρ 190
παντοτρόφως 329, 333, 339
παρα- 313, 316, 317, 320, 321, 323, 334
παραιτέω 305
παράκλησις 220
παράνομος 302, 308
παράφρονος 264, 309
παραχώρεσις 229
παρεδρέω 313
πάρεδρος 30, 313, 334
πάρειμι 316, 321, 325
παρίστημι 317, 320, 323
παροδεύω 317, 321, 323, 326
πᾶς 333
πᾶσα συναγωγή 64
πατήρ παντοκράτωρ 169
πατριάρχος 234
πειρασμός 268, 566
πελάζω 386
πέλας 385, 386, 574
πεντηκόστη 206
περι- 317, 323
περὶ κοινωνίας 106, 557
περιέρχομαι 317, 323, 354
περικλάω 323, 326
περικομπέω 317, 323, 326
περικρατεῖται ἡ ἔσοθεν 384
περικρατέω 315, 321, 322
πετροβόλος 333, 339
πηλός 330, 332, 335
πηλουργός 330, 332, 335, 339
πίπτω 324
πλάσσω 331, 332, 333, 336
πλασσεῖν 472
πλησιάζω 386
πλησίαλος 386
(οἱ) πλησίοι 388
(ὁ) πλησίον 384, 385, 386, 387, 390, 573, 574
(οἱ) πλησίον 386
(ὁ) πλησίος 383, 385, 386, 389, 390
πλησίοσις 386
πλησιότης 386
πνεῦμα 283, 286, 353, 475
ποδάλγια 217
ποιέω 98, 333, 334
ποιεῖν 231, 472
ποίησις 472
(ἡ) ποίησις τῆς ἐπωμίδος 89
(ὁ) ποιετής 217, 225
(ὁ) ποετής τοῦ κόσμου 225
ποιετής μας Θεός 225
πόλεμος 478
πολιτεύομαι 217
πολιτικός 217
πολύγονος 329, 332, 340, 354, 570
πολυετής 353, 338
πολυμερής 329, 339
πολύπειρος 265
πολύς 332, 338, 340
πολυτελής 330, 332
πολύφροντις 329, 332
πολυχρόνιος 330, 332, 338, 353
πομπέω 323
πονερὰ συνοδία 213
πορφύρα 222
πορφύριον 110, 556
ποτήριον 222

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

πούγγα 223
πουγγί(ο)ν 223
(τὸ) πουγγί 222
πράγματα αἰσθητά 226
πρέπω 328, 331, 332, 335, 336
προ- 290, 318, 321, 322, 323, 325, 391, 394, 399
προγιγνώσκω 317, 323, 394
προγνώσει τοῦ θεοῦ 398
(κατὰ) πρόγνωσιν Θεοῦ πατρός 398
πρόγνωσις 394, 398, 400, 402, 403, 405
προδίδω 213
προδοσία 282, 287, 290, 355, 358, 568
πρόδρομος 317, 319, 321, 322, 325, 570
προκαταλαμβάνω 233
προκόπτω 222
προκρίνω 318, 326, 353
προμάχομαι 318, 322, 325, 326
προμήθεια 217
προμενύω 317, 323, 326
προνοέω 291, 317, 355, 391, 393, 394
προνοητής 217
πρόνοια 220, 279, 391, 392, 393, 394, 397, 398, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 574
προοράω 394
προορίζω 394
προορισμός 402, 403
(ἡ) πρὸς … τὸν πλησίον ἀγάπη 391
προσήλυτος 60
προσλήψεις 228
προϋφίστημι 317, 323, 325
προφασίζομαι 227
πρόφασις 227
πρωτοκαθεδρία 233
πρωτόπλαστος 330, 333, 354
(τὸ) πρωΐ πρωΐ 74, 555
πρῶτος 333
πυρεῖον 81

(τὸ) ῥάσον 223
ῥέω 70, 288
ῥήτωρ 217
ρώννυμι 334

σάββατα σαββατῶν 77
σαββατιεῖτε τὰ σάββατα ὑμῶν 77
σαββατιεῖτε τὰ σάββατα 555
σαββατίζω 77
σάος 342
(ἡ) σάρξ τῆς ἀκροβυστίας 69
(τῆς) σαρκὸς πρόνοιαν 397
σαφ- 288
σαφής 284, 288, 292, 470
σεβάζομαι 287
σέβασμα 282, 287, 354
σέβομαι 328, 335
σειρομάστης 31
σήμερον 413, 416, 419
σίκερα 81, 82
σίκλος 105
-σις 310
(ἡ) σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου 94, 556
(τὰ) σκεύη 90, 556
σκεῦος 90, 324
σκεῦος ὀστράκινον 115
σκιά 330, 332, 335, 339
σκιαγράφος 223, 330, 332, 335, 339, 570
σκλιβόνω 218
σκλιβόσω 218
σοφία 245, 258, 259

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

σοφός 245, 265
σπένδω 93
σπλάγχνον 333
σπλαγχνοφάγος 330, 333
σπονδή 93, 556
-στα- 287
(ὁ) σταθμός 102
στακτή 66
σταυροφύλαξ 218
(ἡ) σταφυλὴ ἁγιάσματος 61
στενός 334
στενοχωρία 334, 351, 358, 371
(τὸ) στεφάνι 218
(ὁ) στέφανος 218
στίχος 220
(τὸ) στοιχεῖον 221
στοχάζομαι 332
στόχος 338
στρατηγία 245
στρατηγός 245
στρέφω 287
στροφή 282, 287, 569
στυγνός 32
συγγυμνασία 318, 319, 323, 326, 570
συγκάτοικος 230
σύγκελλος 218
συγκληρονόμος 230
σύγκρισις 283, 290, 292, 569
συλλογισμός 256, 260, 565
συμβίωσις 318, 319, 321, 322, 325, 356, 570
σύμβιος 214
συμμεριστής 232
συμμέτοχος 232
συμπεφυκός 318
συμφωνία 228
συμφωνία τῶν λογῶν 228
συν- 227, 290, 293, 318, 321, 322, 323, 369, 385, 572
συναγωγή 66, 554
(τὸ) συναγῶγι 218
συναΐδιος 233
συναναστροφή 281, 288, 290, 292
σύνδουλος 230
συνεκπολεμέω 318, 322, 326
συνεργία δαιμονική 213
(ἀπὸ) συνειδήσεως δολίας 375
συνείδησις 261, 279, 318, 319, 321, 322, 326, 372, 374, 375, 376, 377, 378, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 672, 573
συνείδος 374, 375
σύνεσις 202, 258, 260, 269
συνετίζω 263, 264
συνετός 263
συνίημι 263
συντροφία 107, 227, 557
συντροφία τῆς ἀρετῆς 227
συνοδεύω 318, 323, 325
συνουσία 228
σύστασις 283, 290, 569
σφάλλω 304
σχεδιάζω 34, 35
σχῆμα 34
σχεματίζω 35
σχίσμα 187
(εἰς) σχισμὰς ὀρέων 186
σῶμα 88, 478, 556
σώφρων 260, 343
σωφρόνως 343
σωφροσύνη 258, 260, 279, 342

(τὸ) τάλαντον 221
τέκνον 333
τεκνοφόνος 330, 333
τελειότης 202, 349
τελειόω 75

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

τελείωσις 75
τέλος 313, 332, 337
τέμνω 333, 342
-τε(ρ) 344
τέχνη 332, 336, 343
τίθημι 92, 93, 287, 321
τιμή 328, 332, 333, 336, 340
-τις 344
τρέμω 321
τρέφω 333
τριαντάφυλλον 223
(ἡ) τροφὴ ὑπερφύη 439
τρυφή 125, 560
τούς 197
τύμπανων 223
τύπος 34, 324
τυπόω 33, 226
τυραννία 221
τυραννίς 221
τυραννικός 221
τύραννος 221
τώς 197

ὕδωρ 316, 321
ὕδωρ ζῶντον 97, 556
ὑδρόπικα 216
υἱὸς τοῦ πατρός 169
ὕλη 201, 333
ὑποτόμος 333
ὕμνος ἐωθινός 165
ὖν 103
ὑπεναντίος 290, 354
ὑπερ- 290, 319, 322
ὑπερείδω 319, 322, 326
ὑπερέχω 319, 326
ὑπέρμαχος 319
ὑπεροράω 97
ὑπερόψει ὑπερίδωσιν 97
ὑπέροψις 97
ὑποδιάκονος 220
ὑπόθεσις ἀγνωμοσύνης 228
ὑποκρισία 201
ὑπόκρισις 201
ὑπόληψις 258, 565
ὑπόνοια 260
ὑπόστασις 216, 279, 283, 287, 569
ὑποχείριος 330
ὕσσωπος 112
ὑφί 105, 556

φαγέω 333
φαντασία 206
φαρμακεία 249
φάσις 227
φέρω 333
φθείρω 303, 314
φιλάγαθος 330, 339
φιλάνθρωπος 330, 333, 339, 570
φιλέω 328, 332, 333, 336
φίλος 340
φιλοσοφία 220
φιλόσοφος 220
φιλοσοφέω 220
φιλοτιμία 228, 232, 335, 338, 350
φιλότιμος 330, 333, 340, 350
φιλόψυχος 330, 333
φλέγμα 216
φοίνιξ 112
φονάω 333
φουρτοῦνα 221, 562
φορολόγοι 214
φορολόγος 214
φρήν 257, 260, 243
φρόνησις 258, 259, 269, 292, 394, 565
φροντίζω 271
φροντίς 332
φυλάξεστε τὰ φυλάγματα 78
φυλάρισμα 41

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

φύλαρος 41
φυλαχθῆναι 169
φύω 316, 317, 318, 321, 322, 323, 332, 336, 338, 340
φωστήρ 344

χαίνω 305
χαλβάνη 66
χαλκοπλάστης 331, 332, 336, 339
χαλκός 331, 332, 336
χαμαιλέων 111
χαράδριος 110, 556
χαρακτήρες 202
χαρατζάρος 221
χαρτίον 221
χείρ 98, 333
χειροποίητα 98
χειροποίητος 333
χειροτονῶ 220
χερουβίμ 220
(τὸ) χερουβικόν 220
χθών 60
χλόη 333
χλοηφόρος 333
χόες 102
(ὁ) χοῖρος 108
χοιρογρύλλιος 108, 109, 110, 557
(ὁ) χορός 221
(ὁ) χοῦς 102, 103
χράομαι 236, 307, 315, 322
χρηστός 323
(ὁ) Χριστός 493
(τοῦ) Χρίστου ἡ ἐνανθρώπεσις 202
χρίω 316, 322, 333, 393
χρόνος 332, 338
χρυσός 330, 332, 336
χρυσουργός 330, 332, 336, 339
χρώς ζώον 97, 556
χωνευτός 98
χωνεύω 98
χωρισμός 68, 554
χῶρος 60, 334, 351

ψαλμὸν ὀργάνων 27
ψεύδω 316, 321, 323
ψυχή 87, 333, 555

ὦμος 89
ὤν 412
ὥρα 313

GOTICĂ
miþwissei 363

ITALIANĂ
coscienza 365, 572
Cristian 497
Cristiana 497
pane cotidiano 424, 425
prossimo 386
providenza 393
Spirito 475

LATINĂ
a cogitationibus 134
*absconsoria 124, 559
accipio 92
accipiter 122
Accipiter gentilis 122
acerbus 300
adinventio 569, 282
adiutor meus 134
adsisto 317
adulari 32
adulterina plantatio 29
advena 60
advenire 124, 559

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

adversarius 290, 354
ager 124, 559
alienigena 61
altare 42, 95, 131
angustia 351
angustiaretur in me anima mea 187
angustus 351
anima 87, 383, 555
(sine) anima 302
aprehenda arma et scutum 134
aqua vivens 97
aquaticus 316
Aquila chrysaetus 120
Aquila clanga 120
Ardea cinerea 110
arena 124, 559
ariolus 60
articulum 202
asideo 313
asinus 124, 559
Athene noctua 121
Athene persica 91
attacus 111
*baptizio 125, 559
*bibiticius 124, 559
*blandire 125, 559

bene 124
benedicere 114, 168, 467
benedico 495
benedictio 168
benedictus 168
beneficiens 328
biblia 497
-bil- 311
bona conscientia 379
bruchus 111, 556
Bubo 121
bubo 91
Bubo bubo 121

cabalarius 125, 559
caerula 474
Camiphora opobalsamum 66
canistrum azymorum 80
canonicus 495
cantica lyrae 27
capistrum 223
caprus emissarius 554
carnis cura 397
caro vivens 97
*casatorius 125, 559
casta generatio 301
catinus 125, 559
cattus 125, 559
cautum 63
caveo 63
cavitare 63
cecitas 299
chamaeleon 111
charadrio 110, 556
charadrius 110
choerogryllus 108
Chrestus 496
christianitas 493
Ciconia alba 110
circuitus 44
circumeo 354
Cistus ladaniferus 66
co- 290
cogitare 271
(a) cogitationibus 134
cogitatus 257
cogitaverunt consilium 134
coierit 96
(quem) colit 282
collatio 106, 557
colloquium 381, 573
commemoratio 354
communicatio 282, 292, 355, 569

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

communico 316
comparatio 282, 290, 292, 569
complere 125, 559
compositio 381, 573
con- 289, 293, 365, 366, 381, 573
conflatile 98
congyrare 125, 559
consanguineus 381
conscientia 318, 363, 364, 365, 369, 372, 375, 376, 377, 378, 380, 572, 573
(bona) conscientia 379
consecratio 381
consecratio sacerdotum 85
(qui) consensuerunt ei 72
consensus 381, 573
(cogitaverunt) consilium 134
constare 125, 559
conversatio 281, 290, 292
convictus 318, 570
cornix 121
(ligneum…) cornu 176
corvus 120
cotidianus 410, 420, 575, 576
(noster panis) cotidianus 577
coxa 82
crastinum 410
crastinus 414, 575
crist- 497
Cristus 496
cristianus 493
cum 364, 377, 378
cum- 385
(carnis) cura 397
curere 125
cursura 125, 559

daemones 71
dehiscens 175
(praescientia) Dei 398
(secundum praescientiam) Dei patris 398
dementia 26
(Sanctus) Demetrius 479
densus 104
descendere 125, 141, 559
descendunt 131
(qui) descendunt 140
descindere 139
desiderare 125, 135, 136, 559
desiderium 136, 137
detractio 28
diaconus 491
diadema 43, 190
(in singulos) dies 74
differentia 283, 285, 286, 289, 353, 359, 568
dis- 290
discedere 140
disponere 125, 559
dispositio 283, 290, 343, 353, 569
dolor 125, 559
dolum 135
duplicare 125, 559

ecclesia 495
elemosyna 495
emanatio 282, 289, 569
emendator 348, 355
(sapientium) emendator 348
(caprus) emissarius 554
ephi 556
episcopus 495
eremita 495
(praesens) esse 316
essentiae occultae 444
evangelium 495
excelsum 42
*excomparare 125, 559
excurare 125, 559

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

*exmiculare 125, 560
exoptabile 175
*expartire 125, 560
expavimentare 125, 560

*factorius 125, 559
(qui prior) factus est 354
*felicare 125, 559
*femmus 125, 559
(sine) ferro 302
Ferula galbaniflua 66
ficatum 116
fictile 115
(vas) fictile 115
firmus 304
fornicari 95
fortis 44
(non) fortis 304
(sine) fructu 304
Fulica porphyris 110
fur 125, 559
furuncellus 125, 559
fustis 125, 559

garrire 37
garrulitas 40
generatio 350
(casta) generatio 301
gens 125, 559
*gironem 474
gloria 168
Gloria in excelsis Deo 165
glorificare 168
grando 134
Gryllus migratorius 111
gryps 109
Gypaetus barbatus 110
gyrus 44

herba fullonum 185
herodio 110
hinc 175
holocaustum 94
(illam noctem) horrendam 32
hostia pacificorum 64
humerale 89
hunc 175
Hymnus angelicus 165
Hyrax syriacus 108
hyssopus 112
Hyssopus officinalis 112

idola 98
idolus Moloch 59
(reticulum) iecoris 116
(per) ignorantiam 100
ilia 83, 555
illam noctem horrendam 32
imitor 284
immemoratio 299
immortalitas 299, 307, 309, 355
imortalis 309
(non) impeditus 300
(per) imperitum 100
impius 304
impotens 300
imputatio 125, 559
in excelsis 167
in rapinas 134
in singulos dies 74
in tempore opportuno 134
inauxiliatus 300
incalescere 125, 559
incircumscribilis 202
incoinquinatus 300, 301
inconstantia 299, 570
inconveniens 304
incorruptio 303
indigena 60
ineffugabilis 315
inevitabilis 304, 311
inexpugnabile 304

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

infandus 304, 570
infidelitas 299, 570
*informosiare 125, 559
ingratus 300, 570
iniquitas 302, 308, 310
iniurati 202
iniustus 300, 301
innumerabilis 311
inquirens 175
inscientia 299, 303, 570
insensatus 309
insperate 302, 309
insperatus 305, 309
(sine) intelectu 304
interpretatio 50
intestina 86
inutilis 315
inventio 282
investigabiles 261
investire 125, 559
(sine) invidia 303
invisus 303, 570
invitare 125, 559
involvere 125, 559
ire 125, 559
iubilaeus 62

Jesus Christus 493, 579
Jesus 497

Lari 121
larus 121
laxatio 125, 559
lectus stratus 133
libatio 93, 556
ligneum… cornu 176
limus 125, 559
lucifer 134
lucor 125, 559
luna 124
(cantica) lyrae 27

(sine) malitia 300
(Sancta) Maria 479
maritus 125, 559
(sincera) mens 257
mercenarius 117
merces 117
mesenterium 117
milvus 119
Milvus milvus 119
miser 125, 559
miserere 125, 559
(sine) misericordia 300
mobilis 345
(idolus) Moloch 59
monachus 495
monasterium 495
morticinus 83
mortuus 83
multigenus 329, 354, 570
multiplex 329
mutuus 303

nativitas 282, 286, 354, 359
nauta 125, 559
*nautare 125, 559
*negotiare 125, 559
(Sanctus) Nicolas 479
(illam) noctem horrendam 32
noctua 121
nocumentoque 175
non fortis 304
non impeditus 300
noster panis cotidianus 577
*notare 125, 559
novella plantatio 29
nycticorax 91

obferro 87
oblatio 87
occisus 83

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(essentiae) occultae 444
omnipotens 329, 570
ophiomachus 111
(in tempore) opportuno 134
opportunus 134
(ex) optabile 175
opus 125, 559
oratio 125, 560
ossifraga 109
ossifragus 109
ostiarius 125, 560

(hostia) pacificorum 64
paeninsula 341
palatium 125, 559
(noster) panis cotidianus 577
panis quotidianus 410, 419
panis supersubstantialis 410, 414, 438
parochia 495
passare 125, 559
patientia 355
(secundum praescientiam Dei) patris 398
pensare 125, 559
per ignorantiam 100
per imperitum 100
peregrinatio 283
permutatio 348
(Sanctus) Petrus 479
Phoenix dactylifera 112
plaga leprae 69
(adulterina) plantatio 29
(novella) plantatio 29
plebs 495
poenitare 125
pondus 102
populus 64
Populus euphratica 112
populus terrae 60
porphyrio 110, 556
potens 118
potentia 283
potentissime 44
prae- 392, 399
praecogitatio 394
praeconceptus 394
praedeterminatio 394, 403
praedictio 394
praejudicium 394
praemeditatio 394
praemoveo 317
praeponere 125, 559
praescientia 394, 399, 405
praescientia Dei 398
(secundum) praescientiam Dei patris 398
praesens esse 316
praesensio 394
praetereo 317
praevidentia 392, 394
praevideo 392
*premediare 125, 559
primitiae 100
(qui) prior factus est 354
proditio 282, 287, 290, 355, 568
prope 384, 385, 386, 574
*propeanus 386
propitiatorium 58
propitio 58
providens 392
providenter 392
providentia 392, 394, 405, 574
provideo 392
providere 394
proximus 76, 384, 385, 386, 387, 574
prudens 392
prudentia 392,
punga 222
*punga 223

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

quem colit 282
qui descendunt 140
quietus 125, 559
quotidianus 415, 419, 424, 433, 436
(panis) quotidianus 410, 419

ranunculus 115
(in) rapinas 134
rationale 56
refiguro 33, 324
regula 101
reiciens 175
reitiens 175
reniculus 115
renis 115
reticulum 116
reticulum iecoris 116
revelare turpitudinem 96
revelatio 202
rogare 86

sacer 479, 480
(consecratio) sacerdotum 75
saeculum 495
salices de torrente 112
Sancta Maria 479
(velum) sanctuarii 113
sanctum sanctorum 73
sanctus 479, 480
Sanctus Demetrius 479
Sanctus Nicolas 479
Sanctus Petrus 479
sapientium emendator 348
scientia 364, 365, 366, 381, 399, 573
scire 365, 366
secundum praescientiam Dei patris 398
securus 283
sempiternus 354
servire 125, 559
servus 125, 134, 559
si 141
sicera 81, 82
siclus 105
signare 125, 559
similitudo 202, 282, 283, 293, 353, 569
sincera mens 257
sine anima 302
sine ferro 302
sine fructu 304
sine intelectu 304
sine invidia 303
sine malitia 300
sine timore 302
(in) singulos dies 74
sobrietas 342
societas 107, 557, 558
sonus 125, 560
spiritus 475, 495
stercus 125, 560
stratum 133
(lectus) stratus 133
Strix 121
stultus 309
stylus 125, 560
Styrax officinalis 66
substantia 283, 410, 411, 569
subtilis 284, 286
sulfuris 175
sulphuris 175
super 84, 410
supersubstantialis 410, 411, 423, 437, 575
(panis) supersubstantialis 410, 414, 438
supervacuus 300

tabernaculum testimonii 94
Tartareumque 175

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

tellis 175
terra 473
(populus) terrae 60
terris 175
(in) tempore opportuno 134
testamentum 80
thuribulum 81
thymiama 65, 66
timor 125, 560
(sine) timore 302
translatio 50
transpositio 50
transsubstantiatio 202, 206
trufa 125, 560
turba 64
(revelare) turpitudinem 96

usquam 175
usqueam 175
ustiarius 125, 560
uva 124, 559

vacuus 474
vadere 125, 560
vagari 34
vas 90
vas fictile 115
vasa 556
velum sanctuarii 113
venientem 409
venter 125, 560
ventus 286
versio 49
versutio 282, 569
vicinus 389
victus 118, 125, 560
video 392
vincere 125
*virgula 125, 560
virtus 283
Vitex agnus castus 113
vivere 125, 560
vivificantia 68
votum 103
vultur 120
Vultur percnopterus 110

MAGHIARĂ
bagoly 121
cimbora 108, 558
cirkalom 43
csábulni 27
haszon 118
honfitárs 385
karoly 112
lelkiismeret 365, 572
maj 116
még gondolatodban 370
mindennapi 425
(a) mindennapi kenyér 425
ölü 122
tömjén 66

OLANDEZĂ
geweten 363

POLONĂ
chleba naszégo powszedniégo 426
Jezus Chrystus 493
powszedni 426, 576
sumienie 365, 572
zielie farbskie 185

PORTUGHEZĂ
Jesus Cristo 493

ROMÂNĂ
Aaron 504

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(după...) a lui Dumnezeu știință de mai înainte 398
a toată lumea 235
Abesalom 504
Abraham 504
Aron 504
Avesalom 504
Avraam 504
Avram 504
abis 474
abysu 474
acea noapte înfricoșată 32
acela cui curge sămânța 70
acoperământ 58, 114
acoperământul 113
acoperământul care iaste preste mărturia lor 81
acoperământul de preste mărturie 81
(carnea) acrobystiei 69
adaogerile 228
adebunătate 183, 561
adânc 474
adâncul cel fără de fund 301
adevărul 57
(Manifestația și) Adevărul 58
adeverit 283
(a nu-și) aduce aminte 354
aducere 84, 555
aducere aminte 205
aducerea de preste tot 85
aducerea jertfei 87
(a) aduna 290
adunare 228, 281, 290, 292, 477
adunarea soborului 66
adunările sfinte 76
(a) afla 282, 564
aflare 282, 310, 564, 569
aflător 564
aflătură 282
afundă-să 140
aghiazmă 495
agiutoriul mieu 134
agnu 113
agru 124, 559
Aischylos 505
ajutor 206
al săul 182
aleasa pâine 439
(înainte) alergător 317, 319, 321, 322, 325, 570
alergăturile cailor 233
alienigen 61
aloe 112
alofíl 216, 562
alofíli 216
alegător 244
altar 42, 43, 95, 131
(a) amenința 173
(a) amăgi 32
(a) amesteca 288, 290
(a se) amesteca 288
amestecătură 281, 282, 288, 290, 292, 355, 369
amin 495
amvrósie 216, 562
an de eliberare 62
an de slobozenie 62
an de slobozire 62
analogie 349
anátema 216, 562
(a) anatemisi 201
Anchises 492
andihríst 216
andriándes 212
ánghel 201, 216, 562
ángheli 216
anni 131
antíhrist 216
antihríst 216

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

antihrist 562
antíhristi 216
antimis 201, 206
Antiochos 492
Antioh 492
anul jubileu 62
anul slobozirei 62
apă vie 97, 556
(de-) apoiurile 183, 561
aposcorachinţă 171, 561
apostol 495
aproape 384, 387, 388, 389
(cei de-) aproape 388
(cei mai de-) aproape 388
(cei de pre-) aproape 388
aproapele 94, 205, 384, 386, 387, 388, 389, 390
(de-) aproapele 388, 574
(a) apropia 388
apropiat 388
apropiatul 388, 574
apropiaţii 388, 574
(a) apuca mai înainte 233
(a) arăta 288
arătare 33, 57
arătat 284, 288, 292, 313, 353, 570
Archelaos 492
Archimedes 492
ardere de tot 94, 330, 556
arderea de tot 85
argat 118, 562
argát 221
argáţi 221
arhanghel 495
arhánghel 218
arhángheli 218
arhieréi 218
arhiereu 201
arhieréu 218
arhiepíscop 218
arhiepíscopi 218
arici 108
arină 124, 559
armoníe 26, 553
articol 205
(a) asămăna 284, 290
asămănare 202, 282, 283, 290, 292, 293, 353
ascunsoare 124, 559
ascunsul inemii 379
asemănare 57, 569
asemene pătimaş 333, 338, 349, 356
asemenea pătimaş 329
ascuţit 284
asin 124, 559
aspídă 219
aspíde 219
astăzi 428
astrologhíe 219
astrologhíi 219
asupriţi de strâmbătate 202
aşezământ 283, 353
aşezător alăturea 334
atachisul 111
ataxie 358, 571
atichisul 111
atotputernic 329, 570
(Părinte) Atotputernic 169
atotţiitor 205
attacul 111
(a nu) avea feciori 301
(a) aveni 124, 559
avucát 216
avucáţi 216
auă 124, 559
auzitor 344
Azazel 59

-ătate 107, 557

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

batca 121
(a) băga 320
(a nu) băga de seamă 317
(a) băga în urechi 316, 320, 322
băștinașul 60
bătrânime 202
băzăr 116, 117
băutoriu de sânge 230
băzmuitorii den pântece 72
Beniamin 504
berbecele de săvârșire 74
berbecul de sfințire 75
bețiv 124, 559
beutură de beție 82
bezaconic 183, 561
bezer 117
beznă 301, 302
bice 31
-bil 226, 531
bine 345
bine clătinat 336, 354
(a) binecuvânta 114, 168, 467
binecuvântare 168, 467
binecuvântat 168, 467
bine cuvios 329, 332, 336, 339
(de) bine făcător 328, 333, 336
bine nemerit 332
bine nimerit 329, 338
bine plăcut 328, 332, 339, 353
bine pornit 329, 332, 339, 354
bire 124
biserică 495
bâtlan 110
blagocestvie 203
blagodarenie 328
blagorodie 350
blagoslovenie 168, 200, 467
(a) blagoslovi 114, 168, 467, 496
blagoslovit 168, 467
(a se) blânzi 125, 559
boaghe 121
boaghea 121
boală 132
babița 121
bodz 98
bodzi ciopliți 98
bodzi vărsați 98
bogoiavlenie 200
bogonacealie 184, 185
bogovidnic 183, 561
bogza 121
bogză 121
boiari 59
boiarin 59
boier 447
botejune 125, 559
(a) boteza 495
brâul efudului 90
brehnace 119, 120
brehnacea 119
(a) brehni 120
bruhul 111
bube 70
bucate făcătoare de viață 213
bufnița 121
buha 121
bun cuget 374
(de) bun fel 332, 338, 340
bun la încordat 342
bun rod 335, 339, 350, 358
bunătate 206
bună credință 328, 335, 339
bună cuviință 328, 331, 335, 339, 570
bună întemeiere 328, 339, 570
(cu) bună nădejde 328, 332, 336, 339
(în) bună nădejde 336
bună petrecanie 233
bună prindere 328, 337, 340

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

bună stare 337
(de) bună voie 101
bunătățâtor 183, 561
(de) bun fel 329
bun neam 328
bun rod 328, 331
bursuc 109
busuioc 495

caia 120
canon 182, 201, 561
canón 219
canoáne 219
canistru consumațiunii 80
canonisí 219
cap 88, 555
capacul care este peste chivot 58
capacul ispășirii 58
capital 555
carea are cruntarea cea de lună 103
care iaste de alt neam 61
care le veți chema sfinte 76
care stă alăturea 313
care n-au fost având chip 308
carne 97
carne mortăcină 83
carne vie 96, 556
carnea acrobystiei 69
catapetazmă 113, 219
catapeteasmă 114
catavasie 182, 561
(să) caute cu ochii împotriva ta 315
cauză 184, 561
(a) cădea 325
(a) cădea de tot 324
cădelniță 81, 551
călariu 125, 559
(a) călca 45
călugăr 219, 495
călúgări 219
căpăstru 223
căpéstre 223
căpetenii 59
căsătoriu 125, 559
cărturărie 202, 564
cătuș 125, 559
cățân 125, 559
căție 81
cății 81
cățuie 81
(a) căuta 63, 399, 564
(a) căuta cu ochii împotrivă 322
căutat 405, 574
căutatul 399
(după) căutatul lui Dumnezău 398
câine 247
cântare 102
cântarele 102
cântătoriu 182
cârmaciul 179
câșlegi 495
câți să tocmăscu într-un gând cu el 72
câți să tocmăscu întru gându cu el 72
câți să unesc într-un gând cu el 72
câți vor fi într-un gând cu el 72
cântare organelor 27
cântătoriu 561
cârmaci 213
Cârstea 496, 497
Cârstian 497
Cârstiana 497
Cârstu 496
(pâinea) cea de toate zilele 94
cea de înființare 446

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

cea de trebuință 441
cea preste fire 438, 439
(după) cea mai dinainte cunoș-
tință a lui Dumnezeu 398
(după) cea mai dinainte știință a
lui Dumnezeu 398
cea mai mare zi de odihnă 78
cea preste umăr 89
cea preste umere 89, 556
cearcăn 44, 553
ceárcăn 26
cebăluí 26, 553
cebăluíre 26
cea de-mpreună slugă 230
cei ce cheamă duhurile
morților 72
cei ce cheamă morții 72
cei ce den pântece grăiesc 72
cei ce grăiesc în deșert 72
cei ce grăiescu den pântece 72
cei ce lăcuiesc cu dânsul 230
cei ce vor fi cu dânsul la un
gând 72
cei ce vrăjesc 72
cei de nimic 71
cei de pre-aproape 574
cei de-aproape 574
cei deșerți 71
cei îndeșărți 71
cei întru împreunat cuget 257
cei într-un cuget cu dânsul 72
cei vani 71
cel al slobozirei 59
cel ce se bate cu șerpii 111
cel ce-i într-un cuget 374
cel de loc 60
cel de slobozit 59
cel de-aproape 574
(către) cel de-aproape
dragoste 391
cel den fundul vasului 179
cel den pământ 60
cel fără fund 474
cel mai de-aproape 574
cel născut în casă 60
celáriu 221
cele ce joacă 27
cele ce trăiesc
cele ce trăiesc 68
cele de-mprejur 44
cele den pântece 555
cele viețuitoare 68
celea ce juca 27
celor ce băsmuiescu den
pântece 71
celor ce grăiesc den pântece
basme 72
celor ce grăiescu den pântece 71
celui ce cură sămânța 70
cenghiereásă 27, 553
cenghierese 27
cenghieríe 27, 553
cenușă 85
(a) cerca 78, 270, 564, 566
cercând... cercă 78
cercând îl caută 78
cercând l-au cercat 78
(a) cerceta 78, 268, 270, 564, 566
cercetare 268, 264
(a) cerceta 263, 564
(a) certa 564
(se) certa 36
certare 172, 263
certător 263, 564
cet 125, 559
ce ș-au vărsat sămânța 70
charadriul 110
chedru 112
(a se) cheltui 316

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(a se) cheltui de tot 316, 322, 323, 325
chemate 76
chemate sfinte 76
cherogryllu 108
chibzuială 406
chilíe 221, 562
chilíi 221
chip 33, 34, 282, 291, 293, 334
chip cioplit 556
chip facere de mâini 98
(într-un) chip pătimaș 329, 349
(în) chipul gheții 339
chipuri cioplite 98
chiparis 112
chir 465
chirie 189
chitiiu 38
chitós 216
chivernisitor 213
(capacul care este peste) chivot 58
chivotul legii 81
chivotul mărturiei 81
Chr. 502
Christian 497
Christos 488, 489, 491
Chryssipos 492
cineș 179
cineva 79
cinghie 25
cinghiasă 27
cinste 339
cinstea 465
cincizecime 206
cioplite 99
cislă 182, 561
citenie 182
ciuhul 121
ciuhurez 91, 121
Cârstu 496
Cârstea 496
clevétă 28, 553
clevetitúră 28, 553
clíric 216
clírici 216
cliros 201
clíros 216
coapsă 82
(a) coborî 140
coconul 465
colíbă 221, 562
colíbi 221
colindă 496
colțurat 342
comită 184, 561
compunere 381
con- 377
con 377
concubină 93
(a) congiura 559
congregație 477
conoștință 373
consângean 381
conscienţă 377, 380, 573
consciinţă 379, 380, 573
conscienție 380, 573
(a) consfinți 296
consfințire 381
consimțământ 573
consimțire 381
(canistru) consumațiunii 80
conșciinţă 379
conștienție 375, 376, 573
conștiinţă 94, 264, 266, 267, 372, 375, 376, 377, 378, 380, 381, 564
(întru) conștiință curată 375
contenesc 377
convorbire 381, 573

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

copaci infrunziți 104
copil 28, 29
cópil 28, 29, 36, 553
corabie 179
corb 120
corbul de noapte 91, 556
corbul cel de noapte 91
coroi 122
coroiul 122
corp 89
cortul adunării 94
cortul descoperirii 94
cortul întâlnirii 94
cortul mărturiei 556
coruiul 122
coșniță 80, 555
coșnița cu azimile 80
coșnița săvârșirei 80
(den) coșnița săvârșirii 79
coșul cu azimi 80
coșul cu azimile 80
Crăstea 497
(în) crăpături de munți 187
Crâstea 497
(a) crea 472, 473
creare 473
Creator 47c
creator 342
Creație 473
creație 477
credința cea bună 335
(întru) crepăturile munților 187
creștin 495, 496, 497, 504, 579
creștinism 504, 579
Crisip 503
Crisostomul 503
Cristea 497
cristelniță 496
Cristescu 497
Cristi 497
Cristian 497
Cristiana 497
Cristinel 497
Cristiniuc 497
Cristinoiu 497
Cristodor 497
Cristodorescu 497
Cristofor 496
Cristoloveanu 497
Cristos 488, 502
*Crist(u) 495, 498
Cristul 496
Critobul 503
*Crișt(u) 498
crug 44, 349
cruntare 68, 554
(a) cruța 68
(a) cruța viu 68
cu- 289
cu 375, 377
cu bună învățătură 333
cu bună vârtute 333
cu multă naștere 355
cu puțini ani 355
cucuvea 91
cucuveaua 121
cuget 207, 247, 356, 257, 267, 268, 360, 369, 372, 373, 374, 404, 564, 565, 566
(cu) cuget curat 375
(de) cuget rău 375
(a) cugeta 268, 269, 270, 271, 369, 372, 563, 564, 566
cugetară sfeatul 134
cugetare 267, 268, 564
cugetăcios 177
cugetăreț 182, 561
(de) cugete viclene 375
(de) cugetele hitlene 375
cugetul 378

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

cugetul cel curat 257
cugeţit 183, 561
(a se) culca 96
(se va) culca 96
(se) culcă 96
culesătură 106, 557
cuminecare 495
(a) cumpli 125, 559
cumpănă 102
(să) cumpăniia 179
cumpenile 102
(a) cungiura 125
cu multă naştere 329, 332, 340, 355, 570
cu nevoie povestit 315
(a) cunoaşte 247, 269, 363, 364, 369, 371
(a) cunoaşte mainte 317, 323
(a) cunoaşte mai-nainte 317, 323
cunoaştere 297, 260, 267, 564
cunoscător 564
cunoscut 264, 564
cunoştinţa 378
(după) cunoştinţa mai dinainte a lui Dumnezeu 398
cunoştinţa sufletului 377, 378, 379, 573
cunoştinţă 369, 371, 373, 375, 399, 573
(cea mai înainte) cunoştinţă 400
(înainte) cunoştinţă 406
(se) cuprinde cea den lăuntru 384
cuprinzător 284, 289
(a) cura 125
(cu) curata-mpreună ştiinţa 375
(cu) curată conştiinţă 375
(întru) curată cuştiinţă 375
(în) curată mărturia cunoştinţei noastre 375
(întru) curată mărturie a conştiinţiei noastre 376
curăţire 58
curăţitorul 58
cursár 219
cursári 219
cursură 125, 559
curuiul 122
curvă 95
(a) curvi 95
(a) custa 125, 559
(veţi) custodi custoditele 78
(de) cuştiinţa vicleană 375
cuştiinţă 376, 377, 573
cuvânt 56, 225, 266, 268
cuvântătoriu 225
cuvântul 56
(a se) cuveni 29
cuviincios 29
cuviitór 29, 553
cuviitor lucru 29
cuviitor lucru şi înfrâmseţat 29
cuvinte rele 230

(a) da 35, 213
(a) da război dinainte 318, 322, 325, 326
(a) da război împreună 318, 322, 326
(a) da şi altuia 316
(a) da viaţă 68
danţul 107, 557
dar de-nceput 100
dar de-nceputuri 100
dare 282, 290, 355
dardă 31
dáscal 219
dáscali 219
dascăl 201, 495
Dávid 504

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Davíd 504
dăscălie 206, 259
dăşerturi 83
dătătură 282, 287, 290, 355, 358, 568
de apă 316, 321, 325
de-apoiurile 183
de-a pururea 446
de faţă 320
de frate ucigător 570
de multă naştere 570
de neam străin 61
de nici o treabă 307, 315
de-ntâi zidit 333, 354
de o samă chinuit 356
de o zi 570
de până mâine 441
de rea treabă 315
de rudă bună 232
de saţiu 432, 433, 576
de sine volnicia 202
de toată ziua 442
de toate zilele 437, 442, 445, 446 577
de viaţă făcătoare cruce 231
de viaţă făcătoriul... Duh 231
deanie 200
deistvui 183, 561
delfín 219
delfíni 219
deliteraturizare 508, 509
démon 219
démoni 219
demţiă Domnului 87
den fire 354
(pren cele) denlăuntru
den pântece grăitori 72
(cel) dentâi zidit 330
deosebire 285
depărtare 172, 229
depreună cunoştinţa sufletului 378
depreună ştiinţa sufletului 378
(a) deprinde 268, 564
desăvârşire 202
descântători 60
(a) descinge 125, 135, 139, 140, 141, 559, 560
(a) descoperi 564
(a) descoperi ruşinea 96, 556
descoperire 202, 205
descoperământ 190, 561
(se) desfrânează 96
despărţire 283, 285, 290, 353, 358, 359, 571
(a) despune 125, 559
(a) destinde 125, 559
deşcingu 131, 132
deşidera 125, 135, 136, 559, 560
deşiderat 137
deşiderat(ul) 135
(carii) deştindu 140
deştinseră 141
devestăvnic 183, 561
dez- 324
(a) dezrădăcina 324
(a) dezveli turpitudine 96
diaforá 358, 571
diacon 495
diácon 219
diáconi 219
diaconstă 182, 561
diavol 495
diferenţie 376
dimineaţa dimineaţă 74
dimineaţă 555
(de) dimineaţă dimineaţă 74
(de) dimineaţă den dimineaţă 74
din neştiinţă 100
dinainte 399

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

diorthosíre 219
diorthositor 347
direpț nimerit 338
direpț nimeritor 329, 338, 339
disdemonie 201
Дмне Иисѣ Хсѣ 501
dogmă 201, 206
domnul idolului 59
dor 135, 137
(a) dori 135
(am) dorit 136
(a) dormi 96
(va) dormi 96
doxologie 206
(a) dovedi 564
dragoste 214
dreapta noastră judecată 257
dreptcredincios 205
droburile 86
duh 474, 475, 476
(a) duhni 475
duhoare 475
duhovnic 475, 496
duhovnicesc 205
duhovnicie 475
(cu) dulce 189
(cea) dumnezăiască pronie 400
dumnezeiasca pronie 401
dumnedzăiasca-cepătorie 185
dumnezei vărsați 98
dumnezeire 201, 202
Dumnezeu 495
Dumnezeu ceresc 169
(a) dupleca 125, 559
după zilele osebirei firei
necurăției ei 69
(a) dupleca 125, 559
duroare 125, 559
dușmancă 93
(a) dvorí 30
dvoritór 30, 313, 553
-eanu 496
(a) edifica 492
edificare 493
efă 105
efí 105
efod 90
efodul 89
efud 90
(brâul) efudului 18
elefandu 36
elefant 36
elifand 36
enérghie 358, 571
engolpion 57
engolpiu 56
epárhie 219
ephă 105
ephodul 89
episcup 201
episcupíe 219
epistimon 265
epistímon 216
epistolă 206
epistólie 219
epistólii 219
era în primejdie 179
erés 219
erésie 219
erésii 219
erésuri 219
erete 122
eretíc 219
eretíci 219
erodionul 110
erodiul 110, 556
Eschil 505
exárh 220
exárhi 220
(se) exfornică 96
evanghélie 219

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

evanghélii 219
evanghelíst 220
evanghelíști 220
evghénie 358
evlavie 206
evsevie 201, 203

(a) face 472
(a se) face 237
facere 382, 386, 354, 359, 377, 388
(începător de) facere 328, 332, 337, 340, 354, 570
facere bine 330, 335, 339
facere de bine 330, 332, 335, 339, 353
facerea ceii preste umăr 89
famen 125, 559
familiar (aproape) al sângelui său 76
fandasia 206
fandasie 201
fapte de mână 98
față 182, 561
făcător de aur 331, 332, 336, 339
făcător de bine 328, 336, 339
făcători de bine 320
făcători de pace 321
făcătoriu 225, 342
făcătoriu de bine 323
făcătoriu de lut 332
făcătoriul de lut 330, 335, 339
făcut de mână 333
(cel) făcut de mână 98
făcute de mână 98
(cele) făcute de mâna lui 98
fămeia rea 213
făptoriu 125, 183, 559
făptura supraumeralului 89
fără 302, 306
fără (de) 301, 302, 306, 307
fără ajutoriu 300
fără chip 474
fără cuvânt 303
fără dăruiri 234
fără Dumnezeu 229
fără-feciorie 301
fără fier 302
fără frică 302
fără isprăvnicie 299
fără început 229
fără înțelegere 258, 304
fără minte 309, 355
fără moarte 355
fără stricăciune 306
fără suflare 302
fără vicleșug 303
fără de ațipeală 300
fără de chip 303, 308, 354, 570
fără de cuviință 304
fără de fiară 302
fără de fier 302
fără de frică 302
fără (de) fund 302, 353, 357, 571
fără de fund 301
fără de înțelegere 304
fără (de) lege 307, 353, 357
fără de lege 302, 308, 571
fără de legiuire 302
fără-de-legiuire 308
fără-de-legiuitor 308
fără (de) minte 260, 264, 302, 307, 309, 357, 571
fără (de) moarte 307, 308, 357
fără de moarte 309, 312
fără de nădejde 302, 305, 309
fără de nume 304, 570
fără de număr 300
fără de omenie 230
fără de parte 306
fără de pizmă 303

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

fără de răutate 300
fără de rușine 229
fără de sfârșit 305
fără de socoteală 264, 315
fără de suflet 302
fără (de) treabă 307
fără de vicleșug 303
fără de vreme 313
fără de zavistie 303
fărmăcătură 349
fățărie 201
(să) fârșiia din mine sufletul mieu 187
fârtună 179
(a) ferica 125, 559
fericire 201
fel 359
fete dănțuind 27
ficat 116
ficați 116
(de) ficați mâncător 330, 333
(a) fi 182, 237
(a) fi de față 316, 325
(a) fi fățiș 316, 321
(a) fi mainte 317, 323
(a) fi mai-nainte 317, 323, 325
(a) fi mai presus 319, 326
(a) fi opu 134
(de) fii omorâtor 330, 333
ființa firească 203
(a) ființii cei ascunse 182, 443, 444, 446, 448, 560
filosof 564
filosóf 220
filosofesc 564
filosofi 564
filosófi 220
filosofí 220
filosofie 505, 564
filosofíe 220
finic 112
fire 182, 374, 560, 573
firmament 477
Fiu al Tatălui 169
flégmă 216
flégme 216
(de) frate ucigător 328, 333, 336, 339, 353
(a) frământa 45
(a) frânge împregiur 326
(a se) frânge împregiur 317, 323
frânt 70
frunte 227
funicel 125, 559
fur 125, 559
furtișagul de sfinte 233
furtúnă 221, 562
furtúni 221
furtúnuri 221
fuște 31, 125, 559

gaia 120
gaie 120
garoáfă 221, 562
garoáfe 221
gălbui 101
gâcitură 202
gâlceavă 39
gând 207, 247, 256, 257, 266, 267, 268, 269, 370, 374, 378, 397, 405, 564, 465, 566, 573, 574, 567
(a) gândi 263, 269, 270, 271, 291, 563, 564, 566
gândirea cea rea 258
gândire 257, 258, 268, 564, 566
(înainte) gândire 404, 406
gândit 264, 265, 564
gânditor 264, 564
gedea 31, 553
geneză 477, 478

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

genune 474
*Ğésu 495
*Gézu 498
gint 125, 559
gios mergea 140
glavizná 190
gligan 108
(a) glumi 37
(a se) glumi 37
gol 474
goliciune 96
góniță 183, 561
gonoruele 70
grăind den pântece 72
grăitori în pântece 72
grăitoriu de cuvinte
împuțite 234
grăsimea de la mațe 116
grăsimea de la plumăni 116
greime 351
(cu) greu suferit 315
(va) greși 100
(va) greși fără de voie 100
grija pentru trup 397
grija trupului 397
grijă 40, 397, 406, 574
grijă de carne 397
grijă de trup 397
grindine 134
gripa 109
gripsor 109, 556
gripsorul 109
gripțuroi 109
grypul 109, 119

hameleon 112
hamelion 112
haradrion 110
hargolul 111
hasna 118
hărăcér 221
hărăcéri 221
hârtíe 221
heruvíc 220
heruvim 495
heruvím 220
heruvími 220
hirogrulion 556
hirogriliónul 108
hirogrúliun 108
hirogryllionul 108
(a) hirotoní 220
(a) hirotonisi 205
holbură 179
holocautomă 94
hóră 221
horăia 179
hóre 221
hoșenul 57
(înainte) hotărâre 403
hrana cea preste fire 438, 557
hrana cea mai presus de fire 439
hrănitor tuturor 329
Hristea 497
Hristian 497
Hristiana 497
Hristodor 497
Hristodorescu 497
Hristofor 497
Hristos 495, 496, 498
Хистоасѣ 498
histosŭ 498
Хрїстосъ 500
Христосѫ 498
hristu 498
Хс. 498
(a) huli pre Dumnezeu 234
(să nu) huliți 161

i 125, 559
ia armă și scut 134
Iacob 504

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Iacov 504
iad 496
iamvicesc
iarba spălăturilor 185
ie 83, 202, 555
-ie 218
iepure 109
iepurele de casă 109
Iesus Cristus 499
Iesus, filiul lui Naví 494
ieșire din minte 26
icoană 495, 496
iconomie 206
ídol 220, 354
idolatrie 201
idoli 98
ídoli 220
idoloslujitel 183, 561
idrópică 216
ii 83
iie 83
Іисѣ. Христосѣ 501
Іисъ 500
Іис. Хс. 500, 501
Іисъ. Хсъ. 501
Iisus 488, 493, 494
Iisús 493
I(i)sus 498
Iisus, boiarenului cetății 494
Iisus Hristos 487, 488, 489, 490, 491, 492, 494, 495, 496, 499, 502, 504, 505, 579
I(i)sus Hristos 498
Іисѳѣ Христосѣ 501
Iisus Cristos 579
Iisus Christos 501, 502, 504, 579
Iisusŭ Christosŭ 502
Iisus Navi 493, 500
Іисѳъ Нави 500
-itor 29
ífi 105
ifí 105
ifi 556
im 125, 559
-ime 202
Imnul dimineții 165
in 103
inform 473
inimă 367
-ință 172, 266, 369, 371
inoplemenic 183, 561
Ioan Chrysostomul 488
Ioan Crisostomul 488
Ioan Gură-de-Aur 488
Ioan Hrisostom 499
Iosua 494
Iosua Navi 494
ipocrit 184, 561
ipodiácon 220
ipostas 182, 184, 561
ipostasă 261
ipostasis 201
ipostásis 212, 216
ipostază 184
irmos 182, 561
Irod 504
Isaac 504
Isac 504
(a) iscodi 270, 564
iscusit 265
Іс. Хс. 495, 499, 500, 501
isop 112
(a) ispăși 59, 496, 554
(capacul) ispășirii 58
ispită 268, 496, 504, 564, 566
ispitești denlăuntrurile ficaților 384
ispitire 268, 556
ispititor 564
ispovedanie 200

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(a) isprăvi 348
isprăvire 283, 288, 358, 571
isprăvitor 345, 348, 355
istacti 66
isteț 264, 564
isteție 564
istórie 220
istoríe 220
istórii 220
Isus 489, 493, 494, 495, 498, 502
Ісоус 498
Ісȣс 498
Ісȣс ал лȣи Нави 500
Isus Christos 491, 492, 505
Isus Cristos 488, 489, 490, 491, 492, 504, 505, 579
Isus, fiul lui Sirah 494
Isus Hristos 490, 499, 505, 579
І(и)кȣс Хрисрос 498
Isus Navi 494
itros 182
iubiléu 63
iubire 339
iubire de cinste 328, 332, 336, 338, 350, 353
iubitor de bine 330
iubitor de bunătate 330, 333, 339
iubitor de cinste 330, 333, 340, 350
iubitor de Dumnezeu 205
iubitor de oameni 330, 333, 339, 353, 570
iubitor de suflet 330, 333
iubitorii de pace 231
Iudit 504
Iudita 504
-iune 83
(să) iușureze 179
ivit 284, 313, 570
(s-a) ivit 92
(a) izbucni 92
(va) izgoni 173

(a se) îmbărbăta 226, 227
(a) îmbla înlontru 325
îmbla împregiur 317
(a) îmbla împreună 325
îmbuibăcios 177
(a) îmfâmșa 559
Împărat ceresc 169
împărtășanie 205
împletitură 31
împotrivă 290
împotrivă râvnitoare 92, 556
împotrivnic 290
(cel) împotrivnic 354
împotrivnic lui Dumnezău 230
împrejur răsuna 317, 319, 323
împresurări 351
(a se) împreuna 284, 288
împreunare 106, 228, 282, 292, 355, 557, 569
împreunarea traiului 318, 356, 570
împreună 368
împreună-fiind 233
împreună-fiitoriu 233
împreună-lăcuitoriu 230
împreună-lucrarea 205
împreună-părtaș 232
împreună petrecere 318, 319, 323, 326, 570
împreună răsădit 318
împreună slujitoriu 230
împreună știință 318, 319, 321, 322, 326, 374, 573
împreună trăire 318, 319, 321, 322, 325, 356, 570
împreunăciune 182, 561
împutăciune 125, 559

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

în- 291, 324
în chipul gheții 333
în toate zilele 446
înainte 399
înainte alergător 317, 319, 321, 322, 325, 570
înainte cunoștință 406
(cea mai) înainte cunoștință 406
înainte gândire 404, 406
înainte-hotărâre 403
înaintea porții 313
înăuntru răsădit 316, 354
încărește 559
(a se) încări 125
încântători 60
începător de facere 328, 332, 337, 340, 354, 570
începătoriul de părinți 324
începătoriul neamurilor 337, 338, 340, 354, 570
început 478
încheiat 316
încheietură 202
încheietură a credinței 205
închinătură 282, 287, 354
închinare de bodzi 231
închinare bodzilor 231
închinarea idolilor 321
închinătoriu la bodzi 231
închinătoriu la idoli 231
(a) închipui 324
(a se) închipui 33
închipuire 287, 291, 293, 353, 383, 387, 391, 393, 569
închipuirea 206
închipuiri 202
încolțurat 342
(a) înconjura 354
(a) încredința 557
îndălungat la mânie 329
îndelungat de viață 329, 333, 339, 570
îndelungat la mânie 333
îndelungu răbdătoriu 329
îndemnarea diavolului 213
îndireptătoriu 345, 355
îndireptătoriul înțelepților 348
(în)duhovnicit 475
îndurare 206
înfețit 183, 561
(a) înflori 92, 556
înflorind 101
(a) înfrâmșa 125
(a) înfrânge 70
(a se) înfrânge spre sine 324
înfrânt 70
înfrântu 70
înger 495
îngrijire 397, 403, 404, 406
îngust 351
îngustare 334, 351, 358, 371
înlontru răsădit 316, 321, 322, 326, 336, 340, 354
înlunată 103
întâipusoare 183, 561
întâi gândeală 404, 406
întemeiat 288
(se va) întinde pe piele 78
întinzându-se va revărsa 78
întorsătură 287
întorsură 282, 569
într- 334
(a) întrarma 334
întreg la minte 260, 343
întreaga obște 65
(a) întregá 183, 561
întregăciunea minții 260, 342
(cu) întregăciunea [minții] 343
într-un chip pătimaș 338, 356
întru bun cuget trăiesc 374

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

întru tot puternic 570
întru tot socotitor 333, 354
întrupare 202, 205
înțeleaptă mintea noastră 257
înțelegător 263, 564
(a) înțelege 247, 263, 269, 270, 564
înțelegere 258, 260, 266, 269, 565
(fără) înțelegere 263
înțelepciune 258, 269, 564
înțelept 265, 266, 564
înțelepțește 564
(a) înțelepți 264, 564
înțelepție 397, 406, 564, 574
înțeles 564
(de) înțeles 263
însoțire 227
însoțirea bunătății 227
înstreinare 117, 283, 288, 291, 568
(a) învăța 244 263, 264, 271
(a) învăța mai înainte 317
învățat 265, 564
învățător 244, 253, 263, 345, 564
învățătură 206, 258, 263, 564
(a) înveți 125, 559
(a) învia 68
învia-l-va 68
învietător 182, 561
(a) învita 125, 559
(a) învolbi 125, 559
(a) învrednici 169

jelanie 135, 136, 137
(a) jelui 135, 136, 137
jeluiiu 132
jertfa de juruință 103
jertfă 496
jertfă de băutură 93
jertfă de împăcare 64
jertfă de pace 64
jertfelnic 95
jertvenic 95
Jesus Christus 499
*Jézu 498
jirtăvnic 43, 95
jirtăvnicul cel preste mărturie 81
jirtvă 84
jiganie 88
jârtăvnic 42, 95
jârtvă 84
jârtvă de mântuire 64
jubileu 62, 63
(anul) jubileu 62
judecată 257
jupânul 465

la bucate nesățios 231
lacom la bucate 231
larul (pasere de mare) 121
lăcaș 117
lăcomiia bucatelor 231
lăcomiia pântecelui 231
lăcuință 292
lăcuitorii pământului 60
(a) lămuri 564
(a) lătra 247
(a) lăsa 555
(i să va) lăsa lui 88
lăsăciune 125, 559
(se va) lăți cu lățime 78
lânged 32, 553
lângoare 132, 560
(a se) lepăda 34
lemneul... cornu 176
lemnul a ști cunoștința binelui și răului 264
lepră 70
libație 93
limbuțiia 38
limba slavonă 507

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

limbi 158
limán 222
limánuri 222
(a) lingări 31, 32, 553
lípsă 222
lípse 222
lipsí 222
liturghie 495, 496
liță 182, 561
livádă 222
livézi 222
London 505
Londra 505
(a) lua 92, 556
(va) lua arma râvnirei 335
lua-va într-armarea 335
luare 555
luare de rod 86
luare Domnului 87
luceafăr 134
lucoare 125, 559
lucrare 283, 358, 571
lucrăreț 189, 190, 561
lucrător de aur 331
lucrător de lut 336
lucrători de vie 230
lucrătoriul de lut 330, 335
lucru fără cale și fără cuviință 235
lucru preasfânt 73
lucrurile 90
luminător 344
lură 124

magheríe 216
mai 116
(a) mai alege 318, 326, 352
mainte gândire 404, 406
(de) mainte purtare de grijă 406
mai dinainte cunoștință 406
(după) mai înainte știința lui Dumnezeu 398
mai-nainte cunoștința 401, 402
mai-nainte cunoștință 406
(cea) mai-nainte cunoștință 400
mai-nainte cunoștință și grijuire 401, 406, 575
mai-nainte gândire și grijuire 403, 406
mai-nainte hotărâre 203
mai-nainte purtare de gând 575
mai-nainte socotința lui Dumnezău
mai-nainte știință 406, 574
(după) mai-nainte știința Dumnezeului 398
maiuri 116
maláchie 216
maláchii 216
mándie 216
mándii 216
mangáne 216
Manifestația și Adevărul 58
marginea trupului acoperită 69
marginea trupului 69
martur 80
materie 201, 206
(fără) materie 201
maslu 496
măiestrie 564
mărgăritariu 222
mărgăritari 222
(prea) mări 168
(prea)mărire 168
mărit 125, 559
(prea)mărit 168
mărturie 80, 81, 551
(întru) mărturie curată a cunoștinței noastre 375
mărturisire 204

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

mărturisirea adevereinței 57
măruntaie 86
măsură 101
măsuri 102
mâncat de fieri 88
mâncat de hiară 88
mâncat de jiganii 88
(a) mântui 467
mântuire 467, 504
mântuitor 467
mântuit 304
mergea 140
meser 125, 559
meserere 125, 559
meserí 183, 561
Mesia 492
(a) meșterșugui 324
metánie 220
metanie 294
metánii 220
mielărea 113
Mielul lui Dumnezeu 169
mijloc 287
(între) mijlocul 179
(a) mijloci 284, 286, 287
(a) mijlocire 402, 406
milă 231
milosârd 200
milosârdie 206
milostivitoriu 58
milostivitoriul cel deasupra mărturiilor 81
minge de break 296
minte 207, 233, 247, 257, 259, 260, 266, 267, 269, 564, 565
mir 220
mireasmă plăcută 65
miros de bună mireazmă 65
miros de bună mirosire 65
miros plăcut 65
mirt 112
mișălie 70
mitropolit 495
molitvă 496
moloh 59
Moloh 59
mirosuri de toate zilele 442
mortac 183, 561
mortăcină 83
mortăcine 83
mortăciune 83, 555
Moscova 505
Moskva 505
móscu 220
moștean împreună 230
moșteanul 60
moștenii pământului 60
mult 355
(de) mult preț 330, 332
mult știutor 265
mult știut 265
(cu) multă grije 330
(cu) multă naștere 329, 332, 340
(de) multă naștere 329
(cu) multe griji 329, 332
(cu) multe părți 329,339
(de) multe știutoriu 265
(de) mulți ani 330, 332, 339, 353
musícă 184, 561
musicesc 183, 561
musichie 184
(va) mustra 173
mustrare 172
mutare 283
mutarea usiei 202, 206
mutător 345

naștere 282, 353, 359
navlón 220
navlonul 179

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(în) nădejde bună 328
năiem 117
(a) năimi 117
năimit 117, 118
născătoriu 342
năsilnic 118
ne- 101, 262, 266, 299, 303, 306, 307, 345
neaducere-aminte 299
neadormit 300
najutorit 300
neam 359, 478
neam bun 358
neamul cel bun 328, 332, 335, 350
(începătoriul) neamurilor 328, 337, 340, 354, 570
neamestecat 300
nebiruit 304
nebun 264
nebunie 27, 266, 309, 355
necercetat 262, 263
necercetate 262
necertare 263
necerșut 305, 311
necopt 300, 312
necredință 299, 570
(a) necrede 301, 312
necunoaștere 266, 309, 564
necunoscător 564
necunoscut 564
necunoștință 229, 266, 299, 570
necuprins 202
necurat 301, 304, 312
necurăție 68, 303, 554
necuvântător 303
nedirept 301
nedrept 300, 312
nedesăvârșire 202
nedumnedzăire 182, 561
nefacere de feciori 301
nefățarnic 205, 353
nefiind 182, 560
neființă 182, 560
nefolosit 304
nefolositor 300, 307
neformat 474
negândire 266
negrești 304
(a) neguța 125, 559
neispitite 262
neîmblate 262
neîmpiedicat 300, 570
neîmpreunat 304
(a) neîncredința 301, 312
neînțelegător 263
neînțelese 262
neînvățătură 259, 263
nelutatec 183, 561
nemântuit 305, 311
nemernic 60
nemilă 182, 561
nemilostiv 300, 350, 353, 570
nemilostivnic 300, 350, 570
nemoarte 299, 312
ne'mplinit 474
nemuricios 177
nemurire 299, 307, 309, 355
nemuritoríe 183, 561
nemulțămitor 300, 570
nenădăjduit 305
nenumărat 300, 311
nenumit 304, 305
neorânduială 299, 358, 570, 571
neorânduit 474
nepătrunse 262
nepângărit 300
nepedepsire 263
nepedepsit 263
nepomenire 299, 354

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

nepricepere 182, 561
nepriceput 262, 263
neprimitoare de cercetare 262
neputerile 132
neputincios 300, 304
neputințele 132
neputrezire 299
neputrejiciune 303
neputrejune 303, 314
nerău 300
nesațiul pântecelui 231
nesăvârșit 304
(celui) nesimțit 213
nefânt 301
nesocotit 262, 264
nespurcat 301
nestricare 299, 314
nestricat 301, 353, 570
nestricăcios 205
nestricăciune 303
(prin) nespusa ta întâi gândeală 404
neștiință 266, 561, 564
netocmire 299, 458, 570, 571
netocmit 304, 374
nețínerea mâniei 230, 232
nețínerea de mănie 230
neurmat 262
neurmate 262
neurmărite 262
nevedere 299
neveștejit 301
*(a) nevinui 311
nevinuit 311
nevoie 101
(cu) nevoie suferit 315, 323, 326
(să-)nfricoșară
noímata 217
(a) nota 125, 559
număr 101
numele celor sfințite mie 76
numele celor sanctificate mie 76
(a) nuta 125, 559
nuvelele de toată ziua 442

oală 115
(să nu) obidiți 161
(să nu) obiduiți 161
obiectele 90
(întreaga) obște 65
ocară 118
ocăzui 33, 34, 35, 553
ocăzuire 34, 553
ocăzuíre 35
odóre de suavitate 65
oltar 131
oltariu 43
omenire 202, 205
omenirea lui Hristos 202
om, om 78, 79, 555
omousiu 201
omul cel cuvântătoriu 225
op 125, 559
(e) op 125, 559
op iaste 125, 559
ophiomahul 111
oprobiu 118
orgán 220
orgáne 220
orice bărbat 79
orice om 79
ortografie 35, 553
ortografíe 35
-os 430
osebire 68, 283, 285, 286, 289, 353, 358, 359, 568
ostenitoriu de răutate 329
ostenitoriul de răotate 336
ostenitoriul de răutate 336

pace 231
pajăre 119, 120

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

pajură 120
palát 222
palmier 112
panaghie 217
panerul cu azime 80
panerul cu pâinile 80
paraclis 220
parte Domnului 87
pasărea soarelui 110
Paști 495
pátemă 220
pátemi 220
patimă 349
pátimă 220
pátime 220
pátimi 220
patriarh 201, 234, 495
(ale) patului conjugal 71
pământ 473
pământeanul indigen 60
(a) pănăta 125, 559
părat 125
păresimi 495
Părinte Atotputernic 169
părtaș de moștenire 230
(a) părtui 35, 316, 553
(a) părtuí 35
(a) păsa[1] 125, 559
(a) păsa[2] 125, 559
(veți) păzi cele de păzit 78
(veți) păzi pazele 78
păziți ceea ce a poruncit Domnul să păziți 78
(să) păziți porâncile 78
pâine 438, 442, 448
pâinea (hrana) cea preste fire 438
pâinea noastră cea ce tot iaste 445, 577
pâinea noastră cea de toate zilele 436, 439, 441, 442, 446, 447, 577
pâinea noastră sățioasă 430, 435, 436
pâinea noastră cea spre ființă 439, 447, 448
pâinea noastră cea spre (întru) ființă 577
pâinea noastră de înființare 446, 577
pâinea noastră cea de-a pururea 446, 577
pânea (cea) sățioasă 429
pânrea noastră sățioasă 429
(se) pângărește 96
pângărită 103
(cele den) pântece 86
pârgă 100
peasnă 182, 561
pedepsí 222
pedepsit 564
penia noastre secioase 428
pentru mâine 441
perdeaua sfântului lăcaș 113
persoană 184, 206, 561
pescar 121
pescăruș 121
petdeseatniță 182, 561
petdesetniță 206
petrecere 318
peveț 182, 561
(a) pierde de tot 315, 322, 323, 326
pierderea sămânței 71
pil 35, 36, 553
Pilat 504
pipăire de bube 70
pipăire de lepră 70
pipăire de strălucire 69

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

pita noastră sățioasă 428, 576
(a) plasma 472, 473
plasmare 473
plăcerea trupului 397
(bine) plăcut 328, 333, 339, 353
plămân 116
(va) plăti capul 88
plin de frică 321, 325
plin de râs 316, 321, 322, 326
plin de viers 341
plodnic 183, 561
poamele 119
pocăință 504
podálghie 217
podálghii 217
podanină 183, 561
poétec 217
poetecul 225
poetíc 182, 561
poétici 217
pogor 140
(a) pogorî 140
pohlebuire 200, 201
pohtă 135, 137
(a) pohti 135
pohtiiu 136
pohtire 135
pohtit 135, 137
politie 201
politíe 217
politíc 217
polític 217
politíci 217
(a) politicí 217
politicít 217
pomazanii 184
pomul cunoașterii binelui
și răului 264
ponoslu 118
porfíră 222
popa 465
pornire 353
porfirion 110, 556
porfirión 110
poslanec 190, 561
poslanie 182, 206, 561
poslușanie 200, 206
pornire 283, 288
pornitor 345
(cei ce) postâmpescu de
dereptățile tale 140
(a) postâmpi 140
potent 118
potíriu 222
potop rău 234
pravoslavnic 200
praznic 496
prea cuvântătoriu 225
prea închis 316, 319, 322, 325
prea neprinzător 304
(a) prea zvârli 325
preacuvioșie 350
(a) preacurvi 95, 556
(a) preaînălța 350
preaînțelepciune 350
(a) preaminți 316, 321, 323
preamândrie 350
prearăzboinic 319
predeterminare 403
preditece 200
prefacerea darurilor 206
premeneală 248
premenire 348
(a) premieza 125, 559
premiție 100
pren mijloc 179
pren mijlocul 236
preobrajenie 183
(a) prepune 125, 559
prepunere 282, 569

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

(după) prestiința lui Dumnezeu 398
(potrivit cu) prestiința lui Dumnezeu 398
prestiință 399, 400, 403, 406, 574
(potrivit...) prestiinței lui Dumnezeu 398
prestiut 398
(a) pricepe 271, 263, 269, 316, 564
pricepere 207, 260, 266, 269, 565
priceput 263, 564
priceștanie 200
(a se) prici 36
pricínă 228
pricit 36, 553
pricít 36
priiaten 387, 389, 574
priiatene 390
priiatnic 387
(a) primeni 348
primenire 348
prin neștiință 101
principe 59, 477
(a) prinde 289, 337
(a) prinde viu 68
prindere 337
prinos 85
prinos de pârgă 100
(ce iaste) prins de hiară 88
prinsu de hiară 88
prinsu de jiganii 88
pripeală 182, 561
prișleț 60
probrăzală 183, 561
prochimen 182, 561
procopsí 222
prodosie 358
productele 118
profumul compoziționii 65
prognosis 201
prognoză 403
promișlenie 404, 406, 574
(pronia și) promithia lui Dumnezeu 401
promítie 217
promitíe 217
pronie 94, 400, 401, 402, 403, 406, 575
prónie 220
pronóitis 217
proorizmos 201, 203
propastie 187
propițiatoriu 58
propițiatoriul cel deasupra mărturielor 81
prostata 185
proselytul 60
(se) prostituează 96
provedență 405
provedință 405
providență 405, 406
providența lui D[u]mn[ă]dzău 399, 405
providența lui Avgust 405
providențe 406, 575
puitură 343, 383, 569
puitura stelelor 343
punere 92, 93, 283, 287, 343, 353, 556, 569
punere denainte 93
punere de înnainte 93
punere înainte 321, 326, 556
punere mainte 315
púngă 222
punt 102
punți 102
purcedere 182, 560
purtare de grijă 397, 401, 402, 406
purtare de grijă a trupului 397

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

purtător de pajiște 333
purtătorii cei de cuvinte 214
purtătoriul de sfeșnice 202
pururea curător 328, 332, 336
pururea curgător 328, 336, 354
puternic 118
puternice 44
(cu) puțini ani 329, 332, 338
(cu) puțin săvârșit 332, 337

rachiu 81
rai 490
răsă 223
rationalul 56
răbdătoriu 284
răchiți din pârău 113
răchiți și stâlpări den agnu den pârău 113
rănichi 115, 116
răotate 355
(în) răpire 134
rărunchi 115, 116
(înăuntru) răsădit 316
răsăditură 29, 36, 553
răscumpărare 86
răspunsu 228
(a) răsuna împregiur 326
rău la treabă 315, 322, 323, 326
rău la trudă 329, 333, 336, 356
(cu) rău meșteșug 329, 332, 336, 353
rău ostenitoriu 329, 356
războiu 478
rând 92
rânduială 206, 402, 406
râvnitoare împotrivă 92
ritor 184, 561
rítor 217, 218, 561
rítori 217
ritoríc 184, 561
ritorícă 184, 561
ritoricí 183, 561
ritoríe 218
ritorii 218
rivală 93
roadele 118, 119
rob 134
rodul 119
rodurile 118, 465
rudenie de ale trupului său 76
(a se) ruga 85, 555
(a) rula 37, 38, 41, 553
rulare 36, 38, 40, 41
rulă 36, 38, 39, 553
rulătură 38, 41, 553
rulitor 36, 38, 41, 553
rulitór 41
rușine 118

sabat de odihnă 77
sacrificiu de salutariu 64
sacru 479
sadurile 465
(de o) samă chinuit 329, 338
Samuel 504
Samuil 504
Sanctul Helias 479
sathir 190, 561
saț 430
sațiu 433
să 141
săbor 64
sălaș 117
sălășluire 117
sălășluință 117
sălcii 113
sălcii de râu 113
sălciile care cresc lângă pârae 113
sămânța patului 71
sămânță în pat 71

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

sămnătură 189
sămuială 282, 290, 292, 569
săţios 428, 430, 577
săţioasă 437
(al) săul 561
săvârşire 75, 349
săvârşit 314
săvârşitură 314
săzdanie 183, 561
sâlnec 118
(a) sâmbăta 77
sâmbăta sâmbetilor 77
(veţi) sâmbăta sâmbetele 77, 555
(a) sâmbetí sâmbetile 77
(veţi) sâmbători sâmbetele voastre 77
sâmbră 108, 558
Sâmiedru 479, 495
Sâmpietru 479
sâmţâcios 177
sângur născut 329, 336, 576
sânguri de sine 190
Sânnicoară 479, 495
sânt 479
sânt al sântelor (este) din sacrificiurile Domnului 73
Sântă Mărie 479
Sântilie 479
Sântion 495
Sânziene 495
scăparea bunătăţilor 228
(a) scărăndăvi 41, 553
scârbescu-mă 41
schíptru 223
*(a) sclevesi 218
sclevesít 218
sclevesíţi 218
scoatere din pământul lui 234
scopos 184, 561
scoţ din minte 26
scriitor 339
scriitor de umbră 330, 332, 335, 339, 570
scriptic 509
scriptice 509
scriptură 495
scriptural 509
scripturale 509
(a) scumpăra 125, 559
sculptile 99
sculptilie 99
(a) scura 125, 559
se 141
(a) semna 125, 559
semnare 69
(a) semui 290
separaţiune 69, 554
serafim 495
sfat 368, 374, 404, 564, 573
(a) sfătui 564
sfânt 481
sfânta sfintelor 555
sfântă sfintelor den jârtvele Domnului 73
sfânta sfinţilor den jârtvele Domnului 73
Sfânta Troiţă 212
sfânta sfinţilor den jârtvele Domnului 73
Sfântul Duh 169, 475, 504
Sfântul Marcu 504
Sfântul Matei 504
Sfântul Pavel 504
Sfântul Petru 504
Sfântul Spirit 476
Sfântul Timotei 504
Sfântul Toma 504
(să) sfârşiia din mine sufletul mieu 187
sfeat 374

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

sfetnic 214
sfétnicu 213
sfințenie 479
sfințenie mare 73
(a) sfinți 479
sfinția 465
sicheră 81
siclu 105
silnic 348
simbetile 77
simbrie 108, 558
(a) simți 564
simțitor 226, 564
simțitură 564
sinagog 218
sínghel 218
Singur-Născut 169
slava 465
slavă 168
slavă medievală 508
slavoslovi 183
slavoslovie 184, 200, 206
slăbiciune 69, 103, 555
slăbire cugetului 374
(a) slăvi 158
(cel de) slobozit 59, 554
(cel al) slobozirei 59, 554
slujire 206
snopul legănat 93
soațe 390
(despre) societate 106
societate 558
socoteală 207, 260, 267, 268, 397, 402, 406, 464, 466, 567, 574
(a) socoti 269, 270, 271, 291, 355, 566
(a) socoti mai-nainte 317, 355
socotință 267, 369, 374, 402, 406, 564, 573
socotitor 265, 344, 564
Socrate 505
solam 111
Sokrates 505
soț 389, 474
soția ta te hrăni 107
soție 107, 108, 557, 558
soțietate 106, 108, 558
(pentru) soțietate 106
soțietatea 107, 557
(pentru) soțietatea 106
soțiire 108, 557, 558
(pentru) soțiire 106
soțiirea omenească 108, 558
spaiu 26
(a se) spământa 125, 559
(să) spământară 179
(a) spărți 125, 560
spăsenie 200, 467
(a) spăși 467
spășitor 467
(întru) spintecări de munți 187
spirit 474, 475
spiritual 475
spiritualitate 475
spiritualizat 475
(a) spune vești bune 190
(a) sta asupră 315, 321, 322
(a) sta deasupra 315, 321, 322, 326
(a) sta de față lângă 317, 320
(a) sta împotrivă 214, 321, 322
(a) sta înainte 317
(a) sta lângă 317, 323
stat 182, 283, 287, 353, 561, 569
stavrofílac 318
stătător 313, 334
stâlpări de lemn dasis 104
stâlpări de lemn des 104
stâlpări de lemnu dese 104
steje 189
stémă 43, 218, 553

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

stéme 218
stenahoríe 358, 571
stih 182, 220, 561
stíhie 221
stiholog 182, 561
stihologhie 182, 561
stíhuri 220
stinghe 82
stactie 66
strat 133
străin de neamul preoțesc 61
strălucoare 189, 561
strâmt 351
strâmtoare 351, 352
strânsoare 351, 352
strângere laolaltă sfântă 76
strânsura săborului 66
strecor 288
(a) strecura 289
strecurătură 288, 289, 568
strein 288
strepezitor 300, 312
stricăciune 70
stricurătură 282, 569
strigare de ajutoare 106, 557
striin de rude 61
strigarea răutății 179
strimteală 351
strugurele sanctificațiunii 61
strugurii de pe vitele tale netăiate 62
strugurii din via netăiată 67
strugurii din via ta pe care n-ai tăiat-o 62
strugurul sfințeniei 61
struncinătură de însemnare 69
stur 125, 560
substanție 184, 443, 561
subțire 284, 286
suferirea răului 227, 331, 332, 335, 340, 357, 570
suflet 87, 377, 379, 555
(fără) suflet 87
sufletului 379
sun 125, 570
sunt 505
supceriu 183, 561
superumeralul 89
superposițiune 93
suprasaturație 296
supt mână 330
(de) supt mâini 330
sveat 370, 374
synagoga 64

șafan 109
șale 82
șădere mai sus 233
*Șecspir 505
șerb 125, 134, 559
(a) șerbi 125, 559
șezător alăturea 313
șezând lângă porți 313
șoimul 119
șolduri 82
șórliță 119
șorlița 119
șterc 125, 560
(a) ști 247, 269, 563, 564
știința 378
știința dentâi 574
știința dintâi 406
(din) știința dintâiu a părintelui Dumnezău 398
știința de sine 377
(după) știința mai dinainte a lui Dumnezeu
(din) știința lui Dumnezeu 398
știința sufletului 377, 379, 573

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ştiinţă 247, 256, 261, 318, 368, 370, 373, 376, 379, 399, 406, 564, 573
(împreună) ştiinţă 374
ştiinţă de sine 377, 573
ştiinţă de sinele 377
ştiinţă de sineţi 377
ştinţă sufletească 377, 378
ştire 564
ştiutor 264, 265, 564
ştiut 264, 365, 564
şúrliţă 119

tabernacolul mărturiei 94
tainicele providenţiii lucrări 405
talánt 221
talánţi 221
(cel) tare la cuget 374
tăiare 225
tăietor de pădure 330, 333
tăietoriu de păduri 330
tămâia aromată 66
tămâia tocmirii 65
tămâia cea tocmită 65
tămâie 66
tămâierea bine mirositoare 66
tărie 477
tânguieşte 463
tâmpene 223
tânăr răsad 29
tânără odraslă 29
tânără răsăditură 29
tecton 190, 561
temoare 125, 560
testament 184, 561
testământ 184, 561
temei 288
teméie 223
teméiu 223
theologhie 201
ticăloşie 118
timpul curgerii ei 103
timpul necurăţeniei ei 103
(a) tipări 226
tiran 201
tirán 221
tíran 221
tiráni 221
tiraníe 221
tirăneáscă 221
tirănésc 221
tirăníe 221
titluí 183, 561
(a) tocmi 290
tocmală 283, 290, 569
tocmire 283, 390, 569
tocmirea 228
tocmirea cuvintelor 228
toată adunarea 64
(în) toată dimineaţa 74
(de) toate hrănitor 329, 333, 339
(în) toate zilele 428
-tor 344
tot 442
tot însul 179
tot nărodul 64
totputernec 190
(întru) tot puternic 329, 333
(întru) tot socotitor 329
trandafír 223
trandafíri 223
trandafíruri 223
(de nici o) treabă 300
trebişte 42, 43, 553
trébişte 41
trebiştile cele de râs 42
(a) trebui 236
(a) trece 317
(a) trece cu vederea 97, 319, 322, 326

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

troiță 496
trufă 125, 560
trup 69, 88, 89, 96, 478, 556
trupul acoperământului 69
trupul acoperământului marginii lui 69
trupul acoperirii marginei 69
(ale sale) trupului său 75
(a) trupului socoteală 397
(Urim și) Tumim 58
turnare 93, 556
turnare vârtoasă 282
tvoreț 182, 561

țap ispășitor 59, 554
țapul ispășitor 59
țapul izgonit 59
țarină 103
țârcălam 26, 44, 553
țârcălám 43
țiitoare 93
(a) ține 77
(a) ținea sâmbăta 77
(veți) ținea sâmbăta sâmbetelor 77
țveatonosie 184, 561

*Uașington 505
ucigaș de oameni 232
ucigător de feciori 333
ucigător de fii 330
ucigător de frate 336
ucigător de oameni 230, 232
ucigător de prunci 333, 339
uliu 122
(a) umbla înlontru 315, 321, 322
(a) umbla împregiur 354
(a) umbla împrejur 317, 323
(a) umbla împreună 318, 323
umărariul 98
umed 316
umeralul 89
umflătură 69
umilicios 177
umbră 339
unelte 90
(a) unge de tot 316, 322, 323, 326
(a) unge preste tot 316, 322
uniciune 183, 561
unul născut 205, 329, 570
-ură 343
urăciune 125, 560
urâre de streini 339
urâre de striini 328, 339
ureche 320
urgíe 223
urgisí 223
(să nu) urgisiți 161
Urim și Tumim 58
usăbire 68, 289, 353, 359, 554
usăbirile pomilor 359
usebire 283, 358, 571
usia 203, 443
usie 443
(dintr-o) usie 443
(într-o) usie 443
-uș 125, 559
ușariu 125, 560
utrenie 496

várvar 223
várvari 223
varuhul 111
vas 179
vase 90, 556
vasele 90
vas de lut 115
vas de oală 115
vasul ostrachiu (de lut) 115
vă! 125, 560

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

văhod 184
vărgură 125, 560
(se va) vărsa cu vărsare 78
văsclicnovenie 184, 561
văzătoriul tuturor 329, 354
văznesenie 184
vânătare lucie de semn 69
vânt 283, 286, 353
vârtos 304
vârtoșitură 183, 561
vârtucioase 44
vârtucios 44, 177, 553
vârtuciós 44
vârtuciosule 44
vecernie 496
vecin 76, 387, 389, 390, 574
vecinul 387
vechea slavă bisericească 508
vechi a vechilor 79
(cele) vechi ale celor vechi 79
vechie din cele vechie 79
vechi vechilor 97
vecinic 354
Veniamin 504
ventrilohi 72
vergură 125, 560
*Verlen 505
(a) vesti mai-nainte 317, 323, 326
(a) via 125, 560
(a) vie 125, 560
viețuire împreună 318, 319, 321, 322, 325, 356, 670
viclean 265, 564
(a) vicleni 564
vicleșug 564
viiatic 183, 561
vinetic 125, 650
vintre 125, 560
vipt 125, 560
vipturile 118
visterie de vase 90
viziriu 212
vlastie 184, 561
vlăhovnic 190
voie 101
vorbire proastă 230
voroavă 40
vraci 60
vrăjitori 60
vrăjitori cântăreți 60
vrăjmaș 354
(în) vreamea ce e de treabă 134
(în) vreame ce e opu 134
vremea slăbiciunii ei lunare 103
(cu) vreme scurtă 329, 354
vruh 556
vruhul 111

zăbavă 41
zăbavnic 32
zălojire 105, 106, 556
zămisluire 202
zăveasă 58, 114
zei turnați 98
zemintí 44, 45, 553
zgribțorul 109
zgripțor 109
zgripțorul 109
zgripțuroi 109
(de) o zi 329
zi de odihnă desăvârșită 77
(a) zidi 472, 473
Zidire 33, 198, 473
Ziditor 473
ziditor de aramă 331, 336
ziditorul aramei 331, 332, 336, 339
zilele regulei ei 69, 555
zilele slăbiciunii sale firești 69
(a) zmicura 125, 560
zvârlitor de pietre 333, 339

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

RUSĂ
ближнего 388
блнжним 388
в мыслях твоих 370
добрую совесть 369
ежедневный 576
насушний 432
совесть 363

SANSCRITĂ
kîrawa 121

SARDĂ
timangia 66

SÂRBO-CROATĂ
bližniega 388
dobru savest 369
dobru soviest 369
hasna 118
nasušni 426, 576
potreban 426
potrebni 426
temelj 223
u misli svojoj 370

SLAVĂ VECHE
mer- 84

SLAVONĂ
безъ 306
безъ дѡша 87
безъ желѣза 302
безъ страха 302
бездѣвисти 303
беззаконие 302, 308, 310
бездѣнъ 301
бездѡшьнъ 302
безнадежно 302, 309
безобразьнъ 308, 354
безсловие 355
безсмертие 299, 307, 309, 355
безсмертьнъ 309
безпомоштьнъ 300
безсловесьнъ 303
безчадство 301
безчисленьнъ 300
безѹмние 355
безѹмнъ 309
бичь 31
благовижьнъ 329, 354
благодарение 328
благодѡшествѹю 374
благодѡшие 374
благодѣлателъ 328
благодѣяние 330
благолюбивъ 330
благолѣпие 328, 570
благолѣпьнъ 329
благонадеждьнъ 328
благородие 350
благословити 114, 168
благоѡбогоденъ 328
благочестие 328
ближний 387
ближънъ 76, 387, 388, 389, 574
ближь 387, 574
боговидьнъ 183
богоначалие 185
бꙑти 576

великодѡшный 374
верби от бодотечи 113
весь соньмъ
власть 184
водьнъ 316
волхвъ 60
вонѣ благо ѳхание 65
всевидьнъ 354
всевидѣщъ 329

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

всесильнъ 329, 570
въ врѣмѧ потрѣбно 134
въ тꙋ нощь страшнꙋю 32
възлиꙗниѥ 93, 556
възлиꙗти 93
възнесениѥ 184
възыскаѩ възыска 78
въскликновениѥ 184
въходъ 184
вѣдѣти 369
вѣтръ 286

газофилакиꙗ 90
главизна 190
глинѣнъ 115
глоумити 37, 38
глꙋмлениѥ 340
гнꙋшаюсѧ 41
господначалиѥ184

движениѥ 283
девольство 433
диадима 43
добро 345
долготерпѣливъ 329
древосѣчекъ 330
дробъ 86
дꙋшелюбецъ 330
дꙋшъ 374, 555
дѣвьствьникъ 183
дѣиствити 183
дѣиствиѥ 283
дѣтоꙋбиственъ 330

егда скончевашесѧ от меине дꙋша моѧ 187
единородьнъ 329, 570
естестьвенъ 69, 354, 555
ефи 105, 556

жертвенникъ 42
жрътвъ 95

ѕвѣроꙗдьнъ 88
ѕвѣръ 88

завѣса 114
забвениѥ 299
забытиѥ 354
златодѣлателъ 331
злотрꙋдьникъ 329, 356

идоли 98, 282, 354
идолослꙋжителъ 183
извитиѥ 282
извѣстънъ 283
изливаѣи сѣмѧ 70
излиꙗниѥ 282, 289, 569
изобрѣтениѥ 282, 569
изстꙋпити 27
изꙋмлениѥ 26
изꙋмлѣю 26
инакъ 61
иноплеменникъ 61, 183
инодꙋшный 374
искръ 387, 574
искрънъ 387, 388, 389, 574
искръний 387
исопъ 112
исправителъ 348, 355
исправити 348

Іисꙋсъ Христосъ 493

кадилница 355
катапетѣсма 114
копиѥ 31
кошница 80, 555
(от) кошница опѣсночьна 80
крꙋгъ 349

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

крѣпъкъ 304
кънѣзъ идолъ 59
къ подрѹгъ своемъ 390
кѹрвити(сѧ) 95

ласкати 32
лѣто оставлениѧ 62
любочестие 328, 338, 350
любочестьнъ 330, 350

маловрѣменьнъ 329, 354
малодѹшествие 374
мертвечьнъ 83, 555
мимоходити 317
мълва 39
многолѣтьнъ 330, 338
многоплодьнъ 329, 355, 570
многочастьнъ 329
могѹщъ 118
молва 39
молитва господна 433
молитисѧ 85, 86, 555
мртвичьна 83
мѣрило 102
мысль 395

на 576
наемникъ 117
наемъ 117
насильнъ 118
насѹщный 433
насыштати 432, 576
насыштаю 433
насыщение 433
насѫщьнъ 426, 430, 432, 433, 435, 576
насѫщьствьнъ 432
не- 306
неблагодарьнъ 300, 570
невозбранѣнъ 300
невонѧ 101
невѣдение 299, 303
невѣрьство 299, 570
невѣрьствовати 301
недостоинъ имение 305
неджгъ 132
незлобивъ 300
неизвѣжьнъ 304, 315
неключнъ 300
некрѣпъкъ 304
немилостивъ 300, 350
немоштнъ 300
непотребенъ 315
неправеднъ 300
непразность 41
непраздънъ 41
непрѣдобнъ 301
неразоумьнъ 304
нерастлѣние 303
нескверьнъ 300, 301
несогласьнъ 304
несовершенъ 304
нетлѣньнъ 301, 570
неоувѣдаемъ 301
нехотѧщи 100
нечистинъ 305, 309
нечѣстьнъ 304
неѩсыть 119
новосаждение 29

оболганиѣ 28
образъ рѫкотворенъ 98
община 106, 557
(о) общинѣ 106, 557
овень съвершениѧ 74
овощь 119
ожиблюющие 68
оказати 32, 33
олтарь 95
ометатисѣ 34

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ородионъ 110
остръ 284
отпѫщению 59, 554
очащати 58
очѣщение 58

первозданьнъ 330, 354
печалие 40
племѧ 61
плодьнъ 183
поданиѥ 183
подвижѣишъ 345
подобие 283, 293, 353, 569
подобострастьнъ 329, 356
подрѹчьнъ 330
погорь 140
подражати 284
положение 92, 556
положити 92
помазанъ 184
порфиріонъ 110, 556
постѫпити 140
поѣсъ ефоудьнъ 90
праволѹчьнъ 329
предвозвѣстити 317
превѣсьнꙗ 102
прелюбодѣниꙗ насаждение 29
премѹдрыхъ исправителъ 348
преобразовати 33, 324
преподати 316
преселение 283
приносити 84
пріиметъ всеорѹжие рвение 35, 335
приносъ 85
приношение 84, 555
приношениꙗ жрътва 87
приобщтение 282, 569
пристоꙗти 317
присѣдѣти 313
пришьлецъ 60
про- 395
провидѣние 395
провѣдение 405
промыслити 395
промышлꙗвати 395
промышѣти 395
промышление 395, 404, 574
промьсль 395, 404
промьслъ 404
пропасть 187
проповѣданиѥ истинны 57
простата 185
проразѹмѣвати 395
проразоумие 405, 574
проразоумѣние 395
проразоумѣти 355, 395
прѣвъзнести 350
прѣмѹдростъ 350
прѣмѣна 348
прѣмѣнити 348
прѣображение 183
прѣподобие 350
пѡстѫпити 140
пѣсни органовъ 25
пѫгва 222

рабъ 134
разоумъ 395
разьньство 226, 280, 283, 353, 359, 568
раса 223
родъ 337, 359
родоначалникъ 340, 354
рождение 282, 286, 354, 359
росположение 283, 342, 353, 369

с[вѣ]таѧ с[вѣ]тыхъ 73
sveatoe 480
sveaștenoe 480

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

сикера 81
сиклъ 105
силникъ 348
скверна 103
славити 168
славословие 184
славословити 183
слово 56
смыслеющиї единако нимъ 72
сова 122
сповѣдание 204
стакти 66
(на) стегнахъ 83
сѹбота сѹботъ 77
сѹштество 283, 569
соукостатъ 290
соусловие 40
съ- 269, 290
съвершение 75
съвръшеньство 349
съвѣдѣти 369
съвѣсть 318, 369, 370, 372, 573
съвѣтъ 369, 479
съжежение 94
съжитие 318, 356, 570
създание 183
съити 139
съложьнъ ѳимиамъ 65
сравьнение 282, 292, 569
сражьнение 290
съставление 283, 290, 570
съсѹдъ глинѣнъ 115
сѣсѣдъ 385, 389
сѣсѫдъ 90
сѣходити 139
сѣхраните повелѣниа 78
сытость 433
сѣнописанъ 330
сѫщие 434
сѫщьство 434
сѫщьнѣ 434
сѫщьнъ 434, 576
сѫтьство 434
сѫщьвьнѣ 434

требища смѣха 42
требиште 42, 43
трѹпъ 89, 556
тѣло 88
тѣсьнота 351

ѹ 86
ѹказание 33
ѹказати 33
ѹтробнымъ баснемъ 72
ѹтробъ 86

финикъ 112

хамелеонъ 111
харадрионъ 110, 556
хирогрилъ 108
хлѣбъ нашъ насѹщный 433
храмъ свѣдѣние 94
christijanŭ 496
христь 184

цвѣтоносие 184
цѣломѹдрие 342

чловѣколюбивъ 330, 570

швънъ 284, 540
шдьнъ 88
шзыкъ 158
шсьнъ 284, 570

SPANIOLĂ
conciencia 365, 572

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

ni aun en tu pensamiento 370
prójimo 386

SUEDEZĂ
samvete 363

TURCĂ
fil 36
pil 36
raki 81

UCRAINEANĂ
brechati 120
ближнього 388
насушный 576
pažera 120
у думци своий 370

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

Cuprins

1. Precizări introductive 5
1.1. Câteva repere metodologice 6
1.2. Perspectiva interlingvistică în studiul limbii române literare vechi 11
2. Observații filologice și lingvistice asupra câtorva dintre textele cercetate 19
2.1. Texte biblice propriu-zise 21
2.1.1. Prima traducere integrală a Bibliei în limba română 21
2.1.1.1. Coordonate filologice 21
2.1.1.2. Câteva note lexicologice 26
2.1.1.3. Observații asupra tehnicii traducerii și a consecințelor sale în plan lexical și frazeologic 45
2.1.1.4. Aproximarea unor concepte biblice foarte specifice 55
2.1.1.5. Expresii românești a căror semnificație redundantă sau obscură este datorată traducerii literale 65
2.1.1.6. Calcuri frazeologice de origine ebraică 72
2.1.1.7. Impactul etimologic contextual 79
2.1.1.8. Calcuri lexicale contextuale 84
2.1.1.9. Termeni, expresii și sintagme de sorginte biblică adoptate de tradiția lingvistică românească 93
2.1.1.10. Traduceri greșite datorate confuziei 99
2.1.1.11. Împrumuturi contextuale cu aspect neologistic 104
2.1.1.12. Alternanțe între împrumut și calc lexical . . . 113
2.1.1.13. Echivalențe învechite, devenite caduce 114

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

2.1.1.14. Realizări intertextuale ale sinonimiei 115
2.1.2. Slavonă sau latină? O reexaminare a problemei limbii sursă a celor mai vechi traduceri în română ale *Psaltirii* 122
2.1.3.Transpunerea *Psaltirii* în limba română: emergența spiritului filologic în abordarea izvoarelor traducerii 144
2.1.4. Ediții ale *Evangheliarului*: continuitate și inovație în transpunerea textului sacru 155
2.1.5. *Cântările lui Moise*. Probleme ale traducerii 162
2.2. Efecte ale poliglosiei: modelul Dosoftei 169
2.2.1. *Parimiile preste an*: între literalitate și creativitate lexicală 172
2.2.2. Prologul tragediei *Erofili* 187
2.2.3. Legenda lui Afrodițian Persul 189
2.3. Aportul decisiv al laicilor: frații Greceanu 191
2.3.1. Traducerea *Mărturisirii ortodoxe* a mitropolitului Petru Movilă și crearea terminologiei teologice românești 191
2.3.2. Interferențe lingvistice greco-române în *Mărgăritare* (1691) 207
2.3.2.1. Raportul cu originalul neogrec 208
2.3.2.2. Probleme ale traducerii 211
2.3.2.2.1. Glose explicative 212
2.3.2.2.2. Diferențieri sinonimice 212
2.3.2.2.3. Greșeli de traducere 213
2.3.2.2.4. Traduceri obscure 214
2.3.2.2.5. Omisiuni de traducere 215
2.3.2.3. Aspecte lexicale ale transferului lingvistic 215
2.3.2.3.1. Împrumutul lexical contextual 215
2.3.2.3.2. Termeni bisericești de origine grecească ... 218
2.3.2.3.3. Termeni comuni de origine neogreacă 221
2.3.2.4. Calcuri lexicale 224
2.3.2.4.1. Calcuri lexicale de semnificat 224

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

2.3.2.4.1.1. Calcuri lexicale de semnificat rezultate prin confuzie 224
2.3.2.4.1.2. Calcuri lexicale de semnificat rezultate prin echivalare mecanică 226
2.3.2.4.1.3. Calcuri lexicale de semnificat rezultate prin substituție 227
2.3.2.4.2. Calcuri lexicale de expresie 229
2.3.2.4.3. Transpuneri libere ale conținutului cuvintelor grecești 234
2.3.2.5. Calcuri gramaticale 235
2.3.2.5.1. Calcuri morfo-sintactice 235
2.3.2.6. Considerații conclusive asupra traducerii *Mărgăritarelor* 238
3. Abordare textuală sincronică a structurilor lexicale 239
3.1. Câmpul semantic referitor la noțiunile din sfera cunoașterii în Biblia de la București (1688), în comparație cu originalul grecesc al traducerii 239
3.1.1. Câteva principii metodice: teoria câmpului semantic 239
3.1.2. Câmpul semantic referitor la noțiunile din sfera actelor intelectuale: stadiul cercetării 247
3.1.3. Transpunerea terminologiei moral-intelectuale din cărțile sapiențiale ale Septuagintei 252
3.1.4. Configurația câmpului semantic „cunoaștere“ în limbile greacă și română: echivalențe și incompatibilități 255
3.2. Tipuri de calcuri lexicale în Biblia de la București (1688) și în versiunile preliminare contemporane (Ms. 45 și Ms. 4389) 272
3.2.1. Calcul lexical – efect al contactului lingvistic cult 274
3.2.2. Calcul lexical de semnificat 279
3.2.2.1. Clasificarea calcurilor de semnificat după încadrarea morfologică 281

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

3.2.2.2. Clasificarea calcurilor lexicale de semnificat după procedeul de calchiere 285
3.2.2.2.1. Calcuri lexicale de semnificat rezultate în urma confuziei între sensul etimologic și cel derivat, contextual, al modelului grecesc 285
3.2.2.2.2. Calcuri lexicale de semnificat rezultate prin echivalarea literală, mecanică, a radicalului modelului, însoțită de încadrarea în clasa morfologică corespondentă 286
3.2.2.2.3. Calcuri lexicale de semnificat rezultate prin substituția radicalului lexemului grecesc model printr-un radical românesc diferit ca valoare designativă, pe baza unor note semantice comune 287
3.2.2.3. Calchierea semantică sintetică 289
3.2.2.3.1. Prin ignorarea prefixului grecesc și transferul valorii sale semantice asupra unor note semantice ale corespondentului românesc 289
3.2.2.3.2. Prin transpunerea prefixului grecesc cu ajutorul unui prefix românesc diferit ca valoare semantică 291
3.2.2.4. Polisemantismul ca rezultat al calchierii semantice 291
3.2.3. Calcul lexical de expresie 293
3.2.3.1. Calchierea derivatelor grecești prefixate 297
3.2.3.1.1. Calchierea derivatelor grecești cu prefixul *ἀ(ν)-* 298
3.2.3.1.1.1. Calcuri de expresie rezultate prin echivalarea exactă a sensului radicalului modelului grecesc 299
3.2.3.1.1.2. Calcuri de expresie rezultate prin transpunerea aproximativă a sensului radicalului grecesc 303
3.2.3.1.1.3. Calcuri lexicale de expresie a căror desemnare de ansamblu este diferită de sensul literal al radicalului 305

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

3.2.3.1.2. Factori determinanți ai opțiunii
de echivalare a prefixului grecesc 306
3.2.3.1.3. Omonimia gramaticală ca rezultat
al calchierii 308
3.2.3.1.4. Omonimia categorială ca rezultat
al calchierii 309
3.2.3.1.5. Calchieri lexicale multiple 312
3.2.3.1.6. Calchierea lexicală a derivatelor grecești
cu alte prefixe 314
3.2.3.1.6.1. Clasificarea după gradul de exactitate
a imitării „topicii interne" a modelului grecesc 319
3.2.3.1.6.2. Clasificarea după raportul numeric între
morfemele lexemului grecesc model și elementele
sintagmei românești rezultate prin calchiere 320
3.2.3.1.6.3. Clasificarea după gradul de adecvare
semantică față de model 322
3.2.3.1.6.4. Clasificarea după raportul între
valoarea designativă a sintagmei românești și suma
semnificațiilor elementelor sale componente 325
3.2.3.2. Calchierea unităților lexicale
grecești compuse 326
3.2.3.2.1. Clasificarea după gradul de exactitate a
imitării topicii interne a compusului grecesc model . . . 327
3.2.3.2.2. Clasificarea după raportul numeric între
elementele componente ale modelului grecesc și cele ale
sintagmei românești rezultate prin calchiere 331
3.2.3.2.3. Clasificarea după gradul de adecvare semantică
față de elementele compusului grecesc model 335
3.2.3.2.3.1. Calcuri lexicale de expresie rezultate din
echivalarea exactă a semnificațiilor ambelor elemente
ale compusului grecesc 335
3.2.3.2.3.2. Calcuri lexicale de expresie rezultate din
echivalarea aproximativă a semnificațiilor elementelor
compusului grecesc model 336

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

3.2.3.2.4. Clasificarea după raportul între valoarea designativă a sintagmei rezultate prin calchiere și suma semnificațiilor elementelor componente 338
3.2.3.2.4.1. Calcuri lexicale de expresie a căror desemnare de ansamblu rezultă din suma semnificațiilor elementelor componente ale expresiei 338
3.2.3.2.4.2. Calcuri lexicale de expresie a căror desemnare de ansamblu diferă de suma semnificațiilor elementelor componente 339
3.2.4. Creații lexicale libere inspirate de model 340
3.2.5. Câteva considerații conclusive referitoare la calcul lexical în Biblia de la București 343
3.2.5.1. Stimularea, prin calchiere, a productivității derivării și compunerii, ca mijloace interne de realizare a creativității lexicale 344
3.2.5.2. Ponderea modelelor auxiliare, slavon și latin 345
3.2.5.3. Raporturile dintre cele trei versiuni paralele (Ms. 45, Ms. 4389 și BIBL. 1688) în privința calcurilor lexicale 352
3.2.5.4. Despre dimensiunea istorică a calcurilor lexicale 356
4. Abordare textuală diacronică: lexicalizarea în limba română literară a câtorva concepte de sorginte biblică 361
4.1. „Conștiință“ 362
4.1.1. Conceptul „conștiință“ în spiritualitatea europeană 362
4.1.2. Lexicalizarea conceptului „conștiință“ în textele biblice 366
4.1.3. Lexicalizarea conceptului „conștiință“ în vechile traduceri religioase românești 372
4.1.4. Forma modernă de lexicalizare a conceptului „conștiință“ 380
4.2. „Aproapele“ 381

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

4.2.1. Conceptul biblic „aproapele“ în Septuaginta
și în tradiția textuală europeană 383
4.2.2. Conceptul biblic „aproapele“
în tradiția textuală românească 384
4.3. „Pronia“ 391
4.3.1. Antecedentele istorice
ale conceptului „pronie“ 391
4.3.2. Lexicalizarea conceptului „pronie“
în vechile traduceri religioase românești 395
4.3.2.1. Reprezentarea conceptului „pronie“ în
traducerile românești ale Noului Testament 396
4.3.2.2. Reprezentarea conceptului „pronie“
în traducerile românești ale Vechiului Testament 400
4.3.2.3. Creații lexicale diverse
în scrisul lui Dosoftei 403
4.3.3. Prezentare istorică sintetică a evoluției
lexicalizării conceptului „pronie“ 405
4.4. Reflexe în tradiția românească ale unei
sintagme neotestamentare: *ἄρτος ἐπιούσιος*
(Matei 6:11, Luca 11:3) 407
4.4.1. Opțiuni interpretative ale conceptului
neotestamentar *ἐπιούσιος* în exegeza europeană
veche și în cea modernă 408
4.4.1.1. Opțiunea interpretativă „de mâine“ 413
4.4.1.2. Opțiunea interpretativă „necesar
pentru existență (ființă)“ 414
4.4.1.3. Opțiunea interpretativă alegorică
„corpus Christi“ 415
4.4.1.4. Opțiunea interpretativă fundamentată
pe tradiția iudaică, precreștină 416
4.4.1.5. O interpretare mai recentă,
cu caracter sintetic 417
4.4.2. Lexicalizarea conceptului *ἐπιούσιος*
în principalele limbi europene 420
4.4.2.1. Tradiția textuală grecească 421

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

4.4.2.2. Tradiția textuală engleză 422
4.4.2.3. Tradiția textuală germană 424
4.4.2.4. Tradițiile textuale franceză, italiană
și spaniolă 424
4.4.2.5. Tradiția textuală maghiară 425
4.4.2.6. Tradiția textuală în limbile slave moderne . . . 425
4.4.3. Tradiția textuală românească 427
4.4.3.1. Realizarea semantică „sățios“
a conceptului *ἐπιούσιος* 427
4.4.3.1.1. Modelul lexical slavon pentru
opțiunea „sățios“ 432
4.4.3.2. Realizarea semantică „cea de toate zilele“
a conceptului *ἐπιούσιος* 435
4.4.3.3. Realizarea semantică „spre (întru) ființă“ a
conceptului *ἐπιούσιος* 442
5. Semnificații ale unei vechi polemici:
Andrei Șaguna împotriva lui Ion Heliade-Rădulescu
și traducerea Bibliei în limba română 449
5.1. Protagoniștii, împrejurările și cauzele polemicii . . . 449
5.2. Resorturile polemicii și incompatibilitatea
dintre cele două poziții 453
5.3. Problematica filologico-lingvistică a polemicii 464
5.4. Legitimitate teologală versus legitimitate
filologic-intelectuală 481
6. Inconsecvență ortografică cu motivație confesională:
I(*i*)*sus H*(*ch*)*ristos* 487
6.1. Fluctuația ortografică din publicații recente 487
6.2. Câteva disocieri etimologice și istorice 492
6.3. Perspectiva istoriei limbii române 494
6.4. Reflectarea teonimului hristic
în tradiția textuală românească 498
6.5. Câteva considerații conclusive
cu caracter prescriptiv 503

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

7. Informații și interpretări eronate privitoare
la tradiția biblică românească 506
În loc de concluzii 517
Sigle și bibliografie 519
Lexicologie biblique roumaine (Résumé) 549
Postfață 581
Indice de cuvinte, forme și sintagme 583

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)

La preţul de vânzare se adaugă 2%,
reprezentând valoarea timbrului
literar ce se virează
Uniunii Scriitorilor din România,
Cont nr. RO44 RNCB 5101 0000 0171 0001,
B.C.R. Unirea, Bucureşti

Redactor
DRAGOŞ DODU

Tehnoredactor
MANUELA MĂXINEANU

DTP
FLORINA VASILIU

Corector
MARILENA BĂLĂŞEL

Apărut 2008
BUCUREŞTI – ROMÂNIA

Lucrare executată la .....

BDD-B84 © 2008 Humanitas
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.227 (2026-10-05 20:12:06 UTC)